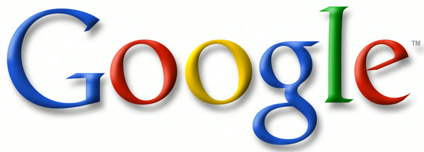

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH INDIË.

UITGEGEVEN

DOOR

HET KONINKLIJK INSTITUUT

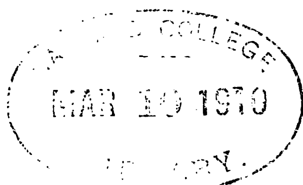
VOOR DE

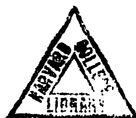
TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

NIEUWE VOLGREEKS.

EERSTE DEEL.

AMSTERDAM,
FREDERIK MULLER.
BATAVIA, VAN HAREN NOMAN EN KOLFF.
1856.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

VERSLAG VAN DE ZESDE ALGEMEENE VERGADERING VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË,

GEHOUDEN TE DELFT DEN 13DEN MEI 1856, DES VOORMIDDAGS TE 11 UUR.

Na de opening der Vergadering door den President, den heer J. C. BAUD, *en de voorlezing der Notulen, geeft de Secretaris, namens het Bestuur, een Overzigt van den staat en de werkzaamheden des Instituuts gedurende het afgeloopen jaar* 1855/56. (Bijlage A).

Van de drie aftredende leden van het Bestuur, de HH. G. L. BAUD, A. L. WEDDIK *en* J. PIJNAPPEL, *worden de beide laatsten herkozen, terwijl in de plaats van den heer* G. L. BAUD, *die niet meer in aanmerking wenscht te komen, benoemd wordt de heer* Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD.

De heeren L. M. F. PLATE *en* F. C. ENGELBRECHT, *daartoe door den President benoemd, brengen rapport uit over de rekening en verantwoording van het Bestuur.*

De President stelt aan de orde de beraadslaging over de veranderingen, die het Bestuur in het Reglement voorstelt en waarvan aan de Leden een ontwerp is toegezonden.

Ten gevolge van de gevoerde discussiën, die voornamelijk Art. 8 *en Hoofdstuk IV betreffen, worden nog eenige wijzigingen in dat ontwerp gebragt, waarop het vervolgens wordt aangenomen* (Bijlage B) *en besloten het, volgens Art.* 40 *van het Reglement, te onderwerpen aan de goedkeuring van Z. M. den Koning, als Beschermheer van het Instituut.*

Daarna wordt de Vergadering gesloten.

BIJLAGE A.

OVERZIGT

VAN DEN

STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN

DES

INSTITUUTS,

GEDURENDE HET JAAR 1855/1856.

M. H.

Sedert dat de Bestuurders van het Instituut u op den 26sten April des vorigen jaars een overzigt gaven van zijnen toestand, is daarin weinig verandering voorgevallen.

Het aantal Leden handhaaft zich op nabij de 300; de inkomsten overtreffen de uitgaven, zoo als u blijken zal uit de heden mede te deelen cijfers.

Er is in het afgeloopen Instituutsjaar teleurstelling ondervonden. De Uitgever onzer Werken heeft Nederland verlaten zonder aan zijne verpligtingen jegens het Instituut te voldoen; de moeijelijkheden, ook van eenen regtskundigen aard, waarin dat voorval ons heeft gewikkeld, zijn thans geweken, en wij vertrouwen dat de zoo plotseling verbrokene betrekkingen weldra door nieuwe, waarvan de grondslagen reeds zijn gelegd, zullen worden vervangen. De spoedige verschijning der reeds meermalen genoemde *Reis van* S. DE VRIES, *naar de Japansche Zeeën* en de *Reizen en Onderzoekingen in den Indischen Archipel*, door Dr. S. MÜLLER, in ons vorig Overzigt als herdruk van een deel der Verhandelingen der Natuurkundige Commissie over Oost-Indië aangekondigd, zal daarvan, zoo wij hopen, het gevolg zijn. Van dit laatste werk, dat in twee deelen zal uitkomen en aan welks herziening de Schrijver geene moeite spaart, is

bereids het eerste deel afgedrukt. De *Fragmenten der Reizen en Onderzoekingen in Sumatra*, van denzelfden Schrijver, in ons Tijdschrift opgenomen, werden, tot een geheel zamengevoegd, in den handel verkrijgbaar gesteld.

Onze briefwisseling met Z. E. den Minister van Koloniën over de *teekeningen van den Tempel van Boro Boedoer*, vervaardigd door den heer WILSEN, waarvan wij in ons vorig verslag gewaagden, heeft ten gevolge gehad, dat wij het toezigt hebben op ons genomen over de uitgaaf van dat werk, die aan den heer MIELING, te 's Gravenhage, is opgedragen. Bij het aanvaarden van deze taak zijn wij meer te rade gegaan met ons verlangen om de wetenschap te dienen en de wenschen der Regering te vervullen, dan met onze overtuiging dat de middelen, die wij daartoe bezitten, evenredig zouden zijn aan het gewigt der onderneming en aan de eischen van onze verantwoordelijkheid. — Ook ten aanzien van het ontwerpen van eenen, bij de teekeningen te voegen beschrijvenden tekst, is het Instituut met den Minister in briefwisseling getreden.

Een ander aanzoek der Regering zal, dit hopen wij, leiden tot onze nuttige medewerking op het veld der administratieve geschiedkunde van Nederlandsch Indië. Het is te bekend, dat voor eenige jaren eene uitgaaf beloofd werd van het Handschrift: *Over de opkomst, de zamenstelling en den bloei der Nederlandsche Oost-Indische Compagnie*, door M^r^. P. VAN DAM, Advocaat dier Compagnie, en dat die uitgaaf, naar het schijnt door gebrek aan deelneming, geen voortgang gehad heeft. Het Departement van Koloniën, op dat in zijne Archieven berustend Handschrift bij vernieuwing opmerkzaam geworden en doordrongen van het belang om het wetenswaardige daarin vervat, meer algemeen bekend te maken, heeft zich aan het Bestuur gewend met de vraag, of het Instituut de uitgaaf van dat Werk zou kunnen ondernemen. Ons antwoord is de uitdrukking geweest van ons onverflaauwd verlangen om nuttig te zijn binnen den ons aangewezen werkkring. Wij hopen dat de aangeknoopte onderhandelingen er toe zullen kunnen leiden, dat aan den arbeid van VAN DAM weldra de openbaarheid ten deel valle.

Van de stukken uit het *Archief te Batavia*, voor welker uitgaaf, gelijk u bekend is, de medewerking van het Instituut insgelijks aan de

Regering was toegezegd, zijn ons reeds een klein aantal toegezonden. Wij hebben echter het drukken uitgesteld, tot dat gevolg zal zijn gegeven aan de voorstellen, die wij gemeend hebben in het belang van de orde en de volledigheid der onderneming aan de Regering te moeten doen.

Het laatste deel onzer Bijdragen voldoet niet, gij zult het reeds hebben opgemerkt, aan de door ons bij eene vroegere gelegenheid gegeven toezeggingen, immers voor zoo veel den omvang betreft. In de oorzaken van dit verschijnsel zult gij u niet willen verdiepen, maar het Bestuur wil toch op eene bijzonderheid wijzen, omdat zij meermalen het onderwerp is geweest van zijne herinneringen en aansporingen.

Het gronddenkbeeld, hetwelk de oprigting van het Instituut beheerschte, was het opsporen van bouwstoffen, vooral in Oost-Indië, door de zamenwerking van velen, en het verzamelen van die bouwstoffen in een gemeenschappelijk middenpunt om dáár te worden gebragt in den voor openbaarheid geschikten vorm.

Met dat doel voor oogen werd, bij Art. 27 van het Reglement, aan het Bestuur opgelegd het jaarlijks opmaken van eene reeks van vragen, waarvan de beantwoording wenschelijk zou worden geacht. Indachtig aan dat doel, werd in onze jaarlijksche zamenkomsten steeds aangedrongen, zoowel op het beantwoorden dier vragen, als op het inzenden van andere zelfgekozene verhandelingen.

De hoop, dat die aandrang het gewenscht gevolg hebben zou, deed ons de jaarlijksche uitgaaf toezeggen van een deel bijdragen, beslaande ten minsten dertig vellen druks.

De opgevatte hoop is niet geheel vervuld geworden; eene inkrimping der bijdragen is het onvermijdelijk gevolg daarvan geweest.

Wij treden niet in wijdloopige beschouwingen over de oorzaken van onze misrekening; welligt zou hier in de eerste plaats moeten genoemd worden de gelijktijdige verschijning te Batavia, van een Tijdschrift van gelijke strekking en nagenoeg van denzelfden naam als het onze, zich bevindende in veel gunstiger omstandigheden, dan wij het zijn, om zich in aanraking te stellen met plaatselijke medearbeiders, een Tijdschrift, waarvan het eerst melding werd gemaakt in het Verslag, gegeven in de Algemeene Vergadering van den 30sten April 1853. Maar wij verbinden

ongaarne de vermelding van dat Tijdschrift met het denkbeeld van teleurstelling; deze is slechts dan regtmatig, wanneer de wetenschap wordt veronachtzaamd, niet wanneer zij bloeit op eenen anderen akker.

Wat hier ook van zij, het Bestuur van het Instituut, zwichtende voor omstandigheden die het niet kan veranderen en aangespoord door den gunstigen geldelijken toestand van onze Vereeniging, heeft gemeend u voorstellen te moeten doen, passende op de nieuwen toestand, die zich als van zelve schijnt te vestigen. Terwijl wij blijven hopen, dat onze Bijdragen, hoezeer dan ook van verkleinden omvang, echter door de medewerking der Leden hare wetenschappelijke waarde zullen kunnen blijven handhaven, wenschen wij het verkrijgen van onze afzonderlijke Werken zoo voordeelig voor de Leden te doen worden, dat daardoor het minder geregeld verschijnen van een verkleind Tijdschrift rijkelijk worde vergoed. Verwerven die voorstellen uwen bijval, dan zal het Instituut, wij vertrouwen het, een tijdperk van nieuwen bloei te gemoet gaan.

Met het oog op hetgeen in de Vergadering van heden te behandelen is, hebben wij gemeend het u door den Secretaris te geven Verslag van wat dit jaar over Nederlandsch Indië het licht zag, tot eenen volgenden keer te mogen uitstellen.

Ik heb gezegd.

BIJLAGE B.

REGLEMENT

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

I. VAN HET INSTITUUT IN HET ALGEMEEN.

Art. 1. Het doel van het Instituut is de bevordering van de taal- land- en volken-kunde van Nederlandsch Indië.

Art. 2. Het Instituut staat in verbinding met het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, tot wederkeerige dienst en hulp in voorkomende gevallen.

Art. 3. De zetel van het Instituut is daar, waar de Koninklijke Akademie ter opleiding van ambtenaren voor Nederlandsch Indië gevestigd is.

Art. 4. Het Instituuts-jaar gaat in met 1 Mei.

II. VAN DE LEDEN.

Art. 5. De Leden zijn gewone Leden, Leden donateurs en buitenlandsche Leden.

De geldelijke bijdrage der gewone Leden is twaalf gulden in het jaar. Die eene jaarlijksche bijdrage geven van vijf en twintig gulden of meer, zijn Leden donateurs.

Personen buiten Nederland en zijne overzeesche bezittingen woonach-

tig, wier verbinding aan het Instituut wenschelijk geacht wordt, kunnen door het bestuur tot buitenlandsche Leden worden benoemd. Van hen wordt geene geldelijke bijdrage gevorderd.

Die gewoon Lid of Lid donateur wenscht te worden, rigt zich, met opgaaf van zijne woonplaats, tot den Secretaris van het Bestuur, en ontvangt van hem het bewijs van lidmaatschap. In Nederlandsch Indië wendt men zich, ten zelfden einde, tot den Commissaris van het Instituut. Bedenkingen tegen de uitreiking van het bewijs van lidmaatschap, worden door den Secretaris of den Commissaris gebragt ter kennisse van het Bestuur, hetwelk daarover beslist, of wel, de zaak onderwerpt aan het oordeel der Algemeene Vergadering.

Art. 6. De jaarlijksche bijdrage wordt betaald op kwitantie, in Nederland van den Penningmeester, in Indië van den Correspondent daar te lande.

Art. 7. Indien iemand in de betaling der contributie twee jaren ten achteren is, geeft de Penningmeester daarvan kennis aan het Bestuur, of, in Indië, de Correspondent aan den Commissaris. Het Bestuur of de Commissaris is gemagtigd om zoodanig Lid vervallen te verklaren van zijn lidmaatschap.

De toezending der werken van het Instituut wordt bij achterlijkheid in de contributie terstond gestaakt.

III. VAN HET BESTUUR.

Art. 8. De leiding van het Instituut is opgedragen aan een Bestuur, bestaande uit twaalf leden, waarvan één President, één Vice-President, en één Penningmeester, die door de leden van het Bestuur uit hun midden gekozen worden.

Alle jaren treden, naar rang van benoeming, drie leden af, die eerst na een jaar herkiesbaar zijn.

De Secretaris wordt jaarlijks door het Bestuur uit zijn midden of uit de overige Leden van het Instituut benoemd.

Art. 9. De Leden van het Bestuur worden, in de algemeene verga-

dering van Mei, bij stemming met gesloten briefjes benoemd. Voor elke vacature wordt door het Bestuur een drietal aan de Vergadering voorgesteld, zonder dat zij evenwel in hare keus daardoor gebonden is.

Art. 10. Wanneer tusschentijds plaatsen in het Bestuur openvallen, worden zij aangevuld op de daarop volgende algemeene vergadering. De Leden op deze wijze benoemd, treden af op den tijd bepaald voor hen, in wier plaats zij zijn gekozen.

Art. 11. In Nederlandsch Indië worden de belangen van het Instituut behartigd door een' Commissaris en een' Correspondent. Beiden worden door het Bestuur benoemd.

Art. 12. Het Bestuur vergadert ten minsten alle twee maanden, daar en wanneer het goedvindt.

Art. 13. De President van het Bestuur leidt de orde der werkzaamheden in alle vergaderingen en handhaaft de reglementen van het Instituut.

Art. 14. Bij afwezigheid van den President treedt de Vice-President in al zijne functiën; bij afwezigheid van beiden, de oudste in jaren der aanwezige Leden van het Bestuur. De Secretaris is van het Voorzitterschap verschoond.

Art. 15. De Secretaris voert de correspondentie van het Instituut en houdt de notulen der vergaderingen. Wanneer hij geen Lid is van het Bestuur heeft hij in de Bestuursvergaderingen slechts eene raadgevende stem.

Art. 16. Aan den Penningmeester is het beheer der geldmiddelen opgedragen, onder toezigt van het Bestuur. Hij doet geene betalingen, dan na daartoe door het Bestuur te zijn gemagtigd.

Art. 17. De Commissaris vertegenwoordigt in Indië het Bestuur des Instituuts in de bij dit Reglement bepaalde gevallen (Art. 5, 7 en 18). Hij is bevoegd ten allen tijde kennis te nemen van alle stukken, betrekking hebbende op het beheer van den Correspondent.

Art. 18. De Correspondent in Indië is belast met de toezending van de Bijdragen en Werken aan de Leden en met het geldelijk beheer daar te lande.

Hij doet van dit laatste jaarlijks rekening en verantwoording aan den Commissaris.

De door den Commissaris goedgekeurde rekening van den Correspondent wordt door eerstgemelde jaarlijks, met de daarbij behoorende gelden, aan den Penningmeester in Nederland gezonden.

IV. VAN DE WERKZAAMHEDEN VAN HET INSTITUUT.

Art. 19. Het Instituut bevordert het doel, aangewezen in Art. 1, door zooveel mogelijk de algemeene medewerking uit te lokken en aan te moedigen.

Art. 20. Daartoe stelt het aan ieder, die tot dit doel wil medewerken en de vruchten zijner nasporingen bekend maken, de gelegenheid open, voor kleinere opstellen in Bijdragen tot de taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, en voor stukken van grooteren omvang in eene reeks van Werken.

Art. 21. Ook stelt het Bestuur vragen voor ter beantwoording en zal het op elke andere wijze verdienstelijke ondernemingen van elken aard, in zoover zij tot den werkkring van het Instituut behooren, aanmoedigen en beloonen.

Art. 22. De Bijdragen en Werken worden kosteloos aan de Leden verstrekt. Zij worden ook door middel van den boekhandel verkrijgbaar gesteld.

Art. 23. De stukken voor de Bijdragen of Werken bestemd, worden aan den Secretaris gezonden; hij is met de zorg voor de uitgaaf belast.

Vooraf doet hij van de ingekomen stukken opgaaf aan den President, door wien zij kunnen gesteld worden in handen van eene speciale Commissie om te dienen van advies. De President geeft, in dit geval, van zijne verrigtingen kennis in de eerstvolgende Bestuursvergadering.

Art. 24. De inzenders van stukken, die geplaatst worden in de Bijdragen of in de Werken, ontvangen een honorarium met óf zonder grooter of kleiner aantal presentexemplaren, door het Bestuur in overleg met hen te bepalen.

Art. 25. Een stuk, hetwelk niet geplaatst wordt, ontvangt de inzen-

der, op zijne aanvrage, terug. Het instituut is bevoegd daarvan afschrift te houden.

V. VAN DE ALGEMEENE VERGADERINGEN.

Art. 26. Eene algemeene vergadering heeft plaats op den tweeden Zaturdag in Mei en verder zoo dikwijls het Bestuur zulks noodig oordeelt.

De Leden worden veertien dagen te voren tot het bijwonen der algemeene vergaderingen beschreven, met opgaaf van de punten ter behandeling.

Art. 27. Op de algemeene vergadering van Mei geeft het Bestuur een verslag van den staat en de werkzaamheden van het Instituut gedurende het afgeloopene Instituuts-jaar, en doet rekening en verantwoording van de geldmiddelen.

Daarna worden de nieuwe Leden voor het Bestuur benoemd.

Eindelijk worden mededeelingen aangehoord of voorstellen overwogen, eerst van het Bestuur en vervolgens van de Leden die zich daartoe, vóór den aanvang der vergadering, bij den President hebben aangemeld. Andere voorstellen worden niet in overweging genomen, dan op besluit van de vergadering.

Het jaarlijksch verslag wordt gedrukt in de Bijdragen.

Art. 28. Alle besluiten worden opgemaakt bij volstrekte meerderheid van stemmen der aanwezige medestemmende Leden. Bij het staken der stemmen heeft de President eene beslissende stem.

VI. ALGEMEENE BEPALINGEN.

Art. 29. De eigendommen van het Instituut worden bewaard in een der localen van de Koninklijke Akademie.

Arr. 30. De Secretaris is belast met de functiën van Bibliothecaris.

Art. 31. Het gebruik van de boeken, platen en kaarten aan het Instituut toebehoorende, is aan de Leden toegestaan op bewijs van ontvangst en onder voorwaarde van teruggave na veertien dagen.

Art. 32. Het Bestuur brengt elk voorstel tot verandering van dit Reglement in de Algemeene Vergadering. De voorgestelde verandering moet door eene meerderheid van twee derden der aanwezige Leden zijn aangenomen, alvorens aan de goedkeuring van Z. M. den Koning te worden onderworpen.

Art. 33. Een voorstel tot verandering van dit Reglement, uitgaande van de Leden, moet ten minsten zes weken te voren, door twintig of meer Leden, bij het Bestuur worden ingediend [1].

---

[1] Dit Reglement is goedgekeurd en bekrachtigd door Zijne Majesteit den Koning, bij Kabinetschrijven van den 6den Julij 1856, N°. 65.

NAAMLIJST DER LEDEN IN NEDERLAND

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

BESCHERMHEER:

Z. M. DE KONING.

LEDEN DONATEURS.

Z. K. H. Prins HENDRIK der Nederlanden.
Z. K. H. Prins FREDERIK der Nederlanden.
De Nederlandsche Handelmaatschappij.

DE HEEREN:

J. C. BAUD, te 's Gravenhage.
Mr. H. J. VAN BUREN, te Rotterdam.
P. A. O. VAN WAVEREN PANCRAS CLIFFORD, te Amsterdam.
DUDOK VAN HEEL, te Amsterdam.
E. L. JACOBSON, te Rotterdam.
Mr. L. W. C. KEUCHENIUS, te 's Gravenhage.
Prof. G. J. MULDER, te Utrecht.
P. VAN REES, te 's Gravenhage.
J. J. ROCHUSSEN, te 's Gravenhage.
H. VAN RYCKEVORSEL, te Rotterdam.
D. SCHELTEMA, te Wormerveer.
Dr. G. SIMONS, te 's Gravenhage.
J. SPENGLER, te Amsterdam.
H. STOLTE, te 's Gravenhage.
Dr. C. J. TEMMINCK, te Leiden.
P. VAN VLISSINGEN, te Amsterdam.
G. VRIESE, te Amsterdam.
A. L. WEDDIK, te 's Gravenhage.
A. DE WILDE, op den Huize Pijnenburg, bij Zoestdijk.

GEWONE LEDEN.

Het Nederlandsche Bijbelgenootschap.
Het Nederlandsche Zendelinggenootschap.
De Geneeskundige School te Rotterdam.

DE HEEREN:

D. VAN AALST, te 's Gravenhage.
Jhr. E. M. VAN ALPHEN, te 's Gravenhage.
AQUASI BOACHI, te Delft.
H. A. BAKE, te Utrecht.
A. BAKKER, te Rotterdam.
G. L. BAUD, te 's Gravenhage.
A. J. BIK, te Amsterdam.
F. W. C. BLOM, te Rotterdam.
D. J. H. BOELLAARD, te 's Gravenhage.
J. P. BORST, te 's Gravenhage.
G. C. BOSCH REITZ, te Amsterdam.
P. D. BOSSCHER, te Amsterdam.
F. D. COCHIUS, te Breda.
J. W. F. Baron COLLOT D'ESCURY, te Leiden.
Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT VAN KRAAIJENBURG, te 's Gravenhage.
J. B. J. VAN DOREN, te Nijmegen.
Mr. L. C. D. VAN DYK, te Amsterdam.
F. C. ENGELBRECHT, te Delft.
H. C. VAN EIJBERGEN, te Haarlem.
H. F. FOCQUIN, te Utrecht.

F. G. FONTEIN, te Haarlem.
J. G. A. GALLOIS, Loo, bij Apeldoorn.
W. C. F. Baron DE GEER.
Jhr. GEVERS VAN ENDEGEEST, te 's Gravenhage.
Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, te 's Gravenhage.
P. C. G. GUYOT, te 's Gravenhage.
J. HAGEN, te Nijmegen.
A. HALBERSTADT, te Leiden.
J. J. HASSELMAN, te Herwijnen.
C. VAN HEEL, te 's Gravenhage.
A. H. HELBACH, te Delft.
J. D. VAN HERWERDEN, te 's Gravenhage.
G. J. HEYLIGERS, te Zalt-Bommel.
H. HIEBINK, te Rotterdam.
Dr. W. R. Baron van HOËVELL, te 's Gravenhage.
Prof. J. HOFFMANN, te Leiden.
Prof. P. HOFSTEDE DE GROOT, te Groningen.
Dr. J. J. DE HOLLANDER, te Breda.
H. HOPE LOUDON, te 's Gravenhage.
P. JEEKEL, te 's Gravenhage.
Prof. T. W. J. JUYNBOLL, te Leiden.
Mr. S. KEYZER, te Delft.
J. KNIPHORST, te Delft.
Mr. H. J. KOENEN, te Amsterdam.
H. T. KRABBE, te 's Gravenhage.
H. M. LANGE, te Hulst.
Dr. C. LEEMANS, te Leiden.
D. LENTING, te Voorst.
G. MAAS GEESTERANUS, te 's Gravenhage.
Mr. L. METMAN, te 's Gravenhage.
H. J. DE MEYIER, te 's Gravenhage.
E. P. DE MONCHY, te Amsterdam.
F. MULLER, te Amsterdam.
Mr. P. MIJER, te 's Gravenhage.
J. F. W. VAN NES, te Doesburg.
Dr. G. K. NIEMANN, te Rotterdam.
A. NOTTEBOHM, te Rotterdam.
Mr. T. J. PAHUD, te Delft.
L. F. M. PLATE, te Delft.
Dr. J. PYNAPPEL GZ., te Delft.
Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD, te 's Gravenhage.
W. ROEST, 's Gravenhage.
Prof. T. ROORDA, te Voorburg.
C. RUEB, te Rotterdam.
C. RUEB CZ., te Rotterdam.
J. A. A. SANTHAGENS, te Amsterdam.
J. E. SAPPORTAS, te 's Gravenhage.
W. A. Baron SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, te 's Gravenhage.
G. P. SCHIMPF, Suriname.
Dr. H. SCHLEGEL, te Leiden.
Jhr. J. G. O. S. VON SCHMIDT AUF ALTENSTADT, te 's Gravenhage.
G. C. SCHONK.
G. DE SERIÈRE, te Breda.
J. W. H. SMISSAERT, te 's Gravenhage.
L. Graaf VAN LIMBURG STIRUM, te Oosterhout.
Jhr. H. J. J. L. RIDDER DE STUERS, te Maastricht.
W. L. DE STURLER, te Leiden.
Y. D. C. SUERMONDT, te Utrecht.
J. F. THIEL, te Amsterdam.
C. TROMP, te Delft.
Q. M. R. VER-HUELL, te Arnhem.
Prof. P. J. VETH, te Amsterdam.
L. VITALIS, te 's Gravenhage.
Prof. G. W. VREEDE, te Utrecht.
A. VROLIK, te 's Gravenhage.
G. WASSINK, te 's Gravenhage.
J. T. WILLER, te 's Gravenhage.
Mr. W. WINTGENS, te 's Gravenhage.
Mr. J. O. WIJNMALEN, te Utrecht.

NAAMLIJST DER LEDEN IN NEDERLANDSCH INDIË

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIE.

LEDEN DONATEURS.

Z. Exc. C. F. PAHUD, te Batavia.
Z. Exc. Mr. A. I. DUYMAER VAN TWIST.
Jhr. J. C. REYNST, te Batavia.
Mr. C. VISSCHER.
J. J. BREYMAN, te Kediri.
J. C. VAN HEUSDE, te Padang-pandjang.
Jhr. J. F. HORA SICCAMA, te Batavia.
H. M. LE ROUX, te Kediri.
Mr. A. PRINS, te Buitenzorg.
RADEN MAS ADIPATI ARIO DJOJO DININGRAT, te Kediri.
RADEN SALEH, te Batavia.
J. C. VAN SCHUYLENBURCH, te Padang.
Dr. C. SWAVING, te Batavia.
F. W. SYTHOFF, te Besoeki.
J. C. TEENGS, te Batavia.

GEWONE LEDEN.

J. P. C. RIJLOFFS, te Batavia.
P. J. B. DE PEREZ, te Batavia.
A. H. W. Baron DE KOCK, te Batavia.
J. E. AKKERINGA, op Bangka.
T. AMENT, te Batavia.
A. J. BAKE, te Batavia.
H. P. BARKMEIJER, te Batavia.
Mr. W. A. BAUD, te Djati-nangor.
Mr. J. W. S. VON BAUMHAUER, Montrado.
D. B. BERENDS, te Tjeribon.
M. G. L. VAN DEN BERGH, te Tebing-tinggi.
F. BEIJERINCK, te Madioen.
H. C. BEKKING, te Rembang.
J. G. G. BIERHAUS, te Batavia.
J. TH. BIK, te Batavia.
J. BLOK, te Tapanoeli.
C. J. BOSCH, te Banjoewangi.
P. F. BOSCH, te Batavia.
Mr. L. G. BOURICIUS, te Amboina.
G. A. BOUTMY, te Batavia.
Mr. W À BRAKEL REIGER, te Samarang.
P. M. VAN MEETEREN BROUWER, te Pasoeroean.
Mr. P. BRUNSVELD VAN STULTEN, te Batavia.
Mr. L. A. P. F. BUYN, te Batavia.
D. A. BUYN, Bagelen.
F. BUYN, te Banjoemas.
H. D. CANNE, te Kediri.
W. CANNEMAN, te Ledok.
C. CASTENS, te Patjitan.
F. M. G. VAN CATTENBURCH, te Amboina.
C. E. LE CLERCQ, te Batavia.
P. P. DE CLOUX, te Tebing-tinggi.

J. A. COBLYN, te Samarang.
C. C. L. VAN COEVORDEN, te Tenara.
A. B. COHEN STUART, te Soerakarta.
J. CONRAD, te Sambas.
Mr. J. H. COSTER, te Soerabaja.
Mr. M. P. A. COSTER, te Batavia.
J. H. VAN DER CRAB, te Pasoeroean.
J. CRAMER, Sumatra's Westkust.
S. VAN DEVENTER JSZ., te Buitenzorg.
J. W. C. DIEPENHEIM, te Batavia.
Mr. B. J. VAN DIJK, te Pekalongan.
J. VAN DER EB, te Pasoeroean.
Mr. R. A. EEKHOUT, te Batavia.
JB. VAN ES, Preanger-Regentschappen.
Mr. G. F. ESSERS, te Soerabaja.
J. BAART DE LA FAILLE, te Sourabaija.
J. C. FRAISSINET, te Padang.
E. FRANCIS, te Batavia.
M. A. J. GAILLARD, te Japara.
Dr. A. L. GASTMANN, te Herwijnen.
J. P. F. GERICKE, Probolinggo.
Mr. P. S. GERLINGS, te Samarang.
G. F. GILTAY, te Soerabaja.
A. P. GODON, Mandheling en Angkola.
Jhr. C. F. GOLDMAN, te Ternate.
W. J. VAN DE GRAAFF, te Batavia.
Jhr. Mr. J. GRAAFLAND, te Batavia.
C. DE GROOT, te Buitenzorg.
J. GRUDELBACH, te Makassar.
J. P. DE GAAY FORTMAN, te Pasoeroean.
P. M. G. DE GRYS, te Batavia.
J. F. HAASE, te Rembang.
H. H. HAASE, te Demak.
J. HAGEMAN JCZ., te Soerabaja.
H. DE HART, te Alaban.
Dr. D. L. VAN HATTEM, te Tjeribon.
J. G. W. Bar[n]. VAN HEECKEREN TOT WALIËN.
Jhr. Mr. F. JUNIUS VAN HEMERT, te Batavia.
Mr. G. T. H. HENNY, te Pamalang.
Mr. W. A. HENNY, ter Westkust van Sumatra.
Mr. H. A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, te Batavia.
Mr. C. HULTMAN, te Batavia.
H. C. HUMME, te Salatiga.
A. J. F. JANSEN, te Menado.
P. JANSZ, te Samarang.
W. A. JELLINGHAUS, te Ambarawa.
Jhr. C. L. DE JONGE, te Kadoe.
W. DE JONG, Samarang.
Dr. F. JUNGHUHN.
F. H. KELFKENS, te Bandjermasin.
A. E. KLÄRING, te Djokjokarta.
H. KLEYN VAN DE POLL, te Batavia.
F. J. KNOOPS, te Tjeribon.
J. KOCH, te Padang.
G. J. C. KOLFF, te Batavia.
J. F. W. A. LANGEN, te Tjeribon.
W. DE LANOY, te Makasser.
P. M. VAN LAREN, te Samarang.
Mr. F. F. L. U. LAST, te Batavia.
Jhr. Mr. H. J. W. VAN LAWICK VAN PABST, te Krawang.
J. C. DE KOCK VAN LEEUWEN, te Batavia.
Mr. A. LOUDON, te Batavia.
Mr. J. LOUDON, te Batavia.
G. R. LUCARDIE, te Madioen.
T. R. N. LUCASSEN, te Tegal.
J. J. MEDER, te Keboemen.
P. Baron MELVILL VAN CARNBEE, te Batavia.
P. W. MENU, te Batavia.
J. MILLARD, te Langsé.
C. MOGGE POUS, te Batavia.
G. E. DE MOL, te Fort te Kock.
T. DE MOLL VAN OTTERLOO, te Rembang.
A. E. VAN DER MOOLEN, te Probolingo.
C. VAN DER MOORE, te Banjoemas.
Mr. S. C. J. W. VAN MUSSCHENBROEK, te Samarang.
A. L. H. A. NAGEL, Preanger.
Mr. S. C. H. NEDERBURGH, te Batavia.
E. NETSCHER, te Batavia.
C. W. F. NEYS, te Kediri.
F. N. NIEUWENHUYSEN, te Riouw.
Mr. K. H. NOLTHENIUS, te Batavia.
Dr. P. L. ONNEN, te Soerabaja.
J. A. W. VAN OPHUYSEN, XIII en IX Kotta's.
PANGERAN ARIO TJONDRO NEGORO, te Demak.
Mr. D. L. F. DE PAULY, te Batavia.
J. J. PEETERS, te Sambas.
J. K. H. PHITZINGER, te Tjeribon.
G. J. P. VAN DE POEL, te Pekalongan.
M. J. POOL, te Rembang.

W. POOLMAN, te Batavia.
RADEN ADIPATI ARIO DANOË NINGRAT, te Magelang.
Jhr. Mr. W. F. RENDORP, te Batavia.
G. H. RENSING, te Batavia.
Mr. P. J. ROOSEGAARDE BISSCHOP, te Soerabaja.
E. H. M. RUDOLPH, te Probolinggo.
C. H. T. RIESZ, te Tjomas (Buitenzorg).
D. F. SCHAAP, Kedoe.
J. SCHÄFER, te Willem I.
Mr. C. W. H. VAN SCHELLE, te Batavia.
S. D. SCHIFF, te Batavia.
W. SCHMINCK, te Saparoea.
N. SCHRANT, te Soerabaja.
TH. SCHUURMAN JZ., te Soerabaja.
Mr. F. H. E. SCHUSLER, te Batavia.
P. J. G. SEM, te Padang.
J. H. DE SENERPONT DOMIS, te Ngawi.
P. SEVERIN, te Tapanoeli.
J. C. A. SIMON THOMAS, te Batavia.
N. D. VAN SLYPE, te Samarang.
F. C. L. C. J. SPANGENBERG, Sumatra's Westkust.
J. W. C. VAN STEEDEN, te Makasser.
Jhr. F. V. A. Ridder DE STUERS, te Batavia.
Mr. A. J. SWART, te Batavia.
J. VAN SWIETEN, Sumatra's Westkust.
R. SYMONS, te Gendeng.
A. THYSSEN, te Willem I.
R. SLEESWYK VEENSTRA, te Batavia.
J. P. VELDEN, te Bandjermasin.
A. VAN DER VEN, te Palembang.
Mr. L. J. J. VERENET, te Batavia.
J. C. T. VIGELIUS, Westk. van Sumatra.
J. G. C. A. DE VOGEL, te Demak.
J. VYZELAAR, te Pekalongan.
H. L. VAN BLOEMEN WAANDERS, te Palembang.
J. WILKENS, te Samarang.
A. W. EGTER VAN WISSEKERKE, te Soerabaja.
H. WITTICH, te Batavia.
Jhr. Mr. H. C. VAN DER WYCK, Tjandjoer.
R. J. W. P. WYNMALEN, te Bandjermasïn.
J. ZOETELIEF, te Djokjokarta.

BUITENLANDSCHE LEDEN.

J. CRAWFURD, te Londen.
E. DULAURIER, te Parijs.
H. C. VON DER GABELENTZ, te Altenburg.
T. HORSFIELD, te Londen.
CHR. LASSEN, te Bonn.

BESTUUR.

J. C. BAUD, *President*.
G. SIMONS, *Vice-President*.
J. PIJNAPPEL GZ., *Secretaris*.
J. W. H. SMISSAERT, *Penningmeester*.
P. C. G. GUYOT. } Leden.
J. D. VAN HERWERDEN. } Leden.

J. HOFFMANN.
C. LEEMANS.
T. ROORDA.
Jhr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD.
A. L. WEDDIK.
W. WINTGENS.
} Leden.

BIBLIOTHEEK.[1]

BOEKWERKEN.

Werken v. h. Kon. Instituut van Ingenieurs. Beginnende met het jaar 1853.

Werken der Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

Werken van het Indisch Genootschap.

Werken v. h. Batav. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, deel 25.

Tijdschrift voor Indische Taal- Land- en Volkenkunde, uitgegeven door hetzelfde Genootschap.

Tijdschrift voor Nijverheid in Nederlandsch Indië. Uitg. door de Ned.-Indische Maatschappij van Nijverheid.

Journal of the Royal Asiatic Society of Great-Britain and Ireland.

Journal of the Asiatic Society of Bengal, 1854.

Bibliotheca Indica, publ. under the superintendence of the Asiatic Society of Bengal.

Bulletin de la Société de Géographie, 4me série.

Bataviasche Courant van de jaren 1816 en 1823—1828, en

Javasche Courant van 1829—1838, 1843—1845 (*ten geschenke van den Heer* J. F. W. VAN NES).

---

[1] De werken zijn meest allen geschenken van de Genootschappen, door welke zij worden uitgegeven en aan welke het Instituut wederkeerig zijne werken ten geschenke geeft, of van de schrijvers. Waar dit niet zoo is, is het uitdrukkelijk meêgedeeld.

C. DE BRUIJN, Reizen, deel 1, Delft 1698, deel 2, Amst. 1714 (*van den heer* J. F. W. VAN NES).

J. CRAWFURD, a Grammar and Dictionary of the Malay language, with a preliminary dissertation, London 1853; 2 volumes.

J. B. J. VAN DOREN, Herinneringen der laatste oogenblikken van mijn verblijf in de Molukko's, 's Grav. 1852.

——————— Twee Episodes uit de geschiedenis van Palembangs hoofdstad, 's Grav. 1853.

——————— Het Delfstoffenrijk van Nieuw-Holland.

——————— Bijdragen tot de kennis der zeden, gewoonten en geaardheid der Chinezen in het algemeen, doch van die op Java en onderhoorigheden in het bijzonder, Utr. 1853.

R. FRIEDERICH, Ardjoena-Wiwaha, een oorspronkelijk Kawi-werk, volgens een Balineesch Manuscript met interlinearen commentarius (Uit het 23ste deel dier Werken). *Als boven.*

J. F. C. GERICKE, Serat Wiwåhå Djarwå (Uit het 20ste deel der Werken van het Bat. Genootschap). *Ten geschenke van Z. E. den Minist. van Koloniën.*

J. HAGEMAN JZ., Handleiding tot de kennis der geschiedenis, aardrijkskunde, fabelleer en tijdrekenkunde van Java, Batav. 1852; 2 deelen.

J. HOFFMANN en H. SCHULTES, Noms indigènes d'un choix de plantes du Japon et de la Chine, Par. 1853 (Extr. du Journ. Asiat. 1852, N°. 10).

————— De Chinesche Pelgrim Hioeën T'sáng (de Gids, 1853, N°. 12).

J. J. DE HOLLANDER, Manik Måjå, een Javaansch Gedicht (Werken v. h. Batav. Gen., deel XXIV).

——————— Handleiding tot de kennis der Maleische Taal, 3de druk. Breda 1856.

C. LASSEN, Indische Alterthumskunde, II, 2; Bonn 1852.

C. LEEMANS, Over steenen wiggen op Java en eenige andere steenen voor-

werpen op Borneo gevonden. (Tijdschr. voor Wis- en Natuurkundige Wetenschappen, uitg. door de 1ste kl. v. h. Kon. Ned. Instit. V. bl. 106).

C. LEEMANS, Het algemeen Alphabeth (de Gids, 1855, N°. 3, 4, 7).

R. LEPSIUS, das allgemeine linguistische Alphabet. Berl. 1855 (*van den heer* Dr. C. LEEMANS).

F. A. W. MIQUEL, Flora van Nederlandsch Indië. Amst. 1855.

Dr. P. P. ROORDA VAN EYSINGA, Algemeen Nederduitsch-Maleisch Woordenboek, 's Grav. bij de Gebr. VAN CLEEF, 1855. (*van de Uitgevers*).

W. L. DE STURLER, Voorlezing over de delving van metalen.

C. F. WINTER, Râmâ, een Javaansch Gedicht, naar de bewerking van JOSO DHIPOERO (Uit het 21ste deel dier Werken). *Als boven.*

KAARTEN, PLATEN, ENZ.

Gravure van het *Eiland Desima*, behoorende in de *Bladen over Japan* van den Heer LEVYSSOHN. *Geschenk van den Graveur, den Heer* LOBATTO.

Kaart van het *Gouvernement van Sumatra's Westkust*, geteekend door den Heer L. W. BEIJERINCK. *Geschenk van Z. Exc. den Minister van Koloniën.*

Karte von Alt-Indiën zu Prof. CHR. LASSENS Indischer Alterthumskunde.

Afbeelding van een aantal Woekoes, op doek. *Geschenk van den Heer* A. F. H. VAN DE POEL, *Resid. van Grissée.*

Wrĕttasantjaja. Een Balineesch Handschrift. Gelithographeerd. (Uit het 22ste deel der Werken van het Bat. Gen.). *Ten geschenke van Z. Exc. den Minister van Koloniën.*

Spécimen des caractères de la langue des Bataks, de l'île de Sumatra, gravés et fondus par N. TETTERODE, fondeur en caractères à Rotterdam, sous

la direction de Mr., H. C. MILLIES, à Amsterdam. *Twee exemplaren, een van den Heer* MILLIES *en een van den Heer* TETTERODE.

Type Japonais, dites Katakana, gravés et fondus par le même, d'après les dessins de Mr. J. HOFFMANN, à Leide. *Van den Heer* TETTERODE.

Die Sprache der Bugis, Wien 1854. An den K. K. Hof- und Staatsdruckerei. *Van den Heer* MILLIES.

Maduresche Beeldjes, voorstellende de verschillende standen op Madura, in hunne nationale en aangenomen kleederdragt. *Van den Heer* F. N. NIEUWENHUYSEN, *Ads. Resid. van Probolinggo.*

Modellen van Sumatraansche huizen. *Van den heer* J. C. BAUD.

HANDSCHRIFTEN.

1. Jav. HS. van de Kitab Toehpah (uitg. door de Heer S. KEIJZER).
2. Jav. HS., behelzende eene Geschiedenis van Java, beginnende met Adji-Såkå en loopende tot het jaar 1626 der Jav. tijdrekening.
3. Kawi-HS.
4. Verzameling van Chinesche Wetten, in het Nederduitsch.
5. Beschrijving van de Tjandi Sèwoe, door J. CORNELIUS.
6. Javaansche Papieren van verschillenden inhoud, als bijv., de staat des Boedels van den Sulthan AMANGKOE BOEWÅNÅ IV en dergelijke.
7. Eenige afschriften van Maleische Brieven en andere Stukken, betrekking hebbende tot de gebeurtenissen van Palembang in de jaren 1811 en 1812 (uitgeg. in het 1ste Deel van dit Tijdschrift).
8. Ambonse Historie door G. E. RUMPHIUS.

De HSS. 1—8 *zijn herkomstig van wijlen den Heer* N. ENGELHARD *en door den Heer Jhr.* F. E. M. ALPHEN aan het Instituut afgestaan.

9. HS. op lontarbladen, gevonden in de Residentie Kadoe. *Ten geschenke van den Heer* J. C. BAUD.

10. HS. van een Japanschen Tolk, uitgeg. in het 2de Deel van dit Tijdschrift. *Geschenk van den Heer* Prof. J. HOFFMANN.

11. Mal. HS. met Hollandsche letters, van de Hikajat Radja radja Bandjar dan radja Kotaringin. *Geschenk van den Heer* GALLOIS.

12. Beschrijving van de residentie Grissé, in het jaar 1822 (*van den heer Jhr.* J. P. CORNETS DE GROOT).

VERSLAG VAN DE ZEVENDE ALGEMEENE VERGADERING VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË,

GEHOUDEN TE DELFT DEN 9DEN MEI 1857.

De Vergadering wordt, bij afwezigheid van den President en den Vice-President, gepresideerd door den heer SMISSAERT.

De Secretaris leest, na vaststelling der Notulen, het Verslag van het Bestuur van den staat en de werkzaamheden des Instituuts gedurende het afgeloopen jaar 1856/57. (Bijlage A).

In plaats der drie, volgens het op de vorige Vergadering vastgestelde en door den Koning later bekrachtigde nieuwe Reglement, aftredende Leden van het Bestuur, de heeren LEEMANS, ROORDA *en* SIMONS, *worden gekozen de heeren* Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT, T. J. WILLER *en* H. T. KRABBE.

De heeren C. VAN HEEL *en* W. L. DE STURLER, *daartoe door den President benoemd, brengen rapport uit over de rekening en verantwoording van het Bestuur.*

Een der Leden spreekt over het wenschelijke der oprigting van een Ethnologisch Museum voor Nederlandsch Indië. Het Bestuur

wijst hem op het in de vorige Vergadering gelezen overzigt, waaruit blijkt dat men daarvan reeds toen overtuigd was, en geeft de verzekering dat men zich voortdurend ernstig met die gedachte bezig houdt.

Geen der Leden verder het woord verlangende wordt de Vergadering gesloten.

BIJLAGE A.

VERSLAG

VAN DEN

STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN

DES

INSTITUUTS,

GEDURENDE HET JAAR 1856/1857.

M. H.

Het is U uit het eerste nommer van onze in dit Instituutsjaar verschenen Bijdragen gebleken, dat het nieuwe Reglement, aan de vaststelling waarvan onze voorgaande bijeenkomst grootendeels gewijd was, korten tijd daarna, en nadat ook nog door het Bestuur, volgens het verlangen der Vergadering, een paar artikels van het toen aangeboden ontwerp, gewijzigd waren, door de Koninklijke sanctie bekrachtigd is geworden. Daardoor is het in de plaats getreden van het oude.

Wij hadden gehoopt dat de Leden van het Instituut thans reeds in het bezit zouden zijn van eenige goede vruchten van de in het nieuwe Reglement opgenomen bepaling, dat behalve de Bijdragen, ook de Werken kosteloos aan de Leden worden verstrekt, maar wij zijn in onze pogingen daartoe teleurgesteld geworden. Eerstdaags echter zullen twee van de ter pers gebragte werken verschijnen, namelijk de *Reizen en Onderzoekingen in de Indischen Archipel* van D[r]. S. MÜLLER, en een Javaansch werk, de oude Geschiedenis van Java bevattende, doch eenvoudig *Geschiedenis van Adji-såkå* genoemd, naar dengeen, dien de Javanen als den grondlegger hunner beschaving beschouwen. — Ter perse is voorts nog, in de eerste plaats, het *Journaal van de ontdekkingen in de Japansche zeeën*, van M. GERRITSZ. VRIES, waarvan de uitgaaf alleen vertraagd

is doordat de heer VON SIEBOLD welwillend op zich genomen heeft het met aanteekeningen te verrijken: de meerdere waarde, die het Journaal van onzen landgenoot daardoor erlangen moet, zal die vertraging dubbel vergoeden; in de tweede plaats, de *Reis van* Prof. REINWARDT *in de Molukken*, in het jaar 1821, een werk dat gewis met hooge belangstelling zal worden te gemoet gezien. De voorgaande Werken hebben wij U bij vorige gelegenheden reeds genoemd, maar van dit laatste hebben wij U nog niet gesproken. De Hoogleeraar DE VRIESE, te Leiden, in het bezit gekomen van REINWARDT's nagelaten papieren, gaf aan het Bestuur van het Instituut de openbaarmaking van een gedeelte daarvan in overweging. Na een opzettelijk onderzoek van twee daartoe uit zijn midden gecommitteerde Leden, besloot het Bestuur zijne medewerking te schenken tot het uitgeven der *Reis naar de Molukken* en van eenige *kleinere stukken* tot dezelfde nalatenschap behoorende. De heer DE VRIESE, die zich met de bewerking belast heeft, zal de Reis doen voorafgaan door eene levensschets van den beroemden Hoogleeraar. Het werk zal minstens 50 vel druks beslaan en van een Atlas met platen vergezeld gaan. De druk is reeds zoo ver gevorderd, dat wij niet twijfelen of onze Leden zullen het werk nog voor het einde van het jaar 1857 in hun bezit hebben. Wordt deze onze verwachting vervuld, dan zal zich dat jaar door het verschijnen van vier werken van wegen het Instituut kenmerken, en zullen de Leden, zoo hopen wij, de in het afgeloopen jaar ondervonden teleurstelling rijkelijk vergoed achten.

Wij hebben U bij eene vorige gelegenheid van nog een tweetal werken gesproken. Een daarvan zou zijn eene verzameling van *Stukken uit het Archief te Batavia*. Wij deelden U op onze voorgaande bijeenkomst mede, dat wij in het belang van de orde en de volledigheid dier onderneming gemeend hadden voorstellen aan de Regering te moeten doen. Een gevolg daarvan is geweest, dat wij onze vrees gegrond hebben bevonden, dat de inzigten, waarmede men ons vroeger die stukken aanbood, andere waren dan wij ons hadden voorgesteld en dat dus aan de uitgaaf, gelijk wij die gaarne gewenscht hadden, voorloopig geen voortgang is kunnen gegeven worden.

Het andere werk, dat wij op het oog hebben, is het aan het De-

partement van Koloniën toebehoorende Handschrift van Mr. P. VAN DAM, *Over de opkomst, zamenstelliag en bloei der Nederl. Oost-Indische Compagnie.* De uitgaaf hiervan is nog steeds afhankelijk van het advies eener Commissie, die wij, ten gevolge der vraag, door het Departement van Koloniën gedaan, of het Instituut die uitgaaf zou kunnen bezorgen, verzocht hebben om ons in deze gewigtige zaak met haren raad voor te lichten.

Van de uitgaaf der *Teekeningen van de Tempel van Boro-Boedoer*, waarover wij, zoo als wij U in ons vorig Verslag mededeelden, op verzoek van Z. E. den Minister van Koloniën, het toezigt op ons hebben genomen, kunnen wij melden, dat zij goed vordert. Het is een werk van grooten omvang: het aantal teekeningen, nu reeds ontvangen, is 304, die in 20 achtereenvolgende bezendingen zijn overgezonden; er ontbreken nog vier bezendingen, die nog worden verwacht. Inmiddels wordt er ijverig met het op steen brengen der teekeningen voortgegaan, maar het werk zal eerst dan onbelemmerd kunneu vorderen, wanneer alle teekeningen zullen zijn ontvangen.

In het Verslag over het jaar 1854/55 hebben wij gesproken van het eigen letterschrift, dat de Maleijers zouden gehad hebben vóór de overneming van het Arabische alphabet, en daarbij gewaagd van hetgeen tegenwoordig nog in de bovenlanden van de residentie Palembang in gebruik is. Het Bestuur, door eenige welwillende mededeelingen van den heer W. L. DE STURLER, te Leiden, aangespoord om ten aanzien van dit alphabet een meer opzettelijk onderzoek in te stellen, heeft zich gewend tot Z. E. den Minister van Koloniën, door wiens hulpvaardige medewerking het thans een aantal Handschriften, met dat karakter geschreven, ontvangen heeft. Eenige daarvan zijn op bamboe en in het land zelf zeer moeijelijk te verkrijgen. Het Bestuur hoopt er in te zullen slagen om die Handschriften te verklaren en ze bevorderlijk te maken tot de kennis der bevolking van een gewest, waarvan tot dusver, niettegenstaande het tot de belangrijkste onzer bezittingen mag gerekend worden, de binnenlanden, behalve aan de ambtenaren, die er vertoefd hebben, nog bijna ten eenemale onbekend mogen heeten.

Het Bestuur, overwogen hebbende dat de roeping van het Instituut,

verspreiding der kennis van onze Oost-Indische Bezittingen, ook kan worden bevorderd door de aandacht te vestigen op al wat, onafhanhankelijk van zijne bemoeijingen, door anderen in dezelfde rigting wordt tot stand gebragt, heeft besloten, dat telken jare, wanneer daartoe genoegzame stof voorhanden is, de Secretaris aan het Bestuur, in zijne laatste Vergadering, die aan de algemeene voorafgaat, zal aanbieden een *Verslag omtrent hetgeen buiten den kring van het Instituut is voorgevallen op het gebied van Taal- Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië*. Aan dat besluit door de Secretaris voldaan zijnde, zal het door hem ingediend Verslag in deze Vergadering aan U worden medegedeeld.

Van de *Bijdragen* is eene derde aflevering van Deel I der nieuwe Serie ter perse. Wij voelen ons, sedert dat de bepaling omtrent het kosteloos aan de Leden verstrekken der Werken gemaakt is, minder gedwongen om voor eene jaarlijksche hoeveelheid vellen druks te zorgen en stellen de meer of minder spoedige voortgang der Bijdragen liever afhankelijk van het gehalte der stukken, die ons worden toegezonden.

Wij hebben hier thans nog alleen bij te voegen, dat, dank zij de onverflaauwde belangstelling, die het Instituut bij voortduring van zijne Leden mag blijven ondervinden, niettegenstaande die, wij erkennen het gereede, in den laatsten tijd op eene zware proef werd gesteld, de materiële positie van het Instituut niet ongunstiger is geworden. Zijn er enkele Leden afgevallen, er zijn daarentegen ook weer nieuwe bijgekomen. De goede vruchten, die wij ons van het veranderde oude Reglement blijven voorstellen, hebben nog niet zoo spoedig kunnen rijpen. Worden zij eenmaal genoten, dan hopen en verwachten wij, dat de belangstelling in onze inrigting, die zich tot dusver nog steeds tot betrekkelijk weinigen bepaalt, zich tot een grooter publiek zal uitstrekken.

Verslag van den Secretaris van het Koninklijk Instituut voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië, ingeleverd in de Bestuursvergadering van 18 *April* 1857.

Meermalen zijn in het *Verslag des Bestuurs over den staat en de werkzaamheden des Instituuts* opgenomen geworden mededeelingen en beschouwingen over hetgeen buiten zijnen kring door anderen was verrigt. Het

laatst had dit plaats in de Algemeene Vergadering van 26 April 1855. Het Bestuur, oordeelende dat het Verslag bedoeld bij Art. 37 van het thans werkende Reglement, zich moest bepalen tot zijne eigene verrigtingen en niet moest gewagen van die van anderen, maar tevens uit een algemeen wetenschappelijk oogpunt het nut van dergelijke beschouwingen erkennende, heeft besloten, dat zij voortaan zouden worden opgenomen in afzonderlijke mededeelingen, door den Secretaris aan het Bestuur, en door dit aan de Algemeene Vergadering te doen.

Thans voor het eerst aan dit besluit zullende gevolg geven heb ik dus een veld van twee jaren ter beschouwing voor mij.

Ik heb gemeend als Bijlage bij mijn Verslag te moeten geven eene zoo volledig mogelijke opgaaf van al wat in den tijd, waarover het loopt, van Werken of Tijdschrift-artikels, de Taal- Land- en Volkenkunde en Oudheden van Nederlandsch Indië betreffende, is verschenen. Zulk eene, uit den aard der zaak drooge, lijst kan uwe aandacht niet levendig houden. Ik bepaal mij derhalve tot zulke geschriften, als waarvan het onderwerp meer op algemene belangstelling mag aanspraak maken, en zal verder slechts eenige beschouwingen mededeelen, waartoe de bedoelde lijsten van zelfs aanleiding geven.

En zoo zijn er al aanstonds op het gebied van de Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië in het tweejarig tijdvak, dat wij te overzien hebben, enkele werken te noemen, waarvan een ieder de verschijning met vreugde moet begroet hebben. In de eerste plaats noem ik den grooten *Atlas der Nederl. bezittingen in Oost-Indië*, het hoofdwerk van den waardigen PIETER Baron MELVILL VAN CARNBÉE, doch dat hem, helaas! niet vergund is geworden ten einde te brengen. De heer NETSCHER, te 's Gravenhage, heeft in Januarij van dit jaar den Auteur eene laatste hulde gebragt, door in eene uitmuntende nekrologie, in de *Algemeene Kunst- en Letterbode*, zijne vele verdiensten in het licht te stellen. Het Instituut had de eer hem onder zijne Leden te tellen. Met blijdschap hebben wij vernomen, dat, vooral ook door de voorzorg van den ontslapene zelven, de uitgaaf van dit werk niet zal behoeven gestaakt te worden. Er zijn thans een zestiental kaarten van den Atlas uitgekomen, uitmuntende door keurige bewerking.

Een tweede werk, waarvan de verschijning nog versch in het geheugen ligt en dat ieder met evenveel genoegen zal lezen, als het onderwerp, waarover het handelt, hem zal aantrekken, in de *Reis door de Molukken*, in het gevolg van den Gouverneur-Generaal DUIJMAER VAN TWIST gedaan door D[r]. P. BLEEKER. Dat werk is geheel, wat de schrijver wilde dat het zijn zoude, uitstekend practisch en buiten twijfel zal het hieraan een ruime verspreiding te danken hebben. Het zal dan voor den heer BLEEKER eene schoone getuigenis afleggen van warmen ijver en wetenschappelijk-practischen zin, maar niet minder voor het Hoofd der Regering, onder wiens bestuur het is uitgegeven.

Ook moet ik hier nog noemen een werk, dat sedert mijne laatste opgaven, waarin ik de Vergadering op het toen reeds verschenen eerste Deel gewezen heb, door een tweede voltooid is. Ik bedoel het werk van Prof. VETH over *Borneo*, een werk, geheel anders dan het vorige en toch zijnen auteur even waardig, product van oneindig grootere belezenheid, maar van misschien minder zaakkennis, te groote massa stof misschien en die minder doorwerkt is, klassiek evenzeer als dat.

Eindelijk verscheen op vreemden bodem nog een werk, dat ten volle onze aandacht verdient, CRAWFURD's *Dictionary of the Indian islands*. De beroemde auteur van de *Geschiedenis van den Oostindischen Archipel* heeft daarmede een nieuw bewijs geleverd, hoe hoog de kennis van Oost-Indië bij hem staat aangeschreven, daar de onderzoekingen, die hem een veertigtal jaren geleden, in de kracht zijns levens, bezighielden, ook nu nog den lust uitmaken van zijn' ouderdom. Zulk een' ijver te zien en van zulk een' vreemdeling moet ons zoowel voor hem als voor zijne studie innemen, al doet het ons van eenen anderen kant onaangenaam aan, dat wij in zijn werk wederom de blijken bespeuren, hoe de Hollandsche literatuur over het onderwerp, dat hij behandelt, nog altijd vreesselijk veel moeite schijnt te hebben om over de grenzen van ons landje heen te komen.

Op het gebied der taalkunde kunnen wij slechts één werk aanwijzen, maar een werk, dat, hoevele en hoe verdienstelijke wij er ook nevens te vermelden mogten hebben, aan geen enkel ooit den voorrang onbetwist zou laten: de *Javaansche Grammatica* van ons geacht medelid in

het Bestuur van dit Instituut, Prof. ROORDA, eene vrucht van jarenlange studie, en met de verschijning waarvan, als er eene geschiedenis van de beoefening der Oost-Indische talen ooit zal geschreven worden, men een nieuw tijdvak in die geschiedenis zal aanvangen; want niet voor de studie der Javaansche taal alleen is dat werk onmisbaar, maar ieder, die zich voortaan grondig op eenige Oost-Indische taal zal willen toeleggen, zal behooren er zich mede vertrouwd te maken. — Daar is nog een ander Werk, dat hier vermelding verdient, ofschoon het nog der toekomst toebehoort. Aan den heer H. VON DEWALL, laatstelijk Adsistent-Resident van Sambas, is opgedragen de zamenstelling van een *Maleisch-Nederduitsch Woordenboek*. Het gewigt van die taak zal ieder bevoegd beoordeelaar beseffen. Wij wenschen niets liever, dan dat de heer VON DEWALL gelukkig moge slagen, en dat ook zijn werk de blijken zal dragen van de vrucht te zijn eener even grondige taalstudie als het vorige.

Behalve de genoemde werken, M. H., zijn er nog slechts een paar kleinere, die het mij leed zoude doen niet genoemd te hebben, daar zij de vermelding hier ten volle waardig zijn. Het zijn twee Akademische Dissertatiën, die van den heer VAN DER CHYS, bevattende de *Geschiedenis van de stichting der Vereenigde O. I. Compagnie*, en eene andere van den heer SMULDERS, *Over het Tractaat van* 17 *Maart* 1824. Het belooft voor de kennis van de geschiedenis der Nederlanders in Oost-Indië veel goeds, wanneer verdienstelijke jongelingen, bij het verlaten der Akademie, als zij, door welke omstandigheden dan ook, betrekking op Indië hebben, dergelijke onderwerpen kiezen voor hunne Akademische proefschriften. Gelijk zooveel andere gedeelten der wetenschap, waaraan tot dusver weinig gedaan werd, is ook het schrijven van die geschiedenis in zijn geheel nog geen onderwerp om door een' enkel' man te worden opgevat. Maar als ieder, die er zich op eenigerlei wijs toe geroepen gevoelt, er het zijne toe bijbrengt en het voorbeeld van den eenen den anderen opwekt, dan mogen wij hopen, dat in eene welligt niet zoo heel ver verwijderde toekomst de mogelijkheid zal geboren worden om de hand te slaan aan een werk, dat in onzen tijd en overeenkomstig de eischen die deze doet, niet meer ontbreken mag.

Doch ook nog op een ander terrein, dat minder direct tot den werkkring behoort, die het Instituut zich gesteld heeft, wordt er, en is er in dit afgeloopen tijdvak, veel gewerkt. Te weten, op dat van Natuurlijke Historie en wel voornamelijk van Botanie. Daarvan getuigt wel in eene eerste plaats de *Flora van Nederl. Indië*, die door Prof. MIQUEL, te Amsterdam, wordt uitgegeven, en dat ik door bevoegde beoordeelaars een reuzenwerk hoor noemen. En inderdaad, wanneer men nagaat hoe altijd de Flora van onze bezittingen met meer bijzondere voorliefde is behandeld geworden, hoe al in vorige eeuwen de uitstekende RUMPHIUS lijvige folianten over dat onderwerp heeft geschreven en de literatuur van dat vak, die D^r. JUNGHUHN in het eerste Deel van zijn *Java* geeft, een 130 tal titels van geschriften telt, dan kan men wel eenigzins begrijpen, wat het zegt van dat alles een geheel te maken, dat daarenboven voor zoo ver het den geleerden schrijver gegeven is de beschreven voorwerpen zelf te zien, geheel op eigen onderzoek gebouwd is.

Ook mag ik hier dat prachtige plaatwerk niet vergeten, de *Javaansche Orchydeën* van Prof. DE VRIESE, te Leiden, noch zijne uitgave van de *Plantae Indiae Batavae Orientalis*, uit de papieren van Prof. REINWARDT bijeengezameld.

Ik geloof niet, M. H., dat men tegenwoordig meer voor de verspreiding van grondige wetenschappelijke kennis van Oost-Indië billijkerwijze kan verlangen, dan wat er gedaan wordt. Voeg daarbij het aantal genootschappen op Java zelf, die elk op hun meer beperkt terrein arbeiden, en gelukkig arbeiden, gelijk wij hopen willen, en ieder zal met mij erkennen dat er vooruitzigt bestaat op eene schoone toekomst.

Doch ook dit goede, M. H., heeft, zoo vrees ik, eene keerzijde. Gelijk een al te welige wasdom wel eens doet vreezen voor derving van een gedeelte van den oogst, zoo is het ook hier. Dat aantal Genootschappen in Indië dreigt eene schrikverwekkende hoogte te zullen bereiken. Van den geest, die in dat opzigt velen onzer Indische broeders schijnt te bezielen, las ik onlangs een treffend voorbeeld. Vervuld van de ondervinding, die hij op eene reis had opgedaan, wilde een hunner weder een nieuw Genootschap stichten, en wel een voor Taal- Land-

en Volkenkunde van Nederlandsch Indië. Was het toeval, dat hij geen medewerking ontmoette of omdat men wist dat er zulk een Genootschap al bestond, namelijk ons Instituut, dat van dezelfde beschouwingen uitgaande als hij, dien ik op het oog heb, al sints jaren de leemten tracht te vervullen, die ook hem op die reis getroffen hadden. Of is ons Instituut inderdaad nog zoo weinig bekend en moet het bovenstaande ons tot een prikkel zijn om buitenaf wat meer daarvan te doen hooren? — Zóó kan het op den duur niet gaan. Dat herinnert aan den tijd toen een aantal verschillende Compagniën in ons Vaderland op Indië voeren en eindigden met, door malkander de loef te willen afsteken, dikwijls met meer nadeel dan voordeel te varen, tot dat de Vereenigde Oost-Indische Compagnie alles meer op den goeden weg bragt. Nu is op wetenschappelijk terrein zulk eene Oost-Indische Compagnie alles behalve wenschelijk en zal, van een' anderen kant beschouwd, het kwaad zich van zelf wel wat herstellen; maar het is altijd jammer dat lessen der ervaring zoo weinig behartigd worden en men steeds op nieuw door schade wijsheid moet leeren, wat echter wel zoo blijven zal tot het einde der wereld! 't Is dan ook in de Tijdschriften, die van enkele dier Genootschappen uitgaan — want allen kennen wij ze niet — reeds te bespeuren hoe ze lijden aan *atrophie*. Ik zag in een daarvan — en het trof mij te meer, daar ik zoo iets in een zóó goed tijdschrift niet verwachtte — laatst nog een stuk opgenomen, dat, blijkbaar zonder dat de Redactie zich des bewust was, die er zich anders wel met een woord over zou verklaard hebben, zoo goed als woordelijk hetzelfde is, dat voor eenige jaren hier te lande als een afzonderlijk werk uitkwam. Het handelt over *het Inlandsch Bestuur in het Gouvernement van Sumatra's Westkust*, en is niets anders dan een oud, en thans ook verouderd, verslag, dat den heer S. MÜLLER bij het bewerken zijner *Bijdragen tot de kennis van Sumatra*, welk werkje te Leiden het licht zag, tot leiddraad verstrekte en toen zelfs reeds eenige jaren vroeger in het Tijdschrift voor Nederl. Indië openbaar gemaakt was, doch in eenen vorm, die op zich zelf reeds de wederuitgave kon wettigen. Belangrijke stukken uit vreemde en moeijelijk toegankelijke Tijdschriften in onze taal overgebragt weder uit te geven, acht ik een zeer nuttig iets, maar het is

twijfelachtig of de wetenschap gediend wordt door op de bovenbeschreven wijs te werk te gaan. Men ziet echter, helaas! wel meer zulke zaken gebeuren en krijgt daardoor de ervaring dat ook in de wetenschap niet alles goud is, wat er blinkt. Ik herinner mij nog steeds mijne verbazing, toen ik, in een van de eerste Deelen van het Tijdschrift van Nederl. Indië een opstel ontdekte over eenen volksstam in de bovenlanden van Palembang, geschreven door iemand, dien tot zulk eene beschrijving uitnemend in de gelegenheid achtte, en ik bespeurde, dat zijn stuk voor een groot deel eene vertaling was uit de nagelaten geschriften van RAFFLES! iets waarvan de Schrijver met geen woord gerept had.

't Best, M. H., is, dat het Instituut van zijnen kant stil zijnen weg ga en een weinig vertrouwe op de lievelingsspreuk in Indië, dat alles wel teregt zal komen.

Ik heb gezegd.

BIJLAGE.

LIJST VAN GESCHRIFTEN OP HET GEBIED DER TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË, ALS AFZONDERLIJKE WERKEN OF IN TIJDSCHRIFTEN VERSCHENEN SEDERT MEI 1855. [1]

I. TAALKUNDE.

A. JAVAANSCHE.

C. F. WINTER S[r]., [illegible] Samarang 1853.

——————— [illegible] Bat. 1854.

——————— [illegible] Soerakarta 1855, 8°. 132 bl.

——————— [illegible] Bat. 1855.

Vervolg der anecdoten en leerzame verhalen, in het Javaansch vertaald door C. F. WINTER J[r]., uitgegeven door T. ROORDA, Delft 1857, 12°. Dl. I, 232 bl. Dl. II, 257 bl.

T. ROORDA, Javaansche Grammatica, benevens een Leesboek tot oefening in de Javaansche taal, Amst. 1855, 8°. Dl. I, xv en 519 bl. Dl. II, 369 bl.

[illegible] Amst. 18.., 12°. 116 bl.

[illegible] 's Grav. 18.., kl. 4°. 300 bl.

[illegible] 1855—1857, Soerakarta.

---

[1] T. N. I. beteekend Tijdschrift voor Nederlandsch Indië.

T. B. G. Tijdschrift voor Indische Taal- Land en Volkenkunde, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap.

B. I. Bijdragen van het Kon. Instituut voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Ned. Indië.

N. T. Natuurkundig Tijdschrift van Ned. Indië.

C. F. PHILIPS, Overzigt van het Javaansche verhaal Poethoet Gondho Prono, T. B. G. VI, bl. 202, 18 bl.

———— Overzigt van het Javaansch verhaal Sasikirono, T. B. G. IV, bl. 43, 13 bl.

Javaansche Piagĕm van den Vorst van Palembang aan het hoofd van Pasĕmah, T. B. G. IV, bl. 186, 11 bl. en 516 vgg.

B. MALEISCHE.

E. NETSCHER, Proeve tot opheldering van de gronden der Maleische spelling, door W. ROBINSON. Uit het Engelsch vertaald, Bat. 1855, 8°.

A. H. COHEN STUART, Eenige opmerkingen en bedenkingen naar aanleiding van voorn^d. Proeve, T. B. G. VI. bl. 37, 19 bl. — Antwoord daarop, ib. p. 156, 9 bl.

E. NETSCHER, Geschiedenis der eerste Al-Qadris, met eene Vertaling, T. B. G. IV, p. 285, 48 bl.

J. J. DE HOLLANDER, Handleiding tot de beoefening der Maleische Taal en Letterkunde, 2de, verbeterde druk, Breda 1856, 8°. VIII, 352, ٣٢٣ bl.

———— Sjaïr Kén Tamboehan, Leid. 1856, 4°. 17, ٢٧ bl.

Een Fragment uit Kin Tamboehan, T. N. J. 1856, II, bl. 46.

E. DULAURIER, Collection des principales chroniques Malayes, Paris, 2de afl. 1856: de eerste verscheen in 1849.

W. A. P. ROORDA VAN EYSINGA, Maleisch en Nederduitsch Woordenboek, Nieuwed. 1856.

C. VAN HEERDT, Eerste gronden der Maleische Taal, Amst. 1857.

H. NEUBRONNER VAN DER TUUK, Iets over de Maleische Bijbelvertaling, B. I. N. V. I, bl. 171.

C. ANDERE OOST-INDISCHE TALEN.

Overer schrift en uitspraak der Tobasche taal, door H. NEUBRONNER VAN DER TUUK, B. I. IV, bl. 1.

Proeve eener Makaosaarsche vertaling des Korans, B. I. N. V. I, bl. 89.

Twee Woordenlijsten der Taal van de bewoners van het eiland *Engano*, T. B. G. III, bl. 382, 5 bl. en ibid. bl. 362, 6 bl.

Vergelijkende Tabel der in het *Singkelsche*, in *Pak-pak*, *Toba*, en op de

Banjak-eilanden gesproken wordende Talen en Dialecten, ibid. bl. 466, 11 bl.

K. F. HOLLE, Proeve van *Soendasche* Poëzij (sindirs), T. B. G. VI, bl. 114, 10 bl.

Proeve van *Alfoersche* Poëzij, T. B. G. VI, bl. 258, 9 bl.

Woordenlijst ter vergelijking van het Maleisch, *Loeboesch* en *Oeloesch*, T. B. G. IV, bl. 61, 9 p. en 401 vgg.

Voorbeelden van Telling bij verschillende *Papoesche* stammen, in en nabij de Geelvinksbaai, T. B. G. IV, bl. 211 vg.

A. J. F. JANSEN, Vergelijkende Woordenlijst van Talen en Dialecten in de Residentie Menado, T. B. G. IV, bl. 521, 28 bl.

II. LAND- EN VOLKENKUNDE.

A. ALGEMEENE.

T. VALENTIJN's Oud en Nieuw Oost-Indië. Uitgegeven door Mr. S. KEIJZER, 's Grav. 1856, 2 deelen.

J. CRAWFURD, A discriptive Dictionary of the Indian islands and adjacent countries, Lond. 1856.

J. B. J. VAN DOREN, Fragmenten uit de Reizen in den Indischen Archipel, Amst. 1855, 2 deelen.

——————— Herinneringen en Schetsen van Nederl. Oost-Indië, Amst. 1857, 2 deelen.

W. M. GIBSON, The prison of Weltevreden and a glance at the East-indian Archipelago, Lond. 1856.

IDA PFEIFFER, Meine zweite Weltreise, Wien 1856, 4 deelen.

W. L. RITTER, De Europeaan in Nederlandsch Indië, Leyd. 1856.

Herinneringen uit den levensloop van een' Indisch' ambtenaar. Mededeel. door E. FRANCIS. Bat. 1856, 2 deelen.

B. JAVA.

R. VAN GOENS, Corte beschrijvinge van 't eijland Java, derzelver provintiën, landdeelinge, rijckdom en inwoonders, B. I. IV, bl. 351.

R. VAN GOENS, Reijsbeschrijving van den weg uit Samarangh, nae de koninckliijke hoofdplaets Mataram, B. I. IV, bl. 307.

J. E. TEIJSMANN, Uittreksel uit een dagverhaal eener Reis door Midden-Java, N. T. VIII, bl. 195, XI, bl. 111.

A. PERREY, Excursions sur quelques volcans de Java pendant l'été de 1854. Nouv. Ann. des voyages 1856, IV, bl. 36.

Eenige opmerkingen omtrent het Broeboe-gebergte, N. T. X, bl. 455.

Beklimming van den vulkaan Kloed, in Sept. 1854, door T. ARRIËNS, N. T. VII, bl. 453 en 486.

Bantam in 1786, B. I. N. V. I, bl. 107.

Bijdrage tot de kennis der Residentie Madioen, T. N. I. 1855, II, bl. 1.

Producten van den Landbouw in de residentie Kediri, T. N. I. 1856, I, bl. 360.

Hoe is de Kompagnie in 't bezit harer landen op Java gekomen, T. N. I. 1856, II, bl. 39.

Hoe 't er vroeger in de Bataviasche bovenlanden en de Preanger-Regentschappen uitzag (Reizen van RADEMACHER in 1776 en 1777) T. N. I. 1856, II, bl. 161.

Javaansch Bijgeloof, T. B. G. III, XIII.

Bijgeloovigheden der Soendanezen, door F. C. WILSEN, T. B. G. IV, bl. 465.

Afmetingen van schedels van inboorlingen van Java, Celebes en Amboina, door J. W. E. ARNDT, N. T. VI, bl. 215.

J. E. TEIJSMANN, Iets over de Widjojo Koesomo, N. T. IX, bl. 349.

AQUASIE BOACCHI, Mededeelingen over de Chinezen op het eiland Java, B. I. IV, bl. 278.

D^r. J. HOFFMANN, De Chinesche feestdagen volgens den Javaanschen Almanak voor het jaar Dal 1783, B. I. IV, bl. 264.

C. SUMATRA.

O. V. KESSEL, Herinneringen aan Sumatra, B. I. IV, bl. 208.

O. VAN KESSEL, Reis in de nog onafhankelijke Batak-landen van Klein-Toba op Sumatra, B. I. IV bl. 55.

De instellingen der Maleijers in de Padangsche bovenlanden; door C. TH. COUPERUS, T. B. G. IV, bl. 1.

Het inlandsch bestuur in het Gouvernement van Sumatra's Westkust, door J. VAN DER LINDEN, T. B. G. IV, bl. 257.

Over het Grondbezit en de onderscheiding der Gronden in de XII Kotta's, door J. A. W. VAN OPHUIJSEN, T. B. G. III, bl. 477.

Eenige Aanteekeningen betreffende de Goudproductie in de Padangsche bovenlanden, door P. TH. COUPERUS, T. B. G. V, bl. 122.

Aanteekeningen omtrent de Landbouwkundige nijverheid in dezelfde Residentie, door denz., T. B. G. V, bl. 285.

De residentie Tapanoelie in 1852, door denz., T. B. G. IV, bl. 216.

Beschrijving van het distrikt Singkel, de landen liggende langs de Simpang-kanan en de Banjak-eilanden, benevens eenige korte Aanteekeningen nopens de Simpang-Kiri, door H. VON ROSENBERG, T. B. G. III, bl. 394.

Iets over de Loeboes en Oeloes in de binnenlanden van Sumatra, naar mededeelingen van T. J. WILLER, door E. NETSCHER en Mr. W. A. HENNY, T. B. G. IV, bl. 56 en 401.

De vestiging der Nederlanders ter Westkust van Sumatra, door E. FRANCIS, T. B. G. V, bl 8.

W. L. DE STURLER, Bijdrage tot de kennis enz. van het Palembangsche gebied, Gron. 1855.

Iets betreffende de verhouding der Pasemah-landen tot de Sulthans van Palembang, door E. N. en C. A. DE BRAUW, T. B. G. IV, bl. 186 en 516.

De stad Palembang, door F. J. B. STORM VAN 'S GRAVESANDE, T. B. G. V, bl. 448.

Journey to the Summit of G. Benko, in the interior of Bencoolen, Journ. Ind. Archipelago, 1855, bl. 125.

De Lampongs, T. N. I. 1856, II, bl. 347 en 1857, I, bl. 1 en 89.

Verslag eener reis in de Lampongsche distrikten, door J. C. KÖHLER, T. B. G. III, bl. 495, V, bl. 132.

Poeloe Si-Maloe, door F. H. J. NETSCHER, T. B. G. V, bl. 397.

De afstamming der bewoners van Nias, door H. VON ROSENBERG, T. B. G. V. bl. 316.

****

LOGAN, the Chagalelegat, or Mantawe islanders, J. J. A. 1855, bl. 273.

Verslag van een onderzoek der Poggi-eilanden, in 1852, door P. A. M. HINLOPEN en P. SEVERYN, T. B. G. III, bl. 319.

Verslag van een onderzoek op het eiland Engano, in 1854, door J. VAN DER STRAATEN en P. SEVERYN, T. B. G. III, bl. 338.

Beschrijving van Engano en van deszelfs bewoners, door H. VON ROSENBERG, T. B. G. III, bl. 370.

Translation of the Malayan laws of the principality of Johor, J. J. A. 1855, bl. 71.

Notes to illustrate the Genealogy of the Malayan Royal families, J. J. A. 1855, bl. 66.

D. BORNEO.

P. J. VETH, Borneo's Wester-afdeeling, 2de deel, Bomm. 1856.

Verslag van een reisje naar het landschap Palo en naar Tandjong Datoe, door Dr. J. H. CROOCKEWIT, T. B. G. III, bl. 387.

Een togt door het rijk Mempawa, T. N. I. 1855, II, bl. 65.

Eerste proeve eener Kronijk van Mampawa en Pontianak, door J. T. WILLER, T. B. G. III, bl. 516.

Geschiedenis der eerste Al-Qadris, met eene Vertaling, door E. NETSCHER. T. B. G. IV, bl. 285.

Verslag van een' togt naar den G. Klam en naar het Peneing-gebergte, door Dr. J. H. CROOCKEWIT HZ., N. T. XI, bl. 279.

Tin in Kendawangan. N. T. XI, bl. 449.

Beschrijving van den grooten diamant te Matan op Borneo, door H. VON GAFFRON: 1849. N. T. VI, bl. 165.

Iets over den dood van GEORGE MULLER, door J. HAGEMAN JCZ. T. B. G. III, bl. 487.

JOHN DALTON en zijne berigten over Koeti en den Majoor MULLER, T. N. I. 1856, II, bl. 273.

Aanteekeningen omtrent een gedeelte der Oostkust van Borneo, door denz., T. B. G. IV, bl. 71.

J. G. A. GALLOIS, Korte aanteekeningen, gehouden gedurende eene reis langs de oostkust van Borneo, B. I., IV, bl. 221.

Diamantputten te Wauwaän, Z. en O. van Borneo, door J. C. J. SMITS, N. T. VIII, bl. 340.

Aanteekeningen omtrent de Noord-Oostkust van Borneo, van H. VON DEWALL, T. B. G. IV, bl. 423.

DOUGALL, Lettres from Serawak, Lond. 1854.

E. CELEBES EN MOLUKKEN.

De Moluksche Eilanden. Rapport van H. J. VAN GRAAFF en G. J. MEYLAN, T. N. I. 1856, I, bl. 73, 167, 231 en 315.

Het Journaal van den Baron V. D. CAPELLEN op zijne reis door de Molukko's, T. N. I. 1855, II, bl. 281 en 357.

Aanteekeningen betreffende eene Reis door de Molukken van Z. E. den Gouverneur-Generaal M^r. A. J. DUYMAER VAN TWIST, 's Grav. 1856.

P. BLEEKER, Reis door de Minahassa en den Molukschen Archipel, Batav. 1856. 2 deelen.

J. B. J. VAN DOREN, Beknopte beschrijving van Wahaai, B. I., IV, bl. 181.

EIJBERGEN, Iets over Ceram en de Alfoeren, B. I. N. V. I, bl. 72.

Aanteekeningen op eene Reis aan de Noord- en Westkust van Halmahera, T. N. I. 1856, II, bl. 209.

Fragment mijner Reize door de Molukko's (Batjan en Makjan), door J. T. G. BRUMUND, T. B. G. V, bl. 323.

Bijdrage tot de kennis van het Oostelijk gedeelte van Ceram en omliggende eilanden, door C. BOSSCHER, T. B. G. IV, bl. 34.

Bijdrage tot de kennis van de Keij-Eilanden, door denz., T. B. G. IV, bl. 23.

Nieuw uit zee opgerezen eiland in de nabijheid der Keij-eilanden, N. T. VII, bl. 159.

Herinneringen van de Zuid-Wester-Eilanden, T. N. I. 1855, II, bl. 18.

Aanteekeningen omtrent Nieuw-Guinea, door G. J. FABRITIUS, T. B. G. IV, bl. 209.

Fragment uit een reisverhaal, T. N. I. 1856, I, bl. 391; II, bl. 1, 69 en 141.

Een paar uren te Bima en een paar dagen te Makanar, T. N. I. 1855, II, bl. 236.

Makasaarsche historiën, T. B. G. IV, bl. 111.

F. ANDERE EILANDEN.

R. T. DE SEYFF, Togt naar den vulkaan Bator, op het eiland Bali, N. T. VIII, bl. 119.

Aanteekeningen omtrent Bali, T. B. G. V, bl. 431.

Het eiland Flores, door P. J. VETH, T. N. I. 1855, II, bl. 153.

P. J. VETH, het eiland Timor. De Gids, N. S. VIIIe Jg.

Beschrijving van het eiland Soemba of Sandelhout, T. N. I. I, bl. 277.

Bijdragen tot de Geschiedenis van het Rijk van Lingga en Riouw, T. B. G. IV, bl. 411.

Iets over de zeevaart in den Indischen Archipel, doot G. F. DE BRUYN KOPS. T. voor Nijverheid in N. I. I, bl. 21 en 97.

Berigten omtrent den zeeroof in den Nederlandsch-Indischen Archipel, over 1854, T. B. G. IV, bl. 383.

Lotgevallen van C. Z. PIETERSE onder de zeeroovers van Magindanao, T. B. G. IV, bl. 492.

III. OUDHEDEN, GESCHIEDENIS, ENZ.

Over eenige oudheden van Java en Sumatra, door D[r]. SAL. MÜLLER, B. I. IV, bl. 98.

A. WEBER, Indische Inschriften aus Java und Sumatra. Mitgetheilt von D[r]. FRIEDERICH in Batavia. Zeitschr. der deutschen Morgenl. Gesellschaft, X, bl. 591.

Oudheden in Cheribon, door F. C. WILSEN, T. B. G. IV, bl. 146, 488,

Ruïnen in Kediri, door D. C. NOORDZIEK en H. KLEIJN VAN DE POLL, T. B. G. V, bl. 425, 487.

Verklaring van inscriptiën op gouden ringen van Java, door R. H. TH. FRIEDERICH, T. B. G. V, bl. 471.

Iets over den Batoe-toelis nabij Buitenzorg, T. B. G. IV, bl. 380.

G. LAUTS, Geschiedenis van de vestiging, uitbreiding, bloei en verval van de magt der Nederlanders in Indië, 2de deel, Gron. 1856.

Mr. J. A. VAN DER CHYS, Geschiedenis der stichting der Vereenigde O. I. Compagnie, Leyd. 1856.

Verbael van Dr. DIDERYCK BAS, enz. Bewinthebberen op de conferentiën in Engelandt, gehouden in 1618. *Codex Diplomaticus van het Hist. Gen. te Utrecht* 1856.

PHILIP LUCASZ, Raad en Directeur-Generaal van Ned. Indië, door P. A. LEUPE. *Zeeuwsch Jaarb.* 1855.

P. A. LEUPE, Het gezantschap naar Bali onder den Gouverneur-Generaal H. BROUWER, in 1633, B. I. N. V. I, bl. 1.

CORNELIS SYMONSZ. VAN DER VEER, (Goa. 1639), door P. A. LEUPE. *Zeeuwsch Jaarb.* 1856.

P. A. LEUPE, ABEL JANSZ. TASMAN en FRANCOYS JACOBSZ. VISSER, B. I. IV, bl. 123.

Rapport van VAN GOENS aan de Vergadering van 17en, 1655, medegedeeld door P. A. LEUPE, B. I., IV, bl. 141.

P. A. LEUPE, RYCKLOFF VOLCKERTSZ. VAN GOENS, buitengewoon Raad van Indië, 1655, B. I. IV, bl. 302.

Rapport van H. VAN BIJSTERVELT, over zijne zending naar het hof van Kandi, op het eiland Ceilon, in 1671. Medegedeeld door Jhr. C. A. RETHAAN MACARÉ. *Berigten van het Hist. Gen. te Utrecht.* V. 2.

Gevecht onder van Quaelbergan tegen de Engelschen in Oost-Indië, 1 September 1673, door P. A. LEUPE. *Tijdschrift voor het Zeewezen,* 1856.

RYKL. VAN GOENS, Gouverneur-Generaal van Ned. Indië, 1678—1681, door P. A. LEUPE. *Berigten van het Hist. Gen. te Utrecht.* V, 2.

Memorie van R. V. GOENS voor zijn opvolger in het Gouvernement van het eiland Ceijlon, L. PYL, 3 Dec. 1679. Medegedeeld door Jhr. C. A. RETHAAN MACARÉ. *Berigten van het Hist. Gen. te Utrecht.* V. 2.

P. A. LEUPE, Iets over de Reis van den Schipper-Commandeur W. DE VLAMINGH, naar Nieuw-Holland, in 1696, B. I. N. V. I, bl. 184.

De Reizen naar Oost-Indië in de 17de eeuw, door P. A. LEUPE. *Tijdschrift voor het Zeewezen* 1855.

P. A. LEUPE, Verslag eener Reis naar de noordkust van Nieuw-Holland in 1705, B. I. N. V. I, bl. 193.

Memorie van W. H. VAN OSSENBERCH voor zijn' opvolger in het Gouvernement van Java's Noord-Oost-kust, J. VOS. Medegedeeld door Mr. R. W. TADAMA. *Berigten van het Hist. Gen. te Utrecht.* V, 2.

Geschiedenis van het Bataafsch en Hollandsch Gouvernement op Java, 1802—1810, door J. HAGEMAN JCZ. T. B. G. IV, bl. 333, V, bl. 164.

C. M. SMULDERS, Geschiedenis en verklaring van het Tractaat van 17 Maart 1824, Utr. 1856.

Levensschetsen van de heeren MUNTINGHE, V. D. HOOP, J. H. Graaf V. D. BOSCH, LUCASSEN, SORG, VAN HEININGEN, Sult. PAKOE NATA NINGRAT, SCHOLTEN VAN OUD HAARLEM, BISCHOFF, VON BAUMHAUER, J. B. Baron DE SALIS, H. N. SIEBURGH, Pang. KESOEMA ADI NINGRAT, RADEMACHER, JANSSENS, BUIJSKES, Baron DE KOCK, SPANOGHE, AMPT, D. Graaf VAN HOGENDORP, REINWARDT, DOMIS, C. T. ELOUT, VAN SEVENHOVEN, LAUNIJ, C. P. J. ELOUT, RIESZ. HARTMANN, E. B. V. D. BOSCH, KOOPMAN, RAMBALDO, LE BRON DE VEZELA, V. D. HART, KEER, DE LA FONTAINE, THEUNISSEN, DU PERRON, CANTZLAAR, C. S. W. Graaf VAN HOGENDORP, Handelingen en Geschriften van het Ind. Genootschap te 's Gravenhage, 1855—1857.

R. F. DE SEYFF, Overzigt der geographische en topographische verrigtingen gedurende onze heerschappij in den Indischen Archipel, N. T. XI, bl. 341.

P. Baron MELVILL VAN CARNBÉE, Algemeene Atlas van Nederlandsch Indië, Batavia.

Javaansche Oudheden, 3de aflev. 's Grav. 1856.

A. VAN PERS, Nederlandsch Oost-Indische typen. Aflev. 10 en 11 's Grav. 1856.

NB. *Voor zeer mogelijke omissiën wordt nederig verschooning gevraagd.*

BESTUUR.

	jaar van aftreding.
J. C. BAUD, *President*	1859
A. L. WEDDIK, *Vice-President*	1860
J. PIJNAPPEL GZ., *Secretaris*	1860
J. W. H. SMISSAERT, *Penningmeester*	1858
Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT	1861
P. C. G. GUYOT	1858
J. D. VAN HERWERDEN	1859
J. HOFFMANN	1859
H. T. KRABBE	1861
Jhr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD	1860
T. J. WILLER	1861
W. WINTGENS	1858

Eene nieuwe *Naamlijst der Leden* en eene opgaaf van de *aanwinsten der Bibliotheek* zullen in de eerste aflevering van het volgende Deel dezer Bijdragen gegeven worden.

HET GEZANTSCHAP NAAR BALI,

ONDER DEN GOUVERNEUR-GENERAAL

HENDRIK BROUWER,

IN 1633.

Hoewel Bali aan de onzen reeds sedert het begin der vaart op Oost-Indiën bekend werd, namelijk onder CORNELIS HOUTMAN, 1595—1597, heeft echter de Comp^e zich nooit veel aan dat eiland laten gelegen liggen. Wel heeft ze er in het begin der 17de eeuw een logie gehad (¹), doch dit schijnt noch van langen duur, noch van eenig aanbelang geweest te zijn. Eene ernstige poging om nadere betrekkingen met Bali aan te knoopen, werd door den Gouverneur-Generaal HENDRIK BROUWER in 1633 beproefd. De aanleiding hiertoe was deze. De Bataviasche vrijburger JEURIAEN COURTEN, die op Bali handel dreef, had het gerucht verbreid, dat de Vorst van dat eiland wel genegen zoude wezen den Keizer of Soesoehoenan van Java — die mede een vijand der Comp^e. was — te beoorlogen en dat daartoe reeds aanmerkelijke toebereidselen gemaakt waren; dit ter ooren van BROUWER gekomen zijnde, besloot deze hem een' gezant te zenden, ten einde hem in dat voornemen te versterken, niet alleen, maar die ook in last had, om hem de hulp van eenige schepen, tot het overvoeren van rijst en andere levensmiddelen, voor het leger benoodigd, aan te bieden.

De Gouverneur-Generaal BROUWER was zoo ingenomen met dit ontwerp, — waardoor hij eene diversie meende te bewerkstelligen, daar 's Keizers volk 's Comp^e. grenzen bedreigde en waardoor tevens zijne magt zeer verzwakt zoude worden — dat hij alle beschikbare schepen in gereedheid liet brengen, om tot het overvoeren van rijst gebruikt te

kunnen worden en zelfs een schip met 400 last rijst van Siam gekomen, naar Grissee zond, om aldaar de orders van den gezant af te wachten.

Tot gezant werd benoemd de Opperkoopman JAN OOSTERWIJCK, die in aller ijl met een' brief aan den Koning, benevens eenige geschenken, naar Bali werd gezonden; hem werd de boven reeds genoemde vrijburger COURTEN toegevoegd, om hem tot het welslagen dezer zoo gewenschte onderneming behulpzaam te zijn. Maar daar OOSTERWIJCK binnen korten tijd naar de Oostkust van Sumatra stond gezonden te worden, werd hem eenige dagen na zijn vertrek de Kapitein over eene compagnie infanterie, JOCHEM ROELOFFSZ. VAN DEUTECOM, met rang van Commandeur nagezonden, om het aangevangen werk voort te zetten en OOSTERWIJCK naar Batavia terug te zenden, ten einde te berigten hoe verre de zaken gevorderd waren; terwijl den Predikant JUSTUS HEURNIUS, die naar Amboina gedestineert was, gelast werd op die reize Bali aan te doen, om de brieven van den Gouverneur-Generaal aan OOSTERWIJCK of van DEUTECOM over te brengen en van dezen naauwkeurig onderrigt te worden hoe de Koning gezind was, om daarvan aan den Gouverneur ARTUS GIJSELS, bij zijne komst op Amboina mededeeling te doen, opdat deze naar gelang van zaken, zoude kunnen handelen.

Dat deze zending met geen gunstig gevolg bekroond werd, lezen wij voor zoo verre ons bekend is, alleen bij DUBOIS ([2]), waarschijnlijk door een ooggetuige geschreven; maar daarin vindt men noch de brieven aan den Koning, noch de instructiën voor de handelende personen vermeld. Uit deze laatsten zien wij, hoe in alles de noodige voorzorgen genomen waren, om het welslagen van het gezantschap bevorderlijk te zijn. In het daarop volgende verslag door OOSTERWIJCK bij zijne terugkomst ingediend en ontleend aan het Bataviaasch dagregister, zal men vele bijzonderheden vinden, die niet, of op eene eenigzins andere wijze in het bekende relaas voorkomen. Het laatste gedeelte van den brief door HEURNIUS aan de Bewindhebberen geschreven, heeft wel geene betrekking op de Balische zaken, maar daar er in een vroeger deel dezer *Bijdragen* ([3]) iets omtrent hem gevonden wordt, vermeenden wij dit niet achterwege te mogen laten.

PHILIP LUCASZ. die het volgende jaar (1634) als hoofd der retourvloot

te huis voer, oordeelt niet zeer gunstig over deze zending naar Bali. Zoo zegt hij in de door hem overgeleverde memorie, van dit eiland sprekende ([4]), "dat den Gouverneur-Generaal al te faciel dese ongefundeerde "rapporten aangenomen heeft...., waeruijt consequentelijck volgen moet, "de projecten niet dan tot schaede ende disrespect van den Nederland-"schen Staet comen."

Bij gelegenheid dat, in het jaar 1639, Bali werkelijk in oorlog raakte met den Soesoehoenan, werd door den Koning om hulp bij de Comp^e. aanzoek gedaan, maar het kwam de Comp^e. ongelegen en voor als toen ongeraden ([5]). Men achtte het echter toch van zoo veel belang om op vriendschappelijken voet met Bali te staan, dat toen de Opperkoopman RIJCKLOFF VAN GOENS, in het jaar 1651, als gezant naar den Mataram werd gezonden, — met wien wij destijds in vrede waren — men tevens besloot om den Opperkoopman JACOB BACHARACH, als gezant naar Bali te zenden om "den selven meer en meer in vrundschap en fidele "alliance aen den Staet van de Comp^e. verbinden, die aen desselfs "trouwe en hulpe bij veranderinge van goetwillicheijt van meergemelten "Soesoehoenang, om tot affbreuck en invavie van desselfs lant te die-"nen, haer al vrij wat gelegen soude laten."

Welken uitslag dit gezantschap heeft gehad, is ons voor 's hands nog onbekend, dewijl de Bundels Handschriften, waarin het waarschijnlijk gevonden wordt, zoodanig geleden hebben, dat er met geene mogelijkheid iets uit valt op te teekenen.

Wij vermeenen nog hier bij te moeten voegen, dat van onze zijde Bali hulp is aangeboden en wij dit niet van hem verzogt hebben, gelijk men bij DUBOIS, t. a pl. vermeld vindt en ook zoo door ons in deze *Bijdragen*, 3de Deel, bl. 250 is overgenomen.

Aen den Coninck
van Balij.

HENDRICK BROUWER, GOUVERNEUR-GENERAEL WEGEN DEN STAET DER VEREENIGHDE NEDERLANDEN IN INDIË, WENSCHT DEN CONINCK VAN BALIJ GELUCK ENDE VOORSPOET OP DER AERDE, MITSGADERS VICTORIE OVER SIJNE VIJANDEN.

Grootmachtigen Coninck!

't Zedert het vertreck van den Gouverneur-Generael onsen voorsaet, die over een maendt met een groote vloote naer onse landen is vertrocken, mij informerende van de machten der Coningen die op ende omtrent Java sijn gelegen, soo hebbe met groote blijschap verstaen, dat U. M. niet alleen in grootheijt van landen ende menichte van volckeren, alle de andere is overtreffende, maer dat oock gestadich in oorloge sijt jegens onsen vijant den Coninck van Mattaram, ende dat om denselven spoedich te overwinnen, niet anders van noode soude hebben, als eenige schepen, die in alle verseeckertheijt ter zee U. M^{te}. leger een goede partij rijst soude mogen naevoeren, alsoo te lande door de verre distantie qualijck can geschieden ende den Mattaram in sijne landen wat sterck van vaertuijch is. Hierom hebben wij geresolveert, soo haest als dit wel verstaen hadden, ende dat ons daervan grondich bericht was gedaen, onsen agent aen uwe Maj^t. te seijnden, om deselven geluck te wenschen met de gemeenschap in wapenen tegens onser beijden vijand, ende met eenen aen te bieden onse alliantie ende de adsistentie van eenighe onser schepen, met geschut ende soldaeten seer treffelijck voorsien, om Uwe Maj^{te}. leger soo veel rijst naer te voeren, ter plaetse daer hetselve sult begeeren, onder eenighe billijcke conditiën als Uwe Maj^t. dienstich soude wesen, in spijt van alle des Mattarams zeemachten. Des sal daerbij dienen te sijn soodanich vlotgaende vaertuijch van Uwe Maj^t., als van doene sal wesen, om deselve rijst uijt onse schepen aen landt

te brengen; ende sullen die selve schepen oock beschermen soo vigoureuslijcken alle Uwe Majts. vaertuijch ende volckeren, die bij haer sullen vaeren, datse in 't minste van de Mattaram niet en sullen beschadiget worden; waerop Uwe Majt. hem vastelijck mach vertrouwen. Ende alsoo de saecken van oorloge vaerdicheijt vereijschen, soo sullen wij corts naer desen noch een schip seijnden, om Uwe Majts. goede resolutie te verneemen ende, noodich wesende, onse schepen, die op verscheijden plaetsen sijn, advijs te brengen, datse tegens den droogen tijt, dat is van nu aen in vier maenden, maecken te wesen, daer se Uwe Majt. sal gelieven te bescheijden, om denselven rijst in te nemen.

Ons wijders refereerende aen onsen gemelten gesant, die wij geauthoriseert hebben om voorders met Uwe Majts. te handelen.

Tot eene geluckwenschinge van Uwe Majt. aenstaende victorie senden U. M. bij dezen een schoon Persiaensch paert, dat den Mattaram noijt hebben begeeren toe te stuijren; een ps. root laecken, een vat schoone wijn, een vergulde stoeltje, een vergulden catel(?), twee vergulde candelaers, twee dito caersen, met een Alcatijff; verhoope hetselve Uwe Majt. in danck aen te neemen,

Actum in 't Casteel Batavia,
desen 2 Februarij, Anno 1633.

Aen Kiaij RANGA, Sabandar in Baliboangh.

Alsoo wij van alle onse coopluijden, die voor desen met haere schepen in Baliboangh geweest sijn, ende aldaer haer handel gedreven hebben, seeckerlijck sijn bericht, dat UEd. deselve t'allen tijden groote vruntschap bewesen, in haere affairen te recht geholpen ende tegen allen overlast van quaetwilligen beschermt ende gedefendeert hebt; soo en hebben wij oock niet en connen naerlaeten, UEd. bij dese gelegentheijt, door onsen gesant JAN OOSTERWIJCK, die wij tot onderhoudinge van vruntschap ende confirmatie van naerder alliantie, met een van onse oorlochschepen aen den Coninck van Balij hebben afgesonden, mede te begroeten ende mits desen te versoecken, dat ghij onsen gemelten gesant

ende alle andere, die van onsent wegen in Baliboangh soude mogen verschijnen, ende uwe hulpe, faveur ende adresse van nooden hebben, soodanige vruntschap wilt betoonen, als wij van herten genegen sijn de onderdaenen ende ingesetenen van Balij ende Baliboangh te bewijsen.

Dit doende sullen wij blijven uwen vrint, die UEd. bij desen in teijcken van sijn goede affectie ende genegentheijt is toeseijndende....; die UEd. in danck gelieven aen te nemen.

Actum in 't Casteel Batavia,
adij 2 Februarij A°. 1633.

INSTRUCTIE VOOR DEN OPPERCOOPMAN JAN OOSTERWIJCK ENDE DEN RAET VAN 'T JACHT TEXEL, GAENDE NAER BALIJ ENDE BALIBOANGH, GELEGEN OP DEN OOSTHOECK VAN JAVA, TEGENS OVER BALIJ.

Alsoo 't jacht *Texel* den 27sten deser uijt 't cruijssent vaerwaeter van Carimatta voor Batavia wel gearriveert is, ende weder seijlreet leijt om ten dienste der Generaele Compe. naer Balij gesonden te worden, ten eijnde den Oppercoopman JAN OOSTERWIJCK, als gesant aen den Coninck, aldaer verrichten soude, dat hem dies aengaende bij naeder Instructie wordt belast. Ende op dat dese besendinge te vruchtbaerlijcker mach uijtvallen, soo is mede goet gevonden, nevens desen, den Ondercoopman CAREL KINA met noch twee assistenten tot den handel te ordineeren, om met advijs ende ordre van JAN OOSTERWIJCK den rijstlast van *Texel* (naer alvorens licentie van den Coninck van Balij becomen hebbende) in Baliboangh te procureren, ten eijnde bij schaersen toevoer desselfs, niet alleenlijcken alhier mochte voorsien sijn, maer dat oock den rijst, door groote incomende quantiteijt, tot den geraemden prijs van 33 realen 't last soude mogen gehouden worden, waer door de goede Bataviase burgerij haeren noodigen nootdruft te oncostelijcker mochte nuttigen ende Batavia's progres meer ende meer toenemen.

Ghijluijden sult dienvolgens uwe reijse naer Balij ende van daer naer Baliboangh in Godes naeme bevorderen, sonder onderwege eenige plaetsen aen te doen, ende sien uwen rijstlast soo spoedich te procureren als doenelijcken sal sijn.

Voor Balij met lieff gecomen sijnde, heeft den gesant OOSTERWIJCK ordre, den Coninck ende grooten aldaer uijt onsen naeme te begroeten, ende met 't geschenck van een paert, sadel ende toebehooren, nevens een vaetken goede Spaense wijn, een stuck root laecken ende andere cleijnicheijt, onse missive aen Sijne Majesteijt overleveren ende versoecken, dat gelieve te ordonneren, uwen rijstlast in Baliboangh tijdelijck mochte geworden, om volladen met rijst tegen primo April naer Batavia te keeren.

't Cargasoen tot bevoirderen van den last, monteert *f* 9709:16:14; bestaende in al sulcke cleeden ende contanten, als bij factuijre sien condt, ende gaet geconsigneert onder 't opsicht van den gesant JAN OOSTERWIJCK, omme door den Ondercoopman CAREL KINA, ende alle die den handel met dit jacht vertrouwt sijn, gebeneficieert ende in rijst overgeseth te worden.

Nae onse calculatie sal dit cargasoen ruijm tot *Texels* last aenlangen, 't overige cunt tegens gelt verhandelen ofte ongecoft terugge brengen, ofte aldaer onder CAREL KINA laeten, soo den Coninck inclineert tot het geene daertoe UEd. principalijcken gesonden werden.

De maniere van handelinge in Baliboangh, ende hoe den rijst aldaer tegens cleeden wert geprocureert, sullen UEd. niet perfectelijcken voorschrijven, alsoo den Ondercoopman CAREL KINA, tot twee à drie verscheijden reijsen aldaer geweest, ende dien aengaende goede ervaeringe heeft, sulcx ons oock bij effecten gebleecken is; echter sullen wij u tot verlichtinge desselfs hierbij voegen, hoe den rijst aldaer tegen cleeden overgeseth is. Voor een tapic saras is voor desen 7 maeten rijst becomen, ijder maet inhoudende 45 ℔; voor een saras golier, 4 dito maeten rijst; voor een p[s]. cain miter, 11 dito maeten; 4 à 5 maeten voor een p[s]. chits; 40 maeten voor drie dito carmosijn root laecken; ende is ons in reeckening gebracht, dat 70 maeten, ijder van 45 ℔, een last rijst uijtbrengen; sulcx wij alhier 150 ℔ op 't last van 3000 ℔ souden comen te advanceren. Van goede sorteeringe cleeden die aldaer courant sijn, hebben wij

UEd. rijckelijck versien, sulcx daeromme niet verlegen vallen sult. Resteert maer alle mogelijcke debvoiren aengewent, (daeraen niet en willen twijffelen) ten eijnde de Comp^e^. de behoorlijcke advance op de cleeden gauderen mach. Soo ons voor desen in reeckening gebracht is, soude een last van 70 maeten Baliboangh's, op 20 r^e^. 't last comen te staen, mits dat als dan een cent proffijt op de cleeden, met de ongelden gereeckent, comt te vallen, wel verstaende dat dese calcule gemaeckt is, wanneer UEd. aldaer een goet gewas van rijst (dat Godt geve) vinden sult; dat UEd. dient per memorie.

Bij gebreecke of schaersheijt van rijst, dat niet verhoopen, sult ghijluijden 't gebreeckende aen den last met gesneeden padij suppleeren; soo veel beestiael, taemelijcke jonge coebeesten, buffels ende verckens, als eenichsints sonder vercortinge van den rijstlast in 't jacht *Texel* connen werden gebercht, sal UEd. opcoopen ende herwaerts brengen. Schoone jonge paerden, daeronder eenige merriën, ten minste 10 à 12, sult bevoirderen, soo die voor 2 à 3 realen te becoomen sijn, ende sulcx de gelegentheijt van 't schip eenichsints lijden can, al soude UEd. wat belemmert wesen in 't herwaerts seijlen, want doch schoon weder ende meest voor de wint comen sult. Ende op dat er gedurende de voijage goede ordre ende eenicheijt onderhouden, en in alle voorvallende goede saecken tot de bevoordernisse van Comp^e^. affairen behoorlijck mach werden gedisponeert, hebben wij goet gevonden, den Oppercoopman JAN OOSTERWIJCK, die als gesant aen den Coninck van Balij gesonden wert, 't oppergesach, soo over de directie van 't cargasoen ende appendentie van dien, mitsgaders de beroepinge van den raet ende preseance in deselve te bevelen, waer naer een ijder op dit jacht vaerende, sich heeft te reguleren ende hem soo te comporteeren ten dienste van de Comp^e^., als voor ons meenen te verantwoorden.

Wij willen gemelten OOSTERWIJCK gerecommandeert hebben, een ooch in 't seijl te houden, wel lettende den handel door den Ondercoopman CAREL KINA soo mach worden gedaen, dat hij contentement neeme, alsoo daer voren responsabel blijven sal. Gemelte KINA ende alle die tot 't beneficieeren van dat cargasoen sullen worden gebruijckt, belasten ende ordonneeren bij desen wel expresselijck, dat niet sonder voorweten van

gemelte OOSTERWIJCK, ijets sullen verhandelen, anders als 't geene met advijs ende ordre van denselven sal sijn geapprobeert ende bevolen, daernaer sich een ijder heeft te reguleren.

Geduijrende den tijt dat ghijluijden voor Balij ende Baliboangh in laedinge leijt, sult gestadich goede wacht doen onderhouden; laet geen volck meer aen lant vaeren, als tot de suite des gesants ende tot den handel van noode sij, op dat het jacht altijts wel gemant blijft. Ende omdat onse ordre des te beter hierinne precijselijck mach werden naegecomen, soo gelasten wij den schipper, dat, continuerende den handel, sich personelijck, bij dage ende nachten, aen boort sal laeten vinden, ende altijts sijn schip slachvaerdich houden, opdat door onachtsaemheijt, (als voor desen, Godt betert, geschiet is) geen ongeluck veroorsaeckt wordt.

Laet niet nae jegens dat vertrecken sult, alle mogelijcke vlijt aen te wenden, omme die van Balij ende Baliboangh te bewegen, dat het volck met haer rijst ende coopmanschappen naer Batavia comen; verseeckert haer van goede ende seekere proffijten, ende dat alles op Batavia tot contentement sal affgehandelt worden. Wij verbieden u wel expresselijck in Balij ofte Baliboangh, soo daer soudet comen te handelen, geen uijtstaende schulden te maecken, sullen deselve in reeckeninge niet passeren, maer tot lasten van die laeten, welcke deselve hebben uijtgeseth. Doch alsoo ons wel bekent sij, de handelinge voor desen soo niet is gedaen, off de cleeden sijn eerst op leveringe van rijst gelevert, soo ordonneren wij nochtans, dat hierinne voorsichtich sult sijn ende niet uijtsetten, dan onder persoonen daer van wel verseekert mogen wesen goede leverantie te becomen. De principaelen, die ghij luijden wel een weijnich vertrouwen meucht, sijn de naevolgende gequalificeerde persoonen, die ons altijt eerlijcken hebben voldaen.

Den Sabandhaer.	Kiaij Loure Sundock.
Ingeij Pegamalam.	Kiaij Toewah.
Ingeij Camasang.	Kiaij Anong.

't Conde wel gebeuren, dat weijnige van dese persoonen aldaer vinden soudet, door de groote veranderinge ende strenge wetten, die gemelte

regieringe, volgens de proceduijren des Coninex van Balij, onderworpen is. Echter hebt in consideratie te nemen, dat bij aldien perthie cleeden op leveringe van rijst doet, moet eerst wel goede acht genomen werden, wat apparentie datter van rijst sij, hoe deselve op het velt sich verthoont, ende off alsulcke perthie rijst voorhanden sij, als den cooper der cleeden u belooft te leveren. Al te licht hebben eenige voor desen daer inne gegaen, wanneer dat cleeden op leveringe van rijst hebben uijtgedaen, sonder dat van de leverantie eenige apparentie gesien ofte vasten tijt gestelt hebben, waeruijt veel fraije schulden geresulteert is, die naederhant noch maer ten deele met groote moeijte geinnet sijn geworden. Voorsichtiger heeft sich den Ondercoopman CAREL KINA, die met het schip den *Briel* derwaerts geweest is, gedraegen; wanneer niet verstaen conde de cleeden te leveren, die hem den Oppercoopman NELEDOE gelast hadde aen seecker Coopman volgens contract te geven, off en versocht naer des persoons gelegentheijt eerst te vernemen, daer met weijnich moeijte achter quam, waerdoor soodanige uijtsettinge van cleeden gestuttet wierde; dat hier maer per memorie brengen, ten eijnde ghijluijden niet uijtsetten sult, off en sult deselve bij een quaet incident ende wel gerequireert bewijs moeten verantwoorden, eer daervan geabsolveert sult connen werden. Volgens de gepubliceerde placcaten is uluijden al t' samen bekent, hoe preciselijcken de Heeren Maijores onse principalen, begeeren geprocedeert te hebben tegens alle Comp^{e}. dienaers, die haer selven tegens eer ende eedt, met perticuliere handelingen soecken te verrijcken; laet deselve uluijden als een exemplaer verbodt gestadich voor oogen wesen, ten eijnde ghijluijden door 't contrarie doende, in de periculiteijten van gemelt placcaet niet en comen te vervallen. Onderwege, 't sij in 't gaen ofte keeren, eenige Spangiaerden, Portugiesen, ende derselver adherenten, als die van Maccasser ende die onder des Mattarams gebiedt sorteren, mitsgaders alle andere uwe vijanden, in zee bejegenende, sult alle mogelijcke affbreuck doen, ende in u gewelt sien te becomen; hunne goederen onder behoorlijcke inventaris overneemen, 't welck in goede verseeckeringe bewaeren, ende 't vaertuijch dat niet mannen cundt, vermeesteren ende verbranden.

Ende op dat met meerder opmerckinge de vijanden u niet verbij en

souden passeeren, soo gelasten wij u, dat ijder bootsgesel die van 't roer affcompt, sich naer boven sal begeven, ende van de stenge naerstich uijtsien, off geen seijlen en compt te sien, met beloften dat dengeenen die een seijl siet, dat verovert wort, daer vooren tot een prime genieten sal 3 realen van achten in spetie; die hem oock nae de veroveringe sullen gegeven worden.

In Baliboangh ofte waer ter reede, eenige joncken off ander vaertuijch met onse passen bejegenende, sult in haer handelinge geen verhinderinge bieden, maer des versoeckende, in allen deele behulpsaem sijn, immers soo veel als de billijckheijt lijden can, ende den dienst van de Compagnie sal vereijsschen.

Den Oppercoopman OOSTERWIJCK sal, als voorseijt, den Ondercoopman ende assistenten in den handel gebruijcken, ende goede achtinge op haer comportementen nemen, om ons in toecomende daer van rapport te doen; ten eijnde de goede, ijverige ende getrouwe door dien naer merite mogen werden voortgeseth, ende de Comp^e. van onnutte persoonen mochte worden ontlast.

JURRIAEN COURTEN, ingeseten deser stede, die in Balij voor desen geweest is, dienvolgende goede ervarentheijt van den handel ende gelegentheijt dier plaetse becomen hebbende, heeft hem tot het welvaeren van de Comp^e. genegen gethoont, omme ijets ten dienste van deselve, naer sijn vermogen, in dit gesantschap aen den Coninck van Balij te presteren. Denselven gaet tot behulp van JAN OOSTERWIJCK op ons versoeck mede. Sult hem in de cajuijt laeten eeten ende slaepen, erkennende hem met behoorlijck respect voor denselven, ende als sijne goede genegentheijt ende qualiteijt sij meriterende; daer aen de Comp^e. dienst ende ons een welgevallen geschieden sal. Sijn broeder, die daer over is gebleven om een perthie rijst als vrijburger te coopen, sult in sijn handel doen de adsistentie, die sonder ondienst van de Comp^e. can geschieden. Wij maecken gissinge, dat ghijluijden tot verrichtinge deser voijagie omtrent twee maenden van doene sult hebben, over sulcx u tot een besluijt op 't hoochtste recommanderen, deselve soo spoedich te bevoirderen, als sonder 't versuijm van 't principaelste geschieden can, ten eijnde 't selve jacht tegen 't begin van Meij naer een ander vaerwaeter gebruijckt

mochte worden; daer wij ons op sullen verlaeten, ende de laedinge desselfs tegen primo Meij ten langhsten gereet hebben.

UEd. sijn op 't jacht *Texel* geprovideert voor 75 coppen, van arack ende olij voor vier maenden, ende van vleesch, speck ende rijst voor twee maenden, maeckt dat uluijder provisie wel strecken mach, ende excuseert de oncosten soo veel als eenichsints mogelijck sij; schaffende aldaer op de ordinarij vleeschdagen voor 't volck versche spijse, 't sij door vleesch off speck, dat aldaer seer oncostelijck te becomen is, ende tot te meerder gesontheijt van 't volck strecken sal.

Door onvoorsichtigheijt in 't seijlen sijn voor desen verscheijde schepen vervallen op Boomkens eijlant, daer voor desen het schip *de Cameel* met sijn volle last, seijlende naer Banda, opgebleven is. Daarom uluijden mits desen ordineren, wel ende naerstelijck uijt te sien ende gissinge te maecken, om tusschen het selve ende de custe van Java door te seijlen, dat van de West seeckerder can geschieden, dan als men van de Oost compt, omdat de stroomen de Javaensche custe volgen, ende de droochte van Caruwan [Carimon] ende de Schaedelijcke hoeck beter van de West als van de Oost comende, cunnen werden gemijdet, door het Zuijdelijck ontvallen van deselve custe, soo als de ervaerentheijt doorgaens geleert heeft.

Het beste vaerwaeter, als men Boomkens eijlant gepasseert sij, is te houden op 6¼ gr. Z. Br., wanneer men Carimon Java comt te verkennen, van waer men in tijts moet trachten het Westeijnde van Madura in 't gesicht te crijgen, om door de stroomen, soo nu seer sterck om de Oost loopen, niet verleijt te worden. In de voirdere passagie van Madura naer Balij sijn S^r^. JEURIAEN COERTEN en CAREL KINA soo wel bedreven, dat onnoodich achten daervan eenich voirder verhael te maecken.

Alleen sullen noch seggen dat wij vermoeden, ons schip *Schiedam* verdreven sal wesen om de Oost, comende van cruissen uit het vaerwaeter omtrent Carimata; alsoo volgens instructie jegenwoordich hier al behoorde te wesen. Daeromme uluijden recommanderen naerstich uijt te sien, ende soo hem comt te vernemen, doet hem alle mogelijcke adsistentie, ende soo 't den noot mochte vereisschen, alsoo gemelte schip niet wel beseijlt is, dat ons de tijdinge soudt dienen te brengen, soo

sullen uluijden pogen wederom herwaerts te comen, ten ware hij soo verre om de Oost verdreven waere, dat het geraeden mochte wesen mede naer Balij te seijlen, om met een perthie rijst ofte beesten gelaeden herwaerts te comen, soo veel u cargasoen sal mogen aenlangen, ende aengaende sijne victualij, daer van can hij oncostelijcker op Baliboangh als op Batavia versorcht werden. Ofte mochte dienen tot verseeckeringe des Conincx om daer te blijven, tot dat de jachten van Amboina daer mochte aencomen ende dat den Coninck van Balij in gemelte schip, dat een groot ruijm heeft, sijn rijst mochte versaemelen. Hetwelck t'uwer discretie stellen, vertrouwende alles soo wijselijck sult beleijden, dat des Comp^{e}. dienst behoorlijck gevoirdert worde. De Heere verleene u daartoe sijnen mildrijcken segen.

Actum in 't Casteel Batavia,
desen 2 Februarij, A°. 1633.

NAERDER INSTRUCTIE VOOR DEN COMMANDEUR JAN OOSTERWIJCK, OP SIJNE REIJSE NAER BALIJ, DERWAERTS HIJ GECOMMITTEERT WERT, OM MET DEN CONINCK TE VERHANDELEN, 'T GEEN HIER VERVOLGENS WERT GESTELT.

De considerabelste redenen waerom wij UEd. naer Balij senden, is om dat wij bericht werden, dien Coninck een machtich vijant van den Mattaram is, gestadich tegens denselven op Java oorlogh voerende; onder hem hebbende de steden van Balamboangh, Pannarucan ende Blitar, die wel verscheijden reijsen door den Mattaram, als tegen deselve met sijne legers is comende, vermeestert sijn geworden, maer werden naer des Mattarams vertreck door hun wederom ingenomen.

Ende alsoo de Portugesen den Mattaram met gesantschappen gestadich aenhitsen om jegens ons in oorloge te continueren, ende wij hoe langer hoe meer gewaer worden, dat met toe te geven, stil te sitten

ende den tijt aen te sien, niet vorderen connen, als ten deele haere trouloose aenhoudinge van ons volck, onder witte vlagge, in April lestleden, heeft bewesen, soo verstaen wij dat vooreerst door diversie behooren te practiseren, om den oorloge van onsen cant met de minste costen te voeren, daer op Java niemant is, die sich tegen den Mattaram derft verclaeren.

Desen Coninck van Balij heeft bij discoursen verscheijden maelen jegens ons vrije volck geseijt, soo daer quamen handelen, dat, als met zeemacht mochte geassisteert werden, om sijn leger met alle verseeckertheit rijst naer te voeren, ten aensien den Mattaram hem in zeevaert te machtich is, dat een groot deel van Java souden affloopen ende verbranden.

Dat hij seer machtich is van volck, ende dat deselve beter soldaeten sijn als de Javaenen, daervan werden wij verseeckert. Ende alsoo den Mattaram alle de vaste steden van Soerabaija, Pasaruang Arosbaija, Gricee, Tuban heeft gedemanteleert, soo verhoopen wij daardoor te meerder, dat hem den Coninck van Balij merckelijck soude connen beschaedigen.

De voordeelen, die wij van al sulcke oorloge te voeden, sullen connen trecken, sijn veele. Eerstelijck, dat Batavia voor belegeringe sullen bevrijden, item dat den Mattaram sal speuren ons goede vernuft, om hem door sijne vijanden te verswacken, ende ons door deselve te versterckenm, soo hij door de Portugesen tracht te doen. Dat ongetwijffelt door de conqueste van Balij, veele Javaense slaeven sullen connen becomen, tot verlossinge van ons volck, voltreckinge onser wercken ende peupeleringe onser coloniën in Banda ende Amboina.

Dat al sulcke oorloge den Mattaram sal mogen verswacken. Datter eenige Javaense Princen jegens hem mochte rebelleren, ende onse protextie versoecken, ende noch verscheijde andere goede saecken.

Wij werden bericht dat het chrijgsvolck van Balij quaetaerdich sijn ende dissoluijt leven, daerop UEd. ende ons volck verdacht moeten wesen, ende haer met beleefdheijt overwinnen, om de vruchten te trecken die wij najaegen.

Den Coninck verstaen wij ons seer toegedaen te sijn. Hij ende al

sijn volck sijn Heijdenen ende daerdoor te vaster vijanden van het Mattaramse volck, die Moors sijn.

Noijt waeren de Portugesen in India soo groot geworden, soo se haer niet hadden connen behelpen met de factiën ende oorlogen der Indische Princen. Den Coninck van Coetchin hebben sij geholpen tegens den Samorijn van Malabaer; op Ceijlon, die van Hittavacca tegens die van Candij; op de Molucos, de Tijdoresen tegens de Ternataenen. In de quartieren van Amboijna, de Uliwas tegens de Ulilimas ende haere gemaeckte Christenen, de Mooren ende verscheijden anderen diergelijcken.

Soo moeten wij 't mede trachten te dirigeren ende sullen ongetwijffelt daerdoor geacht, geëxtimeert ende mettertijt aengesocht werden; het is ons oock te beswaerlijck oorloge te lande jegens Indische Princen aen te vangen, die hun menschen ende volck weijnich achten ende wij daertegens d' onse noodsaeckelijck extimeren moeten.

Om dan alsoo te beginnen moeten besocht werden, doch dienen wij doorgaens op onse hoede te wesen, cleijne misverstanden met aendacht dissimuleren, pogende maer de vijantschap hevichlijck te voeden. Den Coninck moet men doorgaens groot respect draegen, ende hem in cleijne saecken niet lichtelijcken clachtich vallen, vorderende respect met sedicheijt ende modestie; grootsheijt ende hovaerdije t' eenemael aen sijde stellende.

Gemelte Coninck is mede vijant van die van Maccasser, maer men dient daervan geen mentie te maecken, ende soo hij daervan mochte comen te spreecken, dienen d'onse haer te excuseren met te seggen, daertoe niet gelast te sijn, ende bij ons daervan geen wetenschap en was etc. Maer soo den Coninck genegen vinden, om spoedig iets groots tegens den Mattaram aen te vangen, soo sullen discretelijck moeten sonderen, hoe veel rijst hij soude genegen sijn in onse schepen te laeden, om sijn leger nae te voeren, om daeruijt te conjectureren, wat schepen daertoe van nooden souden sijn; item waer hij die soude begeeren gebracht te hebben, ende tegens wat tijt; vooral lettende off gemelte Coninck sulcx met goede kennisse voordraecht. Soo hem die ontbreeckt, te weeten, de kennisse der haevenen, diepten ende gelegentheijt, soo dient daervan in de caerten wel onderricht te worden, ende vindende

daervan genegentheijt met de practijque overeencomende, soo sullen S. M. mogen verseeckeren dat hem met vier ofte meer cloecke jachten sijne provisie sullen naevoeren, in spijt van alle de Mattaramse zeemacht, soo aen denselven Coninck schrijven, als bij de copie onser missive sien sult, die u hiernevens medegeven.

In recompense sult met alle discretie sonderen, wat benefitie ons gemelte Coninck daervooren soude laeten toecomen, trachtende veel liever des Conincxs presentatie te hooren, dan onse eischen te openen. In alle gevalle meucht den Coninck verseeckeren, dat wij geen landen begeeren, maer dat met een groot deel slaeven, jonck volck, tusschen de 15 ende 25 jaeren, wel gedient souden wesen, item met eenige jaerlijckse subsidie van rijst. Doch als vooren seggen, hebben veel liever dat ons ijets door hem wierde aengeboden, dan dat wij met eijsschen mochte offentie geven, ende hem daerdoor van den voor te nemen tocht diverteren, alsoo wij oordeelen ons vele gelegen te sijn, dat gemelten Coninck een hevigen oorloch tegens den Mattaram mochte aenvangen; ende alsoo wij vernemen, dat hij eer te veel als te weinich volck heeft, soo meenen wij dat de aenbiedinge van de slaeven door hem selven wel gedaen sal werden.

Het Persiaense paert, dat hem tot vereering toeseijnden, verstaen wij dat hij seer extimeren sal, alsoo 't is een Coninckliјck geschenck, het laecken, den wijn ende andere cleijnicheden, verstaen wij dat hem mede aengenaem sullen wesen. Hetgeene tot wedergeschenck becompt, sal ons aengenaem wesen, maer men moet hetselve met genereusheijt affwachten, ende maecken echter veel fatsoens ende extime van hetselve paert. Voordesen heeft den gemelten Coninck d' onse, vermits eenige vereeringen soo aen hem gedaen wierde, vrijheijt van tollen gegeven ende daer en boven in wedergeschenck meer waerde in rijst, dan onse schenkagie bedroegen, daeromme 't selve nu mede aen sijne beleeftheijt sal dienen gelaeten te worden, om hem daerdoor te meer t' onswaerts te verbinden.

Corts naer u vertreck sullen wij u noch een jacht toeseijnden, dat naer Amboina verhoopen vollaeden met Siamse rijst te stuijren, dat Balij sal aendoen, om seeckerlijck te vernemen de goede resolutie die den Coninck sal nemen, om noodich sijnde, in Amboina te vervoirderen, dat

den Capiteijn-Maijoor ADRIAEN ANTONISZ. met de jachten *Ceijlon*, *Coetchijn*, *Mocha* ende *Macao* in Junio daer tot Baliboangh mochte aencomen, dat alle bequaeme jachten sijn, om tusschen Java ende Madura door te seijlen, met schut ende soldaeten wel voorsien; die doch omtrent deselven tijt van Amboina herwaerts geordineert sijn te comen, ende haer gelijckelijck van vivres, met rijst ende beestiael van Baliboangh genoech sullen suppleren cunnen: Daertoe in sulcken gevalle u overschietende cargasoen aldaer sult mogen laeten, te meer wij geordineert hebben, dat ons jacht den *Brack* van Amboina daer soude aencomen, omme ons perthie rijst, groff vee ende verckens van daer op sijn retour toe te brengen, die daer mede ongetwijffelt in 't begin van Junio comen sal, tegens welcke tijt de aldaer geblevene persoonen, eenige rijst, goede coebeesten, perthie verckens ende eenige paerden sullen dienen in bespreck te hebben, om deselve ter aencompste van gemelte schip ende de jachten te ontfangen ende eerder niet, om te ontgaen de costen van 't onderhouden.

Wij souden wel eenige arack als nu tot provisie als vooren mede seijnden, maer om de onseeckerheijt, sijn 't excuserende; te meer ten aensien wij vernemen, denselven aldaer beter coop dan hier is te becomen.

Wij recommanderen UEd. sijne saecken aldaer met alle dexteriteijt soo spoedich te verrichten als doenelijcken sij. Toont uijtwendich dat u met de coopmanschappen niet en bemoeijt, om u eerlijcxt respect als gesant beter te onderhouden; echter sult vorderen, dat met dit jacht *Texel* van daer meucht herwaerts aen vertrecken, jegens primo April toecomende, alsoo u dan noodich sullen hebben om naer de Westcust te verseijlen ende den handel aldaer waer te nemen, waer aen de Comp^e. mede in 't bijsonder is gelegen. Daeromme u ten allerhoochsten recommanderen uwe tijt wel waer te nemen, alle goede occagie soeckende om de gunst des Conincx te capteren; voecht u naer sijn humeur ende compleceert hem in alles, dat sonder des Comp^e. ondienst can geschieden, fondeert sijne genegentheijt soo grondelijcken als u doenelijcken sij, met alle beleeftheijt ende discretie, opdat ons een wel gefondeert rapport van uwe besoignes meucht toebrengen.

Wij hadden voorgenomen den Coninck eenen schoonen olijphant toe te seijnden, die den Mattaram ten tijde van vrede van ons wel versocht

heeft, maer hebben hem alsulcke eere niet willen defereren. Dan omdat van 't volck van Balij, soo hier in Batavia, verstaen hebben, dat die vermits eenige per..... soo daer op 't inbrengen van olijphanten hebben, niet aengenaem soude wesen, soo hebben dien hier gehouden, tot dat verstaen sullen sijne Majesteijts genegentheijt.

Want bijaldien hij gemelten olijphant soude begeeren, om dien op Baliboangh te houden, sullen sijne Majesteijt denselven naer desen toeseijnden; doch UEd. sal verdacht wesen sijne beleeftheden in redenen ende discoursen te vermeerderen, soo ende naer dat bemercken sult des Conincx genegentheijt te vermeerderen tot de spoedige aen te vangene ende te doene invasie op Java, met soodanige machten, dat men apparentie mach bespeuren van eenich considerabel effect; waertoe gemelte Coninck met alle discretie, instructie, dexteriteijt ende aensporinge dient gepousseert te worden, soo als men bemercken ende bespeuren sal cunnen, met sijne bijsondere aengenaemheijt sal dienen te geschieden.

Het eijlant van Madura ende de landen van Sourabaija, Passaruan, Jortan, Boekit- Gricee etc., soo vooren seggen, connen niet tegenhouden, ende bijaldien den Coninck genegen soude wesen om selven te velde te trecken ende desen aentocht te verrichten, in sulcken gevalle soude u hem mogen aenbieden, dat wij een treffelijck schip met geschut ende soldaeten voorsien, sullen houden voor sijn stadt leggen, om deselve tot sijn wedercomste voor alle viants zeemacht te verseeckeren. Wij sullen met verlangen blijven verwachten, wat uluijden in dese groote saecke sal comen te verrichten.

Om den Coninck van Balij te meer tegens den Mattaram te animeren, sult hem mede aendienen, hoe hij aen de Portugesen Ambassadeurs heeft gesonden ende deselve wederom aen hem, soo wij bij geintercipieerde brieven hebben verstaen; ende meent den Mattaram door hulpe derselve Portugesen machtiger te werden. Die hem haere adsistentie niet connen toeseijnden, omdat wij doorgaens eene vloot van schepen omtrent Malacca houden, om niet alleen dit seijnden van secours te verhinderen, maer oock om deselve Portugesen alle affbreuck te doen, soo oock geschiet is; want omtrent twee maenden geleden, vier treffelijcke oorlochschepen derselve Portugesen hebben vernielt ende verbrant, ende

meest alle het volck doodgeslaegen; sulcx dat eer den Mattaram eenige Portugese macht toecome, eerstelijck dient aengetast te werden, alsoo te lichter ende te beter sal wesen om te overwinnen ende te destrueren.

Soo daer heel goeden slach van cocusnooten valt, sult ons 2 ofte 3 duijsent p^s. oude nooten, meer off min naer de gelegentheijt van de ruijmte in de schepen, herwaerts brengen; gelden hier gemeenlijck 2 à 3 r^s. van achten het hondert; doch brengt geen andere als van de allerbeste, grootste ende groeijsaemste slach, alsoo die gebruijcken sullen in onse costelijcke tuijnen geplant te werden.

Ende wijders uwe discretie vertrouwende, dat u uijtterste vernuft, verstant ende oordeel emploijeren sult, tot des Comp^e. besten dienst in conformité deser instructie; soo sullen desen besluijten, met den Heere te bidden, dat hij uwe saecken gelieven te voirderen, tot welstant sijner gemeente ende affbreuck onser vijanden.

Geschreven in 't Casteel Batavia,
desen 2 Februarij, A^o. 1633.

AEN JAN OOSTERWIJCK, MET 'T JACHT SOUBORCH,
DOOR HANDEN VAN DOMINÉ JUSTUS HEURNIUS.

Om te seconderen de goede saecke van Balij, ende dat daertoe mach gecontribueert werden alle 't geene wij begrijpen connen tot vorderinge derselver dienstich ende noodich te sijn, soo hebben geresolveert dit ons jacht *Souborch*, dat met Dom^e. HEURNIUS naer Amboijna wert gesonden, Balij te laeten aendoen, om van UE. te vernemen, hoe de saecken daer gelegen sijn, ende off den Coninck van Balij wel genegen is, om op onse aenbiedinge, soo UE. bij Instructie is belast, ijts considerabels bij der hant te nemen, ende met eene couragieuse invasie ende tocht op Java, jegens onser beijder vijant den Mattaram; daer wij met groot verlangen seer sijn om wenschende ende hopende, alsoo 't selve houden voor een van de apparentste saecken, die onsen staet van Indien spoedich groot respect soude mogen aenbrengen. Daerom UE. andermael recommande-

ren, achtervolgens onse Instructie UE. mede gegeven, 't selve soo discretelijck, wijselijck ende dexterlijck te prepareren, als soo importante saecke sijn vereijschende, ende wij UE. sijn toevertrouwende, ende weest verseeckert dat 't effect daervan UE. soo veel eer sal aenbrengen, als eenigen anderen dienst, die aen de Comp^{e}. sout mogen ofte connen doen, hoedanich die oock mochte comen te wesen. Bijaldien den Coninck van Balij daertoe genegen is, als wij verhoopen, soo sal UE. met dit voorschreven jacht naer Amboijna, aen den Heer Vice-Gouverneur ARTUS GIJSELS in 't breet schrijven, alle 't geene UE. aldaer wedervaeren is, ende 't selve oock Dominus HEURNIUS ampelijcken communiceren, opdat selfs daervan niet alleen mach hebben volcomen kennisse, maer omdat sulcx oock te beter den Heere GIJSELS ende den Breeden Raed in Amboijna mach communiceren. Alsoo wij aen sijn Ed. nevens dese schrijven ende oock ordineren, dat als het de gelegentheijt van bij der hant te nemen saecken des Conincks van Balij mochten comen te vereijschen, dat dan neffens 't jacht ofte schip den *Brack*, de vier jachten, als *Ceijlon*, *Coetchin*, *Mocha* ende *Macao*, te saemen in Comp^{e}., ofte elck bijsonder, naer dattet den dienst van de Comp^{e}., ten aensien van haere saecken in Amboijna best sal connen gedogen, recht aen naer Balij sullen seijlen, ende om sulcx seeckerlijck te nemen, dat deselve haeren cours souden stellen van Amboijna Zuijtwaerts over naer Terra Alta, om langs 't selve in tijts Balij in 't gesicht te comen. Opdat bij ons geen sorge blijve om versteecken te mogen geraecken van gemelte plaetse aen te doen, sullen deselve jachten medebrengen de drie sloepen, soo naer Amboijna sijn gesonden, om te helpen uijtvoeren soodanige exploicten, als daer sijn geordineert bij der hant te nemen. Ende alsoo selfs in de maent van April ende begin van Maijo, voor 't aencomen van den doorgaenden natten tijt, noch wel ijts tot sonderlingen dienst van de Comp^{e}. soude connen verricht werden, soo dient gemelte Heer Vice-Gouverneur GIJSELS wel ende te rechte geinformeert, wanneer 't op 't alderuijterst dienstich ende noodich wesen sal, dat gemelte schip, jachten, ende de drie sloepen aldaer voor Balij sullen dienen te wesen, dat met Godes hulpe, behoudens ongeval, seer preciselijck sal connen geschieden, alsoo 't met den goeden voor de wint seer bequaemelijcken gedaen sal con-

nen werden, ende hoe 't selve laeter soude mogen vereijschen, te weten omtrent ultimo Junio ofte halff Julio, hoe 't de Generale Comp^{e}. dienstiger sal wesen, soo om te meerder diensten in Amboijna te mogen doen, als mede omdat de gemelte jachten te spoediger met haer volck ende sloepen sullen connen voortcomen, als 't geschiede wanneer 't Oostelijck mouson in 't beste sijns saijsoens doorblasende sij. Doch soo den Coninck van Balij hart mochte insisteren, om deselve jachten eerder te hebben, sult hem sulcx dan oock mogen toeseggen, behoudens weder ende wint, mitsgaders ongeval ter zee. Daerom UE. andermael ernstelijck recommanderen, pertinente advijsen bij D^{o}. HEURNIUS naer Amboijna te seijnden, met soodanige vriendelijcke communicatie des Conincks van Balij, als geschieden sal connen, om sijne goede gunste ende genegentheijt t' onswaerts meer ende meer te trecken, ende dat sijne Maij^{t}. oock mach verseeckert wesen van onse goede intentie, om sijne desseijnen met groote macht ende alle goede gelegentheijt te seconderen, ende dat verseeckert mach sijn, tegens den bestemden ende te prefigeerden tijt, ongetwijfelt (Godt toeverlaetende) de noodige dienstige ende wel bequaeme schepen tot de voeringe sijns rijst daer wesen sullen, ende dat sich daerop vrijelijck ende vaderlijck hebbe te vertrouwen ende te verlaeten. Hoe dienstich de gemelte drie sloepen tot de vervoeringe van den rijst sullen wesen, mach UE. sijn Maij^{t}. mede wel voordraegen.

Tot de voirderinge deser saecken, bij aldien die soo mochten uitvallen als wij verhoopen, sal oock seer noodich wesen, dat wij alhier tijdelijck mochten verwitticht werden; ende alsoo wij duchten aldaer geen bequaem vaertuijch sal wesen, om ons 't selve in alle seeckerheijt te mogen laeten weten, dewijl de Mattaram vrij wat beter vaertuijch heeft als onsen Coninck van Balij, sijn ende blijven wij van meeninge, om UE. binnen veertien daegen toe te seijnden een gelijck jacht als dit, met alle verdere noodige ordre ende instructie, om door UE. van daer op 't spoedichste herwaerts aen gedepecheert te werden, met alle bescheijt, breet ende wijtloopich geëxtendeert, van u wedervaeren aldaer, om noch van hier deselve saecke te mogen seconderen, met sulcx als daer vereijscht mochte worden ende bij ons daertoe te contribueren sij. Ende soo meenen wij, dat 't selve jacht van daer herwaert aen sal connen keeren

in 't eijnde van Maert ofte begin van April, om binnen door of buijten om, benoorden Madura heenen, herwaerts te keeren, alsoo wij duchten dat omtrent Gricee ofte Jortan wel eenige quade rescontre mochte crijgen. Verhopen dat met de landt- ende zeewinden, die daer 't moije weer geven sullen, spoedich herwaerts aen sal connen comen, opdat doenelijck sijnde, van hier, voor 't doorwaijen des Oostelijcken mousons, derwaert, als geseijt is, afseijnden mogen, 't geene men verstaen sal dienstich ende nodich te wesen. Soo dat sonder versuijm een parthije rijst in dit jacht *Souborch* in aller ijl voor Amboijna can worden gescheept, latet op 't alderspoedichste verrichten, soo niet, laet er eenige jonge verckens ende jonge beesten, met wat padij voor d' selve, inschepen, opdattet niet alleen sij een briefdraeger, maer ook een aenbrenger van eenige noodige commoditeijten voor Amboijna.

Hier mede

weest Gode bevolen ende seer gegroet.

Actum in 't Casteel Batavia,
desen 28 Februarij, A°. 1633.

Dominus HEURNIUS sult daermede op sijn beliefte, met alle behoorlijcke respect ende commoditijt aen landt brengen, (Hitoe) ende onderwegen met alle beleeftheijt bejegenen ende in 't cajuijtken sijn commoditeijt in alles geven, ende naest de schipper de taefel laeten gebruijcken.

Extract uit de instructie voor de opperhoofden van
't jacht *Souborch*, 28 Februarij, A°. 1633.

COMMISSIE-BRIEF VOOR DOM^{e}. JUSTUS HEURNIUS, AEN DEN HEER VICE-GOUVERNEUR ARTUS GIJSELS ENDE DEN RAED, WEGEN DE NEDERLANDSCHE OOST-INDISCHE COMP^{e}. IN DE EIJLANDEN VAN AMBOIJNA.

Edele, Erntfeste, Eersaeme, Vrome, lieve, besundere!

Alsoo wij naer voorgaende communicatie met onse Broederen de Predicanten in Batavia goetgevonden hebben, den Eerwaerdigen D^{o}. JUSTUS HEURNIUS, Bedienaer des Goddelijcken Woorts, wettelijck alhier tot Batavia beroepen, te verseijnden naer de landen van Amboijna, om in de quartieren van Ceram de Heijdenen 't Evangelie te vercondigen, op soodanige inleijdinge ende goede ordre, als bij den Heer Vice-Gouverneur ARTUS GIJSELS ende den Raed in Amboijna, met advijs van aldaer bijwesende Predicanten, goetgevonden ende geordonneert sal worden; soo belasten ende bevelen wij mits desen aen den gemelten Heer Vice-Gouverneur van Amboijna ARTUS GIJSELS ende den Breeden Raed aldaer, dat den voorschreven D^{o}. JUSTUS HEURNIUS daervoor sullen aennemen, achten, houden ende erkennen; betrachtende dat sijnen goeden dienst aldaer soo mocht worden gevoirdert, als soo considerable saecke is meriterende ende vereijschende, tot Godes hulpe, salicheijt der Heijdenen ende eenich considerabel soulaes ende verseeckeringe van des Comp^{s}. goeden standt in Amboijna.

Actum in 't Casteel Batavia,
desen jongsten Februarij, A^{o}. 1633.

MEMORIE VOOR D°. HEURNIUS, SEIJLENDE VAN BATAVIA, MET 'T JACHT SOUBORCH, OVER BALIJ NAER AMBOIJNA, OM OP DE LANDEN VAN CERAM, IN DE CONINCKRIJKEN VAN SALOU, SAMMET, SESOULOU, HATTIHOU ENDE ANDERE PLAETSEN, HET EVANGELIUM TE VERCONDIGEN, DE BLINDE HEIJDENEN 'T LICHT DER WAERHEIJT TOE TE BRENGEN ENDE DEN ALMACHTIGEN DOOR SIJNEN GENADIGEN SEGEN SIELEN TOE TE WINNEN.

In Balij met lieff gecomen sijnde, sult u spoedelijcken gelieven te vervoegen bij den Oppercoopman JAN OOSTERWIJCK, ende vernemen hoe de saecken daer all staen, wat apparentie daer sij tot 't optrecken des Conincks van Balij tegen den Mattaram, hoe verre daerin sij gehandelt, wat preparatiën daertoe begint te maecken, met hoe veel volck d' invasie ende doortocht sal meenen te doen, hoe lange daermede meent besich te wesen; wat quantiteijt van rijst hij soude begeeren, dat door onse schepen ende jachten, sijn leger naegevoert soude worden, hoe verre ende tot wat plaetsen, wat macht tot sijne verseeckeringe van ons daertoe soude begeeren, ende vorders wat goede genegentheijt men in den Coninck t' onswaerts can bespeuren, off sich op onse adsistentie van de gemelte verseeckerde naevoeringe van rijst wel sij vertrouwende; waerin hem wel geassureert moeten houden, ende vorders bijsonderlijck ofte de gemoederen deser Balische volckeren soodanich sijn, dat men hebbe te verhopen, om met vrucht hare bekeeringe te voirderen, opdat niet alleen aen ons daervan met alle gelegentheijt rapport sout mogen schrijven, maer daervan alle goede ende pertinente kennisse d' Heere Vice-Gouverneur ARTUS GIJSELS ende den Raed in Amboijna te doen hebben.

Met lieff op Hitoe in Amboijna gearriveert sijnde (daer wij den schipper ordineren te anckeren, omdat wij meenen den Gouverneur GIJSELS daeromtrent sal wesen ende dat het jacht daer te gereeder sal sijn om promptelijck te mogen verseijlen, op soodanige tochten als vereijscht

mochte worden) sal UE. hem bij gemelte Gouverneur off d' andere overhooffden, daeromtrent sijnde, vervoegen, ende soo daer soodanige geen en sijn, sult over landt naer Amboijna gaen, om de Hooffden die daer sijn, te spreecken ende aen denselve, mitsgaders de Broederen Bedienaers des Woorts, communiceren de redenen van uwe compste derwaerts, opdat met goede deliberatie ende rijpe voorbedachtheijt uwe Ed. incompste op Ceram behoorlijck ende met respect mach worden bevordert, sonder dat daerin eenige tijt versuijmpt worde, opdat alsoo te eer verhopen mogen te erlangen de vruchten van UEd. verseijndinge derwaerts.

Op dese UEd. uijtreijse met *Souborch* tot in Amboijna, sult uw slaepplaetse ende taefel nevens den schipper in de cajuijt hebben, dien wij bij instructie belasten, dat UEd. alle behoorlijck respect sal draegen; 't jachtken is cleijn, doch wij vertrouwen uwe discretie ende ervarentheijt, dat UE. naer de gelegentheijt van saecken, voor den corten tijt, genoechsaem sult connen voegen ende schicken.

De middelen tot Ceram tot UE. onderhoudt, ordineren wij aen den Heer GIJSELS, dat u volgens de ordre van de Comp[e]. behoorlijck worde versorcht, soo voor UEd. persoon ende den Proponent, alsmede voor drie leerlingen, die medenemende sijt, ende soodanige slaef als tot cock van doen soudt mogen hebben. Gelieff naer uwe gewoonte alles soo descretelijck ende streckelijck te menagiëren, als UEd. sijn toevertrouwende.

In wat voegen de beginselen van 't Christendom op Ceram best sult mogen voirderen, hoe daer inleijdinge doen sult, de gunste van de grooten best capteeren, ende de harten van de principalen tot u trecken; sullen u in desen niet voorschrijven, maer 't selve op u goet beleijt en de vreese des Heeren gerustelijck vertrouwen, te meer uijt onse mondelinge discoursen in UEd. genoechsaem bespeurt hebben, dat alle uwe aenleijdinge naer ons oordeel wel gefondeert sijn, daerom oock te meerder verhopen, dat Hij u vroom voornemen met sonderlinge vruchtbaerheijt ende menichvuldigen aenwas genadelijck sal segenen.

Met de Heere GIJSELS, die voor desen versocht heeft, dat UEd. persoon derwaerts soude gebruijcken, sal UEd. alles wel overleijden ende van sijn Ed. verstaen, waer 't beste sal wesen de beginselen aen te vangen, alsoo 't dient te geschieden, daer men de meeste hoope heb-

ben sal, om spoedich goede vruchten te doen, door resolutie des Raeds aldaer, met advijs van de bijwesende Predicanten.

De Heere der Heijrscharen gelieve u Christelijck voorneemen te segenen, tot sijnen loff, prijs ende eere, salicheijt der Heijdenen, voirderinge van des Comp^{e}. welstand ende vertroostinge uwes gemoeds. Amen.

Actum in 't Casteel Batavia,
desen jongsten Februarij, A°. 1633.

INSTRUCTIE VOOR DEN COMMANDEUR JOCHEM ROELOFSZ. VAN DEUTECOM, CAPITEIJN VAN EEN COMP^{e}. INFANTERIE ETC.; VERTRECKENDE VAN BATAVIA NAER BALIJ, TOT VOIRDERINGE VAN DES COMP^{s}. SAECKEN, ACHTERVOLGENS DESE INSTRUCTIE, MET DE JACHTEN BATAVIA ENDE NEGAPATAM.

Op wat hoope wij den 7^{den} Februarij passato, van hier gesonden hebben den Oppercoopman JAN OOSTERWIJCK, met het jacht *Texel* naer Balij, sal UEd. sien bij de copie sijner Instructie, als mede bij de copie des brieffs aen den Coninck van Balij, nevens hem geschreven.

Item uijt de missive aen den voors. OOSTERWIJCK derwaerts gesonden, den eersten deses, met Dominé HEURNIUS in het jacht *Souborch*, mitsgaders het artijckel onses brieffs, aen den Vice-Gouverneur van Amboina AERT GIJSELS, met het voorschreven jacht geschreven, van alle dewelcke UEd. neffens dese copie gegeven hebben; opdat daer uijt niet alleen sout sien, waerop gemelte beseijndinge is gefondeert, maer oock wat ordre gegeven hebben, om door alle bij te brengen middelen dese saecke te seconderen, soo de resolutie des Coninex van Balij mochte wesen om ernstelijck ende spoedich eene couragieuse invasie in 't landt van Java, op onse aengeboden hulpe ende adsistentie, tegens onser beijder vijand te doen.

Wij verstaen gesaementlijcken dat gemelte invasie de considerabelste,

gereetste ende oncostelijckste middelen is, waerdoor des Comp[e]. stant in Batavia soude cunnen comen in eene groote verseeckertheijt, niet alleen door de veijligheijt des Mattarams, maer omdat deselve sonder onse hulpe bij gemelte Coninck van Balij noijt en soude bij der hant genomen sijn geworden, ende dat de duchtinge van gelijcke jaerlijcx te doene invasiën den Mattaram mochte doen desespereren van de hulpe der Portugesen, die dese jaere wederom derwaerts ambassade doen, ende consequentelijcken van Batavia's conqueste, ende dat wederom met ons mochte trachten ende soecken in vruntschap te comen. Item dat wel eenige Javaense Heeren hem mochten affvallen ende onse protexie versoecken, als vernemen sullen machten van vijanden op Java, die den Mattaram niet alleen egaleren, maer door onse adsistentie exederen.

Ende in alle gevalle, dat daerdoor ongetwijffelt voor belegeringe desselvige Mattaram sullen wesen bevrijt, mitsgaders soodanige quantiteijt van veroverde Javaenen becomen, dat onse gevangene tegens deselve vrij sullen crijgen ende noch veele overhouden, om onse noch te maekene Bataviase wercken ende de verhooginge van gronden te effectuëren, alsmede om Amboijna ende Banda eenige van de jongste tot peupulatie ende aenwas te mogen toeseijnden.

De oorsaecke tot bevorderinge ende aenvoeringe deser oorloge is in alle rechtmaticheijt gefondeert, alsoo die practiseren jegens den Mattaram, die een tiran is ende sich meester maeckt door macht, van landen ende volckeren, daar geen recht ofte pretentie op is hebbende, sijnde in ons regardt perfidieus; nademael onder witte vlagge trouloosIijcken ons volck heeft overvallen, soo die in sijn lant gesonden waeren, om van vrede te handelen ende bloedstortinge te weren, (welcke ons volck hij, t' onser smert, spijt ende schande, als noch gevangen is houdende), ende bovendien dat hij ons tracht te verdrijven, van het lant dat geconquesteert hebben op die geene die ons trachtteden te vermoorden, ende van alle middelen te berooven, ende sich daartoe onmachtich vindende, onse erfvijanden tot hulpe ende adsistentie is versoeckende, waerdoor wij verhoopen ende vertrouwen, den rechtvaerdigen Godt dese goede saecke voirderen ende segenen sal.

Als u met lieff in Balij gecomen sult wesen, soo sal UEd. aldaer we-

sen de eerste persoon, ende hebben in alle vergaderinge van Raden de préseance boven den Oppercoopman JAN OOSTERWIJCK, ende sulcx ten aensien UEd. daer geordineert sijt te blijven, bijaldien den Coninck geresolveert is den tocht op Java te doen, om alsoo UEd. respect ende aensien voor den Coninck te meerder soude wesen. Echter ordonneren wij UEd. wel expresselijck bij desen, dat UEd. sult draegen statich, seedich ende nederich, met al sulke respect dragentheijt aen den Coninck en sijne grooten, dat haere gunst ende genegentheijt t' uwaerts sulcx moehte verbinden ende verobligeren, als in dusdaenige gelegentheijt vereijscht wert, opdat die tot sijnen aentocht gevoirdert worde door alle het geene bij ons daertoe eenichsints gecontribueert soude mogen werden.

Soo S^r. JAN OOSTERWIJCK met de adsistentie van S^r. JURIAEN COURTEN, schepen deser stede, den Coninck soo verre niet en mochten hebben connen brengen, om gemelte aentocht bij der hant te nemen, door eenige difficulteijten, daerover sij niet en souden hebben derven beslissen connen, soo sal UEd. tot facilitatie bijbrengen met alle u vernuft, dexteriteijt, oordeel ende capaciteijt, alle 't geene UEd. daertoe sult connen contribueeren; mits dat geen service nochte beswaerlijcke conditie aen en gaen, die aen UEd. goet beleijt blijven vertrouwende.

Voorwaer de aenbiedinge van hulpe, die wij den Coninck van Balij doen, is boven maete groot ende die hem bij niemant en soude connen gepresteert worden. Onse prerogativen, die wij bij hem daer vooren soecken te bedingen sijn geene, altoos, de te conquesteren landen staen wij hem toe te houden, sonder dat daerop eenige gerechticheijt sullen pretenderen, stellende aen sijne beleeftheijt, wat soulagement hij ons sal toevoegen voor soodaenige verseeckerde adsistentie als wij hem doen, ende dat vooreerst maer begeeren een goet aental van de te veroveren volckeren ende eene groote perthie vaertuijch om t'onsen diensten te gebruijken etc.; dat men ons seijt bij hem naer sijn sin ende wensch sal wesen, naedemael soo machtich van volck is, dat geene menschen van doene heeft, hem ende sijn grooten ongelegen sijn. Ende naemaels bij wijdere en voirdere invasie, door den Coninck van Balij op Java te doen, souden wij te letten hebben, naer exigentie van saecken, wat wijders in billijckheijt, rechtmaeticheijt ende behoorlijckheijt tot sijnen minsten mis-

noegen uijt de conqueste te voirderen ende te procureren soude mogen hebben.

Om gemelte Coninck van Balij tot voorschreven tocht te animeeren, stelt hem voor de gelegentheijt des Mattarams, sijn quaden raet in 't demanteleren van alle vaste steden op Java ect. als sijn Soribaija, Passarouan, Gricee, Sidaijo, Tuban ende veele meer andere plaetsen, daer mede hij meende Java voor hem te verseeckeren; sonder te dencken dat soo grootmachtigen vijandt als den Coninck van Balij is, 't selve naemaels tot groot voordeel soude connen gedijen, als die geadsisteert wiert met die geene, die sijn leger in alle verseeckertheijt provisiën soude connen naervoeren. Wiens onderdaenen belliqueuser, machtiger en beter soldaeten sijn als de Javaenen, die hun wel schaemen mogen van soo gering verrichten, als in twee belegeringen van Batavia hebben gedaen, daarin wel duijsent mannen heeft verlooren, tegens eene van d' onse, die se soude mogen hebben gevelt; sijnde telckens met al sulcke schande vertrocken, dat noijt eenich van onse geringste plaetsen heeft connen verweldigen, overrompelen ofte vermeesteren.. Item dat hij van sijn beste soldaeten heeft verlooren in dese sijne aentochten, soo wij gesien ende bevonden hebben, alsoo sijn volck in de eerste belegeringe meerder couragie als in de tweede hebben getoont.

Wijders dat als hij Coninck van Balij sich meester gemaeckt hebbende van Java tot aen de Boekit, (Gricee) dat overvloedicheijt sal hebben van de schoonste ende bequaemste rijstlanden, die op heel Java sijn gelegen, daer hij sijn volck gevoechelijck sal connen onderhouden, ende dat onser schepen adsistentie Sijne Majest: doorgaens soo veele toevoegen sullen, als onse gelegentheijt sal connen lijden. Ende om sulcx te meer te bethoonen, draecht hem voor hoe UE. persoon ende ons gewelt van Batavia, expresselijck platboomich getimmert vaertuijch, om des Mattarams reede te insisteren ende sijn vaertuijch te distrueren, derrewaerts seijndende sijn, met het schoonste ende bequaemste geschut, dat in onsen heelen Staet van India sijn hebbende. Wijders dat oock in alle quartieren daer 't gelegen is, ordre hebben gestelt, om onse schepcn ende jachten voor Balij te doen comen, opdat den noodigen rijst sijn leger soude mogen naervoeren. Dat ons sulcx in toecomende jaeren soo wel

niet en sal gelegen comen, omdat als nu de saecken daer naer hebben getracht te derigeren, alsoo andere exploicten met deselve schepen te doen, alleen om dese saecke uijtgestelt hebben.

Dat hij door 't aenvangen sijns vigoureusen tocht op Java, jegens sijnen ende onsen vijandt den Mattaram, ons sal verbinden, om met hem te maecken een vaste verbintenisse, tot reciprocque adsistentie sijner vijanden, jae selffs den Coninck van Maccasser, die wij vernemen t'onser leetwesen, dat hem het lant van Bima heeft affgenomen; eijndelijcke dat wij staet van sijnen staet sullen maecken, ende daer vooren soodanige sorge draegen, als voor den onsen.

Dese soodanige ende dergelijcke beweechredenen sal UEd. gebruijcken, om den Coninck tot de vigoureuse aentocht spoedich te verwecken, ende alsoo wij in veele saecken hebben gespeurt, dat hij is van een genereus gemoet, soo sult hem mogen aenbieden, een gedeelte ofte het geheel van de twee hondert roers, die UEd. hiertoe sijn medegegeven, met het nodige cruijt, scherp ende lont, onder soodanige recompense van een goede quantiteijt rijst, als in reden sal connen bestaen, het sij dan de roers bij leeninge, ofte andersints in eijgendom. Tot vereeringe van den Coninck sijn UEd. nu medegesonden een schoon vat Spaense wijn, die hem uijt onsen naeme, met alle behoorlijcke respect, presenteren sult.

Alle omstandicheden van redenen ende weder redenen, die in dese bevindinge ende voirderinge van saecken soude mogen ofte connen voorvallen, sullen wij niet voornemen met artikelen te comprehenderen, ofte UEd. bij dese onse Instructie daeraen te binden, maer wij sullen u goet oordeel ende capaciteijt vertrouwen, dat alles sult trachten te vervoirderen, als u ten beste van de Comp^e^. toevertrouwt wert, soo nae aen de intentien deser onser Instructie, als eenichsints geschieden sal connen.

Op UEd. aencompste aldaer sal S^r^. JAN OOSTERWIJCK herwaerts comen, alsoo hem noodich van doen hebben tot den handel van de Westcuste, waertoe het schip de *Beets* geprepareert ende gereet gemaeckt wordt. Over sulcx sal hij hem herwaerts voegen met het jacht *Negapatam*, dat neffens UEd. expres hiertoe herwaerts sijn seijndende, ende soo het jacht *Texel* mocht gelaeden wesen omme herwaerts te comen,

het sal ons mede seer aengenaem wesen, dat het op 't spoedichst herwaerts come, om het selve elders te gebruijcken.

Tot naervoeringe van den rijst voor des Conincks leger, destineren wij *Schiedam*, soo die daer mochte wesen gearriveert, soo niet, den *Brack*, die daer van Amboijna sal comen, neffens de jachten *Ceijlon*, *Coetchin*, *Mocha* ende *Macco*, mitsgaders ons gewelt van Batavia. Ende op dat des Conincks vaertuijch onse vloote mede te waeter soude mogen volgen, als den Coninck in den aentocht sal wesen, soo blijven wij van meeninge, als wij door *Negapatam* advijs sullen hebben becomen, dat het des Conincks ernstige meeninge sij om derwaerts te seijnden, nevens twee ofte drie sloepen, eenige van de jachten, *Souborch*, *Sloterdijck*, *Boven-Carspel* ofte andere, opdat alsoo het gemelte vaertuijch des Conincks van Balij, ende het convoij derselve, in alle seeckerheijt het leger te waeter soude mogen volgen, ende alsoo sijn vaertuijch doorgaens door stercke roeijers meest gevoert wert, soo sullen deselve oock noch veele goede commoditeijten aff ende aen connen vaeren, soo wel affte meten ende lichtelijcken begrepen can worden, ten aensien het Oostelijck mouson aldaer, nevens schoon ende drooch weder, doorgaens is gevende seer slecht waeter.

Hoe alle Indische Coningen ende volckeren traech sijn in haere aen te vangen saecken, leert ons d'ervaerentheijt; ende om dese traecheijt, soo die bij den Coninck van Balij mede mochte wesen, voor te comen, sal UEd. met alle doorsichticheijt, heuscheijt ende modestie ende gauwicheijt denselven Coninck soecken te alligeren ende aen te porren, met soodanige ende diergelijcke redenen, als hier vooren aangeroert sijn.

Doch gelijck alle werelts saecken haere obstaculen object sijn, ende het soude mogen comen te gebeuren, dat den Coninck desen jaere niet soude connen resolveren gemelte tocht bij der hand te nemen, wat inductien, persuasien, aenraedingen ende presentatie van adsistentie UEd. daertoe mochte gebruijcken, soo sult hetselve discretelijck ten goede duijden, ende moderaetelijck dissimuleren, bevorderende dan, dat alle de voorgemelte jachten, soo geordineerd sijn om Balij aen te doen, alsmede *Batavia*, van daer herrewaerts op 't spoedichste mogen affgevordert werden, sonder daer eenige tijt noodeloos stil te leggen, met soo veel rijst,

als doenelijck sij ende soo veele jonge beesten ende verckens, als gevoechelijcken sal connen geschieden, waertoe wij nevens desen een cargasoen, monterende omtrent de vijff duijsent gulden, mede gegeven hebben, om door den Ondercoopman CAREL KINA, die wij ordineren aldaer te blijven, tot dat het jongste jacht van daer vertrecke, daermede hij herwaerts comen sal, naer UEd. ordre soo lange daer wesen sult, geemploijeert te werden; ende sal UEd. dan selven herrewaerts in sulcke gevalle trachten te comen met de eerste jachten die van Amboijna daer aen comen sullen, ofte met *Batavia* off *Texel*, om uwen persoon te mogen gebruijcken in andere saecken, daer den dienst van de Comp^e^. sal mogen vereijschen, trachtende van den Coninck te scheijden met alle beleeftheijt, om hem in toecomende te annimeren ende te encourageren tot het geene als nu niet soude connen resolveren te doen, op hoope dat het nochmaels bij der hant sal nemen. Ende sullen wij dan alle de gemelde jachten gebruijcken om Malacca te besetten, ende daertoe onse besendinge aen den Coninck van Atchin metten aller eersten soecken te derigeren, om hem tot de belegeringe van die plaetse, daertoe hij sich sonderlinge toegenegen heeft getoont jegens onsen gedeputeerde Capiteijn STADTLANDER, met alle goede conditien, spoedich aen te leijden, dewijl de Portugesen voorleden jaer geene adsistentie van caraquen ofte volckeren uijt Portugael becomen hebben; opdat alsoo door den eenen ofte den anderen middel, onse vijanden mogen worden gecrenckt, met dese jachten, die nu bequaemelijcken mannen connen, ende onbequaem sijn, om goederen van importantie drooch te voeren, ofte om bequaeme cargasoenen daerin te mogen bergen.

Wij belasten u ten hoochsten geen volck te lande den Coninck bij te setten, alsoo te swack sijn om in dese landen de Indianen te volgen, ende soo hij sulcx mochte versoecken, UEd. sal 't excuseren, met de bequaemste ende sachtste middelen mogelijcken sijnde, ten waere datter vijff ofte ses bequaeme borsten waeren, die hiertoe selfs mochten genegen sijn, die dan 't selve toestaen meucht.

Wat quantiteijt rijst den Coninck van Balij voor sijn leger naergevoert sal dienen te worden, connen wij qualijck conjectureren, alsoo oncundich sijn van 't getal des volcks waermede hij optrecken sal, hoe veel tijts uijt sal meenen te sijn, wat sleep ofte treijn het leger sal vol-

gen, wat onderwege sal mogen vinden, ende hoeveel ijder hooft van sijn volck daegelijcx van doene sal hebben.

De jachten, als den *Brack*, *Batavia*, *Ceijlon*, *Coetchin*, *Mocha* ende *Macao*, sullen naer gissinge mogen voeren in drooch weder, soo daer gestaedich sult hebben in 't aenvangen ende geduijrende den tocht des Coninkx, tusschen de vijff en zes hondert lasten rijst, als:

100	den *Brack*.
180	*Ceijlon*.
100	*Coetchin*.
40	*Mocha*.
70	*Macao* en
50	*Batavia*.
540	Lasten.

Ofte gemelte Coninck sal hebben eenige joncken ofte andere vaertuijch, daerin eenige rijst gescheept sal connen worden, om het leger onder ons convoij te volgen, sijn onbewust, doch eer men soude mogen duchten voor gebreck, soo sal dienen versorcht, dat, soo haest als eenige jachten ledig sijn, dat se met de lantwinden, wederom trachten tot aen Panarucan ofte voorder op te comen, om op nieuw weder haere rijstladinge in te nemen, ende bij UEd. te comen, waertoe dan den Coninck alle goede ordre sal dienen te stellen.

Soo onse Siamse schepen gecomen sijn, wij en souden niet vreempt sijn, om het *Wapen van Hoorn* met alle sijne volle rijstlast tot aen Gricee te seijnden, om noodich sijnde, denselven aen den Coninck bij leeninge te laeten gebruijcken, om alsoo van onse sijde alles te contribueren, dat tot deese groote saecke noodich mochte wesen. Omtrent Jortan, Gricee ende Boekit is meenichte van vaertuijch. Soo den Coninck daaromtrent compt, versorcht dat alle het bequaeme, soo cleijn als groot in malcanderen gestout, ons mach toecomen, dat met het Oost mouson seer gevoechelijcken sal connen geschieden; ende alle de gevangenen, die den Coninck ons sal toevoegen, laet die mede wel bewaert ende in een scheepsruijm wel verseeckert, herwaerts comen, mits

dat van waeter tot drincken soo wel versorcht werden, dat in geen gebreck comen te vervallen.

UEd. sal met *Batavia*, *Negapatam* ende de *Sloep* sijn vaerwaeter opnemen, dicht langs de custe van Java en verder tusschen Madura en Java heenen, bij Gricee inseijlende, dat het gereetste vaerwaeter is, trachtende onderwegen de subjecten des Mattarams alle mogelijcke affbreuck te doen.

Wij werden bericht dattet tusschen den hoeck van Madura ende Java, bij Noorden Gricee, bij het eijlandecken aldaer gelegen (dat men in 't inseijlen aen stierboort leggen laet) seer verdroocht is. Daer pleecht te sijn omtrent de 15 voet waeters. Laet hetselve in passant met aendacht diepen, het lood gestadich gebruijckende, om ons daervan pertinent bescheijt te mogen toeseijnden.

Weest voorsichtich in 't voorbijseijlen van de hoecken van Carimon ende Schaedelijcke hoeck, alsoo de groote droochte 't zeewaerts hebben, als den Commandeur DEUTECOM, op sijn tochten met sloepen gedaen, bevonden heeft. Doch dewijl de cracht des Wester mousons is gepasseert, soo sult, als wij verhoopen, veel mooij weêr hebben, daardoor de Javaensche custe nochte bocht van Japara niet sullen hebben te schroomen, om alsoo in passant te beter occasie te hebben tot affbreuck van alle Mataramse Javaenen ende Portugesen, soo sult mogen rescontreren; waertoe ende insonderheijt tot de bevoirderinge van dese treffelijcke saecke wij UEd. veel geluck toewenschen.

Actum in 't Casteel van Batavia,
desen 9 Maert, A°. 1633.

Commissie voor den Capiteijn
JOCHEM ROELOFFSZ. VAN DEUTECOM.

HENDRICK BROUWER, GOUVERNEUR-GENERAEL WEGEN DE HO: MO: HEEREN STAETEN-GENERAEL DER VEREENIGDE NEDERLANDEN, SIJNE VORSTELIJCKE GENADE FREDERICK HENDRICK, PRINCE VAN ORANGIËN, GRAVE VAN NASSAU ETC. MITSGADERS DE EDELE HEEREN BEWINTHEBBEREN, DER GENER. VEREEN. NEDERL. GEOCTR. OOST-IND. COMP^e^. IN INDIA, ALLEN DEN GEENEN DIE DESEN SULLEN SIEN OFTE HOOREN LESEN, SALUIJT, DOEN TE WETEN.

Alsoo wij ten dienste van de Generale Oost-Ind. Comp^e^., met advijs van de Raeden van Indiën, goet gevonden ende geresolveert hebben, om naer Balij te seijnden den Ed. JOCHEM ROELOFFSZ. VAN DEUTECOM, om als onse Overhooft ende Commandeur het opperste gebiet te hebben over alle schepen, jachten en volckeren, die achtervolgens onse ordre voor Balij sijn bescheijden te verscheijnen, om deselve te emploijeren in conformité van onse Instructie, ten besten dienste van gemelde Oost-Ind. Comp^e^., tot toevoer van provisie voor 't leger des Conincks van Balij, als mede in 't administreren van Justitie over gemelte schepen, jachten ende volckeren als andersints; soo is 't, dat wij mits desen ordonneren, belasten ende gebieden, aen alle Oppercooplieden, Capiteijnen, Schippers ende voorts alle mindere Officieren, soldaeten ende bootsgesellen egeene uijtgesondert, aengemelten JOCHEM ROELOFFSZ., soo op de reijse in 't gaen ende keeren, als in Balij ende omliggende plaetsen, daer vooren te erkennen ende te respecteren, alsoo wij 't selve ten dienste van gemelte Generale Oost-Ind. Comp^e^. alsoo bevinden te behooren.

Actum in 't Casteel Batavia,
desen 9 Maert, A^o^. 1633.

Aen den Coninck
van Balij.

HENDRICK BROUWER, GOUVERNEUR-GENERAEL WEGEN DEN STAET DER VEREENIGDE NEDERL. IN INDIË, SEYNT AEN DEN GROOT-MACHTIGEN CONINCK VAN BALIJ, SIJNE VRUNDELIJCKE GROETE, WENSCHENDE AEN SIJNE MAIJESTEIJT GELUCK ENDE WELVAEREN OP DE AERDE ENDE VICTORIEUSE OVERWINNINGE SIJNER VIJANDEN.

Groot mogenden Coninck!

Het groot vertrouwen dat wij hebben op Uwe Maij[ts]. groote macht ende cloeckmoedicheijt, om sijner vijanden affbreuck te bevoirderen, doet ons gelooven, dat spoedelijcken sult gelieven bij der hant te nemen een geweldigen doortocht op Java tegens den Mattaram te doen, waertoe wij bij Uwe Maij[t]., door onsen Commissaris JAN OOSTERWIJCK, hebben laeten aendienen onsen dienst ende hulpe, om in alle verseeckertheijt, in spijt des Mattarams, Uwe Maij[ts]. leger naer te voeren, soodanige quantiteijt rijst, als daertoe noodich sout mogen hebben. Ende om Uwe Maij[t]. te meer te verseeckeren van denselven onsen dienst, hulpe ende adsistentie, soo seijnden aen Uwe Maij[t]. onse vermaerden Capiteijn ende Commandeur JOCHEM ROELOFFSZ. VAN DEUTECOM, met ons oorlochschip *Batavia*, dat expres is getimmert om des Mattarams vaertuijch te vernielen, met noch een jacht, om ons metten eersten advijs te brengen van Uwe Maij[ts]. goede resolutie. Welcken onsen Commandeur wij geordonneert hebben tot Admirael van alle onse schepen ende jachten, die wij van veele plaetsen bescheijden hebben voor Balij te comen, om denselven tot den dienst van Uwe Maij[t]. met alle goede ordre te gebruijcken. Maer verhoopen wij, dat de subijte ende schielijcken inval van Uwe Maij[t]. in Java, ende dese onse groote spoedige adsistentie, die wij doen tot Uwe Maij[t]. verseeckertheijt, den Mattaram soo seer sal ver-

baest maecken, dat daerdoor te lichter sal sijn om te verwinnen, insonderheijt nu hij de beste ende sterckste steden op Java, soo van Sourabaija, Passarouang, Gricee, Sidaijo, Tuban ende meer andere, heeft omgeworpen ende verdistrueert, daerdoor te min tegenstant tegens Uwe Maij[t]. sal connen worden gedaen.

Als nu is bij den Mattaram een gesant van de Portugesen, die groote belofte doet van hem te waeter tegens ons te helpen, maer wij hoopen daertoe te laet sal comen, ende dat Uwe Maij[ts]. vaerdicheijt der Javanen traecheijt sal prevenieeren. Tot meerder verseeckeringe van Uwe Maij[ts]. victorien, hebben onsen Commandeur eenige schoone roers, cruijt, cogels ende lont medegegeven, om Uwe Maij[t]. daermede te gerijven, soo sijne soldaeten daermede weeten om te gaen. Ende tot een wis pant onser vrundschap, seijnden Uwe Maij[t]. een tonne van onsen besten wijn: gelieft hetselve in danck aen te nemen.

Ende ons voorders refererende aen denselven onsen Commandeur, sullen desen besluijten ende gestadich blijven uwen getrouwen vrunt.

Actum in 't Casteel Batavia,
desen 9 Martij, A°. 1633.

Aen JAN OOSTERWIJCK, Oppercoopman,
jegenwoordich op Balij, met het jacht *Batavia*.

Eersaeme, lieve, besondere!

Alsoo den tijt daegelijcx is naeckende, dat UE. nootsaeckelijcken tot bevoirderinge van handel op de West-custe van Sumatra dienen te gebruijcken, waertoe het schip de *Beets* jegenwoordich meest gereet sijn hebbende, ende wij gaerne wel gevoirdert saegen de saecke des Conincks van Balij, om een geweldigen aentocht door onse hulpe op Java aen te vangen, waertoe wij verstaen hooch noodigh aldaer een bequaem ende aensienelijcken persoon dienen te houden, ervaeren in Militie ende Zeevaert, om het commandement te hebben over de schepen ende jachten,

die wij geordineert hebben voor Balij te comen, ende daerenboven dat gemelten Coninck wel geassureert ende verseeckert dient te sijn ende blijven, van de goede ende verseeckerde hulpe, soo wij aen sijn Maijt. door UE. hebben doen aenbieden; soo hebben geresolveert derwaerts te seijnden den Capiteijn JOCHEM ROELOFFSZ. VAN DEUTECOM, met onse jachten *Batavia* ende *Negapatam*, om als onsen Commandeur achtervolgens onse Commissie, deselve qualiteijt ende dienst aldaer waer te nemen; begeerende dat UE. hem daervoor erkennen ende aennemen sult, hem cederende de preséance ende voorsittinge in den Raet, ende in alle andere besoignes die daer mochte voorvallen, geduijrende den weijnigen tijt, die daer t' saemen wesen sult. Opdat sijn respect bij den Coninck ende grooten van Balij, te meerder ende aensienelijcker mach wesen, naedemael hij geordineert wert daer te blijven, waerdoor nootsaeckelijcken met behoorlijcken aensien voor den Coninck dient te comen. Ende alsoo u niets altoos aen Balij vreese gelegen is, ende wij uwe discretie vertrouwen, dat den dienst van de Compe. sult prefereren voor alle eersuchticheijt, soo sullen u met ons jacht *Negapatam*, dat expres daertoe derwaerts gesonden wert, alhier op 't spoedichste verwachten, verhoopende dat ons de aengenaeme tijdinge sult brengen van des Conincks goede, ernstige ende wel geresolveerde resolutie, alsoo wij dan noch gaerne eenige sloepen ende jachten souden seijnden, voor 't doorwaijen des Oostelijcken mouson, omtrent Gricee ende Jortan, om onse vloot daer te resconteeren, het Mattarams vaartuijch te ruineren, ende het vaerwaeter voor den Coninck van Balij's onderdaenen, tot dienste sijns legers, te meer te bevrijden.

UE. sal met gemelte jacht *Negapatam* sijne reijse herwaerts aen bevoirderen bij Noorden Madura heenen, sonder binnen door tusschen Java en Madura te seijlen, opdat door de swackheijt van 't selve jacht, door 't Javaens ende Portugees vaertuijch, dat daeromtrent mochte houden, niet overvallen ofte overrompelt soudt mogen werden, ende men alle voorsichticheijt dient te gebruijken, om schaede ende schande te voorcomen. Sijnde onse meeninge de saecke wat seeckerachtich te beleijden, ende ons volck, dat ons waert ende costelijck is, niet roeckelooslijcken te hasarderen ende in ongemack te brengen.

Brengt ons met *Negapatam* soo veele verckens ende beesten mede, alle jonck goet, als gevoechelijcken ende sonder eenigen tijt te versuijmen, sal connen geschieden, om soo veel nut van de reijse te trecken als doenelijcke sij, ende weest voirder den Almogende bevolen.

Actum in 't Casteel Batavia,
desen 9 Martij, A°. 1633.

INSTRUCTIE VOOR DE OPPERHOOFDEN DES JACHTS DE SONNE, OM OP HET ALDERSPOEDICHSTE MET HAEREN VOLLEN RIJSTLAST, SOO VAN SIAM GECOMEN SIJN, TE SEIJLEN NAER AMBOIJNA.

Tot meerder provideringe van onse quartieren in Amboijna, achtervolgens onse toeseegginge met alle schepen derwaerts geschreven, soo seijnden ul. met de volle rijstlast, soo Godtloff van Siam hier gebracht hebt, derwaerts. Over sulcx recommanderen ul., dat naer u alderuijterste vermogen, alle vlijticheijt wilt aenwenden, om spoedich aldaer te comen; vertreckende aenstaende nacht met het begin des lantwints om doch egeene tijt meer te versuijmen.

Door onvoorsichticheijt in 't seijlen sijn voor desen verscheijden schepen vervallen op Boomkens eijlant, daerom ul. mits desen ordineren, wel ende naerstelijck uijt te sien ende gissinge te maecken om tusschen het selve eijlant ende de custe van Java door te seijlen, dat van de West seeckerder can geschieden, dan als men van oosten compt, om dat de stroomen de Javase custe volgen, ende de droochte van Carimon ende Schaedelijcken hoeck beter van de West als van de Oost connen gemijdet worden, door het zuijdelijck ontvallen van deselve custe, soo als d' ervaerentheijt doorgaens geleert heeft.

Het rechte vaerwaeter is te houden op 6¼ gr. Z. Br., als men Boomkenseijlant gepasseert sij, ende alsoo 't crachtichste des Westelijcken mousons verloopen is, sult dienen de wint te soecken, naer dat sich de lucht vertoonen sal. 't Is seecker dat de West passaet op dese hoochte,

omtrent des vaerwaeters meeste diepte, aldermeest vinden sult, daerom Ul. raeden bij Noorden Madura om te loopen, als tusschen hetselve ende Java door van de Amboijnse reijse soudet mogen versteecken raecken, dat ons ende die van Amboijna te verre buijten gissinge soude gaen.

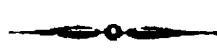
Ten eijnde van Madura gecomen wesende, sult dan cours om de Zuijdt stellen, bij 't Oosteijnde van 't selve heenen; laetende een cleijn eijlandecken aen de Madurase custe, dat is, aen stierboort leggen, alsoo 't daer tusschen beijden ondiep is, ende seijlen dan voorts bij de wint over, om de Zuijdt, om bewesten de straet van Balij, Java uijt 't gesicht te crijgen, alsoo tot Balamboangh sult moeten overloopen, om onse brieven aldaer aen den Coopman JAN OOSTERWIJCK te bestellen, ende met prompte antwoorden op deselve, sonder na die meer als eenen dach te vertoeven, naer Amboijna te seijlen, langs de Noortcuste van Balij, Lombock, Sumbawa ende voorbij het steenige eijlandeken Batatara, soo verre om de Oost, als u de wint sal dienen, alwaer 't dat op de hoochte van 7 gr., Amboijna Noort van u sout mogen comen te crijgen, gissinge maeckende om in alle manieren, in 't oversteecken om de Noort, bij Oosten Amboijna te vervallen, ende het lant van Ceram in 't gesichte te loopen; opdat soo u de Oostelijke winden mochten comen te bejegenen, dat verseeckert mochte sijn, Amboijna meucht crijgen ende voor Hitoe ten ancker te comen, waeraen ons in 't bijsonder is gelegen. Daerom u in desen recommanderen soo veele vlijt ende naersticheijt aen te wenden, als u eenichsints mogelijcken sij, waer aen de Comp^e^. sonderlinge dienst geschieden sal ende ons een groote aengenaemheijt, die ongetwijffelt tot voirderingh gedeijen sal, dat u oock mits desen vastelijck toeseggen, mits dat uwe voirdere comportementen sulcx mogen meriteren.

Omtrent Amboijna comende, sult trachten (als geseijt is) om voor Hitoe ten ancker te comen, daer omtrent wij vermoeden dat den Vice-Gouverneur AERT GIJSELS vinden sult, aen den welcken onse brieven sult overleveren ende aldaer naercomen alle soodanige ordre en bevelen, als u door denselven soude mogen opgeleijt worden, het sij van lossen, herlaeden, verseijlen van d'eene plaetse of d'andere, soo als sulcx mochte wesen. Ende in 't weder herwaerts comen, nemen andermaels uwen cours langs Terra Alta heenen, om Balij aen te doen ende te vernemen, wat

ordre wij daer soude mogen hebben gestelt, om eenige vordere dienst van u te trecken, ofte dat ons van daer soude mogen toebrengen eenige jonge verckens ende beesten, soo daer geordineert hebben op voorraet te coopen; U daermede soo veel belemmerende als eenichsints geschieden can, om Batavia van verversinge te vervullen, ende dat ons door uwen toevoer te wellecomer meucht wesen, dewijle doch apparent met schoon weder van Balij herrewaerts comen sult, naedemael het wesen sal in 't beste saijsoen des Oostelijcken mousons.

Ul. sijn geprovideert voor 36 man met alle nodige provisien, voor vier maenden, maeckt dat alles strecken mach als naer behooren, ende weest vorders Gode bevolen. Ofte het gebeurde, sulcx dat wij niet en vertrouwen, dat ul. tot Amboijna niet en sout connen comen te geraecken, niettegenstaende daertoe sout mogen hebben aengewent alle de mogelijcke devoiren doenelijcken sijnde, soo sult dan in 't herwaerts keeren als eensdeels boven geroert is, wederom Balij aendoen, om te achtervolgen soodanigen last ende ordre, als u door den Commandeur DEUTECOM soude mogen werden bevolen.

Actum in 't Casteel Batavia,
desen 11 Maert, A°. 1633.

Aen den Commandeur JOCHEM
ROELOFFSZ. VAN DEUTECOM
ofte
aen JAN OOSTERWIJCK in Balij.

Eersaeme, lieve, besundere!

De bovenstaende is copie onser jongste met ons jacht *Souborch*, desen dach met ons jacht de *Sonne* gaende, waerinne seijnden omtrent de 30 lasten rijst naer Amboijna, alsoo ons in 't selve op gisteren van Siam is toegecomen, ende ten aensien de zeevaert veele subjecten onderworpen sijn, ofte *Souborch* ('t welcke wij beter verhoopen) eenich ongelegentheijt onderwege overquame etc. Wij oordeelen daer aen ten hoochste gelegen sij, om die van Amboijna van de resolutie des Conincks van Balij volcomen

advijs te geven, opdat de jachten, geordineert om daer te verschijnen, niet mochten achterblijven, tot verachteringe van dit groote desseijn. Soo hebben dit voorschreven jacht de *Sonne* mede geordineert om bij u te comen, ende alsoo den tijd seer is verloopen, om in Amboijna te geraecken, soo sult hem op 't alderspoedichste voortseijnden, met uwe brieven van des Conincks van Balij's resolutie, hoedanich die mochte wesen, hetsij om te velde te trecken ofte de saecke uijt te stellen, opdat hem den Heere Vice-Gouverneur AERT GIJSELS daernaer mach reguleeren, in 't spoedich verseijnden desselven jachten, naer eijsch van saecken, ofte die aldaer noch eenigen tijt te houden, tot bevoirderinge van sulcx, als noch in Amboijna te verrichten soude wesen. Gemelte jachten hebben geordineert, om aldaer een dach naer deselve uwe advijsen te vertoeven, doch soo hem in twee uijren despecheren connen, wilt er geen drie toe gebruijcken, alsoo daer aen te veel is gelegen.

Om den Coninck van Balij niet alleen met aenbiedinge, maer oock met groote effecten de maet vol te meten ende hem te meer te animeren ende te verseeckeren van onse trouwe hulpe, soo sullen op morgen, Godt toelaetende, noch derwaerts seijnden, om voor Gricee buijten de droochte te comen, ons groote schip het *Wapen van Hoorn* met omtrent 350 lasten rijst, soo ons van Siam op gisteren alhier gebracht heeft, om die aen den Coninck bij te setten, soo hij te cort mochte comen, ofte dat hij niet genoech geprovideert waere, ende geen voorraet tot dese tocht, bij faulte van gepreadverteert te sijn, gedaen hadden. Vertrouwende dat dese leeninge soo aengenaem sal wesen, ende dat hetselve soo hooch sal estimeren, als eenige andere adsistentie die hem souden mogen toeseijnden, hoedanich die oock mochte wesen; sullende gemelte schip soo 't noodig sij, seijlen ter plaetse daer den Coninck van Balij soude meenen deselve rijst noodich te hebben, ende soo den gemelten Coninck mochte opinie hebben om heel tot Japara te comen, hetselve schip sal sich derrewaerts vervoegen ende wij, als in tijts daervan door ons jacht *Negapatam* advijs becomen, sullen dan daer noch bij voegen eenige sloepen ende jachten, die het vaerwaeter soo sullen connen besetten, dat des Mattarams vaertuijch alle verovert ofte vernielt sal mogen worden. Waardoor den Coninck van Balij sich bijnaer soude mogen verseeckeren

van de grootste ende spoedichste overwinninge van landen ende volckeren, die in menichte van tijden in dese Indische quartieren voorgecomen sij. Daerom stelt met alle voorsichticheijt sijne Maij^t. alle dese saecken wel groot voor oogen, soo se oock inderdaet excessijf groot sijn, sullende ons selffs naer desen misschien in vele jaeren soo niet connen gelegen comen, om alle ons doen daernaer soo te dirigeren als nu gedaen is; ende vertrouwen wij hier al t' saemen, dat den Coninck selffs admireren sal onse groote aenbiedinge ende effectuele hulpe, ende daerom te grooter resolutie nemen sal. Verhoopende dat den Heere der Heijrschaeren, die alles bestiert ende regeert, hetselve sal laeten gedijen ten goeden van de Generale Comp^e., eere ende reputatie onses Vaderlandts, inleijdinge van de Christelijke religie in dese landen, ende besondere gerustheid, vermeerderinge ende vergrootinge van ons vermaerde Batavia. Daerom u mits desen andermael ten alderhoochste belasten ende beveelen, doch alle u verstandt ende beleijdt te gebruijcken, tot voirderinge van gemelte saecken, opdat het effect daervan volgen mach, ons het succes door het jacht *Negapatam* op 't spoedichste toeseijndende, soo meermaelen is verhaelt ende weest voorders den Almogende bevolen.

Actum in 't Casteel Batavia,
desen 11 Martij, A°. 1633.

Monsieur DEUTECOM! soo het jacht *Batavia* soo onbeseijlt mochte wesen, dat dit jacht de *Sonne* UE. spoedich mochte comen te achterhaelen, soo geve u in bedencken off het niet soude wesen seer dienstich ende geraeden, dat op deselve *Son* overginckt ende met *Negapatam* te saemen u reijse vervoirderde, om te spoediger voor Balij te comen, ende den Coninck te eerder te mogen seggen, de groote hulpe soo hem sijn toevoegende, laetende *Batavia* volgen. Alsoo wij oordeelen de Comp^e. sonderlinge gelegen te sijn, niet alleen uwe spoedige aencomste in Balij, om den Coninck te meer tot dese groote saecke te animeren, maer opdat dese *Son* te eerder met de advijsen naer Amboijna meucht seijnden,

also de tijt om daer te comen seer is verloopende, ende noodich is, dat nevens gemelten advijsen sijnen rijstlast aldaer aanbrengen mach, soo wij vertrouwen selver wel considereren sult. Vale.

Aen den Vice-Gouverneur AERT GIJSELS,
met het jacht de *Sonne*.

Edele, Ernfeste, ende seer discrete Heere!

Tot onse jongste depeche seijnden aen UE. nevens dese 't jacht *de Sonne*, met omtrent de tachtich coijang rijst, soo als het hier op gisteren, Godt loff, van Siam aengecomen is, opdat UE. niet alleen ten overvloede rijkelijcken voor twee jaeren soudet geprovideert sijn, maer dat oock met te meerder gerustheijt sout mogen gebruijcken een goede pertie voor de Coningen ende grooten der Alfoures, alsmede voor onse Amboijnsche onderdaenen, opdat alsoo onse soo hooge gerecommandeerde aldaer te verrichtene saeck te beter gevoirdert soude mogen worden; van onse sijde daertoe bijgebracht ende gecontribueert wesende, alles dat wij oordeelen connen, dienstich ende voirderlijcken te wesen, soo wij vertrouwen UE. met groot vernoegen aenmercken sult, ende sullen van nu aen verlangende blijven te vernemen, wat aldaer groots verricht sal wesen, naedemael wij, soo bij onse vorige mede is verhaelt, onse ordre sonderlinge getracht hebben te dirigeren naer UE. goede intentie ende advijsen, waerdoor te meer blijven verhoopende, dat betrachten sult de Comp^{e}. sonderlinge dienst te doen, met gemelte saecken wel voort te vaeren, die naer goeden aenvanch wel uijt te voeren ende een vasten regel te maecken, tot weeringe van 't vervoeren der nagelen ende verseeckerder stant van de Generale Comp^{e}. ende Amboinsche quartieren, dat wij UE. grondelijcken blijvende vertrouwende.

De depechen door UE. naer Balij te doen, blijve u op 't alderhoochste

recommanderende, soo de advijsen van daer UE. met ons jacht *Souborch* toe te comen 't selve mochte vereijschen, opdat den Coninck gepresteert mach worden, 't geene hem soo ernstelijcken hebben laeten aenseggen ende bevolen, soo hij resolveert een grooten aentocht ende invasie op Java te doen. Hiernevens seijnden UE. andermael copie van de. ordre ende instructie, onsen Commissaris JAN OOSTERWIJCK derrewaerts mede gegeven, item van onse missive aen den Coninck van Balij geschreven, vorders de naerder last, den gemelten OOSTERWIJCK met gemelten jacht *Souborch* gesonden ende de copie onser missive met gemelte jacht aen UE. gedirigeert, daer aen ons gedraegen. Ende opdat door eenich ongeval ter zee (dat Godt verhoede) niet verachtert en werde, UE. de noodige advijsen toe te laeten comen, van 't geen de Balijsche saecken sullen mogen vereijschen, daeraen ons oordeels sonderlinge sal sijn gelegen, bijaldien den Coninck een goede resolutie mochte nemen; soo hebben aen dit jacht de *Sonne* geordonneert Balij aen te doen, om, mits aldaer soo weijnich vertoevende als eenichsints sal connen geschieden, UE. des Conincks resolutie te mogen toebrengen; verhoopende dat daerdoor niet veel en sal versuijmen, ende dat door beseijltheijt de reijse noch gevoechelijcken sal connen winnen, waertoe hem ordineren de selve langs Lombock, Sumbawa, Ende, Solor ende Terra Alta sooverre te vorderen, dat in 't oversteecken om de Noordt, bij Oosten Amboijna mach comen te vervallen, opdat te seeckerder voor Hitoe ten ancker mach geraecken.

Met onse jachten, soo van dit mouson naer Amboijna sijn geseijlt, hebben wij van hier derwaerts gesonden

PIETER PIETERSZ., Ondercoopman, met den *Brack*,
item MINNE WILLEMSZ., schipper, met de *Leeuwin*,
GILLES DE GLARGES, Adsistent van den Advocaat-Fiscael Mr. ANTONIJ VAN DEN HEUVEL, met *Buijren* en
FRANS LEENAERTSZ. VALCK, schipper op *Groote Broeck*.

UE. sal versorgen dat alle deselve persoonen weder herwaerts comen, sonder te gedoogen dat aldaer in dienst blijven, of overich gehouden wor-

den, alsoo des Comp^e. dienst hetselve is vereijschende, daerom laet hieraen geen gebreecke wesen, alsoo ons daerop verlaetende blijven.

Hiermede
Edele, Erntfeste voorsieninge ende
seer discrete Heere,
weest den Almogende bevolen ende
vrundelijcken gegroet.
(get.) H. BROUWER.

Actum in 't Casteel Batavia,
Adij 11 Martij, A^o. 1633.

INSTRUCTIE VOOR DE OPPERHOOFDEN DES SCHIPS HET WAPEN VAN HOORN, SEIJLENDE VAN BATAVIA NAER GRICEE, OM ALDAER VOOR DE ONDIEPTE TUSSCHEN MADURA ENDE JAVA, OP OMTRENDT DE SES VAEDEMEN WAETERS, BIJ WESTEN HET DOLLEMANS EIJLANDEKEN, DAT MEN AEN MADURA LEGGEN LAET, TEN ANCKER TE COMEN; ENDE TE VERWACHTEN ALLE SULCKE ORDRE, ALS HUN DOOR DEN COMMANDEUR JOCHEM ROELOFFSZ. VAN DEUTECOM SOUDE MOGEN GEORDINEERT, BELAST ENDE BEVOLEN WORDEN.

De meenichvuldige quellingen, die ons den Mataram nu eenigen langen tijt door sijne onderdaenen heeft laeten aendoen, soo te lande met eenige troupen, waermede ons het bosch geheel onveijl maeckt, ende te waeter met eenich vaertuijch, die verscheijden onser burgers hebben overrompelt, overvallen ende dootgeslaegen, heeft ons gestadich doen practiseren om denselven weder werck te geven; insonderheijt omdat wij seeckerlijck bericht werden, dat de Portugies met gesantschappen hem soecken in gedurigen oorloge tegens ons te voeden, met belofte van groote adsistentie, die van tijt tot tijd uijtstellen.

Den besten ende apparentste middel die ons tot noch toe is voorge-

comen, verstaen wij te wesen, dat den Coninck van Balij tegen denselven in een vigoureuse aentocht mochten trachten te brengen, alsoo hij is den machtichsten viandt, die den Mattaram is hebbende, soo ons tot noch toe bekent is. Den welcken gestadich op Java omtrent Baliboangh jegens hem een pertie volcks als in frontieringe te velde is houdende, ende die aen onse vrije burgeren, soo daer jaerlijcx comen handelen, over eenigen tijt heeft vrundelijcken aengeboden, dat, soo hem wilden adsisteren met eenige schepen ende jachten, om sijn leger een goede pertie rijst naer te voeren, dat een grooten ende machtigen doortocht op Java soude voornemen, om soodanige destructie over des Mattarams landen ende volckeren te doen, dat men daer van vreemde effecten soude hooren.

Den Capiteijn JOCHEM ROELOFFSZ. VAN DEUTECOM hebben over vier daegen derwaerts gesonden, om als onsen Commandeur aldaer te hebben het opperste gebieth over alle schepen, jachten ende volckeren, die daer volgens onse ordre sullen comen te verscheijnen. Op dat gemelte Coninck van Balij te beter contentement soude mogen werden gedaen, ende om ten overvloede te mogen contribueren tot dese groote saecke, alles wat daer toe bij ons soude connen bijgebracht werden, soo hebben gemelten Commandeur DEUTECOM belooft, dat wij u schip met de volle rijstlast tot voor Gricee, corts naer sijn vertreck, souden seijnden, om, soo den Coninck van Balij geen voorraet van rijst mochte hebben, deselve uwe last bij leeninge souden verstrecken, ende soodanigen obstaeckel wegnemen, waerdoor soo treffelijcke saecke merckelijcken soude connen verachtert werden. Dat ons nu (den Almachtigen hebben loff) beter te doene staet, ten aensien soo schoone pertie rijst met u schip, als mede met het *Wapen van Delft* en 't jacht de *Sonne* van Siam aengebracht is, ende wij op Batavia redelijcken voorsien sijn ende soo veele packhuijsen niet en hebben, dat u spoedich sullen connen lossen; sulcx dat alhier op de reede met u volle last sout moeten wachten, sonder eenigen dienst te doen, tot dat de magasijnen, die onderhanden hebben, daertoe voltimmert soude mogen wesen.

Daeromme sult u beste doen om derwaerts te comen, ende aldaer gecomen sijnde, naer comen ende achtervolgen, alsulcke last ende ordre als

u door gemelten onsen Capiteijn ende Commandeur JOCHEM ROELOFFSZ. VAN DEUTECOM soude mogen gelast ende bevolen worden; hem in alles gehoorsaemende, als naer behooren, opdat den dienst van de Generale Compe., tot uijtvoeringe van dese overtreffelijcke saecke behoorlijcke mach gevoirdert werden. Weest voorsichtich in 't voorbij seijlen van de hoecken van Carimon ende Schaedelijcken hoeck, die groote droochte t' zeewaerts hebben, ende oock dat op Boomkens eijlandt niet compt te vervallen, daer Godt betert de *Cameel* seer onachtsaemelijcken opgesneuvelt is. De custe van Cheribon heeft mede groot vlackte, daer op verdacht sult moeten wesen, dewijl een swaer, treffelijck ende diepgaende schip, met een waerde last, voerende sijt. Van Cheribon Oostwaerts is de custe suijverder, daerom die te geruster in 't gesicht sult mogen seijlen, sonder dat becommert behoeft te wesen om in de bocht van Damack ende Japara te vervallen, alsoo de lantwint u daer wel uijt sullen brengen.

Ofte het gebeurde dat den Coninck van Balij niet van doene hadde, ende dat den Commandeur DEUTECOM u ordineerde herwaerts te keeren, soo doet alle naersticheijt om weder spoedich hier te comen, alsoo verhoopen dan genoechsaeme gelegentheijt te sullen hebben om u te lossen, ende dan te verseijnden, daer de Compe. goeden dienst doen sult.

Ul. sijn voor 75 man geprovideert voor twee maenden, maeckt dat deselve strecken als naer behooren. Onderwege gelegentheijt vindende om des Mattarams subjecten ende vrunden, den Macassaren ende Portugesen, affbreuck te doen, weest daer in niet nalaetig, maer voirdert haer verderff, t' onser proffijte ende baete, naer u beste vermogen.

Actum in 't Casteel Batavia,
desen 13 Martij, Ao. 1633.

Uijt het Batavia's Dagregister.

1633 Maijus.

25 dito. Arriveert van Balij alhier ter reede het jacht *Negapatam*, mede brengende den Commandeur JAN OOSTERWIJCK, dewelcke rapporteert, dat hij op den 14den April passato voor Baliboangh was gearri-

veert, hebbende aldaer ter reede gevonden het jacht *Bommel*, dat op den 13^{den} Januarij van hier naar Banda vertrocken was, ende tot besettinge van dito eijlanden parthije verckens ende groff vee, volgens sijne mede gegevene ordre, geprocureert ende geembarqueert hadde, sonder dat hij van den Coninck van Baliboangh licentie heeft connen becomen omme de padij, tot voeringh van het voorschreven vee noodich, te mogen uijtvoeren, niettegenstaende deselve met sijn licentie van de inwoonders alreede opgecocht ende betaelt was, waerover gemelte jacht *Bommel* genootsaeckt is geweest, sich in plaetse van padij, met parthije pisang boomen te versien.

Dat het rijstgewas doorgaens in het landt van Baliboangh door de rotten t' eenemaele vernielt ende soodanich opgegeeten was, dat aldaer noch rijst noch padij te becomen is geweest, sijnde de inwoonders van 't landt genootsaeckt, haer alleen met sago te erneren, ende oorsaecke dat alle de joncken, die aldaer van Batavia ende andere plaetsen gearriveert waeren, sonder eenigen handel hebben moeten vertrecken ende elders haeren last soecken.

Dat den Coninck van Baliboangh, aen hem Commandeur, niet alleenlijck geen haven ofte reede verleent, maer oock tot een groot disrespect van Sijn Ed. expresselijck belast heeft, met het jacht *Texel* van daer te vertrecken ende wederomme te loopen door de passagie die hij ingecomen was; willende oock niet gedoogen, dat den Sabandhaer d' onse eenige hulpe ofte addresse soude bethoonen, ter oorsaecke Sijn Ed. den gemelte Sabandhaer met een schenkagie vereert hadde, ende den Coninck niet gedachtich geweest was.

Dat hij Commandeur soo quaden bejegeningh in Baliboangh gerencontreert hebbende, op den 21sten April van daer vertrocken ende op den 25sten dito daeraenvolgende voor Panerouckan's-baeij ten ancker gecomen is, alwaer door toedoen van den Sabandhaer, datelijck sijne compste aldaer ende qualiteijt nae Gigil hadde geadvijseert.

Dat op den 7^{den} Martij aen boort gecomen sijn twee gecommitteerde van den grooten Coninck van Balij, twee van GUSTA PONIDA, naeste Raeden van den Coninck, ende vier van JURE MANDAWAN, hem Commandeur begroetende, ende versoeckende uijt den naem des Conincks dat

haer, naer haer landts costuijme, mochte werden vergunt copije van Sijn Ed. missive, ten eijnde den Coninck den inhoudt van dien gesien hebbende, hem in 't tracteeren van hem Commandeur ende accepteren van gemelte missive soude mogen reguleren; welcken volgende, hij Commissaris dito missive aan gemelten gecommitteerden behandicht heeft, die denselven gelesen ende gecopieert hebbende, op den 8sten dito wederomme nae Gigil vertrocken sijn, hebbende alvorens aen hem Commandeur toeseggingе gedaen, van goet tractement ende spoedige depeche van den Coninck te sullen erlangen.

Dat hij Commandeur voor Panerouckan, met verscheijden cleijne vereeringen van PANNACKAN T'JOUW ende andere grooten begroet sijnde, op den 8sten Martij van daer vertrocken, ende op den 12den dito daeraen volgende in de baeij van Couterawas ten ancker gecomen is, van waer de schenckagie ende missive van Sijn Ed., door expresse gecommitteerden, tot dien eijnde aen boort gecomen sijnde, op de volgende maniere aen landt gebracht ende ontfangen is.

Nae dat hij Commandeur geaccompagneert met eenige principale Orangkaijs, segge Officiers, ende 16 soldaeten, in goede ordre van boort gevaeren, ende de missive ende schenckagie met displosie van eenige stucken geschuts hadde vereert, heeft aen landt comende gereet gevonden seven carren ende verscheijden peerden, geaccompagneert met twaelff van 's Conincks piecken, met wit haijr om den top omhangen, alwaer de schenckagie ende bagagie opgeleijt hebbende, sijn in goede ordre nae Gigil gereden. Dan omtrent ter halver wegen gecomen sijnde, wiert gerescontreert van verscheijden gequalificeerde persoonen te paerde, die hem Commandeur met sijn suite tusschen twee in, vooruijt deden rijden, tot dat door een expresse gecommitteerde des Conincks, die hem op 's Conincks carre te gemoet quam, gegroet ende gewellecompt wiert, als wanneer hij van sijn paert ende den voorschreven gecommitteerde van sijn carre aftradt, leijdende hem Commandeur voorts op seeckere balije, daeromtrent staende, ende hem aldaer naer landts costuijme, met dranck, fruijt ende siri-pinangh, expresselijck van den Coninck aldaer gesonden, tracteerende. In 't sitten op de balije wierden beslaegen in een ringh van wel 1000 mannen, soo pieckeniers, schiltdragers, gongslagers ende

verscheijden andere, die op haer maniere met ringhkragen ende geschilderde mutsen verciert waeren, bovendien was de menichte van de omstanders ontelbaer.

Op dese maniere onderwegen gewellecompt sijnde, is hij Commandeur neffens den gemelten gecommitteerde des Conincks, op Sijne Maij^{ts}. carre geseten, ende soo voorts nae de stadt Gigil gereden, hebbende de helft van Sijne Maij^{ts}. suite vóór ende de andere helft achter hem, tot dat in de stadt quamen, als wanneer die haer aen beijde sijden van de straeten verspreijden, ende hij Commandeur is daer tusschen door, tot voor sijn logement.... rijdende, alwaer door des Conincks gecommitteerde ingebracht, gewellecompt ende treffelijck onthaelt wierdt.

Den 15^{den} dito heeft hij Commandeur de missive en schenckagie van Sijn Ed. in het Hoff gebracht, ende met alle eerbiedicheijt gepresenteert aen PANNACKAN PATICKAN, outste soon van den Coninck ende naeste erffgenaem van het rijck. Dewelcke geaccompagneert sijnde met Sijne Maij^{ts}. naeste Raeden ende andere grooten van Balij, deselve met behoorlijcke eere geaccepteert, ende tegen hem Commandeur geexcuseert heeft, dat Sijne Maij^{t}. selfs om sijn Ed. missive te aenvaerden, sich in persoon niet en hadde gepresenteert, om dat sich selven noch seer geturbeert vont over het overlijden van twee sijner soonen, nu onlangs ontslapen, als mede over de swaere sieckte van sijn moeder, die sonder hoope van op te comen, ter doot toe cranck was. Openende PANNACKAN PATICKAN vorders met een eerbiedicheijt sijne Ed. missive, die geopent hebbende, heeft die in presentie van 's Conincks Raeden ende andere grooten van Balij, openbaerlijck gelesen ende hem Commandeur geantwoordt, dat die ter eerster gelegentheijt aen Sijne Maij^{t}. communiceren, ende op den inhout van dien, naedere deliberatie genomen sijnde, behoorlijck souden beantwoorden.

Ten selven daege hij Commandeur, GUSTI PONIDA, naeste Raed des Conincks, gesalueert, met eene cleijne schenckagie vereert ende hem onse saecken gerecommandeert hebbende, heeft van denselven tot antwoort becomen, dat hij beducht was, dat hij Commandeur, mits de swaere sieckte van 's Conincks moeder, soo spoedige depeche niet en soude erlangen als hij wel wenschte, ende de saecke selffs vereijschte. Gemelte

GUSTI PONIDA heeft daegs daeraen hem Commandeur aengedient, dat 's Conincks moeder overleden was, ende dat hij daerom geen depeche te verwachten hadde, voor ende aleer desselffs uijtvaert, met de gewoonlijcke ende behoorlijcke solemniteijten soude volbraeht sijn. Dan, dat Sijne Maijesteijt evenwel van meeninge was, om hem Commandeur niet lang op te houden, ende geen disgratie aen te doen, de uijtvaert van sijn moeder binnen 7 à 8 daegen te laeten geschieden; niettegenstaende haere ordre ende costuijme medebracht, dat de lijcken van groote persoonnagien een maendt ende seven daegen boven der aerden werden bewaert.

Terwijl de uijtvaert van 's Conincks moeder geprepareert wierdt, heeft hij Commandeur PANNACKAN T'JOUW, 's Conincks broeder ende andere Raeden des Conincks besocht ende met een schenckagie vereert, die alle met hem over sijne besendinge in discoursen sijnde, goede hope gaven, dat den Coninck tot den oorloch tegen den Mattaram wel soude resolveren. Oock was op den 20sten dito voor Couterawas van Batavia gearriveert het jacht *Souborch*, aldaer door ordre van den Generael aengeloopen, om aen den Gouverneur in Amboijna van des Conincks resolutie tijdinge te brengen.

De uijtvaert van des Conincks moeder, is op den 21sten Martij, op de naervolgende maniere volbracht.

Aen de rechter sijde van de poorte des huijses was een groot gat in de muer gebroocken, ende daer werdt het lijck uijtgedraegen, alsoo haer lijcken ofte dooden nimmermeer de rechte deure uijt draegen, om dat den duijvel (die de passagie van de rechte deure bekent is en het besijden gebroocken gat niet en weet) niet en soude ontmoeten.

Voor het lijck wierde mede op Badij's, van bamboesen toegemaeckt ende overal met bloemen behangen, in goede ordre met groote triumphe ende spel van trommen ende gommen voor uijt gedraegen, eerst de slechtste ende daerna de gequalificeerste van de slavinnen van den afgestorvene, die omme het lijck in den Hemel te convoijeeren, mede g'ordineert waeren, gecrist ende met het lijck verbrant te worden, hebbende om haren Godt op te offeren, ijder voor haer staen een braet vercken, rijst ende andere snuijsterijen. Dewelke ter bestemder plaetste gecomen, ende in haeren back geset, als wanneer vijff manspersoonen ende twee

of drie vrouwen, buijten den back staende, haer alle de bloemen ende cieraet afnaemen. De gecondemneerden deden ondertusschen haere offerande, met gevouwen handen, siri ende pinangh boven haer hooft houdende; anderen hadden een levende duijff bij de poten ende schoten die in de lucht op, willende daermede te kennen geven, dat die haere sielen naer den Hemel opvoerden, andere lieten een kuijcken levendich los loopen. Dit gedaen sijnde, wierden van alle cleederen (houdende alleen een wit cleet voor haere schamelheijt) ontbloot, ende bij vier manspersoonen, aen de armen ende beenen vastgehouden, ende sonder geblint te worden, tot tweemael met een cris in de rechter sijde, tusschen de corte ribben in ende bij de schouders nederwaerts aen, naer het hart gesteecken, ende lieten deselve als doen moedernaeckt, half doot, halff levendich, soetjes op de buijck nedersincken. Als doen naemen de naeste vrunden van de gecriste slaevinnen off andere daertoe gehuijrt sijnde, de doode lichaemen ende die met waeter afgewasschen ende rontsom (uitgesondert alleenlijck het hoofd) met hout bedeckt hebbende, verbranden deselve tot assche.

Als dese alsoo gecrist waeren ende nu in lichte vlammen stonden, wierdt het principaele lijck aangebracht, op de alder costelijckste ende cierlijckste Badij. Aen wedersijden wierdt van een vrouw een quita sol ende waeijer van paerts haer gedraegen; recht voor de doode reeden twee van haere paepen op een carre, hebbende een langh touw in haer handen, dat aen de Badij van het lijck vast was, waermede, soo sij meenen, de dooden naer den Hemel voerden. Schelden daerenboven met twee bellen ende maeckten daerbij een groot geluijt, met gommen, trommelen, fluijten ende ander spel. De toren, daer het lijck ingebracht wierdt, was als een piramiede, elff ende meer trappen hoogh ende wierdt daarin met haer stoel ende banck (daer noch bij het leven sijnde, gewoon was in te sitten) verbrant. Ondertusschen maeckten de omstaenders en de naeste vrunden, goede cier, met eeten, drincken, trommelen ende spelen; dat continueerde alsoo tot den avont, als wanneer de grooten ende naeste vrienden nae huijs vertrocken, laetende alleenlijck de gantsche nacht bij het lijck goede wacht houden.

De gebeenten van het voorschreven lijck wierden daegs daer aen we-

derom opgesocht ende met deselffde staetie, als uijtgedraegen was, wederom ingebracht, ter plaetse daer het lijck uitgedraegen was. Seggen dat daegelijcx, gedurende een gantsche maent ende seven daegen, met pijpen ende trommelen ende pieckeniers, in silvere ende copere, oock aerde vaeten, waeter haelen, hebbende voor haer groene tacken van boomen, een spiegel, een badij, een siridoos ende haere andere ordinaire huisraet; ende dat in den voorschreven tijt daegelijcx het gebeente daermede wasschen. Welcken tijd geëxpireert sijnde, het gebeente andermael in een costelijcke Badij gedaen wordt ende met een groote triomphe alste vooren? naer een plaetse, Labee genaempt, gedraegen werdt, alwaer hetselve tot assche verbrant, de assche in potten gedaen ende met haer voertuijgh in zee gebracht ende overboordt geworpen wordt. Soo wanneer een van 's Conincks bloet ofte andere comen te overlijden, is in Balij van outs gebruijckelijck geweest, dat alle sijne vrouwen ende slavinnen rontom ende omtrent de dooden loopen, maeckende groot misbaer met schreijen ende weenen, al t' saemen willende met haer meester off vrouw sterven, waeruijt des anderen daegs bij den Coninck een getal derselver bij naemen ende toenaemen werdt geordineert. Wie met den overleden sullen sterven worden alle daegs des morgens vroegh, ijder op een carre sittende, met groot geluijt van trommelen ende pijpen, bij haere Goden buijten de stadt gevoert, daer deselve daegelijcx met groote devotie aenbidden, haere voeten met witte doecken bewonden sijnde, alsoo als dan geen aerde meer mogen betreden, ende dit gecontinueert van den dagh des overlijdens, tot dat verbrant werden.

De getrouwde vrouwen brengen den gestorvene eeten ende drincken, dat hem opofferen ende daegelijcx ververscht werdt, soenen mede de drie à vier eerste daegen de manlijckheijt van den afgestorvene, maeckende met crijten ende kermen een groot geluijt. De vrouwen die gecrist off met den dooden sterven sullen, worden een nacht ende dach te vooren, met dansen, singen ende speelen, sonder eenige slaep, met alle melodije onderhouden; ende omme geen imaginatie off verschrickinge van den dood te hebben, met eenige drancken halff droncken ende buijten sinnen gebracht.

Niemant van de voorschreven vrouwen ofte dienstmaegden is gehou-

den te branden als met sijn eijgen vrije wille, dan die het refuseert, oock die daer over..., werden in een clooster geset, ende moeten aldaer.., sonder ijmant te mogen sien, haer leven eijndigen, ende die bevonden werden haer verloopen te hebben, werden niet alleenlijck gecrist, maer oock voor de honden geworpen ende opgegeten.

Met de twee laetste overleden 's Conincks soonen waeren, met de een 42 ende met de ander 34, vrouwen gedood ende verbrant. Alle de vrouwen van 's Conincks bloet springen selffs in 't vuer, gelijck de principaele vrouwen van ijder 's Conincks soon onlangs gedaen heeft, alsoo deselve te waerdich achten van ijmandt aengetast off gecrist te worden.

Hiertoe wordt een op- ende affgaende brugge gemaeckt, daer deselve opgaen, hebbende aen 't voorhooft een pampier gebonden, dat met de handen vasthouden ende d' eene slip van haer cleetjen tusschen haere armen, comende alsoo nae het vuer toetreden ende voelende de hitte, springen van de brugge in het vuer, ende soo ijmandt om dat te doen verschrickt wordt, wordt van haer broeder off naeste vrienden van boven nedergestoten.

Dit vuer is gemaeckt tusschen een viercante palissade, als een hiel brandende, de carre door haer in hun leven gebruijckt, wordt mede met haer verbrandt, dooden oock vier haenen, twee hoenderen, twee beesten (koe), twee varckens ende een paert, die alle bij de omstanders genomen ende gegeten worden.

Met het overlijden van den grooten Coninck sterven 120, 130 à 140 vrouwen, maer geene van die wordt gecrist, maer springen alle, van de minste tot de meeste, uijt haer eijgen vrije wille in 't vuer.

Om de doode ligchaemen den tijt van een maendt ende seven daegen, dat boven de aerde gehouden worden, voor putrefactie ende verrottinge te preserveren, worden geleijt in een doodkist, die onder vol gaeten geboort is, ende de vochtichheijt die het lijck van hem geeft, wordt in een becken ontfangen ende met groote ceremonie uijtgedraegen, ende wech gesmeten. 't Lijck selffs wordt daegelijcx gesmeert met borij-borij, toegemaeckt van sout, peper, naegelen, sandelhout, caneel, wieroock, gewreven steen ende andere soete cruijden; dat soo gecontinueert wordt tot dat het ligchaem gantsch verdroocht ende niet als vel ende been aen

een blijfft, ende als wanneer 't lijck sal verbrant worden, wordt de borijborij daer affgewasschen, die daer wel drie à vier vingeren dick opleijt.

De slavinne, die de vuijlicheijt van het doode ligchaem uijt draecht, is seer veracht, ende werdt het Hoff uijtgeleijt, genootsaeckt sijnde haer buijten de stadt soberlijck te erneren.

Dese uijtvaert van 's Conincks moeder alsoo volbracht sijnde, is hij Commandeur op den 26sten Martij, ten huijse van GUSTI PONIDA ontbooden, vindende aldaer bij den anderen JURCKENTUT BABIJ, GUSTIJ BONOGA, JURE LANTINGH ende GUSTIJ PONIDA, ende heeft nae lange ende ernstige sollicitatien op Sijn Edele gepresenteerde assistentie, ten laesten dese antwoort becomen.

Dat Sijne Maijesteijt van Balij een vrundt was, soo wel van KIAIJ PATIJ Mattaram als van den Hollandsche Generael, dat hem d'een ende d'ander aengenaem waeren ende, op sijn landt verschijnende, als vrunden souden getracteert worden, sonder dat hij op sijn Ed. versoeck van assistentie, soo hij dat noemde, oijt soude connen resolveren den Mattaram den oorlogh aen te doen. Ende niet tegenstaende hij Commandeur telckens repliceerde, dat Sijn Ed. van Sijne Maijesteijt geen assistentie versocht, maer presenteerde, wel wetende dat den Mattaram tijt ende gelegenheijt verwachte, om Sijne Maijt. te mogen overvallen, bleven evenwel bij haer vorige uijtspraecke persisteeren, seggende sijn Ed. missive daermede beantwoort te sijn.

Nae dese becomen antwoort, versocht hij Commissaris, in Balij sijnen handel te mogen drijven, ende is hem op den 8sten April eerst geconsenteert, alderhande groff ende cleijn vee, als padij, maer geen rijst te mogen uijtvoeren, alsoo het landt van rijst niet wel versien was.

Gedurende het aenwesen van hem Commandeur in Gigil, compt tijdinge dat SINGE-SARRIJ, die door gunst ende groote schenkagien aen den Coninck ende grooten van Balij gedaen, tot Coninck in Baliboangh gestelt was, den rechten Coninck, MAES CARIAEN genaemt, voor desen op de vlucht gedreven, met vrouw, kinderen ende 't gantsche geslacht om den hals gebracht ende gemassacreert hadde, waer over de Coninck expresse gecommitteerde nae Balij gesonden heeft, om haer te informeeren, soo wegen de voorschreven massacre als andere snoode ende quade

proceduijren, bij dese SINGA-SARRIJ tegens de Nederlanders ende Chinesen van Batavia gepleecht, als mede om op het tractement ende handelingen der vreemdelingen beter ordre te stellen.

Den Commandeur den 22[sten] April voor PANNACKAN PATICKAN in 't Conincks Hoff ontboden sijnde, heeft van deselve sijn afscheijt becomen, ende 's Conincks missive als schenkagie (bestaende in 2000 strengen garen, 1200 bossen padij ende 460 stucx cleetgens) ontfangen, sonder dat hij den Coninck in persoon heeft mogen sien ofte spreecken; waerover den Commandeur sich aen de Rijcxraeden, maer bijsonder aen den GUSTIJ PONIDA ten hoochsten beclaecht hebbende, geen ander antwoort becomen heeft, als dat hem selve leet was, dat hij selffs principaele Raed des Conincks sijnde, hem in geen ses maenden gesien hadde; dat den Coninck over het afsterven van soo veel nae bloetverwanten als noch geturbeert sijnde, niemandt audientie verleende, ende daerom sulcx ten beste soude duijden.

In dier voegen den Commandeur sijn affscheijt becomen hebbende, heeft hem den 24[sten] dito des morgens vroegh uijt Gigil nae boort van het jacht *Texel* begeven, voornemens sijnde met het geprocureerde vee ende padij naer Batavia te vertrecken. Dan op den 27[sten] April voor Couterawas tijdinge becomen hebbende, dat den Commandeur JOCHEM ROELOFFSZ. VAN DEUTECOM, met naerder ordre van sijne Ed. met de jachten *Batavia* ende *Negapatam* omtrent Sansit gecomen was, sonder met het jacht *Negapatam*, hoewel genoech beseijlt, niet naerder conde approcheren, heeft sich derwaerts vervoecht, ende aen dito Commandeur rapport gedaen van sijn wedervaeren. Waerover met den anderen goet gevonden haer over lant naer Couterawas ende soo voorts naer Gigil te vervoegen, ende de saecke naerder te onderstaen. Dien volgende begaeven haer op den 28[sten] April, met een suite van 40 persoonen ende daer onder 16 soldaeten, op de wegh; dan omtrent de vier mijlen weeghs gemarcheert hebbende, wierden omtrent seecker dorp, Daca genaempt, in een lage valleije, van een troupe volcx staende gehouden, seggende dat daer niemandt vermocht te passeeren, ende willende daeromme terugge keeren, wierden mede tegen gehouden ende gedwongen te wachten, tot tijt en wijlen haeren Sabandhaer hem aldaer lict vinden. Dewelcke, nae

een wijle wachtens, aldaer verscheen met een parthie volcx, wel 3 à 400 sterck, allen versien met spietsen ende schilden, haer aen alle canten met een onversaeghde tronie omcingelende. Met schoone woorden en cleijne vereeringen hebben de gemelte Commandeur ende Commissaris ter nauwer noot soo veel te wege gebracht, dat de voorschreven troup gewapende Baleijers met haer naer strant gemarcheert sijn. Onderwegen rescontreerde haer een grooten troup, wel van 3 à 400 buffels, ende de saecke liet hem soo aensien, dat de voorschreven Baleijers, deselve de onse op het lijff souden gejaecht hebben, ten waere haer door ernstige ende serieuse redenen hadden laeten persuaderen, dat den Coninck van Balij aen haer, sijnde gesanten van den Gouverneur-Generael van Batavia aen haeren Coninck affgesonden, dese passagie verleent hadde, om dat met de schepen voor Gigil off Couterawas niet conden opcomen, niettemin hiervan mistrouwende, hebben de onse niet eer, als omtrent ½ mijl van 't jacht, verlaeten. Den Commandeur voor Couterawas gecomen sijnde, versocht licentie om aen landt ende den Coninck mondeling te mogen spreecken; 't welck hem vergunt sijnde, is den 3den Meij, met een aensienelijcke suite ende daer onder 20 musquetiers, aen landt gevaeren, ende vondt aldaer om hem naer Gigil te accompagneren, gereet staen, twee gecommitteerde van den Coninck, met parthije paerden, 30 pieckeniers ende eenige musquetiers. Tot Gigil ende in ons logement gecomen sijnde, wierdt door eenige grooten gewellecompt ende met eenige schenckagien gecongratuleert, ende van den 3den tot den 6den dito gewacht hebbende, om den Coninck de missive van sijn Ed. over te leveren, ende de oorsaecke van sijne compste voor te draegen, is in goede ordre in 't Hoff verscheenen, met vaste toeseggingge voor den Coninck in persoon geciteert te sullen worden. Dan in 't Hoff gecomen sijnde, werdt aldaer op de groote baleije bij den anderen vergaedert, des Conincks soon ende andere grooten van Balij, met een groote menichte volcx, alwaer hem Sijn Ed. missive affgevordert ende publijckelijck gelesen is geworden; ende meenende den Coninck mondeling te spreecken, is echter genootsaeckt geweest, de voorschreven gecommitteerde voor te draegen, sulcx als hem van sijn Ed. belast was; die de dreijgementen ende compste van den Mattaram weijnich achtende, den Com-

missaris DEUTECOM met soodanig antwoort gedient hebben, als den Commandeur OOSTERWIJCK alreede becomen hadde.

Niettemin wierdt van GUSTI PONIDA endere grooten met alle courtoisije ende beleeftheijt bejegent, des Conincks absentie op 't gevoeghelijckste excuserende, soo wanneer den Commandeur sich daerover wat beclaegende.

Den Commandeur van den 6den tot den 11den Meij op affscheijt gewacht hebbende, is door GUSTY PONIDA in 's Conincks hoff ontboden ende heeft aldaer door den jongen Coninck ende Rijcx Raeden seer slechtelijck sijn afscheijt becomen, die hem sonder veel redenen off proposten te gebruijcken, 's Conincks missive ende een schenckagie van 8 sacken rijst, twee beesten, twee varckens, twee cleetgens ende 3000 pitjens behandicht hebben, ende geinsteert sijnde, dat hem den inhout van den brief souden willen verclaeren, antwoorde niet anders, als dat alles uijt deselve souden connen verstaen.

Met dese antwoordt ende becomen affscheijt, begaven haer d' onse op den 12den Meij met den gantschen ommeslagh op den wegh, om naer boort te gaen ende voorts naer Batavia te vertrecken; dan in 't passeeren van 't huijs van PANNACKAN T'JOUW wierde van deselve aengeroepen, ende op haer maniere, seer treffelijck, met dranck, fruijt ende andere versnaperingh, ook met alderhande snaerenspel ende comediën onthaelt sijnde, naemen haer afscheijt ende reden in goede ordre naer strant; geaccompagneert sijnde met eenige pieckeniers van GUSTIJ PONIDA, ende sijn alsoo den 14den Meij met 't jacht *Texel* nae Gigil ende soo voorts nae Batavia vertrocken, sonder onderwegen ijets considerabels gerescontreert te hebben.

Met het volgende korte berigt geven Gouv.-Generaal en Raden van Indiën van den uitslag dezer zending aan de Bewindhebberen kennis.

Extract uit den Generale Brief, A°. 1633.

Balij. Naer dat wij lange gespeculeert hadden op eenich machtich Prins, vijandt van den Mattaram, om die tegen desen te helpen ende

in oorlooge te voeden; soo hebben wij uijt verscheijden geruchten beginnen hoope te scheppen, dat wij den Coninck van Balij tegen den Mattaram souden connen opmaecken, alsoo wij vernaemen, dat hij op Java frontieren tegens denselven beset is houdende, te weten, Baliboangh, Blitar ende Panarucan.

Den 7den. Februarij passato hebben wij met het jacht *Texel* als onsen expressen Commissaris derwaerts gesonden den Ondercoopman JAN OOSTERWIJCK. T' sedert sijn in die opinie noch meer ende meer geconfirmeert geworden, door 't rapport van eenige onser burgers, soo in Balij geweest waeren, ende op vast vertrouwen, dat de saecke een goede uijtcomste ende effect sorteren soude, hebben wij op den 9den Martij voorleden noch derwaerts gesonden de jachten *Batavia* ende *Negapatam*, ende met deselve als Commandeur, den Capitein JOCHEM ROELOFFSZ. VAN DEUTECOM. Met voorder last dat op sijn aencompste aldaer het jacht *Negapatam*, met den Oppercoopman JAN OOSTERWIJCK (om van sijn wedervaeren rapport te doen) naer Batavia afsenden, ende nae 't vertreck van voorschreven *Negapatam*, met de resterende jachten *Texel* ende *Batavia*, in Balij soude overblijven, soo om des Conincks optocht gedurichlijck te voirderen, alsmede om denselven bij provisie met prompte ende parate assistentie te connen dienen.

Ende ten eijnde gemelte Coninck van Balij den Mattaram op 't onvoorsienst mochte overvallen, ende den aentevangen expeditie, door gebreck van gereede victualiën, niet en souden behoeven te delaijeeren, hebben wij op den 13den dito het schip *'t Wapen van Hoorn*, vollaeden met omtrent 400 lasten rijst, den voorschreven DEUTECOM naegesonden, ende geordineert onder het eijland Madura te blijven liggen, verwachtende aldaer soodanige ordre, als hem van dito DEUTECOM, uijt Balij soude mogen toegesonden worden.

Gemelte OOSTERWIJCK ende DEUTECOM, successivelijck naer den anderen in Balij gearriveert sijnde, wierden aldaer naer des lants maniere wel ontfangen, gefestoijeert ende getracteert, hebbende soodanige afscheijt ende depeche niet becomen, als wij ons alhier wel hadden geimagineert, want haer de grooten ende principalen van Balij, collegialiter vergaedert sijnde, ront uijt ende openlijck verclaerden, dat sij niet

en souden connen resolveren om den Mattaram den oorloch aen te doen, door dien soowel met den Mattaram, als met ons in vrede waeren, ende met den een ende met den anderen goede vruntschap ende correspondentie onderhielden. Met welck voorschreven antwoort onse gemelte gecommitteerden (alsoo in Balij niet meer en hadden te verrichten) vertrocken, ende alhier sonder ijts vruchtbaerlijcks gebesoigneert te hebben, wederomme te reede gecomen sijn, te weten:

Op den 23sten Meij, den Coopman JAN OOSTERWIJCK, met het jacht *Negapatam*.
" " 28sten " 't schip *'t Wapen van Hoorn*, met sijn volle rijstlast.
" " 31sten " den Commandeur JOCHEM ROELOFFSZ. VAN DEUTECOM, met de jachten *Texel* ende *Batavia*, medebrengende 396 varckens ende 105 beesten, in Balij aengecocht, costende als per factura *f* 2388—7—14.

AEN DE EDELE HEEREN, BEWINTHEBBEREN DER CAMER TOT AMSTERDAM.

Genaede ende vrede in Jesu Christo!

Edele, Erentfeste, Achtbaere, Wijse ende seer voorsienige Heeren!

Nae toewenschinge des Godlicken segens over UEd. persoonen ende regieringe, dienen dese UEd. verder te verwittigen, hetgeen mij nae het laetste schrivens is voorgecomen.

Als ick wederom in mijnen dienst tot Batavia herstelt was, gelijck voor desen verhaelt, soo is daer (alsoo het hem liet aensien) een merckelijcke occasie voorgevallen om het Evangelium te vercondigen on-

der de Heijdenen op Ceram, onder de Coningen van Salou, Sammet ende Jesoulou, die niet alleen wel gelegen sijn om de E. Comp^e. de handt te bieden tegen de Tarnatanen ende andere Mooren, maer selffs daertoe haere macht presenteren te verleenen ende, noch Heijdens sijnde, haer leersaem stellen om het Heijlich Evang. te ontfangen.

Dit selve is mij ende de andere Broederen des kerckenraedts door den Ed. Heer Generael BROUWER voorgehouden, Sijn Ed. wenschende datter een Bedienaer des H. Ev. waere die nieulijck uijt het vaderlandt gecomen sijnde, sijnen tijt daer proffijtelijcken mochte gaen besteden. Maer alsoo geen dusdanige bij der hant was ende soo een gewichtich werck met den eersten diende bij der hant genomen, heeft Sijn Ed. door eenige der Broederen mijne genegentheijt tot dit werck doen ondersoeken. Ick hebbe geantwoort, soo de Ed. Broederen des kerckenraedts met den Ed. Heer Generael sulcx op mij versochten, dat ick mij soude laeten vinden in alle redelijckheijt. Daer op is het van de Ed. Broederen in haere vergaederinge mij voorgedraegen ende op mij versocht, alsoo ick alleen ongehuwelijckt onder de tegenwoordige dienaers waere ende derhalven de beste gelegentheijt tot volvoeringe van soodanich een werck hadde, dat ick mij hiertoe ter eere Godes ende veeler sielen winst wilde laeten gebruijcken. Ick hebbe dit met blijtschap aengenomen, als een occagie nae welcke trachtende in Oost-Indien gecomen ben. Dit was den Ed. Heer BROUWER, die tot verbreijding des waere Godtsdienst seer Christelijck genegen is, aengenaem, dewelcke mij seer beleeffdelijck de behulpige handt biedende in 't geen mij tot volvoeringe deses werckx nodich dachte, ben voorsien met nodich voorschrijvens, nae Amboijna vertrocken op den 1sten Maert, met last, om in 't eijlant Balij den Ed. JOHAN OOSTERWIJCK aen te spreecken ende te vernemen, ofte op hetselve eijlant tot voortplantinge des saligmaeckende geloofs goede occagie gepresenteert werde.

Wij sijn ten desen eijnde, als mede om te vernemen wat S^r. OOSTERWIJCK in 't politijcke, volgens sijne Commissie, daer verricht hadde (want den Ed. Heer Generael begeerde sulcx den Heere Gouverneur op Amboijna gebootschapt soude worden), in Balij aengegaen ende in de Coninckliјcke stadt Gigil gecomen; in den corten tijt die wij daer waeren

hebbe ick uijt de redenen met eenige der grooten aldaer gevoert, affgenomen, dat een Godvruchtich ende geleert bedienaer des H. Ev. nae apparentie aldaer met der tijt veele lieden tot de gemeijnschap des Heere Christi soude connen worden gebracht, want de grooten seer leergierig sijn ende lust hebben soo te vraegen als te hooren, het geen onse Godsdienst aengaet. Sijn mede groote liefhebbers van de cosmographie ende andere natuerlijcke wetenschappen, die aengenaemheijt ende credit vermeerderen den geenen die bij haer converseert, waerdoor daegelijcx goede occagie soude gegeven worden om met haer van 't Godtlijcke te spreecken.

Haere verkeerde Godsdienst bestaet in plompe affgoderije, die niet bewimpelt is met subtijle Allegorijcke uijtvluchten, als der Braminen op de cust van Coromandel, maer haere papen sijn plomp ende groff in haere leeringen, soo verre dat sij niet en weten waer haeren Godt is, in den Hemel off op der aerden. Sij en gebruijcken oock geen pompeusheijt in haere Godtsdienst, die aentreckende sij; sij en hebben geen aensienlijcke tempels, beelden ofte ceremonien als die in Coromandel, maer alles is slecht ende verachtelijck bij haer; soo dat se licht van dese dwaelingen tot de gehoorsaemheijt des H. Ev., in dewelcke de Heerlijckheijt des Almachtigen Gods in J. C. sich openbaert, schijnen getrocken te connen worden.

Van Balij sijn wij voorspoedelijck, Gode danck, den 23sten April in Amboijna aen 't Casteel gecomen, naedien de wint ons verhinderde Hitoe, alsoo belast was, aen te doen. Ick en vont den Heer Gouverneur ARTUS GIJSELS niet bij huis, want in een crijgstocht op de cust van Ceram was; duerende sijne absentie hebbe ick de kercken ende schoolen omtrent het Casteel ende suijtwaerts op 't geberchte, die daer ses in 't getal sijn, besocht. Sijn Ed. den 19den Maij wederom gecomen sijnde, hebbe met hem van mijne besendinge naer Ceram beginnen te spreecken, maer vernam terstont dat onse hoope ende het Godtvruchtich voornemen des Ed. Heer Generael beswaerlijck soude connen volvoert werden. Tot dat ick, Maij 28, op de begeerte des Heer Gouverneurs bij requeste versocht hebbende de voorderinge van 't werck daer ick toe toegesonden was, volgens de Commissie des Eerw. Kercken-

raedts ende den Ed. Heer Gouverneur-Generael, die ick den Heer Gouverneur getoont hadde, den Breeden Raed hierop beroepen is, te saemen met de Bedienaers des Goddelijcken woorts. Desen den stant der saecken overwogen hebbende, gelijck uijt het medegaende extract der resolutie can blijcken, hebben ongeraeden gevonden, dat ick vooreerst nae Ceram gesonden soude worden, maer achtede beter te wesen, dat in de Christenheijt van de Ambonsche eijlanden mij soude laeten gebruijcken, tot datter naedere bescheijt van den Ed. Heer Generael ende den Kerckenraedt tot Batavia quaeme; hetwelck ick gewilliglijck hebbe aengenomen, ende heb mij, volgens het goetvinden des Eerw. Kerckenraedts in Amboijna ende met approbatie des Heeren Gouverneur, in 't eijlant Uliasser begeven. Alwaer eerst eenige negorijen ofte dorpen gevisiteert, in deselve gepredickt, gedoopt, het huwelijck bevestigt ende de voorvallende swaerigheden affgedaen hebbende, nam mijne residentie, Julij 7, op Oulat, de importantste plaetse van de Uliassers, ende naebij de Mohametisten van Jha ende Mauw gelegen. *Alwaer ick nochtans met het Maleijs weijnich stichten can*, alsoo het volck die taele niet en verstaet; de Uliasserse taele heel van deselve verscheijde sijnde. Ick soecke nochtans de meeste stichtinge te doen die het mij mogelijck is, voege tot mijne Maleijsche predicatien de oversettinge der Christelijcken Hooftleeringe in de Uliasserse taele, waertoe den schoolmeester op Oulat met eenige andere, die in de Maleijsche en Ambonsche tael als mede in de Uliasserse cloeck sijn, gebruijcke, ick haer den rechten sinne in 't Maleijs ofte Duijts, want sij dese mede ten deele geleert hebben, verclaerende. Dit werck hoope ick dat tot groote stichtinge onder dese natie gedijen sal, ende is vooreerst noodich voor de schoolen, want de jeugt de gebeden leerende in 't Maleijs, dat se niet en verstaen, sal den sin daeraff connen begrijpen, als sij deselve mede in 't Uliassers leeren.

Ick hoope haer, soo lang hier ben, aen dusdanige oversetting besich te houden, hebbe hier mede, Gode danck, verworven, dat de cleijne meijskens ter schoole gesonden worden, van welcke voor desen niet en om te leeren daer verschenen is. Dusverre aengaende mijnen staet ende handelinge. Het geene betreft den staet van Amboijna ende Uliasser in 't kerckelijcke sal ick hier bijvoegen, soo veel ick hebbe connen ver-

nemen ende mercken. In Amboijna sijn de ingeborene veel manierlijcker, meer nae de Christen seden ende Godts geboden hen voegende, in Uliasser nochthans, voornaementlijck in 't geberchte, seer rouw ende onervaeren in de Christelijcke leere, tot Heijdense ende Moorse superstitien geneegen, jae soo verre, dat professie doende Christen sijn offerhande voor een beeldt brengen, eerse ten oorlogh gaen ende haer laeten besnijden eer se trouwen, voert evenwel den naem van Christelijck draegende.

Dese sielen ende alle den geene die de Uliasserse eijlanden bewonen sijn mijn bedunckens in eene sorgelijcke staet, sij souden door de listicheijt der Mohametisten ende de groote licentie die derselver dwaelleere geeft, bij veranderinge van tijden licht tot affvallicheijt van 't Christelijck geloove connen gebracht worden; want sij en weten niet wat de leere Godts die de Christenen volgen, in heeft, bij faute van nodige onderwijsers. Dus lang is haer niet alleen spaersaemelijck, maer oock veeltijts onbequaemelijck op den dagh des Heeren een geschreven Maleijs sermoen van de schoolmeester voorgelesen, die meestendeel selff weijnig verstaet, hetgeen geschreven is, ende toehoorders heeft die het noch min dan hij begrijpen. Ick sondere uijt de gemeijnte ende bedienaers die bij het Casteel tot Amboijna is, want aldaer, gelijck mede op alle de plaetsen onder het Gouvernement resorterende, de E. HELMICHIUS, dien de Heer Gouverneur GIJSELS in allen getrouwelijck de hant bied, geassisteert van E. JOHAN HEEMSTEDE, grooten ijver, arbeijt ende vlijt emploijeert ende goede stichtinge in de gemeijnte des Heeren aen 't Casteel is doende; anders is 't overal vol grove onwetentheijt ende sonder nodige stichtinge. Die van Uliasser eeten noch menschenvlees als sij in den oorlogh sijn, verlaeten licht haer echte partuer, houden publijcke bijsitten, hoewel sij getrouwt sijn, ende veele onder haer offeren den affgoden, hetwelck alles ick arbeijt uijt te roijen. Het beste ende stichtelijckste, dat ick hier gevonden hebbe, sijn de schoolen, daer de jeugt, gelijck mij uijt ondersoeck gebleecken is, wel in onderwesen wort, tot lesen en opseggen der Maleijsche gebeden ende van het vraegboecxen Aldegondi, in 't Maleijsch; sommige connen oock taemelijck schrijven, maer het nodichste in de gemeijnte, de predicatie in de

lants spraecke, blijft in gebreecke, bij faute van bedienaeren die in deselve taele ervaeren sijn.

Ick geve UEd. in bedenckinge off het niet nodig sij, dese eijlanden van meer Bedienaers des Goddelijcken woorts, benevens de twee die daer nu sijn, te voorsien; ofte ten minste eenige stichtelijcke proponenten haer toe te voegen, van dewelcke mij dunckt dat wel noodsaeckelijck de eerste diende gestelt op het geberchte aen de sijde van 't Casteel, daer ses negorijen met haer schoolen sijn, de ander op het eijlandt Uliasser, daer acht negorijen met vier schoolen sijn, de derde op Nosalaut, daer ses negorijen ende drie schoolen sijn. Als dan blijven noch behalven de gemelte, acht negorijen bij ende aen de oversijde van 't Casteel, onder het opsicht der twee bedienaers over 't Casteel residerende.

Elck deser plaetsen heeft dusdanig een dienaer van doen, niet alleen op dat dickwijls in elcke plaetse Godts woort gepredickt wert, maer oock om alle ergernissen ende disordres te weren ende goede reglementen in te voeren, ende de schoolmeesters tot stichtinge ten rechten te bestieren; als mede om in 't bijsonder ingeborene tot Godtvreesentheijt op te wecken. Dit schijnt vooreerst nodig.

Hier bij diende gevoecht een collegijken, in 't welcke, onder 't opsicht van een predikant, eenige jongens uijt elcke deser eijlanden gekosen, die alreede in de Amboijnse ofte Uliasserse schoole hebben leren lesen ende schrijven, gestelt souden worden; want dese de Nederduitse taele bij den selven, nevens de fondamenten der Christelijcke religie leerende, souden met de tijt connen bequaem gemaeckt worden, om in het Amboijnsch ofte Uliassers te proponeren, cleijne gagie genietende, door welcke middel hier alle stichtinge te doen is. Met dit mijn gevoelen comt het oordeel der bedienaers van Amboijna ende de Gouverneur GIJSELS overeen. Het can oock met cleijne oncosten geschieden ende daer hangt de geheele welvaert van dit volck aen; het dient mede om een vaste ende onverbreecklijcke bandt tusschen haer ende de Nederlandsche natie te maecken, die anders seer swack ende broos is.

UEd. gelieve de schoolen in Amboijna van Maleijse Evangelien papier, pennen ende inckstoffe te voorsien, want dien aengaende hier groot gebreck is.

Dit is Edele, Erentfeste, Achtbare, wijse ende seer voorsienige Heeren, dat ick voor dese tijt hebbe te verwittigen. De Almogende segene UEd. persoonen ende regeeringe, tot vermeerderinge des rijcx Christi ende welvaert onses vaderlandts. Vaartwel!

Geschreven in Oulat in het
Eijland Uliasser
den 19den Augustij, A°. 1633.

UEd. Dienaer in Christo,
(get.) JUSTUS HEURNIUS.

AANTEEKENINGEN.

(1) De Logieboeken van Bali van 1620 tot 13 September 1621, mankeerden op het Soldijkantoor te Batavia reeds den 12 Dec. 1647.

(2) Historis. Beschr. der Reizen, XX^ste deel, blz. 112—123.

(3) Derde Deel, blz. 250.

(4) EXTRACT UIT DE SCHRIFTELIJCKE DEDUCTIE, CONCERNERENDE DEN OMMESLAGH VAN DE NEDERL. GEOCTR. OOST-INDISCHE COMP^e. IN INDIA ENZ., GESCHREVEN IN 'T SCHIP NIEUW AMSTERDAM, DESEN 20 JUNIJ A^o. 1634; ENDE TER VERGAEDERINGE VAN DE 17^ne OVERGELEVERT, DEN 17^den AUGUSTUS, DOOR HUN ED. DIENSTVAERDIGEN DIENAER PHILIP LUCASZ.

Balij. Ende aengesien (voor desen) in Balij eenigen tijd een factorie gestabileert geweest sij, is echter de plaetse van seer geringe consideratie, ende behalven dat van veele comoditeijten schaers ende beswaerlijck machtich wert, op hem selven te connen beslaen; soo is die natie daerenboven seer brutael ende perfidieux, gesaementlijck noch Heijdenen ende geveijnsde vijanden van den Mattaram; echter wel gepeupeleert, waeruit hare behoefticheden van lijnwaeten volgen moet. Doch wert dit eijlant door d'onsen weijnich besocht, sijnde eertijts van daer getrocken partije groff vee ende lijfeigene slaven.

Op verbael van eenen JEURIAEN COURTEN, burger van Batavia, dewelcke uijt Panarucan comende, dede verluijden in Balij geweest, ende al-

daer verstaen hadde den Coninck seer inclineerde den Mattaram te beoorloogen, ende dat tot executie van die voornemens, alreede groote preparatie gedaen waeren. Welcke geruchten ter oore van den Heer Generael BROUWER gecomen wesende, ende niet anders trachtende, als des Mattarams macht van onse grensen te diverteren, dese ongefundeerde rapporten al te faciel aangenomen ende prompt geresolveert heeft, dit groote werck te voeden, (vooreerst) in der ijl met het jacht *Texel* derwaerts gedepecheert heeft den Oppercoopman JAN OOSTERWIJCK, met speciaele last, om met den Coninck ende grooten in Balij, dien aengaende te tracteren, ende onse assistentie aen te bieden. Daerop (sonder wijder openinge van saecken te verwachten) doen volgen 't schip *'t Wapen van Hoorn*, met den Capiteijn JOCHEM ROFLOFFSZ. VAN DEUTECOM, benevens een goet getal crijgsvolck ende den treijn daertoe vereijsschende, wesende bovendien 't gemelte *Wapen van Hoorn*, met ongeveer 400 lasten rijst, tot secours van den tocht voor den Coninck van Balij gelaeden. Doch aldaer verschenen wesende, sijn soo wel den vooruijt gesonden Commissaris OOSTERWIJCK, als den volgende Commandeur DEUTECOM, verachtelijck, sonder audientie bij den Coninck te mogen vercrijgen, niet buijten perijckel ende vreese (volgens hun eijgen rapporten) van gemassacreert te worden, affgewesen; accepterende liever het bijgesonden present van den Heer Generael, als om den oorloch jegens den Mattaram te voeren. Sijnde alsoo onverrichter exploict weder in Batavia gekeert, waer uijt UEd. wel apprehenderen sullen, hoe onbedacht van dese onse eijgen Instrumenten geabuseert ende van den wegh affgeleijt sijnde, consequentelijck volgen moet, de projecten niet dan tot schaede ende disrespect van den Nederlandschen staet, succederen connen.

Wat Balij aenlangt can UEd. weijnich vóór ofte naedeel toebrengen, doch den vrede voor onsen stockregel hebbende, souden van advijs blijven, geen oorsaecke van vijantschap te geven, gedenckende de geringste oock wel hinderen connen.

Het sommier ende particulariteijten van desen Balijschen tocht sullen de curieuse Heeren in het journael van Batavia wijtloopich geextendeert vinden.

(5)

Extr. uit den Generale Brieff,

December 1639.

Desen soomer heeft den Soesoehounang sijn leger te waeter en te lande naer Baliboangh affgesonden, ende sich geheel meester gemaeckt van de Oostcust van Java ende invasie op Balij selven gedaen; ten dien eijnde versoeckt den Coninck van Balij onse assistentie van 3 à 4 schepen, om den voorderen indrang te stutten; dat vooreerst soo aensien sullen, om ons niet t' openbaeren. De Comp^e. is aen Balij weijnich gelegen, eenelijck dat die van de Mattaram hun bij derselver incorporatie versterteken, grooter maecken ende 't Moorsdom (bittere vijanden van onsen Staet) meer ende meer accresseert. Ondertusschen vertrouwen (wij) die van Balij, vermits de inaccessible toegangen, den vijant wel afweeren sullen; onse versochte assistentie te waeter soude eenelijck dienen, om den toevoer ende provisie aftesnijden; 't selve comt ons ongelegen ende is voor als noch niet geraeden.

(6)

Extract uijt de resolutie,

Dingsdag XXI Febr. A^o. 1651.

Soo oock wort bij welgemelte Ed^e. ter selver vergaderinge dienstig ende noodig geacht, over sulcx geresolveert, de beloofde jaerlijcxe besendinge aen den Soesoehoenang Mattaram; volgens jongst gedaene toeségginge, soo bij missive als aen desselfs gesanten, met den eersten voortgangh te laeten nemen, ende de daertoe vereijschte schenckaegie gereet te maecken; mitsgaders tot overleveringe derselve, als 't geen wijders in die legatie te verrichten sal vallen, t' emploijeren ende gebruijcken als daer toe wel bequaemst, de Oppercoopluijden RIJCKLOFF VAN GOENS ende HENRICK CRAIJER, beijde in de Maleijtse taele wel ervaren, met samen INTCHE AMAT, Capiteijn der Maleijtse ingesetenen alhier, voor

desen tot die legatie mede gebruijckt. Ende om dien Coninck ende die van Balij, een eijlandt aen 't Oost eijnde van Java gelegen, noch Heijdenen ende doorgaens tegenpartie van bovengemelte Soesoehoenang, oock machtig genoech denselven te resisteren, meer ende meer in vruntschap ende fidele alliance aen den staet der Comp^e^. te verbinden, die aen desselfs trouwe ende hulpe, bij veranderinge van goetwillicheijt van meergemelten Soesoehoenang, om tot afbreuck ende invasie van desselfs landt te dienen, haer al vrij wat gelegen souden laeten; werdt mede goed gevonden, eene besendinge beneffens een matige vereeringe aen denselven met den eersten, vóór ende aleer het presente mouson te verloopen compt, te doen, ende tot het overbrengen van dien, als tot geleijde van onse bijgaende missive ende onse goede affectie Sijne Maij^t^. te verseeckeren, t' emploijeeren den Oppercoopman JACOB BACHARACH, voor desen aldaer geweest en met die natie bekendt.

Gedaen in 't Casteel Batavia,
datum als boven.

IETS OVER

CERAM EN DE ALFOEREN.

In de maand Januarij des jaars 1847 bevond ik mij, tot herstel mijner gezondheid, die door de op Ambon endemisch heerschende koortsen ondermijnd was, op het eiland Saparoea, toen de Radja van Nolloth mij aanbood, met hem een reisje te doen naar de Zuidkust van Ceram, alwaar hij in dienst van het Gouvernement eene commissie moest verrigten. — Sedert jaren was het mijn wensch geweest, dat belangrijke eiland te bezoeken, doch ambtsbezigheden hadden mij dit steeds belet, en daarom maakte ik gaarne van de vrije dagen, waarover ik beschikken kon, gebruik, ten einde aan een' lang gekoesterden wensch gevolg te geven, te meer, daar het fraaije weder na vele en langdurige noordewinden weder was aangebroken, en de Radja van Nolloth, tegenwoordig Radja van Tuhaha, juist de man was, die mij door zijne uitgebreide lokale kennis die inlichtingen over land en volk kon geven, waarnaar ik zoo zeer verlangend was. Na mijne terugkomst op Saparoea, vergeleek ik mijne aanteekeningen met de verklaringen van eenige inlandsche handelaren, en zoo ontstond bij mij de overtuiging, dat de hieronder volgende aanteekeningen, zoo ze al niet zeer belangrijk zijn, toch de verdienste van waarheid bezitten.

Op den 1sten Februarij vertrokken wij in eene kruis-orembaai van drie koijangs, bemand met 24 massanait's van Nolloth op reis naar Ceram. Schuin tegenover de negorij Nolloth op Saparoea, ligt ongeveer twee uur verwijderd de tandjong (kaap) Latu op Ceram, die met de om de Oost daartegenover liggende tandjong Koako den ingang vormt

van de groote Elpapoetiebaai. Nog vóór onze inscheping op strand staande, was het een prachtig gezigt, dat groote eiland Ceram daar voor ons te aanschouwen, schitterende in de oostersche middagzon, met digte bosschen overdekt, die van de toppen der hoogste bergen tot aan en in de zee afdalende, het geheele land als met een groen kleed omhulden; — ten 'Oosten en Westen, zoo ver het gezigt reikte, kwamen bergtoppen uit de kim opdoemen, en de kalme zee, wier golven onder den gloeijenden hemel ingesluimerd waren, verdubbelde door hare weerkaatsing den luister van dit tooneel.

Na een paar uren scheppens bereikten wij de kaap Latu, en dewijl tegen den namiddag eene frissche koelte uit het Westen was opgestoken, hielden wij langs de westzijde der baai, en roeiden digt onder den wal heen, waar wij ons met een onvergelijkelijk schoon uitzigt verlustigden; even na zonsondergang kwamen wij eindelijk voor de Christen-negorij Elpapoetie ten anker, hielden daar ten huize van den Orangkaija het meêgebragte avondmaal, en besloten, daar de man zeer arm en zijn huis bouwvallig was, liever den nacht in ons vaartuig door te brengen.

Den volgenden dag bezochten wij de kerk en school, deden eene wandeling door de negorij en bezochten ook eenige huisjes. Inmiddels won ik bij den Orangkaija en mijn' reisgenoot berigten in omtrent de bevolking der negorij, hare verhouding tot de Bergalfoeren, middelen van bestaan, handel, school en kerk, maar kreeg geene dan bedroevende resultaten. Met weinig uitzonderingen bevond ik, dat zulks op de zuidkust van Ceram algemeen moest zijn, en dat alles, wat van Elpapoetie gezegd kon worden, van algemeene toepassing was op de andere negorijen. De negorij Elpapoetie bestaat uit twee gehuchten, onmiddellijk naast elkander gelegen, Paulohij en Samasuru, beide bewoond door Christenen en bestuurd door Orangkaija's. Deze Christenen zijn door afkomst, zeden en gewoonten weinig beter dan Alfoeren, met het onderscheid dat ze zich beter kleeden, en van de gewone oor- en armversierselen, alsmede hoofdtooisels der Alfoeren afstand gedaan hebben. Even zoo hebben zij echter afstand gedaan van de nijverheid en vele andere goede hoedanigheden der Alfoeren, want zij zijn traag, listig, onzedelijk en trotsch. En deze ongelukkige staat van zaken is geen

wonder, aan hunne zedelijke vorming werd in jaren niets gedaan; het is geene zeldzaamheid aldaar plaatsen te vinden, waar in geen tien jaren een geestelijke geweest is; in al dien tijd is daar dan ook niet getrouwd (want hun huwelijk is kerkelijk) en gedoopt, en verwilderden dus deze menschen al meer en meer. Te Elpapoetie kwam in 1840 de Heer KEIZER, in 1845 de Heer JELLESMA, voor een paar dagen een bezoek brengen, en voor het overige rust de geheele taak op de schouders van eenen inlandschen schoolmeester, die, hoe goed en voortreffelijk ook op het instituut van den Heer ROSKOTT gevormd, voor die taak te zwak *moet* zijn, en daarbij buiten eenig toezigt, een zeer gering tractement genietende, en met de traagheid en den onwil der ouders te kampen hebbende, al spoedig den moed laat zakken. Bij ons bezoek vonden wij den schoolmeester afwezig, slechts 6 kinderen in de school, onder toezigt van een' agama, en dat op eene bevolking van 910 zielen; de Orangkaija verzekerde mij dat de school dikwijls dagen lang ledig stond [1].

Even treurig was het gesteld met de stoffelijke belangen der negorijbewoners; zij zijn onbekend met de vischvangst, of liever te traag daartoe; wij vonden in de geheele negorij geen enkel vischnet of ander tuig; — ook de produktie is zeer weinig; zij telen alleen wat zij voor dagelijks gebruik volstrekt behoeven, dewijl de sagobosschen hun het hoofdvoedsel zonder noemenswaardigen arbeid verschaffen. De lijnwaden, waarmede zij zich kleeden, worden door handelaren aangebragt, die daarvoor in ruil nemen sago, obies, kombilies, wortelhout, vogels, tabak, koelitlawang, verfhout, enz. Zij geven daarvoor in ruil koralen, messen, parangs, bijlen, enz. De meeste der eerstgenoemde artikelen worden echter niet door de negorijbewoners geteeld, maar door de het binnenland bewonende alfoeren, die van de strandbewoners als tusschenhandelaars gebruik maken, om hunne waren tegen ijzerwerk enz. te verruilen.

Wij maakten van ons aanwezen op Elpapoetie gebruik om tegen den 6[den] 's morgens vroeg de Bergalfoeren door middel van den Orangkaija

---

[1] Wij mogen ons verheugen, dat door het plaatsen van een aantal Zendelingen op de Ambonsche eilanden en vooral op Ceram een einde aan dezen staat van zaken gemaakt zal worden.

uit te noodigen, aan het strand te komen en ons daar op eene bepaalde plaats te wachten. Zij zouden voornamelijk medebrengen: loeries, kakatoea's, perkietjes, jonge kasuarissen, en voorts tabak, aard- en boomvruchten, en daarmede met de opvarenden der Orembaai ruilhandel drijven. Ik zou dan tevens gelegenheid hebben, die zoo gevreesde koppesnellers meer van nabij te zien, en mij met hunne zeden en gewoonten eenigzins bekend te maken.

Aan den laten avond van dien dag vertrokken wij met den doorkomenden landwind naar Amahaij, aan de oostzijde der baai gelegen, waar wij des nachts tegen drie uur aankwamen. Wij sliepen heerlijk op het koele water in de luchtige Orembaai, en traden om 6 uur aan wal, waar wij verwelkomd werden door den Pattij van Souhoko. Na eenige oogenblikken in het huis van den Pattij van Amahaij vertoefd te hebben, waar ons de Njora berigtte, dat de Pattij afwezig was naar Ambon, maakten wij gebruik van het heerlijke bad, dat zich op een kwartier afstands ten Oosten van de negorij bevindt, en gevormd wordt door kristal-helder rotswater, dat zich in eene door de natuur gevormde kom verzamelt. De weg liep gedeeltelijk door een moeras, waardoor de rivier Aijer Ano zich ontlastte, gedeeltelijk door zwaar en hoog geboomte, en hier had ik voor het eerst gelegenheid van nabij een blik te slaan op den reusachtigen plantengroei en den weelderigen grond van dat heerlijk land. Het waren bosschen, *Urwälder*, zooals COOPER ze beschrijft. En in de koelte van den morgen dartelden ontelbare vogelen, alle schitterend getooid, in de schaduw van het hoog geboomte. Witte boschduiven met zwarte staartvederen, groene perkietjes met gele kringen om den hals, groene, roode en witte kakatoea's met roode pluimen, verhieven zich bij onze aankomst in dit stille oord, luid krassend in de lucht, en lieten ons in het bad naauwelijks met rust.

Na een verfrisschend bad werden wij in draagstoelen terug gebragt naar het huis van den Pattij van Amahaij; — daarna gingen wij de school bezoeken — een bouwvallig huisje, voorzien van eene enkele ruwe tafel en bank. De meester was naar Saparoea vertrokken en bij ons intreden vlugtten alle kinderen door de openingen der gabba-gabba, die voor vensters dienden, weg; — in een oogenblik was de geheele school

ledig, doch de toea agama riep hen terug, en nu bleek mij bij een vlugtig onderzoek, dat van een 40tal aanwezige kinderen — die over het algemeen bijna naakt waren, — geen enkele lezen kon; eenige weinige konden spellen, maar de meesten kenden zelfs de letters niet, en toch waren er kinders bij van 12 en 13 jaren. Aan schrijven werd bijna niets gedaan, en het eenige waaraan nog eenige moeite besteed werd, was het gezang — iets tot hetwelk over het algemeen deze volken grooten aanleg bezitten. Dit tweede voorbeeld van verwaarloozing bewijst alweder hoe noodzakelijk een aanhoudend toezigt over scholen en schoolmeesters ter zuidkust is, en het Gouvernement heeft zulks dan ook inziende, den Heer ROSKOTT op Ambon, zoo ik mij niet bedrieg in 1853, benoemd tot Schoolopziener over de inlandsche scholen in de residentie Amboina.

De bevolking van Amahaij bedroeg, tijdens mijn verblijf 750 Christenzielen, zoodat de school minstens een 100tal leerlingen had moeten bevatten. Wèl zijn er door het bestuur boeten bepaald voor het uit de school wegblijven van ieder negorijkind, maar daarvan kan op Ceram bijna niets geïnd worden, en wilden de regenten zulks met dwang doorzetten, de bevolking zou zich in de bosschen verloopen, en voor goed de stranden verlaten.

De kerk van Amahaij, van klipsteenen gebouwd, ziet er vrij wel uit, beter dan die van Elpapoetie, die uit planken bestaat. De ankergrond voor de negorij is beschermd door een groot uitgestrekt rif, en levert eene veilige ligplaats.

Amahaij is veel welvarender dan Elpapoetie; er wordt meer geproduceerd, ook koffij, en de Pattij, een nog al ondernemend man, houdt zich tevens onledig met schapen- en geitenteelt. Er wordt veel visch gevangen, die gedroogd tot artikel van ruilhandel strekt tegen de lijnwaden, die door inlandsche handelaren van Saparoea worden aangebragt. Wij besloten hier den dag en volgenden nacht door te brengen, en tegen den morgen op reis te gaan naar Makariki.

Den 4den Februarij, 's morgens om 4 uur, vertrokken wij naar Makariki, waar wij eerst ten half zeven aankwamen, hoewel de afstand overland slechts anderhalf uur bedroeg. Makariki ligt vlak tegen over

den mond der baai, op eene door de zee in vroeger jaren opgeworpen zandbank, en wordt nog steeds bij elken vloed geheel door zeewater omringd, en van het vaste land afgescheiden. Het heeft de eilanden Saparoea en Noessalaut ten zuiden van zich in 't zigt. Het bevat 500 zielen, waarvan 400 Christenen en 100 Alfoeren. Het getal schoolgaande kinderen bedraagt meer dan 80, doch er komen dagelijks slechts een 40tig tal op. Bij een bezoek, dat ik in den loop des morgens in de school aflegde, bevond ik dezelve in beter staat, dan de vorige; er konden eenige kinderen lezen, schrijven, en het zingen voldeed zeer goed, doch er bestond hier, even als in de andere scholen, een totaal gebrek aan schoolboekjes en andere hulpmiddelen, waardoor natuurlijk de geregelde voortgang van het onderwijs zeer benadeeld werd. De meester bemoeide zich ook met de scholen van 4 alfoersche negorijen, met name Warkaja, Awaija, Apisano en Liang, waarvan de drie eersten zich in 1835 aan het strand hadden nedergezet, en de laatste eerst sedert eene maand van de bergen was afgedaald, en zich onder 's Gouvernements bestuur had begeven, onder voorwaarde, dat men hen niet zou dwingen Christen te worden, alsmede dat zij verschoond zouden worden van de gedwongen houtleverantie voor het Gouvernement, en het volbrengen van andere heerediensten. Warkaja was op korten afstand van Makariki gelegen, en de meester had daar en elders schooltjes opgerigt, waarin de alfoersche kinderen vooreerst alleen in het maleisch spreken werden onderrigt. Hij verhaalde mij tevens, dat, niettegenstaande bovengenoemde bepalingen, deze negorijen zich reeds zeer dikwijls tot hem hadden gewend, met kennisgave, dat zij Christenen wenschten te worden, en dat men nu de komst van een' der Ambonsche predikanten met ongeduld te gemoet zag. Ik besloot dan ook den volgenden dag die negorijen eens te gaan bezoeken, om mij tevens daardoor eens te midden eener geheel alfoersche bevolking verplaatst te zien.

Vooraf echter maakten wij een uitstapje naar de groote rivier Roata, die door de ontzettende vlakte loopt, en zich digt bij Makariki in zee stort. Ruim 24 uur breed is de vlakte van den voet der bergen tot aan het zeestrand, en geheel bedekt met digte, donkere wouden. Daar door heen slingert zich de Roata, nadat zij vooraf in watervallen, die

uren ver gehoord worden, het gebergte verlaten heeft. Nog niet ver op de vlakte gevorderd, verdeelt zij zich in drie takken, bij welke verdeeling de stroom reeds eene breedte van ruim 200 voet heeft. Zij bepaalt den landweg, die van Makariki dwars door Ceram naar Wahaai op de noordkust leidt, en welke weg voor drie jaren door de onvermoeide IDA PFEIFER gevolgd is. Na eene wandeling van een paar uur stroomopwaarts, namen wij een bad, en keerden terug, steeds in het genot der schaduw van hemelhooge boomen, over wier hoogte en dikte ik mij niet genoeg kon verwonderen. Na nog de kerk, die in vrij goeden staat was, bezocht te hebben, gingen wij onder zeil naar Warkaja, maar kregen onderweg hevigen wind uit het Zuiden, met donder en regen vergezeld, zoodat wij eerst den 5den 's middags om 6 uur aldaar arriveerden.

Warkaja had zich sedert eenigen tijd in twee deelen gescheiden, en stond nu onder bestuur van twee radja's. Beiden — de negorij en de radja's — hadden een vuil, armoedig voorkomen. De wegen werden niet onderhouden, de erven waren vol onkruid en vuilnis, en de huizen, die volgens alfoersche manier op palen stonden, meestal bouwvallig en ellendig. De school werd bezocht door eén 15tal leerlingen, die vrij goed een paar liedjes zongen, maar overigens niets kenden. Ook was hier nog geen vaste schoolmeester gevestigd, ofschoon er reeds om gevraagd was. De gewoonte om zich te kleeden hadden sommige reeds aangenomen, maar verre het grootste gedeelte, zoo mannen als vrouwen en kinderen, liep grootendeels naakt. De inwoners waren vreesachtig — liepen voor ons weg, en verborgen zich in de huizen. De mannen droegen alleen de *tjidaco*, een lap van boomschors, die om de heup geslingerd is, en de vrouwen waren even ellendig gekleed. Zij verstonden geen maleisch, en de meester en Orangkaija moesten ons voor tolk dienen. Het getal zielen in Warkaja bedroeg 250.

Veel bloeijender vonden wij de alfoersche negorij Awaija, waar veel meer orde, zindelijkheid en welvaart heerschte; de wegen waren goed onderhouden, de bevolking vrij wel gekleed, en de produkten des lands in overvloed verkrijgbaar. Zij telen voornamelijk zeer goeden tabak, dien zij ons, in bamboezen gevuld, in groote hoeveelheid te koop boden. De inwoners hadden niet meer dat wilde, schuwe, dat zoozeer het kenmerk

van den waren Alfoer is. Zij waren in tegendeel kinderachtig vertrouwelijk, en kwamen mij van alle kanten bezien. Onder den hoop merkte ik verscheidene goed gekleede vrouwen en meisjes op. Ook hier werden wij met schoolgezang ontvangen, en nadat elk onzer zich van wat tabak, vruchten, vogels, enz. voorzien had, vertrokken wij van daar om ons te begeven naar Liang, waar zich sedert eene maand eene negorij gevestigd had. Er was nog slechts een begin gemaakt met het omkappen van het woud, het effenen van het terrein, het traceren der wegen, en de afdeeling van den grond in erven; alles had een woest voorkomen. De hutten, die ook naauwelijks dezen naam verdienden, stonden op palen, provisioneel zonder orde opgeslagen, op een afgezonderd terrein, en overal verhieven zich rookkolommen en vlammen, en staken de zwartgebrande stronken uit de kale aarde op. Langs de geheele kust zagen wij verder overal huizen van Alfoeren, die zich aan de stranden nedergezet hadden. Zij houden zich alleen met landbouw bezig, en zijn zeer achterlijk in de visscherij.

Na dus den geheelen middag buitengewoon aangenaam bezig geweest te zijn, en ons steeds digt langs de stranden met de onbeschrijfelijk schoone en rijke natuur verlustigd te hebben, kwamen wij na zonsondergang terug op Elpapoetie, en besloten daar tot des morgens te vertoeven, ten einde alsdan op reis te gaan naar het strand aan de groote rivier Talla, waar wij de Alfoeren met hunne waren besteld hadden tot ons te komen.

Den volgenden morgen des morgens ten 6 uur begon onze togt naar het strand van Talla, welke rivier ruim twee uur ten Zuiden van Elpapoetie in zee loopt. Wij vonden daar aan het strand, over eene uitgestrektheid van ruim 700 passen langs de zee, warme zwavelbronnen, waarvan het water, van den voet des bergs af tot meer dan 70 passen in zee, uit duizende openingen opborrelde, doch zich door de helling van den grond dadelijk met het zeewater vereenigde. Op sommige plaatsen in zee was de oppervlakte wit van het schuim van het opborrelend water. Daar hadden zich tevens reeds vele Alfoeren heen begeven, om ons af te wachten. Zij bragten hunne produkten met zich, die door de vrouwen en meisjes op den rug in hoog uitstekende korven gedragen werden.

Daar zag ik dan eindelijk den Bergalfoer in al zijne schuwheid, gepaard aan kinderlijke nieuwsgierigheid voor alles wat hem vreemd voorkwam. Ik zag hem, ontdaan van alle vreemde toevoegselen, in zijnen natuurstaat voor mij, zoo als hij zich in de bosschen ophoudt. De mannen waren wèl gewapend met parangs, velen zelfs met geweren; — een krachtig gespierd ras, grooter dan het javaansche, met lang zwart haar, dat door kalk rosachtig geworden was; het haar in een' doek, op een zonderlinge wijs opgebonden, het geheele ligchaam naakt en alleen met de tjidako bedekt. Wat ik daar en elders vernam, moge hier onder eene plaats vinden.

De alfoersche bergvolken zijn kuisch en eerbaar. Elk man mag slechts ééne vrouw huwen; na het afsterven van een der echtgenooten mag de overblijvende zich nimmer weder met een ander verbinden; in zoodanig geval zou hij of zij aan de haat- en wraakzucht van de familie des overledenen zijn blootgesteld.

De jonge man koopt als het ware zijne aanstaande vrouw van hare ouders, door het betalen van harta's (geschenken, ook boeten) die aanzienlijker worden, naarmate het meisje van hooger kaste is. Kan de jonge man aan die harta's niet dadelijk voldoen, dan blijft hij zoolang ondergeschikt aan den vader zijner vrouw. De harta's bestaan gewoonlijk in gongs, geweren, ook wel kleine kanonnen, borden, lijnwaden, enz.

Bij het begin der regels scheidt zich de vrouw van alle gezelschap af, en begeeft zich gedurende 7 dagen in een daartoe opgeslagen hutje, liefst bij een stroomend water gelegen. Ik heb te Liang eenige dergelijke vrouwen, geheel afgescheiden van anderen, gezien. Even zoo handelt zij na de bevalling gedurende 40 dagen.

De vroegere aloude zeden der Alfoeren waren omtrent echtbreuk en overspel zeer gestreng; zij zijn dit nog wel, doch waar vroeger gewoonlijk de doodstraf onmiddelijk volgde, voldoet men thans door het betalen van harta's.

Van hunne godsdienstige begrippen laat zich niet veel zeggen. Zij gelooven aan een hooger Wezen, dat alles geschapen heeft; zij zweren bij den hemel en de aarde. Zij gelooven aan eene plaats na den dood, *herat* genaamd, waar het goed en kwaad beloond en gestraft wordt. Omtrent het laatste hebben zij alleen zinnelijke begrippen; zoo zal de echtbre-

ker veroordeeld worden om ten eeuwigen dage den echtgenoot van zijne medeschuldige op de schouders te dragen; de dief zal genoodzaakt zijn, het gestolene aan iedereen te toonen, zijne schuld daarbij te bekennen, enz.

Daar zij geheel onbekend zijn met eenige wetenschap en hun rekenen niet verder gaat dan 10, neemt men, om met hen in gemeenschap te komen, eenvoudiger middelen te baat. Men zendt een vertrouwd persoon naar hen toe — want het zou niet geraden zijn, hen in hunne gebergten op te zoeken. Deze zendeling neemt een touw mede, waarin zooveel knoopen gelegd zijn, als er nog dagen tot de aanstaande zamenkomst verloopen zullen. Dit wordt aan hun hoofd ter hand gesteld, die daarna iederen morgen een der knoopen losmaakt, en op den morgen, dat de laatste knoop gevallen is, met zijne onderhoorigen naar de plaats van bijeenkomst trekt. Wij hadden tijdens onze komst even zoo gehandeld, en vonden daarom op het strand van Talla, bij onze aankomst, de Alfoeren verzameld. Zij hadden eene menigte vogelen bij zich, waaromtrent mij het volgende werd medegedeeld:

De kakatoea's, loeries, perkietjes, enz., graven zich in de wouden gaten of holen in eenen boom, waartoe hunne sneb hun dienstig is; in die gaten nestelen zij, en bezitten daarbij de eigenaardigheid, dat zij die nesten, hoe dikwijls ook gestoord wordende, nooit verlaten, maar telkenreize ieder jaar terugkeeren tot het oude nest. Daarop grondt de Alfoer, die een zoodanig nest ontdekt heeft, eene soort van eigendomsregt; dat nest is van hem, geen vreemde mag het aanraken, en zelfs laat hij het als erfenis (poesaka) aan zijne kinderen achter.

De Alfoeren van westelijk Ceram zijn koppesnellers, d. i. zij leggen zich in hinderlaag en overvallen den eenzaam reizende, man, vrouw of kind, vijand of vreemdeling, dooden hem, meest met de werpspies, en brengen het hoofd als zegeteeken naar huis. In hunne baleo's (raadshuizen) in de bergdorpen ziet men geheele snoeren dergelijke koppen hangen, en hij die in het koppesnellen heeft uitgemunt, draagt een gordel, waarop de ringen het aantal koppen aanwijzen dat door hem gesneld is. Om hunne jonge kinderen aan het gezigt van bloed en het verzamelen van menschenhoofden te gewennen, worden zij bij elk lijk, dat vermoord is, geroepen, en moeten elk eene insnede in hetzelve doen.

En echter zou men verkeerd doen, wanneer men die menschen van groote wreedheid beschuldigde. Zij moorden niet uit moordlust, het is bij hen noodzakelijk ten minste één kop gesneld te hebben, om te kunnen trouwen; die zulks niet gedaan heeft, wordt niet als man beschouwd, en het is hun dus enkel om het bezit van koppen te doen, waarvan zij dan de haren als zegeteeken aan hunne wapenen hechten. Ik zag er verscheidene, die parangs droegen, aan welker heft lange bossen menschenhaar verbonden waren.

De Alfoeren van Ceram zijn groote minnaars van sterke dranken, zoo mede van allerlei ligchaamsversierselen. Zij dragen de pit van eene soort van vlierstok (papatjeda) in het oor, ringen, die van schelpen geslepen zijn, om de polsen en enkels, snoeren van menschentanden of zaadkorrels om den hals, en even zoo de klieren der boschkat (singgalong), wrijven zich met het vet van dit laatste dier het geheele ligchaam in, en verkrijgen daardoor die onaangename lucht, waardoor men zegt, dat men hem in zijne bosschen door den reuk kan ontdekken.

Een naauwkeurig onderzoek doende naar den aard hunner produkten en hunne wijze van ruilhandel, bleek mij dat de Alfoeren over geheel Ceram, behalve de gewone aardvruchten en de opbrengst hunner rijke bosschen, veel werk maken van de tabakskultuur. Wat ik daarvan ter plaatse en elders van vele inlandsche handelaren vernam, komt hoofdzakelijk hierop neder.

De Ceramsche strandbewoners — Christenen en Mohammedanen — zijn een lui, wangunstig volk, die grootendeels van de nijverheid der Alfoeren leven, en daarom niet gaarne zien, dat vreemdelingen zich regtstreeks met de Alfoeren in gemeenschap stellen. Ieder strandnegorij heeft een vrij uitgestrekt grondgebied, en de daarop wonende Alfoeren staan onder het opperbestuur der strandbewoners.

In westelijk Ceram is de Alfoer woest, ruw en wantrouwend, en is het koppesnellen nog in zwang. Deze ruwheid van zeden vermindert allengs naar het oosten, totdat men op de oostelijke zijde van het hooge Xepa-gebergte, achter de negorij van dien naam, geene koppesnellers meer vindt. Van die plaats verder oostwaarts zijn de Alfoeren een goedhartig, ligtgeloovig volk, ware kinderen der natuur, vatbaar

voor alle goede en kwade indrukken, getrouw aan hun woord, eenvoudig van zeden, kuisch, huisselijk, ijverig, onderworpen aan hunne hoofden, sterk gehecht aan oude gewoonten en veel werk makende van den landbouw.

Zij wonen in kleine dorpen vereenigd. Ieder dorp heeft een onafhankelijk hoofd, ook wel kapitein genoemd, en alle hoofden van hetzelfde gebied staan onder het bestuur der strandnegorij. Evenwel is dit bestuur alleen op oude ingeslopen misbruiken gegrond, en grootendeels denkbeeldig, daar het door niet het minste moreel of materiëel overwigt van den kant der strandbewoners gerugsteund wordt.

Hunne produkten brengen de Alfoeren naar de stranden, alwaar van hunne goede trouw en ligtgeloovigheid allerlei misbruik gemaakt wordt door de luije en aan velerlei ondeugden overgegeven Christenen en Mohammedanen.

Op de zuidkust van Ceram, onder het bestuur van Saparoea, bevinden zich, volgens eene opgave der laatste jaren, het volgend aantal inwoners; waarbij moet opgemerkt worden, dat het aantal Alfoeren door het hoofd der strandnegorij opgegeven wordt, die er belang bij heeft, dat getal zoo klein mogelijk te stellen; ook zijn de onderstaande opgaven alleen van die negorijen, waar tabak geplant wordt; van de vele andere wordt hier niet gehandeld.

ZUIDKUST CERAM.	CHRISTENEN.	MAHOMEDAN.	ALFOEREN.
1. Atiahu	—	595	7099
2. Laimu	—	645	1187
3. Telutie	—	1070	1043
4. Warkaja	15	—	443
5. Awaija	20	—	201
6. Apisano	2	—	404
7. Latu	—	393	—
8. Camarian	779	—	—
9. Kaijratu	—	—	188
10. Hatusuwa	317	—	—
11. Waijsamu	105	—	—

De onderlinge afstand dezer plaatsen, en hunne ligging van het westen naar het oosten langs de zuidkust, is als volgt:

Waijsamu op 1 uur afstands van — *Hatusuwa*, dat 2 uur verwijderd is van — *Caijratu;* dit ligt 2 uur gaans van — *Camarian.* 8 uur van deze plaats ligt — *Latu;* en 8 uur verder oostwaarts bevinden zich

In de Elpapoetiebaai: *Apisano*, onmiddelijk daar naast — *Awaija*, en een half uur verder *Warkaja.*

Verder oostwaarts het strand volgende passeert men eenige negorijen, waar geen tabak geteeld wordt, Makariki, Amaheij, Xepa, en Haija, op dezelfde lengtegraad als Banda, nog verder vindt men in de Telutiebaai drie negorijen, die het talrijkst bevolkt zijn, en waar de meeste tabak geplant wordt:

Telutie, twee uur van — *Laimu*, dat 2½ uur van — *Atiahu* verwijderd is.

De kwaliteit der op Ceram groeijende tabak is als volgt:

Eene eerste soort groeit in het gebied van Telutie, bevolkt in de strandnegorij met 1070 Mohammedanen, en in het gebergte met 1043 Alfoeren. De tabak is daar langwerpig groot van blad, met fijne aderen, zacht en zijdeachtig, lucht en smaak als manilla, uitmuntend geschikt voor dekblad. Het is dezelfde tabak, die ook op Wahaai (Noordkust) verkocht wordt, want de Alfoeren van Telutie gaan ook daarheen. Men heeft vóór de negorij Telutie geene goede ankerplaats en eene voor alle winden openliggende reede. Onmiddelijk achter de negorij verheft zich een hoog gebergte, dat een groot plateau vormt, zich uitstrekkende tot Sawaij (Noordkust) en bewoond door talrijke Alfoeren, die zeer schuw zijn, omdat ze bijna nooit met vreemden in aanraking komen.

De tabak wordt op die bergvlakte in geregelde tuinen gecultiveerd. De tijd van aanplant is als over geheel Ceram in den Westmoesson (drooge tijd) van September te beginnen, en in Januarij begint de oogst. De Alfoer maakt pépinières, verplant daarna de plantjes op een paar voet afstand; voorts wordt de plant behoorlijk getopt, de zuigers om de twee of drie dagen weggenomen, en de bladeren successivelijk van den stam gescheurd als ze rijp worden; — de 6 bovenste zijn de beste — daarop volgen de middelste, als tweede soort, en de onderste of aardbladeren, die broos zijn, en niet in den handel komen. Iedere plant le-

vert van 8 tot 10 goede bladeren. Na de scheuring wordt ze een dag in huis gelegd, om ze te doen verwelken, en voorts in de zon op parra-parra's (droogrekken) gedroogd, of bij felle hitte een nacht aan den dauw blootgesteld (dat deze laatste behandeling voor veel verbetering vatbaar is, behoeft geen betoog). Daarna worden de bladeren in vinger-breede repen gesneden, en in bamboezen (boeloe peton) gepakt van twee leden (roea's) lang. Over geheel Ceram wordt deze bamboessoort daartoe gebruikt met uitzondering van Hatunuru, onder Hila. De inhoud dezer bamboezen is van 4 tot 5 Amsterdamsche ponden, en aldus wordt ze door de Alfoeren van Telutie in de maanden Februarij en Maart naar Wahaaij en Telutie ter markt gebragt; in die maanden, en zelfs vroeger, moet de opkooper zich daar ter plaatse bevinden, want dan kan hij met de Alfoeren zelf handelen, zich aan hen bekend maken, hen door stipte eerlijkheid aan zich verbinden, hen voorschotten geven voor een volgend jaar, en dat alles zoo veel mogelijk zonder tusschenkomst der strandbewoners.

Eene tweede soort tabak groeit in de negorij Hatunuru, in het gebied van Nuniali, welke plaats vroeger niet genoemd is, omdat ze niet op de zuidkust maar op de N.-W. kust van Ceram ligt en onder Hila sorteert. Terwijl de tabak van Telutie zeer gezocht is als rooktabak, komt die van Hatunuru alleen in den handel als pruimtabak; daartoe wordt ze zeer fijn gekorven, in vaten van boombast gepakt, die zeer verschillend van grootte zijn — van 15—100 Amst. ℔ — en, even als over geheel Ceram, geruild tegen Sumanapsche sarongs, kain bérang, kain kasoembar, mané-mané, enz.; men heeft daar de gewoonte om bij kleine hoeveelheden tabak de Sumanapsche sarongs in tweeën te scheuren en ze zoo te verruilen.

De wijze van aanplant is als boven; doch de bladeren zijn niet zoo langwerpig, meer ruw, vezel- en olieachtig.

De derde soort van tabak groeit in de negorijen langs de kust van Waijsamu tot Warkaja. Ze levert wel eenig, doch niet veel verschil met de voorgaande op; de beste is die van Caijratu; in al deze negorijen echter heeft men weinig produkt en eene slechte behandeling; aan den aankweek wordt bijna geene moeite of zorg besteed, ook omdat de be-

volking gering is. Het is als zeker aan te nemen, dat bij meerder zorg de kwaliteit dier tabak zeer zou verbeteren.

De minste soort van tabak groeit in het gebied van Atiahu en Laïmu, in de bogt van Telutie. Atiahu telt in de negorij 595 Mohammedanen, en in de berglanden 7099 Alfoeren, Laïmu 645 Mohammedanen en 1187 Alfoeren.

In Atiahu, op één uur afstand van de groote rivier Bobath of Jan Compan, op eene uitgebreide vlakte, 2½ uur van Laïmu, en 4½ uur van Telutie gelegen, is de tabakskultuur het meest uitgebreid van geheel Ceram. De Alfoeren zijn er veel talrijker, meer gewend aan geregelden arbeid, planten veel drooge rijst (of liever rijst op drooge velden), veldvruchten, en den meesten tabak van geheel Ceram, dien ze even als elders in bamboezen ter markt brengen. Atiahu is voorzien van eene goede reede, geheel beschut voor den oostmoesson, voor praauwen en weinig diepgaande vaartuigen. De tabak is echter in kwaliteit de minste van Ceram; — ook daar zou evenwel meerdere zorg bij den aanplant veredeling van het gewas ten gevolge hebben.

In de bosschen van Atiahu vindt men veel wortel-, meubel- en timmerhout, koelit-lawang, enz. Dit alles te zamen is oorzaak, dat de plaats meer dan eenige andere door inlandsche handelaars bezocht wordt.

De artikelen door deze handelaars aangebragt, zijn: koralen, messen, kapmessen, bijlen, rood katoenen stoffen, roode zakdoeken, steenzout, vergulde knoopen, gongs, salampoeris, sarongs, enz. De onderstaande tabel kan eenige opheldering geven omtrent de waarde dier goederen bij den ruilhandel; ondertusschen bedenke men, dat de opgegeven prijzen zeer variëren, naar mate de markt te Amboina meer of minder voorzien is. Wij hebben den Ambonschen marktprijs moeten behouden, omdat de handelaren daar hunne inkoopen doen. Tevens is tot maatstaf genomen de ruilhandel met de Alfoeren zelven, zonder tusschenkomst der strandbewoners.

ARTIKELEN VAN RUILHANDEL.	NADERE OMSCHRIJVING.	OORSPRONG.	PRIJS OP AMBOINA.	IN RUIL TEGEN TABAK, VAN DE ALF. ZELF. — IN BAMBOES VAN 4 OF 5 ℔.	
Koralen	van de grootte van erwten, witte, zwarte en blaauwe	China of nog liever Holland.	4 à 5 strengen van ½ voet 10 duiten.	4 à 5 strengen.	1 bamboe.
Messen	allerlei soorten, Chinesche, boslemmer, witte heften, tafelmessen, enz.	Europa, China.	1 dozijn bosl. messen 80 duiten.	4 boslemmermessen.	1 bamboe.
Kapmessen of Parangs	groote, maar vooral kleine.	Ambon, Makassar.	Amb. *f* 1.— Mak. 〃 -.50	1 Amb. kapm. 1 mak. idem.	4 bamb. 2 idem.
Bijlen	allerlei soort.	liefst Europesche.	*f* 2.—	1 bijl.	8 bamb.
Kleedjes of Sarongs		Sumanap.	*f* 1.— of 1.50	1 Sarong.	5 bamb.
Katoenen stoffen	Kain bérang, rood, dat men scheurt in vierkante lappen als zakdoeken.	Bengalen, Europeesch nagemaakt.	1 doek *f* —.50	1 doek.	2 à 3 bamb.
Idem	Kain kasoembar, rood, idem, idem.	Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Zakdoeken	roode Costa, (de Alfoeren houden veel van rood).	Idem.	1 dozijn *f* 3.—	1 zakdoek.	2 bamb.
Steenzout	Garam batu	Saparua.	1 stuk 20 en 40 duiten.	1 stuk.	1 of 2 bamb. (naar de grootte).
Vergulde knoopen	hier voor ruilt men tabak in kleine bamboezen (boeloe Séro)	Europa.	1 dozijn *f* 1.—	2 stuks.	1 bamboe.
Gongs	kunnen niet tegen tabak verruild worden, want ze hebben te veel waarde; men ruilt ze met wortel- of meubelhout.				
Salampoeris	(blaauw katoen van Bengalen), wordt door de Alfoeren niet gedragen, maar door de strandbewoners.				

Uit deze tabel blijkt, dat de prijs op Atiahu en Telutie (waarvan wij alleen spreken, omdat de ruilhandel daar het sterkst is, en wij in de gelegenheid geweest zijn om de opgaven van verschillende zijden met elkander te vergelijken), mits met de Alfoeren zelf handelende, door elkander niet meer dan twintig duiten de bamboe van 4 à 5 Amst. ℔ is, hetgeen een prijs van 5 duiten per Amst. ℔ maakt.

Op Latu en elders is de prijs iets duurder dan op Atiahu, waar door de talrijke bevolking, grootere produktie en mindere kwaliteit de prijs iets goedkooper is.

Evenzoo is de opmerking niet zonder gewigt, dat tot maatstaf genomen is de marktprijs van Amboina, die natuurlijk reeds grove winsten heeft afgeworpen.

Eindelijk rest ons nog de approximative opbrengst van de zuidkust van Ceram op te geven. Dit is, bij het volslagen gemis aan contrôle bijna onmogelijk; mag men de opgave van eenen ambtenaar gelooven, die korten tijd geleden ambtshalve de geheele zuidkust van Ceram bereisde, en speciaal daarnaar onderzoek deed, dan mag men de opbrengst van Atiahu, Laimu en Telutie, als het meest producerende, op ruim 30,000 Amst. ℔ 's jaars stellen.

Zeker is dit niet veel, maar wat zou men bij den weelderigen bodem en bij de geschiktheid der Alfoeren voor die kultuur, eene uitbreiding daaraan kunnen geven!

Doch keeren wij, na zoo lang over de tabak uitgewijd te hebben, tot ons reistogtje terug. Wij bleven den 6^{den} den geheelen dag in gezelschap van een honderdtal Alfoeren, en eerst laat op den middag, nadat wij op het strand onder de schaduw van een' hoogen waringinboom een eenvoudig landelijk maal gehouden hadden, te midden van al deze woeste natuurkinderen, die ons zittende geheel omringden, vertrokken wij tegen 5 uur vandaar, en stevenden onder genot eener goede bries naar Nolloth terug, waar wij ten 8 uur aankwamen. Na eenige rust genomen te hebben, besteeg ik dien avond nog mijnen draagstoel, en verliet Nolloth onder hartelijke dankbetuiging aan den Radja voor zijne gulle en vriendschappelijke behandeling, waarop ik, door de negorijen Iha, Ihamahu en Tuhaha, naar Saparoca terugkeerde.

E.

PROEVE EENER MAKASSAARSCHE VERTALING DES KORANS.

INLEIDING.

Naar wij meenen, was het RAFFLES, die in zijne bekende Redevoering, den 24sten April 1824 bij het Bataviaasch Genootschap gehouden, van de Makassaren en Boeginezen sprekende, het eerst de merkwaardige bijzonderheid mededeelde, dat zij eene paraphrase van den Koran bezitten [1]. Uit zijne woorden is echter niet met zekerheid op te maken, of die omschrijvende vertaling in het Makassaarsch, dan wel in het Boegineesch zou zijn opgesteld. Uit dezelfde bron is waarschijnlijk het kort berigt bij Dr. LEYDEN [2], dat de Koran in het Boegineesch vertaald is. Op een papier onder de Handschriften der Royal Asiatic Society te Londen, met het opschrift: "Names of different books in Bûgoonies," dat de titels van eenige Mohammedaansche in het Boegineesch vertaalde werken bevat, komt ook dit voor: "ᨀᨘᨑᨖᨊ *Curahan*," en het is niet onmogelijk, dat de berigten van RAFFLES en LEYDEN uit dit lijstje zijn geput. Sedert was, zoo veel wij weten, niets bekend geworden van een werk, dat niet slechts eene merkwaardige uitzondering zou maken op den afkeer, die doorgaans de Mohammedanen voor vertalingen van hun Heilig Boek vervult, maar ook van den vroegeren ijver der predikers van den Islam zou

---

[1] Cf. Memoir of the Life and public services of Sir THOMAS STAMFORD RAFFLES. London 1830, 4°. pag. 156. — of: Verhandelingen van het Batav. Gen. VIIIe. Dl. 2e. druk. Batavia 1826, bl. 17.

[2] On the languages and literature of the Indo-Chinese nations, in: Asiatic Researches, Vol. X. Lond. 1811. 8°. pag. 195.

getuigen en als voorbeeld van overbrenging van vreemde Godsdienstschriften voor het werk der Evangelieverbreiding in den Indischen Archipel leerrijk zou zijn te achten. Natuurlijk vestigde de Afgevaardigde van het Nederl. Bijbelgenootschap, D[r]. B. F. MATTHES, sedert zijne komst op Makassar, bij het opsporen van letterkundige bronnen voor de beoefening der taal, ook zijne aandacht op dit berigt, maar het was schier toevallig, dat hij tijdens een bezoek bij den Opperpriester of Kali (القاضي) van Goa te Parang tamboeng, in het laatst van 1851, het werk leerde kennen, dat waarschijnlijk door RAFFLES en LEYDEN is bedoeld, en waarvan hij later in staat is geweest de volgende proeve mede te deelen. Van dien Opperpriester van Goa, die als het hoofd der Mohammedaansche geestelijkheid in Zuid-Celebes is te beschouwen, berigtte de Heer MATTHES een en ander, dat wij als eene bijdrage tot kennis van den tegenwoordigen toestand van den Islam in dat deel van Nederlandsch Indië, hier met zijne eigene woorden overnemen:

"Ik had mijn intrek genomen ten huize van Goa's Opperpriester of Kali (القاضي) te Parang tamboeng. Deze man staat aan het hoofd der geestelijkheid, en heeft het beheer over al wat de Godsdienst betreft. Hij spreekt regt in alle zaken, die tot de *sara* (شرع) behooren, dat wil zeggen in alle kwesties van geloof, van huwelijk, van echtscheiding, van overspel, van schaking en dergelijke meer. Hij neemt de kinderen in de gemeenschap der geloovigen op. Hij sluit de huwelijksverbindtenissen (*panika*, van het Arab. نكاح). Hij verrigt de gebeden op de graven. Hij gaat des Vrijdags en bij elke gelegenheid van eenig belang voor in het gebed. Hij heeft nog meer en alzoo schijnbaar een menigte van werkzaamheden. Edoch ten deele wordt hij hierin bijgestaan door verscheidene andere geestelijken, als *goeroe's* (leeraars), *katte's* (خطيب predikers), *bidāla's* (het Arab. موذن) en *dotja's* of kosters; ten deele maakt hij zich den arbeid alles behalve zwaar. De meeste Mohammedanen krijgen volstrekt niet het minste godsdienstig onderwijs; slechts aan weinigen valt het voorregt ten deel, om *tamma* of *lidmaat* te worden; wanneer het ten minste een voorregt te noemen is, dat men Arabische gebeden leert opzeggen, zonder die te verstaan, en ge-

oefend wordt in het werktuigelijk opdreunen van den Koran. — Trouwens hoe zou de meester aan anderen onderwijzen, wat hij zelf niet in het minst verstaat? — Om de opleiding der geestelijken bekreunt hij zich insgelijks slechts weinig. Wie daartoe lust gevoelt, neemt eenigen tijd les bij eenen Goeroe, en als hij de vereischte kundigheden meent verzameld te hebben, tracht hij zich een' zekeren naam te verwerven, ten einde langs dien weg tot eenig geestelijk ambt te geraken."

"De bezigheden van mijn' gastheer verhinderden hem alzoo in geenen deele, om zich bijna den ganschen dag aan mij te wijden; en ik moet erkennen, dat hij daartoe ten allen tijde volkomen bereid was. Wat ik slechts verlangde, liet hij mij bezigtigen; zelfs doorwandelde hij zijne gansche woning met mij, om mij alle soort van huisraad en kostbaarheden bij name te leeren kennen. Wat er ook te doen was, overal moesten wij te zamen heen; ja zelfs het bijwonen van hanengevechten bleef geenszins achterwege. Trouwens men wane niet, dat dit eene groote opoffering voor den Kali was; want, ofschoon reeds hoog bejaard, is hij desniettemin nog zeer op dit spel verzot, ja redeneert bijna den ganschen dag over niets anders dan *hanen*, en koestert deze beesten, als waren zij zijne kinderen. Echter moet ik er tot zijne eer bijvoegen, dat hij een' afkeer heeft van de hanengevechten met kunstsporen (*a-saoeng* = Mal. سابڠ). Hij acht dit onbetamelijk voor geestelijken en bepaalt zich tot het *palotteng*, waarbij de hanen elkander met hunne natuurlijke sporen slaan, en de strijd geëindigd is, zoodra één der beesten de wijk neemt. Behalve dat dit spel minder wreed is, geeft het ook niet zoo ligt aanleiding tot twist en oneenigheid, daar de gewoonte meêbrengt, dat men hierbij slechts kleine sommen verwedt. — Wat voor mij van meer belang was, dan die vervelende hanengevechten, was een bezoek van de moskee, waar wij op een' vrijdag heenreden. — Ik woonde er de gansche godsdienstoefening bij, zeker niet tot stichting der gemeente, wier aandacht niet weinig door mijne tegenwoordigheid werd afgeleid. Gelukkig, dat ik de overtuiging had, dat er toch niemand was, die iets, hetzij van de gebeden, hetzij van de preek, (خُطْبَة) begreep, vermits alles in de Arabische taal behandeld werd. — Van de preek en toebehooren heb ik een kopij genomen, hetwelk ik u later hoop

over te zenden. Wat mij vooral niet weinig hinderde, was de menigte van doode ceremoniën bij het gebed. Nu eens overeind, dan geknield; dan weder voorover gebogen, dan weder plat op den grond liggende; dan weder in eene andere positie. Waarlijk men kan zich daarbij ter naauwernood voorstellen, dat men in een Godsgebouw vertoeft. — Edoch men verwachte bij deze menschen geen religieus gevoel, zoolang zij geheel verzonken blijven in den dienst der zinnelijkheid. — Dubbeld te bejammeren is het dus, dat zij in den Koran zooveel voedsel daarvoor vinden. Alleenlijk toch, wat de zinnelijkheid bekoort, nemen zij daaruit over, en venten dit in Makassaarsche, uit het Arabisch overgebragte, verhalen rond. Wat hen bijzonder aantrekt is Mohammed's beschrijving van het Paradijs, die geheel letterlijk door hen wordt opgevat. Van eene vergelding hier namaals, zonder ligchamelijke belooning of straf, kunnen zij zich niet het minste denkbeeld vormen. Ook de *Opperpriester* van Goa maakt in dit opzigt geene uitzondering op zijne landgenooten, en even als zij, is hij niet *geestelijk*, maar puur *ligchamelijk* gezind. Ofschoon ik derhalve weinig sympathie voor hem gevoelen konde, was mij echter zijne grondige kennis van het Makassaarsch tot groot nut. Vele inlandsche Handschriften kreeg ik van hem te leen van verschillenden aard, als *verhalen* (*roepama's*), *sinrili's* (Mal. شِعَر), *kelong's* (Mal. *panton's*) en stukken betreffende oude wetten en bepalingen (*rāpang*). Dit alles wordt op het oogenblik gecopiëerd. — Wat mij ten zijnent bovenal belangrijk voorkwam, was een Arabische Koran, met eene interlinéaire vertaling in het Makassaarsch. Gelijk gij u herinneren zult, spreekt RAFFLES van eene vertolking van dit merkwaardig boek in het Boegineesch. Tot dus verre zocht ik vergeefs hiernaar; niemand had er van gehoord. En zie! daar vind ik geheel onverwacht deze Makassaarsche overzetting. Zou RAFFLES ook soms beide talen met elkander verward hebben? Tot mijn leedwezen was de Kali niet gezind, om mij dit kostbaar werk te leenen. Tijdens mijn verblijf te Parang tamboeng nam ik echter de vrijheid om een gedeelte van de overzetting met het oorspronkelijke te vergelijken en bevond, dat die buitengemeen vrij, ja meer eene omschrijving te noemen was. Welligt zal ik er later nog in

slagen, om een kopij van dit ter Bijbelvertaling hoogst gewigtig werk te doen vervaardigen."

Aan dit voornemen kon Dr. MATTHES later ten deele voldoen, door de overzending van nevensgaande proeve aan het Hoofdbestuur van het Ned. Bijbelgenootschap. Wij meenden dat de uitgave velen niet onaangenaam zijn zou, terwijl zij tevens eene gelegenheid aanbood om de onlangs door den Heer N. TETTERODE te Rotterdam vervaardigde Makassaarsche drukletters meer algemeen te doen kennen. Zoo lang ons niet het tegendeel blijkt, achten wij het hoogstwaarschijnlijk, dat deze Makassaarsche omschrijving des Korans het door RAFFLES en LEYDEN bedoelde werk zal zijn.

Nog kunnen wij vermelden, dat als de vrucht van jaren lange studie, eene Spraakkunst, een Woordenboek en eene Chrestomathie van het Makassaarsch, door Dr. MATTHES bewerkt, voor den druk hier te lande gereed liggen en, zoo wij hopen, weldra het licht zullen zien.

H. C. MILLIES.

SOERAH I.

[illegible]

SOERAH II, VS. 1—28.

[illegible]

[illegible]

[1] Waarschijnlijk te lezen: [illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

انتهى

LETTERLIJKE VERTALING VAN EEN KLEIN GEDEELTE DER MAKASSAARSCHE OVERZETTING DES KORANS.

SOERAH I.

Ik heb mij zegen verworven (*genomen*) door het lezen van de Soerah die bekend is onder den naam van *Soerah fâtihah* (inleiding-soerah), in den naam van den Heiligen en Hoogen God, die ook genoemd wordt een Heer, welke zich ontfermt en gunst bewijst bij het lezen dier Soerah, of welke zich ontfermt over en belooning schenkt aan degenen die dezelve lezen.

Al de lof zij aan God, den Heer van al het geschapene, hetzij mensch, of geest, of engel, of beest, en het overige, Hem, die een Heer is, welke zich vriendelijk op Aarde en zegenrijk hier namaals betoont. Hem, die ook Heer is ten dage der vergelding, dat is: ten dage der Opstanding. U slechts roepen wij aan, en ook U slechts smeeken wij (dat Gij ons vergunt) om U de vorstelijke hulde te bieden, en wat dies meer zij. Wijs Gij ons een' regten weg, d. i. den weg dergenen in wie Gij een welbehagen gevonden hebt. Geef gij ons daarvan een aanwijzing; en niet van den weg dergenen, tegen wie uw toorn is losgebarsten, te weten der Joden, noch ook van den weg dergenen, die van het regte spoor zijn afgedwaald, te weten der Christenen.

SOERAH II.

Ik heb mij zegen verworven (*genomen*) door het lezen van de Soerah genaamd البقرة (*de koe*) in den naam enz. (zie boven).

Ik Allah doe nederdalen den Koran, door de tong van Gabriël tot den Profeet MOHAMMED. Die Koran is het woord van God, hetwelk

niet te betwijfelen en eene teregtwijzing (*een rigtsnoer*) is, voor allen, die God en zijn' Profeet vreezen, geloovende aan de verborgen dingen, te weten: de Opstanding, alsmede Hemel en Hel; en doende overeind staan (d. i. *instandhoudende, zorgvuldig waarnemende*) de vijf vaste gebeden, en om Gods wille weggevende al waarmede ik hen begunstigd heb, gelijk ook voor alle menschen, die gelooven aan alles wat ik tot u, MOHAMMED! heb doen nederdalen, te weten: den Koran, welks woorden zoo bijzonder duidelijk zijn (of nog letterlijker: *de duidelijkmaking van welks woorden séér goed is*) en aan alles, wat er uit den Hemel is medegedeeld aan alle profeten die voor U geweest zijn, te weten het Euangelie en den Pentateuch, en die doen de Hemelsche dingen, ze insgelijks volkomen naar behooren handhavende (lett. *ze vastmakende met een volkomen vastmaken*). Die menschen erlangen eene teregtwijzing (*een rigtsnoer*) van hunnen Heer. Die menschen bekomen ook al het zoete des Hemels. Inderdaad, al de ongeloovigen, zoo als ABOE-DJAHL (verg. WEIL, Mohamm. der Prof., bl. 58, 59, 61, 77, 104, 105 en 109), het is hetzelfde of gij hen teregtwijst, MOHAMMED! en hen bevreesd maakt voor de straffen der Hel, dan of gij hen niet teregtwijst. Zij gelooven toch niet; want de harten dier menschen, gelijk ook hun gehoor en gezigt, zijn bijzonder vast digt gesloten (lett. *digt gestopt met een sterk digt stoppen*), door God als 't ware van een deksel voorzien. Doch die menschen krijgen eene zware straf. Daarbij zijn er menschen die zeggen: wij gelooven aan God en den dag der Opstanding, doch hun hart gelooft er niet aan. Zij (willen) God foppen en de geloovigen. Maar zij foppen niemand anders dan zich zelven; en echter weten zij het niet eens, dat de gevolgen (lett. het *einde*) hunner daden op hun eigen hoofd neêrkomen (lett. *terugkeeren*). De zoodanige worden van God met eene erge ziekte bezocht aan hun hart, ja eene ziekte aan hun hart, en zij zullen gefolterd worden met eene allerpijnlijkste foltering inderdaad, dewijl zij de woorden van God, dat is: den Koran, van bedrog beschuldigen. En zoo men hun zegt: rigt toch geen verderf aan op de Aarde; antwoorden zij: wel neen, wij stichten slechts goed. Voorwaar die menschen rigten verderf aan op de Aarde, en zij weten het niet eens. Doch de gevolgen hunner daden zullen op hun eigen hoofd nederkomen. En

zoo men hun zegt: gelooft, gelijk ook de groote mannen van verstand geloofd hebben; antwoorden zij: zouden wij gelooven even als de domme menschen zonder verstand? Voorwaar! die menschen zijn het juist, welke dom en zonder verstand zijn, en echter weten zij zelven niet, dat het hun aan verstand ontbreekt. Indien zij ontmoeten degenen, die aan God en zijn' gezant gelooven, zeggen zij: wij gelooven ook aan God. Doch zoo zij zich alleen bevinden met de leidslieden der huichelaars, zeggen zij: wij zijn het zamen eens. Wat ik tot de geloovigen gezegd heb, was maar uit scherts; in mijn hart spreek ik niet aldus. Doch God zal hunne scherts vergelden; en hun doen, hun verzet blijft zonder uitwerking (letterl. *wordt niet krachtig*, *niet sterk*, *gemaakt*). Zij zijn als menschen, die het einde (d. i. *de gevolgen*) hunner daden niet kennen. Zij verruilen het goede tegen het kwade, dat is, zij verruilen hun geloof tegen ongeloof. En zij erlangen geen winst meer met hun' handel, niets dan verlies. Ook bekomen zij van God geene teregtwijzing meer. Zij zijn gelijk aan iemand, die een vuur ontsteekt (lett. *doet smeulen*, *aan het smeulen brengt*); en indien het vlamt en helder is, zoodat hij alles rondom zien kan, wordt de vlam van het vuur uitgebluscht door Allah, en blijft hij ten laatste in duisternis, waardoor hij niets kan zien (lett. *niets van eenig nut*, *van eenig belang*). Doof slechts zijnde, en stom en blind voor de waarheid, kunnen zij niet terugkeeren tot de waarheid (lett. *het ware*), zij die te vergelijken zijn met iemand, wien een regenbuî treft, afkomstig uit de wolken, en donker van wege de menigte van regen, gepaard met donder en bliksem, en die de openingen zijner ooren digtstopt met de vingers zijner handen, bij het hooren van den donder, dewijl hij vreest te zullen sterven. Ja, aan zoo iemand zijn zij gelijk, de huichelaars. Indien de Koran uit den hemel tot hen wordt nedergezonden, stoppen zij hunne ooren digt, opdat zij toch niet zouden hooren naar God, die zich (toch) overal doet hooren door (lett. *overal doordringt tot*) degenen die niet gelooven aan Allah en zijn' Profeet. Het is er digt bij dat (d. i. *Het scheelt weinig of*) de bliksem ontneemt hun het licht hunner oogen. Die menschen, zoo lang zij door den bliksem beschenen (of *verlicht*, lett. *getroffen*) worden in den donkeren nacht, gaan zij wederom. Doch zoo het licht des bliksems er niet meer is, blijven zij maar

staan in de duisternis, niet meer wetende te gaan. — O! indien God den donder en den bliksem eens te niet wilde doen; indien hun het gehoor en het gezigt eens door God ontnomen wierd. — — — Voorwaar! God is magtig tot alle dingen. O Mekkaners! aanbidt uwen Heer! den Heer, die u en uw voorgeslacht geschapen heeft. Mogt gij Hem de vorstelijke hulde brengen (lett. *welligt*, *brengt*, ens.), daar Hij het slechts is, die vóor u geschapen heeft de Aarde tot hetgeen gij uitspreidt (d. i. *tot uwe legerstede*); en Hij het ook slechts is, die den Hemel geschapen heeft met een verwulfsel als een dak; en Hij het ook slechts is, die regen uit den Hemel doet nederdalen, en alle vruchten te voorschijn roept tot uw levensonderhoud, o menschen! — Wacht u toch bij uwe godsdienstige vereering, om aan Allah iemand ter zijde te stellen. Gij weet het immers. En zoo gij twijfelt aan alles, wat Ik heb doen nederdalen tot mijn' dienaar, Profeet MOHAMMED, d. i. den Koran, brengt gij dan eens herwaarts ééne Soerah, welke daarmede gelijk staat, en roept gij eens de Heeren, welke gij buiten Allah aanbidt, te hulp, om eene Soerah te vervaardigen [dat wil zeggen: indien deze MOHAMMED hun den Koran verkondigt, letterlijk: *zegt*, en zij datgeen, waarvan (zoo even) gesproken is (namentlijk: om zulk eene Soerah te vervaardigen) niet vermogen, en dat vermogen zij ook niet, moeten zij, wegens hunne zwakte, de Heeren, welke zij aanbidden, te hulp roepen]. Vreest toch vóor de Hel en gelooft aan God! want de brandstof der Hel bestaat slechts in ongeloovigen en de steenen (te weten: *beelden*) van de afgoden, die zij aanbidden. (Die Hel) wordt bereid voor alle ongeloovigen. — Zeg, MOHAMMED! aan al degenen, welke in Allah gelooven, en allen, die vrome werken doen, dat hun zal gegeven worden die Hemel, welks rivieren vloeijen onder deszelfs vruchtboomen en paleizen. En zij zullen daar weder eten de vruchten, waarmede zij (te weten: hier op Aarde reeds) begunstigd zijn. En zij zullen wederom zeggen: dat zijn dezelfde vruchten, waarmede wij vroeger door God begunstigd zijn. [Hun worden wederom vruchten geschonken, die veel overeenkomst daarmede hebben in voorkomen en smaak]. En God schenkt mij wederom in dat (te weten: *verblijf*) Hemelsche vrouwen, die geheel vlekkeloos zijn. Zij zullen voor eeuwig verblijven in den Hemel. — En wat betreft het ontstaan van een verwijt,

van wege de ongeloovigen, dat God zich in den Koran van gelijkenissen bedient; hun is ten antwoord gegeven: "Voorwaar! God schaamt zich niet, om in den Koran eene gelijkenis te ontleenen van eene mug, hetzij klein of groot. En al degenen, die aan God en zijn' gezant gelooven, weten inderdaad, dat die vergelijkingen, welke God maakt, volkomen juist gekozen zijn door hunnen Heer." — Doch degenen, welke niet aan God noch zijn' gezant gelooven, zeggen: "Wat is toch Gods bedoeling met deze gelijkenis? Deze gelijkenis, hoevele menschen worden daardoor op een dwaalspoor gebragt!" — Ja, maar ook voor velen is dezelve eene teregtwijzing van God; want God leidt niemand met deze gelijkenis op een dwaalspoor, behalve alle goddeloozen, welke alle verbindtenissen Gods verbreken, die Hij vast gemaakt (d. i. *op een vaste wijze gesloten*, of ook *bevestigd*) heeft, en die alles verwerpen, wat door God bevolen is, om te doen, en die zulke daden verrigten, welke onheil te weeg brengen op de Aarde. — Doch de zoodanigen zullen verlies lijden. — Waarom, o Mekkaners! zijt gij toch ondankbaar jegens God? die u uit onbezield *sperma genitale*, in den buik uwer moeder geformeerd, en u ook in den buik uwer moeder levend gemaakt heeft; die u vervolgens, nadat gij uit den buik uwer moeder uitgegaan zijt, dooden, doch later, ten dage der Opstanding, weder in het leven terugroepen zal. Dan zult gij immers tot Hem wederkeeren, opdat Hij u vergelde naar uwe werken. Hij slechts is de Heer, die de Aarde, en al wat daarop is, voor u geschapen heeft. En nadat Hij gewild heeft, dat er ook een Hemel zou zijn, heeft Hij dien met zeven verdiepingen in het aanzijn geroepen. Hij slechts is een Heer, die alle dingen verstaat.

Uit bovenstaande mededeeling van een gedeelte der Makassaarsche vertaling des Korans, zal het reeds overvloedig kunnen blijken, dat dit werk minder den naam van *vertaling*, dan wel van *omschrijving* verdient.

Voorts is het ook niet te ontkennen, dat de stijl op sommige plaatsen aan groote duisterheid lijdt, welke voor den Makassaar nog vermeerderd wordt door het noodeloos gebruik van vele Arabische woorden, wier

ware kracht en juiste beteekenis zelfs zijn' kundigste Priesters hem ter naauwernood kunnen verklaren.

Ik acht het overbodig, om dit laatste nader aan te wijzen, dewijl het Arabisch in Holland genoegzaam bekend is, en ik bovendien de in dit stuk voorkomende Arabische woorden, in mijn *Makassaarsch Woordenboek* heb opgenomen. Naar dit werk verwijs ik insgelijks voor het overige van mijne geheel *woordelijke*, en daardoor alles behalve sierlijke, Hollandsche vertaling, wanneer die op sommige plaatsen den zin van het oorspronkelijke nog niet genoegzaam mogt wedergeven.

Op grond van de hier gemelde redenen, zou het zeker niet raadzaam zijn, om zich, bij eene vertolking der Heilige Schrift, deze Makassaarsche vertolking des Korans tot voorbeeld te stellen; ofschoon zij anders welligt, bij het overbrengen van enkele woorden en phrases, eenige dienst zou kunnen doen.

B. F. MATTHES.

BANTAM IN 1786.

Onder de nagelaten Oost-Indische papieren van wijlen den Heer NICOLAUS ENGELHARD, bevinden zich drie deelen in Handschrift, betreffende den toestand van Bantam in of omstreeks het jaar 1786, het eene gedagteekend "Bantam November 1786," de anderen "aan boord van het schip *Juffrouw Johanna*, den 5den Mei 1788," welk schip toen zeilende was naar Nederland. Wie de schrijver is, blijkt niet; hoewel de hier en daar voorkomende initialen J. D. R. V. B. het vermoeden regtvaardigen dat wij hier te denken hebben aan J. DE ROVERE VAN BREUGEL, destijds Koopman en Administrateur te Bantam, een vermoeden, bevestigd door de bijzonderheid, door den schrijver in een der stukken vermeld, "dat hij gedurende verscheiden jaren te Bantam gewoond en aldaar, onder anderen, het ambt van fiscaal bekleed heeft."

De schrijver zegt, dat zijne opstellen bestemd zijn geweest voor de Werken van het Bataviaasch Genootschap, maar dat de Gouverneur-Generaal ALTING hem dat gebruik ontraden had, omdat zij over meer dan een zoogenaamd *Compagnie's geheim* handelden. De afschriften, in de verzameling van wijlen den Heer ENGELHARD gevonden, zijn waarschijnlijk dezelfde, die, nu acht-en-zestig jaren geleden, in handen van voornoemden Landvoogd kwamen.

Door de welwillendheid van Jhr. F. E. M. VAN ALPHEN in het bezit dezer Handschriften gesteld, heeft het Instituut niet geaarzeld, het *veto* van 1789 als opgeheven te beschouwen en des Instituuts Bijdragen te verrijken met al wat in de bewuste Handschriften, ook nu nog, we-

tenswaardigs voorkomt, niet slechts uit een geschiedkundig oogpunt, maar ook tot vergelijking met den hedendaagschen toestand van Bantam.

De Handschriften geven een, wel is waar, zeer beknopt, maar toch duidelijk overzigt van de oorzaken der oorlogen, die, na het jaar 1682, Bantam hebben geteisterd. Destijds waren aldaar nog Engelsche, Fransche, Portugesche en Deensche factorijen gevestigd, die veelal bedektelijk, soms zelfs openlijk, de twistende partijen ondersteunden. In den oorlog van 1682 was dit inzonderheid het geval; het gevolg was, dat namens den Vorst, die, in 1683, door de hulp der Nederlandsche Compagnie de overwinning behaalde, "aan die vreemde natiën aangezegd werd te moeten verhuijzen."

Het stelsel van uitsluitenden handel, sedert dien tijd op Bantam toegepast, droeg zijne gewone vruchten; de welvaart ging snel achteruit, terwijl eensdeels aanhoudende opstanden en woelingen en anderdeels het kwellend en onderdrukkend bestuur der Bantamsche Vorsten, de algemeene armoede voltooiden. De Compagnie bezigde haren invloed slechts zeldzaam tot stuiting van het kwaad, en men mag veeleer aannemen, dat het verergerde, telkens wanneer zij hare gewone Staatkunde volgde, om den gestoorden vrede te herstellen, door het ondersteunen der sterkste partij, ook dan wanneer het goed regt aan de zijde van de zwakste was. Op deze wijze ging de kracht der regering, door wien ook uitgeoefend, verloren; de keten van het zoogenaamd *Inlandsch Bestuur* werd verbroken, en het is verklaarbaar, dat zelfs in den lateren tijd, Bantam herhaaldelijk het tooneel is geweest van zamenzweringen, opstanden en andere gevolgen van het gemis van invloedrijke en goedgezinde inlandsche Hoofden.

Het Bantamsche Vorstengeslacht, zoo ongunstig door den onbekenden Schrijver beoordeeld, is sedert al dieper en dieper gezonken, en ten laatste in 1813, als misdadig en onbekwaam, van den troon gestooten, om vervolgens in het oostelijke gedeelte van Java, onbeklaagd, zijne roemlooze loopbaan te gaan besluiten. In 1813 geschiedde alzoo wat de steller der Handschriften betreurde, dat niet reeds in het midden der vorige eeuw had plaats gevonden, toen de Heer FALCK het ambt van *Commandeur* te Bantam bekleedde, en toen, na des Schrijvers inzien,

de tijd reeds dáár was, om Bantam, in Regentschappen verdeeld, te brengen onder den directen invloed van het Europeesch gezag.

De Handschriften, waarvan thans sprake is, getuigen, op meer dan eene plaats, van des Schrijvers heldere inzigten, hoezeer hij zich niet heeft kunnen losmaken van het toen nog algemeen begrip der dienaren van de Compagnie, "dat gedwongen leverantiën tegen onëvenreedige prijzen, de voorname bronnen behoorden te zijn van hare inkomsten."

De memoriën van den onbekenden Schrijver bevatten veel, hetwelk in den tegenwoordigen tijd van alle belang ontbloot is; slechts het thans nog wetenswaardige is opgenomen in het hierna volgende stuk, hetwelk daardoor, op vele plaatsen, het voorkomen heeft verkregen van eene verzameling van onzamenhangende aanteekeningen.

BEDENKINGEN

OVER

DEN STAAT VAN BANTAM,

DOOR

J. D. R. V. B.

Het is bij VALENTIJN en anderen genoeg te leezen, hoedanig onze Compagnie aan den zeetel tot Bantam geraakt is. Nogthans zal ik het alhier in weijnig woorden, zoodanig als het in de origineele stukken, ter dezer Secretarij berustende, beschreeven staat, herhaalen.

Sultan AGON, zat van daagen en de regeering moede, had het Rijk aan zijn zoon ABOE NAZAR ABDUL CAHAR, toegenaamt HADJE afgestaan, en sleet zijne daagen in een zoete rust, in het landschap Pontang, op een fort of zoogenaamd *kasteel*, door hem zelfs aangelegt, en Turtiassa[1] genoemt, wanneer in den jaare 1682 veele der Bantamsche Rijksgrooten, naa 't voorbeeld der meeste Princen van den bloede, te onvreeden over de regeering des jongen Konings, bescherming bij den ouden Vorst zogten en hem in zijn rust stoorden.

Een binnenlandsche oorlog was er het gevolg van, waar in de Europeeze Natiën, welke alhier hun Handel Comptoiren hadden, onder de hand deel naamen, een ijder volgens het voordeel, dat daaruijt vermeinde te zullen kunnen bereiken. De Engelschen waaren voor den ouden Sulthan, en tragteden hem weeder op den throon te helpen; zij maakten op het aannaderen van deszelfs leeger, waar meede hij zijn zoon quam beleegeren, zelfs geen zwarigheid, zig in het openbaar tot zijn verdeedigers te verklaaren, hetwelk den gewissen ondergang van den jongen Vorst zoude te weeg gebragt hebben, had hij zig niet onder de

---

[1] Tirta-Yassa. Red.

bescherming van de Hooge Regeering tot Batavia begeeven, met belofte, dat bijaldien hij overwinnaar bleeff, de Nederlanders booven alle hunne competiteuren zouden begunstigt worden. Jaa zelfs bood hij, in zijn benaauwdheid, de Nederlandsche Compagnie aan, 't geheele land van Tangerang tot Pontang toe, mits het door 's Compagnies waapenen te ondergebragt wierd, gelijk ook nog het peeperrijk Lampongs gewest; dog de Indische Regeering heeft zulks te dier tijd, om goede reedenen, niet willen accepteeren.

De magt der Compagnie was bij de hand; dus, zoo draa die zig in die zaaken inliet, was de uijtkomst wel te voorzien. De wijze regeerders van deeze rijke wingewesten zonden den jongen Koning hulp toe, met dat gelukkig gevolg dat het kasteel Soeroesoeang, waar de jonge Kooning in beleegert en tot het uijterste gebragt was, ontzet, en het leeger van den ouden Sulthan verslaagen en op de vlugt gedreeven wierd. Vervolgens wierd de oude Vorst, met zijn bij hebbende kinderen en Rijksgrooten, op Turtiassa aangetast en zijn zoogenaamd fortres, gewapend met 50 zoo metaale als ijzere stukken, door den Commandeur FRANCOIS TAK stormenderhand ingenoomen, en Sulthan AGON zelf, met zijne overgebleevene grooten naa 't gebergte gevlugt zijnde, wierd eindelijk te raade zig in de handen van zijn zoon overtegeven, waarmeede die oorlog een eijnde nam en de verpligtingen van Bantams Koningen aan de Neederlandsche Compagnie een begin namen.

Het was in den jare, 1683, naa het eindigen van dien binnelandschen twist, dat het Contract van uijtsluijtenden Handel door de regeering tot Batavia met den Koning van Bantam geslooten wierd, en de vreemde Natiën, te weeten Engelsche, Portugeesche, Franse en Deenen, door die Vorst aangezegd wierden te moeten verhuijzen.

Van toen af is de prijs der peeper op vijftien Spaans[1] de Bahra[2] bepaalt, welke nog stand houd. Ook is de Compagnie den uijtsluij-

---

[1] *Spaans* of *Sp.* zijn de destijds algemeen in gebruik zijnde verkortingen van *Spaansche matten* of *Spaansche realen*. Red.

[2] De Bahra peper was (volgens het Bataviaasch Genootschap IV. 340) een gewigt van 375 oude Amsterdamsche ponden.

tenden handel in de westersche Lijwaaten toegestaan, welke thans geheel vervallen is.

Naa dat de scepter, zonder eenige verandering, overgegaan was in handen van den Koning ABOUL FATACH MOCHAMAT D'ZEINOEL ARIEFIEN, zijnde een neefs zoon van ABOE NAZAR, is de Compagnie, in den jaare 1749, in de verpligting gebragt geweest om hare magt aldaar weeder te gebruijken tot demping eener rebellie, die in het Rijk ontstaan was en waarin de meeste Rijks-Grooten deel genoomen hadden.

De oorsprong deeser rebellie was het gedrag der Koninginne BATOE SARIEFA, welke zig een grooten invloed op de geest van haaren gemaal had weeten aantemaatigen, en naa dat zij des Konings oudsten zoon en presumtiven erfgenaam der kroone, door haare kuijperijen na het Eijland Ceijlon had weeten te doen verbannen, en haar eijgen voorzoon, den Pangerang SARIEFF, tot Kroonprins had doen verklaaren, heeft zij verders niet gerust, tot dat zij haaren Heer en Vorst, dog zwakken Egtgenoot, onder pretext van onnoozelheid, meede uijt het rijk zijner voorvaaderen gebonst had.

Die ongelukkige Vorst werd door de Regeering tot Batavia, op haar verzoek, en op voordragt van den Commandeur FALCK, na Amboina verzonden, alwaer hij zijne daagen ook geeïndigt heeft, en van waar zijn lijk, anno 1758, naa Bantam overgebragt zijnde, door deszelfs Zoon, toen regeerende, met veel pragt ter aarde bestelt is geworden.

Naa zijn vertrek wierd de Koninginne tot Regentes van het Rijk verklaard, en door haar onderdaanen alomme daarvoor erkent; dog het duurde niet lang of haar begaane euveldaad wierd door den Heemel gestraft, want haar heerschzugtig gedrag zoo wel als dat van haren zoon, heeft, gelijk hier boven gezegd, een revolte onder den inlander verwekt dewelke, na wisselvallige voorvallen, niet is kunnen gedempt worden, als naa dat de Koninginne van hier opgeligt, en op het Eijland Edam voor haar leeven is geplaatst geworden, en teevens haar Zoon na Banda vervoert is, en naa dat door de Hooge Regeering deezer Landen, de noodige manschap van Batavia tot hulp der welgeïntentioneerde gezonden zijnde, het Rijk dus formeel door Compagnies waapenen te onder gebragt is.

Naa, en onder het leezen der gebeurtenissen gedurende en naa het eijndigen deezer rebellie, en de zaaken thans volgens de uijtkomst en de teegenswoordige situatie van Bantam beschouwende, is mij terstond de reflexie bijgekoomen (nogtans onder submissie aan wijzer oordeel), dat het beste tijdstip om de Compagnie voor zijne ongelden en het verlies zijner in dien oorlog gesneuvelde manschappen, op een ten allen tijde voor dezelve voordeelige voet te dedommageeren, voorbij geslipt is, zonder dat het de Ministers [1] te dier tijde eens in 't hoofd schijnt gekoomen te zijn, Haar Hoog-Edelheedens daar over volgens pligt te adviseeren.

Had de Commandeur FALCK, die anders met roem op Bantam voor de Compagnie het bewind voerde, en bij den inlander in zeer groot aanzien was, van zijn invloed gebruijk willen maaken, en de Hooge Regeering, naa gemoede, het waare en altoos duurende belang van de Compagnie alhier voorgedraagen, Bantam had thans in een florissante staat, de inlander gelukkig, en de Compagnie meerder bevoordeelt geweest.

Dog het heeft met de Heeren van dien tijd helaas! gegaan, als met zulke onverschillige dienaaren, die zonder verre uijtzigten, haar tijdelijk en teegenswoordig belang alleen in 't oog houdende, zig weijnig bekreunt hebben, wat alhier naaderhand zoude voorvallen en of het de Compagnie wel ging ofte niet.

Wij onderwerpen ons daar omtrent aan het oordeel van kundiger lieden, maar de reeden van ons gevoelen legt in de gebeurtenissen van dien tijd opgeslooten.

Naa dat RATOE SARIEFA met eenige haarer gunstelingen van Bantam verzonden was, heeft de voornaamste oorzaak der rebellie een eijnde genoomen; daar op wierd door den Commandeur FALCK een vergaadering belegt van de overgebleevene Princen van den bloede en Rijksgrooten, welke de Compagnie en hun Vorstin nog getrouw gebleeven waaren, waarin beslooten wierd Haar Hoog-Edelheedens voortedraagen, de Throon door den naasten Prins van den bloede, den Pangerang ARIA ADY

[1] *Ministers*, de gewone collective uitdrukking voor de bestuurders van eenig gewest. Door *Bantamsche Ministers* moet alzoo verstaan worden de *Commandeur en die van zijnen raad.*

SANTIKA te doen beklimmen, en een generaale amnestie van de gerevolteerden te publiceeren, mits een ijder tot zijn pligt weederkeerde, hetwelk beijde door Haar Hoog-Edelens geapprobeert en te werk gestelt wierd.

Het was wel van die uijtwerking, dat de rebellen zig successive onderwierpen. Jaa, hun Hoofd, RATOE BAGOES BOEANG, beneevens zijn raadsman, de Priester KE TAPPA, de voornaamster aanleider en onderhouder der rebellie, beijde op hun vlugt agterhaald en gedoot wierden. Maar dewijl, volgens het toen met den nieuwen Kooning gemaakt contract, het Rijk leenroerig van de Compagnie wierd, en de op Ceijlon verbannen Prins herroepen en tot Kroonprins gemaakt wierd, zoo heeft de Compagnie de beste geleegentheid laaten voorbijgaan, om zonder een druppel bloed te storten, zig het Rijk geheel en al te onderwerpen, en daar door meerder magt en aanzien op het Eijland Java te verkrijgen en meerder producten van Bantam te ontfangen, en eijndelijk de inwoonders selve, welke onder het juk der alleenheersching hunner despotique Vorsten zugten, gelukkiger te maaken.

Wij herhaalen, en deskundigen, wien de teegenswoordige armoedige staat van Bantam bekent is, moeten het met ons instemmen, dat dit het tijdstip was, om des Compagnies zeetel op Bantam duurzaam te vestigen.

Niemand had zich teegens 's Compagnies wil verzet, zelfs niet de nieuw aangestelde Koning, dien de Kroon om zoo te spreeken opgedrongen was, zoo als blijkt uijt de voorwaarde, waarop hij den scepter aanvaard heeft, te weeten, dat zijn Neeff, de naa Ceijlon gebannen Prins, opgeroepen en tot Kroonprins verklaard zou worden, en, zoo hij zelf goedvond het Rijk te abdiceeren, in zijn plaats den troon beklimmen zoude.

Het volgende verbeelde ik mij, (onder correctie) dat had moeten geschieden.

Het geheele Land te verdeelen in acht dan wel twaalf Regentschappen of Provintiën, over elk een Hoofd, onder den titul van Pangerang, Radeen of Tommogon, naa haar uijtgebreidheid, aanstellende; die Gouvernementen erfelijk ofte verkieselijk, naa de omstandigheeden, verklaarende, dog altoos aan zig de approbatie der opvolging behoudende. Elk Hoofd had zig moeten verbinden, de Compagnie, als Leenheer, altoos

gehouw en getrouw te zullen weezen, zig vlijtig te zullen beijveren, om uijt zijn district de meest moogelijke Peeper aan de Compagnie alleen te doen leeveren, geen oneenigheeden aan te queeken met zijn naabuuren, maar alle differenten onder hun aan de Compagnie ter decisie te zullen overlaaten, waar toe dan een Landraad zoude kunnen geformeert geweest zijn, bestaande, 's Compagnies weegen, uijt den Commandeur en Raad, en van haarentweegen, uit alle de hoofden van de differente, behalven de questie hebbende Regentschappen, dan wel haare representanten, welke op een daar toe voegelijke wijze en plaats zouden hebben kunnen vergaaderen, eens ofte des noods meermaalen in een jaar.

In deezen Landraad zouden alle zaaken, het welzijn des lands betreffende en alle gemengde zaaken, moeten afgehandelt worden, jaa zelfs zoude die de magt moeten opgedraagen worden, om naa behoorlijk onderzoek Regenten van hun bewind aftezetten en andere wederom in hun plaats aantestellen. Edog de voornaamste toevallen, gelijk zoodaanig eene, niet als na ingekoomene approbatie van Haar Hoog-Edelheedens.

De Compagnie had voor zig zelfs kunnen behouden, de stranden van het West Einde van Java af tot de rivier Tangerang toe, de eijlanden in Straat Sunda geleegen, en de Lampongse kust, welke laatste aldaar onder Compagnies protectie, op dezelve wijze, door hun eijgen hoofden had kunnen geregeert worden, en in zoo een geval vrij wat meerder producten zoude leeveren als thans geschied.

Het fort *de Diamant*, het oude verblijf der Koningen, bij hun Soeroesoeang genaamt, had als onnut kunnen gedemolieert, en het geschut daarvan, onder diverse klijne forten of paggers, verdeelt worden. Dezelve hadden de Compagnie niets, of ten minsten zeer weijnig gekost, want men had den inlander altoos bereid gevonden, de Compagnie tot dies opbouw behulpzaam te zijn. In ijder derzelve zoude een vaandrig ofte zergeant, als Posthouder kunnen verdeelt zijn, om een oog op het gedrag der Regenten te houden, en de forten zelve hadden, in tijd van onlusten, tot een toevlugt voor de welmeenende kunnen verstrekken.

Men zal mij teegenwerpen, dat die forten de Compagnie tot een swaaren lastpost zouden geweest zijn: het zoude zeeker wel eenige ongelden veroorzaakt hebben, maar daar en teegen zouden niet alleen de pagten, die

de Compagnie als Heer van den lande, dan zoude geprofiteerd hebben, die ongelden ruijm vergoet hebben, maar ook de te verminderen prijs van de Peeper, en de overwigten, die thans bij den Koning exorbitant genooten worden, en dan naa reedelijkheid vermindert nog winstgeevend genoeg zijnde, alles het hunne toegebragt hebben, om Bantam in steede van een lastpost, gelijk het nu is, op een egale voet, zoo niet tot een winst geevend Comptoir te brengen.

IJder Regentschap zoude een hommage van eenige bahren peeper kunnen opgelegt zijn geweest, hetwelk te Bantam en Lampong te saamen circa 400 Bahren had moeten bedragen.

Dat men mij niet voorwerpe, dat dit een middel zoude weezen om de Inwoonders te drukken, en moogelijk booven hun vermoogen door haar Regenten te doen belasten, dewijl zij eerst de Compagnie, en vervolgens hunne Hoofden moesten voeden. Want vier hondert Bahren over dat geheele peeperrijk Land verdeelt, zoude een ongevoelige last weezen, daar ijder het zijne aan zoude kunnen toe brengen, en wanneer een ijder de vrijheid gelaten wierd om van het eene Regentschap naa het andere, ook van en naa s' Compagnies gebied, over en weder te gaan verhuijzen, zonder om die reeden te kunnen gemolesteert worden, wel haast zoude elk Hoofd zig beijveren om de meeste inwoonders te behouden, wel haast zoude men door eene groote minderheid in de leeverantie, het slegt bestier van een Regent gewaar worden, en dus over hem oordeel kunnen houden.

Ik ben verzeekert, dat ijder gemeen Inwoonder, jaa zelfs de meeste Grooten zulk eene revolutie zeer gaarne hadden ondergaan, want de onderdrukking waar de meeste onder zugten, is niet erger te maaken als ze is, en is een natuurlijk gevolg van den teegenswoordigen Regeerings vorm.

Elk inwoonder van Bantam is verpligt tot heerendiensten aan zijn hoofd in ijder Negorij, en buijten des nog, in het generaal, aan den Vorst zelve; niemand durft zig rijk te vertoonen, uijt vreese dat vijanden hem van het zijne zullen berooven, waartoe de Bantammers bijzondere capaciteit bezitten, zoo dat er zelfs teegenswoordig geen tien gezeete Bantammers meer gevonden kunnen worden, die eenige koophandel van belang drijven. Het land ontvolkt zig van dag tot dag, en dat

men mij over 20 of 30 jaaren oordeele! Ik durf verzeekeren, dat wat schoone belofte er ook door den Kooning aan den Commandeur, en vervolgens in s'Compˢ. brief door het Ministerie (hetwelk in dit geval eijgentlijk de Commandeur alleen is) verciert aan Haar Hoog-Edelheedens voorgedragen en gedaan worden, zoo lang als de teegenswoordige onderdrukkingduurt, en er geen middel tot beeter aanmoediging der Peeper Culture uijtgevonden word, Bantam van dag tot dag zal ten agteren raaken, en over een vierendeel van een Eeuw geen vier duijzend Bahren Peeper meer des jaars zal opleeveren, daar uijt de agter dit Werk gevoegde lijst blijken kan, hoeveel er in voorige jaaren van die korl alhier is ingekogt ende vervoert.

De teegenswoordigen Kooning van Bantam, gebooren den 2ᵈᵉⁿ Julij 1757, is genaamt ABOEL MAFACHIR MOCHAMAT ALI OEDIEN, en geensints de meest geregtigde tot de Kroon, dewijl de thans op Banda verbannen Prins RADJA MANGALA, volgens het regt der natuur, als zijnde de oudste, en, van moeders weegen zoo wel als van vaders zijde uijt Koninglijken bloede gesprooten, de naaste tot de successie was. Dan hunlieder vaader, de oude koning ABOEL NADZAR MOCHAMAT, den thans regeerenden meer geneegen zijnde, en bij deszelfs leeven hem reeds tot Kroonprins hebbende doen verkiezen, begon zijn oudste zoon op het eijnde van zijn leeven reeds stille aanstalten te maaken, om bij overlijden zig het gezag aantemaatigen, dog hier in door Haar Hoog-Edelens wijsselijk voorzien zijnde, door dien hij op zijns vaaders verzoek gearresteert, en na Banda (alwaar hij thans nog leeft) getransporteert wierd, zoo is die gevreesde onlust in zijn geboorte gesmoort geworden.

En zeekerlijk bij aldien die Vorst hier was gebleeven, had hij door zijn onrustigen geest en door het vermoogen, dat hij op veele gemoederen had, zijn broeder vroeg ofte laat veel onrust verwekt. Ik was te dier tijd nog niet op Bantam woonende, dan volgens gerugten, die nog in weezen zijn, was hij gezelliger voor den Europeaan, als zijn broeder, en zoude hij de verkeering van zijn onderdaanen met dezelve niet verbooden hebben; dog of hij zoo een getrouw bontgenoot voor de Compagnie zoude geweest zijn, is zeer twijfelachtig, schoon ik voor mij stelle, dat de Bantamse trouw meer in naam als in waarheid bestaat,

dewijl er de oorzaak van is, de magteloosheid, armoede en vreese voor 's Compagnies magt, waar in men verseert, en wel voornamentlijk de vreese, dat de naa Banda gebannen Vorst, op het minst gerugt, spoedig hier zoude kunnen gebragt worden, die dan al ras groote opgang zoude maaken; want er schuijlen nog wel malcontenten, die zig alleen uijt vreeze voor de Compagnie stil houden. Dus kan men de aankleeving aan 's Compagnies belangen van den teegenswoordigen Koning, zoo min als die van zijn voorzaaten, hunlieden als een verdienste toereekenen, schoon het nogthans voor de Compagnie altoos voordeelig is, het zij van harte ofte geveinsd, door Bantams Vorsten gerespecteerd en bemind te weezen.

Des Vorsten armoede zal in de eerste vierdedeel van een Eeuw niet ligt in rijkdom veranderen, aangezien zijn immense schulden nooijt een eijnde zullen neemen, ten zij dan die middelen, die ik mij voorgestelt hebbe en welke in het vervolg naader expliceeren zal, in het werk gesteld wierden. Dat men mij vergunne door de onderstaande Nota mijn geadvanceerde meerder ligt bij te zetten, en de oorspronk van de immense schulden naa te gaan, die thans tot laste van het Bantamsche Rijk loopen, en die zeedert zoo veel jaaren een doot capitaal voor de Neederlandsche Compagnie geweest zijn [1].

---

[1] Naa het eijndigen van den Bantamsen oorlog ofte liever rebellie A°. 1752, is onder anderen, met den het rijk aanvaardenden Vorst gestipuleert, dat hij de Compagnie schaadeloos zoude stellen van weegens de kosten, door dezelve gedaan tot het onderbrengen der rebellen, dewelke, voor zoo verre van Bantam op de Hoofdplaats vereevent zijn, zeedert anno 1750/1 tot 1753/4 bestaan hebben in de volgende posten, te weeten.

Zoldijen der Europeeze Traijnsvolkeren........................	f 65,674. 6.8.
Dit is voor zoo verre de in die tijd hier bescheijde Dienaaren, van hun gagie bij de Compagnie opgenomen hebben.	
Zoldijen der Inlandsche Traijnsvolkeren........................	„ 92,103.—.—
Zoo veel is den Inlandsche Krijgers geduurende hun dienst alhier betaald.	
Mondkosten ofte Randzoenen aan den geheelen Traijn geduurende de rebellie bedroegen..	„ 159,321.12.—
Transportere.....f	317,098.18·8.

Het zij mij zelfs gebeuren mogt tot s'Compagnies dienst alhier in een hooger graad geëmploijeert te worden, het zij een ander van mijne ge-

---

Per Transport.......	*f* 317,098.18.8.
Traijns Hospitaals ongelden..................................	〃 18,933.15.8.
Zoo veel als er tot geneezing der zieken en gequetste geduurende den oorlog besteed is.	
Kruijssende schepen en vaartuijgen..........................	〃 25,816.11.8.
Dit is het geene de in Straat Sunda en langs de Lampongsche wal gekruijst hebbende kielen aan onderhoud gekost hebben.	
Traijns Ongelden bedroegen.....................................	〃 109,118.10.—
Zijnde dit het bedraagen van de kontanten, die daagelijks tot diverse diensten in 't Leeger verspilt zijn geweest. De Post van Toulong Bauwang in den jaare 1750/1, onder het gezag des naderhand geëxecuteerden Parnakan Chinees SI BALIJ, door de rebellen afgeloopen zijnde, zoo zijn de restanten aldaar ten dien tijde in weezen, ook op Reekening der Bantamse rebellie geplaatst, zoo wel als het geene Anno 1751/2 naa die post gezonden is tot defensie en onderhoud voor het guarnizoen, te saamen tot..........................	〃 28,499.18.8.
Gelijk ook de ongelden der begraavenisse der Koninginne RATOE SARIEFA, tot Batavia, op s'Konings reekening gestelt zijn, ter somma van...	〃 2627.16.—
Dit alles bedroeg te zaamen.................	*f* 502,095.10.—

Buijten en behalven nog ouder schulden, die door den voorigen Koning en de Regentes nog onvoldaan waaren, en waarvan den 10[den] Julij 1750 door haar Hoog-Edelens geresolveert is, om de Koninginne bij de Bataviasche Boeken te debiteeren, en waarop, onder anderen, in den beginne geplaatst is, het kostende van de Lampongsche bezetting zeedert A°. 1743, ter somma van acht en neegentig duijzend guldens, en het agterstal van den Panimbahan tot *f* 17367, enz. Zoo meede was, in de gemaakte conventiën tusschen Bantam en de Compagnie, aan het rijk een tribut opgelegt van 25,000 Spaans ter jaare, geduurende 25 jaar, hetgeene bij een separaat articul, den 22sten September 1753, op Spaans 18,875 jaars afteleggen bepaalt is, en waar van zeedert A°. 1754 jaarlijksche betaaling geschied is, dog niet lange, want na diverse uijtstellen is, in den jaare ...., de jaarlijkse somma, die in mindering van alle de Kroons Schulden betaald zoude moeten worden, uijt hoofde van s'Konings onmagt, op 12,000 Spaans bepaalt.

S'Konings reekening word thans ook 's jaarlijks belast met Spaans 3,125, voor het onderhoud der beide guarnizoenen op de Lampongs.

dagten gebruijk zoude willen maaken, bij aldien dezelve door de Hooge Regeering in haar geheel, ofte ten deele mogten goedgekeurt worden,

---

Waar bij nog gevoegt moet worden, dat de teegenswoordige Sultan in den jaare 1777 van de Compagnie een Leening gedaan heeft van 60,000 Spaanse reaalen, om daarop alle jaar 15,000 afteleggen, dog waarvan de helft A°. 1783 eerst voldaan zijnde, Zijn Hoogheid ten faveure, de andere helft in de Bataviasche Boeken bij zijne overige schulden is ingetrokken, die dan ook in dat jaar gesteegen waaren tot de somma van 369,725 Spaanse reaalen ofte c^a. een milioen hollandsche guldens, waar van de eerste termijn, ofte 12,000 Spaans, vervallen is ultimo December 1784; dog niet teegenstaande de serieuste aanmaaningen van Haar Hoog-Edelens is er geen betaaling opgevallen, tot dat den Vorst, op Zijne veelvuldige sollicitatien, weederom uijtstel is moeten verleent worden tot ult°. Febr. 1788, en naa die tijd is het apparent dat er weer een verzoek tot uijtstel zal geschieden. Tijd gewonnen is veel gewonnen, zegt het spreekwoord. Eindelijk bedraagen buijten al het voormelde de klad schulden des Konings aan de Compagnie onder ult°. Aug^s. 1786, ook nog een somma van ruijm seeven en dertig duijzend rijxd^s. ofte ƒ75,078.17.8; dezelve zijn herkomstig uijt successive gedaane leeverantiën van rijst, buskruijd, houtwerken, en andere benoodigtheeden, waar meede Haar Hoog-Edelhedens gewoon zijn dien Vorst, meest teegen inkoops prijsen, te gerieven, en welke kladschulden bij voorige Commandeurs plagten afgereekent te worden bij elke leverantie van peeper, dog nu zeedert vijf jaaren is men van die goede gewoonte afgegaan, hetwelk den teegenswoordigen Commandeur alleen incumbeert te verantwoorden, dewijl die de bemoeijenisse van alle de Hofzaaken aan zijne meede raadslieden geheel onttrokken heeft.

Het zoude te bejammeren weezen dat zoo een schoone somma, die de Compagnie, in deeze tijden vooral, zoo wel te staade zoude koomen, verlooren ging, en nogtans indien er geen verandering in s'Konings manier van denken, vooral in zijn koopzugt, ofte in de Regeering geschied, is er weinig vooruijtzigt, dat de Compagnie ooijt aan het haare zal geraaken. Dat men maar naagaa hoe er continueel uijtstel van betaaling, onder voorgeeven van armoede en onmagt in het werk gesteld word om maar tijd te winnen, en dus van de betaaling zoo mogelijk bevrijd te blijven, en dat op de som van een milioen guldens geen ƒ32,400 ofte 12,000 Sps. 'sjaars kan afgelegt worden, hetwelk, bijaldien er intrest van betaald moest worden teegen 3¼ pCt. s'jaars, zelfs zoo veel zoude bedraagen, daar nogtans de Vorst aan particulieren wel 9 pCt. kan betaalen; dus zoo er geen extraordinair middel uijtgevonden word, de Compagnie altoos van het hare zal verstooken blijven, en Bantam onder zijne drukkende en onoverwinnelijke schulden zal blijven zugten, want buijten de peeper, waarvan de cultuure zeedert eenige jaaren, zoo men de Leeverantie inziet, zeer vervalt, heeft de Koning geen fonds hoegenaamd om zijn staat gaande te houden, dewijl de Pagten, mijns

ik meene de Compagnie te bevoordeelen met dezelve in order ten papiere te stellen, en bedoele ook hier meede voornaamentlijk, zoo veel in mijn gering vermogen is, de gelukstaat van een geheel Koningrijk ende het profijt van mijn betaalsheeren te bevorderen.

Het komt mij voor, dat, hetzij bij revolutie, hetzij dat de Regeering van het Rijk op denzelfden voet geschoeid blijft, een Opperhoofd zig hier voor eerst moet kundig maaken, dat geschieden kan door een langduurig verblijf, besteed in naarstigheid om zig te oeffenen in het leezen van alle s'Compagnies papieren, alhier ter Secretarij berustende, dan wel van de ondervinding van anderen gebruijk te maaken, hetgeene wel zoo spoedig, dog niet zoo zeeker is, als wanneer men zig zelf appliceert, waardoor de zaaken beeter in het geheugen geprent worden; vervolgens zoude het hem gemakkelijk vallen, naa zig meede toegelegt te hebben om den aart en het caracter der Bantammers te kennen, om onder de genereuse protectie, en het verligte bestier van Haar Hoog-Edelheedens, de vervallen staat der Compagnie alhier van langzaamerhand weederom te herstellen, waar toe, behalven het voornaamste en het eenigste onontbeerelijke, de Peeperculture namentlijk (waarvan hier agter nader), de volgende middelen mij als zeer gepast zijn voorgekoomen.

Door vriendelijkheid (zonder al te groote familiariteit), — gelijk de eerste Commandeur en overwinnaar van Bantam, de dappere FRANCOIS TAK, in den jaare 1683, bij zijn Missive van den 13[den] Januarij, aan Haar Hoog-Edelens geaddresseert, reeds te regt oordeelde, dat de familiaire omgang met den Sulthan s'Compagnies belangen benadeelen zoude, — door toegeevendheid vooral en *alleen* in hetgeene niet tot 's Compagnies naadeel strekt des Konings hart inteneemen, moet zijn voornaamste doelwit weezen, om daardoor deszelfs vertrouwen te winnen, en hem ongevoelig overtehaalen, tot het consenteeren in de schikkingen, die tot zijn eijgen en 's Compagnies welzijn moeten gemaakt worden; want de Koning, wiens schulden (gelijk hiervooren genoteert is) aan de Compagnie reeds zoo een importante som beloopen, zoude gaarne toestemmen in de middelen om die te vereffenen, mits hij voor eerst op

---

eragtens, waarvan hier agter naader, in steede van tot weezentlijk nut, dienen om het Land, en dus den Kooning, hoe langer hoe armer te maaken.

een zagte wijze overtuijgd wierd van zijn verpligting, om dezelve vroeg of laat te voldoen, en hem voorgehouden wierd den goeden naam en de gezeegende reuk, die hij bij zijn naakoomelingen verwerven zoude, wanneer hij het Bantamse Rijk aan zijn Successeur in een florissanter staat naaliet, en met minder schulden belaaden, als hij hetzelve aanvaard had, daar men tans bij onverwacht overlijden het contrarie van hem zoude moeten zeggen.

Bijaldien men zoo ver eerst gevordert was, en de Kooning zag zoo een Opperhoofd in aanzien bij de Hooge Regeering, bemind en gerespecteerd van zijne minderen, de meeste derzelve niet van zijne caprices laatende afhangen, gelijk helaas! maar al te veel geschied (hetwelk een Hoofd nooijt tot eer kan verstrekken) en waarvan de Koning zig zeekerlijk onder de hand wel laat informeeren, dan zoude de Vorst een waare agting voor het Opperhoofd beginnen te hebben, dan zoude hij eerbied voor zijne meerdere kennis en kunde krijgen, en dit zou het tijdstip zijn, dat een verstandig man, den Koning, die, mits men het talent heeft hem het (in schijn ongedwongen) optedringen, zig gaarne laat leijden, in de volgende middelen tot herstel zoude kunnen doen consenteeren.

Voor eerst [1]. De extraordinaire pagten te verminderen tot de helft, de kleine pagten, als wel het meest voor den gemeenen man drukkende,

---

[1] Tot elucidatie van dit articul, laat ik hier volgen, een lijst der pagten, voor zoo veel mij bekent is, dat dezelve in den jaare 1786/7 beliepen.

Tot Bantam.

		's jaars.
De boom van hier en Carrangtoe, Sourat Condé en Passer Carg [1]	Sp[s].	4,500.—
De Javaanse en Chineeze Tabac, en Gambir	〃	4,000.—
De Amphioen, Arac en Top Baanen	〃	3,000.—
Diverse houtbossen en landen c[m]. c[a].	〃	4,500.—
Den in- en verkoop van 155,000 strengen gaarens	〃	2,000.—
De Passer Tommagon	〃	480.—
De Passer Baroe	〃	84.—
De zuijker	〃	150.—
Transportere	Sps.	18,714.—

---

[1] Waarschijnlijk moet men hier voor Carrangtoe, lezen *Karang-hantoe* en voor Passer Carg, Passer *Karang*. Red.

geheel afteschaffen en de ordinaire, te weeten de inkoomende regten van de Boom, te bepaalen op 8 pCt. van alles wat in- of uijtgevoert word, in of na buijten het Rijk, en op 4 pCt. van alles, wat in zijn Rijk,

---

		's jaars.
Per transport	Sps.	18714.—
De calappus olij	〃	300.—
De pagt van de Bantammers die op Java varen	〃	360.—
De rampa-rampa, of inlandsche medicijnen	〃	120.—
De passer Ceram	〃	480.—
De passer Tratti	〃	400.—
De buffelsvellen	〃	50.—
Het sogahout	〃	40.—
Het buffelsvet	〃	300.—
De capas	〃	300.—
De camiri olij	〃	150.—
De drooge pinang	〃	200.—
De zoutpannen van Bantam	〃	300.—
De sirie, die van Bantam na Pontang of Tanara gaat	〃	50.—
De passers Tessecardi, Goulathjir, Tjelebong, Bodje-nagara etc. stelle cm. ca	〃	1,000.—
De krabben	〃	50.—
De ikan-peda, of gezoute vis van de Lampongse wal	〃	250.—
De vrugten	〃	40.—
De Poetjoek (daar de peeperzakken van worden gemaakt)	〃	50.—
De pagt op de klijne prauwties	〃	200.—
Brandhout	〃	25.—
De belasting op de huijzen	〃	240.—
De zuijker moolen van Cramat	〃	500.—
De zuijkermoolen van Catappan	〃	380.—
Die van Carang Ceram en Tanjong Kaijt	〃	600.—
De schulpvis van Lonthar tot Catappang	〃	70.—
De landerijen door den Heer LACLÉ gehuurt	〃	1,200.—
De duijsend Eijlanden door de Compagnie (gehuurd?)	〃	1,216.—

Te Tanara.

De boom	Sps.	480.—	
Het zout	〃	200.—	
Transporteere	Sps.	680.—	Sps.27,585.—

over en weder, verhandelt word, ofte om duidelijker te spreeken, buijten de houtbossen (te weeten het regt om hout te kappen alleen) en de zuijkermoolens, bij welkers verpagting niemand schaade lijd. Behalve de

		's jaars.
Per transport.....Sp^s.	680.—	Sp^s. 27585.—
De drooge visch	〃 396.—	
De sirie kalk	〃 36.—	
De pagten op Tanara bedraagen		〃 1,112.—
Te Pontang word de Boom verpagt voor		〃 180.—
De lonthar, de tuijnen, met de vijvers		〃 170.—
Nog te Bantam.		
Het slagten van buffels voor		〃 300.—
En de permissie der uijtvoer van buffels		〃 200.—
somma......Sp^s.		29,547.—
Hier bij stelle voor de regalias ten minsten		〃 2,453.—
Dus alles te zamen bedraagt		Sp^s. 32,000.—

Behalven nog 50 Sp^s. in de maand, die door de pagter der Amphioen, aan de fiscaal betaald worden, en hetgeene de Commandeur plagt te hebben, dog thans, zoo veel mij bewust, afgeschaft is. Gelijk ook buijten dat nog veel geringe Pagten door des Konings ministers ingevoerd zijn, en de Sabandhars van de Koning, van de Lampongse en andere prauwen nog een goed inkoomen hebben, daarvan, zoo veel als mij bekent is, de rotting en de capas alleen ten voordeele des Konings koomen, en al het overige, gelijk mij Zijn Hoogheid bij een zeeker geval over twee jaaren zelfs liet weeten, zijn inkruijpingen op de regten van den smallen handelaar.

Hoe gering de pagten hier ook schijnen, hetgeen zij evenwel niet zijn, aangezien Bantam thans ook maar een geringe plaats is, zoo dienen dezelve nogtans in handen van onbarmhartige pagters tot ruïne der arme ingezeetenen.

Zonder ze alle te detailleeren, zal ik een der voornaamste alleen tot voorbeeld neemen, waaruijt men zien zal de weijnige proportie die er is tusschen de waarde van het goed en de regten, die er van betaald worden.

Van een corssie[1] Javaanse Tabac, dat op Java komt te staan op 50 tot 75 Spaans, werd hier zonder onderscheid 35 tot 40 Sps. aan pagt geheeven; van een picol gambir kostende op Batavia 8 rijxds. of 6 Sp^s. werd betaald 4 Sp^s., buijten de regten aan de boom die altijd haar gang gaan en van de Tabac zijn 5 Sps. en de Gambir ¾ Sps.

[1] Verbastering van *kodi*, een pak inhoudende 20 stukken of kleinere pakken.

Red.

voorgestelde 8 en 4 pCt. aan inkomende en uijtgaande regten, moest de Koning gepersuadeert worden, alle zijne overige pagten (die gelijk in de nota hier onder aangehaalt, buijten evenredigheid en drukkende zijn) tot op de helft te verminderen; dat zoude den handel weederom opbeuren en den inwoonder soulageeren; het zal volk in het land lokken; Chineesen [1] die zeedert 6 of 8 jaar met geheele huijsgezinnen vertrokken zijn, zullen in grooter getallen zig hier weder koomen neederzetten, vooral indien hun verlof gegeeven word, de meenigte ongecultiveerde landen, die er nog zijn, te defricheeren en in vrijen eijgendom te bezitten. Ziet af, ô Koning! van uw regt om ijmand die een huijs bezit, van zijne voorouders geërft, uijt hetzelve te bonsen [2], op pretext dat al de grond van uw Rijk uw eijgendom is en gij het land, dat zoo eenen bezit, tot eijgen dienst emploijeeren wilt. Dat een ijder, 't zij onderdaan, 't zij vreemdeling, het land, dat hij met zijn zweet vrugtbaar maakt in eijgendom bezitte! Dat hij hetzelve aan zijne kinderen in een vrije possessie moge overlaaten, en bewust weezen mag geene derzelve ooijt daarin zal gestoort worden. Laat er u des noods jaarlijks een tiende, dan wel 4 of 5 pCt., der vrugten van opbrengen tot een modique recognitie. Uw schatkaamer zal dus gevult worden, uw onderdanen zul-

---

[1] Bij mijn tijd heb ik nog Carrangantoe door Chineesen bewoont gezien, daar nu 4/5 der huijzen vervallen zijn ofte leedig staan. Het getal hunner beliep in de jaaren 1779/80, zoo hier als te Tanara, nog op 8 à 900 stuks, daar nu jaarlijks door den opneem en betaaling van hun Hoofdgeld blijken kan, dat er op die beide plaatsen nauwlijks 200 van die natie meer overblijven, en de verloop van dat gering getal is nog sterk, uijthoofde voor haar geen broodwinning hier is.

[2] De wet in faveure des Konings is deeze, dat wanneer het Zijn Hoogheid convenieert, een eijgenaar van wooningen dezelve moet opbreeken, indien het bamboesen ofte houten gebouwen zijn, en wanneer het steenen huijzen zijn, kan de Koning die ten allen tijde volgens taxatie overneemen.

Schooon de Vorsten er zelden of weijnig gebruijk van maaken, zoo houd het nogtans den ingezeeten natuurlijkerwijs in een gedurige vreeze, en belet hun tuijnen aanteleggen, of kostelijke vrugtboomen te planten, dewijl haar eijgendom niet zeeker is en van de willekeur van hun despoten afhangt. Mogt een ijder het zijne in vrijheid en zeekerheid bezitten, ras zoude men zien, dat de bevolking er bij bevoordeeld raaken zoude.

len gelukkig zijn, en het getal hunner zal dagelijks vermeerderen. Ziet af van uw al te groote strengheid omtrent het jongste Contract, of liever vernietig in het geheel de Articulen [1] waarin de helft van eene familie u gehoorzaamheid schuldig blijft, daar de andere helft aan de Compagnie onderworpen word; consenteer dat in uw Staaten een gemengde regeering ingevoert word; permitteer uw onderdaanen, jaa moedig ze zelfs aan, om met den European te verkeeren. Laat een ijder de vrijheid te woonen, waar hij 't goedvind, te gaan, te koomen en zijn handel ongestoort te drijven. Geeft vreemdelingen de vrijheid om zig in uw land neer te zetten, het land te bebouwen of handel te drijven, gelijk hun goeddunkt; laat elk een de vrijheid hebben op Lampong te gaan woonen, te handelen, jaa zelfs peeper van daar te vervoeren, mits onder behoorlijke en suffisante borgtogt bij vertrek, en mits bij terugkomst nergens anders aangaat, maar de peeper alhier aan u uijtleevert. Dan zal uw Rijk bloeijen, uw onderdaanen zullen vermeerderen, en de naakoomeling zal uw naam zeegenen.

Nog een middel, en meede een der voornaamste, die ik hier voordraage, om het land meerder bevolkt te houden, is de inenting der kinderziekte [2].

---

[1] Volgens 't Contract in 1753 met het rijk geslooten, en bij de investituur van den teegenswoordigen Koning vernieuwt, is het volgende articul nog in weezen, en oorzaak dat veele, die eijgentlijk Compagnies onderdaanen zijn, door de listen der rijksgrooten onder s' Konings jurisdictie, en dus onder haar magt, betrokken worden.

"Een Compagnies onderdaan, 't zij Chinees, of Swarte, met een Bantamse vrouw "trouwende of woonende, blijven de zoons, welke bij hun geprocreert worden, Com-"pagnie's, en de dogters des Konings onderdaanen, en vice versa."

[2] Onder het schrijven deezes woed deeze ziekte nog vreesselijk, zoo hier als op Lampong. De Koning zelfs heeft er twee zoons aan verlooren, waarvan de eene zijn eenige egte zoon en presumtiven erfgenaam des rijks was. De Vorst had gaarne het voorbeeld van den schrijver deeses gevolgt, die op het naaderen dier gevreesde ziekte bij de wooningen van 's Compagnies Dienaaren, zijn toevlugt tot de inenting genoomen heeft, en met een door hem aangenomen en als eijgen geconsidereert wordend kind begonnen hebbende, vervolgens zijne slaave kinderen heeft ingeënt, en door zijn voorbeeld andere persoonen overgehaald om de inenting te werk te stellen, zoo dat het getal der ingeënten omstreeks 's Compagnies fortres sesthien stuks geweest is, waar

De verwoesting die dezelve in de boovenlanden en vooral op de Lampongs aanregt, is onbeschrijfelijk. Op de Lampongs verlaat al het volk hunne dorpen, op het minste gerugt van die gevreesde ziekte. Kon men den Vorst overhalen om daarin voor te gaan, zijn eijgen kinderen en de in zijn paleijs dienstdoenden te laaten inenten, veele zijner Rijksgrooten zouden zijn voorbeeld volgen en dus ongevoelig den gemeenen man overhaalen hetzelfde ons door God geschonken hulpmiddel te gebruijken, voornaamentlijk, indien dat werk in den beginne door goed succes bekroont wierd.

Menigmaal is over de ongezondheid van Bantam geklaagt; dezelve is aan verscheide oorzaaken toegeschreven en veel middelen zijn er in het werk gestelt, om die oorzaaken weg te neemen; dog alles vruchteloos, en het is de Hooge Regeering teleurstellen, indien men ze aan plaatzelijke oorzaaken alleen wil toeschrijven en daarteegen middelen wil beraamen, die de ondervinding van zoo veel jaaren geleert heeft, dat alle te vergeefs aangewend zijn. En geen wonder! de meeste zijn met eijgenbelang gepaart geweest; alle nieuwe poogingen, die men daar teegen zoude kunnen doen, zullen hetzelfde lot hebben, en haar Hoog-Edelheedens hoe langer hoe schuwer maaken, om in eenig project te treeden ter verbeetering der staat dier ongelukkigen, welke alhier bescheijden raaken, dewijl ijder nieuwe gebieder nieuwe middelen weet uijt te vinden, die zonder overleg beraamt zijn en waaraan hij zijn eijgen gevoelen alleen besteed heeft, zonder anderen, hoe kundig ook, daar in

---

onder een kind van 5 maanden, nog zuijgende aan de borst van een ongezonde en aan huijdziekte laboreerende moeder, die allen door Gods zeegen, zonder de geringste toevallen ofte eenige lidteekenen, herstelt zijn.

Dog dit heijlzaam werk, schoon door Gods zeegen bekroont en dus anderen tot aanmoediging moest strekken, is bij terugkomst van den teegenswoordigen Commandeur, die 2 maanden op Batavia had doorgebragt, in zijn geboorte blijven steeken, dewijl hij daar niet alleen een publique afkeer van liet blijken, maar door de daat, zoo veel in zijn vermoogen was, de voortgang daarvan stuijtte. Zoodat de Koning door persuatie belet is, dat voorbeelt te volgen, en de doctor, door de vrees voor de en deele reeds te werk gestelde dreijgementen, weerhouden is de inenting weder te practiseeren.

raad te vraagen, en dewelke dan nog, wanneer geapprobeert zijn, maar ten halven uijtgevoerd worden.

Het land vruchtbaar maaken, de populatie bevorderen, de verzanding der rivier en rheede en de stank der seroos [1] en panimpans [2] en der kerkhoven voorkoomen, goed waater, goede behandeling der zieken en gezonden, vooral der nieuwlings aankoomende Militairen, zijn alle middelen, welke de toets kunnen uitstaan, tot s'Lands welzijn, en niet dat van den uijtvinder, te strekken, en schoon veele aan eenige moeijelijkheeden onderheevig, nogtans in der tijd alle kunnen uijtgevoerd worden.

Waarom ik dezelve een voor een zal detailleren, laatende aan de schranderheid van die het incumbeert over, om dezelve den Vorst van Bantam smaakelijk te maaken.

Ik zegge opzettelijk *den Vorst* en niet Haar Hoog-Edelens, omdat de geenen die van Bantams Koning afhangen, Hoogstdezelve niet alle smaaken zullen, schoon inderdaad tot zijn eige voordeel; daar en teegen zullen dezelve alle, dewijl meest tot 's Comp[s]. intrest alhier en de geluk staat van deszelfs dienaaren ingerigt, de approbatie der Hooge Regeering, zoo ik vermeene, zeekerlijk wegdraagen.

Om de voorgestelde middelen ter gezondheid en ter herstelling van Bantams vervallen staat dan in order voor te draagen, zal ik dezelve, gelijk hiervooren malkander volgen, beschrijven en beginnen met de landbouw.

Tot welkers aanmoediging een ijder van wat natie (wel te verstaan, onder de Compagnie sorteerende) moest gepermitteerd worden, een of meer stukken land, 't zij in de beneedenlanden ofte in het gebergte, te koopen, om hetzelve naa goeddunken te kunnen bebouwen, bewoonen en voor altoos in vrijen eijgendom, zonder eenige restrictie, hetzelve te bezitten, met regt om het zijne erfgenamen op dezelve wijze te moogen overlaaten, edog onder betaling van een modieque recognitie aan den

---

[1] *Seroos*, staketsels langs de kusten geplaatst, tot het vangen van visch. *Red.*

[2] *Panimpans*, vijvers waarin visch wordt gekweekt of bewaard. *Red.*

Souverain [1]. De nuttigheid hiervan, en het voordeel dat zoo wel voor de Compagnie als Bantams Rijk daar uijt voortvloeijen zoude, is ligt te beseffen, want buijten het voortteelen van groentens, vrugten, catjang, rijst en andere voortbrengselen, gelijk de Chineesen in het Koningrijk Jaccatra aanqueeken, zoude de peeper Culture in het bijzonder daar door weederom in een bloeijende staat kunnen gebragt worden.

Tot bevordering der populatie, is in alle landen van de weereld de vrijheid en een aangenaam leeven dienstig bevonden.

Dat het dus een ijder voor eerst geoorloofd zij, rijtuijgen, paarden, enz. te houden, zoo wel tot vermaak, als tot den landbouw. De eenigste reeden, die mij bekent is, dat de Koning zulks niet toestaat, is omdat hij de eenigste wil weezen, die in zijn landt rijdt, want het staat aan hem om er zoodanige restricties aan te hegten, bij rencontre van zijne eijge rijtuijgen, als zelf kan goedvinden, en zelfs zoude het in der tijd voor den Vorst voordeelig kunnen worden, als het getal der rijtuigen op een zeekere hoogte zoude gekoomen zijn, doordien er dan uijt eene belasting op dezelve een fonds zoude kunnen geformeert worden, om de weegen daaruit altoos in goede order te houden, en doordien het in der tijd ambagtslieden zoude aanlokken, zoude 't dus insensibel de populatie meede helpen vermeerderen.

Dat ook een ijder gepermitteerd zij Bantammers, hetzij mans of vrouwen, in dienst te neemen, zonder te vreezen, dat hun dezelve, onder pretext dat het een verbod is, door de grooten ontnoomen worden, en dan onder de hand tot slaaven gemaakt ofte kwanswijs tot een straf na Lampong vervoert worden.

Voor den gemeenen European zoude zulks vooral te staade koomen, die, zonder verschooning, thans om te rusten geen andere legplaats als zijn brits heeft, en wanneer door zijn temperament geprikkelt, verligting zoekt, zulks op gevaar van zijn leeven onderneemt, door des nagts, naa de sterktens van zijn fortres gevioleert te hebben, Javaansche paggers, jaa zelfs 's Koonings dalm, te beklimmen, en, zoo alles nog al naa zijn heil-

---

[1] Thans kan geen vreemdeling, jaa zelfs geen gemeene Bantammer, een stukie land in vrijen eijgendom bezitten; is het niet de Koning zelf, dan gebruijken de Grooten zijn naam, om zulke arme lieden in haar possessie te stooren.

looze wensch uijtvalt, nogtans door dat nagtbraaken, daar somtijds des anderen daags zijn wagt weeder opvolgt, zijn eijge constitutie bederft, vooral indien men daar bij opmerkt de geringe en slegte kost, welke hem tot voedzel verstrekt.

Zoo een zoude in eene inlandsche vrouw, die somtijds uijt liefde van zelfs zig aan hem verbinden zoude, ofte anders door armoede in schuld geraakt en zig door hem gelost ziende, gaarne haar lot met het zijne vereenigen zoude, alles vinden. Hij kon dan van zijn wagt t' huijs koomende, in de rust, die hem door zijne dienstbaare aangebooden wierd, zijne vermoeijdheid en ongelukkige situatie vergeeten, en door die rust zelve genoopt worden, om met haar eerlijke en gepermitteerde middelen van bestaan aan de hand te neemen, en dus zig zijn armoedig lot draagelijk maaken.

Waartoe het dan aan een stil en vreedsaam subject door zijn Opperhoofd, zoude moeten gepermitteerd worden, om, zoo niet altoos, ten minsten ten wijle, de nagt buijten het fortres, in zijne huttje, doortebrengen.

Ter voorkooming der verzanding van de rivier en de rheede zijn mij diverse middelen zeer gepast voorgekoomen, en wel voor eerst:

Dat de Koning in der tijd een kom ofte binnenlandsche haaven bekostige, waartoe zig emplacement genoeg aanbied, en dewelke, tot eene bequame diepte gegraaven, ten minsten ses ofte acht hondert roeden in zijn omtrek hebben moest, waarin alle de vaartuijgen zoude moeten leggen, welke hier ten handel koomen, en degeene die op hun vertrek ofte laading stonden, zouden, bijaldien langer als twee daagen in de rivier overbleeven, een zeekere tax des daags kunnen opgelegt worden, om daarmeede de schaade die zij veroorzaaken te vergoeden, want het is een uijtgemaakte zaak, dat de meenigte vaartuijgen; die in de rivier leggen, zoowel als de in de quaade mousson, door de swaare afwaateringen, afkoomende slik, reeden tot dies hoe langer hoe grooter ondiepte geeven, en bijaldien dat middel in het werk gestelt wierd, zoude een ijder ligt in de verpligting kunnen gebragt worden om voor zijn erf de rivier diep te houden en het versmallen derzelve te beletten [1]. Daardoor zoude wee-

---

[1] Den schrijver geheugt nog 's Compagnies ligter, half belaaden, in de rivier voor het

derom een oorzaak tot de ongezondheid weggenoomen worden, vermits het waater gezonder om te drinken en de quaade dampen door de moerassige plaatsen en ondiepte in de rivier veroorzaakt, zouden weggenomen worden.

De panimpans ofte visvijvers, tusschen Speelwijk en Carrangantoe, dienden ook weeder gedempt te worden, zoo als ook de visvijvers aan de westkant der rivier, bijaldien dezelve niet altoos in goede order gehouden worden, gelijk thans geschied. Ten tijde van den Commandeur REIJNOUTS zijn dezelve op hooge order gedempt geweest, dog door toegevendheid onder zijn successeuren weederom opgegraven, en thans reeds op weijnig distantie van het fortres genaadert.

Daarentegen diende aan den arme ingezetenen gepermitteert te worden, daar huttjes te bouwen en die leege plaatsen te bewoonen, wanneer deeze groote oorzaak van ongezondheid voor altoos uijt de weg zoude geruijmt zijn.

En schoon de stank der seeroos, wanneer die uijt zee gebragt worden om te droogen, ook zeer schaadelijk voor de gezondheid is, nogtans is daar spoedig in te remedieeren, door een order om dezelve niet als aan den mond van de rivier te moogen brengen om te droogen, zonder daar meede de wooningen te moogen naderen.

Dat de Koning meede verzogt worde om een stuk land ter begraving van de dooden aan de Compagnie aftestaan, dan zoude met er tijd de infectie der lijken, welke op 10 roeden afstand van het fortres begraaven worden, ook ophouden. Er zijn bequaame plaatsen in overvloed aan handen de nuttigste zouden zijn tusschen de tuijnen van den Administrateur en den Fiscaal, in de Sawas van Tratti, ofte hooger op agter de Chineese smitswooningen, dan wel tusschen 's Konings lustplaats Tessecardi en Bantam Canarij, ter plaatse waar de Chineese graaven zijn.

---

fortres te hebben zien leggen, daar thans, met het hoogste springtij, een vaartuijg twee voet diep gaande, leedig met moeijte en kragt van volk de rivier uijtvaart, dus de rivier in 6 jaaren tijd drie voeten ondieper geworden is, en dewijl er thans met laag waater qualijk een jockon na de reede kan vaaren, belemmert dat den afscheep van peeper altoos geweldig.

(Hier laat de Schrijver eenige berekeningen, opgaven en voorstellen volgen, die, als thans van alle belang ontbloot, worden overgeslagen).

De Compagnie moet met de middelen die van haar afhangen, een begin maken, en aldus langzamerhand haar doelwit naderen, om, in beter tijden, de hervormingen met volle succes te zien bekroond.

De gelegentheid daartoe en tot het invoeren van bestendige en regtvaardige wetten [1] en verdere schikkingen ten nutte van Bantams Rijk en 's Compagnies handel, zal nooijt beeter gebooren worden, als naa het overlijden van deezen Vorst, die thans geen egte kinderen heeft, schoon gelijk vooren reeds gezegt hebbe, het niet noodzaakelijk zoude zijn zoo lange te wagten, bijaldien ijmand, de zaken volkoomen kundig, zig door persuasie van s' Vorsten geest wist meester te maaken, en hem zijn waare belangens met vrugt wist onder het oog te brengen.

Anders is naa het overlijden van den teegenswoordigen Sultan, zijn broeder, die op Banda leeft, de naaste tot de Kroon, ofte diens eijge jonger broeder, de Pangerang MOCHIJ, die thans nog jong en onbedreeven is, en van wiens hoedanigheeden weijnig onder ons bekent is, maar die zig, ingevalle tot de kroon geroepen wierd, gaarne aan alles onderwerpen zoude, wat de Compagnie hem voorschrijven zoude.

Bij zoo een gelegentheid het Rijk eenige tijd regeeringloos te laaten, de gemoederen te polzen en eenige klijne vereeringen, meer door de omstandigheeden, als door reële waarde, aangenaam onder de grooten, die men noodig hebben kon, te verdeelen, zoude de weg baanen, om, zoo het Haar Hoog-Edelheedens geliefde, de regeering alhier intevoeren op den voet hier vooren en vervolgens gemeld.

Waarenbooven men ondertusschen de verkeering van den Europeaan met den inlander moest aanmoedigen, want onbekent is onbemind, en

[1] Een wetboek gelijk de Javasche wetten, van welkers inhoud alle de inwoonders onderrigt wierden, was een allernootzaakelijkst meubel voor Bantam, want haar zoogenaamde wetten worden na willekeur uijtgelegt, en zijn nooijt, gelijk wel had moogen geschieden, door de gebieders 's Compagniesweegen onderzogt, daar nogthans de Comps. onderdaanen, wanneer teegen Bantammers procedeeren, meede haar als wasch gedraaijt wordende wetten onderworpen worden, en dus zelden regt erlangen.

het is de weijnige verkeering, die met hun gehouden word, die de Bantamse Natie, booven alle andere die het eijland Java bewoonen, een soort van vreeze en onverschilligheid voor den. European doet hebben, welke ras in agting en vriendschap veranderen zoude door een gemeenzaame verkeering, mits ook door de Ministers terstond goed regt gedaan wierd over de geene, die eenige molestie den inlander aandeet, 't welk in den beginne onder den gemeenen man wel eens plaats zoude hebben.

Die meerdere verkeering met den inlander was voorwaar eene gewenschte zaak voor de Compagnie, want deszelfs bediendens zoude alhier met vrij wat meer reeden van weetenschap de zaaken kunnen behandelen, dan wel thans [1], daar de Commandeur, van het geheele Rijk, buijten de Rijksbestierder, Opperpriester en Sabandhar en nog 2 à 3 perzoonen van de Koninklijke familie, misschien geen 4 Rijksgrooten van perzoon en geen van alle in haar hoedaanigheeden kent, en er ook niet wel van kan geinformeert worden, dewijl de Kooning, die meer dan eenige zijner voorzaaten jaloers over de verkeering met zijn onderdaanen is, zulks niet gaarne ziet. Aan s' Comp[s]. Ministers word daardoor de waare staat en de behandeling der zaaken verborgen gehouden, en mogelijk legt er agter die staatkunde meer verborgen als men denkt, maar

[1] Voorheen wierden de zaaken door den Commandeur met den Rijksbestierder afgemaakt, dog thans geschied alles door den Kooning zelf. Schoon een Vorst die zijn Rijk zelf bestiert, te prijzen is, nogtans was het te Bantam beeter de oude gewoonte weeder te volgen, dewijl de Rijksbestierder, door de Compagnie aangesteld wordende, min of meer aan dezelve verpligt is, en de Commandeur zig ook wat vrijer teegen hem durft uijten. Dog deeze teegenswoordige Koning verbied de zijnen, om bij den Commandeur, schoon gerequireerd word, te verschijnen, maar Zijn Hoogheid in zoo een geval te waarschouwen.

Dit is een blijk van mistrouwen, en dus mijns dunkens een bewijs, dat er iets agter schuijlt, het zij dat de Koning vreest, dat de Rijksbestierder den Commandeur te wijs zoude maaken; dog hij heeft dat thans niet te vreesen, dewijl de teegenswoordige een heel onnoozel man is, hoe wel hem nogtans de kunst om geld te winnen door den Opperpriester wel geleerd word; het zij er nog iets anders agter schuijlt, dat schielijk geweeten zoude worden, wierd aen de overige Javaanse grooten meede de verkeering met Europeezen niet belet.

dewijl het meeste wat men daarvan hoort losse gerugten zijn, past het niet dezelve ten papiere te stellen.

Laat ons dus voortgaan, om, het zij bij Resolutie, ofte zelfs bij het aanweezen deses Konings, want er zijn middelen om dien Vorst daartoe te disponeeren, dewijl zijn eigebelang er meede gemengt is, om (zeg ik) die middelen aantewijzen, waardoor het Rijk, en vooral de Compagnie, ten uijterste bevoordeelt zoude worden.

En hier onder reekene ik de aanmoediging tot huwelijken onder den gemeenen inlander meede een voornaame zaak te zijn, dewijl daardoor het land meer en meer bevolkt zoude worden; en om het dikwils scheijden, dat hier onder den inlander plaats heeft, voortekoomen, kon men beijde, man en vrouw, ijder in het bijzonder, in zoo een geval, eene boete ten voordeele des lands opleggen; daarenteegen, die met vrouw en meer als 3 kinderen belast was, voor zijn persoon, en die met meer als 5 kinderen belaaden was, voor zijn geheele huijsgezin, vrijdom van alle lasten en heerendiensten verleenen, zoo lang tot de kinderen 16 jaaren oud geworden zijnde, zelfs weeder tot de cultuure bequaam wierden.

Dat men de Chineesen en anderen dus ook aanmoedige, om zig hier in de boovenlanden te etablisseeren, en zig voornaamentlijk op de peeper culture toe te leggen, dan zal er in 15 à 20 jaaren bijnaa geen peeper meer van Lampong noodig weezen, daar thans nogthans de grootste partij van daar gehaalt word [1].

In den jaare 1683 wierd door de Ambassadeurs van den toen regeerende Vorst aan Haar Hoog-Edelens opgegeeven, dat er van Tjeringin

---

[1] Ten tijde en op order van den Commandeur FAURE zijn er tusschen Poelo Marak en Bantam tuijnen aangelegt door de s' Compagnies onderdaanen, welke aldaar woonden, onder dezelfde verpligting als de Bantammers om voor ijder hoofd 500 peeperranken te onderhouden. Die tuijnen, genaamt Salira, Cahal, Secon, Poelo Marak, en Soemoer Goelo, over ijder van welke een Comps. Mandadoor gestelt was, waaren ten tijde van den Commandeur MAIJBAUM nog in weezen, dog zijn thans geheel vervallen, dewijl het grootste gedeelte der Maleijers (de ongetrouden ten minsten) van Bantam verhuijst zijn, om van de lastige, en teegen hun dank opgelegde dienst op s' Comps. prauwen op de buijtenposten (dat eertijds door s' Konings volkeren gewillig gedaan wierd en nog gaarne zoude gedaan worden) bevrijd te weezen.

(hetwelk eigentlijk de westzijde van Bantam beteekent) alleen een en twintig duijzend picol, dat is 7000 Bahra, zoude kunnen geleevert worden, daar thans, de Oostzijde er meede onder gereekent, qualijk 1200 Bahra uijt het Bantamse aangebragt worden. De Lampongs wierden door dezelfde Ambassadeurs gereekent s' jaars 6000 picol ofte 2000 bahra te kunnen opbrengen. Toulang Bauwang, dat thans niet noemenswaardig is door zijn schraale leeverantie van 50 tot 200 Bahra, wierd toen "een peeper-rijk gewest" genoemt, en alleen op over de 2000 Bahra peeper s' jaarlijks geschat. Sillebhar, dat zig kort daarnaa aan de gehoorzaamheid van zijn Vorst onttrok en thans door de Engelsche Compagnie bezeeten word, kon 24000 picols peeper s' jaars opbrengen. En schoon zoo een groote quantiteit nooijt in een jaar aan de Compagnie geleevert is, kan het wel weezen, dat dezelve geplukt wierd, maar nu en dan in sluijk aan de Engelse of vreemde inlandsche smokkelaars verkogt wierd, waarvan de weegen toen nog niet regt gestopt waaren, dewijl voor den jaare 1683 een ijder tot Bantam ten handel voer.

Dit is ten minsten zeeker, dat in oude tijden hier meer peeper geleevert wierd als thans. De grond van Bantams Rijk is nog dezelfde, en de natuur, als een goede moeder, zal nooijt weijgeren den ijverigen planter zijn arbeid te beloonen; waar van daan komt dan de minderheid der leeverantie? Ik denk dat het gebrek aan volk meede een reeden daarvan is. Ik zeg *meede*, want het is alleen de reeden niet; de slegte betaaling, die zij in de boovenlanden ontfangen, is zoo wel als meer andere, wil men de gerugten gelooven, reeden van dies verloop.

Het zij hoe het zij de cultuure raakt hoe langer hoe meer in verval en de waare reeden word verzweegen ofte is onbekend [1].

---

[1] In den jaare 1763 is men begonnen, op voorstel van den Commandeur FAURE, een opneem der peepertuijnen in de boovenlanden te doen, en daar van de grootste verwagting te krijgen, gelijk de uijtkomst ook getoond heeft dat het getal der planters en boomen, altoos gesteijgert is tot den jaare 1776, wanneer het meest op dezelve voet gebleeven is, waar van wij wel bijnaa tot reeden zouden durven geeven, dat de opneem tans voor een plaisirtogtie gehouden word, ofte om bij de arme Javaanen wat geijten, padij, ofte geld, bij die het hebben, optedoen, en dus word er de hand maar meede geligt, en meest naa het voorige jaarsrapport te werk gegaan,

Dan, volgens mijn plan te werk gaande, en vooral in den beginne, daar het meeste van zal afhangen, (want het is genoeg bekent hoe moeijelijk een Javaan van oude gewoontens aftebrengen is, en s' Comp^{s}. Ministers, met agterlaating van hun eijgen belang, het waare intrest van hunne betaalsheeren zoo wel als de gelukstaat van een geheel Landschap bedoelende) zoude de hier vooren aangehaalde quantiteit, zoo verre Bantam aangaat, met er tijd gemakkelijk kunnen geleevert worden, daar toch volgens de contracten ijder Bantammer booven de 15 jaaren, die in het gebergte, daar de peepercûlture goed is, woont, verpligt is jaarlijks 500 boomen te onderhouden, en volgens calcul in 1763 bij afgaande brieven aan Haar Hoog-Edelens in de maand Augustus is opgegeeven, dat elke 1000 boomen s' jaarlijks 10 Bahra peeper kunnen uijtleeveren; schoon volgens particuliere berigten aan den Commandeur MEIJBAUM zal^{r}. gedaen, op Toulang Bauwang 2500 en op Samanca 1500 peeperranken noodig geoordeelt wierden, om 10 Bahra te leeveren, dus de berigten verschillende zijn, of de Bahra op de Lampongs grooter. Daar er blijken van zijn, dat, in den jaare 1722/3, door de Compagnie van hier vervoert zijn 18825 bahren peeper, daar er ten tijde van den Commandeur REIJNOUTS, van 1767/8 tot 1771/2, in 5 agtereen volgende jaaren, samen 55134 Bahren, dus over de 11000 's jaars door een gereekent, ingekogt zijn, waarom dan zoude de leeverantie niet weeder op de zelfde voet kunnen gebragt worden?

---

dat dan met weijnige verandering gecopieert word, en als een nieuwen accuraaten opneem word opgegeeven.

Want ik geloof, bijaldien men het opgegeeven getal der vrugtdragende boomen eens accuraat vergeleek met de peeper, die daarvan geleevert word, dat men daarin de proportie verlooren zoude vinden. Hier agter volgt een lijst der gedaane opneem der peepertuijnen, zeedert den jaare 1763 tot 1786.

Laat men geen oorlog, gebrek aan geld, pokziekte en diergelijke schoon

GETAL DER BOOMEN.

JAARGETAL.	PLANTERS.	VRUGTDRAGEND.	JONGST GEPLANTEN.	TOTAL BOOMEN.
1763	2294	74988	229895	304883
1764	3809	80723	1052490	1133213
1765	3739	115083	1774400	1889583
1766	3888	144460	1856560	2001020
1767	3777	153870	1911200	2065070
1768	3736	223670	1809750	2033420
1769	3992	305140	1665570	1970710
1770	5022	1044160	1464110	2518270
1771	5605	1690510	1117340	2807850
1772	5804	1820360	1086140	2906500
1773	5926	1898060	1065740	2963800
1774	6023	1915160	1100890	3016050
1775	6121	1932260	1136040	3068300
1776	6012	2221330	788770	3010100
1777	6249	2347480	579593	2917370
1778	5877	1720345	1121797	2842142
1779	5122	1092973	1092973	2185946
1780	5580	1113049	1703046	2816095
1781	5830	1422405	1488241	2910646
1782	5843	1674310	1237445	2911755
1783	5805	1418066	899834	2317900
1784	5712	1378262	1480900	2859162
1785	5579	1584833	1196384	2781217
1786	5510	1858172	938574	2796746 [1]

De neevenstaande lijsten zijn van Bantam op zig zelve genoomen. De leeverantie van de Lampongs, voor zoo verre dezelve heb kunnen naagaan (zijnde er geen slaapers van de jaarlijkse rapporten, die Haar Hoog-Edelens toegezonden zijn hier gehouden), is geweest als volgt:

[1] De schrijver zegt niet welke hoeveelheden peper telken jare van het opgegeven aantal ranken is verkregen. Slechts enkele oogsten geeft hij op, te weten, die van 1780, 1781, 1782 en 1786. Het hoogste produkt (dat van 1786) was 2106 bahra's, het laagste (dat van 1781) 872 bahra's.

Red.

schijnende oorzaaken te baat neemen [1], de waare reeden word verzweegen, de voornaamste van alle mag men te regt zeggen geleegen te zijn

LAMPONGSE PROVINTIËN.

JAARGETAL.	POETI.	TELLOK.	CALIANDA.	SECAMPONG.	SAMANCA.	PAMET.	TOELANG BAUWANG.	NIEBON.	TOTAL.
1780	1130	1165	2900	639	800	705	100	295	7734
1781	498	783	2551	789	1238	893	37	235	7024
1782	581	603	1473	307	1088	415	20	182	4669
1786	293	344	1518	210	175	637	25	236	3438

In den jaare 1766, schreef de Resident van Toulang Bauwang het volgende aan den Commandeur en Raad te Bantam, dato 30 7br.

"Aangaande het point dat tot voorzetting en aanmoediging der peeper-culture "zoude kunnen dienen (mijns bedunkens en daar de Abongse hoofden mij al meenigmaal "over gesprooken hebben), is dat zij in voorige tijden voor haar peeper 7½ Spaans reaal "hebben bekoomen, jaa nog ten tijde van den Radeen TJACCRA NAGARA, dog in den "beginne van zijn Regeering en na dato is vermindert op 7 Spaanse reaalen. Indien "het nu weeder op den ouden voet quam, namentlijk dat zij 7½ Sp[s]. voor haar pee-"per kreegen, geloof dat zulks merkelijk tot aanmoediging zou strekken, en kan ook "niet zien, of de Koning kan zulks gevoegelijk doen; daer een bhaer alhier, soo als "gemelde Vorst dezelve inkoopt, is groot 250 foelakken, en heb het zelfe nagegaan "en gewoogen: een foelak weegt 4 ℔, zoodat de Koning teegenswoordig de bhaer "van 1000 ℔ betaald met 7 Sp[s]. realen." Schoon daar onderzoek naa gedaan zijnde, bevonden wierd, dat de foelak grooter was als die van 's Konings Regent, schoon de peeper op Lampong nog vol stof is en hier eerst moet geharpt worden, nogtans zoude men uijt de excessive overwigten des Konings moeten besluijten, dat de Bhare met dat al op Lampong nog grooter als op Bantam is.

[1] Hebben alhier tien duijzend man (volgens sustenu van den teegensw. Commandeur, dat ik nooijt heb willen gelooven en meer met mij, want niemand van ons heeft die troepen gezien, ofte het exerceeren geleert, buijten eenige weinige manschappen, die ordinair teegen het uijteinde der vasten tot staatsie voor den Koning op zijn nieuw-jaarsdag moeten afvuuren) hebben dan, zeg ik, 10,000 man, geduurende den oorlog kunnen op zijn Europeaans gewapend, met monteerings gekleed, en geexerceerd worden, zonder het getal der planters, dat geduurende dien tijd veel eer vermeerdert is (vide de lijst der zelve op pag[e]. 136) te verminderen, dan kan men den oorlog geen schuld geeven, en na den oorlog hadden al was het maar de helft

in de slegte, en eijgenbaatige regeering van den teegenswoordigen tijd. Het is mijn doelwit niet, deeze en geene persoonen van pligtverzuijm ofte erger te beschuldigen, dat zij verre van mij; 's Compagnies belang heeft mij de pen in de hand doen neemen, en dat vordert voor mij eeniglijk de zaaken, en niet de persoonen te verhandelen; dus zal ik tot een bewijs van mijn onderstelling arithmetice betoogen, dat de waagen niet regt gaat. Of het nu aan den voerman of aan de paarden haapert, dat laat ik op zijn plaats; dat weet ik, dat er verbetering in te maaken is, zoo men de regte middelen, die ik aan de hand geeve, gebruijken wil.

(Het Handschrift bevat hier een aantal opgaven omtrent de misbruiken die bij het in- en uitwegen van de peper plaats hadden en omtrent de middelen, waardoor eene voor de Compagnie voordeeliger inrigting zou kunnen worden ingevoerd. Die bijzonderheden worden met stilzwijgen voorbijgegaan).

Ten tijde toen de post van Lampong, die nu te Toelang Bawang is, op Poeloe Lagondi geplaatst was, wierd er scherp toegezien op de smokkelvaart der Mandhareesen en andere natiën door Straat Sunda.

---

dier krijgshelden zig (gelijk eertijds de Romeinen deeden) weeder tot den akkerbouw kunnen begeeven, dat is te zeggen, peeper gaan planten.

Betaald de Compagnie altoos (gelijk om reeden der iterativen afhaal van peeper met klijne kielen nu spoediger dan ooijt geschied), dan kunnen geen gebrek van geld voor reeden geeven. Want dat de Kooning de jurragans altoos zoude moeten voorschieten, is onnoodig. Als zij bij terugkomst de peeper zelf aan de Compagnie leeverden, en ijder voor zijn deel terstond betaald wierd, zonder dat het geld eerst door des Rijksbestuurders handen ging, zouden zij wel geld vinden of geldschieters om op Lampong te gaan handelen.

Of de pokziekte niet wel tot een pretext gebruijkt wordt van zommige Lampongers, om liever haarlieder peeper aan Mandareese of Engelse smokkelaars te verkoopen, die meer betaalen en van wien zij beeter behandeling genieten, als van de Bantammers, zoude ik niet stellig durven verzeekeren, maar heb nogtans reeden om het eenigsins te onderstellen. Ik zal mogelijk, indien de moeijte, die ik neem, om onder de hand van hun handel geinformeert te worden, met succes bekroont word, in der tijd met meer zeekerheid daar over schrijven.

Na het opbreken van die post zijn er somtijds nog kruistogten op dezelve gedaan, dog meest vrugteloos. Nu word hun in 't geheel geen leed toegebragt; zij vaaren af en aan met geheele partijen, de meesten ververssen zig op de Duizend eijlanden, nominatim op Poeloe Panjang en Poeloe Calappa, zoo wel in 't gaan als in 't koomen, en verhandelen daar een gedeelte hunner laading. Ook doen er veele in 't terugkeeren de Lampongs aan, alwaar ik niet twijfele of zij zullen zig van peeper (zoo de gelegenheid zig opdoet) zoo wel voorzien, als volgens haar voorgeeven van olijphantstanden, vogelnestjes of stofgoud, terwijl zij toch altoos eenige amphioen aldaar verdebiteeren.

Dikwils passeeren die weg uijt zelfs sloepen en inlandsche barken, die de naamen van aanzienlijken des lands gebruijken tot vrijgeleide.

Die vaart heeft, zoo veel ik heb kunnen nagaan, nietteegenstaande alle verbooden daarteegen, van ouds af onafgebrooken plaats gehad, zoo door de Straat Sunda, als bezuijden 't eijland Java om. Een gedeelte dier vaartuijgen doen Bancahoelo aan, dog de meesten vaaren langs de Westkust van Sumatra, en op de daar langs leggende eijlanden tot Achin toe, die dan terugkoomen met slaaven, goud, vogelnessjes, tripans, schildpadneussjes, enz. Die Padang of Bencoelen aandoen, brengen meest amphioen, lijwaaten en camfer meede, en die zijn het eijgentlijk die de naam van smokkelaars verdienen, want de andere kunnen (ofschoon zij wel zonder Comp^e. passen vaaren) niet gereekent worden door hun smallen handel de Comp^e. te benadeelen.

Nieuwe kruijstogten om die vaart te stremmen, zouden nieuwe en vergeefse ongelden naa zig sleepen, dewijl het onmooglijk is de Straat en de Zuijdwal van Java zoodanig te bezetten, dat er de vaart geheel door gestremt wierd. Nogtans was het niet kwaad, dat er van Bantam, alwaar men bij de hand is, gestaadig een waakend oog op hunnen handel gehouden wierd, en teevens goede verstandhouding op de Duizend eijlanden en sommige plaatsen aan de overwal, om zoo tijdig van haar smokkelhandel onderrigt te worden, dat men er eenigen van opligte; waartoe (salvo meliore) het beste was, een ijgelijk tot de aanhaling van sulke vaartuijgen, die (wel te verstaan) in goederen door de Compagnie aan zig gereserveert handelen, te qualificeeren, mits zulks aan

't Ministerie te Bantam aangeevende en een condemnatie, door weegen van regten, teegen de aangehaalden obtineerende, en de aanhaalder, wie hij zij, met 't provenu der aangehaalde en geconfisqueerde goederen, naa aftrek der Justitie ongelden, te favoriseeren. Dit is mijns eragtens het eenigste middel dat met effect die morshandel zal te keer gaan, dewijl zulken order rugtbaar wordende onder die soort van handelaars, hun een gegronde vrees zoude veroorzaaken, en zij zig, zelfs bij hunne gewoone klanten, niet zeeker agtende, door den tijd in hunne vaart ten minsten Lampong, of de eijlanden van Bantam, niet meer aan zouden doen.

Nooten-Muscaatboomen zijn, zoo veel mij bewust is, thans alle in het Bantamse uijtgeroeijt; de grond nogtans in de gebergtens is zeer goed tot de culture derzelve, en zoo eene andere natie (dat God verhoede!), zig van dat Rijk meester maakte, was het te vreezen, dat er die specerij maar al te wel zoude voortteelen en de Nederlandsche Compagnie daardoor benadeelt worden.

Olij. Bijaldien er geen zoo zwaare belasting door den Koning op de olij gesteld was, hetgeene geleegentheid heeft doen zoeken om dezelve door alle omweegen uijt het Bantamse uijttevoeren, waardoor ze op Bantam zelve hoe langer hoe duurder word, zoude de Comp^e^. jaarlijks van een goede quantiteit dier vettigheid voor de hoofdplaats kunnen voorzien worden. In het landschap Tjeringen zijn de calappusboomen zoo overvloedig, dat sommige jaaren de olij ter reede in de vaartuijgen geleevert, niet meer als 14 duijten de kan komt te staan, daar de Comp^e^. nogtans (zoo ik mij niet bedriege) te Batavia altoos 12 stuijvers betaald. Het was zeer nuttig dat de Koning zijne onderdaanen aanmoedigde, om het geheele land door alle jaaren een groote quantiteit van die nooten te planten, waartoe de grond overal kostelijk is. Hierdoor zoude de Compagnie zig met er tijd voor een vrij geringer prijs als teegenswoordig, van olij kunnen voorzien. Bij elke van deeze soort reflectiën kan ik niet naalaaten uijt te roepen: O! ongelukkig Bantam! daar natuur u alles zoo mildelijk meededeelt, waarom leert wijsheid u niet van haare gaaven een nuttiger gebruijk te maaken?

Opneem van peeper. In het begin van 1787 wierd de Assistent C. H. CRAMER gedecerneert om de jaarlijkse opneem der peepertuijnen in de boovenlanden te doen. Ik had den Commandeur reeds meer dan eens over die opneemen onderhouden, en meende 't toen mijn pligt te zijn Zijn Ed. nogmaals voor oogen te houden, dat ik in het zeekere onder de hand geinformeert was, dat dezelve gemeenlijk geschieden ten lasten der Ed. Compagnic, zonder eenig nut, als voor de gecommitteerdens, die de opneem als een plaisirtogtie waarneemen, en zig verbeelden eenelijk gezonden te zijn, om die onagtzaam in 't onderhouden der tuijnen geweest is, wat op den zak te kloppen. Het was van gevolg dat den Assistent CRAMER strictere ordres dan ooijt meedegegeeven wierden, om op alles naauwkeurig agt te slaan.

Dat zulks meer geschiedde op hoop van, eeven gelijk in voorige jaaren, favorable rapporten te krijgen en mij daardoor van onwaarheid te overtuijgen, blijkt hieruijt, dat het hiernaa geinsereert rapport, in de maand Meij of 't begin van Junij reeds door de Gecommitteerdens aan den Commandeur ingeleevert, in Augustus nog niet aan de Hooge Regeering is gecommuniceert, en na mijn vertrek (vertrouwe ik zeeker) wel geheel zal agter gehouden weezen.

Ik voorzag meede wel dat de gen. Assistent, door eijge intrest gelokt, den ouden slenter wel weder volgen zoude en de peeperplanters, ijder naa gelang van hun verzuijm, boetens opleggen, waarom ik hem, buijten mondelinge recommandatie, op zijn togt nog een nadrukkelijke brief schreef, hem ten kragtigsten aanbeveelende, van zig opregt en naa waarheid in zijne opgave te gedragen, de gevolgen ter zijner schaade afschilderende, indien hij, gelijk zijne voorgangers, zig eeniglijk ophield, om de planters met afkooping te mollesteeren, en hem daarenteegen aanbiedende, om, mits hij mij getrouwelijk opgaf, hoe veel hij door afdoening onder de hand met de planters zoude gewonnen hebben, hem zulks uijt mijn privébeurs te vergoeden; welk laatste ik geloof meer effect gedaan heeft als al 't overige. Hij hield dan, zoo verre mij bewust is, zijn woord en dus heb ik mijne belofte aan hem ook volbragt.

Hoedanig het dan met die jaarlijkse opneem toeging, zal blijken uijt het hier naa volgende rapport, dat den Commandeur is overgegeeven,

en waarvan ik geen swaarigheid gemaakt hebbe, mij door den gemelden gecommitteerde een eijgenhandig en geteeekent dubbelt te doen geeven, hetwelk ik nog hebbe, dewijl ik niet twijfelde (gelijk door de uijtkomst, tot mijn vertrek toe, bevestigd is) of de Commandeur zoude hetzelve voor de leeden van den Raad zoo wel als voor de Hooge Regeering verborgen houden.

Uijt dat rapport zal blijken hoedanig de zaaken te Bantam zeedert eenige jaaren behartigt zijn; het zal teevens tot een bewijs strekken van al 't geene ik in mijne bedenkingen over Bantam omtrent het verwaarloozen der peeperculture gezegd hebbe. Ik zal het voornaamste alleen uijt 't zelve melden, dewijl het voor 't kort bestek van dit werk te langdraadig is om hetzelve, met de daarbij geannexeerde beantwoorde instructie, intelassen.

Naa de inleiding, die strekt om den gebieder te onderrigten hoe de assistent zijn best gedaan heeft om 't hem opgedragene stiptelijk naar te koomen, begint hij met deeze woorden:

"Nogtans moet ik met leedweezen UWEd.Gestr. ter kennisse bren-"gen, dat, schoon daartoe alle middelen zijn in werk gestelt, niet naa "begeerte de tuijnen persoonlijk heb kunnen bezigtigen, eensdeels omdat "de weegen, bijzonder om de Z. en Z. O., ten eenemaale ongeschikt zijn, "anderdeels omdat de tijd te kort bepaalt was, zoodat wij wel het grootste "gedeelte der tuijnen hebben moeten overlaaten aan de ons meede ge-"geeven zendelingen of zoogenaamde panlakkos en piekeniers des Ko-"nings, gelijk in ons rapport breeder zal blijken, en alhoewel wij hun "op het allerserieuste dies bezigtiging aanbeveelen, behaagt het hun "evenwel bij terugkomst ons gedurig een egaal en onveranderd berigt "te brengen, dat de peeperranken steeds goed en zoodanig wel zijn "bevonden, dat bij confrontatie met het rapport van het jaar bevo-"rens, dat altoos komt te egaliseeren, zonder dat eenig rankje verdort of "door ouderdom verminderd is, dan wel dat er een eenig was aange-"plant; daarenteegen vernaamen wij bij eijge visitatie, dat alle de ran-"ken, zoo niet ten eenemaale verwaarloost, eene minderheijd uitwijsen, "gelijk nog breeder in mijn agter deeze geannexeerde specificatie kan "werden beoogt, hetwelk zelf ider weldenkende in consideratie geve, of

"dat een goed vermoeden kan opleeveren? Mijns dunkens, word hier-"in zo min UWEd.-Gestr. ordres als onze begeerte, die zulks ten na-"drukkelijkste is opgedragen, voldaan, en mij doet sulks met meerder "vastigheid veronderstellen, omdat zoodanige panlakkos of piekeniers zelf "Javanen zijn, die zig zeekerlijk onder den anderen verstaan en hun leed "aan ons verzwijgen, hetwelk tot groot nadeel der peepercultuur strekt, "daar men nooijt een wezentlijke bevinding kan inleeveren. Ook worden "de wegen na de tuijnen wel expresselijk, zo als mij klaar is gebleeken, "verwilderd en ongenaakbaar gemaakt; dog wanneer men hen ten sterkste "persuadeert om die te ruimen en ons, hoe beswaarlijk ook, daar heen "te leijden, zo behaagt het de mandoors der campongs, ons door om-"weegen te traineeren en daardoor dies exacte besigtiging te vermoei-"jelijken."

Waarvan hij dan een geval aanhaalt, dat hij verpligt was terug te keeren ..... vervolgende ..... "terwijl wij 's anderendaags, ten sterk-"sten aandringende om deeze peepertuijnen te visiteeren, door een bee-"ter lijding gevoert wierden, zo, aldaar genadert weezende, ontwaar-"den wij wel dadapboomen dog geen peeperranken. Uit dien hoofde "vond een onder ons goed, de Mandoors dezer tuijnen te arresteeren "en na Bantam te verzenden," ..... enz. Vervolgens zegt hij "deeze "mijne bevinding die, schoon ik wel alles hadde willen in het werk stel-"len, om in voldoening van de ordres en intentie van UWEd.-Gestr. "te laaten gevolg neemen (?) heb ik met leedweezen die behandelinge "mij moeten laten welgevallen, zonder nogtans mijn begrip te kunnen "vestigen, hoe dat mijne voorgangers voordeelige rapporten van hun eigen "visitatie UWEd.-Gestr., die wel nadrukkelijk bij instructie art. 1 zulks "ons demandeerd, hebben kunnen inleeveren, daar nu in een jaar tijd "dus groot een verschil konde plaats vinden. Dog naar dat mij voor-"komt, is deeze optogt en peepervisitatie nimmer naa gemoeden ge-"schied. Nogtans laate ik alle vorige behandelinge daar, dog dewijl "ik mij, zo wel als mijnen meedegezel, zuiver vinden, en geenszints "die behandelinge betragt hebben, ook zo min van ons als ten aanzien "van 's Konings Hoofden zijn agtervolgd, schoon aanzoekingen genoeg "door de mandoors der verwilderde plantagies zijn gedaan geworden."

Vervolgens meld hij, dat hij in het laatst van Maij, aan de eerste kampong voorbij Ceram, genaamt Bankallot, drie mandoors met het grootste gedeelt van het volk op de vlugt bevond.

"De tuijnen waaren wij niet in staat, dan door behulp van 's Ko-"nings zendelingen, te laten opnemen door dat ze verwaarloost waaren. "Zij gaven voor reeden, dat de Mandoors opgelegt zou zijn 's jaars "optebrengen, de eerste en tweede ijder 100 sanga en de derde 60 sanga "padij. Deeze campong sorteert, volgens vorig rapport, onder Kiaij "Aria WIERYA COESOEMA, die de planters telkens bij het leeveren van "peeper na wil en welbehagen betaald, te weeten met eenig grof lin-"nen, kleedjes, neusdoeken, enz.; dit vernomen hebbende, moesten wij "ons maar voortspoeden na een aldernaast gelegen Campong, ons tot mid-"dernagt op reijs begevende, omdat het volk hier ons geene leevensmid-"delen heeft kunnen verschaffen. Vervolgens kwamen wij op Campong "Cawoeng Sawang, gehoorende onder Ratoe BAGOES PANGOELOE, de man-"door Rangeen genoemt. Alhier waren de peeperplantagies ten eene-"male in disordre en verscheide der dadapboomen en de daaraan groei-"jende ranken vernielt; dezelve verontschuldigde zig, door dat eenige "dagen te voren eerst was in zijn Campong terug gezonden door Pa-"ngerang SOERA MANGALA [1], die hem drie maanden in het blok te Ban-"tam had laten secureeren, beschuldigende hem een van des Pangerangs "slaven vervoert te hebben, dog verneemende het vertrek der Gecom-"mitteerdens, is hij ongelukkige gelargeert, gelijk door ons klaar is kun-"nen worden gezien dat zijne voorgevens geene voorwendsels zijn, aan "beide zijne beenen die nog van de boeijen uitgeholt waaren; in welken "tusschentijd hem ook door meermelde Pangeran SOERA MENGALA zijn "voorraad van 100 sanga padij was ontnomen, waardoor hij ons ver-"klaarde in de uiterste armoede te zijn geraakt, biddende des mogelijk "te bewerkstelligen de terugbekoming zijner padij."

Alles woordelijk hier in te lassen zoude te veel schrift vullen; ik zal alleen in korte woorden melden, dat hij op dezelve toon voortgaande, verders zegt, dat op Campong Sumak (dezelfde Pangeran toe-

[1] Vide deszelfs caracter later beschreven.

behoorende) het volk klaagde, dat in een jaar tijd geen duit betaling voor hun peeper hadden ontfangen, dat de Campong thans onder de Ratoe ANOM behoord en hun lieden, buijten peeperplanten, nu weder een nieuwe last van 150 sanga padi 's jaars was opgelegd.

Op Campong Mampeng-kollot waren de tuijnen geheel verwildert en 121 van de planters gevlugt, waarvan men de reede niet konde uitvorschen.

Dan gaat hij voort: "Wij hebben in het generaal bijna alle de tuij-"nen van die contrijen in een zeer slegten staat gevonden en de plan-"ters alle klagende, dat zij of geheel niet betaald, of met kleederen en "andere goederen ten duurste aangerekent worden; nogthans is het anders "gelegen met de tuijnen die de Koning, de Rijksbestierder of Adji Gabiel, "ook eenige weijnige andere Hof-grooten, onder zig hebben; ook bevonden "wij, toen wij aan de kant van de Jaccatrase landen kwamen, dat aldaar "grootelijks gesmokkeld wierd in allerlij waren, waarop niet meer gepast "word. Zij kwamen met geheele troepen, met tabac-pikels, waaronder "dikwijls contrabanden vermengd worden, en verkopen hetzelve pu-"bliq enz.

"Ten aanzien der tuijnen aan de West geleegen, zo hebbe ik de eer "UWEd.-Gestr. te berigten, dat dezelve even en zelfs slegter gesitueert "zijn dan die om de Z. en Z. O. kant, schoon de hoedanigheijd der "plaatsen tot deeze culture beeter waare; de tuinen van de Campong "Bongat, sorteerende onder Pang^{s}. KASSATRIAN, vonden wij ten eene-"malen gedistrueert, en een minderheijd van 20000 bomen (vide speci-"ficatie) enz.

"Ad idem te Pasier Oerie, van denzelfden enz. Onder 't opneemen "van den Campong Prakan-telang, welkers persoonlijke visitatie ons door "UWEd.-Gestr. geboden was, ontwaarden wij dat de tuinen meede ten "eenemale verwaarloost waare en geene vrugten meer konde voortbren-"gen, door dat er aan de dadapboomen geene ranken meer groeijen, het-"welk niet kan voorbijgaan bij deeze (ingevolge schuldigheijd) ter ken-"nisse te brengen, terwijl voor het overige de volkeren tot deezen arbeijd "bestemd, zo wel als die van de Oost, niet minder hun nood klagen "over de betaling der te leeveren peeper, enz."

Aldus luid het rapport van 1787, waarbij de Gecommitteerde de

hem medegegevene instructie, meede beantwoord, gevoegt had, waarvan ik eenige zaaken, die aanmerkingswaardig zijn, zal aanhaalen. Bij Art. 3 zegt hij dat schoon de aanhanden zijnde volkeren, zelfs meer als hun opgelegd word, konden planten en onderhouden, zij er nogtans geheel geen werk van maken; de arbeijd begint tegen dat de Gecommitteerden naderen en die niet klaar kan komen; zij snijden in haast eenige versche ranken af en steeken die om de dadapboomen in den grond, om ze voor jong aangeplante te doen doorgaan, gelijk hem (zegt hij) meer dan eens gebleeken is.

Bij Art. 4 meld hij dat bijaldien de Koning stricter ordres gaf, om de planters niet te mishandelen, en hunne nooddruft hun niet ontnomen werd, dat zij dan ongetwijfelt ijveriger in hun werk zouden zijn.

Bij Art. 5 zegt hij dat hij nog eene meenigte ongecultiveerde landen, die goed zijn voor de peeperteelt, en leeglopende volkeren, die daartoe konden geëmploijeerd worden, gerencontreerd heeft en dat zij zelfs des noods zoo goed 1000 boomen, als de nu hen opgelegde 500 boomen elke man, zouden kunnen onderhouden.

Bij Art. 6 zegt hij, dat hij geen Wettangers[1] of Comp^s^. onderhorigen, in de bovenlanden gerencontreert heeft.

Volgens opgave van denzelfde Gecommitteerden, schoon hij, gelijk gemeld, alle tuijnen niet wel konde opnemen, waaren dit jaar, in vergelijk van 't vorige, ruim 48 duisend ranken van peeper en 171 planters om de Oost, en circa 112 duizend ranken om de West, minder bevonden. Indien zulke rapporten waar zijn, gelijk er niet aan te twijfelen is, wat heeft men zig dan verder te verwonderen over het verval van Bantam? In alles blijkt, dat er een verkeerde directie plaats heeft, gelijk ik verder zal aantoonen, latende aan de wijsheijd der Hooge Regeering om daaraan, door gepaste middelen, te remedieeren.

Paarlen. Dat er paarlen bij 't Prinsen eijland gevonden worden, is

[1] *Wettangers*, een bastaard woord ontleend aan *Wettang* (*Wetan*) — het Oosten — *Wettangers* zijn dus menschen uit het Oosten.

Red.

mij door meer dan een Bantammer verzekert, nogtans heb ik nooijt gelegentheijd gevonden om daarvan in het zeekere onderrigt te worden.

Toulang Bawang. Dat gewest is van ouds voor zeer peperrijk beroemt geweest; de grond is er nog dezelfde als te vooren, dus het wel de moeijte waard zoude zijn, efficacieuse middelen tot herstel der pepercultuur in die provintie aan de hand te neemen, dewijl er nu 's jaars maar 80 tot 100 bahra peper uit die geheele contrije gelevert word, dus de culture aldaar geheel vervallen is, waarvan de reedenen gemeld hebbe in mijne beschrijving van dat gewest, waaruit de middelen van redres van zelfs kunnen opgemaakt worden.

Vergadering, enz. Gedurende mijn aanwezen tot Bantam wierd er geene gezette vergadering gehouden, nog in 't politique, nog in 't justitiele. Veele Comp^s. onderdanen, die klagten hadden in te brengen, wisten niet waar zig te addresseeren. Op mijn voorstel wierd eijndelijk alle maanden Commissie of voldag gehouden, dog zulks duurde weder geen vol jaar; zo 't schijnt viel zulks de Secretaris en gecommitteerde leeden te lastig, dewijl nu en dan geen klagers verschijnende, voor niet een kwartier uurs gekleed moesten zitten. Dus gaat het met alles onder een slappe subordinatie.

Ik denke niet dat er veele van een ander gevoelen zullen zijn wanneer ik hier aanrade om, door zeekere vaste dagen te bepalen tot het houden van vergaderinge, in die inconvenienten te voorzien.

Mij dunkt de Vergadering van Politie kon alle maanden eens, in 't begin der maand, die van Justitie in 't midden der maand, en de Commissie of voldaagen, alle 14 dagen gehouden worden; al viel er niets extraordinairs voor, daar is altoos wel so veel sujet, dat men een half uur bij den anderen komende, 't zelve ten dienste der Comp^e. besteeden kan.

Verpandelingen. Het schijnt te zijn gepermitteerd Bantammers als pandelingen in dienst te neemen, mits van geregtelijke, en bij de Bantammers valabele bewijzen voorzien zijnde; zulks is nogtans in de laatste tijden geheel arbitrair verboden geworden, tot merkelijk ongerief van

veele arme Comp^s. dienaaren, wien, daar zij geene middelen hebben om zig van slaven te voorzien, nu ook verboden word om zig door Bantammers te laten oppassen, waardoor in geval van ziekte vooral veel verdriets komen te lijden.

Het was dus allernuttigst voor 's Comp^s. dienaaren, dat hun 't houden van Bantamse pandelingen of huurlingen gepermitteerd wierd, onder de nodige restricties en borgtogt, dat zij niet uijt het land zouden gevoerd worden, hetwelk gemakkelijk te verhoeden is.

De Commandeur GOLLENESSE is de eerste die zoo veel van de Bantamse Koningen heeft kunnen verkrijgen, dat hem gepermitteerd is geworden een rijtuig en paarden te mogen houden, zijnde dit een voorregt welk die Vorsten altoos aan zig hebben gereserveert gehouden.

Na het onderbrengen van dat Rijk door 's Comp^s. wapenen, zoude men zeer gemakkelijk de door de Compagie aangesteld werdende Vorsten van dit gewaand en belaggelijk voorregt hebben kunnen doen afzien; maar die daar belang in hadden, waren die geene van wien zulks geheel niet afhing, en de andere waren mogelijk blijde dat regt alleen te mogen genieten.

Zo eene ongezonde en eenzame plaats als ons etablissement tot Bantam is, moet op alle mogelijke wijze voor 's Comp^s. dienaren aangenaam gemaakt worden, waartoe de permissie tot het houden van rijtuijgen, als eene zoete uitspanning, veel zoude contribueeren. Men zoude, den Koning ten gevalle, daar eenige restricties aan kunnen vasthegten, omtrent het fatsoen of de pragt der rijtuigen en haar toebehooren, en omtrent de rencontres van den Vorst, waaraan, schoon nog zo strict, zig een ijder, ben ik verzekert, gaarne onderwerpen zoude. De paarden zijn te Bantam niet alleen voor een bagatel te krijgen, maar ook zeer goedkoop te onderhouden, dus zoude dat een uitspanning zijn waarin een ijder, groot en klijn, kon deelnemen. Ik ben verzekert dat wanneer een Commandeur, zonder ijdle hoogmoed, geappuijeert met de voorspraak van Haar Hoog-Ed^s., den Koning met ernst om die permissie vooralle Comp^s. dienaaren verzogt, zulks hem bij de eerste rencontre zoude toegestaan worden. Schoon dit articul op zig zelfs niet absoluut tot ver-

beetering van 's Comp^{e}. belangens te Bantam strekt, nogtans dewijl het verblijf aldaar van Comp^{e}. dienaaren daardoor veraangenaamt en hun situatie gemakkelijker worden zoude, zo heb ik niet kunnen nalaten dit mede onder de pointe van verbeetering voor Bantam te laten invloeijen, dewijl de bevordering van het welzijn der dienaaren aan dat der Comp^{e}. en des Konings is vastgehegt. Die het eene behoorlijk bevordert, doet het andere geen afbreuk.

De zeeroovers. Geheel de Lampongse stranden waaren voorheen verblijfplaatsen van zeeroovers, maar vooral de rivier Toelang Bawang, alwaar het landschap Denthe, aan de mond der rivier, tot een schuilplaats voor een geheel volk van dat ras verstrekte. De boovenlanders hadden daardoor gelegentheijd om slaven te kopen, zijnde het de door die roovers op zee geroofde manschappen, dewelke tot het bebouwen hunner pepertuinen en rijstvelden dienden. Te dier tijd bloeiden de landen van peeper, maar na het verjaagen en uitroeijen dier roovers begon de cultuur allengskens te vervallen, gelijk ik omtrent Bantam hebbe opgemerkt, waarom men (dunkt mij) het gebrek van slaaven mede onder de reedenen van verval der peperteelt tellen moet, dewijl een vrij Bantammer in het generaal niet meer werken zal, als zo veel hem nodig is om de honger en het gebrek voor te komen. Ter vervulling van dit gemis van slaven, komt mij weder niets zoo gepast voor als 't toelaten van Chineezen en vreemde inlanders tot het planten van peeper.

De zeerovers speelen nog dikwijls hun rol in de Bantamse waateren, zelfs in de bogt van Bantam zelve en in 't zigt van onze vlag, op klaaren dag prauwen vermeesterende; jaa des nagts durven zij wel in de bogt te landen en het volk van hunne slaapsteeden te ligten.

Ik heb er dikwijls expedities op zien onderneemen, maar altoos met verkeerd overleg en wanneer het te laat was, zijnde het volk, daarop uijtgezonden, van de straaten geprest, meest ongewapend en onwillig, schoon er dan evenwel nog groten ophef van gemaakt werd.

Ik zoude bij mijn tijd drie gevallen te Bantam kunnen opnoemen, waarin het opbrengen van een of meer zeeroversprauwen, bijaldien het beter ernst geweest was, zeker geweest ware.

Bijaldien er dus te Bantam eene vaste schikking en ordre plaats had, zoude dat gespuijs zeer ligt voor altijd uit die streeken kunnen gehouden worden, waartoe ik dikwijls mijne gedagten heb laaten gaan, en waartoe (onder verbeetering) het volgende voorstelle.

De Koning van Bantam zal altoos in dienst hebben een vlootje bestaande in:

1 groote pandjadap, bemand met 40 koppen,

en voerende	4 metalen 1 ℔*	12 snaphaanen,
	6 dito of ijzeren ½ ℔*	eenige pieken,
	6 draijbassen ¼ en ⅛ ℔*	150 ℔ kruid,

1 klijne pandjadap bemand met 30 koppen.

en voerende	2 metaale 1 ℔*	8 snaphanen,
	2 dito ½ ℔*	eenige pieken,
	6 draijbassen	100 ℔ kruijt,

12 vissers prauwen, opgeboeijt en versterkt op de wijze als de zeerovers prauwen, waarop 12 riemen gemakkelijk konden dienst doen en des noods 16, elk bemand met 20 koppen, en voerende

2 grote draijbassen	8 snaphaanen
6 klijne dito	50 ℔ kruijt.

Te samen 14 vaartuijgen en 310 koppen.

Zeekerlijk Bantams rijk is tans niet florissant genoeg om de ongelden van zo een armement alleen op 's Konings reekening te kunnen stellen, waarom de twee groote prauwen en de aanstelling van dier hoofden alleen voor 's Konings reekening zullen blijven, waartoe dan ook bekwame en aanzienlijke persoonen verkiesen moet, en onder de manschappen mede officieren moet aanstellen, dewelke alle een vast tractement van het rijk moeten genieten; de overige twaalf prauwen zullen ten laste der rijksgrooten koomen, die daartoe zelf hoofden (onder approbatie des Konings) zullen aanstellen.

Van die vloot moest te Bantam altoos de helft gereed leggen, zo dat zij effectif binnen 6 uuren naa gegevene ordre onderseijl konden uitgaan, en de andere altoos op kruijstogt zijn. Over de eene helft moest een

Admiraal ('t hoofd der groote prauw), en over de andere helft een Vice-Admiraal ('t hoofd der klijne prauw) 't gezag voeren.

Al wat zij op eene regtvaardige wijze buijt maakten, moest hun geheel afgestaan worden en na regt verdeelt worden, behalven de schuldige zeerovers, die aan de Justitie moesten overgelevert worden, onder betaling van 30 Rijxd[s]. voor een bevelhebber, en 10 voor een gemeene onder hun; zelfs voor elke kop van een doden vijandt, die te weeten in 't gevegt gesneuvelt was, moest hun door de Compagnie mede vijf rijxd[s]. afgegeeven worden. Deeze vaartuijgen konden den Koning (bij gelegenheijd) teevens tot expressen na de Lampongs dienen, waartoe men nog al een expres vaartuijg nodig heeft.

Zij konden ook op Mandhareese of andere prauwen kruijssen, die zonder passen of met verbooden waar vaaren, en in 't generaal geregtigt weezen, alle vaartuijgen, die zij onder weg rencontreerden, te visiteeren; dog moesten aan zekere instructiën en vooral aan 't inventariseeren van alles wat zij naamen, onderworpen zijn, zoodat zij nooijt als op geregtelijk onderzoek 's Compagnies en 's Konings wegen, in possessie hunner prijsgelden mogten gesteld worden.

De bepaaling hunner kruijstogt moest drie maanden zijn, zig als dan vervangende; d'eene divisie der vloot moest niet t'huijs komen, voordat door d'andere vervangen was, opdat er altoos kruijssers in zee waaren.

Van hunnen kruijstogt terugkomende, moest elke eijgenaar der prauwen verpligt weezen deselve terstond schoon te laten maken en des noods te repareeren, en weder in goede order te brengen binnen een behoorlijke tijd, ofte, zoo er meer als een maand tot dat werk nodig was, terstond een ander vaartuijg in plaats moeten leeveren, even als de andere van alles voorzien. Ter reede leggende, moesten in ijder vaartuig altoos, dag en nagt, ten minste drie man huijsvesten, en de eijgenaar borg zijn voor de overige manschap altoos te zullen bij de hand zijn, om, gelijk voren gezegt, in 6 uuren tijds altoos reisvaardig te kunnen weezen. Ik durf verzeekeren, wanneer hieraan de hand gehouden wierd en zulken order in vigeur was, dat er meenig stout zeerover opgebragt zoude worden en de waateren omtrent Bantam vrij wat vijliger zouden zijn, als nu.

Aan de handelprauwen zouden voor de veijligheid, die hun daardoor be-

zorgt wierd, eene geringe belasting kunnen opgelegt worden, waarmede de ongelden voor den Koning of zijn Grooten, wat konde vermindert worden.

Ligters, barken ofte andere Comp^{e}. vaartuijgen zijn in dit geval onnut, omdat de zeevaartuijgen der roovers zeer ligte en extra wel bezeilde vaartuijgen zijn, zodat zij de groote Europesch getuijgde vaartuijgen altoos kunnen ontsnappen. Dus de Comp^{e}., bijaldien goedgevonden kon worden dezelve mede in die lasten te doen deelen, tot bevordering des welzijns van het rijk, niets gevoegder kon opgelegt worden, als het geschut daartoe te leenen, en 'sjaars 1000 ℔ kruit of minder daartoe te verstrekken, buijten, als vooren gezegt, de premiën voor de krijgsgevangene ofte gesneuvelde vijanden. Waarmede ik denke de vaart op en van de Lampongs, en na Batavia, geheel veijlig gemaakt zoude worden, en niet, gelijk thans, menig vaartuijg met peper door de zeeroovers genomen zoude worden, waarvan men te Bantam kwalijk te hooren komt.

BESCHRIJVING DES KONINGS EN DER HOFGROOTEN.

De tegenwoordige Koning van Bantam heeft van zijn jeugd af door de dependentie, waarin hij het Rijk van d' Ed. Compagnie zag, groote vrees en eerbied voor dezelve gehad. Hij heeft ook meer dan eens getoont den European zeer genegen te zijn. De Commandeur MEIJBAUM heeft door zijne hoffelijke manieren veel gecontribeeert om dien Vorst in zodanige dispositie te onderhouden. Nogtans, dewijl de Priesters zijner Godsdienst altoos veel invloed op hem gehad hebben en hij het Mahometaandom met een blinden ijver aankleeft, zo is hem een soort van stroefheid, die in zeekere opzigten wel afkeer mag genoemd worden, jegens de Christenen bijgebleeven, dewelke nog grooter geworden is sedert dat de vreemde paapen zulken grooten ingang op Bantam, en vooral aan het hof gevonden hebben, zonder dat daarop van Comp^{e}. wegen eenige meerdere agt geslagen is, als nu onlangs door de Hoge Regeering zelve, zodat de Vorst, die zig in veele opzigten naar de Europeanse

manier in kleeding, huijshouding, enz. geschikt had, op eenmael weder geheel van manieren verandert is.

De armoede, waarin dc Vorst door een verkeerde behandeling van zaken vervallen is, dwingt hem tot allerlei momentaneele middelen van herstel zijner finantiën de toevlugt te neemen. Het is te wenschen en ik twijfele niet, of hij zal, door de onlangs met ernst gedane adhortatiën en door de ondervindinge geleert, dat dusdanige middelen op den duur zijn Rijk ruineren zouden, daarvan afzien en zig met ernst toeleggen, om de peperculture als de hoofdzaak aantezien en die voor alles en op allerlei wijze in zijn land animeeren. Wanneer hij overtuijgd zal zijn, dat zulks zijn intrest is, zal hij degeenen die hem Comp^e. weegen daar daartoe aanmaanen, meer gehoor geeven. Hij heeft tot 's Comp^s. opperhoofd aldaar ijmand nodig die ferm is en wel ter tonge, anders worden 's Comp^s. belangen verwaarloost.

Tevens moet het ijmant weezen, die zig in alle zijne handelingen herinnert, dat hij de Comp^e. representeert, en noch de eerebewijzen die de Vorst hem doed, voor zig zelfs in het particulier neemt, noch uijt particuliere glorij meer vordert, dan de Vorst verpligt is te doen, en in alle gevallen om geen zaaken van weijnig belang aan de Koning, die zijn zwakheeden heeft als andere menschen, ongenoegen geeft; daarentegen moet hij in zaken van gewigt vrijmoedig 's Comp^s. belangen voorstaan, om den al te grooten invloed voortekoomen, die de Vorst wel zoude kunnen pretendeeren. In 't generaal is 's Konings carakter een vermenging van goede en min goede hoedanigheden, naa de omstandigheden waarin hij zig bevind.

Ik heb hem gekent jeegens de Nederlandschen Compagnie met het hart van een Vorst en de trouw van een Vassal, dog altoos straf jeegens zijne onderdaanen, uit hoofde dat hij wantrouwig is (en met reden) of sommigen zijner Rijksgrooten geen al te groote conversatie met Europeanen houdende, alle zijne daden critiseeren, en hem daardoor minder bij de Compagnie geacht maken zouden. In de laatste jaaren heeft hij zig veranderlijk in al zijn doen getoont; een liefhebber van pracht en staatsie heeft hij veel geld vermorst aen pragtige gebouwen, fraaije meubelen, kleederen voor zig en zijn gevolg, heden dus en morgen anders

leevende, dan vermaak scheppende in het houden van een grooten stoet van allerleij honden, dan in torteldnijven, dan door de lust bevangen om alle schoone vrouwen van zijn land te bekennen, op hetzelfde oogenblik zat van alle zijne lusten tot onvermoeid bidden, heele nagten lang, overgaande; koopziek zonder voorbeeld, heeft hij zig op het laatst zoo diep in schulden gestooken, dat van het eene uijterste tot het andere overgaande, zijn koninklijke hofstoet in een particuliere huishouding veranderd heeft, en, om geld in handen te krijgen, diverse meubelen en andere goederen, jaa een partij door hem zelfs gedragen kleederen, zowel als die van zijn geweese gevolg, publiq heeft laten opveilen en verkoopen: zaaken die een Vorst niet betaamen en waarvan de Commandeur hem gemakkelijk had kunnen en moeten detourneeren.

Tot besluijt. Indien men de Vorst een wijnig in zijn blinden godsdienstigen ijver kon maatigen of zelfs eenige agting voor de Christelijke godsdienst in hem verwekken (dat ik gansch niet voor onmogelijk houde) en indien een kundig en ongeïnterresseerd hoofd 's Comp^s. wegen op Bantam resideert, die hem helpt zijne zaaken voor eerst wat in order te brengen, zodat hij behoorlijk zijn fatsoen kan houden, zo zal ras de grond van 's Vorsten carakter te voorschijn komen, hetwelk ik dan gerust kan beschrijven te zijn, goedaardig, grootmoedig en edel, en dan zal men niet als die eene faut bij hem bemerken, dat hij zig niet ligt van een eenmaal aangenomen gevoelen laat verzetten, bijaldien hij zig inbeeld zulks zijne regten zoude benadeelen; maar dewijl hij ten uijterste aanminnig en vriendschaphoudend is, zo zal hij, mits hem gelijk in de zaak gegeven word, altoos uit edelmoedigheijd, op verzoek van iemand daar hij agting voor heeft, van zijne regten afzien.

Eer ik melding van de Rijksgrooten en hun caracter maake, moet ik vooraf laten gaan, dat de weijnige conversatie die men te Bantham met hun kan houden, doordien de Koning zulks zo veel mogelijk teegengaat, gevoegt bij de geveinstheijd die den Bantammer als aangeboren is, niet toelaat dat men met eenige zekerheijd hunne hoedanigheden beschrijven kan. In het generaal zijn zij bij den European en inlander bekend voor zulke, gelijk ik ze hier zal beschrijven.

Pangeran RADJA MANGALA, een eijgen broeder des Konings, dog van

een andere, en wel van koninklijke bloede gesproten moeder, is volgens het regt der natuur de naaste tot de kroon, dog is kort voor het verheffen van den tegenwoordigen Koning, dewijl hij zig teegens de bestelling der Regeering zogt aan te kanten, na Banda gebannen, alwaar hij nog leeft. Hij was heerszugtig en wellustig van aart, zo godsdienstig niet als deezen Koning, maar den Europeaan wel zoo genegen. Hoedanig zijn caracter thans is, na zijne verneedering, zal men te Banda best weeten.

Pangeran MOCHI.

Is van dezelfde ouders als de voorige, een jongeling, vreedzaam en stil van aard, bij Europeaan en inlander genoeg bemint, dog hij word niet voor al te geestig versleeten, schoon zulks met de jaaren kan veranderen, dewijl nog zeer jong is.

Pangeran RADJA NINGRAT.

Een onegte broeder des Konings, Capitein van 's Konings lijfwagt, geboren RATOE BAGOES, gelijk alle onegte Konings kinderen getituleerd worden, en door deezen Vorst tot de rang van Pangeran verheeven.

Deeze leeft stil en bemoeijt sig weinig met zaaken; hij is door Europeaan en inlander beijde geagt en bemint, zijne huijshoudelijke hoedanigheeden zijn bij ons weijnig bekent.

Pangeran SOERA MANGALA.

Broeder des voorigen. Is hoofd van 's Konings abdi's of zogenaamde rijksslaaven.

Deeze leijd een slegt leeven, geen vriend van ijmand als in schijn, hoogmoedig en straf over die onder zijn gehoorzaamheid gesteld zijn, weinig geagt onder zijn gelijken, omdat hij sijn eijgen fatsoen en geboorte te kort doet.

Pangeran SOURA NASPADA.

De derde onechte broeder des Konings, Officier in desselfs lijfwagt.

Deszelfs caracter, als nog jong zijnde, kan veranderen, dog zoverre thans bekend is, schijnt hij de voetstappen zijns ouderen broeders te zullen volgen.

Pangeran COESOEMA DI WIRIA.

De vierde onegte broeder des Konings, mede Officier in deszelfs lijfwagt.

Van een beeter reedelijk caracter als de twee vorige en een stil en vreedzaam leeven lijdende. Hij is den Europeaan niet zeer genegen, maar ingenomen voor de regten van zijne Natie,

Ratoe BAGOES SLEMAN.

Als de vorige, dog dewijl hij tot nog toe met geen titul gehonoreerd is, schijnt hij bij den Koning zijn broeder weinig geagt te zijn. Bij den inlander is hij niet in aanzien; schoon weinig onder de Europeanen bekent, zo weet men egter dat van zijn hoedanigheden niet veel goeds te zeggen valt. Er zijn nog twee jonger onegte broeders des Konings, die zelden te voorschijn koomen, en van wiens hoedanigheden ik niets heb kunnen te weeten krijgen. Alle de opgenoemde Prinsen van den bloede leeven als particulieren, en hebben bij den Vorst zeer weinig in te brengen, leevende meest van hetgeene hij goedvind haar te geeven. Onder den inlander zijn zij mede niet genoeg in aanzien, om, zo er zig eenige onrustige geesten onder bevonden, ooijt iets te kunnen onderneemen.

Pangeran RADJA COESOEMA.

Oom van de Koning, van wiens vader hij een onegte broeder was.

Deeze is van een deugdzaam caracter, ofschoon hij de naam heeft van wat geldgierig te zijn; hij is oud en afgeleeft, brengende zijn meeste tijd door in godsdienstige oefeningen en dagelijks het verval zijns vaderland beschreijende.

Ratoe BAGOES RAMLANG, is een eijgen dog jonger broeder van deeze. Hij is bij ons niet als in naam bekent.

Pangeran ARIA ADY SANTIKA.

Egte zoon van den in 't jaar 1753 geabdiceerden Sultan.

Een groot liefhebber van de amphioen, waarbij hij zijn meeste tijd doorbrengt half slaapende, nog gezellig voor den Europees, nog voor den inlander. Arglistig en geheim in alles, gevreest en geagt bij sommigen, zoude hij bij extra ordinaire voorvallen het zijne intebrengen hebben. Hij word geschat rijk te zijn, en dat hij veel van deezen Koning te pretendeeren heeft.

Pangeran ACHMAT.

Een jonger vleeschelijke broeder van den vorigen. Stil van aard, dog

mede overgegeeven aan de amphioen en de wellust. Den Europeaan zeer minzaam ontmoetende, is hij bij hun veel geagt.

Pangeran CASSATRIAN.

Een klijnzoon van den op Ambon geweest zijnde en aldaar overleden Sultan, door Pangeran CASSATRIAN zijn vader, dus neef van den regeerenden Sultan, opzigter van 's Konings visvijvers en vaartuijgen.

Deeze is hebzugtig en wilkeurig van gedrag, meede veel gebruijk makende van amphioen. Den Europeaan is hij niet zeer geneegen, als om intrest halve en bij den inlander zeer gevreest; en onder de rijksten van den lande geteld.

Pangeran NATABAYA.

Een onegte broeder van den Sultan Ambon, dus oudoom van deezen Vorst, is altijd voor woest en wreed van aard bekend geweest, het leeven van zijne minderen weijnig agtende (dus beschreef de Koning zelf hem, volgens de opgave van den Commandeur, in zijne ziekte A°. 1785.) Naderhand egter is hij vreedzaam en zelfs een steun en beschermer van verdrukten geworden, en den European uijterlijk veel geneegentheijd toedragende. Dewijl hij een ouden vos is, veel gehoor aan Arabische Priesters geevende, en een meester in het veijnzen, is daar nogtans geen peijl op te trekken; somtijds is hij bij den Koning zeer gezien en somtijds legt hij achter de banken. Hij is wel begoed, bezittende, buijten contanten en juweelen, veele landerijen.

Pangeran ABDUL RAUP.

Een neef des Konings, geheel overgegeeven aan de amphioen, waarin hij sterk plagt te smokkelen, wijnig geacht bij de inlanders, geen vriend van Europeesen, als intresthalve.

Pangeran MOCHAMAT SALÉ.

Een broeder van deezen, omtrent van dezelfde aart, dog een godsdienstiger leeven lijdende.

Pangeran ARDI — neef des Konings.

Een doorbrenger en liefhebber van amphioen, in geen aanzien bij den Vorst of de Grooten, geen groot verstand bezittende, dog den Europeaan zeer geneegen, met welke hij gaarne verkeert. Hij word beschuldigt zig met slaaven verleijding te geneeren.

Er zijn nog veele afstammelingen van Bantams Koningen, zo dat er zelfs een geheele negorij is, die bijna door geene anderen bewoond word, dog zij zijn alle uijt onegten bedde gesprooten en geen hunner is genoeg in aanzien, dat er eenige melding van verdient gemaakt te worden.

De gegeven beschrijving der hoedanigheden van de voornaamste Princen van den bloede te Bantam, is in 't generaal niet vlijend voor hun; dan, dat men de voorjaarige Compagnies papieren met onpartijdigheid naleeze en men zal bevinden, dat de teegenwoordige Princen hunne vooroudern nog in ondeugden niet evenaaren, en dat zij zig veel stilder en geschikter gedragen, hetwelk veel is toe te schrijven aan de mindere magt en rijkdom, die zij thans bezitten, zijnde de meesten zoo arm, dat zij geheel van 's Konings weldadigheid moeten afhangen, waarom men hunne geringe vermogens van geest meest kan toeschrijven aan eene kwade opvoeding. Ik twijffele niet of zij zouden, door een gemeenzame verkeering met de Europeesen, meerder vrijheid en minder dependentie van den Vorst, geheel ten goede veranderen, zo zij niet, ten minsten haare kinderen en hunne jongeren; haare schijnbare ongeneegentheijd voor den Europeaan komt meest voort uit vreeze voor den Vorst, die hun de verkeering met dezelve ten sterksten verbied.

De volgende Rijksgrooten zijn niet van koninklijke afkomst, maar door deezen Vorst tot hunne tegenswoordige staat en waardigheeden verheeven, als:

Pangeran WIGNIA DI RADJA, oud Rijksbestierder.

Hij wierd den voorigen Rijksbestierder, om deszelfs ouderdom, in 1779 tot adjunct toegevoegd, dog is ten tijde van den Commandeur MEIJBAUM eenige tijd in disgratie aan het hof geweest. Nogtans, omdat men een man van moed en overleg benodigt was, stelde men hem aan tot bevelhebber der vloot, die de Koning van Bantam in 1782 uijtruste, om, geconjungeert met 's Comp^e. gewapende scheepen, de post van Samanca weder op de Engelse te heroveren, in welke expeditie, gelijk bekent is, na genoegen geslaagt hebbende, is hij weder in gunst bij den Vorst gekomen, vooral naa den dood van den Commandeur MEIJBAUM, die zijn vriend niet was, en hem bij eene memorie praeparatoir beschreef als argligtig en wel ter tonge, voor wiens stille menées men

zig Comp^s. weegen ten uijtersten wagten moest [1]. Het zij hoe het zij, naa den dood van den Rijksbestierder DIPA NAGARA, wierd hij tot dat aanzienlijke ampt door den Koning voorgedragen, dog hetzelve geen ses maanden bekleed hebbende, wierden er eenige beschuldigingen tegen hem opgemaakt, en hij op verzoek des Konings weder afgezet, waarvan ik onder de hand vernam dat de voornaamste reeden was, dat hij zig het gezag van voorige Rijksbestierders (die zich door de Compagnie gerugsteund agtende, zich vrijelijk over de zaaken uijtlieten, en zich de onderhandelingen met 's Comp^s. Ministers aantrokken) weder zogt aan te matigen, schoon hij daarom zig in 't een of ander wel kan mistast hebben, waarvan ik hem niet kan vrijspreeken, dewijl de handelingen der Grooten voor 's Comp^s. bediendens altijd zoo veel mogelijk verborgen worden.

Naa zijne demissie heeft WIGNIA DI NATA zig op een vroom en godsdienstig leeven toegelegt, brengende zijn meeste tijd met den alcoran door, waardoor hij weder veel invloed bij den Vorst, die, niet te wel van goede raadslieden voorzien, somtijds niet weet waar zig te wenden, gekreegen heeft. Hij heeft zelfs verzocht als Pelgrim naa Mecca te mogen gaan, hetgeene hem door zijn Vorst geweijgert is.

Als men deeze persoon grondig kende, en hem bij zijn zwak (de ambitie) vatte, zoude hij de Compagnie, schoon men zegt, dat hij goed Mahometaans in zijn hart de Christenen haat, van veel nut kunnen weezen.

In desselfs plaats wierd aangesteld:

Pangeran MOCHAMAT TAYEB, een onnozel en dom mensch, zonder het minste vooruijtzigt, en in het geheel niet geschapen tot de waarneeming van zo een gewigtig ampt, als dat van rijksbestierder.

De meeste maniance van zaaken is hem ontrokken, de vrees van, gelijk zijn voorganger, ongevraagt zijne demissie te krijgen, maakt dat hij zig alles laat welgevallen, wat de Vorst of zijn vertrouwden doen; hij

---

[1] Deze memorie bezit ik en is door den overleedene opgemaakt, anno 1780, toen hij zich flateerde tot Commandeur van Malabar aangesteld te worden, waarin eenige pointen tot onderrigting van zijnen vervanger begost te beschrijven, dog dewijl hij zig naderhand in zijne meeninge zag teleurgesteld, wierd deeze kladmemorie onder eene partij onnutte papieren in een mand gesmeeten, waaruijt ik dezelve, na des Commandeurs dood, heb uijtgezogt, als nog waardig om tot onderrigting te dienen.

is gevreest nog geagt, omdat er geene verongelijkte onder zijn bestier heul kan vinden.

Pangeran COESOEMA DI RADJA, bijgenaamt SCHIPPERS, zo men zegt, omdat hij op recommandatie van den Commandeur SCHIPPERS, door deezes Konings vader tot die rang verheeven is.

Deeze leijd een stil leeven en is wel gezien; hij word in zaaken van wijnig belang, dikwils door den Vorst geraadpleegt en geëmploijeert.

KÉ FOKKÉ NAJANOEDIEN, de Hoogepriester, thans President van den Raad van Justitie, waarin hij na willekeur regt doet. Hij heeft weinig doorzigt, is schraapzugtig van aard, en den Europees wijnig geneegen, hetgeene men van een Mahometaans Priester in de India's ook met geen reden verwagten kan.

KÉ HADJI TABIB, oom van de vorige en oud Hogepriester, voor welk ambt hij bedankt heeft, omdat zijn Vorst in het houden der vasten de nieuwe wijze volgt, die een dag met de oude verschilt, en welke door een pelgrim van Mecca hier onlangs is ingevoert; voor 't overige zeer geagt om zijn kennis in de godsdienst en om zijn stigtelijk gedrag.

De mindere amptenaaren zijn:

KIAY ARIA BANDITA. Sabandhar des Konings aan den boom van Speelwijk.

Deeze is dom in staatzaaken, maar gesleepen op zijn intrest en het uijtvinden van allerlij klijne belastingen op de in- en uijtvaarende vaartuijgen, voor het overige juijst van geen kwaad caracter. Hij verkeert amptshalven veel met Europeesen. De Koning maakt veel werk van hem, zoo omdat hij onder 't gevolg van zijn grootvader mede na Ambon gegerelegeert is geweest, als om zijn vrouwswille die 's Konings ordinaire boodschapster is, zodat, indien hij wat meer doorzigt had, het ampt van Rijksbestierder onlangs zeeker het zijne had geworden.

Hij is de eijgentlijke boodschapper van den Koning bij den Commandeur en vice versa Comp[s]. weegen, dog die bediening word meest door zijn vrouw NIEY RADEENG, een geweese bijzit van des Konings vader, waargenomen, dewelke daarin ook afgeleert, 't talent heeft van niets te zeggen met veel woorden, en alles uijt te hooren, zonder dat zij ergens na vraagt, waarom zij bij den Koning in groot vertrouwen staat en tot alle geheijme onderhandelingen gebruijkt word.

KIAY ARIA ASTRA DINATA, bijgenaamt KAMAL.

Is opziener van 's Konings peeperpakhuijzen. Een zijner vooronderen was een Chinees metselaar, die zig liet besnijden en ten dienste des Konings veel voorname gebouwen en bruggen aangenomen en voltoijt heeft, waardoor in rijkdom en aanzien toenemende, zijn zoon tot opziender van de peperpakhuijzen is benoemt, met belofte, dat die bediening erfelijk in zijne familie blijven zoude, gelijk ze nog is.

Ten tijden van den Commandeur MEYBAUM wierd KIAY ARIA KAMAL tot de meeste boodschappen van belang tussen de Koning en de Commandeur, en KIAY ARIA BANDITA meest tot huijshoudelijke zaken gebruijkt, dog naderhand verminderde het credit van den eersten merkelijk, zodat hij thans bijna als vergeten leeft. Hij heeft zig arm genegotieerd op de Lampongs, en is daarbij met lighamelijke plagen zodanig bezogt, dat bijna niemand meer met hem verkeerd, en hij een voorwerp van medelijden is geworden. Hij droeg den Europees een goed hart toe, en was meer Comp[e]. dan Koningsgezind, zodat hij in zijn fleurige staat regt geschikt zoude zijn geweest tot Rijksbestierder, als de peperculture sterk voorstaande en de landzaaken volkomen kundig, dog in zijn tegenswoordige en elendige staat is niets van hem te verwagten.

Tommogon RAKSA DI BAWA, is een broeder van den overleden rijksbestierder DIPA NAGARA, dog daarom in geen groot aanzien.

Hij is Sabandhar des Konings aan den boom van Carrangantoe, welk ampt hem zoo veel opbrengt, dat hij ordentelijk bestaan kan. Hij knevelt den smallen handelaar zoveel niet als de andere Sabandhar, BANDITA.

Van caracter is hij een stil en vriendelijk oud man, den Europeaan (zoo 't schijnt) wel geneegen; zonder pretentie zijnde, zal hij zijne dagen denkelijk in rust aan den boom eijndigen.

Nog veele pangawas of rijksgrooten zijn er, die onder den Europeaan voor 't meest onbekend zijn, en die door den Koning tot diverse diensten werden gebruikt, sommige tot opzigters over zijne gebouwen, andere tot zendelingen ofte overbrengers zijner beveelen naa de bovenlanden of de Lampongs, andere stelt hij aan tot Regenten van zeekere negorijen te Bantam en op de Lampongs, wiens meeste werk is degeenen die onder haare gehoorzaamheijd staan de veeren te besnoeijen en arm te maa-

ken. Deze alle komen niet genoeg in aanmerking om daarvan veel te schrijven, ook niet van de zogenaamde Raadslieden van de Paceban, dewelke van hetzelfde alloij zijn.

Dog eene is er van dewelke ik verwagt dat hij met er tijd in consideratie zal koomen tot groote eerampten en misschien wel dat van Rijksbestierder.

KIAY ARIA ABOE CASSAM namentlijk, van wien in 1787 geschreven wierd, dat de Koning hem, zowel als de Regent van Samanca, van zijn post als Regent te Toulang Bawang, uit soupcon van malversatie, ontslagen en ter verantwoordinge opgeroepen had. Het bleek bij zijne terugkomst dat het uitgedagte voorgeevens waaren, waarvan het te verwonderen was, dat men gebruijk dorst maaken in 's Comp^s. brieven, daar het publiq was, dat hij reeds driemaal om zijn verlossing had laate verzoeken, die hem niet toegestaan wierd, dan toen eindelijk zijn broeder Maas ABOE NAIM in persoon de Koning een brief van zijn broeder bragt, en mondeling dezelve appuijeerde om zijn broeders ontslag te verkrijgen. Bij zijn aankomst te Bantam heeft hij zig ook terstond in 's Konings gunst weeten te dringen, zoodat hij provisioneel het lang opengestaan hebbende ampt van Secretaris waarneemt, en in andere zaken mede door de Koning gebruijkt word, hetgeene hij verdient om zijn goed oordeel en kennis van zaken, schoon voor 't overige niet veel goeds van hem te zeggen valt, zijnde schraapzugtig en gesleepen om, even als de groote hoop Bantammers, zig met het sweet zijner minderen te verrijken.

Nog is te Tjeringin een Gouverneur van dat landschap. Men zegt dat die provintie altoos door een Erfpangeran is bestiert geworden: ik heb er geen bewijzen van gevonden, schoon veele inlanders mij zulks verzeekert hebben. De jongste Pangeran overleeden zijnde, is er altans een ander tot bevelhebber van dat landschap benoemt, den INGABEY CARIM, die de moordenaar van onzen posthouder hebbende laaten ontslippen, in schijn met 's Konings ongenade gedreigt was, en nu veel eer schijnt beloont geworden te zijn.

Over klijne campongs en pepertuijnen zijn mede hoofden gestelt, dog zij komen weijnig in aanmerking, en verkeeren in het geheel niet met Europeesen, zodat zij ons alle onbekent zijn.

In het generaal is groot en klein te Bantam de Compagnie veel eerbied toedragende, den meesten is 's Konings afhankelijkheid van zijn Leenheer bekend. De religie en de jalousie over hunne vrouwen, waaraan in 't generaal daar te lande groot gebrek heerscht, omdat de grooten er bij douzijnen moeten hebben, dit zijn de eenigste redenen van afkeer tegen den Europees. Wanneer men hun in dat opzigt toegeeft, is met de Bantammer alles te doen wat men wil, en van hem alles te verkrijgen, dewijl zij de onderdrukking van hunne heeren meest moede zijn en dus gaarne onder Compagnies heerschappij zoude overgaan.

Des Konings staatkunde is, zulks zoo veel mogelijk voor te koomen, waarom hij zig bijzonder jaloers betoont over de verkeering der Europeeze met zijne onderdaanen, bevreest zijnde dat veele klagten en ongeregeldheden zouden rugtbaar worden.

De Grooten zijn elkander in 't generaal afgunstig, van welke dispositie des noods voor de Comp^e^. goed gebruijk zoude kunnen gemaakt worden. Zij zijn meest arm, haar voornaamste bezittingen bestaan in eenige diamanten, goud en zilver. Die pepertuijnen hebben of rijstvelden, hebben nog al een bestaan, de vrugten des lands aan hunne onderhoorigen met geringe koopmanschappen betaalende en van de winst op dezelve haar staat onderhoudende. Bedieningen, als die van Sjahbandar en Rijdsbestierder, die eenige vaste winst geven, van deeze is bij overlijden de Koning gemeenlijk erfgenaam. Dus zijn er geene die hunne kinderen veel rijkdom zullen nalaten. De meesten zijn wel te vreeden, als zij een aangename en gemakkelijke woning, een speelvaartuijg en rijpaard en eenige mooije vrouwen tot hun gerief hebben. Al het overige laaten zij zig welgevallen. Huc usque et non plus ultra.

Na aldus het meest wetenswaardige uit de handschriften van den Heer J. D. B. V. B. te hebben medegedeeld, laten wij nog eenige extracten uit de bijlagen volgen, in zoo ver zij kunnen dienen om licht te werpen op de toenmalige inrigtingen en hulpbronnen en op de verhouding, tusschen het Europesche en het Inlandsche bestuur in Bantam.

Inkomsten des konings. Van het jaar 1765 tot en met het jaar 1778, zijn de jaarlijxe inkomsten des Konings geweest als volgt:

In gemelde 14 jaaren zijn volgens de Bantamsche negotieboekjes aan de Maatschappij geleevert 128,033 bharen peper, of jaarlijx 9145 [1], dewelke gereekent tegen 15 Sp^s. gelijk de Comp^e. daarvoor betaalt, bedraagen .... Sp^s. 137,175.—

hiervan stelle de helfte voor den Koning......... Sp^s. 68,587.½

De verdere inkomsten voor Zijn Hoogheijd, zoo van de generale pagten, die alleen ten zijnen behoeven geheeven worden; item het verhuuren der gepermitteerde zuijkermoolens en andere verhuuringen van landerijen, om hout te mogen kappen, etc., stelle, na aftrek van het geene daar afgaat, te bedraagen..................Sp^s. 12,412.½

Somma Sp^s. 81,000.—

Amphioen. De aanhaalder zij wie hij wil, bij mijn tijd heeft de fiscaal alleen voor zig zelf daarin gefungeert, en den aanbrenger ofte aanhaalder afgezet met een *welgedaan* ofte geringe recompens. Ook krijgen de Koning of zijne Ministers daar geen deel meer van. Daarentegen, wanneer zij lieden iets van dien aart aanhaalen, geven zij er ook geen kennis meer van aan 's Comp^s. bediendens, maar maaken de zaaken zonder hun concurrentie af.

Het placcaat van 1746 gerenoveert werdende, en algemeener bekend gemaakt, zoude dien morshandel wel wat teegen gaan; doch er diende sterk gezorgt te worden, dat er in het minste geen inbreuk meer tegen geschiedde. Er wordt teegenswoordig een sterken morshandel in dat arti-

[1] Volgens de staten op bladzijde 137 voorkomende, is deze gemiddelde hoeveelheid in het jaar 1780 nagenoeg bereikt geworden, vermits toen uit Bantam 1420 en uit de Lampongs 7734 bahra's zijn geleverd. In 1786 was de leverantie reeds gedaald tot 5544 bahra's.

Red.

cul gedreeven, als vooreerst in de bovenlanden, alwaar de Chineesen 't zelfs publiek in de negorijen te koop brengen, gelijk bevestigt word door 't onlangs aan den Commandeur ingeleevert rapport van de gecommitteerdens tot den peeper opneem van 1787. Dit zijn meest Chineesen, die van de Jaccatrase grenzen koomen, en de waar zelf is gesmokkelde amphioen van Tangerang. Dus de inwoonders der gebergtens ze zelfs beterkoop krijgen als tot Bantam, alwaar er een monopolie van gemaakt is, dat door de Koning aan de Lieutenants der Chineese natie voor 300 Spaans in de maand verpagt is. Die pagter werd het regt daarom niet afgestaan om zelf amphioen van de vreemden te koopen. Neen, hij is verpligt die van de Societeit tot Batavia te neemen, maar daarenteegen mag niemand als hij amphioen, schoon bij de Societijt tot Batavia ingekogt, aldaar koomen verdebiteeren, maar in geval van invoer moet ze aan den pagter gelevert worden.

Ten tweede, op de Lampongs, alwaar de Mandhareesen, die uijt het Oosten op Bencoelen door Straat Sunda vaaren, en in haar terugkomst zomtijds de Lampongs, vooral Samanka en Calambaijang aandoen, en hunne amphioen en lijnwaaten teegen voogelnessjes, olijphantstanden, ook wel peeper, dog het laatste zeer zeldzaam, verwisselen.

Ten derden, op de zuijkermoolens tusschen Batavia en Bantam, alwaar dat deeg door de Bataviasche Chineesen, wien de moolens toebehooren, van die van Onrust ofte de omleggende eijlanden, ofte direct van de Engelsen, ingekogt word.

Ik zoude er bij kunnen voegen tot Bantam zelve, maar ik zoude der waarheid te kort doen; niet, dat daar somtijds niet wel nog een geringe quantiteit door deeze en geene oude smokkelaar ingevoert wordt, die de waakzaamheid der opzieners ontsnapt, dog daar word meer ophef van gemaakt als de zaak verdient. En ik ben in het zeekere onderrigt, dat sedert de boovenlanden oopen zijn, dat is te zeggen, zeedert de communicatie tusschen het Bantamse en Jaccatrase zoo gemakkelijk geworden is in het gebergte, dat zeedert dien tijd de winst op dien morshandel te Bantam zelve tegen het gevaar zoo weijnig opweegt, dat de gedetermineerste zig daar aan niet meer zal durven blootstellen, gelijk uijt het vorengezegde ook ligt op te maken is.

Catoene gaarens. Dewijl de Lampongs geen capas genoeg leeveren om de Bantamse benoodigtheid te voldoen, en het zoo veel doenlijk dienstig is, de Bantammers van andere werken als de peeperteelt af te houden, hebben Haar Hoog-Edelens den Koning zeedert eenige jaaren gepermitteerd, jaarlijks een kwantiteit van 155,000 strengen catoenen gaarens tot Batavia ofte Samarang te laaten opkoopen, welk regt hij aan een Chineesch verpagt voor 1500 à 2000 Sp^{s}. in het jaar, die dan zijne onderdaanen het benoodigde voor het maaken van kleeden leevert, haar hetzelve zoo duur als mogelijk doende betalen. Deeze permissie is op zig zelve nuttig, maar het zoude meer aan het oogmerk voldoen bijaldien de voornoemde quantiteit gaarens door de Compagnie, met een gering opgeld voor de ongelden, aan den Koning geleevert wierd, mits dat de Vorst het aan zijne onderdaanen met niet meer als 30 pCt. avans weeder moest overlaaten. Daardoor zoude de Koning profiteeren en zijne onderdaanen nog vrij meer. Maar opdat aan die voorwaarde voldaan wierd, en er door zijn schraapzuchtige Ministers geen inbreuk op geschiedde, moest de verdeeling aan de ordinaire opkoopers van dat gaaren, onder toezigt van 's Comp^{s}. Ministers gedaan worden.

Goudstof. In de jaaren 1747/9 wierd er op Lampong Toulang Bawang, stofgoud voor de Compagnie ingezaamelt teegen 7 Spaans 't reaal swaarte, bij 3 of 400 reaalen te gelijk, welke in den tijd van eenige maanden door den Resident en 's Konings Regent bijeengebragt wierden.

Er is eene goudgraverij begonnen door twee burgers van Batavia, dewelke bij gebrek van kennis en goede directie te niet gegaan is.

Bijaldien zulks nogtans met beeter overleg ondernomen wierd, en de Palembanger uijt de boovenlanden werd geweert, die zig daar ophoud met smokkelen en slaaven rooven, zoude er, na de informatiën door mij genomen, nog al een naamwaardige quantiteit goud uijt die provintie aan de Comp^{e}. kunnen geleevert worden, die dezelve zoude indemnifieren voor de onnozel geringe quantiteit peeper, die thans 's jaarlijks van daar word aangebragt.

Grondeijgendom. De Bantamse Vorsten zijn, van de oudste tijden af,

zoo jaloers op de possessie van haar grond geweest, dat niets de Compagnie meer moeite gekost heeft als het obtineeren van den vollen eijgendom op het erf, waar zij haare gebouwen tot wooningen voor haare dienaren en berging haarer negotiegoederen zetten wilde, gelijk te zien is bij afg. brief van 20 April 1684, alwaar de Koning HADJI voorgeeft, zulks teegen de aloude Bantamse gewoonte te strijden; dog wanneer hem voorgehouden wierd en herinnert, dat hij kort te vooren in zijn nood Lampong, Tirtaijassa en Pontang aan de Comp^e. had aangeboden, liet hij zig overhaalen om dat erf in 't geheel af te staan.

Schoon men volgens overleevering tot Bantam meent, dat behalven opgemelde grond en het land bewesten Speelwijk, de oostkant van het fortres, langs het strand heenen tot aan de rivier Carrangantoe, meede Comp^s. eijgendom is, nogtans heb ik daar nergens eenige blijk of bewijs van kunnen ontdekken, zoo weinig als dat de Commandeurs thuijn Comp^s. grond zoude zijn, hoewel het laatste aangaande de teegenswoordige Koning mij zelf mondeling onderrigt heeft, dat een zijner voorouders dat stukkje land aan de successive Commandeurs had afgestaan.

Wat aangaat het eijland Panjang, het eenigste waare eijgendom van de Compagnie in het Bantamse rijk, hetzelve is den Koning ABOEL MOCHAZAN, des regeerenden Konings overgrootvaader, ten deele afgeperst, en dient thans alleen tot een speelplaats en kalkooven der Commandeurs. Dog het wierd in die tijd begeert om tot een verversplaats voor de in Straat Sunda vaarende scheepen te dienen, maar dewijl het geen waater heeft en geene inwoonders genoeg om er groententuijnen aan te leggen, zoo is aan dat oogmerk nooijt voldaan geworden. Het zoude nogtans, wanneer er meer werk van gemaakt wierd en men dat eijland deet bevolken, zeer geschikt tot het voorgestelde eijnde zijn. De grond is er zoo goed als tot Bantam, alwaar allerleij groentens, daar men werk van maakt, weeldrig groeijen, en vee zoude men er ook in genoegzaame meenigte kunnen aanqueeken, bijaldien er beeter onderzoek na vers waater gedaan wierd. Ik stel dat men er hetzelve zeeker vinden zoude, dewijl er wilde hartebeesten of reën en ander wild gevonden word, dewelke zeeker geen brak waater zullen drinken. Bij faute van dien zoude het een reegenbak kosten om aan het voorgestelde einde te voldoen.

Hoofden. Het verloop dat er thans is in de Comp^e. onderdaanen en vreemde natiën, onder de Comp^e. sorteerende, maakt de renovatie van oude ordres ten uijtersten noodzakelijk. In deeze laatste vijf jaaren vooral is het geheel versuijmd, eenige agt te slaan op de Comp^e. onderdanen in Bantams Rijk verspreid. De Hoofden ofte Mandoors derzelve hebben zig aan alle tugt onttrokken, en de meesten, dewijl er geen oog op gehouden word (onderdrukking van de Javaansche Grooten, op welkers land zij woonen, ondervindende) hebben een gedeelte hunner, vooral de ongetrouwden, het land verlaaten, en een ander gedeelte (te weten, die door huwelijks- ofte familieband aan 't land verbonden waren) zig aan de Bantamse regeering onderworpen, naamentlijk zig voor Konings onderdaanen uijtgegeeven, dewijl zij als Comp^e. onderhorigen geen protectie van de wetten meer mogten genieten.

De aanmoediging van vreemde natiën tot het bewoonen der Bantamse boovenlanden, zoude de Comp^e. zeer voordeelig kunnen worden, wanneer hun getal zoo sterk aangegroeit was, dat zij in tijd van onlusten konden dienen om de balans te houden tegen de Bantammers.

Het was gemakkelijk haar altijd in Comp^e. belangen te houden, bijaldien zij van het begin af Comp^e. protectie teegen de knevelarijen der Bantammers mogten genieten. Over alle gemeenschappen van die lieden, in een ofte twee nabij geleegene Compongs saamenwoonende, dienden de rijkste ofte die de meeste kinderen of familie hadden (en eens vooral *nooijt ongetrouwde*) tot Mandoors aangestelt te worden, dewelke alle maanden, ofte de ver af woonende alle 2 of 3 maanden, tot Bantam moesten afkoomen en rapport doen van al wat in hun district voorgevallen was, terwijl de naamlijsten dier lieden op die rapporten moesten vermeerdert worden met de nieuwgeborene ofte aangekomene, en vermindert met de gestorvene of vertrokkene, en eens 's jaars ijder een gering hoofdgeld van 12 of 24 St^s. opgelegd worden, ten profijte van het algemeene hoofd en twee mindere opzienders, op Bantam zelfs huijsvestende. Bij aldien dat werk met meer oplettendheid als thans behandeld wierd, zouden er zoo veel konkelarijen, als smokkelen, slaaven verleijden, enz. in de boovenlanden geen plaats vinden. Mij is door opgevatte slaaven (gehoor en gezigt voor reeden van weetenschap geevende) meer dan eens

verhaalt, dat er negorijen in de bovenlanden op de Jaccatrasche grenzen zijn, daar de Hoofden des Konings zig een middel van bestaan maaken van de gedroste slaaven, dezelve tot den rijstteelt aan hunne onderhoorigen verhuurende, en dat zij nooijt geene naa Bantam afzenden, als die zij vreezen, door 't weeder drossen, te zullen verliezen. Het minste dat een Mandoor pecceerde, moest hem dan een zeeker getal drossers op te brengen opgelegd worden, dat zij gemakkelijk zouden kunnen volbrengen en het wegloopen der slaaven van Batavia veel teegengaan zoude.

Onder de Comp^e. onderdaanen of zoogenaamde *Wettangers*, aan de Westkant, is het niet beter geleegen. Zij zijn door de gedwongen dienst op de wagtprauwen van de drie in Straat Sunda leggende kruijsposten, zoo afgeschrikt, dat hun getal, zeedert dat die dwangdienst ingevoerd is, meer als de helft vermindert is.

Indigo. Het is bekent dat die plant zeer wel op het Bantamse voortkweekt. Van de oudste tijden is het een tak van negotie tot Anjer geweest, dog nu is hij bijnaa vervallen, er word aldaar nog maar een geringe quantiteit tot eijge consumptie voor het Bantamse geprepareert. Ik laat aan het wijzer oordeel der Hooge regeering over, of zij het in Comp^e. intrest oordeelt, die culture aantemoedigen, alleenlijk noteerende, dat in zoo een geval de Bantammers door hooge prijsen in den beginne eerst in de gewoonte zouden moeten gebragt worden, om die verw op de vereijschte wijze te prepareeren. Want thans wordt zij aldaar meest nat in potten verkogt; het weinige dat zij droogen is zoo slegt bereid en met kalk vermengd, dat het voor den handel in Europa niet dienen kan.

IETS

OVER DE

HOOG-MALEISCHE BIJBELVERTALING.

Zoo een matroos, die eenige jaren te Smirna of elders in de Levant heeft doorgebragt, zich in Europa over zijn Italiaansch uitliet, men zou hem hartlijk uitlagchen, omdat daar ieder in de gelegenheid is, hem iets uit een Italiaansch schrijver ter lezing te geven, om te bespeuren, dat het in de havens der Middellandsche Zee door vreemden gebezigde Italiaansch, eene taal is, die niets anders gemeen heeft met de taal van ARIOSTO dan de meeste woorden, maar overigens alle spraakkunstige regelen heeft verloren. Ieder die met het Italiaansch een weinig bekend is, weet dat die matroos het Italiaansch spreekt, dat onder den naam van Lingua Franca [1] bekend is, omdat het door de Turken als de taal der Franken (d. i. Christenen) beschouwd wordt. Met het Maleisch is het daarentegen anders gesteld, want men hoort niet zelden een' oudgast in Europa over zijne kennis van het Maleisch doorslaan, en zelfs de opmerking maken dat hetgeen men van die taal te Delft kan leeren, nergens gesproken wordt en nimmer te pas komt. Predikanten en zendelingen, die schier nimmer in een Maleisch land geweest zijn, worden daaromtrent geraadpleegd, omdat zij op Java of wel in de Molukken

[1] Proeven van deze taal kan men vinden in GOLDONI's "l'impresario delle Smirne." MONTUCCIO (in zijne uitgave van GOLDONI, D. III, bl. 381) beschrijft haar met "un misto d'Italiano e di Spagnuolo, senza conjugare alcun verbo, esprimendosi sempre con l'infinito. Questo linguaccio, detto lingua Franca, s'usa alle Smirne, come pure in tutte le scale di Levante, cioè ne' porti della costa di Barbaria."

eenige jaren lang in zoogenaamd Maleisch hebben gepreekt. Waaraan zulks moet toegeschreven worden, zal uit het volgende blijken.

Ook van het Maleisch bestaat eene lingua Franca, bekend onder den naam van *laag-Maleisch*, in tegenoverstelling van *hoog-Maleisch*, dat alleen door de Mohammedaansche priesters en Christen geestelijken zou verstaan worden. De benamingen *hoog-* en *laag-Maleisch* worden echter zoo onbepaald opgevat, dat het beter is zich daarvan voortaan niet meer te bedienen, dåar de meesten in het denkbeeld verkeeren, dat het hoog-Maleisch alleen in de geschriften gebezigd wordt, en dus eene doode taal is, terwijl zij de onder de Maleijers gebezigde taal ook *laag-Maleisch* noemen. Zoo noemen sommigen b. v. het Maleisch der Westkust van Sumatra (het Mănangkărbausch) *laag-Maleisch*, in tegenstelling van hetgeen op den kansel als Maleisch wordt uitgegeven, of wel omdat het ook door het Maleische gemeen gesproken wordt, terwijl anderen diezelfde taal *hoog-Maleisch* noemen, omdat zij haar niet verstaan, of wel omdat zij ook hoog op de bergen (in de bovenlanden van Padang) wordt gebezigd. Anderen weder noemen het Maleisch van den Leydekker-Werndleyschen Bijbel *hoog-Maleisch*, en dit in zekeren zin teregt, daar het boven het bereik is zoowel van Inlander als Europeaan. In 't kort, *hoog-* en *laag-Maleisch* worden op zoo veel verschillende wijzen opgevat, dat men verlegen is, welke taal onder die benamingen moet verstaan worden. Wij onderscheiden het Maleisch in *Conventie-Maleisch*, *Centralisatie-Maleisch* en *Locaal-Maleisch*. Het Conventie-Maleisch is die taal, die tot het *Locaal-* en *Centralisatie-Maleisch* in verhouding staat, als de lingua Franca tot het Italiaansch. Het bezit geene taalregelen, daar het, door vreemdelingen gesproken wordende, die regelen aanneemt, die ieder spreker er volgens zijn begrip aan geven wil, en verdient een *brabbeltaal* (linguaccio) genoemd te worden. Het *Centralisatie-Maleisch* is die taal, die algemeen door de beschaafde Maleijers gelezen en verstaan wordt. Het is onder anderen te Atjih, op het Maleische schier-eiland, te Pălèmbang, Pasei, Bantĕn (Bantam) en zelfs te Măkkah geschreven geworden; zijn vaderland is het Maleische schier-eiland, waar het nog onder de Maleijers op die plaatsen goed gesproken wordt, waar de Chinezen nóg niet de overhand hebben. 't *Locaal-Maleisch* is het Maleisch, dat met meer of min dialect-verschil door Moham-

medaansche Maleijers [1] in hun dagelijkschen omgang gebezigd wordt. Zoo zoude b. v. het Mănangkărbausch door een Maleijer van het Schier-eiland niet verstaan worden. In den briefstijl zoowel als in de religieuse werken maakt ieder Maleijer, voor zoo ver het hem mogelijk is, van het Centralisatie-Maleisch gebruik, maar daar de meeste Maleijers heden ten dage te onbeschaafd zijn om een' in hun dialect alleen gebezigd woord weg te laten en daarvoor een dat op het Schier-eiland geldt te bezigen, zoo kan men veilig stellen, dat het Centralisatie-Maleisch thans alleen op het Schier-eiland geschreven wordt. In de correspondentie zoowel als in den omgang met Europeanen, bezigt de Maleijer, zoo veel mogelijk, het Conventie-Maleisch, daar hij bevreesd is, anders niet verstaan te zullen worden. Hoe beschaafder een Maleijer is, hoe minder gebruik hij van het Conventie-Maleisch zal maken, wanneer hij met geloofsgenooten te doen heeft, maar onbeschaafde Maleijers (waartoe onder anderen die van deze kust moeten gerekend worden) zullen niet zelden van een woord gebruik maken, dat zij nimmer in een geschrift gevonden, maar alleen van vreemdelingen gehoord hebben [2].

Weinigen hebben zooveel werk van het Maleisch gemaakt, dat zij niet in het denkbeeld verkeeren, dat het Maleisch eene taal is, die bij groote armoede in woorden, zich aan geene regelen bindt, en die weinigen zijn voor het meerendeel Protestantsche geestelijken, die in plaats van zich met de voortbrengselen der Maleische letterkunde bezig te houden, nadat zij zich uit ellendige werken met de woordvorming van het Maleisch meenen bekend gemaakt te hebben, vooral den Leydekker-Werndleyschen Bijbel bestuderen. Dat zij dien dan zeer duidelijk vinden is geen wonder, want de grondtekst staat hun als geestelijken meer of min voor oogen.

---

[1] Maleisch sprekende Christenen en Heidens (zoo als de Loeboes en Oeloes van Mandheling) worden nimmer Malajoe (d. i. Maleijer) genoemd. Op deze kust staat het woord *Malajoe* gelijk met *Islam* (Mohammedaan); zoo noemt zich b. v. de bevolking der kampong Baroes (ten Noorden van ons etablissement), die nog heden Bataksche familienamen (als b. v. Toekka, Sieambaton, enz.) draagt, *Malajoe*.

[2] Zoo vind ik in een' aan een Maleijer door een Maleijer gerigten brief 't Conventie-Maleische ڤيڬڠ (pègang) in pl. v. ڤڬڠ (păgang); pègang is anders alleen bij Chinezen, Europeanen en vreemdelingen in gebruik.

Met den stijl van dat werk eenmaal bekend geraakt zijnde, krijgen zij een zeer onjuist denkbeeld van de regelen der Maleische taal, en beoordeelen dan dien vromen arbeid uit een te gunstig standpunt. De eenige geestelijke, die hierop eene uitzondering maakt, is de Engelsche zendeling ROBINSON, die in eene inleiding vóór zijne Verhandeling over de Maleische spelling, de menigte gebreken van 't werk van LEYDEKKER c. s., vooral wat betreft het gebruik der voornaamwoorden, heeft aangetoond. De onverstaanbaarheid daarvan voor Maleijers schrijft hij toe aan de onkunde der Vertalers, en van alle beoefenaars van het Maleisch is hij dan ook de eenige, die begrepen heeft dat men in de Maleische taal, zoo zij goed gekend wordt, elk denkbeeld even juist als in de meeste talen kan uitdrukken [1]. Een der vertalers van den Bijbel, G. F. WERNDLEY, heeft eene Maleische Spraakkunst geschreven, die met al het goede, dat daarin voorkomt, de bewijzen levert, hoe hij niet alleen Conventie-, Centralisatie- en Locaal-Maleisch met elkaâr verwarde, maar zelfs naar de uitspraak der woorden giste. Zoo vinden wij op bl. 104 van zijne Spraakk. (oorspr. Editie 1736) eene soort van vervoeging van het werkwoord mămoekoel (iets *slaan*) aldus opgegeven:

beta poekoel,	*ik sla.*	kamie poekoel,	*wij slaan.*
angkau poekoel,	*gij slaat.*	kamoe poekoel,	*gijl. slaat.*
dieja poekoel,	*hij slaat.*	marikaietoe poekoel,	*zij slaan.*

Zoo als ieder weet, die een weinig Maleisch gelezen heeft, zou die vervoeging in 't Centralisatie-Maleisch aldus moeten luiden:

koepoekoel.	kamiepoekoel (meerv. exclusief.)
kaupoekoel.	kamoepoekoel.
diepoekoelnja.	die poekoel mariekaietoe.
kietapoekoel (meerv. inclusief.)	

Uit de vergelijking blijkt het, dat WERNDLEY wat hij van het Maleisch uit de geschriften leerde, met het Conventie-Maleisch, of wel dat Ma-

[1] Zie bl. 22, *Nederd. vertaling*, door E. NETSCHER.

leisch verwarde, dat hij op de plaatsen hoorde waar hij zich ophield, en dat zijne Spraakkunst volstrekt niet is eene "Maleische Spraakkunst uit de eigen schriften der Maleijers opgemaakt." Omtrent zijne onkunde van de uitspraak van 't Maleisch zij 't volgende aangebragt:

Woorden, die dikwijls voorkomen, zoo als *pada*, *sagala*, *soedah*, vindt men meestal zonder langen klinker gespeld, niettegenstaande de voorlaatste lettergreep den klemtoon draagt, want naar de uitspraak zoude men ڤاد سڬال سوده (zoo als in sommige Handschriften ook werkelijk die woorden gespeld worden) moeten spellen. WERNDLEY, de werkelijke uitspraak van diergelijke woorden niet in overeenstemming met hunne spelling kunnende brengen, plaatste een tasjdid op den medeklinker, die op de den klemtoon dragende lettergreep volgt[1] (hij spelt ڤدّ سڬّل سدّه) zoodat men de ongehoorde uitspraak: padda, săgalla en soeddah krijgt. Schier geen woord spreekt hij goed uit; zoo heeft hij bowat in plaats van boewat, dengan in plaats van dăngan, bejar in plaats van biejar, tantoe in plaats van tăntoe, enz.

Ook de Bijbelvertaling, die hij met LEYDEKKER en VAN DER VORM tot stand bragt, verraadt onbekendheid niet alleen met de regelen der Maleische taal, maar ook met het gebruik der woorden (en ware zij niet in Arabiesch karakter, men zoude daarin ook, denk ik, eene verkeerde uitspraak der klinkers kunnen ontdekken[2]). Wij zullen nu onze bewering trachten te bewijzen, door de vertaling van de gelijkenis van den verloren zoon (Luc. 15: 11 volgg.) een weinig van nabij te beschouwen. Wij kiezen juist dat stuk uit, 1°. omdat daarin geene uitheemsche[3], met name Arabische of Perzische, woorden voorkomen, en 2°. omdat het op zich zelve verstaanbaar zou zijn, zoo het maar goed vertaald ware geworden.

---

[1] Hierin is hij zelfs door ROBINSON gevolgd geworden.

[2] Het schijnt den Heer VAN DER TUUK ontgaan te zijn, dat die uitspraak kenbaar is door de uitgave in Italiaansch karakter, te Amsterdam in 1731, op last der Compagnie, bij WETSTEIN in 4°. verschenen. (Noot van H. C. MILLIES.)

[3] Men heeft de vertalers ten onregte te laste gelegd, dat zij vele uitheemsche woorden in hunne vertaling hebben gebezigd. De daarin voorkomende uitheemsche woorden zijn voor den Maleijer niet onverstaanbaar, en over 't algemeen dezulke, welke in de meest populaire en algemeen gelezene Maleische werken voorkomen.

Bărmoela die katakannja pada saorang manoesieja adalah doea anak lakie lakie.

Hier verwekt *pada* duisterheid, daar ieder het bij het voorgaande *die katakannja* zoude trekken.

Manoesieja beteekent *mensch* in tegenoverstelling van dier, spook enz. Een Maleijer, die Hollandsch kent, zoude bovengenoemde passage aldus vertalen: "Voorts werd door hem uitgesproken (het een of het ander) tot geen dier, spook of engel, maar tot een mensch: er waren twee zonen."

Maka barkatalah jang bongsoe dari pada mariekaietoe pada bapanja: ja bapa! bărilah padakoe bhagiean arta jang tăntoe.

Dari pada mariekaietoe is overtollig, want *jang bongsoe* beteekent *de jongste* van iemands kinderen, broeders of zusters, en daar hier van twee zonen reeds de sprake is, zoo behoeft men daarbij niets meer te voegen.

Padakoe door een' zoon jegens zijn vader gebruikt, is onbeschoft; hier had *kapada hamba* of *kapada saja* moeten gebezigd worden, want *akoe* bezigt men bij zich zelven sprekende, tegen zijn minderen, kinderen of wel tegen zijn gelijken in een gemeenzamen toon. In de gedachte van een' Maleijer zou die passage aldus luiden: "toen sprak de jongste uit hen zijn vader brutaal aan: geef jij mij eens gaauw een gedeelte van de bestemde goederen."

Maka di bhagikannja pada marikaietoe hiedoep hiedoepan.

In plaats van *pada* had *kapada* moeten gebezigd worden; hiedoep hiedoepan beteekent *vee;* misschien beteekent dit woord in de Molukken *goederen* [1].

Dan tiejada kămdiejan darie pada babărapa arie lamanja, maka anak jang bongsoe ietoe soedah kămaskan sagala sasawatoe, laloe bărangkat kaloewar kapada tanah jang djaoeh.

Hadden de vertalers zich streng aan den stijl der Maleische Schrijvers gehouden, dan zouden zij: "dan tiejada bărapa lamanja kămdiejan darie pada ietoe" hebben gebezigd.

Soedah kămaskan is weêr spraakkunst van het Conventie-Maleisch; men zegt: *die kămaskannja*, ofschoon *bărkămas* (*zich reisvaardig maken* door zijn goed in te pakken) had kunnen volstaan.

---

[1] Deze wijziging van beteekenis is frequent: het Indische drawya (*rijkdom*) beteekent in het Jav. (darbé) *bezitten*, maar in het Tobasch (dorbia) *vee*.

Tanah kan wel *land* (country) beteekenen, maar dan moet er een eigen naam bijgevoegd worden; hier had *nagărie* moeten gebezigd worden. In plaats van *kapada* had men *ka* moeten besigen.

Maka die sana ieja soedah mămboeroeskan artanja sambiel hiedoep dăngan bărlăbieh lăbiehan.

Ieja soedah mămboeroeskan is brabbeltaal; men zou *die boeroeskannja* kunnen zeggen. In het Centralisatie-Maleisch is dat *mămboeroeskan* niet gebruikelijk; men zegt *mămboewangkan* (eigentlijk *wegwerpen*).

Bărlăbieh lăbiehan zoude kunnen beteekenen *om 't zeerst wedijveren wie het meest is.* Ik weet niet wat van hovengemelde passage bij een Maleijer zou begrepen worden.

Dan satălah soedah ieja măngabieskan sagala sasawatoe, maka datanglah kasoekaran kalaparan jang băsar pada banoewa ietoe djoega, maka ieja djoega mamoelaie rasa kakoerangan.

Al weder vindt men hier *soedah ieja* vóór het actief, in plaats van het passief *die abieskannja*.

Kalaparan beteekent *hongerlijden; ook den honger*, dien iemand lijdt, maar geen *hongersnood*.

Kakoerangan beteekent *gebrek lijden; gebrek* dat geleden wordt door den een of den anderen.

Banoewa beteekent met een eigennaam er achter *een groot land*, en wordt meestal op China, Siam, 't Turksche rijk, en soms ook wel op Voor-Indië in het algemeen toegepast.

Mamoelaie rasa kakoerangan is brabbeltaal, en het is of 't gevoel hier begonnen wordt; waarom niet eenvoudig: "maka ieja pon kakoerangan djoega (*zoo dat ook hij gebrek leed*)"?

Maka părgielah ieja părsakeikan dierienja kapada saorang darie pada sagala orang nagărie dalam banoewa ietoe djoega, maka die soeroehnja dieja ietoe părgie kapada băndang băndangnja akan mănggoembalakan babie babie.

Hier zijn *babie babie* en *băndang băndang* zuiver Conventie-Maleisch. In het Maleisch heeft men vele middelen om het meervoud uit te drukken, zonder het bij een zelfstandig naamwoord te doen.

Daar hier het woord door een ander zegwoord wordt ingeleid, moest

hier het actief gebezigd geworden zijn (*băpărsakeikan* en niet părsakeikan). Eenvoudiger zou zijn: "maka părgielah ieja makan oepah kapada saorang iesie năgărie ietoe."

Maka die soeroehnja zou ieder in 't denkbeeld brengen, dat hier de verloren zoon aan 't bevelen is, want het onderwerp is hij zelve. Hier had, om die duisterheid te vermijden, het *nja* door de aanduiding van den persoon aangeduid moeten worden; b. v. "maka die soeroeh toewannja ietoe" *waarop zijn baas hem* enz.

Băndang is Jav. Maleisch; hier behoorde *ladang* gebezigd te worden.

Mănggoembalakan is iets *ter hoeding* van vee *bezigen*, b. v. een stok, zweep of iets dergelijks.

Het zal niet behoeven gezegd te worden, dat bovenstaande passage ten eenenmale voor den Maleijer onverstaanbaar is.

Het zoude vervelend en tijdroovend zijn, hier nog meer zinnen van die vertaling te ontleden, want zonder eene Spraakkunst te hebben, waarop men zich zou kunnen beroepen, is men bijkans genoodzaakt bij iedere tegen de Spraakkunst gemaakte fout, eene lange uitweiding over de regelen der Maleische taal te maken. Wij zullen de beschouwing dier gelijkenis ten einde brengen, door de daarin voorkomende woorden verder na te gaan.

Vs. 18, is *beta* verkeerdelijk gebezigd; *beta* wordt in een nederigen zin gebezigd, maar daar hier de verloren zoon bij zich zelven spreekt, behoeft hij niet beleefd te zijn, en zou hier *akoe* moeten gebezigd zijn. In de Molukken wordt 't onderwerpelijke woord misschien in een minder beleefden zin gebruikt, maar ook in dat geval is het gebruik daarvan ongepast bij eene vertaling, waardoor men Mohammedaansche Maleijers hoopte te zullen bekeeren.

In het zelfde vs. en even zoo in het daarop volgende, pleegt de verloren zoon hoogverraad door *patiek* tegen zijn' vader te bezigen, in plaats van het woord voor zijn vorst te bewaren [1].

Vs. 21. worden *patiek* en *moe* (dat men in dezelfde gevallen als *akoe* bezigt) naast elkaâr in het gelid gebragt, en doen den Maleijer in het denk-

---

[1] Zie NEWBOLD's British Settlements in the Straits of Malacca, vol. II, bl. 233.

beeld verkeeren, dat de verloren zoon zeer wispelturig is, want nu eens is hij zoo beleefd tegen zijn vader, dat hij met *patiek* de straf op hoogverraad tart, en dan weder jouwt hij zijn vader met *moe*.

Vs. 22 is *săbda* verkeerdelijk gebezigd; 't wordt van *de woorden van een profeet* gezegd, in welke beteekenis de vertalers het Hoofdst. 16: vs. 1 te regt van de woorden van JEZUS hebben gebezigd.

Vs. 24 bezigen de vertalers *bărramahramahan*[1] (*met elkaâr gemeenzaam omgaan*) in den zin van *banqueteren*, *feestvieren*.

Vs. 30 *Măntjăkik* beteekent *verwurgen;* de overige door MARSDEN aan het woord gegeven beteekenissen zijn denkelijk uit de bijbelvertaling ontleend. Hoe komen hier de vertalers aan dat woord? Was de inlander, dien zij bij deze passage raadpleegden, met de ware beteekenis van 't woord *hiedoep hiedoepan* (*vee*) bekend? In alle geval zou een Maleijer de plaats aldus opvatten: "die uw vee met allerlei sletten heeft verwurgd." Wij zouden gaarne weten hoe een Maleisch sprekende Christen die plaats vertaalt. Het zou ons te ver leiden, en misschien ook den wrevel opwekken van die uit verkeerd geplaatste vroomheid het werk der bijbelvertalers met alle geweld willen verdedigen, zoo wij alle de plaatsen aanhaalden, waardoor de Bijbel, door een verkeerde toepassing van verschillende woorden, bespottelijk gemaakt wordt[2]. Het raadplegen met inlanders over hunne taal is zeer gevaarlijk en kan slechts nuttig wezen tot verificatie van de uitspraak; de beteekenis der woorden kan men door eene vlijtige beoefening der Maleische schrijvers beter te weten komen, dan door met menschen te spreken, die te onontwikkeld zijn om eene vraag betreffende taalquaesties te begrijpen. Hadden de vertalers zich streng aan hetgeen zij bij Maleische schrijvers vonden, gehouden, zij zouden eene voortreffelijke vertaling geleverd hebben.

Soendal (in hetzelfde vers) is een gemeen woord; men had *părămpoewan djalang* moeten bezigen. *Soendal* is hier te verdedigen, omdat de

---

[1] Ook MARSDEN verwart *ramah* met *ramei*. Te regt onderscheidt CRAWFURD beide woorden.

[2] Zie een paar voorbeelden onder anderen in de inleiding van het boven aangehaalde werk van ROBINSON.

broeder van den verloren zoon in drift sprekende, geen beleefdheid tegen zijn vader in acht neemt, maar ik geloof dat de vertalers hieraan niet gedacht hebben.

Vs. 30 wordt *bărtiemboen* (*opeengestapeld zijn, in een hoop liggen*) met *tămboen* [1] (*vet, welgevoed*) verward [2].

Overigens behoeft men er zich niet over te verwonderen, dat de vertalers telkens hunne onkunde verraden, zoowel van de regelen der Maleische taal, als van het juiste gebruik der door hen uit Maleische schrijvers ontleende woorden, want geen hunner woonde op eene plaats waar het Maleisch der geschriften in gebruik is [3]. WERNDLEY zelve zegt, dat de inlandsche meesters, waarvan hij en zijne medewerkers gebruik maakten, geen genoegzame kennis van het Maleisch hadden: "want die is hun geen moedertaal, maar de Ambonsche, dewelke op ieder eiland en plaats al veel van malkander verschilt" [4]. Daarbij kwam nog, dat zij zich alleen op het Maleisch toelegden om daarin te vertalen, en te veel tijd aan de vertaling des Bijbels moetende besteden, waren zij niet in staat de taal naar behooren te leeren [5].

Niettegenstaande de menigte gebreken van het werk van LEYDEKKER c. s. het ten eenemale voor den Maleijer onleesbaar maken, zoo is het echter wel mogelijk, dat sommige Maleisch sprekende Christenen dien Bijbel

---

[1] Ook MARSDEN verwart *tămboen* met *tiemboen*. CRAWFURD hem willende verbeteren geeft tămboen ook de beteekenis, die *tiemboen* toekomt (zie zijn Dictionary onder tămboen).

[2] (De bovengenoemde uitgave in Italiaansch karakter van 1731 heeft *Bertambon* H. C. M.)

[3] Zekere JAN VAN HAZEL uitgezonderd; hij woonde op de kust van Patanie, en vertaalde Mattheus en eenige Psalmen. Men vindt de reden niet opgegeven, waarom van zijn werk geen ander gebruik gemaakt is geworden, dan ter vergelijking (zie WERNDLEY'S *Boekzaal*, bl. 229).

[4] *Boekz.*, bl. 305.

[5] Den geheelen Bijbel iemand te laten overzetten in eene taal, welker regelen en woordenschat hij nog eerst moet leeren kennen, komt ons zeer bedenkelijk voor. Indien over zulk eenen arbeid al niet dadelijk een ongunstig oordeel geveld wordt, bewijst dit nog niets voor zijne wezentlijke waarde. Medelijden met zoo veel moeite zoowel, als de weinige kennis, die men van deze talen bezit, is wel de reden, dat daarover vooreerst het stilzwijgen bewaard wordt.

verstaan (41ste Vergadering van 't Nederl. Bijbelgen. bl. 76), maar dit kan in alle geval niet tegen ons aangevoerd worden, maar schrijve men toe aan den invloed van het onderwijs van zendelingen en predikanten, die allen hun Maleisch uit dat werk hebben geleerd, en daardoor hunne leerlingen daaraan gewend hebben. Het is onze overtuiging, dat het heden niet meer mogelijk is eene bijbelvertaling te leveren, die zoowel voor Christenen als Mohammedanen kan dienen. In hoeverre eene bijbelvertaling kan vervaardigd worden, die aan Maleisch sprekende Christenen, waar zij ook mogen wonen, veilig ter lezing kan gegeven worden, durven wij niet beslissen; maar dat zoo iets mogelijk is voor Maleijers (d. i. Mohammedaansche) zal niemand betwijfelen, die weet hoe ver verspreid de in 't Centralisatie-Maleisch geschrevene werken zijn [1].

Het zal niet ongepast zijn, hier ten slotte een proefje van vergelijking van Centralisatie- Conventie- en Locaal-Maleisch aan te halen, om den lezer te doen zien, dat onze verdeeling op gronden steunt.

---

[1] Van eene Maleische vertaling van het N. T. door den Deenschen Zendeling TOMSEN, is het noodige gezegd door ABDOELLAH in zijne levensbeschrijving.

	CENTRALISATIE-MALEISCH.	LOCAAL-MALEISCH.		CONVENTIE-MALEISCH.
		Mănangkărb [1]	*Bataviasch*	
eene maagd.	anak dara	na k gadies	pĕrawan	prawan
bruid of *bruidegom*	mampălei	măràpoelei (mannel.) anak dara (vrouwel.)	păngantèn	jang baroe kawin (letterl. *die pas trouwt.*)
rundbeest	lămboe	djawie	sapie	sapie
duizendpoot	liepan	siepasan	kĕlabang	kakie sarieboe (letterl. *duizend pooten.*)
tuin	taman	părlak	kĕbòn	kĕbon
knevel	miesei	siesoengoet	koemies	koemies
wandluis	piedjat	kapiendieng	bangsat	koetoe boesoek (letterl. *stinkende luis.*)
gember	halieja	siepădas	dja-é	dja-é
dikwijls	kărap	ătjòk	sĕrieng	banjak kalie (*vele malen.*)
moede	lălah	pajah	tjapé	tjapee
winkeltje	kădei	lăpau	waroeng	warong
cocosnoot	njieoer	kărambiel	kĕlapa	klapa
oververzadigd	djămoe	djăra	bòsĕn	terlaloe kienjang (letterl. *zeer verzadigd*; kienjang in pl. v. kănjang).
rivier	soengei	batang aier	kalie	kalie
vertoornd	marah	bèrang	goesar	goesar
een haan	ajam djantan	ajam djantan	ajam djago	ajam lakie-lakie (letterl. *een mannelijke kip.*)
een knoop	bòtang	boewah badjoe	kantjieng	kantjieng
kleine bidplaats	bandarsah	soerau [2]	langgar	misigit kitjil (*kleine moskee;* kitjil in pl. v. kĕtjiel).
hij of zij (enkelv.)	ieja	ienja	dieja	dieja
gij (gemeenzaam)	angkau	ang (mannel.) kau (vrouwel.)	loe	loe (of kwee, eene verbastering van 't Jav. kowé.)
ik (gemeenzaam)	akoe	dèn	goewa	goewa (of akoe).

[1] De Mănangkărbausche woorden zijn hier naar hunne juiste spelling opgegeven; over de actuele uitspraak zullen wij bij gelegenheid iets publiceeren.
[2] Komt ook voor in de Chronijk van *Pasei, ed. Dulaurier*, bl. 1.

Hieruit kan men zien, dat het Conventie-Maleisch geene taal verdient genoemd te worden, en zich dikwijls met omschrijving behelpt in plaats van het regte woord te bezigen. Het Conventie-Maleisch varieert naar de begrippen, die een vreemdeling van de Maleische taal heeft, en is, naar de plaats waar de spreker zich het langst heeft opgehouden, met hier en daar door hem bij toeval begrepene woorden doorspekt; zoo zal b. v. nu en dan door een' ambtenaar van de Westkust van Sumatra een Mănangkărbausch woord in zijn Maleisch gelascht worden, zòodat het publiek in het denkbeeld komt, dat hij eene diepe kennis van het *hooge* Maleisch heeft opgedaan. Wijders blijkt uit het bovenstaande dat het Maleisch van Batavia meer van het Javaansch heeft, dan van het Centralisatie-Maleisch. Er zijn echter in dat dialect ook eene menigte Sundanesche woorden geslopen, en ook Balinesche [1], zoo als begrijpelijk is uit de menigte Balinesche slaven, die vroeger te Batavia woonden. Daar eene menigte van de in het bezit van Nederlanders zijnde Maleische Handschriften te Batavia zijn afgeschreven [2], en van het daar gesproken Maleisch veel geleden hebben, zoo zou het wenschelijk zijn, dat zich de een of de andere taalkundige met dat Maleische dialect meer bekend maakte.

H. N. VAN DER TUUK.

---

[1] Met behulp van de Balinesche Woordenlijst bij RAFFLES (*History of Java*, vol. II) is het ons gelukt de volgende Balinesche woorden in het Maleisch van Batavia te ontdekken.

dadòng *overgrootvader of moeder.*
biejang lalah *regenboog.*
njiengnjieng *een muis.*
njalie *gal.*
njawan *honigbij.*
mĕdjĕn *hardlijvig.*
giewang *een oorring* (Jav. v. Bantĕn: *paarlmoer.*)
djiedat *voorhoofd.*

[2] Zoo is onder anderen de Biespoe radja te Kĕroekoet (d. i. Molenvliet) afgeschreven (zie onze recensie van dat werk in het Tijdschrift voor Ndl. Indië, Julij 1849).

IETS

OVER DE

REIS VAN DEN SCHIPPER-COMMANDEUR

WILLEM DE VLAMINGH,

NAAR NIEUW-HOLLAND, IN 1696.

Het vermissen van het schip *de Ridderschap van Hollandt*, tusschen de Kaap *de Goede Hoop* en *Batavia*, in 1694, gaf aanleiding tot het doen van dezen togt. In verschillende werken worden er berigten over gevonden, als bij WITSEN [1]), VALENTIJN [2]), de *Historische Beschrijving der Reizen* [3]), mogelijk nog wel bij anderen. Een eigenlijk aaneengeschakeld verhaal schijnt er echter niet van te bestaan, hoewel men in het laatst aangehaalde werk leest [4]), dat die reis in 1701, te *Amsterdam*, is in het licht gekomen.

Men schijnt eerst het plan gehad te hebben, om deze reis van uit *Batavia* te laten beginnen, en schreven de Bewindhebberen ter vergadering van Zeventienen, bij hunne Missive in dato 10 November 1695, in dien zin aan den Gouverneur-Generaal en Raden van Indië; maar in de vergadering van den 8sten en 10den December van dat jaar *, kwam men daarvan terug, en werd er besloten, dat de reis "om verscheijden redenen daertoe dienende" zoude worden ondernomen van de Kaap *de Goede Hoop*, onder het beleid van den Schipper WILLEM DE

---

* Bijlagen N°. 1 en 2.

VLAMINGH, die dan tevens gelast zoude worden, de eilanden *Tristan d'Acunha*, — aan deze zijde van de Kaap — zoo mede de eilanden *St. Paulus* en *Amsterdam* aan te doen, die te onderzoeken en op te nemen.

Drie schepen werden tot dit doel uitgerust, als het Fregat *de Geelvinck*, Schipper-commandeur WILLEM DE VLAMINGH; de Hoeker *De Nijptang*, Schipper GERRIT COLLAERT, en het Galjoot het *Weseltje*, Gezaghebber CORNELIS DE VLAMINGH; hij was een zoon van den Schipper-commandeur.

"Den 3den Meij 1696, sijnde Donderdag, 's morgens één uur voor den "dag, sond den Edel Burgemeester HINLOPEN 's Compe. schuijt, met "den Commandeur BARENT FOCKESZ., aen boort, met order dat wij met "den dag zouden naer zee gaen." Zij ligtten daarop het anker en liepen benoorden *Engeland* om in zee.

Met de volgende bewoordingen schrijven Gouverneur-Generaal en Raden van Indië, den uitslag dezer reis aan de Bewindhebberen ter vergadering van XVII:

"Voor den uijtslag der voijagie van de drie vooraengehaelde scheepen, die, achtervolgens het aanschrijven der Heeren XVII van 10 November 1695 en 16 Maert 1696 en ingevolge uwer Ed. medegegeven Instructie van den 23sten April des selven Jaers, hare reijze over de eijlanden *Tristan d'Acunha* alsmede *de Caep*, en voorts de eijlanden *Amsterdam* en *St. Paulo* alsmede het landt van de *Eendragt* ofte het *Zuytland*, voorspoedich hebben voltrocken, en nog in goede toestant van schepen en volck tot ons sijn overgecomen; sullen wij ons ten principalen moeten gedraegen aen derselver gehouden journaelen en aenteeckeningen, als de caerten en oock eenige afteeckeningen derselver plaetsen, dewelke alle, nevens ook den afsetter (teekenaar) derselve, den Cranckbesoecker VICTOR VICTORSZ., met 't schip *'s Lants Welvaren* tot UEd. overgaen; bestaende de schilderijen, in een kasje affgepackt, in 11 stucx,

te weten: 7 van diverse plaetsen op het *Zuijtland*.
1 van 't eijlant *Tristan d'Acunha*.
1 van 't eijlant *Amsterdam*.
1 van 't eijlant *St. Paulo* en
1 van 't eijlant *Mony*.

Behalven dien senden wij daernevens oock eenige groote en cleine

moten hout, die de Schipper WILLEM DE VLAMINGH van voornoemde *Zuijtland* ons oock heeft toegebracht, en onder dato 30 en 31 December 1696, item 2 Januarij 1697, in sijn journael van aengeteeckent had, dat het een soort van rieckent hout soude wesen; 't welck er alhier niet van geoordeelt is connen worden, alschoon oock yets daervan ten eersten hebben laten disteleren, en een flesje van die olij oock bij desen tot UEd. speculatie, in handen van den Commandeur BICHON hebben medegegeven; nevens oock een kasje met aldaer aen strant vergaderde schulpjens, vrugten, gewassen etc.; doch dewelcke mede niet veel om 't lijff hebben en elders in *India* van vrij beter conditie sijn te vinden. Soo dat in 't generael op dese streeck van 't *Zuijtlant*, die sij in conformiteijt van hare Instructie wel geobserveert en langs geseijlt hebben, niet als een dor, bar, woest land, immers aen de stranden en soo verre sij in 't lant geweest sijn, sich heeft opgedaen. Sonder oock eenige menschen ontmoet te hebben, maer wel nu en dan eenige vuuren en soo sij oock meenen, twee à drie malen eenige swarte naeckte menschen van verre gesien, doch die sij nooijt hebben connen begaen ofte spreecken connen, en oock geen sonderling gedierte of gevogelte daer ontwaert, als ten principale in de *Swaene* rivier een soort van *swarte swaenen*, daer aff er oock drie levendigh tot ons gebragt hebben en wij UEd. gaerne hadden toe gestuurt, maer sij sijn alle een voor een korts naer hun herwaerts comste gestorven. Oock hebben sij onses wetens nergens aldaer eenige teeckenen van 't vermiste schip *de Ridderschap van Holland*, off andere bodems cunnen ontwaeren en soo mede niet aen de eijlanden *Amsterdam* en *St. Paulo*. Soo dat er in dit onsoeck en voijagie niet van eenige aenmerkinge is ontdeckt. Eenelijck isser tot een bijsondere gedachtenis bij haer op een eijlant, gelegen aen ofte voor 't *Zuijtland*, op de breete van 25 graden, gevonden aen een pael, die meest vergaen sijnde, echter nog overeijnde stonde, een gemeen middelbare tinnen schootel, die platgeslagen geweest sijnde aen de pael gespijckert was, en oock nog aen gemelte pael neerliggende bevonden, waarop de volgende woorden gegraveert nog te lesen sijn geweest:

A°. 1616 den 25sten October is hier aangecomen het schip *de Eendracht* van *Amsterdam*, den Oppercoopman GILLES MIBAIS van *Luijck*, Schipper DIRCK HARTOG van *Amsterdam*, den 27sten dito t' zeijl gegaen na *Bantam*, den Ondercoopman JAN STEYN, Opperstierman PIETER DOCKES van *Bil*. A°. 1616.

Sijnde dese oude schootel, die ons Schipper WILLEM DE VLAMINGH heeft toegebragt, nu mede den Commandeur inhandigt, om UEd. te bestellen en te verwonderen, hoe deselve daer soo een reecx van jaren voor 't verderff der lugt, regen en sonne is gepreserveert gebleven. Zij hebben op deselve plaetse weder een nieuwe pael en platte tinnen schootel ter gedachtenisse doen setten en daerop weder dit volgende geschreven; gelijck bij de Journaelen breder van is te lesen 5).

En dewijl onse meeninge is om uwe Ed. egter ter genoegdoeninge van dese voijagie te meer ligt en satisfactie te doen, hebben het gewesen hooft derselve, den ouden Schipper WILLEM DE VLAMINGH, nevens oock sijn Opperstierman MICHEL BLOM, met de laetst te volgen retourschepen mede weder te laeten repatrieeren; dewijl sij uijt *Bengale* met haer scheepjes *de Geelvinck* en *Nijptang* nog niet sijn geretourneert, maer daegelijcx werden verwacht; soo sullen wij dit hier bij laeten en wijders van haer bevindinge in die uijtreijse aen haer mondelinge rapporten en berigten bevolen laeten.

En dewijle bij de aenteekeningen off het dagregister van voornoemde Schipper WILLEM DE VLAMINGH oock bevinden aengehaelt, dat er op 't eijlant *Monij*, liggende op 10 graden Suijder breete en omtrent 60 à 70 mijlen buijten de Straet *Sunda*, door hun in 't oversteecken van 't *Zuijtlandt* na herwaerts mede empassant aengegiert, souden werden gevonden eenige boomen bequaem tot masten van schepen, sonder dies getal van weinig ofte veel ofte oock soorte van hout daerbij uijt te drucken, en alleen ons een cleijn stuckje hout, van ruijm twee spannen lanck en onder een pinck dick, tot dien eijnde medebrengende, en waerdoor UEd. deswegens, als te meermaelen van andere, over dit berigt der masten in twijffelinge van ijets goets soude mogen gebragt worden, alschoon

de Schipper van *de Nijptang* en Gezaghebber van 't *Weseltje*, sijnde den soon van den ouden VLAMINGH, daar nae ook gevraegt sijnde, betuijgden daaraff geen kennisse ofte bevindinge hebben erlangt; soo achteden wij niettemin niet onnoodich deswegen een naeder ondersoeck te laeten geschieden, om de Heeren Meesters dienthalven gerust te stellen; sulcx 't galjoot *'t Weseltje* den 11den Maij andermael derwaerts sonden tot naeder visite van 't selve eijlant, versterckt met acht Inlandse soldaeten, nevens soodanige Instructie voor den Stuurman CORNELIS DE VLAMINGH, als in 't afgaende brieffboeck onder dien dato is te vinden ende oock onder 't quartier van *Batavia*. Het dagregistertjen bij den selven Stierman sedert 12 Maij tot 17 Junij in die voijagie gehouden, daer bij sij een bijna verloren reijs gedaen hebben en door de swaere brandingen nergens conden aan lant comen, en uijt 't scheepje en de schuijt niet anders daer op gesien, als digt creupelbosch en eenige cleijne cromme boomen, waeraff er niet een regt off boven de drie vadem lanck was, en alsoo gansch mede van geene *verwachtinge* tot ijets nuttigs daer te vinden.

AANTEEKENINGEN.

[1]) *Noord- en Oost-Tartarije*, Deel I, bl. 570.

[2]) *Oud en Nieuw Oost-Indiën*, 3de Deel, 2de Stuk, bl. 68.

[3]) 18de Deel, bl. 373.

[4]) T. a. pl.

[5]) 11 Februarij 1697.

"'s Maendagh 's morgens de wint als voren, lieten een tinnen schootel "pladt kloppen, daerop ick liet schrijven aldus.

""1616, den 25sten October is hier aengecomen, het schip *de Een-* ""*dracht* van *Amsterdam*, de Opper-Coopman GILLES MIBAIS van *Luijck*; ""Schipper DIRCK HARTOGH van *Amsterdam*. Den 27[sten] te zeijl gegaen ""nae *Bantam*. Den Onder-Coopman JAN STIJN, de Opper-Stierman, ""PIETER DOCKES van *Bil*, A°. 1616."

Voorts: ""1697, den 4[den] Februarij is hier aengecomen het schip *de* ""*Geelvinck* van *Amsterdam*, den Commandeur, Schipper WILLEM DE VLA- ""MINGH van *Vlielandt*; Adsistent JOAN VAN BREMEN van *Coppenhage*; ""Opperstierman MICHIEL BLOM van *Bremen*.

""De Hoecker *de Nijptang*, Schipper GERRIT COLLAERT van *Amster-* ""*dam*; Adsistent THEODORUS HEERMANS van d°.; d'Opper-Stierman ""GERRIT GERRITSZ. van *Bremen*.

""'t Galjoot *'t Weseltje*, Gezaghebber CORNELIS DE VLAMINGH van ""*Vlielandt*; Stierman COERT GERRITSZ. van *Bremen*; en van hier gezeijlt ""met ons vloot den 12 d°., voorts het *Zuijtlandt* te ondersoecken en ""gedestineert voor *Batavia*."

Uit het voor Copie geteekende journaal van DE VLAMINGH, *berustende bij de Papieren der voormalige Oost-Indische Compagnie.*

BIJLAGEN.

Extract uit de resolutiën der XVII.

BIJLAGE N°. 1.

Donderdagh 8 December 1695.

De Heeren Gecommitteerden van de Camer *Amsterdam* hebben gerapporteert, hoe dat de gemelte Camer ingevolge en tot voldoening van hetgeen haer Ed. bij resolutie van den 10^{den} der gepasseerde maent is aenbevolen, raeckende de besending naer het *Zuijtlandt* ofte 't land van *d'Eendracht* te doen, hebbende gebesoigneert, mitsgaders daerop gehoort en ingenomen de gedachten van den Commandeur HENDRICK PRONCK, en Schipper WILLEM DE VLAMINGH, van advijs soude sijn en eerstelijck nopende het *Zuijtlandt;* dat om verscheijden redenen daertoe dienende sulcx behoorde ondernomen te worden *niet* van *Batavia*, gelijck voor heen daertoe de gedachten hebben gelegen, en waerover dese vergådering bij Hare missive van den 10^{den} Nov. lestleden aen Generael en Raden sich bereijts heeft verklaert, maer van de Caep *de Bonne Esperance*, en dat in 't voorste van de maent October van 't aenstaende jaer; dat tot dien eijnde soude kunnen geëquipeert en aengeleght worden om in Maert toecomende zee te nemen, een bequaem fregat neffens twee galjoots; en dat onder het gezagh en beleijt van voornoemde schipper DE VLAMINGH met en onder een soodanige Instructie, als men sal oordeelen voor deselve nodigh te sijn. Doende 't voorschreven fregat met een *Groenlantse* chialoup, alsoo die tot 't aendoen van haevenen en landen beter en bequamer als d' ordinaris chialoupen, die de Comp^{e}. gewoon is te gebruijcken, geoordeelt worden, voorsien. Ten anderen, dat voornoemde DE VLAMINGH soude kunnen worden gelast, mede bij Instructie hem ten dien eijnde mede te geven, in 't zeijlen van de Caep naer 't *Zuijtlandt*, de eijlan-

den *St. Paulo* en *Amsterdam*, als reght in 't vaerwater liggende, t'ontdecken en te ondersoecken de gelegentheden derselven, mitsgaders off daer oock teijckenen, als mede menschen van gebleven off verongeluckte schepen, en specialijck van 't schip *de Ridderschap van Hollandt* soude mogen wesen off gevonden worden; waerop gedelibereert sijnde is goet gevonden en verstaen; dat alle 't gunt voorschreven is, door Commissarissen nader sal worden geëxamineert en van haer bevindinghe en consideratiën gedaen rapporteren, en waertoe bij dese worden versocht en gecommitteert uijt de Camer *Amsterdam*, de Heeren HOOFT, GEELVINCK, FABRITIUS en VELSEN; uijt de Camer *Zeelandt*, de Heeren BODDAERT en SCHORER, en uijt de andere Camers de H. H. der selver gecommitteerden, met adjunctie uijt de Hooft Participanten, den Heer van SPANBROECK.

BIJLAGE N°. 2.

Zaturdagh, den 10den December 1695.

Op 't rapport van de Heeren Commissarissen, in voldoeningh van de resolutie Commissoriael van den 8sten deser, gebesoigneert hebbende over het subject van het opsoecken en vernemen nae 't schip *de Ridderschap van Hollandt*, en bij die occagie om te ondersoecken wat van 't *Zuijtlandt* en de eijlanden *St. Paulo* en *Amsterdam*, en wat daer verder aen dependeert, magh sijn, mitsgaders om tot het ontdecken van dien een besendingh derwaerts te doen. Is nae deliberatie en in conformité van het advijs van gemelte Heeren Commissarissen goet gevonden en geresolveert: dat voorschreven voyagie sal worden ondernomen *niet* van *Batavia*, gelijck daartoe voorheen de gedachten hebben gelegen, en welcken aengaende deze vergadering bij hare missive aen Generael en Raden van den 10den der gepasseerde maent sich bereijts heeft verclaert, en 't welck mitsdien voor soo verre bij dese wert gealtereert en daer van afgegaen, maer van de Caep *de Bonna Esperance* en dat in 't voorste van October aenstaende; ten welcken eijnde bij de Camer *Amsterdam* sal worden geëquipeert en aengeleght om in Maert toekomende te kunnen

zee kiesen, een bequaem fregat van 110 à 112 voeten langh, bij voornoemde Camer daer toe aen te bouwen, en 't welck den naem sal voeren van *de Geelvinck*, beneffens twee wel beseijlde galjoots, onder het gesagh en beleijt van den Schipper WILLEM DE VLAMINGH, versien van soodanige behoeften en nootsakelijckheden, als men ten dien eijnde sal oordeelen dienstigh te wesen.

Dat wijders bij voornoemde DE VLAMINGH mede, soo sonder veel verleth van tijdt kan geschieden en als en passant, sal werden aengedaen de eijlanden van *Tristan d'Acunha*, aen dees sijde van de Caap, als 't leggende op de hoogte van 37 graden Suijder Breete, en onderstaen wat van dien magh sijn, en onder soodanighe Instructie als hem ten dien fine sal worden ter handt gesteld. Wordende de Camer *Amsterdam* bij desen nogmaels versocht en geauthoriseert, om dit en 't gunt voorschreven, ten regarde van 't *Zuijdtlant* en van *Tristan d'Acunha* is geseght, te beleijden en in 't werck te stellen, mitsgaders soodanige Instructie op te stellen en wat des meer is, als sal oordeelen te behooren.

En eijndelijck, dat voornoemde DE VLAMINGH bij de Instructie sal worden gelast, de eijlanden *St. Paulo* en *Amsterdam* mede reght in 't vaerwaeter leggende op .. graden Suijder Breete aan te doen, om te ondersoeken, de gelegentheden derselver; mitsgaders off daer oock teijcken als mede menschen van geblevene off verongeluckte schepen, en specialijck van het schip *de Ridderschap van Hollandt* soude mogen gevonden worden.

VERSLAG EENER REIS

NAAR DE

NOORDKUST VAN NIEUW-HOLLAND,

IN 1705.

Vindt men in onderscheidene geschriften een verslag der reis van den Schipper-Commandeur WILLEM DE VLAMINGH, naar *Nieuw-Holland;* van de reis, uit *Batavia* derwaarts gedaan, weten wij slechts dat die heeft plaats gehad [1]. Toch is zij niet onbelangrijk geweest, en ofschoon dan ook de journalen schijnen verloren geraakt, of althans tot dusverre niet terug gevonden zijn; zoo blijkt het uit het verslag, door de Buitengewone Raden van Indië, de heeren ZWAERDECROON en CHASTELIJN opgemaakt, dat het gedeelte der kust, door den Schipper MARTEN VAN DELFT en zijne medeschippers en stuurlieden bezocht, met zorg is opgenomen, zoo mede dat zij omgang met de inboorlingen hebben gehad — dit mogt DE VLAMINGH niet te beurt vallen — en omtrent hen het een en ander hebben opgeteekend.

Wij durven ons vleijen dat dit verslag, het eenigste wat tot heden in de papieren der voormalige Oost-Indische Compagnie, aangaande de reis naar de Noordkust van *Nieuw-Holland* in 1705, gevonden wordt, niet zonder belangstelling zal worden gelezen.

"Bevinding in geschrifte van het geene ontdeckt en noteerenswaardig bevonden is, op de voyagie van het fluijtken *Vossenbosch*, de chialoup *d'Waijer* en de Patsjallang *Nova-Hollandia*, door de Hooge Regering van India, A° 1705 van *Batavia* over *Timor* na *Hollandia-Nora* voormeld gedepecheert; soodanig sulcx uijt de schriftelijcke journalen, als het mondeling relaes der geretourneerde officieren is te zamengebragt en bij een gestelt, door de Raden Extraordinaris HENDRICK ZWAERDECROON en

CORNELIS CHASTELIJN, ten dien eijnde gecommitteert omme te dienen tot Rapport aen Zijn Edelheijt den Gouverneur Generael JOAN VAN HOORN en de Heeren Raden van India.

HOOG EDEL GESTRENGE EN EDEL AGTBARE HEER EN HEEREN!

Alvorens de verhandeling van het geene ons ondergeschreven in opgemelde voijagie van opmerking te vooren is gekomen, sal het mogelijk niet ondienstig wesen, eenige premissen te laten voorafgaan, die tot opheldering van dese materie sullen kunnen dienen; ten principalen bestaende, in een kort recit, dat bovengemelt fluijtken en de twee vaertuijgen, naarvolgens de Instructie aan haar lieden door UE. Agtbare Sub dato 20 Januarij dezes loopende jaars inhandigd, op den 23 derselver maand uijt *Batavias* rheede haar anker geligt en onder zeijl gegaan zijnde, onderwegen op *Javas* Oostkust tot *Rembang* vernomen hebben, hoe de chialoup de *Doriados*, die in plaetze van *Waijer* anderaints tot deeze voijagie was geprojecteert, verongelukt zijnde, de scheepsvrienden egter hare voijagie naar *Timor* en van daar naar *Hollandia-Nova* hebben vervorderd; arriverende op 12 Februarij voor *Coepang* op *Timor*, alwaar zij twintig dagen, of tot den tweeden Maart, door quaet weer vertoeft hebbende, een maand daaraan of op 2 April, de Noordwesthoek van *van Diemensland*, door haar ontdekt en bezeijlt geworden is, sonder iets merkelijks op deeze voijagie tot zoo verre geremarqueerd te hebben, dan dat wel 50 à 60 mijlen vlak Zuijden en Noorden van dien hoek is grond gemeten, en ook tot aan die cust continuele behouden van 50 tot 20 en minder vademen waters. Boven en behalven dat ook onderweegen in dat oversteeken van *Timor*, de compassen van de fluijt *Vossenbosch* op 6 Maart, door den donder en blixem zoodanig aangedaan en geraakt zijn geworden, dezelve met de Noorderlelie regt na het Zuijden quamen te wijzen, en in dat postuur ook alhier zijn aan- en overgebragt.

Opgemelde hoek van *van Diemensland* dan zijnde ontdekt, hebben de onsen beezig geweest van den 2 April voornoemd tot 12 Julij daar aanvolgende van de wal, inbogten, spruijten, eijlanden, rivieren, etc., na

vermogen te visiteren, na volgens het geene aan haar was geordonneert. Maar door gebreck aan vele genoegsame verversing op soo langdurige reijse, kwamen veel menschen aan boord met zware ziektens, als koortsen, felle hoofd- en oogen-pijn, item voornamentlijk door watersugt in te storten en ook te sterven; invoegen zij op 12 Julij voormeld genoodzaakt wierden resolutie te nemen tot retour en hare cours na *Banda* te stellen. Edoch is niemand van haar daar binnen geraakt dan alleen de Patsjallang, alsoo de fluit *Vossenbosch* en de chialoup *Waijer*, door zeer zwaar weer en magteloosheijd van volk, dat Gouvernement voorbij en haren cours na *Macassar* moesten laten voortstaan; gelijk dat UEd. Aghtb. uijt de papieren van *Banda* als *Macassar* voormeld, reets bekend en gebleken is. Van gelijken hoe dat op meergemelde fluijt, den Schipper, Opper- en Onderstuurman met de meeste onderfficieren en matroozen reeds zijn uijtgestorven en overleden. Waarvan alhier de onvolmaakte journalen alleen zijnde overgekomen, en de nieuwe kaarten, door bezorging van den schipper MARTEN VAN DELFT zaliger op ordre gemaakt, tot *Macassar* abusivelijk aangehouden; zoo en zal men nu soo verstanelijk niet wel kunnen spreeken, dan bijaldien voorschreven kaarten nevens deesen gevoegd waren, of nog binnen korten wilden overkomen, alsoo daarinne veele *nieuwe namen* zullen worden gevonden, die onmogelijk in het kleijn bestek van 's Comp[e]. vorige kaarten kunnen bekent wezen; en volgens welke de onse in bovengemelde tijd niet meer hebben kunnen visiteren, dan een reecx lant van omtrent 60 mijlen langs de wal Oost en West; makende bij gevolgen maar een zeer kleijn gedeelte van dien grooten inbogt, die haar des mogelijk sijnde, gerecommandeert was, voort te seijlen en na te speuren.

De dagelijkse coursen, winden, stroomen, diepten, reven, peijling, miswijzingen en diergelijke observatien, singulierlijk aan de kunst der stuurlieden dependerende, sijn te vinden bij de vooraangetogen journalen en sullen hier worden gepasseerd, als niet dienende tot het oogwit der bevorderinge waartoe ons desen is aanbevolen compendieuselijk bijeen te trekken, des wij ons daaraan tot zoo verre sullen gedragen en principalijk aan het dagregister van den Schipper MARTEN VAN DELFT op *Vossenbosch*, en dat van den Onderstuurman ANDRIES ROSEBOOM op de chialoup *Waijer;*

hoewel die van den Gezaghebber op de Patsjallang PIETER FREDERIKS van *Hamburg*, als die der stuurlieden op *Vossenbosch* al mede niet en zijn te repudiëren, maar egter ook geen meer licht aan de zaken sullen kunnen geven, dan de twee journalen soo even geciteert, als verhandelende een en het selve.

Buijten de meergemelde journalen, zijn ook overgekomen eenige verklaringen, resolutiën en diergelijke papieren, rakende het verliezen van ankers, touwen, zeijlen, veranderingen van coursen enz. na de scheepsmanier op *Vossenbosch* geconcheert, maar ook deze konnen almede geen elucidatie ter materie noodwendig subministreren; egter magh men ook niet voorbijgaan gewag te maken van twee schriftuurkens door den Gezaghebber op de Patsjallang geformeert en op het *Bandasche* register met de Letter D. E. gequoteert, concernerende in het korte, de coursen, namen en destitutien der plaatsen, welke in deze voijagie beloopen, als ook de stroomen die daarinne geobserveert *sijn geworden*, en met believen van UEd. Agtbare, nevens het vooren gemelde journaal van den Schipper op *Vossenbosch* en den Gezaghebber van *Waijer* na het vaderland souden konnen worden gezonden, boven en behalven de meer geciteerde nieuwe kaarten, wanneer deselve van *Macassar* hier overkomen; want de kaartjes van de Patsjallang niet zijnde na de behoorlijke peijling en distantie en meer andere requisitiën gemaakt, sullen het noodige licht niet kunnen geven.

Des nu voortgaande met het sommier der voijagie, zoo valt op te merken, dat d'onse al van den beginne der ontdekkinge van *van Diemensland*, langs strand op deese en geene plaatsen teekenen van menschen, als rook en diergelijke vernomen hebben. Den eersten inbogt binnen de Noordhoek van het gemelde land door de onse gevisiteerd zijnde en met den naam van *Rooseboome*-baij geïntituleerd, loopt dood en spreijt zich met verscheijden spruijten aan wederzijden landwaart in, is ontbloot van zoet water, en voor die tijd werden daar geen menschen, maar wel eenige teekenen vernomen, die in het weder uijtseijlen van dese baij werden gesien; maar sij liepen op 't sigt van d'onsen, met de kinderen en honden die zij bij zich hadden, van 't strand af, sonder ter spraak te willen komen.

Het land is hier laag en de hoeken Oost- en Westwaarts van dese baij kregen den naam van de *Casuaris* en *Varckenshoek;* behalven nog twee uijtsteekende punten die zich voor dese baij aan de Westzijde als eijlanden vertoonden, waarvan het eene *de Goede Hoop* en het andere het *Vuijle Eijland* genaamd is; van gelijken op het eerstgemelde eenig drinkwater, doch brak en in weijnig quantiteijt gevonden wierdt.

Tusschen deese twee eijlanden of uijthoeken zijn op den 23sten April eenige inwoonders van de onse ontmoet, die sich wel niet retireerden, maar evenwel met malkanderen nae een hoogte liepen, en met allerhande actiën en gesten de onse van land wilden doen gaan, want niemant haar verstaan konde, en geenerhande slag van taal, die na de aanteekening van Schipper MARTEN VAN DELFT, bij haar wat na het Malabaars schijnt te sweemen; doch het welke in het minste niet kan apparent wesen. De couleur en statuur van dese menschen schijnt na de beschrijvinge, wel het meeste overeen te komen met de Indianen van het Oosten; doch sij loopen gantsch moeder naakt, sonder eenige schaamte van ouderdom off sexe, die beijde door de onse van dato voormeld tot die van vertrek zijn gesien en ontmoet; uijtgenomen dat alleen de vrouwen die kinderen bij sich hadden, de plaatsen van hare schamelheid met eenige bladeren of diergelijcke quamen te bedekken. Maar dese voormelde eerst aangetogen Inlanders met malkanderen niet sterker sijnde dan 14 à 15 man, vernemende dat de onsen door hare grimassen, gebaarden, buijgingen van ligchaam, geschreeuw en vertooningen van hare houten assagaijen en handknuppels enz. niet konden bewoogen worden, om van land te wijken, hadden de onvoorsichtigheid eenige van gemelde assagaijen of liever scherp geslepen stokken na de onsen te werpen, om haar daarmede te quetsen en intimideren, welke daarop met een enkel snaphaan een van hare principalen off die sulcx scheen te wesen, door een cogel quetsende, de rest op de loop zich begaf, zijnde seer snel, en van een wel gemaakt postuer; doch de wijven sijn lang en schraal, met zeer wijde monden en naauwe oogen, het haar van beijden is gekroest, als dat van de inwoonders in de Papoese eijlanden, en een geele of roode saneering met schildpatsvet geprepareerd, schijnt haar sieraad. Maar den aard van dit volk

is vuijl en vol van verraad, als bleek op 't laatste, wanneer de onsen op haar vertrek staande, twee matrosen door acht Inlanders overvallen en gequetst wierden, met hoope van haar kleederen te sullen bemachtigen, en sulcx nadat sij al weken lang met die menschen hadden omgegaan, gegeten en gedronken, aan boord geweest met verwondering alles besien hadden, beschonken waren (geschenken bekomen) en integendeel zij ook ons volk met visch en krabben geregaleerd hadden. Behalve dat ook haar boosen inborst quam te blijken in den geene die in den beginne door de onsen was gequetst en hier vooren genoteert, want desen met linnen door de onsen verbonden en geholpen sijnde na vermogen, rukte het linnen aan stuk en wierp alles aan een kant; hoewel sij anders na lijwaat, messen, coralen en sulke snuijsterij seer gretig scheenen, maar ook niets besitten, hetwelk na eenige waardij gelijkt. En hebben nogh ijser nogh ijets dat na mineraal, erts of metaal gelijkt; want een steen die gesleepen is, speelt voor haar bijl; woonen nogh in huijsen noch in hutten, en geneeren sich met visschen door harpoenen van hout, als ook met kleijne netten, en varen in zee met schuijtjes uijt basten van boomen gemaakt, die in zich zelven zoo zwak zijn dat ze door dwarshoutjes moeten worden geschoord.

Sommige van haar hadden lijkteekens, als ofse gekurven off gesneden waren geweest, dewelke zij (zoo het de onse toescheen) als een soort van sieraadje gebruijkten. Zij eeten zeer weijnig en matiglijk, waardoor zij gedurig even vaardig en agil werden gevonden; ook schijnen zij 't eenenmaal zich met haar vooren aangehaalden vischvangst te behelpen, en daarbij ook eenige wortelkens en aardgewassen te gebruijken, maar geen gevogelte off ander gedierte des wouds, hoewel die daarin overvloed op verscheijden plaatsen door de onse zijn ontmoet, maar de Inlanders scheenen daar geen werk van te maken, die den Gezaghebber van de Chialoup *Waijer* eens wel twee mijlen landwaard in, ten getalle van omtrent 500 menschen, zoo vrouwen als kinderen, volgens zijne aanteekening sub dato 14 Junij ontmoet, en ook eens bij nacht haar lieden gespioneerd heeft, wanneer zij bij dese en geene kreupelbosschen aan nagtvuren bij malkanderen zaten, doch niets bij haar ontmoet, 't welk naar waardije gelijkt; zeggende met zeer veel

gemak een stuk twee à drie manspersoonen, die dagelijks bij hun aan boord kwamen, zoude hebben kunnen medevoeren en naar *Batavia* overbrengen, maar den Schipper van *Vossenbosch*, die juist volgens den letter van de Instructie, sulcx met volkomen zin van dat volk of niet met een soort van geweld, hetzelve wilde volbragt hebben, heeft hem daarin belet, doch zonder bedrog; wijl niemand haar taal verstaan konde, was hier niet te doen, en dusdanig zijn ze in haar land gebleven.

Het voornoemde land is doorgaans laag en gantsch niet bergachtig, uijtgenomen een kloeke heuvel, die zich op sommige verheden als drie bergen vertoond en op 25 Maij in het journaal van den Schipper gedecifereerd word. De grond schijnt vrugtbaar indien dezelve wierd gecultiveerd, zijnde aan de zeekant doorgaans met zand of duijnachtige streeken omtrokken, maar nergens zijn eenige notabele boomen, en veel min die aromaticq scheenen off met specerijen gemeenschap hadden, vernoomen.

De tweede inbocht na *Rooseboom*s-baij hier vooren beschreven, tusschen de *Tijgers*- en *Wolven*-hoek, door de onsen gevisiteerd, vertoont zich als een wijde rivier, doch zout; en wijl daarin niets van opmerking is ontmoet, zal men daarvan alleen het journaal van den Schipper op 12 Maij laten spreeken, sijnde in dat van den Gezaghebber op de chialoup *Waijer* bekent met de naam van *Bessia*-rivier.

Den derden inham door de onzen gevisiteert is vrij wijt, wiens Oostelijkste hoek den naam van *Kaijmans*- en de Westelijkste punt den naam van *Oranjes*-hoek is gegeven. De ebbe en vloed loopt hier seer fel en de Patsjallang is wel 8 à 10 mijlen daar binnen geweest, zonder noch eenige verandering van zout water te hebben vernomen; ook bleven de gronden en het gesicht hetzelve. Invoegen dat door de onsen gesupponeerd wierd, *dat desen inham volkomen doorloopt tot aan de Zuijdzijde van Nieuw-Holland;* en niet alleen deese maar ook meer andere soo beoosten als bewesten den hoek van *van Diemensland*. Invoegen daaruijt soude volgen, het gemelde *Zuijdland* voor een groot gedeelte in eijlanden moet bestaan, en hetwelk ook niet onapparent zoude kunnen worden geschat, indien men ziet dat het gemelde land aan de Zuijdzijde met ontelbare eijlanden vooraan in zee is

beslagen en omcingeld; wanneer men rekend van den hoek genaamd *de Leeuwin* of het land van *de Leeuwin* A°. 1622 aangedaan tot aan het land van *Nuijts*, A°. 1627 ontdekt zijnde; hoewel men 't een en ander liever aan verstandiger geographie en wijser oordeel bevoolen sal laten blijven. Immers dese gissingen zijn ook niet onwaarschijnlijk uijt de woeste en barbarische zeden, als het boosaardige naturel van bovengemelde inlanders; ter zake de wereld doorgaans zoo groote defecten veel meer in inwoonders van eijlanden, dan in die van de vaste custen heeft geremarqueerd. Doch het zij daarmede hoe het wil, men sal maar alleen bij vervolg verder noteren, dat de Patsjallang door bovengenoemde felle stroomen en hol water niet verder dorste voortvaren, maar genootsaakt was na *Vossenbosch* terug te keeren, hebbende alvorens binnen desen boezem een eijland van vijf mijlen in het rond gevonden, daar zeer goed drinkwater en ook een tijger ontdekt is; alsmede partije sneppen op een ander eijland, aan den mond van desen doortogt gelegen, waarvan op 18 en 19 Maij bij het journaal van de chialoup *Waijer* breder word gewaagd, van gelijken dat het ook hier omtrent vrij koud begonde te worden.

De vierde inbogt na de voorenstaande door de onzen gevisiteerd en genaamd *van Delfs*-baij, loopt op vijf à zes mijlen landwaarts te niet, en is daarvan niet veel meer te noteren dan desselfs strekking en dieptens, die bij de journalen en kaarten sullen bekend staan; van gelijken dat dese aan de eene zijde in den ingang *Rustenburg*, en aan de andere zijde bij de oude kaarten met den naam van *Maria's*-land bekend is; alwaar de inwoonders zoo dom waren, dat zij met drie kleijne schuijtjes de Patsjallang, zoo als die ten anker lag, na land wilden boegseren, maar ziende dat zij niet avanceerden, wilden sulcx aanvangen met de boeij van het voormelde anker; doch dit alzoo weijnig van effect zijnde, begaven zij zich weer naar land. En de onzen bleven dagelijks bezig met visschen te vangen, die hier abondant doch niet magtig waren, de toenemende ziektens binnen boord te stuijten.

De vijfde of laatste inbogt dan die door de onzen nog al Oostwaarts aan wierd gevisiteerd, word aan de eene zijde gemaakt door den hoek van *Lonton*, en aan de andere kant door den hoek van *Callemoore*,

almede namen zijnde, welke de onzen daaraan hebben gegeven; hoewel de laatste gemelde punt eer een eijland, dan een hoek mag worden genoemd, alsoo den inham daar agter omloopt en wederom in zee komt te vallen; even als ook voor den hoek van *Lonton* een eijland word gevonden, door de onzen het *Schildpads*-eijland geheeten. Zijnde van deze visite off plaats niet merkelijk te noteren, dan alleen dat daar bij maneschijn des nagts een ontelbare menigte van swarte vogels, soo groot als duijven, de Patsjallang *Hollândio-Nova* zijn gepasseerd, welken swerm wel een half uur lang continueerde; en begonden de inwoonders soodanig aan de onzen te gewennen, dat zij haar hielpen drinkwater slaan en dragen, doch echter naderhand haren vuijlen inborst niet konden verbergen, als vooren reeds is aangewezen.

Deze laatste inbogt is bij de onzen genaamd *Vossenbosch*-baij en heeft voor den hoek van *Calien* ook een kleijn eijland, waarop alleen een enkelde boom staat en daaraan kenbaar is. Mitsgaders wij dusdanig in 't korte vermeijnen aangewesen te hebben, hoedanig het met den aanvang, bevinding, uijtkomst en retour van deze voijagie, voor zoo verre dat heeft kunnen worden nagevorst, gelegen zij, als hiermede zullen eijndigen en reverentelijk verblijven" [1]).

(*Onderstond*) Hoog-Edel-Gestrenge en Edel-Agtbare Heer en Heeren.

(*Lager*) UEd. Agtbare ootmoedige en onderdanige dienaren.

(*Was get.*) H[r]. SWAARDECROON.

C[s]. CHASTELIJN.

(Accordeert).

(*Get.*) J. S. CRAUW.

In Margine:
Batavia, in 't Casteel,
6 October 1705.

AANTEEKENINGEN.

[1]) *Historische Beschrijving der Reizen*, 18e Deel, blz. 426.

[2]) De papieren, die naar Nederland, betreffende deze reis, werden opgezonden, bestonden behalve uit het verslag, nog uit de volgende stukken:

1. Dagregister, gehouden in 't fluijtje *Vossenbosch*, door den Schipper MARTEN VAN DELFT, sedert 2 Maart tot 16 Julij 1705.

2. Dagregister van den Gezaghebber van de chialoup *de Waijer*.

3. Aanmerking van den Gezaghebber van de Patsjallang *Nova-Hollandia*, wegens de strekking en gronden langs de kust. En

4. Aanmerking wegens den loop der stroomen.

BALI 1597.

Copij van 't gheene ick aen JAN JANSZ. KAEREL overgegeven hebbe.

VERHAEL VAN 'T GHEENE MIJ OP 'T EIJLANDT VAN BAELLE (BALI) WEDERVAEREN IS, TERWIJL ICK ER AEN LANDT BEN GHEWEEST, ALS HIER NAE VOLLIJGHEN SALL.

Addij 9 Februwarius, naer de middach, ben ick verordineert van de overheijt naer landt te vaeren, ende nu op den avondt, in 't ondergaen van de son, ben ich met JUAN de Portughies aan landt ghecommen, allwaer ich MANUEL ROEDENBORRICH met den Keijloer[1] vonde op de strandt, dewelleke mij vraeghden, waeromme ick soo langhe bleeff ende waeromme dat PAUWELES VAN CAERDEN niet aen landt en quam, naerde maell hijdt belooft hadde; waerop ick andtwoorde dat PAUWELES VAN CAERDEN voor tijdinghe scheep gebracht hadde, dat den Coninck begheerde veranderinge van persoonnen te sien van onse natie, ende tot dien eijnde ben ick aen landt ghecommen, waer in den Keijloer well te vreden was; ende wij ginghen opwaerts tot voorbij vervallen ruwijnen van mueren voll schietgaeten, ende naer een cleijn vierendeell mijls ghegaen hebbende, bennen wij in de stadt van Coutaen ghecommen, ende neffens het paleijs van den Coninck commende is er een bode bij ons ghecommen aen den Keijloer, dat hij bij den Coninck soude com-

[1] Vermoedelijk Kiai Loerah; zie dezen titel in het Gezantschap naar Bali, in deze Bijdragen, Deel V, bl. 9.

men, ende nam sijn afscheijt van ons, ende dede ons leijden in sijn huijs met sommighe van sijn Edellieden; ende een uere der gheweest sijnde, quam den Keijloer van den Coninck wederomme ende verhaelde hoe dat den bode die naer JAN MEULENAER's schip[1] toeghesonden was, wederomme ghecommen was met twee brieven, ende dat wij morgen voor den Coninck commen souden, om die brieven te haelen, alsoo den Coninck mijn spreecken will, ende den Keijloer vraeghde mij off ick niet eenighe vereeringhe voor den Coninck en brocht. Ick gaff den Kijloer voor andtwoort: een weijnich; vraeghden wadt het was: wadt christaellijne glaesen, coerrael ende wadt gelts; alsoo den Coninck van ons landts gelt will sien, heb ick ses stucken van achten met gebrocht, om aen den Coninck te vereeren. Ende vraeghde mij, waeromme dat ick het gheele floeweell niet met gebrocht en hadde, dat PAUWELES VAN CAERDEN hem belooft hadde; waerop ick andtwoorde, niet voor den handt en was ende quaellijcken bij conde commen, alsoo het haestich was, om aen landt voor mij te commen, om den Coninck gheen quaet achterdencken te gheven: dan morghen voorseecker hebben sall; waer met den Kijloer well te vreden was.

Addij 10 Febr., nu op den morghen, twee ueren naer sonnen opganck, isser een bode van den Coninck ghecommen, dat wij met den Kijloer voor den Coninck commen souden, alsoo den Coninck naer ons wacht ende wij sijn met den Kijloer naer 't paleis ghegaen, dat met seven trappen op ende aff was te climmen; alwaer den Coninck sat onder een huijsken van houdt ghemaeckt, op een solderinghe, omtrent drij voeten van d' aerde, met ghecloven riet bedeckt; ende sijn eene voet hangende van de solderinghe, wierde ghehouden in de handt van een Edelman, om te rusten. De Coninck gaff ons de twee brieven, ende begheerde dat wij die overluijdt voor hem lesen souden, hetwelck ick dede, alsoo der niemandt en was die 't verstonde, ende vraeghe wadt den inhoudt was ende verhaelde den Coninck, dat den capiteijn vandt schip aen den Capiteijn van ons schip schreeff, waer dat se waeren ende hoe dat se een goede waeterplaetse gevonden hadden, ende wel

---

[1] Hij was schipper op de *Mauritius* geweest en den 25sten December 1596 overleden.

wilden dat wij met de pijnnas bij haerlieden waeren, alsoo se de pijnnas naer ons toeghesonden hadden. Ende den Coninck dede ons voor hem neersitten op d' aerde, bij den Kijloer; ende ick presenteerde hem doen de christallijne glaesen met het coerrael ende de ses stucken van achten in een pampier, hetwelk den Coninck opende ende besach se ende dede mij vraegen, off dat ghelt in ons landt ghinck; ick seijde; jae. Ende alsoo wij rontomme in de raet ende onder de Edellieden saeten, dede mij vraeghen waeromme wij niet meer dan vijff scheuten hadden geschooten; daer ick den Coninck op andtwoorde, dat de constapel een ongeluck met het cruijt ghehadt hadde, alsoo de brandt in 't cruijt raeckte ende hij hem verbrande ende daardoor niet meer gheschooten; dan, hadde het ongheluck niet gheschiedt, soude rontomme affgeschooten hebben. Den Coninck dede vraeghen door den Kijloer, hoe veel volcks wij well ophadden; ick gaff voor antwoorde, tusschen de 70 ende 80 persoonen; vraeghde mede hoe veel gheschut wij op het schip hadden; ick andtwoorde: 50 ghroote stucken sonder musquetten ende roers, daer den Coninck seer in verwondert was, ende vraeghde hoe 't moghelijcken waer, soo luttel volcks soo veel geschut conde voeren ende regheeren. Ick verhaelde, het stuck, daer de Edelman de maet affgenoomen heeft, die PAUWELES VAN CAERDEN aen boort brocht, met twee mannen regheeren conden; dat den Coninck onmogellijck scheen, ende dede mij het vier-roer langhen, dat hem uijt ons schip vereert was, ende begheerde dat ik het spannen soude ende vier doen gheven, hetwelk ik dede. Dan den Coninck dede dit om te sien ofte wij alle gaeder met de vierroers om conde gaen ende dede het selve vraeghen, daer ik op andtwoorde: jae, ende doen dede de Coninck het vierroer wegh ligghen ende seijde teghen den Kijloer, soo wanneer ick aen boort vaer, dat ick de caert van de gantsche waerelt met soude brenghen, alsoo den Coninck der seer naer verlanght, om te sien waer ons landt leijdt, alsoo der PAUWELES VAN CAERDEN hem van gheseijdt hadde. Ende den Coninck vraeghde ons hoe oudt wij waeren, ick andtwoorde omtrent de 25 jaeren ende ROEDENBOERRICH omtrent de 23 jaeren; ende offen wij alle getroudt waeren, daerop ik andtwoorde: neen. Ende ick verhaelde dat in ons landt de manier was niet onder de 26 jaeren te trouwen,

daer hij seer in verwondert was ende vertrock (zeide), dat op 't eilandt van Baelle de manier was de jonghe mans te twaelff jaeren te trouwen ende de dochters te negen jaeren oudt sijnde trouwen. Ende den Coninck dede den Kijloer opstaen ende heten ons met hem wech ghaen, ende wij deden hem de reverentije op ons landts wijs, dat haerlieden vreemdt dochte; want sij slaen beijde handen te gaeder ende heffen se naer 't aensijcht ende nijghen met het hoofd naer de aerde ende gaen soo van den Coninck wech.

Desen Coninck is een dick swaer man, lanck van persoon, in 't beste van sijn leven, omtrent de 40 jaeren soo, oudt; heeft anders gheen naem dan Raeij de Baelle (Radja di Bali) dat te segghen is Coninck van 't eijlandt van Baelle ende heeft twee honderd vrouwen, ende een soon die omtrendt de 20 jaeren oudt is, die naer sijn doot het Coninckrijck besitten sall ende heeft noch twee jonge kinderkens, die neffens hem op d' aerde, onder de Edellieden, saeten.

Desen Coninck heeft wel vijfftich mismaeckte menschen, soo dwerchgen als andere, die van joncks aen de beenen ende de armen gebonden sijn ende sitten ghelijck de figueren van de hechten op haer ponjaerts, daer den Coninck sijn genoechte in neempt. Ende alsoo 't een man is ende van alle natie uijt vreemde landen in sijn Hoff heeft ende noch daegelijcx siet te crijgen, die hij alle vrientschappe aendoet om als se de taele connen, dan raet ende daet van haer lieden neemen; ende is seer ghenegen tot vreemde natien.

Desen Coninck, als hij ijvers gaet wt verheughen, ghelijck hij gisteren quam aen de strant om ons schip te sien ende het schieten te hooren, quam in een overdeckte kar van hout, op vier pijlaeren, fraeij ghewrocht ende uijtghehouden ende met twee wielen, gelijck in ons landt; ende heeft vooraen twee witte buffels, fraeij beslaeghen, die de kar voorttrecken. Ende den Coninck sitter alleenich in ende is selffs de voerman, met de sweep in de handt; ende heeft voor hem gaen dertich persoonen die ellick een spies draeghen, fraeij beschildert ende voor aen 't ijser, wel een voet lanck naer beneden toe, met fijn goudt beslaeghen; ende dan vollegen hem noch wel ten minste 5 ofte 600 naer, met allderhande gheweer op haer manier, soo met seijt met sillever

beslaeghen; sommighe met spatten ende schilden ende haer pijllkoockers altijt op 't lijff, voll fenijnighe pijlen der in, ende des Conincks ponjaert wort van een Edelman gedraeghen, die altijd bij den Coninck... is. Ende het ghevest van de ponjaert is van fijnen goudt, wel twee pondt swaer weghende; alsoo ick er noch wel 14 ponjaerden de Edellieden op het lijff sien hebben (soo se in den raet saeten) dan gheen van alle die ponijaerden waeren soo fraeij gewrocht ende ingheleijt aen *de* schee ende aen den rinck van alderhande ghesteenten, als des Conincks ponijaert was ende mij verwonderde de costelijckheijt van 't ghesteente.

Den Coninck heeft wel vier wachthuijsen voor 't paleijs, daer alderhande gheweer in is, ende in 't wachthuijs, dat voor den Kijloer's huijs stondt, laeghen wel 18 roers, soo metaelen als ijseren, elck roer met sijn lonten van basten van boomen ghedraeijt der bij, ende sijn cruijt ende scharp. Dan het cruijt was niet half soo goet als het onse; want sijn heele groote correlen ende ¼ vierendeel soo goet niet aen 't proeven in 't schieten; ende het scharp sijn ijsere coegels, die se er toe smeden, ende somtijts met cleijne steenckens; ende voor aen de mont van de roers sijn houte proppen alle fraeij der toe gedraeijt, ende aen de loop vast met een touken, om datter gheen vuijlicheijt van binnen in de loop soude comen in 't ligghen. Ende sijn seer qualijcken om mede te schieten ende met om te gaen, want sijn swam-slooten ende seer cort van laede. Ende in 't huijs van den Kijloer laeghen wel 50 langhe spijtsen, sommighe well tot 20 toe, met goudt beslaeghen ende alle gaeder fraeij geschildert ende met linne hoeden overtoghen voor het stoff, ende voorts menichte van spatten, schilden, pijlkoockers, alle voll fenijnighe pijlen, ende de schilden van dick leer aen malcanderen, als op de Turckse manier; ende voor aen de spat is een ijser ghewoelt ende ghebruijckense in plaets van een spijts mede.

Desen Kijloer heeft tien echte vrouwen, behalven alle de concubijnen, daer hij bij slaept als 't hem belieft, ende heeft een soontgen van omtrent de seven jaeren oudt, ende waer 't dat den Kijloer quam te sterven aleer dit kindt getroudt ofte 12 jaeren oudt is, dat heuren tijt is om te trouwen, ende de dochters 9 jaeren oudt sijnde, all het goet van den Kijloer wederomme aen den Coninck compt ende 't kindt op de

ghenaede van den Coninck soude moeten leven. Soo dat in 't laeste all wat se in haer leven vergaederen alle op den Coninck weder omme compt te vervallen, als offen se all eijgen waeren. Desen Kijloer is naest den Coninck den opperste van 't gantsche eijlandt van Baelle ende niemandt mach in 't paleijs comen bij den Coninck als 't hem belieft, dan desen Kijloer (ende is een seer rijck man naer ick van anderen verstaen, want ick sach neffens de caemer, daer ick sliep, wel acht ponijaerden met goude hechten, elck well twee pondt swaer van goudt weghende, ende liet mij sien drie coppen van fijn goudt, daer ick uijt d' een dronck, ende veel andere costelijckheijt hadde met goudt beslaeghen, als waeter cannen ende daer se haer betel uijt eeten).

Addij 10 Febr. Nu op den middach is den Kijloer van den Coninck ghecomen, ende vertrook dat MANUELL ROEDENBORRICH, met twee ossen ende eenighe vervarsinghe, te paerde soude ghaen naer sijn schip toe; dan most den Kijloer beloven wederomme te comen ende de drie ghevangens, die in JAN MEULENAER'S schip sijn, met brenghen, ende als dan sal hij met JUAN de Portugies wederomme t' scheep gaen. Ende alsoo CORNELIS HOUTMAN schreeff, dat hij sommighe presenten voor den Coninck ende voor den Kijloer heeft, ende wel wilde dat hij een ghetrouwe bode hadde, ofte den Coninck wilde senden om sulcks te haelen; soo heeft den Coninck MANUELL ROEDENBORRICH selve der toe ghenomen, om aen CORNELIS HOUTMAN te vertrecken (verhalen) wat hem wedervaeren is, t' sindt den tijdt dat hij aen landt is gheweest. Nu naer den middach sijn der drij paerden voor den Kijloer's huijs gecomen, alwaer MANUELL ROEDENBORRICH op d' een van die paerden ginck sitten ende twee Edellieden op de andere twee paerden, die hem convoijeerden, met den Malijer, die des Conincks bode is om aen de schepen over ende weder te gaen.

Nu daer ROEDENBORRICH wech was, ververderde ick dat de vier waetervaeten voll moehte comen, om selven der met te vaeren, om de brieven aen de capiteijn te brengen, ende alle gelegentheijt te vertrecken watter ghepasseert is; waerop den Kijloer mij andtwoorde, eerst bij den Coninck most gaen, ende hem te kennen gheven, ende ginck van mij naer den Coninck. Ende een halff ure gheleden wesende, quam den

Kijloer wederomme, ende vertrock dat den Coninck der in te vreden was, dat ick aen boort soude vaeren, dan niet laeten soude wederomme te comen ende de caert met te brengen, ende het gheele fluweel voor hem, dat PAUWELES VAN CAERDEN hem belooft hadde; het welck ick den Kijloer beloofde dat doen soude, ende ghinck met mijn tot aen de strandt, daer de prauw op strandt stondt, met de vier vaeten waeter in, ende werde met maght van volck in 't waeter ghevoert; ende ick nam mijn affscheijt van den Kijloer ende meende dat JUAN de Portugies met soude vaeren, dan den Kijloer hielt hem aen landt, want seijde: daer moet ijmandt aen landt blijven, alsoo der drie man van ons volk in JAN MEULENAER's schip is, ende roeijde deur ende ick quam alsoo naer 't schip toe.

Addij 10 Febr. Nu op den avondt, doen ick wederomme aen landt quam, was den Coninck met den Kijloer ende sijn Edellieden ende met menigte van vollck met sijn guarde op strandt, ende sagh den *Hollandtse Leeuw*[1] t' seijl gaen, ende den Coninck dede mij voor hem comen ende door den Kijloer vraeghen, waer omme het schip t' seijl ginck ende waer het heen ginck; waerop ick den Kijloer aen den Coninck dede andtwoorden, dat de capiteijn CORNELIS DE HOUTMAN aen de capiteijn van dit geschreven hadde, indien wij gheen waeter en conden becomen, dat wij bij haer soude comen, alsoo sij in een dagh 24 vaeten waeter wel aen boort conden crijgen; ende ten anderen des Conincks volck moede werdt, het waeter uijt de rivier aen strandt te brengen, ende wij selven met de prauw niet conden comen; soo hebben 't de overheden voor goet ghevonden bij 't ander schip te seijlen, alsoo wij vrij wat veel waeters van doen hebben. Ende den Kijloer andtwoorde mij, dat den Coninck bedroefft was van 't vertreck van 't schip, ende wel wilde dat 't schip bleef liggen, woude mij morghen een versche rivier neerwaerts aen doen wijsen, daer wij met de prauwen wel in moghen comen, ende begheerde dat ick een brieff naer 't schip schrijven (soude), daer ick op antwoorde, ghaerne doen wilde om den Coninck te contenteren, ende

[1] In het gedrukte Journaal der reize van HOUTMAN, wordt het schip *Hollandia* ook wel de *Leeuw* genoemd.

de Coninck dede vraeghen off ick de caert oock met brochte, ick andtwoorde jae, ende dede door den Kijloer seggen, dat ick morghen met de caert bij hem in 't paleijs soude comen, omme den Coninck alles te wijsen van de ghelegentheijt der landen. Ende den Coninck is met sijn guarde naer de stadt wederomme ghereden op een paert, ende geaccompanijeert van menichte van volck te voet, ende de Edellieden mede te paerde. Ende ick ben met den Kijloer wederomme naer sijn huijs geghaen ende hem het gheele fluweel vereert, dat hem seer aenghenaem was, met sommighe christalijne glaesen, ende bedanckte de capiteijn voor de geschencken ende woude 't in fruijt wederomme recompenseren.

Den Kijloer was niet wel te vreden dat wij elck man twee realen gegeven hadden, die 't waeter aen boort brochten, want seijde dat het de Coninck ons uijt vruntschap hadde doen brenghen, ende niet dat men de slaeven voor den arbeijt der van betaelen soude.

Nu op den avondt bewees mij den Kijloer alle de vruntschap wat men soude mogen doen, ende dede mij uijt sijn schotel eeten daer hij uijt at, ende dede door JUAN de Portugies seggen, dat dat de meeste vruntschap is, die men hier te lande soude mogen doen; ende seijde dat wij haer volck gelijck waeren, omdat se saegen dat wij varckens vleijs aeten, dat geen Turcken noch Mooren en doen, ende ten anderen, om dat wij op vrijdach ende saterdach oock vleijs aeten, dat geen Spanijaerden noch Portugiesen en doen, ende seer der in verwondert waeren. Ende naer de maeltijdt gedaen was, begon den Kijloer te vraeghen, waer het vierde schip was, want hadden verstaen, dat die van Bantam ons het affgenomen hadden, waerop ick antwoorde, niet soo en was, dan dat het een ander wech was, niet noemende wat plaets het heen was. Ende verhaelde mede van den moort te Sidaijo ende Toeban; ende vraeghde mij hoe het spel te werck ginch; doen verhaelde ick den Kijloer, hoe dat wij onder Sidayo ten ancker quamen liggen, ende die van Sidaijo quamen ons aen boort ende bewesen ons alle vruntschap, ende presenteerden ons nagelen, nooten ende foelije te vercoopen, ende den Coninck dede ons ontbieden dat hij selve aen boort wilde comen om.. te maecken ende met de capiteijnen te spreecken, waerop geandtwoort

wierde van de capiteijnen, dat den Coninck vrij aen boordt mochte comen, dat hem alle vruntschap soude geschieden. Soo gebeurde het op eenen morgenstondt dat den Coninck comen soude ende sondt menichte van groote barcken vooruijt naer de schepen, ende comende bij het... schip, dat naer de strandt lach, boven wind, alle waeren se overgecomen ende alle vruntschap *gedaen*, dan waeren nauw over, off trocken heur ponijaerts uijt ende begonnen ons volck te quetsen, dan ons volck waeren strax in 't geweer, ende sloegen se al te mael wederomme uijt het schip, soo datter een deel doot bleven ende weecken wederomme nae de strandt, ende den Coninck quam niet aen boort; waerop den Kijloer mij antwoorde dat die Turcken ende Mooren op de custe van Sidaijo ende Toeban een verraderlijck volck sijn, ende verhaelde waerse ijmandt eenige avantagie aff connen sien, sullen niet naelaeten te beproeven, want is een volck, die niet naer hun leven en vraeghen.

Nu op den avondt dede ick den Kijloer vraeghen off dit des Coninks stadt was, daer hij altijt woonachtich is; ende andtwoorde: neen, dan dat de Coninck daer nu maer was gecomen om 20,000 man bijeen te vergaederen, dien hij sondt tot ontset aen den Coninck van Paluboan (Balamboang) ende hier maer was gecomen om dat alles in goede ordonnantie te werck soude gaen, (met) het embarqueren van het volck, ende daeromme is hier nu soo veel volck ende vertrock, hoe datter tijdinge gecomen was, datter drij hondert van de Parsuerranes [1] volck met fenijnige pijlen dootgeschoten waeren, die de stadt van Paluboan belegert hadde; ende den Kijloer verhaelde, waer 't dat de stadt van Paluboan gewonnen wierde, dat het genoeghsaem met het Eijlandt van Baelle gedaen soude wesen; wandt souden daegelijcks den oorloch van de Turcken ende Mooren te verwachten hebben, alsoo se soecken de Gentijlles, dat Heijdenen sijn, te verdrijven. Ende ick vraeghde den Kijloer: can dit Eijlandt van Baelle sulcke menichte van volck uijtleveren; den Kijloer andtwoorde mij datter wel over de 300,000 menschen op 't Eijlandt van Baelle is, want het gantsche landt is overall voll dorpen ende steden, ende overall voll volcks.

---

[1] Mogelijk volk van Pasoeroean.

Den Kijloer verhaelde nu op den avondt, van sommighe van de principaelste steden die hier op 't Eijlandt van Baelle liggen, ende waer den Coninck sijn residentie meest houdt, ende waer hij selven woonachtich is, als hier naer volght. Coutaen is de stadt genaemt daer den Coninck nu is, om de 20,000 mannen bij een te vergaederen tot ontset van de stadt van Paluboan.

Gigel[1] ende Capa sijn twee steden aen malcanderen, daer een versse rivier deur loopt, ende sijn de steden daer den Coninck ende den Kijloer woonachtich sijn, ende het Hoff gehouden wordt van 't gansche Eijlandt van Baelle.

Quijnowaen is een stadt daer den Kijloer over gebied, ende hem toecompt ende lijdt te landewaerts in.

Touban ende Sidaijo sijn twee steden die hier op 't Eijllandt van Balij liggen.

Couteraes[2] is de plaets genaempt daer JAN MEULENAER's schip nu ligt ende haelt sijn waeter.

Item dat sijn de seven principaelste steden, die hier op 't Eijlandt liggen, daer mij den Kijloer de naemen van seijde.

Addij 11 Febr., nu op den morghen begheerde den Kijloer, dat ick een brieff aen ons schip soude schrijven, als dat hij mij nu een rivier soude doen wijsen; hetwelck ick dede als bij desen sien meugt, ende doen de brieff geschreven was, dede den Kijloer twee Edellieden ende 10 mannen met mij gaen naer de strandt ende lijde mij wel twee mijlen weghs noordwaerts aen, bij een versse rivier, dan en was niet om met onse praeuwen in te comen, wandt daer en liep niet boven een halve voet waeter aff, dan sij seijden als 't hoogh waeter is, wel in soude mogen comen met de praeuwen. Dan ick andtwoorde, het waeter soude sout wesen; dan gaeven voor andtwoord, dat men de rivier een stuck op conde vaeren ende dan begint 't te diepen; ende de zee werpt de santbanck voor de rivier, dat men die niet in can comen met laegh waeter. Ende wij sijn wederomme gekeert naer de stadt, ende bij den

---

[1] Waarschijnlijk *Klonkong*.

[2] Pelaboean amok (?) Zie *Moniteur des Indes orientales et occidentales* I, p. 332.

Kijloer comende, die mij het selffde vraeghde off men der comen conde, ende hem andtwoorde: neen; ende was bedroefft.

Nu doen ick wederomme van de rivier gecomen waer, dede ick door JUAN de Portugies vraegen, off den brieff bestelt was naer de schepen toe, gaff voor andtwoord: neen, wandt den Kijloer seijde 't schip te vaerde (verre) lagh, ende gaff mij den brieff wederomme. Ende ick dede hem vraeghen door JUAN de Portugies, off ick nu met de caert voor den Coninck comen soude, gaff mij voor andtwoord, dat het te laet op den dach was, ende als 't den Coninck beliefft, dat hij ons wel ontbieden sal; ende ick dede den Kijloer vraeghen, waer 't des Conincks believen, dat ick wel wilde als dan met JUAN de Portugies aen boort vaeren. Waerop den Kijloer mij andtwoorde, dat wij niet souden meughen vertrecken all eer dat de drie man uijt JAN MEULENAER's schip wederomme gecomen zijn, ende de presenten met brochten; ende dat wij soo lange de patientie soude nemen ende bij den Kijloer blijven, die ons niet dan alle vruntschap soude doen, ende den Coninck hem alsoo belast heeft.

Nu tegen den middagh heeft den Kijloer doen brenghen vier cleijne sackjens met naegelen, elck wel 25 pont swaer wegende, ende een canaster met porceleijnen, ende dede mij vraegen, off de capiteijnen van die comanschap soude willen copen, ick andtwoorde: jae, indien der wat veel te becomen is. Meende wel voor een schip op 't eijlandt van Baelle te becomen is; waer 't dan niet in dese stadt, dan in de stadt waer de joncken in de rivier comen, want verhaelde dat se van Moluccos daer comen; ende ick vraeghde, off geen neutemuscaet ende foelije te becomen en waer, andtwoorde: jae, dan niet veel, ende seijde seer duijr waeren, wandt den Kijloer eijschte wel voor dese vier sackiens thien stucken van achten; ende ick vraeghde den Kijloer offer veel porceleijnen te becomen waeren, meende jae; willen se der van coopen, wil ick een man senden, om bij den anderen te vergaderen watter te becomen is; ick seijde: wel doen mogt. Ende ick verhaelde, wel wilde een brief aen ons schip schrijven, van de monsters die mij den Kijloer heeft laten sien, soo den Kijloer de brieff wel soude willen senden met een prauw ende soude wel betaelt worden, naerdemael het schip varde t'zee-

waerts leijdt; gaff mij voor andtwoord, dat ik vrij mochte schrijven, soude den brieff sien te bestellen ende sijn beste daer met sien te doen, datse aen boort gebracht soude mogen worden.

Nu naer den middach is den Kijloer bij den Coninck gegaen ende wederom comende van 't paleijs, dede mij door JUAN de Portugies seggen, dat hij den Coninck alles vertrocken hadden van 't geen hij mij hadde laeten sien, ende den Coninck hadde een man naer de stadt gesonden, om alle de specerijen ende porceleijnen bij den anderen sien te vergaederen, die in de stadt te becomen soude mogen wesen.

Dese rivier is omtrent 10 mijlen van hier, daer alle jaeren vier ofte vijff joncken comen; wandt op dit eijlandt van Baelle niewers navigatijen worden gedaen dan daer, wandt den Coninck niet en begeert, alsoo hij seijt niet van buijten van doen en heeft van andere landen; dan dit eijlandt can de omliggende landen genoechsaem provideren, door de overvloedigheijt van eetbaere waeren, die op dit eijlandt valt; ende dit eijlandt niewers in can gelijcken dan bij Jonck Hollandt[1] van bouwinge van de dorpen en de steden, wandt alle uren is men in een dorp ofte stadt ende is soo deurreten van waeter, dat te verwonderen is; seggen die het heele landt deurloopt ende worden geleijdt van de groote rivieren af om het landt te natten, gelijck de Nijl in Egypte doet, daer 't nimmermeer regent; dan hier op 't eijlandt van Baelle wel.

Hier in de Kijloers huis, achter aff, stonden drie huijskens, gevlogten van Spaens riet, gecloven, op vier pijlaerkens, daer ick in elck een coockpot sach staen, ende dede door JUAN de Portugies vraeghen aen een van de dienaers, wat dat beduijde; gaven voor andtwoord, dattense daer eeten in deden voor huer afgoden en duivels, als 't haer feestdaegen sijn, dat tweemael 's jaars is, eens als de rijst gesaeijt wort, eens als de rijst in de schueren compt. Als dan houden se groote feesten, soo met trommelen, beckens ende veel andere instrumenten, in ons landt noch nooijt gehoort off gesien; ende als dan eeten se van een stuck van een hondt. Ende hebben diverse gelooff, sommige aenbidden een steen, als ick er eens een bij de huijskens in de Kijloers huijs sagh

[1] Zie de Journalen hier achter aangehaald.

staen; sommige aenbidden de son, sommige de maen ende sommige een os, die sij lieden in groote waerde houden, want en eeten geen ossenvleijs; met noch andere dingen, die sij noch aenbidden. Sij en weten noch en houden van vrijdagh, saeturdagh noch sondagh, gelijck de Turcken, Joden ende Christenen doen; dan leven soo heen, het heele jaer, alleenlijcken de twee feestdaegen t'sjaers houden se in eeren, als hier voren verhaelt, ende hun jaeren reeckenen se al anders als wij lieden doen, want sij reeckenen thien maenden voor 't jaer ende drie en dertigh daegen voor elcke maendt, soo dat heur jaer verloopen moet.

Het is hier nu in de winter, soo datter nu vier maenden lang niet en doet dan regenen ende daernae is 't wederomme droogh weer; ende het landt wordt nu geploeght gelijck in ons landt, dan in stede dattense in ons landt twee paerden voor ijder ploegh hebben, gebruijcken sij der twee buffels toe.

Nu op den avondt in 't ondergaen van de son, met den Kijloer's broeder ende andere Edellieden gaen wandelen naer 't bosch. Vertrock een Edelman, dat over 10 off 12 jaeren een Portugies schip quam aen den Varckenshoeck [1] om een fortelles (forteres) op 't eijlandt van Baelle te maecken, ende het schip strande, ende het meeste volck bleef er doot; ende daer sijn noch vijff persoonen op 't eijlandt van Baelle ende gaen gecleet gelijck de inwoonders van het eijlandt, met het bovenlijff naeckt ende bloots voets, daerder een in des Conincks stadt van is; ende het geschut datter van geborgen is, is mede in des Conincks stadt. Desen Edelman verhaelde datten de Portugiesen seer op dit eijlandt van Balij vlammen; dan en connen 't niet winnen, deur de menigte van volck die der op 't eijlandt sijn ende te hard voor de Portugiesen om te beginnen.

In die contenanse wesende, dede ick deur JUAN de Portugies vraeghen van waer heur het goudt in sulcke abondantie quam; gaff mij voor andtwoordt, dat het uijt Chijna ende van 't eijlandt van Sumatra

[1] Door de onzen zoo genoemd, om de menigte varkens die ze daar aan boord kregen; thans de Tafelhoek.

van daen quam; ende hier op 't eijlandt van Baelle gebracht wierden in mangelinge van clederen, die deur gants Indië gevoert worden. Ende verhaelde dat op 't eijlandt van Baelle oock goutmijnen waeren, aen 't gebergte, dan den Coninck en laeter niet uijtgraeven, dan somtijds, als 't hem in de sin compt; ende den Coninck heeft er een stadt bij liggen met wacht, om acht der op te nemen, om van anderen niet bespiet te worden waer de mijnen liggen.

Desen Edelman verhaelde mede, dat wanneer der eenige vremde natije van buijten incompt met coopmanschap, om wederom clederen te coopen die op 't eijlandt van Baelle gemaeckt worden, met menigte van catoen, en deur gantsch Indijen ghevoert worden, meughen de coopliëden te landewaerts ingaen noch lange op 't eijlandt te blijven, dan hem haesten, soo dra hij magh, sijn goederen te vercoopen ende wederom vertrecken, omdatse (opdatse) *omtrent* de rijckdommen van 't eijlandt niet wijser worden. Ende daerom isser maer een rivier daer se met de joncken in meughen comen, ende alsoo den Coninck een curieus man is ende alle vremde natien siet bij hem te crijgen, so moeten die van buijten innecomen voor den Coninck comen, ende isser iemandt die den Coninck behaecht, moet er blijven op 't eijlandt, will hij ofte will hij niet, alls ik er wel vier persoonen gesien hebbe, dien den Coninck all tegen heuren will gehouden heeft ende nu well te vreden sijn, alsoo den Coninck heur goet tractement doet ende in sijn dienst huer lieden besigt. Desen Edelman verhaelde datter sollefer bergen op 't eijlandt van Baelle sijn, daer se ghroot geniet van hebben, alsoo 't van vreemdelinghen van 't eijlandt van daen gehaelt wordt.

Desen Edelman verhaelde mede, dat men op 't Eijlandt van Baelle een vrouw voor 20,000 cashes[1] can coopen, dat omtrent twee stucken van 8° sijn; dan de manspersoonen sijn naervenant duerder.

Nu op den avondt weder om comende bij den Kijloer, verhaelde dat hij bij den Coninck geweest waer, die hem belast hadde, dat hij mij vraeghen soude, ofte de capiteijnen van de schepen wel twee, drij van

[1] Een kleine munt van slecht lood, in China in gebruik; in het midden is een vierkant gat; ze worden met 200 aan elkander geregen.

de ghrootste stucken soude willen vercoopen, met sijn cruijt ende scharp; waerop ick andtwoorde, voor seecker niet en conde geseggen, dan naer mijne meeninge sullen de capiteijnen aen den Coninck sulckx niet weijgeren, ende beval dat ick sulckx per memorije soude stellen om niet te vergeten ende in sijn presentie noteeren moest, dat het den Coninck versocht, om datter soo groote stucken op de schepen sijn, ende den Kijloer verhaelde dat den Coninck well geschut hadde, dan niet soo groot als wij hebben.

Wanneer hier eenige groote meester sterft, soo sijn der sommige van sijn vrouwen, die hem liefst hebben, verbranden háer selven met een groote ceremonije ende wordt onder huerlieden voor een ghroote eere gehouden; soo datter al te mets 50 ofte 60 vrouwen huer levendich in 't vier werpen ende verbranden om een persoons will, ende *omdat* de usantie hier te lande soo is.

Adij 12 Febr. Nu op den morgen den Kijloer door JUAN de Portugies doen vraeghen om naer strandt te meughen gaen, om te besien off ons schip alle vertrocken was ende den Kijloer was er met te vreden.

Adij 12 Febr. Nu op den morgen naer strandt gaende om naer ons schip te sien off het vertrocken was, ende comende voor bij de rivier, quamen ons veele vrouwen tegen; sommige van hun lieden hadden silvere vaeten op het hoofd, als emmers, ende voor ende achter de vrouwen ginck guarde, wel 20 manspersoonen, met spiessen en spatten. Ende alsoo se ons tegen quamen, wesen se ons dat wij wat uijt den wech soude wijcken; hetwelck wij deden, ende voorbij sijnde vraeghde ick, wat vrouwen dat dat waeren, die soo met guarde naer de rivier toe gingen; gaven mij voor antwoord, dat het van des Conincks vrouwen waeren, die des morgens vroegh in de coelte het waeter voor den Coninck haelden aen de rivier voor den gantschen dach, daer den Coninck hem in baedt ende wast, als de hitte op den dach begint te comen, bijcans gelijck op 't Eijlandt van Ormus.

Adij 12 Febr. Nu op den morgen tegen den middach wederom van strandt comende, alsoo wij ons schip niet sien en conden; ende den Kijloer gaff mij beijde brieven wederomme, ende seijde: alsoo de capiteijn van u' schip nu niet het advijs can crijgen van dat hier naegelen met

andere specerijen ende porceleijnen te coop sijn, sal noch tijts genoech sijn, wanneer ghij overlandt naer de schepen vertreckt, ick verhoope u te convoijeren ende geselschap te houden, tot het schip toe, indien ick licentie van den Coninck vercrijgen can, daer ghij veel in doen cundt; ende ick antwoorde den Kijloer: in wat manier can ick er in doen; ende verhaelde, wanneer MANUELL ROEDENBORRICH wederomme gecomen is, alsoo hij niet langer can tarderen ende dan alle beijde voor den Coninck sult moeten comen, om den coninck te presenteren de presenten van den capiteijn wegen, ende hem dan mede de caert sult moeten laeten sien ende den Coninck wijsen, hoe alle landen liggen; soo sulde ghij den Coninck meughen vraeghen, wanneer het Sijne Maijest. belieft dat ghij wederomme naer de schepen sult meughen vertrecken, ende verhaelen dan dat ghij wel wilde, dat ick met u dan soude meughen trecken, als uijt des Conincks naem, dat de capiteijnen seer aengenaem sal wesen; soo sal 't den Coninck het selve niet weijgeren; waerop ick den Kijloer antwoorde, gaeren sijn beliefte daer in doen wilde, wanneer den Coninck ons laet ontbieden.

Adij 12 Febr. Nu op den avondt bij de caers sittende met sommige Edellieden in des Kijloers huijs, begon de Kijloer te vraegen van de gelegentheijt van ons landt, ende vraeghde off in ons landt oock veele paerden waeren, waarop ik andtwoorde: jae, dan seijde, veel grooter waeren, dan die hier te lande, ende vraeghde hoe veel paerden onsen Coninck bij den anderen wel vergaederde, wanneer hij ten oorlog trock; ik andtwoorde den Kijloer: wel met 30,000 man te paerde ende 50,000 man te voet ten oorlog treckt, die alle gaeder in t' harnas sijn van 't hooft tot de voeten, soo dat men er met geen roer deur schieten can, ende gebruijcken allerhande geweer; ende daer ende boven voert de Coninck oock met hem, wanneer hij eenige stadt wil gaen beleggen, wel 100 in de 50 metaelen stucken, daer de cleijnste van is, als de Coninck de maet heeft doen affnemen, van een van de stucken in ons schip, sonder ontelbare andere cleijne ijsere stucken; daer den Kijloer seer van verwondert was ende de Edellieden mede. Ende dede mij vraeghen, hoe onse Conincks naem was, waerop ik andtwoorde: MAURITS DE NASSOUW, dat den Kijloer opschreeff, ende vraeghde mij hoe oudt hij wel

was; ick andtwoorde: omtrent de dartigh jaeren; ende off hij al getrout was, daer ick op andtwoorde: neen; daer den Kijloer seer in verwondert was, dat een Coninck soo lang wacht, om niet in tijts te trouwen, om kinderen te meugen crijgen, die 't Coningrijck soude meugen besitten, off den Coninck in den crijgh subijtelijck afflijvich quam te worden.

Den Kijloer vraeghde mij, off het Coningrijck van Chijna grooter was in 't begrijp als ons landt, waarop ick andtwoorde: neen, dan dat ons landt grooter was, ende den Kijloer dede de caert voortbrengen, dat ick hem wijsen soude wat ons landt was. Doen wees ick Nederlandt, Duijtslandt, Oostlandt, Noorwegen ende een stuck van Moscoviën, dan gaff het all den naem van Hollandt; ende vroeg mij waer de plaetse was, daer wij van daen met schepen gevaeren waeren, doen wees ick hem de stad van Amsterdam, ende schreeff het op ende vraeghde mij, hoe veel schepen datter wel van daen waeren; ick andtwoorde: wel 4000 schepen als onse sijn, 's jaers van daen vaeren, sonder ontelbaer andere, die wat cleijnder ende sommige wat grooter als de pijnas sijn. Ende ick verhaelde datter wel op eenen dagh wel 700 schepen van de stadt van Amsterdam affgevaeren sijn. Daer den Kijloer ende de Edellieden seer van verwondert waeren, sulcke menigte van schepen in ons landt te sijn. Ende vraeghde off het in ons landt soo warm is als hier, daerop ick andtwoorde: neen, dan ter contrarij uijtermaete coudt, principalijck omtrent dese tijt, alsoo 't er nu in den winter is, als hier te lande; ende ick verhaelde dat het waeter deur de harde coude in een nacht soo hardt word, datter een man over 't water loopen can, alsoo sij het woord vriesen niet verstaen en conden; ende ick seijde dat in vijff off ses daegen soo hardt can worden, dat men der met waegens ende paerden op loopen can, dat sij lieden nauwelijcks geloöven wilden ende dochten onmogelijck sulcx te wesen. Ende deden doen vraegen, hoe 't de schepen doen maeckten, waarop ik antwoorde: soo lange stille blijven liggen in de haevens tot drij, vier maenden; als 't begint te regenen ende de sonne heet begint te schijnen, soo smelt het wederom de hardichheijt, ende dan beginnen de schepen wederom toe te maecken, om naer alle landen te vaeren. Dan ick verhaelde datter eijlanden sijn die in see liggen, daer 't soo hardt niet en vriest, daer de schepen

's winters wel in menigte comen. Ende doen verhaelde den Kijloer, dat op't eijland van Baelle wel 10,000 paerden waeren, dan woude het eijlandt van Baelle niet bij ons landt gelijcken.

Den Kijloer dede mij vraeghen, offen se in ons landt oock nauwe justitie doen, daer ik op andtwoorde; jae, ende verhaelde wie eenen dootslagh doet, moet met den dooden begraven worden, sonder eenigh genaede met te hebben; ende waer 't dat den dootslaeger ontliep ende niet gevonden conde worden, soo wordt den dooden in een dichte kist gedaen ende bewaert, wel vijff off ses daegen, tot dat den anderen gevonden is ende gejusticijeert is; dat hem verwonderde van de nauwe justijcie ende hem wel behaeghde. Ende verhaelde dat op 't eijlandt van Baelle gheen vrees en behoeffde te hebben van ijets benomen te worden, al droech men 't goudt in de handt, soo nauwe justijcie wordt hier mee gedaen, ende verhaelde dat in Paluboam een rebouts volck is van moorden ende dieverije, want vertrock datter geen dagh ten eijnde gaet off daer worden ten minsten drie, vier off vijff personen omghebracht, die misdaen hebben.

Den Kijloer dede mij vraeghen, wat justijtie men in ons landt dede over een die doot verdient heeft, waerop ick andtwoorde: diverse justitie gedaen worden, naer 't een persoon verbeurt heeft, als de wetten dat met brengen, ende verhaelde den Kijloer sommige, dat hem wel behaegde. Ende verhaelde doen, wat fauten een persoon op 't eijlandt van Baelle doet, anders geen justitie en wordt aengedaen dan met een cris, dat van huer ponijaerden sijn, het hart affgesteecken ende is aen een pael vastgebonden ende daernae begraeven. Wij saeten dus wel een vier uren in den avondt ende couten, ende doen gingen de Edellieden wederomme deur.

Adij 13 Febr. Nu met den dach, quam den Maleijer, des Conincks bode, die met MANUELL ROEDENBORRICH naar JAN MEULENAER's schip vertrocken was, ende quam vooruijt ende vertrock, dat ROEDENBORRICH met de presenten voor den Coninck ende den Kijloer achter aen quam ende over twee ueren hier soude wesen, daer de Kijloer seer in verheucht was; ende den Kijloer ginck naer het paleijs bij den Coninck de bootschap brengen. Ende terwijl de Kijloer bij den Coninck was, quam MANUELL ROEDENBORRICH; dan was nauwelijcks in 't huijs ge-

comen, off den Kijloer quam van 't paleijs, ende hieten ROEDENBORRICH wellcomme, ende dede seggen door JUAN de Portugies, de presenten, die voor hem quamen, dat ROEDENBORRICH, die niet tonen soude voor 't volck, ende de presenten, die voor de Coninck en quamen, bij den anderen soude laeten; alsoo den Coninck ons stracx ontbieden sal om bij hem te comen; dat geen halff uer en duerde, off daer quam een Edelman, met een brieff op blaederen van boomen geschreven, met een punt van een mes, dat den Kijloer met ons drijen voor den Coninck comen soude ende brengen de presenten met de caert met. Ende doen wierde de presenten boven 's handts gedragen met de caert, gelijck het gebruijck hier te lande is, ende quamen alsoo in 't paleijs, daer den Coninck sat, als hier voren verhaelt is. Ende wij deden hem de reverentie op ons landts wijs, ende dede ons doen voor hem neersitten, onder sijnen Raed ende Edellieden. Ende in 't eerste wierde hem een schoone groote vergulde spiegel voorgeleijt, in een Edelmans handt, die den Conincks ponijaert naer draegt, alsoo den Coninck selven niet in handen nam, ende behaegde hem seer wel. Ende in 't opslaende deuren van de spiegel lach een gedruckt schip, fraeij geschildert, hetwelck den Coninck in de handt nam, ende vraeghde wat het voor een schip was, off het schip van JAN MEULENAER was; ick andtwoorde: jae, alsoo ick sagh dat den Coninck groot behaegen der in hadde; ende wierde hem een stuck fluweel, met een roer ende sommige christallijne glaesen vereert, dat hem alles seer aengenaem was. Ende doen dede den Coninck het vierroer langen, dat ik het wederom vier soude doen geven, het welck ick in sijn presentije dede, ende dede seggen, het mij maer dede doen, om te onthouden, alsoo 't sijn Edellieden vergaeten, ende niet vier conde geven, ende wierde wederomme wech gedaen. Ende den Coninck vraeghde mij, offen wij de conterfeijtsel van onsen Coninck ende de schepen niet en hadden, ick andtwoorde: neen, ofte van de capiteijnen mede niet in de schepen sijn; ick andtwoorde oock neen. Ende doen wierde de caert voor den Coninck gebracht, ende langde mij selven een dun stockien, om te wijsen, alle de Coningrijcken ende landen die der in laegen. Ende ick begon eerst te wijsen, alle de principaelste Orientaelse Eijlanden; ende doen vraeghde den Coninck, wat het Eijlandt van Baelle was, hetwelck ick

den Coninck wees, ende was verwondert, dat het soo cleijn in de caert lagh. Ende wees hem voorts alle de principaele plaetsen op 't Eijland van Java, ende quam doen van boven van de Filipijnse Eijlanden aff, op ...... langs de cust heen, wijsende sommige van de principaele steden in Sina op de cust, als Canton, Macao, Chinse, Siam ende naer Malacca; het Eijland van Sumatra, de cust van Pegu, Bengale, Seijllon, Coetchin, Calicoet, Goa en 't Eijland van Ormus aen de Roo zee; ende langs de cust van Melinde naer Melinde, ende het Eijland van Sint Lauwerens ende soo naer Soffale, tot de Caep de Bonne Esperance; ende langs de cust van Guiné als Angola,.... Congo, het Eijlandt van St. Thome, ende soo voorts Spanje, Vranckrijck, Engeland ende ons landt toe, ende voorts het Spaens Indiën. Ende wat ick oversloegh, daer wees den Coninck op, ende vraeghde wat voor landen dat het waeren; gelijck in de Middellantse zee, de principaele steden op de cust, ende t' landewaert in; als Constantinopolen, Alexandrije, Caïro, Mecka; ende vraeghde naer alles, ende den Coninck verhaelde ende hem andtwoorde, hetgeene ick er van wist te spreecken. Ende was seer verwondert, van alle de landen ende Coningrijcken, die in de caert laegen, ende principael verwonderde *hij hem* van den grooten Turck, dat die soo veel landts besat. Ende vraeghde wat den wegh was die wij gecomen waeren, die ick hem wees; ende vraeghde hoe lange wij wel onder wegen geweest waeren, ende hoe veel mijlen wij wel geseijlt hadden, daer ick op andtwoorde omtrent de.... mijlen, aleer wij het eijlandt van Sumatra ende Java sagen, ende wel tusschen de vier ende vijff duijsent mijlen geseijlt hadden; dat den Coninck seer verwonderde. Ende vraeghde hoe lange wij nu wel van Hollandt geweest waeren, omtrent de twee jaeren andtwoorde ik; dan alsoo 't onse eerste reijs is, ende het landt opgesocht hebben, ende de gelegentheijt niet wel en geweten hebben, is oorsaecke geweest, dat wij soo lange onderwegen sijn geweest; dan nu souden wij wel in ses ofte seven maenden hier cunnen comen. Ende vraeghde off wij oock op 't eijlandt St. Louwerens geweest waeren, dat sij Papo noemen; ick seijde: jae, ende offen wij oock eenige van die natije in onse schepen hadden, ick andtwoorde: jae, twee jongens; de een van omtrent 16 jaeren, ende de andere van omtrendt de 12 jaeren oudt, ende den Coninck seijde, gaerne

die eens sien wilde, daer op ick andtwoorde. Sijn Maijesteijt wel toecomen con. Ende den Coninck vraeghde van het vriesen in ons landt, alsoo den Kijloer hem alles vertrocken hadde, off sulcx voor seecker was, ick andtwoorde: jae, dat hem seer verwonderde. Ende alsoo de *globe* in de cant van de caert stond geconterfeijt, vraeghde mij den Coninck, wat sulcx bediede, doen vertrock ick waertoe men se gebruijckte ende *hem* seer verwonderde van de suptijlheijt van onse natije. Ende dede mij seggen, wanneer ick te scheep com, dat ick sulcke Globe met aen landt soude brengen, alsoo den Coninck grooten sin heeft, om sulck stuck eens te besien, welcke ick per memorije op moste schrijven; ende dede de caerte toedoen, ende weeromme wegh liggen. Ende dede ons door den Kijloer vraeghen, wanneer wij wederomme willen vertrecken naer de schepen; wanneer 't den Coninck beliefft hoe eer hoe liever, alsoo de capiteijnen van de schepen naer ons verlangen sullen, om alle gelegentheijt eens te hooren wat ons wedervaeren is, van den tijt dat wij aen landt bennen geweest. Doen andtwoorde de Coninck: overmorgen, ende dede mij vraeghen off ick te paerde off met de coets wilde comen naer de schepen; ick andtwoorde te paerde, indien 't den Coninck beliefft; ende MANUELL ROEDENBORRICH seijde: met de coets, alsoo hij moede was t' paerde te comen; ende ick dede den Coninck bidden, ofte den Kijloer met ons soude mogen reijden naer de schepen, omme de vruntschap wederomme te tonen, die den Coninck ende den Kijloer aen ons bewesen heeft; alsoo de capiteijnen van de schepen eens sien willen, die uijt des Conincks naem..... Waerop den Coninck dede andtwoorden, wel in te vreden was, dat den Kijloer met ons soude reijsen; ende den Kijloer was selven wel te vreden, alsoo hij 't op ons versocht hadde. Ende den Coninck dede den Kijloer ende ons opstaen, ende seijde dat wij vrij mochten deurgaen, ende vertrocken alsoo uijt het paleijs naer des Kijloer's huijs toe. Dan geen halff ure geweest sijnde in des Kijloer's huijs, quam er een bode van den Coninck, met een brieff aen den Kijloer, waerom hij de presenten van den Coninck hielt, ende verhaelde alles wat ROEDENBORRICH met bracht, wat voor den Coninck quam, met twaelff stucken van 8°; waervan den Kijloer seer verwondert sijnde, ende dede sulcx door JUAN den Portugies vraeghen aen ROEDENBORRICH off sulcx

waer was, dewelcken andtwoorde niet soo en was, ende dat den Maleijer des Conincks bode de waerheijd niet aen en seijde, want seijde, de capiteijn hem alles gegeven hadde, om met de presenten nae sijn goetduncken te doen, alsoo hij best wist aen wien men se vereeren most. Ende den Kijloer vertrock dit alles den Edelman, dewelke den Coninck de bootschap ging brengen; ende was nieuwers om, dan dat BOEDENBORRICH het beste fluweel aen den Kijloer gegeven hadde, dat een stuck gebloemt fluweel was, uijt den groenen den grondt, ende den Coninck het slechtste. Waerom den Coninck niet wel te vreden was, dat den Kijloer de presenten opende, die aen hem quamen, want al worden den Coninck presenten vereert, wil niet dat men se voor hem ende sijne Edellieden opendt, dan laetse in sijn huijs draeghen, alsoo 't de usantije van den lande is.

Nu op den avondt vertrock mij den Kijloer dat hij veele ossen, varckens ende sommige potten van des Conincks wijn, met menigte van allerhande ende fruijt gereet dede maecken om voor handen te senden.

Adij 13 Febr. Nu op den avondt quamen der wel twaalff vrouwen uijt des Conincks paleijs met een bancket van des Conincks wegen; ende daer was allderhande eeten, seven ende achtderhande gerechten in een schotel van coper fraaij gewrocht ende gesneden, meest met loffwercken, ende de rijst quam in schotelen gelijck een brootsuijcker, ende het eeten was elck apart in een groen bladt fraaij toegemaakt, ende een Indiaense nuet fraeij gedraeijt, vol van des Conincks wijn, wel 1½ canne wijns in de nuet gaende. Ende dese vrouwen quaemen alle met guarde, achter ende voor, ende vertrocken wederomme soo naer des Conincks paleijs toe.

Adij 13 Febr. Nu op den avondt, vraeghde mij den Kijloer offen se alle die in de schepen waeren, de caerten ende het Stuermansschap wel connen ende met het geschutt om wisten te gaen; ick andtwoorde de meesten deel, dan daer en is niemandt ofte weet met allderhande geweer om te gaen, soo met roers, spietsen, rapier, ende seer verwondert was, van onse nasije van alle dingen soo vernuftigh te wesen.

Adij 14 Febr. Nu op den morgen met den dagh, sonde den Kijloer veel beesten ende varckens, ende sommige potten met wijn, ende menigte

van allderhande fruijt, uijt des Conincks naem, omme aen de capiteijnen te vereeren; ende verhaelde dat den Coninck niet en weet, wat vruntschap hij ons doen wil.

Nu naer den middagh, is den Kijloer uijt het paleijs van den Coninck gecomen, ende brocht het lontroer met dat MANUELL ROEDENBORRICH aen den Coninck vereert hadde, ende den Kijloer begeerde, dat wij met hem soude gaen wandelen in 't bosch, woude sien, offen wij eenich gevogelte conde schieten, ende dede sijn guarde met sijn slaeven, omtrent de 50 man, gereedt maecken met spietsen ende spatten. Ende wij sijn met den Kijloer ende met sommige Edellieden gaen wandelen in 't bosch, omtrent een mijl van de stadt. Ondertusschen schoot MANUELL ROEDENBORRICH een cleijn vogeltjen, omtrent de groote van een duijff, daer hij seer van verwondert waere, want was sijn been maer affgeschoten. Ende wij keerden wederom ende op een hoochte comende, saegen wij ons schip met de pijnas, om den hoeck seijlende, doen vraeghde den Kijloer offense naer het andere schip toeseijlden, waer op ick andtwoorde: jae; ende comende in de stadt in des Kijloers huijs, wierde het vogeltien voor den Coninck gebracht, alsoo 't den Coninck door een Edelman hadde doen haelen.

Per memorije, dat MANUELL ROEDENBORRICH het roer wat veele gelaeden hadde, ende met dat wij quamen voor des Kijloers huijs, in het volck verschoten, want quamen uijt de huijsen op straet geloopen.

Nu op den avondt,... ure, wederom gecomen sijnde, quam er menichte van volck uijt des Conincks paleijs voor des Kijloers huijs, ende daer quamen sommige van des Conincks vrouwen, met andere Edelvrouwen ende des Conincks twee kinderen, die elck van een Edelman gedraegen wierde, ende wierde voor ons nedergeset in des Kijloer's huijs, die geaccompagneert quamen met vier van des Conincks dwergen, ende des Conincks guarde, voor ende achter. Ende den Kijloer dede door JUAN den Portugies seggen, dat se ons quamen adieu seggen, ende alsoo ick noch eenig van ons landts geldt bij mijn hadde, ick se wat vereeren soude, die met des Conincks kinderen quamen; hetwelck ick dede. Ende omtrent een ½ ure in des Kijloers huijs geweest sijnde, bewesen de reverentije op haer manier, ende keerde wederomme naer des Conincks paleijs toe.

Adij 14 Febr. Nu op den avondt, dattet al doncker was, quam den Kijloer uijt het paleijs van den Coninck, ende vertrock dat den Coninck dede vraeghen, offen se in ons landt de Javaense spraeck wel conden, alsoo den Coninck een brieff aen onsen Coninck MAURITS DE NASSOUW wilde schrijven; ende hem vereeren een ponijaert, met een van sijne dwergen, uijt de 50 mismaeckte menschen die den Coninck in sijn paleijs heeft. Waarop ick andtwoorde: de Javaense spraeck noch niet bekendt is, dan hier in de schepen sijnder sommige, die de Javaense spraeck verstaen, alsoo wij tolcken hebben, die met ons waeren, die sij *Djoeroe bassa* noemen, die de Javaense en Maleijtse talen wel connen; dan waer 't dat den Coninck in Arabisch, Turx, Grieckx, Latijn ofte Portugies een brieff dede schrijven, ende van den Coninck onderteekent, dat een van die talen onsen Coninck wel verstaet. Want wij hebben noch brieven in die tael geschreven ende van onsen Coninck onderteijckent, om, offen wij aen eenige landen quamen, die te tonen, om vrientschap met die Coningen van die landen te maecken, daer toe wij dese reijs begonnen hebben. Hetwelke den Kijloer seer wel behaeghde, ende andtwoorde: dat den Coninck oock anders niet en socht, dan alle vruntschap ons te bewijsen dat mogelijcken waer; ende alle 't geene den Coninck in sijn landt heeft, is tot dienst van de capiteijnen ende schepen, soo lange wij hier onder 't eijlandt souden mogen blijven leggen. Waarop ick andtwoorde: dat de capiteijnen uijt de schepen oock anders niet en soecken, dan alle vruntschap met den Coninck te houden; dat den Conink met der tijt wel vernemen sal, wat voor een natije wij lieden sijn.

Adij 15 Febr. Nu met den dach, seijde den Kijloer, wilde verloff aen den Coninck gaen nemen. Doen dede ick door JUAN den Portugies aen den Kijloer seggen, dat hij de groetenisse van onsent wegen aen den Coninck wilde doen, ende dat wij den Coninck seer hoogelijck bedancken voor de vruntschap die hij ons bewesen heeft, ende van 't goet tractement dat hij ons aengedaen heeft, van den tijt, dat wij hier aen landt bennen geweest; waerop den Kijloer andtwoorde: gaerne doen wilde, ende ginck naer 't paleijs. Dan geen halff ure wech sijnde, quam den Kijloer wederomme, ende vertrock de groetenisse aen den Coninck van onsentwege gedaen hadde, daer ik den Kijloer seer hoogelijck voor bedanckte.

Doen op den morgen, doen de son een ure hooch was, quamen er twee coetsen, met houte tenten boven 't hooft, ende ses paerden geleijdt, die de toomen met paerlemoeder fraeij bewrocht waeren. Doen seijde den Kijloer tegen ons, nu sullen wij ons op den wegh begeven, ende hij ginck op een van de coetsen sitten, ende ROEDENBORRICH op een ander coets, ende dede mij een van de ses paerden langen, daer ick op soude sitten: doen gingen der op de andere vijff paerden Edellieden sitten, ende voort wel 150 man te voet, sommige met spietsen, ende sommige met spatten ende schilden, ende hun pijlcoockers, met de fenijnige pijlen op 't lijff. Ende onder dese 150 personen waeren wel 30 spietsen met goudt beslaegen; de twintig ende tien met goudt, gelijckende des Conincks spietsen, ende dit sijn des Kijloers guarde. Ende wij begonnen te... dan in 't vertrecken waeren der menigte van inwoonders, die ons quamen sien vertrecken.

Nu op den middach sijn wij in des Conincks huijs gecomen, daer om het huijs een drooge gracht gaende, ende over een brugh in 't huijs gaende, comende op een groote plaets, alwaer vele open huijskens stonden, niet dan het dack ende de solderinge, omtrent twee voeten van d'aerde, waer wij op saeten, ende aeten 's middachts. Ende rontomme hingen der veel cleijne couwen, daer alderhande ander gevogelte in waeren, fraeij van Spaens riet ghemaeckt; ende boven elck vogelcoucken, een huijsken van cattoenen lijwaet gemaeckt, dat sij 's nachts overtrecken, als 't coudt weder is. Ende aen d' eene sijde van de plaets stonden wel twaelff groote couwen van Spaens riet, daer onder elcken een schoone groote haen stondt, ende den Coninck sijn genoechte neempt, omme die altemets tegen den anderen te doen vechten met een cleijn lemmet, scharpachtich aen de plaets daer de sporen staen. Ende een ure daer geweest sijnde, sijn wederom te paerde gaen sitten ende deur gereden; dan geen van de Edellieden off die te voet gingen, stonden op, vóór dat de Kijloer op de coets geseten was. Soo haest den Kijloer van de coets treet onderwegen, in 't gaen van eenige heuvelen, door vrees van om te vallen met de coets, soo gaen de Edellieden stracx van de paerden sitten, soo lange den Kijloer wederomme sit.

Adij 15 Febr. Nu op den avondt, in des Conincks stadt gecomen in 't ondergaen van de son, in Capa ende Ghigijl; alwaer wij in 't in-

necomen van de stadt, afgingen van de paerden, ende gingen voorts langs een rivier, die deur de twee steden loopt ende van malcanderen scheijt. Ende doe wij midden in de stad quamen, sijn wij over een houte brug gegaen over de rivier, ende in des Kijloers huijs gecomen, alwaer wij duer drie portalen ingingen, elck met seven trappen op- ende affgaende. Ende in de eerste portael deur sijnde, was een groote plaets, daer den Kijloer sijn beesten, paerden en de buffels heeft staen, ende alderhande gevogelte, die in corven hingen; ende sommige corven daer haenen onder stonden, als in des Conincks huijs. Ende deur het tweede portael comende, waeren de woningen van sijn slaven; ende duer de derde portael opgaende, boven in de duer staende, conde men stracx niet op de plaets sien, want in 't affgaen was een viercante muer, tegen de duer over; all fraeij gewrocht ende wel hondert fijne porceleijnen in de muer gemetselt. Ende den affganck was gelijck een wenteltrap, ende doen quamen wij op een viercante plaets, daer sommige houte huijskens stonden, rontomme open, met solderinge, drie voeten van de aerde, alwaer des Kijloers guarde was; ende vonden daer vier metaele roers liggen met sijn cruijt ende scharp der bij hangende met sijn lonten.

Ende den Kijloer ginck onder een van dese open huijskens sitten, ende dede ons mede bij hem sitten; ende een weijnig der geseten sijnde, quam er een blanck man in, op sijn Javaens gecleedt ende ginck onder de Edellieden bij ons sitten, dan en sprack niet ende besach ons. Doen seijde ROEDENBORRICH, dat het was een Portugies, die hem aengesproocken hadde in 't deurtrecken. Ende een weijnich geweest sijnde, begon ik hem te vraeghen in 't Spaens, off hij Portugies conde spreecken, gaff mij voor andtwoordt: jae; ende ick vraeghde hem off hij een Portugies was van geboorte, andtwoorde: neen, dan dat hij in Malacca geboren was. Ende ick vraeghde hem, hoe hij hier in 't landt gecomen was; begon toen te verhaelen, dat het omtrent elff jaeren geleden is, dat hij van Malacca, hier op 't eijlandt van Baelle met comenschap gecomen was, ende den Coninck heeft mij hier tegen mijnen danck gehouden ende een huijsvrouw gegeven, daer ick twee kindertjes bij heb. Ende ick heb alle jaer, als hier joncken van Malacca comen, den Coninck om verloff gebeden, dan heeft het mij noijt willen consenteren,

dan waer 't dat ik de kinderen niet en hadde, ick sagh noch wel uijt het landt te comen, dan die doen mij hier houden, alsoo 't mij verdriet onder dese Heijdenen te wonen. Ende vraeghde mij doen wie dat Commandeur DE HOUTMAN op het schip was, waarop ick andtwoorde: uijt wat oorsaecke hij sulcx vraeghde ende van waer hij die naem gehoord had, ende gaff mij voor andtwoorde, dat over sommige daegen des Conincks bode duer de stadt trock, ende hadde brieven van de overheijt van ons schip, die open quamen, daer onder stondt gefirmeert CORNELIS DE HOUTMAN, waeruijt ick de naem geteijckend hebbe, ende een brieffken aen hem geschreven. Doen gaff ick hem voor andtwoordt: dat het was de capiteijn van dat schip, ende doen vraeghde hij voorts wie dat de capiteijn van ons schip was, waerop ick andtwoorde JAN JANSSEN KAERELL, ende teijckende de naem op, even als onse naemen mede, die hij begeerde te weten. Ende ick vraeghde hem toen naer sijnen naem, ende gaff mij voor andtwoord: dat hij hiette PETER DE NORONHA, ende dat hij een brieff aen CORNELIS DE HOUTMAN geschreven hadde, als dat hij wat naegelen ende porceleijnen te coop hadde; ende sijne dienste er in presenteerde, daer hij de capiteijnen ende de overheijt in dienen conde, bereijdt was. Ende begon mij te vraeghen, wie in onse landen nu regeerde, daer ick op andtwoorde: MAURITS DE NASSAUW, ende offen wij noch oorloch voerden op de Spangiaerden en de Portugeesen, ende ick andtwoorde: jae; ende vraeghde mij, waer dat den Coninck Don ANTHONY nu was in het Coninckrijk van Engelandt; ende off hij vriendt met de Coninginne van Engelandt was; ick seijde: jae, ende verhaelde dat den Coninck Don ANTHONY alle eere ende vruntschap bewesen wordt, als off hij in 't Coninckrijck van Portugael was: ende vraeghde mij waer sijn oom MANUEL was, ende off hij bij hem was, daer ik op andtwoorde: neen, dan dat hij in Africa is, in de stadt van Marrock (Marocco) bij den Coninck. Ende vraeghde doen, hoe hij daer gecomen, waerop ick andtwoorde: dat hem den Coninck van Marrock ontboden hadde, alsoo den Coninck van Marrock groote vrundt met den Coninck Don ANTHONY ende met de Coninginne van Engelandt is; dat hem seer verwonderde. Ende vraeghde doen, hoe starck wij van schepen uijt Neerlandt gevaeren waeren; ick andtwoorde: onder ons vier

schepen herwaerts nae de Oost-Indijen. Ende verhaelde dat de roep ginck duer gantsch Indijen, dat wij onder ons dartich schepen aff waeren gevaeren, ende vraeghde waer het vierde schip was, daer ik op andtwoorde: een onderwegh, dan geen plaets noemende. Ende alsoo 't doncker begon te worden, nam sijn afscheijt, ende verhaelde dat hem verboden was van den Coninck, met bij ons te comen, noch met ons te spreecken; ende soude niet gesproocken hebben, hadde ick hem eerst niet aengesproocken, dat ick dede om seecker te weten, off hij Portugies conde off niet, want soude al gehoort hebben, wat ick tegen JUAN de Portugies gesproocken soude hebben, ende in moeijte hebben meugen comen, daer ick mijn doen voor wachten conde. Want vraeghde aen JUAN de Portugies, hoe dat hij heete, andtwoorde: HENDRICK PIETERSZ. ende van waer hij was, andtwoorde: niet en wist, alsoo hij van kintsbeen in Portugal opgevoet is, ende in Neerlandt gebrocht, om met ons te vaeren. Daer hij dan op stil sweegh; ende vraeghde mij doen wat dach van de maendt dat het was; ick andtwoorde: den 15^den^ van Februarij ende hij seijde maer den 10^den^, ende schreeff dat vijff daegen minder was als wij reeckenden. Ick hadde JUAN de Portugies van te voren al ingegeven off 't gebeurde, dat wij bij ijemandt mochten comen, die Portugies sprack, dat hij sulcx dan seggen soude. Ende hij ginck weder heen naer sijn huijs toe, ende naer hij vertrocken was, leijde den Kijloer ons in sijn huijs, dat het vierde portael was, daer alle sijn famillie was; ende wees ons sijn huijsvrouw met sijn kinderen, ende sommige van heur instrumenten daer se op speelen met de vingeren, gelijck op een claevecingel, ende veelderhandere copere beckens, die se onder malcanderen doen clincken, als offen se de clocken in ons landt bijeren, ende gebruijcken se meest als 't heur feestdaegen sijn.

Dat huijs is rontomme met een dicken muer in 't viercant om de vier binnenste mueren, ende alle de portaelen, sluijten met copere slooten ende copere sleutels, seer fraeij gewrocht, aende de deuren met beeltwerck uijtgehouden.

Adij 16 Febr. Nu op den morghen, is de Portugies bij mij gecomen in des Kijloers huijs, ende bracht een monster van nagelen ende een Canaster met porceleijnen, twee sackjens met nagelen, die hij seijde naer

beneden sont, om aen CORNELIS DE HOUTMAN te vereeren; ende vereerde ons elk een weijnich nagelen, oock in twee sackjens, ende verhaelde dat in een van de twee sacken, die hij ons vereerde een brief in stack, geschreven aen CORNELIS DE HOUTMAN, dat ick er die uijt soude nemen, wanneer wij t' scheep soude mogen comen, alzoo hij se mij niet en dorst te geven in presentie van den Kijloer ende de Edellieden, ende dede de overheijt van de schepen seer groeten, ende gingk van ons wegh naer sijn huijs; ende wij sijn uijt des Kijloers huijs gegaen, stadtwaert inne tot voor des Conincks huijs, dat tegen over een groote marckt stondt, schoon van buijten aen te sien. Ende buijten de stadt comende, is den Kijloer mede op een schoon paert gaen sitten, ende wij hebben ons wederomme op den wegh begeven. Ende wij quamen voorbij een muer te rijden, die wel over de drie mijlen lanck was, van een casteel affgaende lancks de strandt, tot om 't geberghte, dat aen 't waeter compt, daer dese muer aen sloot; met twee portaelen, met rondeelen ende sloten met deuren, gelijck off het was een poort van een stadt om in te comen. Ende dese muer was van gebacken steen gemetselt, all lancks vol schietgaeten, om met roers ende spatten te doorschieten; ende men magh er op gaen wandelen, gelijck op de mueren van Amsterdam. Ende op sommige plaetsen sijnder rondeelen als bij de poort. Vier staen met groote gaeten, om geschut te mogen opleggen; ende dese muer is als een beschuttinge, om uijtter see op 't eijland niet te mogen comen, alsoo 't binnen de muer een schoone valeij, ende altemael bouwlandt is, rontomme vol dorpen ende steden. Ende wij sijn op den middach in de stadt van Couterraes gecomen, ende hebben t' sint gisteren wel 10 mijlen duer 't landt gereden, ende wel 12 dorpen met 10 rivieren gepasseert. Ende in 't passeren, saegen wij om de cant van een rivier, een boom soo uijtermaten groot, dat naer mijn duncken, geen twaelff man omvaemen soude cunnen; want onder de schaduwe van de boom, wierde een marckt gehouden, daar veel volck vergadert waeren. Ende met dat wij in 't dorp ofte stadt gecomen waeren, dede ick door JUAN de Portugies seggen, aen den Kijloer, indien 't hem gelieffde, dat het volck met het geweer niet aen strant en gingen, om ons volck geen verbaestheijt aen te doen; ende soo den Kijloer met luttelder volck aen strandt compt, alsoo de prauw

compt, hoe 't meerder vruntschap sal maecken; dat den Kijloer seer aengenaem was. Ende ik vraeghde den Kijloer, om ons alle drie aen boort te laeten vaeren, ende hem belovende de drie mannen, die in JAN MEULENAER's schip sijn, stracx wederomme sullen comen; daer de Kijloer andtwoorde, dat JUAN de Portugies ende ick aen boort soude vaeren, ende als de drij mannen wederom quamen, dan soude ROEDENBORRICH oock aen boort comen, waer wij niet tegen te seggen en hadden. Ende wij sijn aen strandt gegaen, ende daer comende, quam onse prauw naer de rivier toe om waeter te haelen. Doen dede den Kijloer, alle sijn volck in 't dorp ende onder de boomen gaen, ende nam mij bij der handt, met acht off tien man bij hem, sonder eenich geweer, ende een pasie (page) die hem die quitasol boven het hoofd droegh. Ende wij quamen soo bij de prauw, ende doen quam SYMON LAMBERTSZ aen landt, die met de prauw quam, ende den Kijloer vraeghde, wie dat het was van 't schip; ick andtwoorde: dat het de schipper van ons schip was, doen gingen wij bij hem, ende hieten hem wellecom, ende wij gingen onder de boomen neer sitten uijt de son, ende vaceerden een pot van des Conincks wijn, ende menigte van fruijt aen SYMON LAMBERTSZ. Ende een halff ure der geweest sijnde, quam JAN MEULENAER's prauw, allwaer CORNELIS DE HOUTMAN ende JAN JANSEN KAERELL met quam, ende hieten den Kijloer wellecom, ende bewesen malcanderen alle vruntschap, ende doen quam des Conincks broeder, met de Sabandhaer van de stad Couterraes. Ende daer wierde een prauw gesonden aen JAN MEULENAER's boot, om de drij mannen te haelen, ende quam wederomme ende brochten se met aen landt. Heur wierden eenige geschenken gegeven, alsoo den eenen slaegen gehadt hadde, omdat hij in 't waeter gesprongen hadde uijt het schip, ende meende wegh te swemmen.

Ende wij sijn naer den middagh, met alle vruntschap, doen wij de prauwen vol waeters hadden, van malcanderen gescheijden, ende onder ons drien met aen boort gevaeren. Ende dit is alles wat mij wedervaeren is op 't eijland van Baelle.

(*Eigenh. get.*)

par AERNOUDT LINTGENSZ.

AANTEEKENINGEN.

Wat aanleiding gaf tot het uitrusten der eerste schepen naar Oost-Indiën in 1594, mogen wij bij de lezers dezer Bijdragen als wel bekend voorstellen; wij verwijzen hun ten overvloede naar het belangrijke werkje van den Heer VAN DER CHYS, "de Stichting der Vereenigde Oost-Indische Comp^{e}.," dat hen niet onbevredigd zal laten.

De schepen, die hiertoe den 2^{den} April 1595 uit Texel onder zeil gingen, waren de *Mauritius*, *Hollandia*, *Amsterdam* en het jacht *het Duifje*, als vóórzeilder; en stonden onder de bevelen van den Schipper JAN MEULENAER en den Commies CORNELIS HOUTMAN.

Het was eerst in het begin der maand Februarij 1597, dat deze schepen, — met uitzondering van de *Amsterdam*, die men onder het eiland Lubok of Cornelis Houtman, verbrandde — onder de kust van Bali kwamen. Wat er gedurende hun aanwezen op Bali voorviel, vindt men kortelijk opgeteekend in de Journalen die van deze Reis uitgegeven zijn; zoo als die bij CORNELIS CLAESZ., te Amsterdam 1598, BARENT LANGENES, te Middelburg 1598, MICHIEL CALVYN, te Amsterdam 1617, en in Begin en voortgang van de vereenigde Nederlandsche geoctroijeerde Oost-Indische Comp^{e}. 1646 (zonder naam van den drukker.)

Het verslag daarentegen door ARNOUDT LINTGENS aan JAN JANSZ. KAERREL overgegeven, is vrij wat uitvoeriger en bevat bijzonderheden, die men te vergeefs in de gedrukte Journalen zoeken zal. Men vindt het in eenen bundel oude papieren, op de eerste reizen der Nederlanders naar Oost-Indië betrekking hebbende, en berustende in het oud Coloniaal Archief der O. I. Comp^{e}., thans te 's Hage. Van den Schrij-

ver hebben wij niets kunnen vinden, vermoedelijk was hij Adelborst op het schip, waarop PAULUS VAN CAERDEN zich bevond.

JAN JANSZ. KAEREL zal wel de zoon geweest zijn van JAN JANSZ. KAEREL, een der Bewinthebberen dezer uitrusting. Volgens eene door mij gevonden aanteekening, was hij bij het uitzeilen aan boord van het schip *Amsterdam* als Onder-commies of Onder-koopman; aan boord van welken bodem en in dezelfde betrekking zich mede bevond WILLEM LODEWIJKSZ, dien ik vermeen te mogen houden voor den schrijver van het Journaal, in 1598, bij CORNELIS CLAESZ. uitgekomen; althans het "totten Lezer" is geteekend met de initialen G. M. A. W. L., waarvan de twee laatsten met die van zijnen naam overeenkomen.

P. A. LEUPE.

BESCHRIJVING

VAN DE

KOFFIJ- EN SUIKER-CULTUUR

IN HET

PLAT MALEISCH EN JAVAANSCH,

DOOR

JAVAANSCHE AMBTENAREN,

MET

AANTEEKENINGEN.

De volgende stukken over de koffij- en suiker-cultuur in het plat Maleisch en Javaansch zijn ingezonden door den Heer Mr. G. T. H. Henny, ambtenaar van de eerste klasse, thans President van den Raad van justitie te Makassar, vroeger kontroleur in Pekalongan en Tagal. Zij moeten dienen, niet tot instructie of handleiding van den jongen of aanstaanden kontroleur bij zijn toezigt over die cultures, maar om hem bekend te maken met de termen en uitdrukkingen, die in beide talen bij die cultures in gebruik zijn, bepaaldelijk in die twee laatst genoemde residenties; en zoo tevens tot een proef van het Javaansch dialect, zooals dat in die westelijke streken reeds aanmerkelijk verbasterd is. Als zuivere *proef daarvan mogen deze stukken evenwel niet beschouwd worden: want het is niet te gelooven, dat het Javaansch daar zóó slecht* gesproken *wordt, als het*

hier geschreven is. Deze stukken zijn namelijk blijkbaar opgesteld in het laag Maleisch, en eerst daarna in het Javaansch overgezet: maar hierdoor is het Javaansch niets anders geworden, als plat Maleisch met Javaansche woorden.

De bijgevoegde aanteekeningen zijn gedeeltelijk van den inzender, gedeeltelijk van den Heer J. D. van Herwerden, en voor het overige van den ondergeteekenden uitgever, maar door hun naamcijfers onderscheiden.

T. Roorda.

Het Bestuur van het Instituut noodigt alle ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur op Java en Sumatra uit, om dergelijke stukken over die beide, en ook over de andere cultures, door bekwame inlanders te laten opstellen, en die — met of zonder hun aanteekeningen en opmerkingen — in te zenden aan den Secretaris van het Instituut Dr. J. Pijnappel, Gz., Leeraar aan de Koninklijke Akademie te Delft. Maar daarbij zal het raadzaam zijn, om op Java die stukken alleen in het Javaansch te laten opstellen, of althans eerst alleen in het Javaansch, en er daarna een vertaling van te vragen in het Maleisch.

BESCHRIJVING

VAN DE

KOFFIJ-CULTUUR

IN DE

RESIDENTIE TAGAL,

IN

HET PLAT MALEISCH EN JAVAANSCH,

DOOR

EEN JAVAANSCH AMBTENAAR.

ATOERAN TANEMAN KOFFIJ.

1. Pilih tanah jang baik voor tanem Koffij: itoe ada 1°. tanah jang item tjampoer merah, en jang timboel glagah. 2°. Tanah ladon baik: tapi trada tahan lama. Kaloe ada angin, trada tahan djaga pohon koffij. 3°. njang timboel bamboe.

2. Djangan pake tanah, jang boesoek. Itoe ada 1°. njang merah: sebab trada tahan. 2°. njang timboel alangalang: sebab banjak akar alang-alang, trada boleh ilang. 3°. tanah lintjad: sebab lekas mati. 4°. tanah poetih: sebab koffij trada bisa gemoek. 5°. dimana banjak krikil: sebab akarnja koffij trada bisa pandjang. 6°. samoeanja tanah, dimana angin terlaloe kras: sebab toeroes dadap tra maoe timboel.

3. Kaloe soedah dapet tanah baik, moelaï boelan Augustus dibabad. Kaloe roempoetnja soedah kring, lantas dibakar.

4. Dipatjoel sekali, lantas boewang akarakar; lagi, kaloe ada kajoe besar, mesti diboewang jang djaoeh: sebab, kaloe ada itoe kajoe besar, nanti ada binatang namanja rajap en gendon dateng, makan itoe kajoe; lamalama kajoe abis, itoe binatang lantas makan pohon koffij en dadap.

5. Lantas diweloekoe doewa oetawa tiga kali, sampe matengnja tanah.

6. Kaloe soedah bersih, lantas taroh tali, soepaja boleh bikin lobang kentjang: lantas bikin lobang voor tanem toeroes dadap, lebar dalem 1 kaki pesagi, djarangnja 9 oetawa 10 kaki.

7. Kaloe maoe tanem toeroes dadap, sasoedahnja dipotong, dikasih tinggal tiga ari di mana tempat jang dingin (ada djoega orang jang soeka rendem tiga ari sablom ditanem). Pandjangnja itoe toeroes tiga kaki; dipotong serong; pilih jang besar, jang moeda. Itoe

[illegible]

1. [illegible]

2. [illegible]

3. [illegible]

4. [illegible]

5. [illegible]

6. [illegible]

7. [illegible]

dadap mesti tanem oedjoengnja ngetan ngidoel: sebab tempo rendeng oedjan dateng dari koelon lor, makan koelitnja dadap, bikin lobang, lantas bikin dimana djalan aer, bikin roesak. Dari itoe baik toeroes di atas ditoetoep sama daoen djati oetawa koelit pisang, soepaja trada masoek aer oedjan. Baik voor bikin lobang sablomnja tanem. Kapan lantas tanem sadja, oedjoengnja toeroes di bawah djadi roesak, trada nanti timboel baik.

8. Toeroes dadap jang baik nama dadap srep: sebab dipoenja daoen kapan djatoh, djadi tanah gemoek. Kaloe dadap bong, trada baik: sebab pohonnja koewatkoewat dimakan binatang namanja gendon.

9. Sasoedahnja tanem toeroes, lantas bikin lobang voor tanem koffij, lebar dalem djarangnja sama djoega lobang voor tanem toeroes dadap. Kaloe tanah gemoek, bikin djarang; kaloe tanah koeroes, bikin kerep, soepaja di tanah gemoek itoe tangke boleh pandjang: sebab di tangke jang ada boewahnja. Kapan tanah koeroes, itoe tangke trada boleh pandjang.

10. Kaloe maoe tanem koffij kampoeng pager, loewoeng djarangnja 6 oetawa 7 kaki pesagi, lebar dalemnja lobang sama djoega n°. 6 en 9: tapi toeroes dadap 1 baris, koffij 2 baris. Kaloe ada banjak kajoe oetan besar, tra oesah pake toeroes dadap.

11. Boelan Julij mesti bikin dederan. Mesti pake koffij prampoewan, jang merah toewa koelitnja; lantas dibikin kring dengen angin sadja, trada dari mataharie; lantas dideder jang gepeng ada di bawah. Di atas mesti ditaroh pajon, soepaja trada kena panas; disiram sadja. Koewatkoewat ada binatang namanja loewak, makan boewahnja koffij, jang djatoh kendiri, sebab sampe mateng itoe koffij. Kaloe loewak soeda makan, kapan loewak boewang aer, itoe koffij kaloewar toeroet kotornja loewak. Kaloe boleh dapet, itoe banjak baik voor bibit: sebab koffijkoffij, jang dimakan loewak, ada tandanja, jang koffij soedah sampe toewa. Itoe dederan mesti ditaroh deket tanah, jang maoe ditanemi koffij; mesti djaga, soepaja trada koerang voor tanem sadja, tetapi voor soelam djoega.

12. Temponja tanem pilih dederan jang bagoes, jang trada koening, en akarnja trada dimakan binatang, jang trada bengkok. Trada

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

8. [illegible]
[illegible]
[illegible]

9. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

10. [illegible] 6 [illegible] 9 [illegible]
[illegible]
[illegible]

11. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

12. [illegible]
[illegible]

mesti ditarik, tapi mesti digalih, soepaja mengalih sama dipoenja tanah. Taroh di mana lobang, jang soedah tersedija, lantas dibikin rata, en diindjek.

13. Kaloe soedah tanem koffij, tanah jang miring mesti bikin galengan en slokan, soepaja, kaloe ada bandjir, trada bawa tanah jang ditanemi koffij: sebab dipoenja akar djadi telandjang.

14. Toeroes jang oemoer 1 taoen, kapan tempo oedjan, dirantjas, itoe ada jang dipotong tangkenja jang ada di bawah, soepaja trada bikin roesak sama pohon koffij. Kapan soedah oemoer doewa taoen, dirantjas lagi, atawa dislobok, itoe ada jang dari doewa pohon boewang satoe, oetawa voor trada melawan sama tangkenja koffij.

15. Kapan ada pohon koffij jang timboel tangkenja solor, itoe solor mesti di boewang: sebab itoe tangke trada beboewah, bikin koeroes pohon djoega.

16. Kapan ada pohon koffij jang terlaloe tinggi, mesti dipoenggoer. Tapi itoe djarang mesti djadi: sebab orang jang trada mengarti itoe baikbaik, bikin roesak pohon.

17. Boelan Februarij, kaloe kentara ada dadap oetawa koffij jang trada timboel, oetawa jang timboel bengkok, oetawa koening, mesti di ganti.

18. Voor poengoet koffij, mesti pilih jang toewa, roepanja merah toewa. Mesti djaga samoewa orang mesti pake tangga, soepaja trada bikin roesak pohon koffij: sebab orang kapan trada pake tangga, tarik itoe tangke jang tinggi dengen kras, apa lagi loeroet itoe tangke.

19. Kapan soedah dipoengoet, lantas bawa di paseran, ditaroh larogan. Lantas dipilih jang besar, boleh bikin koffij krosok, jang ketjil bikin koffij klitik. Lantas digiling, koelitnja diboewang, koffijnja ditjoetji, soepaja ilang jijidnja, didjemoer, taroh di mana lorogan. Kapan soedah kring, ditaroh di mana loemboengan. Kaloe soedah dapet sepoeloeh ari, dikaloewarken dari loemboengan, didjemoer lagi; lantas simpen lagi satoe malem. Lain ari ditoemboek; kaloe soedah ilang koelitnja, dibawa di goedang.

[illegible]

13. [illegible]

14. [illegible]

15. [illegible]

16. [illegible]

17. [illegible]

18. [illegible]

19. [illegible]

20. Binatang jang bikin roesak koffij, namanja 1 gangsir, 2 rajap, 3 gendon, 4 bantji. Ada djoega akalnja voor boewang itoe binatang. N°. 1 tanah koffij digalih; kaloe djaoeh dari pohon koffij, disiram sama aer panas, n°. 2 en 3 trada akalnja, n°. 4. bikin asep dari merang en welirang.

21. Sablom itoe paseran dipake di sini, orang sasoedahnja poengoet koffij, bawa itoe di dijapoenja roemah, lantas bikin bresih di sana. Tetapi, sebab orang trada djaga baik itoe koffij, taroh di tempat basah, koewatkoewat dipoenja anak main itoe koffij, djadi, kapan itoe koffij dibawa di goedang, ada banjak roepa en koerang bagoes. Dari itoe sekarang ada lain atoeran, orang mesti bikin paseran deket kebon koffij jang besar. Itoe paseran djadi roemah bamboe ketjil, jang saperti roemah panggoengan. Di dalem itoe roemah, temponja orang poengoet koffij, dijapoenja bini dan anakanak tinggal di bawah itoe roemah. Di bawah pajon ada doewa lorogan. Itoe paseran, kapan itoe kebon soedah diboewang, sebab brenti beboewah, dipindah di lain kebon baroe. Sekarang itoe koffij djadi sama djoega roepanja bagoes, en trada ada koffij jang boleh melawan sama koffij Tagal: sebab di lain Residentie trada atoeran begini.

20. [illegible]

21. [illegible]

AANTEEKENINGEN.

Bl. 239, reg. 1. Het woord [Javanese script] wordt hier in het Javaansch gebruikt in den zin van het Maleische *atoeran*, *regeling*. En zoo wordt ook aan het einde van dit stuk [Javanese script] gebruikt in den zin van *geregeld*, als Passief van het werkwoord [Javanese script] in den zin van het Maleische *mengatoer*, *regelen*. — De *koffij*, hier volgens de oorspronklijke Arabische benaming [Javanese script] wordt gewoonlijk elders, ook in het Soerakartasche, volgens de Hollandsche benaming [Javanese script] genoemd. T. R.

Bl. 239, r. 2. [Javanese script] is hier een Krâmâ-vorm van [Javanese script] die te Soerakarta niet in gebruik is, en daar *Krâmâ-doesoen* genoemd zou worden. De schrijver gebruikt later, zooals in de laatste §, ook zelf [Javanese script] in Krâmâ. T. R.

Bl. 239, 3. [Javanese script] beteekent *slib-grond*, door slib gevormde grond, van [Javanese script] slib en alles wat met een overstrooming meêgevoerd op den grond bezinkt en achterblijft. T. R.

Bl. 239, 4. Het gebruik van [Javanese script] Krâmâ [Javanese script] in een zin, zooals hier, voor *bewaren*, *houden*, is niet goed Javaansch. T. R.

Bl. 239, 5. [Javanese script] *of* [Javanese script] is geen Javaansch: het Javaansch is [Javanese script] *of* [Javanese script] K.N., of N., en dan [Javanese script] K., ook wel [Javanese script] *riet*. T. R.

Bl. 239, 8. Onder [Javanese script] verstaat men een grond, die niet spoedig het water absorbeert. G. T. H. H. — Het beteekent dus een *stijven* grond, in tegenoverstelling van [Javanese script] een *mulle*, eigenlijk *moudige*, grond. — Het onderwerp van het volgende [Javanese script] is natuurlijk de koffijboom, maar dit onderwerp had dan ook in goed Javaansch genoemd moeten worden, even als in den volgenden zin; daar anders het voorafgaande [Javanese script] het onderwerp wezen zou. T. R.

Bl. 239, 10. De koffijboom heeft namelijk een stam- of pen-wortel, die regt naar beneden in den grond groeit, even als de sparreboomen; en, wanneer die stamwortel in zijn verderen groei belemmerd wordt, dan begint de boom te kwijnen. Zoo begint de sparreboom te kwijnen, die in een zandgrond geplant is, waaronder een laag oer ligt, wanneer zijn stamwortel op deze oerlaag stuit. Men ziet hieruit, van hoeveel belang het is bij het aanleggen van koffijtuinen ook daarop te letten,

en vooraf te onderzoeken, of de bovenste laag vruchtbare teelaarde wel diep genoeg is voor den koffijboom. Want zou dit, namelijk gebrek aan een genoeg diepe vruchtbare teelaarde, wel niet de ware oorzaak zijn, dat zoo vele in den laatsten tijd aangelegde koffijtuinen zoo spoedig gaan kwijnen, zoodat zij reeds met een jaar of acht afgeschreven moeten worden, zooals men het noemt? Andere toch, die reeds twintig, ja dertig of veertig jaar oud zijn, geven nog goede oogsten. — Als men met zorg sparreboomen plant, en er onder het zand een oerlaag ligt, dan steekt men die oerlaag door, opdat de stamwortel er door kan dringen. Zoo zou men ook bij het aanleggen van een koffijtuin, indien de bovenste laag mulle teelaarde niet diep genoeg was, den grond op de plaatsen, waar de boompjes geplant moeten worden, tot op twee voet, of nog dieper, moeten laten omgraven. T. R.

Bl. 239, 13. De vorm [illegible] wordt hier in den zin van [illegible], *beginnen*, gebruikt. T. R.

Bl. 239, 12 *v. o.* [illegible] zal wel een min naauwkeurige spelling zijn in plaats van [illegible], en is dan het Passief van [illegible], een door herhaling gevormd werkwoord van den grondvorm [illegible]. Dit werkwoord is mij van elders onbekend, maar moet volgens het nevensstaande Maleisch beteekenen, den grond *van wortels zuiveren*, misschien wel eigenlijk den grond *uitkrabben*, zoodat het verwant is met [illegible] van den grondvorm [illegible]. T. R.

Bl. 239, 7 *v. o.* Het werkwoord [illegible] en de grondvorm [illegible] zijn mij van elders onbekend, maar [illegible] zal wel in het Tagalsch beteekenen, wat elders [illegible] genoemd wordt, namelijk een *lijn*, die gespannen wordt om regte regels of reijen te maken, zooals bij het planten van het een of ander in reijen. [illegible] beteekent dan *met zulk een lijn bespannen*. T. R.

Bl. 239, 5 *v. o.* Voor [illegible] (in Ngoko [illegible]) zou in goed Javaansch het woord [illegible] gebruikt moeten worden. T. R.

Bl. 239, 4 *en* 1 *v. o.* [illegible] beteekent hier, even als het Maleische *tĕtàq*, *mĕnĕtàq*, *kappen*, *hakken*, *afkappen*, *afhakken*. — [illegible] hier *laten rusten*, *laten liggen*. T. R.

Bl. 239, 1 *v. o.* [illegible] beteekent *schuins af*, van het Maleische en Soendasche [illegible] *schuinsch*. In het woordenboek van Marsden wordt [illegible] verkeerd als sérang uitgesproken. T. R.

Bl. 241, 2. In Tagàl wordt de *a* niet als *å* uitgesproken, en schrijft men dus

ook [illegible] *mangsa*, en niet [illegible] *mångså*. Zoo ook later [illegible] *wana*, en niet [illegible] *wånå* (*bosch*, *woud*), [illegible] *anda*, en niet [illegible] *åndå* (*ladder*). [illegible] *mangka*, en niet [illegible] *mångkå*. T. R.

Bl. 241, 4. [illegible] zooveel als *koelit pisang* in het nevenstaande Maleisch, is met verwisseling van de keelletters afgeleid van [illegible], dat volgens Gerickes woordenboek *den stam van den Pisang* beteekent. T. R.

Bl. 241, 6. [illegible], dat mij van elders onbekend is, moet *het in den grond geplantte gedeelte van een plant of stek* beteekenen. Vrg. [illegible] *Toehpak* p. 78. 3 v. o. T. R.

Bl. 241, 8 *en* 9. Het onderscheid tusschen [illegible] en [illegible] is mij onbekend. T. R.

Bl. 241, 15. [illegible] Dit schijnt te beteekenen: *naardien het aan de takken is dat de vruchten zitten*, en de schrijver wil dan hiermeê zeggen, dat het daarom van belang is, dat de takken op vette gronden vrij in de lengte kunnen uitgroeijen. T. R.

Bl. 241, 17. *Kampoeng-koffij* en *Pager-koffij* zijn twee benamingen, waarmeê hetzelfde beteekend wordt, en die hier door den schrijver bij elkander gevoegd worden. T. R.

Bl. 241, 13 *v. o.* [illegible] wordt hier, en verder in deze stukken, dikwijls verkeerd voor [illegible] gebruikt. T. R. — [illegible] is een Krâmâ-vorm van [illegible] dat reeds Krâmâ is, en dus een *Krâmâ-doesoen*. T. R.

Bl. 241, 11 *v. o.* [illegible] beteekent hier *aan den wind blootstellen*, *in den wind droogen*. Van elders is het mij onbekend. Het is gevormd van [illegible] een andere tweelettergrepige vorm als [illegible], van den eenlettergrepigen grondvorm [illegible] T. R.

Bl. 241, 8 *v. o.* De uitspraak van [illegible] of [illegible] met Pĕpĕt in de laatste lettergreep, is algemeen langs het Noorderstrand. T. R. — Het gebruik van [illegible] in den zin van [illegible] is mij van elders onbekend, zoo ook dat van [illegible] in den zin van *drek*, in plaats van [illegible] of [illegible] T. R.

Bl. 241, 3 *v. o.* [illegible] beteekent hier *inboeting*, of *een plant of boom*, *die voor een ontbrekende in de plaats gezet*, *ingeboet*, *wordt*. Zoo ook beneden in het volgende stuk, § 8 [illegible] *ingeboet worden*, en [illegible] *inboetsel*, *inboeteling*. T. R.

Bl. 241, 2 *v. o.* [illegible] beteekent hier niet, zoo als in de voorgaande paragraaf, *kweekerij*, maar *poteling*. T. R.

Bl. 241, 1 *v. o.* Men moet ook zulke plantjes kiezen, die lange regte wortels hebben. G. T. T. H.

Bl. 243, 3. [Javanese script] beteekent hier de boompjes met den voet *vasttrappen*. T. R. — Ook behooren dan de boompjes met klapper-bladen ([Javanese script]) bedekt te worden, om niet terstond aan de zonnehitte blootgesteld te zijn. J. D. v. H.

Bl. 243, 6. Vreemd is hier het gebruik van [Javanese script] *rein, zuiver*, voor het Maleische t ĕ l a n d j a n g, *bloot, ontbloot*. T. R.

Bl. 243, 8. Het werkwoord [Javanese script] is mij van elders niet bekend, en even min r a n t j a s in het Maleisch. Het moet *opsnoeijen* beteekenen, en schijnt verwant met [Javanese script] dat volgens Gerickes Woordenboek *afkappen* beteekent, van [Javanese script] *af, afgehouwen, afgekapt*. Voor *snoeijen, afsnoeijen* wordt anders in het Maleisch r a n t j o e n g of r a n t i n g, en in het Javaansch [Javanese script] of [Javanese script] en [Javanese script] ook wel [Javanese script] gebruikt.

Bl. 243, 10 en 11. [Javanese script] moet hier *uitdunnen* beteekenen, eigenlijk *uithollen*. Vanhier in Gerickes Woordenboek [Javanese script] *uitgehold*. T. R.

Bl. 243, 12. Het werkwoord [Javanese script], van den grondvorm [Javanese script], het Maleische *s a n g k o e t*, is mij niet bekend als Javaansch. Het beteekent volgens het Maleisch *hinderen, in den weg staan, belemmeren*. T. R.

Bl. 243, 13. [Javanese script] wordt in Gerickes woordenboek verklaard door *een wortel die boven den grond uitkomt*. Dit zal moeten zijn *een uit den wortel opschietende loot*. Het beteekent in het algemeen *een waterloot*. T. R.

Bl. 243, 14. [Javanese script] zou in goed Javaansch [Javanese script] moeten zijn. En [Javanese script] schijnt, indien het geen schrijffout is, voor [Javanese script] *dor*, hier zooveel als het Maleische *kering* te beteekenen.

Bl. 243, 15. [Javanese script] bet. hier *toppen*. — In het Javaansch zijn hier bij het afschrijven de woorden overgeslagen, daar men in het nevenstaande Maleisch voor leest: "Tapi itoe djarang mesti djadi;" *doch dit moet schaarsch geschieden*. T. R. — Bij groote aanplantingen is dat toppen van de boomen ook op den duur niet vol te houden. En hier had gesproken moeten worden van de noodzakelijkheid, om de koffijtuinen gedurig, vooral in de twee eerste jaren, wanneer er veel onkruid in groeit, schoon te houden ([Javanese script]). J. D. v. H.

Bl. 243, 9 *v. o.* [Javanese script] beteekent *afstroopen*. G. T. H. H.

Bl. 243, 8 *v. o.* De afleiding en eigenlijke beteekenis van het woord [Javanese script]

[Javanese script] is mij onbekend. In het Soendasch worden die schuurtjes [Javanese script] genoemd; maar ook hiervan ken ik de afleiding en eigenlijke beteekenis niet. T. R.

Bl. 243, 7 *en* 8 *v. o.* Het woord [Javanese script] beteekent, geloof ik, *lade*, anders [Javanese script] of [Javanese script] Er worden groote platte bakken meê bedoeld. T. R.

Bl. 243, 7 en 6 *v. o.* [Javanese script] wordt de koffij genoemd, die op de Westindische, [Javanese script], die op de gewone wijze bereid wordt. G. T. H. H.

Bl. 243, 5 *v. o.* [Javanese script] beteekent *het kleverige*, of *kleverig*, *slijmachtig vocht*. G. T. H. H.

Bl. 245, 1. [Javanese script] is een Krâmâ-vorm, Krâmâ-doesoen, van [Javanese script] T. R.

Bl. 245, 6. [Javanese script] beteekent *iets berooken met het een of ander*. T. R. — [Javanese script] beteekent zooveel als [Javanese script] de stengels van de rijstplant. G. T. H. H. Volgens het nevensstaande Maleisch moet het trouwens ongeveer hetzelfde beteekenen als [Javanese script] *drooge stoppels* of *stroo*, en hangt waarschijnlijk zamen met het Maleische *oem a*, koren *oogsten*. T. R.

Bl. 245, 11 *en* 12. [Javanese script] is geen zuiver Javaansche uitdrukking. [Javanese script] beteekent alleen het gedeelte van een erf ([Javanese script]) dat achter het huis ligt, een *hof* of *tuin achter het huis*. In het Soerakartasche wordt een *koffijtuin* of *koffijplantage* [Javanese script] genoemd van [Javanese script] Van [Javanese script] zou het dus [Javanese script] moeten zijn. T. R.

Bl. 245, 5 *v. o.* [Javanese script] is een taalfout voor [Javanese script] T. R.

Bl. 245, 4 *v. o.* Ook hier zou [Javanese script] in goed Javaansch [Javanese script] moeten zijn. T. R. — De hier zoo hoog geprezene gewoonte, om de koffij niet door de Javanen in hun désas, maar in daartoe bij de tuinen opgerigte loodsen, te laten droogen, maakt de anders niet zeer bezwarende koffij-cultuur zeer drukkend voor den Javaan, omdat hij daardoor genoodzaakt wordt gedurende vele maanden met vrouw en kinderen in of bij de tuinen, dikwijls ver van zijn désa, te kamperen. Ook is het op die wijze niet mogelijk, bij de levering van de koffij aan de pakhuizen ieder voor het door hem zelf geleverde individueel te betalen. J. D. v. H.

BESCHRIJVING

VAN

DE SUIKER-CULTUUR

DOOR

DEN WADANA VAN SRAGI IN PEKALONGAN,

MET ONDERSTAANDE COMMENTAAR TOT VERMEERDERING EN VERBETERING DOOR DEN MAS RANGGA PATIH VAN PAMALANG EN DEN ONDERKOLLECTEUR VAN PAMALANG, BEIDE VROEGER WADANAS IN HET SUIKER-DISTRICT PANGKA.

Pigi mana mesti bikin tanah njang maoe ditanemi teboe? — Segala roepa tanah sawah, njang baik ditanemi teboe, itoe ada tanah njang klimatnja sedeng: sebab, kaloe tanem di tanah dingin, betoel baik roepanja teboe, tetapi koerang mendapetannja goela. Dari itoe lebih baik tanem di tanah sedikit panas. Maski teboenja koerang baiknja, temtoe banjak goelanja.

Kaloe soedah dapet tanah sedeng klimatnja, mesti priksa, apa gampang voor boeang aer, kaloe tempo bandjir. Lantas oekoer brapa baoe mesti tanem voor taoen di moeka. Itoe sawah moelai garap voor tanem padi boelan Augustus oetawa September, soepaja di dalem boelan November oetawa December soedah panen. Kaloe soedah panen, baik kasih tinggal itoe tanah satoe boelan lamanja, soepaja dipoenja asem kloewar; djadi boelan Februarij moelai babad en bakar dami.

Boeat penggarapannja tanah lempoeng njang brat dan njang rendah, boeat tanem teboe.

---

1. Dibabad dipoenja dami, lantas dibakar. Kaloe soeda kliattan separo kring, diwloekoe sampe rata dipoenja weloekon.
2. Dibikin got bebaon, di dalem satoe baoebaoenja, lebar ampat kaki, dalem tiga kaki.
3. Itoe tanah penggalian dari got diboeang di tengah, sebolehboleh dibikin tinggi di tengah, dan dikasih tinggal djemoeran sampe anam oetawa toedjoh ari: liat itoe waktoe panas.

---

1. Dibabad dipoenja dami, lantas dibakar. Kaloe soedah abis, lantas bikin djalan teboe lebar 12 kaki, dan slokan bebaon lebar 3 kaki, dalem 3 kaki. Abis bongkar samoea galengan sawah, lantas diwloekoe. Trada mesti itoeng brapa kali wloekoe: mesti liat: kaloe tanah soedah mateng, boleh brenti wloekoe.
2. Itoe ada betoel, en perloe bikin slokan gondang, djarang 4 oetawa 5 toembak, dalem 1 kaki, lebar 1½ kaki.
3. Itoe ada betoel, tetapi tra-oesah toenggoe sampe kringnja tanah.
4. Maski misih sedikit basah, boleh lantas bedeng. Njang maoe ditanemi bibit, mesti gebras (orang Pamalang bilang *tjongkok*), dan mesti tinggal sedikit ari sampe itoe tanah djadi kring.
5. Kaloe maoe tanem, itoe got (orang Pamalang bilang *slokan*), trada

[illegible]

1. [illegible]

2. [illegible]

3. [illegible]

---

1. [illegible]

2. [illegible] 1 [illegible]

3. [illegible]

4. [illegible]

5. [illegible]

4. Kaloe soedah kliattan kering, lantas dibedeng, doewa kaki dipoenja tinggi itoe bedengan, en tengahnja bedengan digebros, semengkin dalem, semengkin bagoes; dan dikasih tinggal sampe kering itoe tanah.

5. Kaloe maoe tanem, itoe got dikasih aer penoeh, dan di mana tempat bibit, dikasih lobang: itoe lobang semengkin dalem oetawa lebar, semengkin bagoes.

6. Pengambilannja bibit mesti ambil njang moeda, di mana oedjoeng: tetapi bolehnja potong djangan sampe kloewar dipoenja poepoes. Itoe bibit sedikitnja mesti ada tiga mata. Itoe bibit tadi didjemoer bediri, matanja mesti mengadep di atas, sampe doea ari poenja lama; lantas direndem, ditaroh di mana aer njang bedjalan, satoe malem poenja lama. Soedah dapet satoe malem, lantas ditanem: bolehnja masang miring, mata di atas; trada boleh lebih, mesti kliattan satoe dim.

7. Soedah tanem, lantas dileb sampe basah itoe tanah samoeanja.

---

oesah ditaroh aer: tjoemah di mana njang maoe ditanemi bibit, itoe soedah tamtoe mesti dibikin lobang.

6. Ambilnja bibit ada betoel: tapi tra oesah didjemoer oetawa direndem: timboelnja sama djoega. Kaloe baroe ambil bibit, lantas boleh tanem itoe ari djoega. Bolehnja pasang miring matanja mesti taroh di sablah; sebab, kaloe ditaroh di atas, tjoemah mata njang ada di atas, njang boleh timboel; mata njang ada di bawah, tra boleh timboel.

7. Itoe ada betoel. Kaloe banjak oedjan, tra oesah leb lagi, slamanja gotnja tra oesah diisi aer, dan tra oesah disirati sampe separo basah.

8. Sandenja kliattan timboel, tra oesah diganggoe apaapa. Kaloe soedah dapet 20 ari, tjoemah njang mati, lantas disoelam: baik pake ipoekan (orang Pamalang bilang *dederan*). Kaloe soedah oemoer satoe boelan, boleh bikin bersih roempoet njang deket bibit; tetapi

4. ꧋ [illegible] ꧉

5. ꧋ [illegible] ꧉

6. ꧋ [illegible] 1 [illegible] ꧉

7. ꧋ [illegible]

[illegible] ꧉

6. ꧋ [illegible] ꧉

7. ꧋ [illegible] ꧉

8. ꧋ [illegible] 1 [illegible]

Kapan soedah rata basahnja, lantas diboeang abis itoe aer. Sandenja soedah kliattan kering lima oetawa anam ari itoe taneman tadi, gotnja diisi aer, dibikin sirat, sampe separo basah.

8. Sandenja kliattan timboel itoe taneman sampe 13 oetawa 14 ari, tanahnja di mana pohon dikorek, dibikin kendoer betoel, dioerag-oerag, dan ditoetoep, itoe bibit njang kliattan tadi, dan dikasih soelam. Itoe soelam, soepaja rata, pake bibit ipoekan. Dan sandenja taneman soedah oemoer satoe boelan poenja lama, lantas dipatjoel dalem, kanan kiri, lebar 8 dim tepoeter itoe taneman dari patjoellan; semengkin dalem, semengkin bagoes. Kapan soedah oemoer doea boelan, dipatjoel lagi itoe bedengan sampe tinggal separo, semengkin dalem, semengkin bagoes, soepaja itoe akar boleh djalan djaoh.

9. Liat dipoenja roepa taneman, kaloe koeroes, semengkin kerep dipatjoel dalem, sampe tebalik itoe tanah, di dalem djatoh di atas.

---

tra boleh dengen kras; mesti atiati, soepaja akarnja teboe trada kena patjoel. Kaloe soedah dapet oemoer doewa boelan, bibit njang kliattan, ditoetoep sama tanah.

9. Kaloe teboe koeroes, itoe ada betoel: tetapi kaloe teboe gemoek, tra oesah oeroek besar sabloemnja kaloewar dipoenja ros: sebab, kaloe ros beloem kaloewar, lantas di oeroek sadja, temtoe trada kloewar banjak anak.

10. Kaloe teboe oemoer tiga boelan, dipoenja bedengan diboeka, dibikin rata, dengen ditjongkok.

11. Kaloe teboe oemoer ampat boelan, mesti dioeroek sedeng.

12. Kaloe teboe oemoer 6 boelan, mesti diaroek tinggi.

13. Kaloe banjak oedjan, mesti djaga samoea slokanslokan. Di mana ada slokan njang aer tra boleh djalan, mesti lantas boeroe gali, soepaja aer bisa djalan, djangan sampe aer tinggal di kebon teboe.

Ini atoeran njang dipake sama orang Tagal dan Pamalang. Segala

[illegible]

8. [illegible]

9. [illegible]

[illegible]

9. [illegible]

10. [illegible]

11. [illegible]

12. [illegible]

13. [illegible]

Sandenja gemoek, dioeroeg besar, sabloemnja kloear dipoenja ros: kapan koeroes, bernanti sampe kloear dipoenja ros.

Itoe taneman bolehnja taroh aer tjoemah sabloemnja timboel: kaloe soedah, trada boleh sekali dileb oetawa taroh aer. Kapan soelam, boleh disiram sadja.

---

roepa tanah diatoer bagitoe djoega. Tjoemah tanah lempoeng, ada brat kerdjaannja orang ketjil: kapan moelai weloekoe, mesti bikin mateng sebrapa boleh. Lain tanah ada gampang kerdjaannja orang ketjil. Kaloe tanah ladon njang gemoek, tra oesah weloekoe, boleh lantas bedeng sadja.

[illegible]
[illegible]
[illegible]

꧋ [illegible]
[illegible]
[illegible] ꧉ ꧐ ꧉

꧋ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ꧉ ꧐ ꧉

Boeat penggarapannja tanah koening oetawa item pasir.

1. Moelai babad dami, dan diwloekoe sampe aloes, doea, tiga, ampat kali wloekoe. Lantas ditaroh got, di pinggir dalem satoe kaki, lebar tiga kaki; di tengahnja dalem lima roe dikasih satoe got, dalem satengah kaki, lebar doea kaki. Lantas dibedeng, tinggi satoe kaki, oetawah lebih sedikit: tengahnja digebros sampe dalem; njang mana maoe ditaroh bibit, dikasih lobang; tinggal sampe doeablas oetawa ampatbelas ari, semengkin lama semengkin baik, soepaja itoe tanah ajem.
2. Pengambilnja bibit bagimana'njang terseboet di soerat tanah rendah, kaloe soedah didjemoer dan direndem, lantas ditanem, toetoep sama sekali: pasangnja dikoeboer, di atasnja itoe bibit ditaroh tanah lebet satengah dim; en dikasih aèr dengen lekas: djangan sampe telaloe lama tinggal itoe aer di itoe tempat taneman. Tetapi njang paling bagoes, disiram sadja: bolehnja siram sekali sadja waktoe tanem.
3. Sandenja soedah oemoer tigabelas oetawa ampatbelas ari itoe taneman, dibikin bersih, dan disoelam. Kaloe soedah oemoer satoe boelan, dipatjoel dalem, bagimana penggarapannja tanah lempoeng. Sandenja oemoer doea boelan itoe taneman, bedengannja dipatjoel abis, moelai dioeroeg ketjil. Sandenja oemoer ampat boelan, dioeroeg besar, sabeloemnja ada oedjan: sebab tanah pasir trada boleh sekali itoe aer tinggal di taneman, oetawa digarap waktoe tanah basah.

Tetapi itoe tanah pasir sandenja soedah kerep ditanem dan kliattan koeroes, voor bikin gemoek lagi ditaroh gotgot kerep, dalem bagimana atoerannja tanah rendah lempoeng.

[illegible]

1. [illegible]

2. [illegible]

3. [illegible]

[illegible]

Boeat penggarapnja tanah merah miring.

1. Dibabad dan dibakar dipoenja dami; taroh got di dalem sepoeloeh oetawa limablas roe, boeat djalan aer; dan dipoenja galenggaleng sawah dikasih tinggal. Dan atoerannja bedengen, ditaroh ampat kaki, satoe sama lain, lebih djarang lebih baik. Dan sandenja tanah miring mengetan, itoe bedengan madep mengalor, soepaja malang, djangan sampe toeroen dipoenja tanah.
2. Bolehnja bikin lobang boeat tanem bagimana soerat njang terseboet tanah lempoeng oetawa pasir. Tarohnja bibit lebih djarang, lebih baik.
3. Pengambilnja bibit trada oesah didjemoer oetawah direndem, lantas ditanem sadja: bolehnja tanem sedikit miring. Abis tanem, taroh aer sampe basah, aer lantas diboeang. Kaloe kliattan kering, di dalem doea oetawa tiga ari itoe tanah dileb lagi, sampe taneman timboel. Sandenja taneman teboe timboel, dibikin bersih dan disoelam, taroh aer leb lagi. Betoel taneman kliattan soelamnja idoep, di dalem sepoeloeh ari sekali taroh aer. Kaloe itoe tanah soedah satengah kering, dioenggar. Kapan soedah kliattan djadi itoe taneman, dibikin djarang bolehnja kasih leb.

4. Liat roepanja taneman, kaloe itoe taneman kliattan kering, kasih aer lagi: djangan sampe kasep.

Dari oeroegan batjokan bagimana tanah pasir: tjoemah oeroegan tra oesah tinggi, bagimana tanah rata oetawa rendah.

Maka itoe tanah merah miring dibikin kerep dipoenja aer: sebab itoe tanah telaloe loenggar, dan kaloe panasnja poekoel, bikin mati; doea kalinja djaohken sama rajap.

[illegible]

1. [illegible]

2. [illegible]

3. [illegible]

4. [illegible]

[illegible]

[illegible]

AANTEEKENINGEN.

Bl. 251. Deze Maleische inleiding is van de hand van de Pamalangsche ambtenaren; in het originele handschrift van den Wedana van Sragi vindt men die niet. T. R.

Bl. 253, 4. De woorden van [illegible] hebben de Pamalangsche ambtenaren in hun overschrift, waarbij zij hun Commentaar geschreven hebben, naar het Maleisch veranderd in [illegible] T. R.

Bl. 253, 5. Het woord [illegible], *got*, is het Hollandsche *goot*. Beter wordt daarvoor in den Commentaar in § 1 het woord [illegible], slokan, dat is *kanaal*, gebruikt. T. R. — Het verschil in de bepaling van de breedte voor deze kanalen is zoo te verstaan, dat zij beneden drie, maar boven vier voet breed moeten zijn. G. T. H. H.

Bl. 253, 8. [illegible] beteekent *in de zon te droogen*. T. R.

Bl. 255, 1. [illegible] of [illegible] is het Hollandsche *bedding*. Hiervan heeft men gemaakt het werkwoord [illegible] voor een stuk grond *in beddingen leggen*, [illegible] voor *beddingen*. T. R.

Bl. 253, 13 *v. o.* [illegible] is een spelfout, of een verschillende uitspraak in den Tagalschen tongval, voor [illegible] T. R. — Dit slechten van de galĕngans is niet als algemeene regel aan te nemen, maar hangt af van het verschil van het terrein. Waar het mogelijk is, daar is het raadzaam de galĕngans te behouden. J. D. v. H.

Bl. 253, 11 *v. o.* Het ploegen moet wel tot viermaal toe geschieden, daar de Javaansche ploeg niet diep gaat. G. T. H. H.

Bl. 253, 10 *v.* Onder [illegible] worden verstaan kleine gooten tot doorsnijdingen van de beddingen om de vier of vijf roe. Volgens een aanteekening van den Administrateur van Sragi wordt deze benaming in den Oosthoek van de grootere kanalen gebruikt, en noemt men die kleine goten daar [illegible], dat is *doorsnijdingen*. Dit spraakgebruik komt beter overeen met de eigenlijke beteekenis van het woord [illegible] *het keelgat*. T. R.

Bl. 253, 9 *v. o.* In plaats van [Javanese script] voor *een roede* als lengtemaat wordt in het Soerakartasche [Javanese script] gebruikt. T. R.

Bl. 255, 2. [Javanese script] beteekent het *losmaken* van de aarde met de patjoel. G. T. H. H.

Bl. 255, 5. [Javanese script] moet beteekenen: *En, wil men planten*, dan enz. Even zoo wordt [Javanese script] vóór een onderstelling gebruikt in § 8 en later. T. R.

Bl. 255, 5. [Javanese script], zooals in beide handschriften staat, is zooveel als [Javanese script] Of het een schrijffout is, dan of men werkelijk in de dialecten van Pekalongan en Tagal zoo zegt, kan ik niet beslissen. — [Javanese script], van elders mij niet bekend, moet hier *in den grond zetten* of *steken* beteekenen, en schijnt verwant met [Javanese script] iets *met de punt in den grond of in een week lichaam steken*, met verwisseling van de verhemelte-letter *Tjå* en *Djå*, en van de lipletter *Bå* met den keelletter *Kå*. T. R.

Bl. 255, 6. [Javanese script], of volgens het Tagalsche afschrift [Javanese script] moet hier iets *in 't lang uithollen*, ergens *een holte of sleuf in maken*, beteekenen, en [Javanese script] *uitgeholde sleuf*, verwant met [Javanese script], dat van *sleuven, kloven* of *spleten* in rotsen gebruikt wordt. In het Maleisch, waarin men daar geen woord voor had, wordt het door *kasih lobang* uitgedrukt; en zoo ook in den Commentaar in het Maleisch door *bikin lobang*, en in Javaansch door [Javanese script] zoodat ook in het Tagalsch dat woord niet in gebruik schijnt te wezen. T. R.

Bl. 255, 7. [Javanese script] Hier wordt voor onzen Comparatief met voorafgaand *hoe*, zooals in *hoe meer hoe beter*, [Javanese script] gebruikt, even als r. 2 [Javanese script] Dit laatste is goed Javaansch, ofschoon in het Javaansch die wijze van uitdrukking in 't geheel weinig in gebruik is: maar het gebruik van [Javanese script] Kr., [Javanese script] Ng., is een navolging van het plat Maleisch, waarin *lěbih* zoo gebruikt wordt. In het nevensstaande Maleisch staat daarvoor *sěměngkin*, of, zooals elders *sěmangkin*; en dit is ook in het Maleisch, zooals het te Soerakarta gesproken wordt, in gebruik. Dit komt nader aan het zuivere Maleisch, waarin *makin* of *mangkin* zoo gebruikt wordt, en volgens de uitspraak in de woordenboeken ook *mikin* of *mingkin*, doch dat wel *měkin* of *měngkin* zal moeten zijn. Maar vanwaar dan in het Javasche Maleisch dat *sě* er vóór? Ook in

het Javaansch vindt men zoo [Javanese] gebruikt beneden in § 8 (doch terstond daarop weêr [Javanese]); en veilig, geloof ik, mag men onderstellen, dat dit oorspronklijk Javaansch is, en dat het tot het een of ander Javaansch dialect zal behooren: want het is het toestandswoord van [Javanese], dat in poëzie zooveel als [Javanese] beteekent. En dit [Javanese] wordt in het Soerakartasche Javaansch ook wel zoo gebruikt. Ten minsten zoo heeft de Heer Winter 1001 *N. I*, bl. 206, 12, geschreven: [Javanese] *deze liefde van hen nam hoe langer hoe meer toe.* — Is dan misschien het Maleische *mangkin* niets anders dan een verkorting van [Javanese]? T. R.

Bl. 253, 5 *v. o.* Hier wordt [Javanese], als Krâmâ van [Javanese] in den zin van het Maleische *boleh*, dat is in den zin van het Javaansche [Javanese] Ng., [Javanese] Kr., *kunnen*, *mogen*, gebruikt. — [Javanese] is een andere spelling voor [Javanese]. In het nevensstaande Maleisch zal men waarschijnlijk *dibedeng* moeten lezen voor het enkele *bedeng*. T. R.

Bl. 253, 4 *v. o.* [Javanese] is hier verkeerd geschreven voor [Javanese] wat daaraan toe schrijven is, dat het woord den schrijver onbekend was, daar men in het Pamalangsche, zooals hij zelf zegt, daarvoor [Javanese] gebruikt. Dit [Javanese] wordt in § 10 [Javanese] geschreven, en is mij in dien zin ook onbekend. Volgens het woordenboek beteekent het een *stut*, en het werkwoord [Javanese] *stutten*, *onderschragen*. Hoe die twee beteekenissen zamenhangen, schijnt moeijelijk te gissen. T. R.

Bl. 255, 12. Zonderling is het gebruik van [Javanese] *poten*, voor [Javanese] *in het water te weken zetten*, dat in den Commentaar gebruikt wordt. T. R.

Bl. 255, 15. Het zóó met een Europesche cijferletter geschrevene 1 [Javanese] kan men [Javanese] uitspreken, zooals men beneden in § 8 met letters [Javanese] geschreven vindt; maar misschien moet men het wel als lettterlijke vertaling van het plat Maleische *satoe dim* [Javanese] lezen, gelijk men beneden in het derde stuk in § 3 met letters [Javanese] vindt. T. R.

Bl. 257, 1. [Javanese] is hier zooveel als [Javanese]. T. R.

Bl. 255, 12 *v. o.* Het werkwoord [Javanese] van [Javanese] dat hier gebruikt wordt om te beteekenen, wat in het nevensstaande Maleisch beteekend wordt door *baroe*, *zoo pas*, is mij van elders niet bekend. T. R.

Bl. 257, 2. Het hier en r. 5 voor [Javanese] in het nevensstaande Maleisch

gebruikte *sandenja* beteekent hetzelfde als [Javanese script], van het Javaansche [Javanese script] dat hetzelfde als [Javanese script] beteekent en zoo ook te Soerakarta in de spreektaal in gebruik is. T. R.

Bl. 257, 8. [Javanese script] zou in goed Javaansch [Javanese script], en [Javanese script] op denzelfden regel [Javanese script] moeten wezen. T. R.

Bl. 257, 6. Zoo als in het Maleisch *korek*, beteekent [Javanese script] hier ***peuteren***, ***oppeuteren***, ***lospeuteren***, de bovenste korst van den grond, wanneer die door het onder water zetten, begieten of zwaren regen digtgetrokken is, met een puntig stuk hout losmaken. Beneden in het derde stuk in § 3 wordt daarvoor, ook in het nevensstaande Maleisch [Javanese script] gebruikt. Elders, zooals in het Probolinggosche, gebruikt men daarvoor [Javanese script] — [Javanese script] is hier naar het schijnt een Krâmâ-vorm, een Krâmâ-doesoen, van [Javanese script] ***aanaarden***. In het nevensstaande Maleisch wordt evenwel hier ook dezelfde vorm gebruikt; later in het Javaansch en Maleisch beide de gewone vorm. T. R.

Bl. 257, 9. [Javanese script] is afgeleid van het Soendasche [Javanese script], dat ***kweeken*** beteekent, of *zaaijen om later te verplanten*. T. R.

Bl. 255, 7 *v. o.* [Javanese script] is een poëtische vorm, hier waarschijnlijk niets dan een spelfout, voor [Javanese script] het Krâmâ van [Javanese script], waarvoor evenwel gewoonlijk met een Krâmâ-vorm [Javanese script] gezegd wordt. T. R.

Bl. 255, 4 *v. o.* [Javanese script] mij van elders niet bekend, is waarschijnlijk een verkorting van [Javanese script] in den zin van [Javanese script] en dit is ook de zin van het in 't nevensstaande Maleisch gebruikte *ganggoe*. T. R.

Bl. 255, 1 *v. o.* [Javanese script] Ook hier beteekent [Javanese script] zooveel als [Javanese script] of het Maleische *boleh;* en [Javanese script] zou hier ***schoonmaken*** moeten beteekenen; maar [Javanese script] zal hier wel een schrijffout wezen voor [Javanese script] of voor [Javanese script] T. R.

Bl. 257, 15 *v. o.* Zonderling is hier het gebruik van het woord [Javanese script] in den zin van het Maleische *kras*. T. R.

Bl. 257, 3 *v. o.* Voor de woorden [Javanese script] vindt men in het nevensstaande Maleisch: "mesti lantas boeroe gali." Dit *boeroe* zal wel *soeroe* moeten zijn, of, beter gespeld, *soeroeh*, in den zin van het Javaansche [Javanese script] ***laten*** doen, ***last geven***. T. R.

Bl. 161, 3 *en* 4. In de woorden [Javanese script] moet, zooals

ook uit het nevenstaande Maleisch kan blijken, een schrijffout schuilen; en men zal wel als woordelijke overzetting van het Maleische moeten lezen: [illegible] [illegible]. Ook het volgende woord [illegible] is niet anders te begrijpen, dan *zóó*, dat het Javaansch niets anders dan een veelal woordelijke overzetting van het Maleisch is. In het Javaansch heeft [illegible] hier geen zin. Ja, het is zelfs wel mogelijk, dat ook in het Maleisch *wloekòg* een schrijffout is voor *di-wloekoe*, die bij het letterlijk en gedachteloos vertalen, ik zal niet zeggen in het Javaansch, maar in Javaansche woorden, niet opgemerkt, veel minder verbeterd is. T. R.

Bl. 261, 5 *en* 6. Allerzonderlingst is hier in [illegible] het woord [illegible] ook maar gedachteloos voor het Maleische *dalem* gezet. Het zou [illegible] moeten zijn. Misschien is ook in het Maleisch *dalem* niets anders dan een schrijffout voor *di dalem*. Zoó zou het althans moeten wezen. T. R.

Bl. 261, 7 *en* 8. De woorden [illegible] zouden, indien het Maleisch er niet nevens stond, niet te verstaan zijn: doch waarschijnlijk is achter [illegible] het woord [illegible] of [illegible], en misschien ook nog wel vóór [illegible] het woord [illegible] bij het overschrijven uitgelaten. T. R.

Bl. 261, 13. Wat hier door [illegible] verstaan moet worden, is mij niet duidelijk. [illegible] beteekent volgens het Woordenboek *op den grond liggen:* maar deze beteekenis past hier niet. In het Maleisch staat daarvoor *dikoeboer.* Dit kan geen anderen zin hebben, dan dat de stekken *onder de aarde begraven* moeten worden: maar hiervan kan [illegible] niet wel de vertaling zijn, en ik vermoed dat het een schrijffout is: want hier moet beteekend worden *hoe* de stekken *gezet* moeten worden; en dat zij onder de aarde begraven, of met aarde overdekt, moeten worden, dat wordt met de voorafgaande en volgende woorden beteekend. Wat hier evenwel in plaats van *dikoeboer* gelezen zal moeten worden, kan ik niet gissen. T. R.

Bl. 261, 15. Wat hier voor [illegible] in het Maleisch staat, *páling bagoes*, moet beteekenen *nog beter.* Het gebruik van *paling* in dezen zin vindt men evenwel niet in de Woordenboeken. T. R.

Bl. 261, 12 *v. o.* De woorden [illegible] zouden niet te verstaan zijn, indien het Maleisch er niet naast stond; of liever ze zijn in het geheel niet te verstaan, en waarschijnlijk bedorven. T. R.

Bl. 261, 2 *en* 3 *v. o.* [illegible] zal wel een schrijffout zijn voor [illegible] *slecht;* en [illegible] schijnt hier ook voor het Maleische *kering* gebruikt te worden. T. R.

Bl. 261, 1 *v. o.* [illegible] is waarschijnlijk ook een schrijffout voor [illegible] T.R.

Bl. 263, 9. [illegible] moet hier een erge schrijffout zijn voor [illegible] T. R.

Bl. 263, 11 *v. o.* [illegible] beteekent hetzelfde als [illegible] (*bl.* 257, 6) den grond *losmaken*. G. T. H. H.

Bl. 263, 6 *v. o.* Het woord [illegible], in het nevensstaande Maleisch *batjokan*, kan hier geen goeden zin hebben. Wij hebben hier ook geen nieuw woord te wachten, daar hier verwezen wordt naar de voorafgaande stukken. Het is dus naauwelijks te betwijfelen of *batjokan* is in het Maleisch een schrijffout voor *patjoelan*, en in het Javaansch bij de overzetting maar gedachteloos nageschreven. T.R.

Bl. 263, 2 *v. o.* Tusschen *dipoenja* en *aer* zal in het nevensstaande Maleisch wel het woord *kasih* uitgevallen zijn. T. R.

VERSLAG

VAN

EENE REIS IN HET LAND DER BATAKS,

IN HET BINNENLAND VAN SUMATRA,

ONDERNOMEN IN HET JAAR 1824, DOOR DE HEEREN BURTON EN WARD,

ZENDELINGEN DER BAPTISTEN.

MEDEGEDEELD

DOOR WIJLEN SIR STAMFORD RAFFLES.

(Vertaald uit de "*Transactions of the Royal Asiatic Society.*" D. I.)

JOURNAAL.

Overeenkomstig den wensch van den Luitenant-Gouverneur, Sir STAMFORD RAFFLES, en tevens om te voldoen aan de plannen van de zending naar de Bataks, verlieten wij het dorp Sibolga op Vrijdag den 30sten April 1824, met oogmerk om de volkrijke distrikten te gaan bezoeken, welke aan de baai van Tapanoeli landwaarts in gelegen zijn. De heerschende meening omtrent de wreedheid van het karakter der Bataks, gevoegd bij de voorstellingen van onderscheiden personen, die aan de baai woonden, maakte dat wij de onderneming als eenigzins gevaarlijk en moeijelijk beschouwden. Het vroeger beperkte verkeer der Europeanen met het binnenland had hen tot de noodzakelijkheid gebragt, zich op de inboorlingen van de kust en de nabijgelegen bergen te verlaten, wat de berigten omtrent die streken aangaat; terwijl dezen, gedreven door erfelijke roofzucht, aan hunne meer landwaarts in wonende naburen gepleegd, en vervuld van gevoelens van haat, over het algemeen eene allerongunstigse voorstelling hadden gegeven van hun karakter en van hunnen aard. Daar het nu ongelukkig bewezen was, dat de Bataks kannibalen waren, en zij zich zelfs op de afschuwelijkste wijze had-

den schuldig gemaakt aan deze ondeugd, welke zoo walgelijk en verschrikkelijk is in het oog van beschaafde natiën, had deze omstandigheid gediend om de slechtste berigten aangaande hen te versterken; en zoo was er een scheidsmuur opgerigt tegen bijna iedere poging om nasporingen te doen in een uitgebreid en volkrijk land, dat gedurende meer dan eene eeuw omgeven is door onze koloniën en factorijen, en ons uitsluitend eenige onzer kostbaarste handelsartikelen oplevert. Behalve eene reis vóór meer dan vijftig jaren ondernomen door de Heeren MILLER en HOLLOWAY, en die zich niet veel verder schijnt te hebben uitgestrekt dan tot de boschrijke heuvels in het westen, zijn wij onbekend met eenige persoonlijke aanraking van Europeanen met datgene, wat het eigenlijke land der Bataks mag genoemd worden, de open vlakten, en de meer effen distrikten tusschen de bergen en de straat van Malaka. Indien de ontvangst, die ons bij deze gelegenheid te beurt viel, gevolgd mogt worden door eene verdere gemeenschap en een naauwgezetter onderzoek, dan hebben wij reden te gissen, dat men andere gedachten zal gaan koesteren omtrent sommige punten, die tot dusverre aanleiding gegeven hebben, dat deze volken beschouwd werden met gevoelens van schrik en afkeer.

Vernomen hebbende dat de bergen achter Oud-Tapanoeli gemakkelijker te beklimmen waren dan die in de andere deelen, gingen wij te water en bereikten wij de rivier van dien naam te elf uren in den voormiddag van denzelfden dag. Hier schikten wij het gezelschap, bestaande uit zestien koelies of lastdragers, twee bedienden en ons zelven, te zamen twintig personen. Wij hadden een musket, een jagtroer, eene sabel en twee paar zakpistolen bij ons; — de laatsten waren tot geschenken bestemd, indien de gelegenheid dat mogt medebrengen. Onze bagaadje bestond uit voorraad en keukengereedschap, schoone kleederen, beddegoed en eene kleine hoeveelheid laken en tabak voor ruilhandel en geschenken. Aldus uitgerust en beladen sloot eene oude vereenigingsvlag onze achterhoede.

Onze weg liep gedurende twee uren over eene grasachtige vlakte, nu en dan afgewisseld door stukjes bouwland, en doorsneden van bergstroompjes, die, twee mijlen van de baai, de rivier van Tapanoeli vor-

men. Wij bemerkten eene kudde klein rundvee, dat er uitmuntend uitzag, en dat men het weiden in de nabijheid van een half dozijn Batakdorpen, die, wanneer de gelegenheid zich aanbiedt, de schepen, welke de baai bezoeken, van voorraad voorzien. Ten één ure begonnen wij de eerste bergreeks te beklimmen, en bereikten het dorp Parik-debáta, aan de andere zijde gelegen, tegen half zes. Wij zett'en onzen togt voort over eene verzameling van heuvels, die zoo onregelmatig waren gegroepeerd, dat zij slechts eene flaauwe overeenkomst hadden met die in de zuidelijke gedeelten van het eiland. Aan den voet van de heuvels, waarop Parik-debáta lag, werden onze vuurwapenen afgeschoten — eene nuttige handelwijze bij de Bataks, om daardoor het vreedzame naderen van reizigers en aanzienlijke personen te kennen te geven. Het saluut werd beantwoord door het opperhoofd en verscheidene onderhoorigen, die ons op korten afstand van den top des heuvels vriendelijk te gemoet kwamen, en ons naar het voornaamste huis in het dorp geleidden. Hier bragten wij den nacht zeer op ons gemak door, en ontvingen den volgenden morgen dezelfde teekenen van eerbied, die bij de aanzienlijkste bezoekers in acht genomen worden. Nadat wij deel genomen hadden aan een maaltijd in het huis van het hoofd, dat als een bewijs van vriendschap moest gelden, en nadat wij onderling elkander beleefdheden hadden bewezen, geleidde hij ons in persoon naar de volgende rustplaats op onze reis.

Parik-debáta geniet een ruim gezigt over het distrikt Pagaran-lamboeng, hetwelk eene ruimte beslaat, die begrensd wordt door eene voortzetting van de eerste en tweede groote bergruggen, en tien of twaalf dorpen bevat, gemiddeld van twee honderd vijftig tot drie honderd zielen. De oppervlakte van deze streek lands bestond bijna uitsluitend uit heuvels van verschillende afmetingen, met bosch bedekt, behalve in de nabijheid van de dorpen, alwaar zij gedeeltelijk waren bereid voor de aankweeking van den zoeten aardappel. Elke heuvel van het groote aantal, dat men in dezen kring overziet, scheen den oorsprong te geven aan een of twee beekjes. Deze beekjes, die zich om den voet van de kleinere heuvels kronkelden, daalden naar het midden der vallei tusschen de beide bergen, en vormden eene groote rivier, die, met snelheid over

eene rotsachtige bedding in eene noordelijke rigting stroomende, te Kolang in zee valt, een dorp, dat ongeveer twaalf mijlen ten noorden van Tapanoeli ligt. De bodem van Pagaran-lamboeng bestaat uit eene brooze, roode en somtijds grijsachtige klei, bedekt met eene dunne laag van plantaarde. De heuvelachtige natuur van den grond schijnt de zware regens behulpzaam te zijn geweest in het wegvoeren van die bestanddeelen van boschgrond, door verloop van tijd noodzakelijk gevormd op eene meer effene oppervlakte. Nogtans zagen we overal een' weligen en overvloedigen plantengroei; en we twijfelen er niet aan of eene met bekwaamheid en ijver voortgezette bebouwing zoude aanmerkelijke voordeelen opleveren. Kamfer, gambir- en benzoëboomen waren overvloedig en zeer schoon; ook bemerkten wij vele zeldzame planten, die zonder twijfel belangrijk zouden zijn voor den plantenkenner. Het land schijnt weinig wilde dieren te hebben, daar wij op onze geheele reis slechts een enkel spoor vonden, dat men meende van een' rhinoceros te zijn.

Nadat wij met veel vermoeijenis onze reis gedurende zes uren hadden voortgezet, begeleid door het opperhoofd van Parik-debáta, rustten wij des nachts uit in een dorp omstreeks in het midden van het distrikt gelegen. Den volgenden dag, een' Zondag, zett'en wij vroegtijdig den togt voort naar een naburig dorp, alwaar wij onzen tijd voornamelijk doorbragten in gesprekken met het volk. Maandag morgen begaven wij ons weder op reis, en passeerden na een' togt van vier uren Hoeta-tinggi [1], een dorp op een hoog gedeelte van de tweede keten gelegen, en dat de oostelijke grens uitmaakt van het distrikt Pagaran-lamboeng. Eindelijk, na nog eenigen tijd boschachtige heuvelen en diepe dalen ontmoet te hebben, bereikten wij eene meer opene streek, waar de heuvelen tot geringe golvingen verminderden, en wij een hoog en vlak land zagen, voornamelijk bedekt met een lang en grof gras; terwijl alleen de holle wegen nog boschachtig bleven, zoo als in de nabijheid van Bengkoelen. Een snelle marsch van vijf uren bragt ons van Hoeta-tinggi aan een morsig gehucht, hetwelk op eene schilderachtige plaats gelegen was, aan den voet van een' hoogen berg, waar wij ons nacht-

[1] Hoeta is het Kotta van de Hindoes en Maleijers. Ook in vele andere woorden is het blijkbaar dat de uitspraak der *k* in *h* veranderd is.

verblijf hielden, en de armoedige bewoners ons voorzagen van hetgeen zij hadden, hoewel ons verblijf alles behalve aangenaam gemaakt werd door den regen, de koude en het slijk.

Dingsdag morgen geleide men ons vroeg naar de overzijde van den berg. Wij genoten daar een heerlijk gezigt op de Toba-distrikten, die zich door de heuvelen heen op een onmetelijken afstand vertoonden. Het boschland had reeds plaats gemaakt voor grasvlakten, en de berg, waarop wij stonden, was aan beide zijden in bouwland veranderd; terwijl van het oorspronkelijke woud slechts een klein boschje aan den top was overgebleven. Wij klommen de groene helling af en kwamen toen in een rijk bebouwd dal; hoewel wij hier maar weinig menschen en woningen zagen, scheen alles aan te duiden, dat wij in de nabijheid kwamen van eene groote bevolking. Het dal was ongeveer drie mijlen lang en eene vierde mijl breed, en kronkelde zich zoodanig tusschen de heuvelen door, dat het bijna bij elke schrede een nieuw en duidelijk vergezigt aanbood. Een bergstroompje liep in dezelfde rigting door de geheele uitgestrektheid van het dal, en stortte zich uit in een' heerlijken waterval, waardoor de schoonheid en vruchtbaarheid van deze streek niet weinig verhoogd werden. De volkomen gelijke oppervlakte was geheel bedekt met rijstvelden, waarop de oogst welhaast konde plaats hebben. Nu werd de grond zandig en grijs en de heuvelen, geheel van houtgewas ontbloot, waren op vele plaatsen tot aan den top met den zoeten aardappel beplant. De schoonheid en verscheidenheid van dit tooneel, dat zoozeer afstak tegen de ongastvrije wildernissen, waaraan wij gewoon waren geworden, maakten zulk een' aangenamen indruk op ons gemoed, dat wij, indien onze reis hier geëindigd ware geweest, tot het besluit zouden gekomen zijn, dat niets dit vergezigt konde overtreffen.

Nu voerde onze weg ons door eene kloof in de heuvels, waar onze aandacht getrokken werd door den val van den stroom. Terwijl wij zijwaarts insloegen om dien van naderbij te beschouwen, vertoonde zich een gedeelte van het distrikt Silindong, tusschen de boomen door, aan ons oog. Geene taal vermag de verbazing uit te drukken, welke wij gevoelden, toen wij den top van den heuvel bereikten en daar een ruimer uitzigt kregen. Zelfs de koelies schenen bij dit onverwachte tafe-

reel als aan de plaats vastgenageld, en wierpen uit vrije beweging hunne lasten van zich, om in uitdrukkingen van de warmste bewondering uit te barsten. Het voornaamste voorwerp van het vóór ons liggende tooneel was eene effene vlakte, welke tien à twaalf mijlen lang was en een bijna onafgebroken rijstveld vormde. Eene schoone breede rivier, met talooze nevenstroompjes, die zich allerwege door de vlakte kronkelden, en die de kunstmatige waterleidingen, welke tot besproeijing dienen moesten, het noodige water toevoerden, diende vooral om het gezigt te verfraaijen; maar ook het aantal dorpen langs den zoom der vlakte en over hare uitgestrektheid verspreid, alsmede het gedrang van menschen, op eene markt in het middelpunt bijeengekomen, gevoegd bij de verscheidenheid van voorwerpen, welke onafscheidbaar verbonden zijn aan de verblijfplaatsen van ijverige menschen, — dat alles leverde een onuitsprekelijk belangwekkend schouwspel op. De vlakte was omringd door heuvelen van vijf honderd tot duizend voet hoog, en welke bebouwd waren; het geheele omliggende land was zonder eenig boschgewas, met uitzondering van de kruinen van twee of drie bergen, waar men zeide, dat monsterachtige slangen en booze geesten zich ophielden. Hier bleven wij eenigen tijd om ons in het vergezigt te verlustigen en ons voor te bereiden tot het afklimmen naar de vlakte; ook hier vergaten wij niet onze musketten af te vuren, het gewone salvo, waarmede wij van onze aankomst berigt gaven.

Verscheidene dorpshoofden hadden zich op den weg bij ons gevoegd; zij kwamen terug van eene handelsreis naar Tapanoeli, en de voornaamste onder hen verzocht ons bij hem onzen intrek te nemen. Zijn dorp was in het midden der vlakte gelegen, en was toevallig dezelfde plaats, waar op den dag van onze aankomst markt gehouden werd. Verschillende beweegredenen deden ons zijn aanbod aannemen, en ons onder zijne bescherming plaatsende, werden wij door de groote menigte aanschouschouwers heen gevoerd, die moeijelijk hunne verbazing en nieuwsgierigheid voldoen konden. Het nieuws, dat er blanke menschen in aantogt waren, bereikte spoedig de markt en deed de geheele verzameling naar ons toekomen. Alvorens den oever te bereiken van de hoofdrivier, die wij over moesten, zagen wij ons geheel omsingeld en niet in staat

voort te gaan; evenwel niet om redenen van vijandschap, maar alleen uit hoofde van verregaande nieuwsgierigheid. Het voorwerp, dat, na onze personen, het meest de belangstelling opwekte, was een geweer met dubbelen loop, dat men, zoo als het gerucht liep, tweemaal te gelijk konde afschieten; en men liet ons geen stap verder gaan, voor dat wij de wezenlijkheid van dit zonderlinge vermogen hadden doen zien. Het gedrag van de menigte, gedurende den ganschen dag, deed ons inderdaad denken aan hetgeen ons beschreven wordt van de eerste verschijning der Spanjaarden in Amerika, niet alleen wat de verbazing en nieuwsgierigheid betreft, maar ook in opzigt tot die eenvoudigheid en onnoozelheid, welke het Amerikaansch karakter op eene zoo in het oog vallende wijze schijnen te hebben gekenmerkt.

Eindelijk werd het ons vergund de rivier over te steken; maar de weg, die regtstreeks van deze naar het dorp leidde, was zoo digt bezet met menschen, dat het onmogelijk was dien te volgen: daarom geleidde ons onze gids langs een' omweg naar de marktplaats, waar de eerwaardige grijsaards en de opperhoofden, met zeer groote koperen pijpen, in een' kring nederzaten om ons te ontvangen. Hier werden het getier en het gedrang grooter dan ooit te voren; wij waren naauwelijks twee minuten binnen den kring geweest of het werd noodzakelijk dat we dien verlieten en ons in het huis gingen bergen; bij welke gelegenheid verscheidene opperhoofden met hunne pijpen den weg baanden, waardoor deze voorwerpen in geduchte wapenen veranderd werden. Wij waren nog niet lang onder dak geweest, toen het hevig begon te regenen; maar niets kon het rumoer van het volk stillen vóór dat wij ons openlijk vertoonden. Hiertoe werd ons aanbevolen eene vliering in de kap vóór aan het huis te beklimmen, alwaar wij gedurende verscheidene uren ons lieten bekijken; de nieuwheid van dit tooneel verhoogden wij door een' teleskoop, een zeekompas, een' bril, eene doos met mathemathische instrumenten, eenige gedrukte boeken, en, in het kort, al datgene te laten zien wat wij bij ons hadden, en waarvan zelfs het geringste opmerkzaamheid en toejuiching verwierf.

Het inwendig voorkomen der dorpen boezemde ons bijna even zooveel belangstelling in als vroeger dat van het omliggende land. Het dorp,

dat aan onzen gastheer ondergeschikt was, bestond uit vier en twintig huizen, in eene regte lijn gebouwd, waarvan de spits bijloopende daken alle aan de straat uitkwamen, en die door eene opene ruimte van drie à vier yards van elkander gescheiden waren. De andere zijde der straat bestond uit eene overeenkomstige rij van open gebouwen, naar hetzelfde model vervaardigd, doch eenigzins kleiner; deze waren er naar ingerigt om des nachts tot slaapplaatsen te dienen voor de jonge lieden, en des daags tot de meer openlijke bezigheden van de familie. De ruimte tusschen de zoldering en het dak werd tot graanschuur en tot bewaarplaats van de schedels hunner vijanden gebezigd. Elk huis was op groote houten palen of pilaren gebouwd, en vijf à zes voeten boven den grond. De van planken gemaakte zijmuren waren ongeveer vier voet boven den vloer opgetrokken en staken buitenwaarts uit: de einden waren met een gelijksoortig uitstek voorzien en liepen door tot aan de punt van het dak, eene soort van afhangenden spitsen gevel vormende. Het dak scheen uitermate groot, dewijl het zeer hoog, in het midden ingezakt, aan de einden oploopend en van een uitstek voorzien was, en daarbij aan ieder einde met een' nagemaakten stierenkop en horens prijkte: aldus bood zulk een gebouw op de straat eene geschikte schuilplaats aan tegen den regen en de zon. De ingang was niet zoo als aan de Batak-huizen op de kust, maar met eene valdeur van onder, in den vloer. Het inwendige bevatte geen afzonderlijke vertrekken, maar maakte eene enkele kamer uit, van dertig à veertig voet lang en twintig voet breed. In ieder der hoeken was eene stookplaats; maar dewijl er geen vensters waren, noch een luchtgat voor den rook, was het bijna ondoenlijk lang binnen te blijven. Eene groote plank in het midden en langs de wanden der kamer, met één of twee watervaten of eene kist, uit een' uitgeholden boomstam gemaakt, benevens eenige schotels en keukengereedschap, maakten de voornaamste artikelen van het huisraad uit. Van de bijzonderheden en de inrigting der huishouding kunnen wij evenwel maar weinig zeggen, iets, dat men ons wel zal willen toegeven, als wij zeggen dat ieder huis niet minder dan dertig à vijftig bewoners telt. Over het algemeen waren de huizen van zeer goede bouwstoffen vervaardigd, en droegen zij de kenteekenen van eene uitmuntende

bewerking. Niet zelden waren zij met snij- en schilderwerk versierd. De dorpen zagen er net uit, en de vrouwen, die zich bezig hielden met het maken van stoffen en daarbij van eene menigte dartele kinderen omringd waren, leverden een genoegelijk beeld op van nijverheid, gezondheid en huisselijkheid.

Ons oorspronkelijk voornemen was, onzen togt voort te zetten tot het groote meer van Toba; maar de omstandigheid dat we zulk eene groote bevolking aantroffen, en dat één onzer ziek werd, maakte het noodzakelijk dat plan op te geven, en ons voor het tegenwoordige te vergenoegen met den reeds afgelegden togt. Na eenige dagen, in bezoeken en feesten doorgebragt, beklommen wij dus eenige van de omringende heuvelen, om het land aan gene zijde van het distrikt Silindong te overzien. Eenmaal vergezelden ons twee gidsen van het voornaamste opperhoofd, die in last hadden alle inlichtingen te geven, waartoe zij in staat waren; bij eene andere gelegenheid zond een der andere hoofden twee geleiders met gelijke instructiën. Twee van deze lieden waren aan de oevers van het meer geboren en hadden er het grootste gedeelte van hun leven doorgebragt: deze schenen te geloofwaardiger, omdat hunne berigten, hoewel zij die op verschillende tijden en plaatsen mededeelden, gewoonlijk zeer wel overeenkwamen.

Volgens hunne aanduiding was het midden van meer N. Oost ten N. van de plaats, waar zij stonden, en dus waarschijnlijk ten N. O. van Tapanoeli. Uit den afstand, waarop zij aan wederzijde van dit punt de uiteinden plaatsten, berekenden wij de lengte op zestig à zeventig mijlen. De berigten aangaande de breedte waren verschillend; wij zouden meenen, dat die van vijftien tot twintig mijlen was. In het midden van het meer zou zich een eiland bevinden van ongeveer ééne mijl in middellijn. Hierop wordt op vastgestelde tijden eene markt gehouden, waarheen verschillende koopwaren van de omliggende oevers vervoerd worden, in lange en smalle booten, voortgestuwd door veertig tot zestig riemen. De veiligheid van deze wordt, wegens de uitgestrektheid van het meer, bij stormachtig weder in groot gevaar gebragt. Onze gidsen spraken van eene diepe en snelvlietende rivier, die, van de bergen van Dairi, in het binnenland van Singkil, komende, zich aan het noordeinde

zoude ontlasten: behalve deze rivier, Aik Bakároe genaamd, zoude er nog een groot aantal kleinere van alle zijden in dit meer uitloopen. De groote hoeveelheden van water, uit deze verschillende bronnen hierin vallende, gaven ons aanleiding om naar een' uitweg van het meer te vragen; maar hieromtrent kregen we geen voldoende inlichtingen.

Aan de oostzijde bemerkten wij een' hoogen bergrug, die zich van het noorden tot ongeveer halverwege het meer uitstrekte, waar hij plotseling afgebroken werd, waardoor het land aan de zuidoostzijde laag en open was. Van het zuidelijk einde scheen men geheel niets te weten, en daarom konden wij ook van die zijde geheel geen regtstreeksch of voldoend onderrigt krijgen aangaande eene uitwatering. Na vele navorschingen en verklaringen moesten we ons vergenoegen met eene gissing, gegrond op de ligging van het meer en het algemeene voorkomen van het omliggende land; — bij de weinige bekendheid met de oostkust, waarvan wij alleen wisten dat zij over eene groote uitgestrektheid laag gelegen, met *alang-alang* bedekt en aan de overstroomingen van het watergetij onderhevig is, besloten wij, dat het meer een' uitweg moest hebben, welligt in het *alang-alang* minder zigtbaar, of anders, dat het geen vrije gemeenschap met de zee heeft.

De eerste reis dat wij de heuvelen beklommen, hadden wij onze navragen omtrent het meer gestaakt, en onze blikken op het omliggende landschap geworpen, toen de gids er uit zich zelven bijvoegde, dat het water tweemaal daags rees en viel. Aangezien hij nooit in de nabijheid van de zee geweest was, was hij geheel onbekend met ebbe en vloed, en schreef hij de beweging van het meer aan het vermogen der geesten toe, die het bewoonden, of aan dat van hun voornaamste opperhoofd, wiens heerschappij voornamelijk het bijgeloof ten grondslag scheen te hebben. Onze verdere onderzoekingen lieten wij rusten tot dat wij met andere gidsen een' hoogeren heuvel beklommen: de gemelde bijzonderheden werden toen ten vollen bevestigd, en al onze vragen, later daaromtrent gedaan, werden eenparig en duidelijk met een zelfde gevolg beantwoord. Verder vernamen wij dat bij volle of nieuwe maan de was en het vallen van het water aanmerkelijker waren, zoodat het dan somwijlen met den oever gelijk stond. De eenige

verandering, die deze gewigtige zaak in ons eerste besluit maakte, was, dat het meer, in plaats van zulk een' onaanzienlijken uitweg als wij hadden voorondersteld, een veel grooteren moest hebben, maar van welken aard die was, konden wij niet bepalen. Naar de kust terugkeerende, bemerkten wij dat de mond van de rivier Rokkan, volgens de kaart van den heer MARSDEN, op zulk een' kleinen afstand van het zuid-einde van het meer ligt, dat hierdoor eene gemeenschap tusschen deze twee waarschijnlijk is. Een der hoofden van Tapanoeli deelde ons later eene traditie van de Bataks mede, die genoegzaam is om hunne onbekendheid met de bewuste uitwatering te verklaren: deze verhaalde namelijk, dat er zuidoostwaarts eene zekere plaats was, die zij als het verblijf van booze geesten beschouwden; naar hunne meening zou de vermetele, die het wagen durfde deze plaats te overschrijden, met een' onmiddelijken dood gestraft worden. Wij houden ons overtuigd, dat dit geloof krachtig genoeg zoude zijn om de bijgeloovige Bataks van deze plaats verwijderd te houden.

De streek tusschen Silindong en Toba wordt ingenomen door het distrikt Boetar, een hoog en vlak land, waarover wij een uitgestrekt en schoon gezigt hadden. Het scheen dertig mijlen lang en twintig breed te zijn, ten noordoosten begrensd door Toba, ten noordwesten door hooge bergen, oogenschijnlijk oost- en westwaarts loopende, ten zuidwesten door Silindong en ten zuidoosten door eene heuvelachtige streek, die zich zuidwaarts waarschijnlijk tot het distrikt Angkola uitstrekt. De noordelijke deelen schenen zeer geschikt te zijn voor bebouwing en waren ook op ruime schaal daartoe aangewend. De geheele vlakte was volkomen vrij van boschgewas, en vertoonde, zoo ver het oog reikte, een groot, onafgebroken, groen veld. Bij een verder onderzoek met den teleskoop, ontdekten wij dat zij rijk voorzien was van afzonderlijk staande stroohutten, welke door den verren afstand zoo verkleind waren, dat wij daarbij dachten aan kudden schapen of rotsbrokken, over de oppervlakte verspreid. Bij iedere hut behoorde een veld of lapje gronds met bergrijst. De dorpen, in zooverre wij die onderscheiden konden, waren open en zonder verdediging; en de rook, die op ieder gezigtspunt oprees, gevoegd bij de kalmte, die allerwege scheen te heer-

schen, wekte een denkbeeld van vrede en veiligheid op, waarvan wij nog maar zelden getuigen waren geweest sedert wij ons geboorteland verlaten hadden.

Onder een' der heuvelen aan den oostelijken kant van Silindong werd ons eene heete bron aangewezen; maar ongelukkig stelden wij het bezoeken daarvan uit tot den avond vóór onze terugreis; toen werd het te laat om er de aandacht aan te wijden, die zij scheen te verdienen. Het water borrelde op vele plaatsen binnen een' omtrek van vijftig yards op, en stroomde met snelheid voort met eene breedte van één' voet, en zes duim diepte. Wij hadden geen thermometer bij ons, maar waren van oordeel dat het bij de opborreling eene temperatuur zal gehad hebben van omstreeks 180 graden Fahrenheit. Het had zulk een' overvloed van kalk afgezet, dat nagenoeg een morgen lands met eene laag van verscheiden voeten dikte daarvan bedekt was. Van dien kalk maken de inboorlingen gebruik bij het *sirih* kaauwen. Dit gebruik van de *sirih* of het *betel-blad* schijnt eerst in den laatsten tijd ingevoerd te zijn, want het is nog zeer beperkt. Behalve kalk, scheen ook een zeker metaal in de bestanddeelen van het bronwater te zijn, welk metaal, op sommige plaatsen van eene groene, en op andere van eene roestkleur, hier en daar was verzameld. Van de geneeskracht kunnen wij niets zeggen, daar wij niets vernomen hebben, dan alleen, dat de inboorlingen er gebruik van maken ter vermeerdering van hunnen eetlust, en ter vermindering van het lastige, aan eene overladen maag verbonden.

Te zeven uren 's morgens verlieten wij, den 11den Mei, Silindong, op onzen terugreis naar de kust, en kwamen 's middags te vier uren te Hoeta-tinggi. Na een' hartelijken maaltijd konden wij ons een paar uur lang vermaken met *pantoens*, of nationale liederen, uitgevoerd door een gezelschap van vrouwen, die tegenover ons verblijf een' kring vormden; gedurende dien geheelen tijd zongen ze bijna zonder ophouden door, op de maat van handen en voeten. Wij verlieten dezen *kampong* (omheind dorp) den volgenden morgen ten zeven uren, en namen 's namiddags onzen intrek voor dien nacht in een dorp aan de westelijke bergketen, met name Naga-timboel. Hier sliepen wij op een paar ellen afstands van den schedel van een man, dien men opgegeten had; deze schedel

was bij wijze van trophée in een openbaar gebouw opgehangen. Daags daarop begonnen wij onzen verderen togt te acht uren, en bereikten Sibolga, aan de oevers van de baai, te twee uren, hebbende alzoo de reis van de vlakte van Silindong tot deze plaats in drie en twintig en een half uur afgelegd, met inbegrip van zes uren rust onderweg. Op onze terugreis kwam ons niets opmerkenswaardigs voor, behalve dat wij tusschen de eerste en tweede bergketen den weg insloegen, die regtstreeks naar Sibolga voert, en in elk opzigt te verkiezen is boven den weg, die naar Tapanoeli leidt.

Bij het medegedeelde memorandum onzer reis voegen wij eenige opmerkingen betreffende het land, het karakter, de instellingen en de taal der Bataks, gedeeltelijk op de reis zelve gemaakt, en deels ook het resultaat van eene vroegere kennismaking met deze onderwerpen.

GESTELDHEID DES LANDS.

Het land bekend onder den naam van het land der Bataks, beslaat geheel en al dat deel van Sumatra, hetwelk gelegen is tusschen den Evenaar en 2½° Noorderbreedte, met uitzondering van eenige Maleische volkplantingen aan den mond der rivieren op beide kusten. Ten noordwesten wordt het begrensd door Atjih, en ten zuidoosten door de Maleische landen Rau en Manangkabau. Het wordt in een groot aantal distrikten verdeeld, waarvan de voornaamste zijn: Toba, Mandéling, Angkola, Hoembang en Sinambila. Het distrikt Toba, 't welk het grootste is, wordt weder verdeeld in Toba Silindong, Toba Holbang en Toba Linton.

Van Aer-Bangis in eene noordoostelijke rigting over het eiland gaande, ontmoeten wij de Batak-distrikten Loeboe en Manambing. Van Natal in eene zelfde rigting voortgaande, hebben wij de distrikten Palampoengan en Mandéling. Van Batang Taroh af ontmoeten wij de distrikten Angkola, Baroemoen en Samadjamboe; van Tapanoeli gaande, Pagaran-lamboeng, Toba Silindong, Boetar, Toba Holbang en het distrikt Hoembang. Noordoostwaarts van Baros vinden wij de distrikten Toba

Linton en Sinambila; van Singkil, het distrikt Dairi; en van Taroemon af treffen wij de distrikten Alas, Karau en Ria aan, die zich in het binnenland tot digt bij het noordeinde van het eiland uitstrekken.

Het meer van Toba, waarvan het midden, zoo als wij reeds opgaven, noordoostelijk van de volkplanting te Tapanoeli gelegen is, bevindt zich nagenoeg in het middenpunt van het Batakland, en de volkrijkste distrikten liggen aan de oevers van het meer. Aan de westelijke zijde liggen Toba Holbang en Toba Linton; aan de oostelijke, het distrikt Hoembang, dat zich ongeveer tot de oostkust uitstrekt; en aan den noordwestelijken kant ligt Sinambila.

A F K O M S T.

In antwoord op verschillende vragen omtrent den oorsprong der Bataks, berigtte ons het voornaamste opperhoofd van Silindong, dat zij zich zelve voor het eerste volk hielden, dat zich op Sumatra gevestigd had; maar dat de overleveringen van het moederland verloren waren waren gegaan, op deze ééne na, dat het verre oostwaarts over zee gelegen was. Voorts, dat zij eerst oostwaarts van het meer landden, en dat zij, de gemakken, die het opleverde, ontdekt hebbende, zich aan de boorden daarvan neerzett'en; dat zij, na verloop van tijd sterk vermenigvuldigd, in grooten getale zich in de vlakte van Silindong vestigden. Eindelijk, dat, bij de voortgaande toeneming der bevolking, de distrikten Dairi, naar het noorden, en Angkola, naar het zuiden, achtereenvolgens bezet werden; en dat de bewoners van het laatstgenoemde zich langzamerhand tot Manangkabau verspreiden, hetwelk meer invloed kreeg dan al de overige. Bij deze bijzonderheden voegde hij nog het verhaal van Alexander den Grooten, die zijn rijk onder zijne drie zonen zoude verdeeld hebben, den één' benoemde tot Sultan van Roem, den tweeden van China, en de derden van Manangkabau. Hij zeide dat de Sultan van Manangkabau, op het toppunt van zijne magt, het eiland rondreisde, en de voornaamste hoofden in hunne respectieve betrekkingen aanstelde; dat hij na het doen van eene geschikte keuze voor

de Bataks, dezen een kenteeken opgaf, waaraan in het vervolg de opvolger altijd zou te erkennen zijn. Dit teeken is een zwart plekje onder de tong. Op onze vraag hoe de Bataks tegenwoordig den Saltan van Manangkabau beschouwden, en of zij zich aan zijn gezag lieten gelegen liggen, verzekerde hij, dat men hem nog altijd als den Souverein des lands beschouwde, verheven boven hunne eigene onmiddellijke opperhoofden, en dat overal een enkel bevel van hem met de meeste naauwgezetheid zoude werden nagekomen. In hoeverre deze losse overleveringen, met betrekking tot het oorspronkelijk bevolkt worden dezer eilanden, geloof verdienen, vermeten wij ons niet te beslissen.

BEVOLKING.

Het distrikt Toba Silindong bevat twee en tachtig dorpen, naar onze schatting bewoond door tachtig tot honderd duizend zielen. Toba Holbang en Toba Linton werden door de inlanders als veel grooter en volkrijker beschreven; terwijl Hoembang elk dezer nog verre overtrof. Sinambila bevat honderd twintig kampongs, en in evenredigheid van Silindong achten wij het bewoond door meer dan 100,000 zielen.

Wij weten maar weinig van de uitgestrekte provintiën Angkola en Mandeling, even als van Dairi, Alas, Boetar en de kleinere distrikten; maar, bij eene vrije en algemeene berekening houden wij het er voor, dat de geheele bevolking van het land der Bataks zeer digt bij de anderhalf millioen zal beloopen.

VOORKOMEN.

Het viel ons in het oog, dat het persoonlijk voorkomen der Bataks van Silindong veel had van dat der Hindoes. Zij zijn doorgaans van eene middelbare grootte, welgemaakt en sterk; hunne gelaatstrekken (inzonderheid de neus) zijn eenigzins vooruitstekend. Zij hebben eene zachte huid, ligter van kleur dan die der kustbewoners. Zij dra-

gen lang haar, op de wijze der Hindoes boven op het hoofd bijeengebonden; de vrouwen scheiden het hoofdhaar van voren juist zoo als de vrouwen in Indië. Wij herinneren ons niet onder de menigte menschen, die ons gestadig omringden, een enkel voorbeeld van natuurlijke mismaaktheid te hebben aangetroffen. De aangezigten der kinderen zijn doorgaans aanvallig, daar men er eene uitdrukking van zachtaardigheid op ziet, met groote levendigheid gepaard; maar wanneer zij den leeftijd van tien of twaalf jaren bereiken, worden hunne voortanden bijna tot op het tandvleesch afgevijld, en dan zwart gemaakt, iets, dat hun een veel minder bekoorlijk uitzigt geeft. De vrouwen hebben gewoonlijk, als zij den rijperen leeftijd bereiken, alle sporen van schoonheid verloren; dit kan geen verwondering baren, als men bedenkt, dat het grootste deel van den veldarbeid, zoowel als het huiswerk en het vervaardigen van stoffen, op haar nederkomen.

KLEEDING.

De mannen dragen twee stukken gestreepte stof van verschillende kleuren, en van bijna twee en een halve yard lang; het eene wordt met een' gordel om het lijf vastgemaakt en hangt tot op de voeten; het andere wordt als een shawl los over de schouders geworpen. Bij de hoofden der Bataks zijn deze stukken van franjes en van een' kunstig en net met de naald bewerkten rand voorzien. Om het hoofd dragen de geringeren doorgaans een band van stroo of bast, die een weinig boven de ooren wordt zamengebonden, zóó, dat de kruin ongedekt blijft; ook ziet men dikwijls een' krans dragen, van een groenen heester gemaakt. De voornameren dragen een stuk blaauw of wit uitlandsch laken, van vijf ellebogen lengte, en op dezelfde wijze vastgebonden, zoodanig dat de beide einden uitsteken, één daarvan boven het ééne oor, het andere boven het oog daartegen over. De opperhoofden dragen ook oorringen van gemiddelde grootte. De vrouwen hebben geen hoofdeksel; na het huwelijk dragen ze slechts één enkelen doek, om de lenden vastgemaakt, terwijl de bovenste ligchaamsdeelen geheel ongedekt

blijven. Vóór haar huwelijk hebben zij een kleedingstuk daarbij, dat de borst bedekt; maar in de nabijheid van het meer was dit niet in gebruik: dáár bedekten de gehuwde vrouwen haren boezem, terwijl de ongehuwde hem ontbloot hielden. De dochters van de hoofden hebben somtijds dik koperdraad om de handgewrichten gevlochten, en, als ze ongehuwd zijn, eenige snoeren koralen om den hals. De kinderen loopen naakt tot hun zesde of achtste jaar, of zelfs langer. Wanneer de mannen hunne dorpen verlaten, voeren zij een' zak met zich, die nu eens van mat, dan eens van geitenvel gemaakt is, en tabak, gambir, sirih, kalk, enz. bevat. Bij de opening van den zak is een dikke koperen ketting vastgemaakt, van drie of vier voet lang, aan welks einde zich gewoonlijk eene groote, platte ijzeren tang bevindt, voor het uittrekken van den baard. Deze ketting dient tot een tegenwigt van voren, wanneer de zak over den schouder is geworpen.

De bewoners van Silindong maken geen gebruik van opium noch van bedwelmende dranken, met uitzondering van den palmwijn; maar de beide seksen van allen leeftijd zijn buitengewoon verslaafd aan het rooken van een prikkelend kruid, dat eenigzins slaapwekkend is; zij stappen hier intusschen gaarne van af, als er tabak te krijgen is. De mannen ziet men, daar zij maar weinig bezigheid hebben, zelden zonder pijp, hetzij ze t'huis zijn of op reis. Deze pijpen zijn zeer groot over het algemeen; de steel is ongeveer vier voet lang, en de kop naar evenredigheid, zoodat men bij het zien van zulk eene pijp, haar wel voor een' grooten hamer konde houden, zoo als ons eens overkwam. Die der opperhoofden zijn meestal van koper, gepolijst en net uitgesneden; van de minderen zijn ze niet zoo groot en van hout gemaakt.

De bewoners van Silindong zijn verre van zindelijk, noch op hun persoon, noch in hunne huizen. Wij gelooven dat zij hunne kleederen nooit wasschen, en zich maar zelden baden. Toen wij hun de reden daarvan vroegen, kregen wij ten antwoord, dat het water te koud was.

VOEDSEL.

Rijst en zoete aardappels, met eene ongewone hoeveelheid zout, maken het voornaamste voedsel van de Bataks uit: alleen bij buitengewone gelegenheden vergasten zij zich aan het vleesch der dieren. In de keuze daarvan, en zelfs van kruipende dieren, nemen zij het niet naauw: paarden, buffels, koeijen, varkens, gevogelte en geiten staan het hoogst in hunne schatting; maar zij maken ook geen zwarigheid om honden, katten, slangen, apen, vledermuizen, enz. te eten; daarbij komt het er bij hen weinig op aan, of het dier een' natuurlijken dood gestorven, dan wel, of het in goede gezondheid gedood is; of het eerst sedert kort dood is, dan wel op het punt van te bederven. Wanneer een dier geslagt is, verzamelen zij het bloed, en gebruiken dat als eene saus, die zij over het vleesch uitstorten, wanneer het gekookt en in stukjes van omstreeks één ons zwaar gesneden is. Daar zij het in de kookkunst niet ver gebragt hebben, moeten zij zich dikwijls tot streeling van den smaak enkel met zout behelpen, in gevallen, waarin de Maleijer *sambals*, enz. zoude gebruiken. Dit kan wel aanleiding gegeven hebben, en misschien niet zonder grond, tot de meening, dat de Bataks eene buitengewone hoeveelheid zout verbruiken.

KARAKTER IN HET ALGEMEEN.

Geheel verkeerd is de meening, die ten opzigte van het algemeen karakter en de geaardheid der Bataks gekoesterd wordt, en welke door de Maleijers in hunne nabuurschap, zoowel als door Europeanen, blijft standhouden. Misschien heeft het genoegzaam bewezen feit dat zij menscheneters zijn, als van zelf tot de gevolgtrekking geleid, dat het een buitengemeen wreed en verschrikkelijk volk was. Wij zelven waren zoozeer vervuld van deze gedachte, dat wij, ofschoon een verblijf van twee jaren op de grens van hun land niets opgeleverd had om onze meening te bevestigen, toch verwachtten, dat we er in het binnenland bewijzen van zouden zien. Hoe het nu ook met andere distrikten gesteld moge

zijn, zooveel is zeker, dat de bewoners van Silindong in bedaardheid en schroomvalligheid zelfs voor de Hindoes niet behoeven onder te doen. Wanneer er tusschen bijzondere personen van hetzelfde dorp een misverstand bestaat, dan loopt dit toch zelden hooger dan tot woorden of eene aanklagt bij het opperhoofd; en hunne oorlogen bestaan bijna alleen in naam. Deze duren wel eens vijf of zes jaren, zonder noodlottig te worden aan meer dan twee of drie personen van beide kanten. De beide partijen rooven elkanders oogst of vee niet weg, en gedurende ons verblijf in Silindong gebeurde het, dat twee mannen om bijzondere zaken in het dorp kwamen, waar wij ons ophielden; met één hunner was onze gastheer in oorlog, en toch onthaalde hij hen gastvrij en liet ze ongemoeid vertrekken. Hiermede willen wij evenwel niet gezegd hebben, dat de Bataks een vriendelijk en menschlievend volk zijn; talrijk zijn, helaas! de voorbeelden van hunne groote ongevoeligheid en wreedheid ten opzigte van ongelukkigen en van vijanden, die zich in hunne magt bevonden. Hun schijnbaar vreedzame aard komt misschien op rekening van hunne lafhartigheid, en wordt mede veroorzaakt door den invloed, dien een duister en slaafsch bijgeloof, uit welks boeijen zij geen enkel oogenblik bevrijd zijn, op hen uitoefent. De gastvrijheid wordt op eene ruime schaal beoefend, als openbare deugd, zoowel als bijzondere; maar de gierigheid heeft in hen diepe wortelen geschoten, en laat zich dikwijls opmerken.

GODSDIENST.

De Bataks gelooven aan het bestaan van één Opperste Wezen, den Schepper der Wereld, wien zij Debata Hasi Así noemen. Zij meenen, dat hij, na de voltooijing van het scheppingswerk, geheel werkeloos gebleven is, en het bestuur in alle deelen heeft opgedragen aan zijne drie zonen, Batara Goëroe, Sori Pada en Mangana Boelan, die evenwel niet in persoon regeren, maar door Wakíls of gevolmagtigden, die zij over verschillende deelen der aarde gesteld hebben. Aan deze Wakíls geven zij de onderscheidingstitels van Debata digingang, Debata dctora en De-

bata doetonga, of de boven-, de beneden-, en de middengoden, naar de afdeelingen, over welke hunne respectieve meesters het bestuur hebben. Batara Goeroe stellen zij voor als den god der geregtigheid, Sori Pada als den god der genade, en Mangana Boelan als de oorspronkelijke bron des kwaads, en den bestendigen aanhitser om het te doen. De laatstgenoemde zoude het grootste aandeel hebben in de leiding der menschelijke zaken, en te allen tijde in staat zijn de goede voornemens zijner broederen te dwarsboomen: in welke omstandigheden de Bataks zich dus ook bevinden, leggen zij zich er altijd het meest op toe, zich zijne gunst te verzekeren. Aangezien zij meenen dat het goede in het algemeen in de afwezigheid des kwaads bestaat, bekommeren zij er zich weinig om hoe zij door Batara Goeroe of Sori Pada beschouwd worden, zoo lang zij maar in de gunst van Mangana Boelan staan. Batara Goeroe is (zoo als zijn naam reeds aanduidt) de voornaamste leeraar der menschen; en wanneer Sori Pada denkt dat hij hen te onvriendelijk behandelt, beklaagt hij zich bij hem te hunnen behoeve.

Daarbij tellen zij onder hunne godheden de fabelachtige slang Naga Padoha, die zij met horens als eene koe de aarde dragende voorstellen. Ook meenen zij dat ieder dorp zijn' Boroe na mora, Bora Saniyang Naga, en Martoea Sambaon, of beschermgoden heeft, die voor de belangen van het dorp waken en de zaken daarin regelen; door offers trachten zij de gunst van dezen te verkrijgen.

Behalve deze bijzondere tusschenkomst in de algemeene zaken der gemeente, vooronderstellen zij dat ieder persoon omgeven en bewaakt wordt door een aantal zoo goede als kwade geesten, Begoe en Saitan genoemd. Dit zijn voornamelijk de zielen van hunne overleden voorouders, aan wie zij eene groote magt over de levenden toeschrijven, zoowel om hen te beschermen als om hen te kwellen. Ten gevolge van deze verschillende orden van godheden en ondergeschikte geesten worden de Bataks in zulk eene bestendige vrees gehouden, dat zij nooit zonder den grootsten angst hunne dorpen verlaten, al is de reis niet ver en het gevaar onwaarschijnlijk. Al zijn de gevaren onzigtbaar, toch houden zij ze voor wezenlijk: voor anderen mag een pad veilig en vrij schijnen, hunne verbeelding, altijd vervuld met Begoes en Saitans, doet hen overal een

duivel zien. . Op den weg naar Tapanoeli vraagde ons eens een voorbijtrekkend gezelschap met den grootsten angst of wij geen Saitans ontmoet hadden. Geen dorp hadden zij door te trekken dat niet zijn Boroe na mora en Romboe si porhas had, om de belangen van het dorp te beschermen of er de beleedigingen van te wreken; daarbij nog een heirleger van geesten, die zich in de nabijheid ophielden; en indien zij of hunne voorouders een' hunner met verachting behandeld of beleedigd hadden, dan konde nu wel de ure der wraak voor hen gekomen zijn.

PRIESTERSCHAP.

Daar de over de dorpen en personen gestelde godheden volgens de meening der Bataks door opmerkelijke verschijnselen in sommige voorwerpen hunne goed- of afkeuring openbaren, bestaan de voornaamste vereischten om de priesterlijke bediening te bekleeden in de kennis der artikelen, die als offers moeten dienen en de voegzame tijden om ze aan te bieden, gevoegd bij eene volkomene bedrevenheid in de teekenen en voorteekens. Gewoonlijk is er in ieder dorp één priester. Wij gelooven dat hij niet tot zijne bediening wordt ingewijd, maar uit dezulken gekozen wordt, die het best met hunne boeken en bijgeloovigheden bekend zijn; en daar de bekwaamheid om te lezen doorgaans alleen tot de huisgezinnen der hoofden beperkt is, gebeurt het niet zelden dat de betrekkingen van Radja en Priester in één' persoon vereenigd zijn. Hij verklaart al hunne godsdienstige boeken, en overeenkomstig zijne uitlegging wordt de dag gekozen, die voor hunne verlangens gunstig is; zij zullen niet tot de beuzelachtigste onderneming overgaan, noch zich de geringste verandering in hunne huishoudelijke zaken veroorloven, zonder hem eerst te raadplegen. Wij hebben het bijgewoond, dat eens de verzorger der koeijen van den Datoe van Sibolga zijn' meester kwam berigten, dat er eene bergplaats voor zijn vee in gereedheid was gemaakt om het te ontvangen. Onmiddellijk liet de meester zijn boek halen, opdat hij daaruit zien konde of de dag voor de toelating gunstig was; zoo niet, dan moesten de dieren zóó lang zonder schuilplaats blijven en in gevaar van door

de tijgers aangevallen te worden, tot dat er zich zulk een dag zoude voordoen. De Datoe of priester ontdekt den aard van elken dag voornamelijk met behulp van zekere tafel, Perhala-an, die uit twaalf horizontale lijnen bestaat, overeenkomende met het getal der maanden van elk jaar; dertig loodlijnen, die elke maand in even zooveel dagen verdeelen, loopen door den eersten en vormen in het geheel driehonderd zestig vierkantjes, alzoo met de dagen des jaars overeenkomende. Op deze vierkante tafel zijn ook vier diagonalen getrokken, waarop hieroglyphische teekenen geschilderd zijn, die twee sterrenbeelden voorstellen, den Schorpioen en het Zevengesternte, waarvan het eerste, bij de Bataks Bentang Hala genoemd, voor het meest onheilspellende gehouden wordt. Dit beeld is zoo gemaakt, dat het vier dagen bedekt; het hoofd één, het ligchaam twee, en de staart één: die, welke door het ligchaam bedekt worden, heeten gelukkige dagen; de andere daarentegen zijn zoo ongelukkig, dat er volstrekt niets kan ondernomen worden met eenige hoop op goeden uitslag. Bij deze tafel heeft deze geleerde Datoe daarenboven twee staven, tondoeng hoedjoer en tondoeng rangas genoemd; deze zijn vier voet lang en van een zeer donker en hard hout vervaardigd; aan het boveneinde is het gezigt van een dier uitgesneden, en ieder deel der staven is van bijzondere teekenen voorzien, die den priester, als hij ze ontcijfert, in staat stellen om verloren of gestolen eigendom te ontdekken. Bij deze instrumenten van zijne verborgene kunst kan men nog een boek voegen, ati siporhas genoemd, en een touw, romboe siporhas: door het eerste geeft hij den besten tijd op om een' vijand aan te vallen; met behulp van het laatste meet hij de sterkte van beide partijen. Het is intusschen nog niet voldoende, dat hij dit alles weet uit te leggen: in een ei, een' hond, een varken, moet hij veel gewigtigs zien kunnen; hij moet bekend zijn met honderd zeven en zeventig verschillende voorteekenen, die de ingewanden der vogelen opleveren; met zeventig andere, die in verkalkte lijm te ontdekken zijn, en met drie en zeventig, uit kruiswijze doorgesneden limoenen op te maken; daarbij moet hij de formulieren van de gebeden en aanroepingen, die in zijn distrikt het meest geacht zijn, voor de vuist kunnen opzeggen.

OFFERS.

De Bataks bieden hunnen goden geen dankoffers aan. Daar zij hun bij het volle genot van gezondheid, voorspoed en vrede niets te vragen hebben, worden ze geheel verwaarloosd. Eerst wanneer zij op het punt zijn eene gevaarlijke onderneming te beginnen; wanneer zij eene lange reeks van ongelukken ondervinden; wanneer zij door een' oorlog bedreigd worden; of strenge en langdurige plagen verduren; dan eerst roepen zij de schimmen hunner vaderen aan en bieden den goden offers. Maar in elk der genoemde gevallen, en voornamelijk in het laatste, wendt zich de schroomvallige Batak tot den Datoe om de oorzaak en het geneesmiddel van zijne droefenis te weten te komen. Hij neemt eenen vogel en wat rijst tot een geschenk mede. Den vogel opengesneden hebbende, valt het den Datoe niet moeijelijk, uit de groote verscheidenheid van duidelijke aanwijzingen, die zijn verlicht verstand hem doet zien, een voorschrift op te maken, dat juist geschikt is voor de omstandigheden van den beschroomden en neêrslagtigen ongelukkige, die zich tot hem wendt. Wat hem zoo veel leed veroorzaakt, dit wordt hem gewoonlijk gezegd, is eene bezoeking, hem om het wangedrag van een' zijner voorvaders aangedaan door een' of anderen geest; en hij moet een feest aanrigten ter eere van zijn' vader of grootvader, en diens bemiddeling inroepen. Door middel van zijn boek wijst dan de Datoe het dier aan, 't welk voor deze gelegenheid het meest geschikt is, gewoonlijk een buffel, bokje, varken of vogel, al naar de omstandigheden van den boeteling. Deze roept, wanneer de gevorderde toebereidselen gereed zijn, op den bestemden dag zijne vrienden en betrekkingen bijeen, die drie dagen en nachten lang met hem dansen en feest houden. Op den derden dag, terwijl men druk aan het dansen is, meent een der feestgenooten, dat de geest van zijn' overleden bloedverwant, door het geluid van den gong van de naburige bergen en afgronden gelokt, waar hij op paden zweefde, die door geen' mensch begaan werden, in hem gevaren is, en valt als bewusteloos neder. Wat bijkomende, geeft hij voor, dat hij niet meer dezelfde is van zoo even,

maar dat hij hun overleden vriend is, en hier gekomen om hen te ontmoeten en aan hun feest deel te nemen. Daarop wordt de kost voorgezet, die zij gereed gemaakt hebben, en waaraan hij zich niet onbetuigd laat; dan spreekt de persoon, die den maaltijd geeft, den geest van den overledene aan, en deelt hem in bijzonderheden de treurige omstandigheden mede, die oorzaak zijn geweest, dat men hem heeft doen komen; ten slotte verzoekt hij hem om zijne tusschenkomst bij de goden of demons, die hem deze ongevallen hebben toegezonden, opdat ze van hem mogen worden weggenomen. De bezetene geeft daarop een antwoord, dat den gast het best moet bevallen, of dat hij meent de meeste kans van vervulling te zullen hebben; wordt daarop weder bewusteloos en komt dan weêr voor goed bij.

Dit kan beschouwd worden als eene daad van godsdienstige vereering, door middel hunner stamouders aan de goden toegebragt. Doch dit is niet de eenige wijze, waarop zij de goden mogen naderen. Men kan ook smeekingen verkiezen, en offers, die, zonder den bijstand van den priester, onmiddellijk aan één hunner of aan allen gezamenlijk gebragt worden, wanneer men maar zorg draagt, dat de voorschriften, die in hunne godsdienstige boeken gevonden worden, naauwkeurig worden opgemerkt.

De eenige godsdienstige plegtigheid van algemeen belang, en waartoe het gansche dorp zich vereenigt, is die, welke plaats heeft op den avond, vóór dat de vijandelijkheden beginnen. Wanneer de Datoe den daartoe geschikten dag heeft aangewezen, wordt er eene tijdelijke loods in het midden van het dorp opgerigt, waar al de bewoners bijeenkomen. In het midden van deze loods spreidt de Datoe een groen laken uit, oelos genoemd, aan welks middelste gedeelte twee koorden van twee voet lang met wassen knobbels zijn bevestigd, welke menschenhoofden moeten verbeelden. Deze koorden, romboe siporhas, stellen de beide elkander vijandige partijen voor. Op onderscheiden plaatsen van deze koorden ziet men koralen, die de verschillende leden van elke gemeente moeten aanduiden; de bovenste beteekenen de hoofden; de onderste, de krijgslieden, enz.

Nadat zij nu eenigen tijd, bij het geluid hunner gongs zich verlus-

tigd en gedanst hebben, neemt de Datoe de romboe siporhas, ten aanzien van al het volk, in zijne handen, en roept den toorn van de goden en van hunne voorouders over hunne vijanden in; hij begeert van hen dat zij het door de romboe siporhas zullen openbaren of het hun vergund is de verongelijkingen hun land aangedaan te wreken. Daarop laat de Datoe de koorden vallen, en maakt dan uit de betrekkelijke ligging en andere teekenen op, wat er voor het tegenwoordige van een' goeden uitslag te wachten is; indien nu zijne slotsom gunstig is, maken zij een' dadelijken aanvang met hunne operatiën.

EEDEN.

Hoewel de Bataks geen beeldendienst hebben, wordt er nogtans in ieder dorp een houten of steenen beeld gevonden, dat eene menschelijke gedaante heeft, en waarvan vooral gebruik gemaakt wordt bij het afleggen van eeden. Tot het afleggen van zulk een' eed neemt men zijne toevlugt in regtsgedingen, waarbij een stellig getuigenis ontbreekt; en men zegt, dat er maar weinigen zijn, die de vermetelheid hebben, zich niet te bekommeren om zijne bekrachtiging. Bij gewigtige gelegenheden wordt er groote plegtigheid ten toon gespreid, en dan mag deze verrigting met regt eene godsdienstige heeten. Het geheele dorp verzamelt zich vóór het beeld, als wanneer de beleedigde partij een heirleger van geesten in en om het beeld oproept, om van de verrigting getuigen te zijn en den eed te hooren afleggen.

INVLOED DER GODSDIENST.

Van een' toekomstigen staat van belooningen en straffen hebben deze menschen geen begrip. Zij houden het er voor dat de geest, na de ontbinding van het ligchaam, gestadig in kracht en onafhankelijkheid toeneemt, en van alle lijden bevrijd is, zoodat ze ook niet met schrik tegen den dood opzien, behalve wanneer die met ligchamelijke smarten

gepaard gaat. Zij geven voor, niet te weten of de ziel al dan niet onsterfelijk is, maar spreken er van als of zij verloren gaat, wanneer hare nagedachtenis op aarde niet langer in eere gehouden wordt. Het is moeijelijk te bepalen welken invloed het gemis van alle denkbeelden omtrent een' toekomenden staat van vergelding op hun zedelijk karakter heeft. Dat het tegenoverstaande stelsel, van eene onmiddellijke tusschenkomst van bovennatuurlijke wezens, op hun gemoed een onbeperkt gezag uitoefent, kan men uit de medegedeelde opmerkingen gereedelijk opmaken, toch mag men gerust beweren, dat eerlijkheid, opregtheid, regtschapenheid, zuiverheid en dergelijke beginselen op de lijst hunner deugden niet gevonden worden, en dat de verdorvenheden van het hart, die zoo zeer heerschen onder onbeschaafde natiën, onbeperkt bij hen bestaan. Zij vinden er iets bespottelijks in, datgene na te laten, wat vermaak of voordeel kan opleveren, wanneer slechts het gevaar van in hechtenis genomen en door de wet gestraft te worden, kan vermeden worden, en, hoewel hieruit af te leiden zij, dat zij aan de natuur hunner opperste godheden de handelingen en hartstogten der menschen toeschrijven, die onmiddellijk voor hunne waarneming openliggen, overtuigt ons toch hunne tegenwoordige verdorvenheid, dat het stelsel van eene bovennatuurlijke bemiddeling, van welken aard ook, op zich zelf niet geschikt is den mensch op een verheven zedelijk standpunt te brengen.

TAAL.

In de taal der Bataks is eene zoo groote overeenkomst op te merken met die der Maleijers, dat wij ze voor dialekten van denzelfden oorsprong moeten houden. De meeste gemeene substantiva, en wel in evenredigheid van één tot drie, zijn óf dezelfde als in het Maleisch, óf zij hebben zoo veel overeenkomst, dat zelfs de leerling in het Maleisch ze dadelijk opmerkt; en hoewel in de bijvoegelijke naamwoorden, werkwoorden en bijwoorden het verschil eenigzins grooter is, valt toch ook hier de overeenkomst genoegzaam in het oog, dewijl de Bataks de verschillende wijzigingen des werkwoords grootendeels naar

een' zelfden grondregel vormen. De gewone spreektaal verschilt evenwel meer van het Maleisch, dan die, welke men gemeenlijk voor de schrijftaal gebruikt. Deze onderscheiden zij gewoonlijk door de namen Hata Haba-i-tan, of de deftige taal, en Hata Tohop, of de gewone taal; waarvan alleen de laatste algemeen verstaan wordt. In voorvoegsels en voornamelijk in de aan zelfstandige naamwoorden en werkwoorden gehechte letters is de taal der Bataks rijker dan in die der Maleijers; of liever, rededeelen, die eigenlijk in beide talen dezelfde zijn, nemen eene grootere verscheidenheid van vorm aan om aan de zachte en welluidende articulatie der Bataks te gemoet te komen. Dit is vooral opmerkelijk in de veranderingen, die het toevoegsel *kon*, hetwelk met het Maleische *kăn* overeenkomt, heeft ondergaan. Wanneer de laatste lettergreep van het werkwoord open is, is het aangehechte partikel op eene gelijkvormige wijze *kon;* b. v. *poda*, onderwijzen, wordt *poda-kon;* gaat daarentegen het oorspronkelijke woord uit op eene gesloten syllabe, dan wordt het toevoegsel zoodanig gewijzigd, dat het met de laatste letter van het oorspronkelijke woord ineenvloeit, zonder dat het een' klank vormt, die naar hun oordeel hard of ruw is; zoo wordt *pajob*, behouden, *pajop-pon; ènèt*, rukken, maakt *enet-ton;* van *dok*, bevelen, wordt *dok-kon* gevormd. Maar zelfs door deze wijziging van het aanvoegsel wordt het gehoor van den Batak niet altijd voldaan, dewijl de klank soms niet volkomen aan de welluidendheid voldoet. Men bedient zich daarenboven in de uitspraak nog van eene verandering in de laatste letter van het grondwoord; *injam*, leenen, wordt *injam-kon*, maar wordt uitgesproken *injap-pon; ambolong*, uitwerpen, wordt *ambolong-kon*, maar wordt uitgesproken *ambolok-kon; dénggan*, goed, wordt *denggan-ton*, maar wordt uitgesproken *denggat-ton; ogos*, wrijven, wordt geschreven *ogos-son*, maar uitgesproken *ogotj-tjon*.

Even als het Maleisch, is ook deze taal, wat de grammatische betrekking der woorden en den bouw der zinnen betreft, zoo eenvoudig mogelijk, daar zij slechts zeldzaam het gebruik van voegwoorden of van persoonlijke voornaamwoorden met duidelijkheid toelaat. Misschien is het geval, waarin de constructie het meest verschilt, het volgende: tusschen twee in beteekenis verschillende zelfstandige naamwoorden, waarbij

in het Maleisch enkel reeds door de plaatsing der woorden eene bezitting wordt aangeduid, voegen de Bataks altijd het woordje *ni*, overeenkomende met ons voorzetsel *van*; b. v. *ahoem ni hoe-ta*, de wet van het dorp.

Hunne taal heeft geene vermeerderingen te danken aan het Arabisch, maar de evenredigheid van Sanskritsche woorden, die men er in vindt, is, gelooven wij, grooter dan in het Maleisch. De reden daarvan mag wel zijn dat de Maleijers de godsdienst van den profeet hebben aangenomen, ten gevolge waarvan de Sanskritsche woorden op godsdienst betrekking hebbende, en die de Maleijers met de Bataks gemeen zullen gehad hebben, in onbruik zijn geraakt en door Arabische termen vervangen.

In de deftige taal der Bataks komen vele Maleische woorden voor, en het is opmerkelijk dat de Bataks er altijd den vollen klank aan geven, zoo als men dien naar den oostkant spreekt en schrijft; nooit de verkorte, of, volgens sommigen, verzachte uitspraak van Sumatra's Westkust. Het Bataksch evenwel, met deze beide wijzen van uitspraak vergeleken, zoude, naar ons inzien, door de Europeanen voor het meest welluidend en vloeijende gehouden worden. Ook moeten wij opmerken dat de spraakorganen der Bataks volkomen geschikt zijn om de Maleische taal in al hare geluiden met juistheid voort te brengen.

De letters van de Bataks zijn buitengewoon eenvoudig, in gedaante duidelijk te onderscheiden, gemakkelijk gevormd, en, een enkel geval uitgezonderd, ten volle geschikt om elken klank uit te drukken, die in hunne taal voorkomt. Even als het Sanskritsch worden zij van de linker- naar de regterhand geschreven, horizontaal (niet in perpendiculaire kolommen, zoo als sommigen gemeend hebben), en in ééne voortgezette lijn, zonder dat de woorden gescheiden worden. Daar zij zonder twijfel van Sanskritschen oorsprong zijn, deelen zij in den aard van dat stelsel, zoodat er aan elken consonant een onafscheidelijk vocaalgeluid bij zijn' eigen organischen klank gevoegd wordt, waardoor altijd eene duidelijke en opene lettergreep gevormd wordt.

De Bataks lezen op een' brommend zingenden toon, van lettergreep tot lettergreep en zonder rusten, zoodat het voor hen zelven moeijelijk is

elkander te verstaan. De heer MARSDEN geeft op, dat *de helft* der Bataks lezen kunnen, maar wij houden het er voor, dat hij verkeerd onderrigt is geweest. In de dorpen om de baai van Tapanoeli, welke ieder twee- à twaalfhonderd bewoners tellen, gelooven wij dat er van de vijftig zelden meer dan één lezen kan; in het distrikt Silindong is dit niet beter gesteld. Hunne boeken handelen voornamelijk over den oorlog, en wijzen de gunstigste tijd en wijzen aan om een' gelukkigen aanval op hunne vijanden te doen, of om een' storm af te slaan of te voorkomen; over de godsdienst, in welke de vormen van gebed voor bijzondere gelegenheden worden opgegeven, alsmede de voorwerpen, die tot offers geschikt zijn en de wijze om die te bereiden; over de verschillende gebruiken bij feesten enz. in acht te nemen; en over de geneeskunst, waarin ziekten, met hare oorzaken en geneesmiddelen, beschreven worden. Men moet intusschen niet denken, dat er in deze boeken eene of andere geregelde verhandeling over deze onderwerpen gevonden wordt. Die wij gezien hebben waren vol van ongerijmde fabelen, voorteekenen, voorzeggingen, voorschriften van toovermiddelen enz., met geen enkele nuttige les of zedelijke waarheid. Men zegt, dat dit volk eene scheppingsgeschiedenis bezit en een verhaal over den oorsprong van hun eigen land, maar wij hebben van deze werken geen afschriften aangetroffen.

DICHTKUNST.

De eenige dichtstukken, die de Bataks bezitten, zijn pantoens, welke zoowel in den bouw als in elk ander opzigt zooveel overeenkomst hebben met die der Maleijers, dat eene afzonderlijke beschrijving daarvan onnoodig is. Wij kunnen intusschen de opmerking maken, dat in deze oorspronkelijke wijze om de eerste ruwe pogingen van vernuft en gevoel onder de Bataks in stand te doen blijven, het vierregelig vers bij uitsluiting gebruikt wordt. Zij stellen hunne pantoens zelden op schrift; maar voor den minnaar, voor den redenaar, en voor allen, die naar onderscheiding en populariteit streven, hetzij als redetwisters, hetzij als

voorgangers bij de openbare gastmalen, is het onmisbaar een goeden voorraad van dezen rijmen in het geheugen te hebben. Zij zijn er zeer verzot op, die als woordenwisseling tusschen twee jonge lieden te hooren zingen; deze onderhouden daarmede een talrijk gezelschap gedurende wel tien of twaalf uren, en zijn daarbij nooit verlegen om een antwoord. Maar niet alleen bij vastgestelde gelegenheden wordt er van pantuns gebruik gemaakt: zij bezigen ze veelvuldig in het gewone gesprek om hunne opmerkingen meer gewigt bij te zetten; en in het algemeen is hun geheugen zoo wel voorzien, dat men naauwelijks een onderwerp kan ter sprake brengen, waarvoor zij geen toepasselijk rijmpje hebben. Men verdeelt ze in vier klassen, en wel: voor minnaars, voor het onderwijs der jeugd, voor de armen en voor uitboezemingen aan de goden.

WETTEN EN CANNIBALISMUS.

Over het algemeen hebben de Bataks, voor zoo verre wij te weten kwamen, geen strenge wetten; de straffen, hierbij bepaald, zijn op weinige uitzonderingen na billijk, en worden doorgaans ten uitvoer gelegd. Bijna alle overtredingen worden met geldboeten gestraft, die naar de beleediging en den rang van den misdadiger berekend worden; dewijl nu het opperhoofd, als regter optredende, altijd kan omgekocht worden, en hij gewoonlijk zelf de boeten ontvangt, moet er ongetwijfeld eene verregaande onderdrukking heerschen. Zij hebben geen geschreven wetboek, dat overal wordt aangenomen; maar in de meeste distrikten vindt men één of meer boeken met wetten en gebruiken, welker gewigt en gezag afhangt van de meerdere of mindere waardering van den persoon, die ze het eerst heeft nedergeschreven.

Zij, die bij huisbraak of straatrooverij op heeter daad betrapt zijn, worden openlijk met mes of geweer gedood en dan dadelijk opgegeten: geen geld kan hen redden. Zijn echter de misdadigers gelukkig genoeg om de onmiddellijke inhechtenisneming te ontkomen, dan worden zij slechts beboet. Een man, die op echtbreuk betrapt is, wordt oogenblikkelijk verslonden; de wet geeft verlof hem stukje voor stukje op te

eten, zonder dat men hem eerst van het leven beroove. De menschen, die in een' *grooten* oorlog gedood zijn, benevens de krijgsgevangenen, worden insgelijks in het openbaar opgegeten; dit mag intusschen niet geschieden, wanneer slechts twee dorpen met elkander krijg voeren: de gesneuvelden laat men alsdan op het veld liggen om door de respective partijen begraven te worden, en de gevangenen kan men vrijkoopen. Vóór twaalf maanden werden er twintig menschen op één dag opgegeten in het dorp, waar wij ons in Silindong ophielden, en alwaar hunne schedels nog bewaard worden. Dit waren bewoners van een dorp aan den weg naar de zeekust gelegen; onze gastheer zeide ons, dat zij de doortrekkenden zóó dikwijls hadden uitgeplunderd, dat hunne handelwijze niet langer te verdragen was. Zij zijn de laatsten, die in Silindong op eene zoo vreeselijke wijze den dood gevonden hebben.

SCHULDEN.

De intrest op kleine schulden wordt dikwijls tegen 100 pCt. 's maands berekend. Een heer, die goed bekend was met de gewoonten der Angkola-Bataks, deelde ons mede, dat het in dit land geen ongewone zaak is, als een man met zijne geheele familie verkocht wordt, ter voldoening van eene schuld, die een paar jaar vroeger maar een' enkelen dollar bedroeg.

Hunne gebruiken zijn zeer barbaarsch in gevallen, waarbij het kansspel de schuld heeft teweeg gebragt. De persoon van den schuldenaar (zijn huisgezin of eigendom nooit) wordt gevat en in het blok (de voetboeijen) gezet, tot dat zijne nabestaanden de schuld betalen, of dat iemand er toe komt hem als mangiring (dienstpligtigen) schuldenaar te nemen. Het gebeurt intusschen dikwijls dat de bloedverwanten zich gelukkig rekenen van hem ontslagen te zijn; daarom behandelt de schuldeischer hem met alle mogelijke hardvochtigheid om zoo hun medelijden op te wekken, of liever hun hoogmoed te kwetsen. Zoo lang niet iemand het betaalt, krijgt de gevangene zelfs voor geen oogenblik de vrijheid om uit zijne boeijen te komen, en daarbij is zijn voedsel van de minste

kwaliteit. Velen blijven jaren lang in dezen ellendigen toestand, totdat de walgelijke kwalen door hunne opsluiting veroorzaakt, den dood te weeg brengen: en toch zal de verblinde Batak alles, wat hij bezit, bij een' enkelen worp met de dobbelsteenen op het spel zetten!

SLAVERNIJ.

De slavernij bestaat onder de Bataks in groote mate, maar alleen voor huisselijke diensten. Geen vreemdelingen worden bij hen ingevoerd, en slechts weinigen hunner landgenooten worden met dat doel uitgevoerd. De wetten zorgen voor hen, die in dezen staat leven, en hun wordt geen zwaardere arbeid opgelegd, dan er op de vrije leden der huisgezinnen rust, waarvan zij een deel uitmaken. Zij mogen op een' minachtenden toon worden aangesproken; maar het is, naar wij meenen, niet geöorloofd hun met meer regt dan een' vrij man slagen toe te dienen. De voornaamste oorzaken van de slavernij zijn deze: familiën, die in groote armoede verkeeren, vinden zich somtijds genoopt een of meer kinderen af te staan aan lieden, die beloven groote zorg voor hen te zullen dragen, en die ze, als ware het, als kinderen aannemen. Gewoonlijk worden de kinderen, die op jeugdigen leeftijd hunne ouders verloren hebben, en wier betrekkingen niet verkiezen de lasten en onkosten der opvoeding te dragen, verkocht; insgelijks de onvermogende schuldenaars, en inzonderheid zij, die de boeten niet kunnen betalen, hun door de wet des lands opgelegd; eindelijk ook de krijgsgevangenen.

HUWELIJKEN.

De huwelijken worden gesloten bij djoedjoer, of eenigzins gewijzigde *ambilanak: semando* erkennen zij niet. Nabestaanden, zelfs in den versten graad, te huwen, is niet geoorloofd. Gesteld, b. v., dat twee broeders zich ergens vestigen, de eene in Toba, de andere in Angkola; dat zij daar een huwelijk aangaan en verscheidene kinderen daaruit geboren wor-

den: dan mogen in vervolg van tijd de afstammelingen dezer beide huisgezinnen niet met elkander trouwen. Echtscheidingen hebben er maar heel weinig plaats, en worden zelden toegestaan, behalve in geval van echtbreuk; de vrouw, wier hoofd eerst geschoren wordt, wordt dan buiten 'slands verkocht.

Het bedrag van de djoedjoer bedraagt in Silindong tien buffels voor de dochter van een der hoofden; voor die uit mindere klassen, vijf. In geld betaald, rekent men den buffel tegen ongeveer acht dollars. Een man mag zoo veel vrouwen hebben als hij in staat is zich aan te schaffen. Wij kennen één opperhoofd met zes vrouwen: weinigen hebben er echter meer dan twee. Deze worden bijna als de slavinnen van hare mannen beschouwd, en het voornaamste doel, dat de mannen hebben met het nemen en vermeerderen hunner vrouwen, is zich door haren arbeid te laten onderhouden.

BEGRAFENISSEN.

De Bataks begraven hunne dooden nu eens buiten het dorp, dan weder daar binnen, zeer digt bij hun eigen woningen. Op den dag der begrafenis wordt er altijd een feest aangerigt, en de kinnebak van het bij die gelegenheid gedoode dier (doorgaans een varken) aan een staak vastgehecht, die aan het boveneinde van het graf wordt opgerigt, en waaraan tevens een zak, met gambir, sirih, tabak, enz. wordt opgehangen, benevens een bamboes met water gevuld. Wanneer een en ander door de zon verdroogd is, houden zij het er voor dat de geest van den overledene het opgegeten heeft. De viering der feesten, die men voor gepast houdt om de begrafenis van een voornaam hoofd vooraf te gaan, duurt soms verscheiden maanden; gedurende dezen tijd wordt het ligchaam in eene zeer sterke houten doodkist boven den grond gehouden; in den bodem van deze kist is een bamboesriet aangebragt om het lijk, als door een' trechter, met de aarde te verbinden. In Silindong zagen wij zulk eene kist, op de gewone plegtigheden wachtende; en tegenover het huis van onzen gastheer stond eene groote steenen doodkist,

waarin de overblijfselen van zijn' vader, die reeds vijf jaar vroeger overleden was, rustten. Deze doodkist moet onzen gastheer eene aardige som gekost hebben; maar hij hoopte dat zijns vaders geest hem door langdurigen voorspoed wel schadeloos zou stellen. Evenwel was hij, zoo als hij zeide, reeds tweemaal op het punt geweest van ze te vernielen, daar hij ongelukkig was geweest in het spel.

LANDBOUW.

De bodem van Silindong bestaat voornamelijk uit schoon lichtgrijs zand, dat veel overeenkomst heeft met dat van Bengalen. De naburige heuvels bevatten eene groote hoeveelheid zand, alsmede eenige witte aarde, met sporen van kalk: ook was er veel roodachtige klei zigtbaar. Rijst en zoete aardappels maken de voornaamste voedingsmiddelen uit, en men legt zich bijna uitsluitend op de aankweeking hiervan toe. De rijst groeit in grooten overvloed, zoowel op de heuvelen als in de dalen, en maakt een voornaam artikel uit van den ruilhandel met de baai. Op de heuvelen volgt men de gewone handelwijze met bergrijst; in de dalen wordt er met eenige schranderheid van de besproeijing gebruik gemaakt. De zoete aardappel schiet welig op in elk gedeelte des lands, maar wordt voornamelijk op de hellingen der heuvels gevonden. Wat het gewas betreft, dat zij rooken, het gambir-blad, dat zij kaauwen, en de wortels en bladeren, waarvan zij zich bedienen om hunne stoffen te verwen, hierin hangen zij bijna geheel af van hetgeen de natuur van zelve levert. De sirih (betelblad) wordt bij kleine hoeveelheden als een artikel van weelde aangekweekt. De kokosnoot bemerkten wij niet aan gene zijde van de tweede bergreeks; ook herinneren wij ons niet in het distrikt Silindong de areka-noot aangetroffen te hebben. Boomwol wordt er evenmin als tabak in het land zelf gewonnen: van het eerste artikel hebben er van de baai van Tapanoeli groote invoeren plaats, die men tot het maken van laken aanwendt; terwijl de tabak slechts in kleine hoeveelheden en bij buitengewone weelde gebruikt wordt.

Al zijn nu intusschen de voortbrengselen van den landbouw beperkt

in aantal, mogen toch de grondgesteldheid en het klimaat met die, welke men elders in den Oosterschen Archipel aantreft, gelijkgesteld worden De vlakte van Silindong laat men nooit braak liggen; men zeide ons, dat zij eene zestig- tot honderdvoudige opbrengst leverde, zonder dat men van verplantingen gebruik behoefde te maken. Katoen, koffij, suiker, indigo, kamfer, benzoë, peper en specerijen zouden, onder het toezigt van een liberaal bestuur, dit land spoedig tot een' grooten rijkdom opvoeren. De bevolking is aanzienlijk genoeg, en van zoodanig een karakter, dat een werkzaam bestuur in dit open land met betrekkelijk weinig moeite en onkosten zou kunnen worden gevestigd. Indien er daarbij, volgens onze meening, eene gemeenschap bestaat tusschen de zee en het groote meer van Toba, dan zoude er elk plaatselijk voordeel gevonden worden, hetwelk strekken konde om de uitvoering van dit plan te doen gelukken.

LANDBOUWWERKTUIGEN.

Het gereedschap, dat de Bataks voor de landbouw gebruiken, is voornamelijk van hout vervaardigd. Zij bewerken den grond met een houweel, eenigzins op eene hark gelijkende, met vier of vijf tanden, die omstreeks een duim breed, en twaalf tot zestien duim lang zijn. Er wordt eenige kunst toe vereischt om het niet te breken; op de wijze, waarop zij het hanteren, doet het evenwel goede diensten. In de vlakte van Silindong, waar de grond zandig en zacht is, wordt de ploeg alleen gebruikt en door den buffel voortgetrokken. De rijst staat hier op bedden van zes à acht yards lang, en twee of drie breed, met tusschenruimten voor de besproeijing. De geheele vlakte is aldus verdeeld en wordt ruimschoots besproeid. De rijst maait men met eene ijzeren sikkel, die wel iets van de onze heeft; zij wordt met een' houten stamper en vijzel van den bast ontdaan. Hoewel hunne schranderheid het dus al ver gebragt heeft en zij den kracht van den buffel tot den zwaren veldarbeid hebben aangewend, werken zij nog zeer tot hun eigen schade.

LANDBEZIT.

Eigendommen in land schijnen er nog naauwelijks aangetroffen te worden. Om de uitstekende vruchtbaarheid wordt er echter op de vlakte van Silindong door vier opperhoofden aanspraak gemaakt, wier respective deelen eene verschillende uitgestrektheid hebben. Zij verdeelen het in kavelingen ter bebouwing onder de dorpshoofden, tegen de erkenning van eene geringe vergoeding uit de opbrengst of anderzins, en dezen verdeelen het weder aan onderhoorigen, gewoonlijk tot schadeloosstelling voor een' korten tijd van persoonlijke diensten.

MANUFACTUREN.

De vorderingen in kunsten en manufacturen staan nagenoeg gelijk met die in den landbouw. Het vervaardigen en verwen der stoffen komt geheel neder op het vrouwelijk geslacht en houdt vele handen bezig, aangezien er maar weinig van buiten 's lands wordt ingevoerd. De meisjes leeren reeds jong spinnen en garen afwinden, 't welk geschiedt met een spinrad en een' haspel, zoo als die in Indië gebruikt worden. Langzamerhand leeren zij de draad te kleuren en het weefgetouw te regelen, en, tegen den huwbaren leeftijd, een stuk doek te weven. Het weefgetouw bestaat slechts uit een paar dwarsbalken voor den inslag, die telkens bij het doorschieten van de spoel of van het web met de vingers geopend wordt. Deze omslagtige en langzame manier van werken maakt het laken duur, en men mag het er voor houden dat goede namaaksels daarvan een' gereeden en voordeeligen verkoop zouden vinden. Een vrij goed soort van wit aardewerk wordt er in de nabijheid van het meer gemaakt. Tot het opdienen van spijzen zijn groote, verglaasde, en met verschillende afbeeldingen en kleuren versierde schotels in algemeen gebruik; en een grof, bruin en overglaasd aardewerk, in den vorm van den Indischen waterkan, in Bengalen koelsi genoemd, wordt gebruikt om er het water voor huisselijk gebruik in te doen. Het ijzer

wordt ruw bewerkt tot hakmessen, groote messen, punten van lansen, enz. Hunne lontsloten krijgen zij uit Manangkabau, maar grof buskruid maken zij zelven. Koperen pijpen en gouden oorringen worden door uitsnijding bijzonder net gemaakt; ook vervaardigen zij uit ijzer, geel koper of zeeschelpen, sieraden voor de handgewrichten en den hals. Hunne huizen zijn zeer sterk getimmerd, en somtijds tracht men dat met sier te doen. Bij zoo weinig weelderigheid of smaak van den eenen kant, en aan den anderen met zoo veel hulp van het andere geslacht en van de milde hand der natuur, ziet men gereedelijk in, dat de mannen hun leven in de grootste werkeloosheid doorbrengen. Het kwam ons inderdaad als eene verbazingwekkende zaak voor, dat zulk een schijn van maatschappelijke orde gehandhaafd kon worden, daar, waar zoo ruimschoots de gelegenheid bestaat om de verkeerde neigingen der menschelijke natuur bot te vieren.

BESTUUR.

Enkel uit hoofde van de algemeene belijdenis van onderwerping aan de oude souvereinen van Manangkabau, erkennen de Bataks de opperheerschappij van één enkel hoofd, die zijne residentie heeft aan het noordwesten van het groote meer van Toba. Zijn gezag bestaat evenwel slechts in naam en denkbeeldig, daar het op den grondslag des bijgeloofs en des bedrogs rust. Voor zoo ver wij hebben kunnen vernemen, handhaaft hij zelfs den schijn niet van de opperste magt in burgerlijke en militaire zaken te bekleeden, en hangen zijne hulpbronnen geheel af van de vrijwillige opbrengsten en aanbiedingen van zijne onderdanen, die, daar ze hem als "batoewa," of met bovenmenschelijke kracht bekleed, beschouwen, aan zijne eischen voldoen naar de mate, waarmede zij deze meening zijn toegedaan. Hij komt in geene burgelijke zaken tusschenbeiden, maar stelt wakils of vertegenwoordigers aan, die in verschillende deelen van de omliggende distrikten moeten wonen, en die, daar zij zelven hoofden van dorpen zijn, op deze wijze hunne eigene onafhankelijke magt nog eenigzins vermeerderd zien. In het distrikt

Silindong waren er vier van deze wakils, en het scheen min of meer noodzakelijk hen te raadplegen bij elken maatregel, die het algemeene belang van het distrikt betrof: nogtans waren zij niet te onderscheiden aan een of ander teeken van hunne waardigheid, noch door een' bijzonderen eerbied voor hun persoon. De voornaamste hunner had zich, toen wij aankwamen, onder den hoop gemengd, en bood een stuk laken, door zijne eigene familie vervaardigd, ten verkoop aan. Persoonlijke hoedanigheden en begaafdheden van den geest schijnen inderdaad de meest wezenlijke en uitgestrekte magt uit te oefenen; want hunne veelvuldige oorlogen en openbare beraadslagingen bieden zulk eene ruime gelegenheid aan voor de oefening van deze hoedanigheden, dat zij natuurlijk en als van zelven een overwigt krijgen bij een volk, waar rijkdom tot nog toe zoo weinig gevonden wordt.

Afgescheiden van dit vreemdsoortig gezag, maakt ieder dorp eene afgezonderde burgerij uit, en bezit in zich zelf elke soort van civiele en staatkundige magt, gevende alzoo misschien een juist denkbeeld van wat sommige stedelijke gemeenten van Europa in zeer ouden tijd waren. Het opperhoofd stelt met den raad, zamengesteld uit de voornaamsten van zijn dorp en onder welke de bejaarden op bijzondere achting regt hebben, reglementen op, bestuurt de regtspleging, verklaart oorlog en sluit vrede. Zijn invloed hangt grootendeels af van zijne bekwaamheid om te besturen, maar daar hij zich gewoonlijk zelf van het priesterlijke ambt verzekert, heeft hij het in zijne magt om alles en iedereen aan zijne oogmerken dienstig te maken. De verstandelijke meerderheid aan de magtsbekleeding ontleend, en geschraagd door het werktuig van het priesterschap, maakt de priesters te meer opmerkzaam op hunne voordeelen, en strekt voortdurend om de ketenen des bijgeloofs te versterken en het lage peil der geestelijke ontwikkeling van het volk niet hooger te doen klimmen. Onder zulk een sijsteem kan het geen verwondering baren, dat de Bataks domheid, lafhartigheid en wreedheid in hun karakter vertoonen; evenmin moet het, dewijl zij reeds in een' staat van volkomen onderdrukking in het verstandelijke verkeeren, voor moeijelijk gehouden worden eene andere orde van zaken te grondvesten. Daar evenwel de strekking van het tegenwoordige stelsel lijnregt in tegenstel-

ling is met de geestontwikkeling der maatschappij, en daar elke innerlijke kracht onderdrukt wordt, alvorens zij sterkte genoeg kan verkrijgen om de boeijen te verbreken, die tot nu toe de Bataks omketend hielden, is het waarschijnlijk, dat zij in hun tegenwoordigen toestand stand van barbaarschheid zullen blijven verkeeren, tot dat een of andere invloed van buiten zich doet gevoelen en de oorspronkelijke hulpmiddelen tot andere doeleinden afleidt.

BESCHRIJVING

VAN

BANTAM EN DE LAMPONGS

DOOR

JONKHR. J. DE ROVERE VAN BREUGEL.

Ons artikel "Bantam in 1786 [1]" bevatte den voornamen inhoud van drie opstellen, gevonden onder de papieren van wijlen den Heer NICOLAAS ENGELHARD. De naam van den schrijver dier opstellen bleek niet met zekerheid, maar de hier en daar voorkomende initialen schenen het vermoeden te regtvaardigen, dat zij waren gevloeid uit de pen van den Heer J. DE ROVERE VAN BREUGEL, van wien het bekend was dat hij, omstreeks dien tijd, als koopman en administrateur te Bantam was geplaatst geweest.

Deze gissing is thans zekerheid geworden. Door de welwillendheid van den Minister van Koloniën is het Instituut onlangs in het bezit gekomen van een Handschrift, getiteld: "*Beschrijving van het koningrijk* "*Bantam, benevens de onderhoorige Lampongsche kust, behelzende een berigt* "*omtrent dat Rijk, den aard en de gewoontens der inwoners en den staat* "*waarin hetzelve was in den jaare* 1787, *door* JAN DE ROVERE VAN BREU-"GEL, *als koopman te dezen Commandemente beschijden. Bantam in het Fort* "*Speelwijk*, A°. 1787." Eene vergelijking van dit Handschrift met de bovenvermelde opstellen, heft allen twijfel op met opzigt tot den per-

---

[1] Zie *Bijdragen tot de Taal- Land- en Volkenkunde van Ned. Indië.* Nieuwe volgreeks, Deel I, bl. 107 tot 170.

soon des schrijvers; allen hebben wij aan dezelfde hand te danken, hoewel zij onderling verschillen, zoo wel in inhoud als in vorm.

Na in het bezit gekomen te zijn der *Beschrijving*, had het Bestuur van het Instituut zich de vraag te beantwoorden, of de plaatsing in zijne Bijdragen van den voornamen inhoud der eerst ontdekte handschriften, het openbaar maken van het thans ontvangene onnoodig heeft gemaakt? Aan die vraag is een ontkennend antwoord ten deel gevallen. De *Bedenkingen* zijn toch van een' administrativen en staatkundigen aard, de *Beschrijving* is zuiver historisch-ethnographisch; zoowel het eene als het andere stuk heeft hoofdzakelijk een stereotypisch belang voor het tegenwoordige geslacht; het leert daaruit kennen hoedanig de toestand, de inrigting, de verwachtingen van Bantam waren tachtig jaren geleden, mitsdien vóór de groote staatkundige en administrative hervormingen, die met de regering van DAENDELS (1808) een aanvang namen. Zulke bescheiden geven den beoefenaars der statistiek de gelegenheid tot het maken van vergelijkingen tusschen het verledene en het tegenwoordige, ter betere waardering van de gevolgen van een Europeesch bestuur, al is het ook niet vrij van de smet van verpligte kulturen en andere, door de wetenschap afgekeurde, instellingen.

Achter de *Beschrijving* volgt, in tabellarischen vorm, de naamlijst der Vorsten, die van 1682 tot 1782 in Bantam den schepter hebben gezwaaid, voorts die der commandeurs en kapiteins, die er bescheiden waren, en eindelijk eene opgave van de jaarlijksche productie van peper. Ook dit stuk is van den Heer DE ROVERE VAN BREUGEL afkomstig en is ter beschikking van het Instituut gesteld door Mr. R. Baron VAN BREUGEL, Lid van den Raad van State, aan wiens welwillendheid wij ook de navolgende biographische bijzonderheden omtrent den verdienstelijken schrijver, zijnen oom, te danken hebben.

In het jaar 1788 naar Nederland teruggekeerd, vestigde Jonkh. JAN DE ROVERE VAN BREUGEL zich te Utrecht, aanvankelijk als Raad in de Vroedschap en na de gebeurtenissen van 1795, als ambteloos burger. Na 1806 was hij Commissaris en Ontvanger der Verponding en vervolgens Ontvanger der Directe Belastingen. Hij stierf te Utrecht den 27sten April 1829, als Lid der Ridderschap van die Provintie.

Onder zijne nagelaten papieren is gevonden de minute van eenen brief, zonder opschift of dagteekening, dien wij hier laten volgen, omdat wij er de geschiedenis in vinden van de handschriften waarvan thans sprake is:

"In dienst der Nederlandsche O. I. Comp. als *fiscaal*, op verzoek des Konings van Bantam, aldaar bevorderd zijnde tot *Secunde* en *Administrateur* van 's Comp[s]. goederen op dat comptoir, wierd ik in staat gesteld, door de verkeering aan het hof en nog meer door de verkeering met de, sedert zoo vele jaren, in 't stof verbannen papieren op de Secretarij te Bantam, mij te bekwamen in dienst van mijne betaalsheeren, zoo wel in mijne toenmalige charge, als die waartoe ik verder had kunnen bevorderd worden, indien niet de zucht om na 't lieve Vaderland te rug te keeren, door gedurige ziektens aangewakkerd, mij eindelijk had overheerd.

Ik had op aanmoediging des toenmaligen Gouverneurs-Generaal ALTING een *plan* tot verbetering der peepercultuur en uitbreiding der commercie, te gelijk ter bezuiniging van 's Comp[s]. omslag op Bantam gemaakt, 't welk de goedkeuring van dien kundigen bestierder der uitgebreide Comp[s]. bezittingen wegdroeg, en ten gevolge had eenige verbeteringen; maar, zoo als 't in mijn tijd meest ging, de wortel van 't kwaad wierd niet aangetast, de Commandeur meende vermindering van aanzien en inkomen te zullen ondergaan, deze had ook zijne patronen en de zaak wierd aan den spijker gehangen en alles met schoone beloften, opgecierde rapporten of wijdloopige verantwoordingen goedgemaakt.

Ik liet evenwel den moed niet zakken en ondernam een uitgebreider taak. Behalve eene *Beschrijving* van 't Koningrijk Bantam, uit de origineele actens en papieren aldaar ter Secretarij berustende opgesteld, schreef ik deze *Bedenkingen* over het Etablissement der Nederlanders aldaar, en dit overgaf ik den Heer ALTING, welke mij door eigenhandige brieven zijnen dank betuigde en mij verzogt geen grond onbebouwd te laten, maar mijn begonnen werk te voltooijen, en hem onbewimpeld opening te geven van al wat tot herstel van Bantams vervallen staat kon strekken, mij verzekerende dat mijn ijver en trouw niet onbeloond zouden blijven.

Edoch omtrent dien tijd riepen familie-omstandigheden mij terug, en ofschoon eindelijk beginnende aan 't climaat te gewennen, de herinnering van zeven jaren gemeenschap met geneesmiddelen deed mij besluiten om, tevreden met een matig doch eerlijk overgewonnen fortuijn, in de schoot der mijnen terug te keeren.

Een ieder weet, *dat men bij vertrek uit de Oost onder anderen belooft Comp^e geheimen aan niemand te openbaren.* Zulks heeft mij tot nu toe weerhouden dit geschrift, ja zelfs mijne Beschrijving van Bantam, wereldkundig te maken. Thans daar het Gouvernement zelf de beheering der O. I. zaken aan zich genomen heeft, daar hetzelve werkzaam is, om met rijp beraad, dat oude gebouw ten meesten profijte voor de Natie eene gedaante te geven; zoo vinde ik mij uit erkentenis en vaderlandsliefde gedrongen dit geringe aan U, Bestuurders van ons Gemeenebest, eerbiedig op te dragen.

Hoezeer ik geen aanspraak maak als schrijver eenigen lof te verdienen en dit geschrift alleen handelt over een gering gedeelte van onze Oost-Indische Bezittingen, dewijl nochtans in meenige schriften het eiland Java, als thans het voornaamste onzer possessiën, het hoofdonderwerp is, en Bantam daarvan een groot gedeelte uitmaakt, zoo schijnt het mij toe, dat mijn werk misschien ook eenig nut in 't behandelen dezer belangrijke zaak kan doen, en 't is daarom dat ik de vrijheid neme Uw Eminent Collegie hetzelve aan te bieden.

De reden waarom ik niet al overlang de vruchten mijns arbeids den Lande hebbe opgeofferd, is alleen het gering denkbeeld dat ik er zelfs van had. Nader overtuigd dat het aan mij niet staat om daar over te oordeelen, heb ik mijn eigenliefde overwonnen en wanneer ik hiermede geen nut of voordeel aan de Maatschappij toebrenge, zal ik mij daarmede troosten, dat ik het heb willen doen."

Tot welk *eminent Collegie* de brief gerigt was en wanneer hij werd geschreven, blijkt niet; maar wanneer men zich herinnert dat VAN BREUGEL behoorde tot de staatkundige partij die in 1795 het onderspit moest delven, en dat de Staatsregeling van 1805 door die partij werd beschouwd als de aanvang van eene betere orde van zaken, dan is de gissing niet onwaarschijnlijk, dat de brief geschreven is aan het bij die

Staatsregeling ingestelde Collegie der Staten-Generaal. De Raadpensionaris hield zich inderdaad ijverig met de Indische zaken bezig; de zending van de Heeren VAN GRASVELT en ELOUT stond daarmede in verband. Dat de brief inderdaad is verzonden, laat zich afleiden uit de omstandigheid dat de manuscripten zich niet meer bij de minute bevinden.

De in den brief van VAN BREUGEL vermelde *Beschrijving van het Koningrijk Bantam*, opgesteld uit de ter Secretarije van Bantam destijds aanwezige originele acten en papieren, is zonder twijfel het stuk, thans door Z. E. den Minister van Koloniën aan het Instituut gezonden en hier achter volgende.

De *Bedenkingen*, die de Heer VAN BREUGEL zegt aan den Gouverneur-Generaal ALTING te hebben overhandigd, mag men aannemen dat zijn vervat in het Handschrift, gedagteekend Bantam, November 1786, gevonden onder de papieren van den Heer NICOLAAS ENGELHARD, den schoonzoon van dien Gouverneur-Generaal, en waarvan de voorname inhoud reeds door het Instituut is bekend gemaakt [1].

Op zijne reize naar Nederland, in 1788, aan boord van het schip *Juffrouw Johanna*, schreef VAN BREUGEL een vervolg op die *Bedenkingen*, en het is waarschijnlijk dat hij, in Nederland aangekomen, ook dat vervolg aan den Gouverneur-Generaal ALTING zal hebben gezonden, vermits het, met de eerste reeks van bedenkingen, gevonden is in de nalatenschap van den Heer ENGELHARD.

---

[1] Zie Bijdragen, enz. Nieuwe volgreeks, I, p. 107.

BESCHRIJVING

VAN

HET KONINGRIJK BANTAM.

Eer ik tot de beschrijving van den tegenwoordigen staat van dit Rijk overgaa, meene ik den leezer geen ondienst te zullen doen de zaaken van wat hooger op te haalen, en den ouden tijd van Bantam in te zien.

De aloude geschiedenissen ofte heijdensche tijden, liggen in een onbekende duisternisse begraaven. In het laatst der veertiende eeuw wierd de Mahometaanse Godsdienst op het eijland Java, en dus ook op Bantam, ingevoerd, door toedoen van den Soesoehoenan GOENONG DJATIE, een Arabier van afkomst, en de vader van ASSANOEDIEN, die de derde Kooning van Bantam geweest is, en onder wiens gehoorzaamheid dit volk zig begaf.

Ten tijde van de eerste komst der Portugeesen in de Oost-Indiën, waaren de Kooningen van Bantam de voornaamste der inlandsche vorsten, en de stad Bantam de grootste handelplaats, niet alleen van het eijland Java, maar zelfs van de geheele Oost.

De Chineesen en Japanders, door winst aangelokt, kwaamen hier in grooten getalle ten handel, zoo wel als Armeniers, Persiaanen en andere westersche natiën; maar de menigte inlandsche vaartuigen van alle volkeren, welke alhier hunne waaren teegen andere verruijlden, is ontelbaar geweest. Genoeg is het dat ik hier bij voege, dat goud, silver, edelgesteentens, linnen en zijde, stoffen en de edelste specerijen op publicque markten dagelijks ten toon gesteld en verhandeld wierden, en er geen product in Indiën is, van welk men zig toen voor geld alhier niet meester maken kon [1].

---

[1] In welke florisante staat 't Rijk van Bantam te dier tijd was, kan men in het breede leezen: *Voyage des Holl. aux Indes Orientales*, Tom. I.

In den jaare 1596 verscheen ter Bantamse reede de eerste vloot der Hollanderen, bestaande in vier schepen, onder den Commies CORNELIS HOUTMAN, dewelke in den beginne wel ontvangen, dog door opruijingen der Portugeesen, zoo wel als door het hoovaardig en onvoorsigtig gedrag der Hoofden, naa in openbaare vijandschap met den Bantamsen Pangerang, welke het Rijk voor den minderjaarigen Koning bestierde, geweest te zijn, onverrigter zaaken van hier moesten vertrekken.

De vaart op dat Rijk wierd naderhand met beeter succes hervat, en door de glorieuse overwinningen, welke de Hollanders door geheel Indië op hunne vijanden de Portugeesen behaalden, vermeerderde de agting voor onse Natie ook alhier zodanig dat aan dezelve een schijnbaare preferentie in den handel gegeeven wierd, boven alle andere, hetwelk de jalousie der Engelsen genoeg opwekte, om op alle mogelijke wijze de goede harmonie die er tusschen Batavia en Bantam heerschte, te stooren, hetgeene hun ook somtijds gelukte, in zoo verre dat de Engelsman in vervolg van tijd de meeste handel na sig trok.

In dien zelfden staat waaren de zaaken in den jaare 1682, wanneer er een oorlog ontstond tusschen den oud Sultan AGONG, en zijn zoon den regeerenden Koning ABOE NAZAR, bijgenaamd *Hadji* ofte Pelgrim, omdat hij een reis na Mecca had gedaan en aldaar het graf van den Profeet MAHOMET bezogt had.

De jonge Vorst verzogt de Nederlandsche Compagnie om hulp, het welk hem toegestaan wierd, waarop hij, toen hij op het uijterste gebragt was, door de overwinnende waapenen der Hollanderen, onder den dapperen Maccassaars Commandeur FRANCOIS TAK, in zijn kasteel genaamt Sourousouan, thans de Diamant, ontzet wierd, naadat zijn vijanden van rondsomme hetzelve verjaagd waaren.

Nog eenigen tijd met het zelve geluk oorlogende, wierd zijn vaader met alle de gerevolteerde Princen van den bloede te raade zig te onderwerpen, en de jonge Vorst dus in zijn Rijk bevestigd.

Tot erkentenisse voor de aan hem beweezene hulp, en uit haat teegen de overige natiën, waar van geene hem eenigen onderstand hadden willen toebrengen, deed hij dezelve alle van Bantam verhuizen, en stond

de Nederlanders den exclusiven handel in peeper, amphioen en westersche lijwaaten toe.

De prijs der peeper wierd bepaald op vijftien Spaanse Reaalen voor ijder bahra, weegende 375 ℔, welke prijs tot nu toe stand grijpt.

In den jaare 1687 overleed de Sulthan ABOE NAZAR en wierd opgevolgd door zijn oudsten zoon ABOEL FALAL, welke na twee jaaren regeerings het Rijk door de dood ontruijmde aan zijn broeder den Pangerang DEPATTY, die onder den naam van ABOEL MOCHAZAN het Rijk vier en veertig jaaren lang in een goeden rust en harmonie met de Nederlandsche Compagnie geregeert hebbende, in 1733 ontsliep en opgevolgd wierd door zijn zoon ABOEL FATACH. Deeze wierd naa een veertien jaarige regeering, door zijn vrouw, de berugte RATOE SARIEFA, onttroond en door de Hooge Regeering na Amboina verzonden, alwaar hij zijn daagen in den jaare 1758 eindigde, en zijn lijk van daar overgebragt zijnde, alhier begraven wierd.

Het duurde niet lang of door het heerschzugtig en hovaardig gedrag der Koninginne Regentesse en haares zoons, den Kroonprins Pangerang SARIEF; ontstond alhier eene rebellie, waar tegens zij zig niet in tijds waapende, maar de eerste vonken van dat vuur zo zeer veragte, dat het wel haast van alle kanten de overhand nam, zoo dat zij, van een ijder verlaaten, zig beide aan de protectie van de Edele Compagnie overgaaven, uijt vreese van door haar eijgen onderdanen om het leeven gebragt te worden.

Zij werd op het eijland Edam geplaatst, alwaar zij haar daagen g'eindigd heeft, en op Batavia begraven is.

Haar zoon werd na Banda getransporteerd, alwaar hij in den jaare 1786 nog leefde.

Ter demping der rebellie werd de Compagnie verpligt eene genoegzame magt naar Bantam te zenden, welke het geheele rijk ras tot gehoorsaamheid en onderwerping bragt.

Naa het vertrek der Koninginne wierd door de Compagnie, na ingenoomene raad der getrouw gebleevene Rijksgrooten, tot Kroonprins en Regent aangesteld de Pangerang ARIA ADY SANTIKA, welke een jonge broeder was van den op Amboina verbannen Vorst, en die de regee-

ring aanvaardde, op voorwaarde dat zijn neef, Pangerang GUSTY, geweezen Kroonprins, die door de kuijperijen van Ratoe SARIEFA na Ceijlon was verbannen, weeder opontboden zoude worden en tot Kroonprins verheeven, zoo meede dat hem, wanneer hij self het regeeren moede wierd, ten allen tijde zoude vrijstaan de kroon aan genoemden Kroonprins af te staan.

Het welk g'accordeerd zijnde, die jongen Prins van Ceijlon terug gebragt wierd, en in den jaare 1753, door den afstand van den regeerenden Koning, in desselfs plaats optrad.

Hij nam den naam aan van ABOE NAZAR MOCHAMAT, en is de vaader geweest van den teegenswoordigen Koning, aan wien hij het rijk in den jaare 1777 door den doot ontruijmde.

Deeze drie laatste Koningen hebben het rijk van de Nederlandsche Compagnie in leen, zijnde hetzelve geconsidereerd als een conqueste door 's Compagnies waapenen veroverd.

Het lust mij, eer ik verder gaa, alhier de geslagtlijst der Kooningen van Bantam in te lassen, hetgeen ik, om de geschiedenis niet te interrumpeeren, tot hiertoe uitgesteld hebbe.

De Koningen van Bantam zijn van Arabische afkomst.

Een Sjech of Vorst, welke zijn stoel hield in Arabiën en genaamt was BANI ISRAEL, reijsde om de weereld te bezien en moogelijk uit een godsdienstigen ijver om proselijten te maaken, van daar over China naar het eijland Java, alwaar hij op een plaats, genaamd Damac, aanlandde. Van daar vertrok hij naar Cheribon, alwaar hij zig nederzette en veele aanhangers kreeg. Hij bragt zijne daagen aldaar in godsdienstoeffening door, tot dat hij stierf.

Zijn graf word aldaar nog vertoond, en met veel eerbied door de Mahometaanse geestelijken van Java, zelfs in naam hunner Vorsten, bezogt, welke aldaar jaarlijks beedevaarten en offerhanden koomen doen.

Hij liet een zoon naa, genaamt CHOUT, die een zoon wan, zijnde de Soesoehoenang GOENOENG DJATIE, dewelke meede op Cheribon begraven ligt.

Deeze is het die eijgentlijk de Mahometaansche godsdienst op het geheele eijland Java heeft ingevoert.

Hij verwekte bij twee differente vrouwen onderanderen twee zoons, waarvan de eene te Cheribon regeerde en de andere na Bantam vertrok,

alwaar hij als eerste Kooning regeerde onder den naam van ASSANOEDIEN, anders genaamt DEPATTI SOUROUSOUAN. Hij bereikte den hoogen ouderdom van honderd en twintig jaar, en liet het Rijk zijne nakomelingen naa, in de volgende ordre:

Pangerang PASSAREAN, opgevolgd door zijn zoon,

Pangerang SEEGRANDANA. Deeze liet bij eene zijner bijwijven een zoon naa, die hem opvolgde onder de naam van

ABOE MOFACHIER ABDUL CADIER, welke het eerste den titul van Sultan aannam en opgevolgd werd door zijn oudsten zoon

ABOEL MOCHALIE, vader van

ABOEL FATACH, bekend onder den naam van Sulthan AGONG, waarvan wij boven gesproken hebben. Zijn zoon regeerde na hem onder den naam van

ABOE NAZAR, opgevolgd door zijn zoon

ABOEL FALAL, deeze, in 1687, door zijn broeder

ABOEL MOCHAZAN, gestorven in 1689, opgevolgd door

ABOEL FATACH, in den jare 1733, onttroond in A°. 1748, wanneer het Rijk circa 2 jaaren door zijn vrouw RATOE SARIEFFA geregeert wierd, in wier steede in 1750 tot Koning gekroond wierd een ander zoon van ABOEL MOCHAZAN, genaamt:

ABOEL MOCHALIE, dewelke anno 1750 het Rijk in leen van de Comp^e^. ontving en in 1753 hetzelve afstond aan zijn neef, den zoon van ABOEL FATACH. Deeze regeerde onder den naam van

ABOE NAZAR veertien jaar tot Bantam en is de vader geweest van den tegenswoordigen Sultan, dewelke onder den naam van

ABOEL MOFACHIER ALI OEDIEN, het Rijk als een leen van de Nederlandsche Compagnie thans regeert.

Zijn titul is *Padoecca Srie Sulthan;* hij is gebooren den 2^den^ Julij 1752, en tot Kooning ingehuldigd in September van den jaare 1777.

Hij is de Compagnie altoos zeer getrouw en geneegen tot desselfs dienst geweest, schoon men de reeden der Bantamsche trouw wel mag toeschrijven aan des Konings armoede en de dependentie, waarin dezelve gehouden word, als ook de vrees voor zijn eijgen onderdaanen, bij wien zonder het ontzag dat zij voor de Compagnie hebben, wel ras misnoegen teegen de regeering zoude ontstaan, vooral onder de Lampongers,

omdat zij, gelijk onder Aziatische despooten, in een slaafsche afhankelijkheid van hunne grooten, en die weederom van hunnen Vorst leeven, dewelke alle beginselen van eerzucht en alle lust tot voortzetting van kunsten en wetenschappen onder hen uitdooft, en haar tot een domme en wreede natie maakt.

De broeder van den teegenswoordigen Vorst, van moeders zijde meede van koninglijken afkomst, had op het einde van hun vaders leeven stille aanstalten gemaakt om zig van de regeering meester te maaken naa zijns vaders doot; dog zijn voorneemen bij tijds ontdekt zijnde, is hij van hier opgeligt en na Banda vervoert, alwaar hij nog leeft. Hij was genaamt RADJA MANGALA. Een nog jonger broeder van een en dezelfde moeder met den gebannen Prins, en genaamt MOCHY, is thans nog in weezen, en de presumptive erfgenaam der kroon, sijnde de eenige egte zoon van den regeerenden Koning in 1786 aan de kinderziekte overleeden.

De inkomsten van den Vorst zijn niet vast te bepaalen. De voornaamste zijn, voor eerst, de regten welke hij geniet van de peeper, dewelke hij alleen van de leverantiers opkoopt tegens 7, 8, 9 Spaanse reaalen, de bahra van 375 ℔, dewelke de Compagnie hem, gelijk gezegd is, met 15 Spaans weeder voldoet.

Behalven dit, kort de Kooning, volgens een oude usantie, nog voor zijn regten 11 pCt. van al de peeper welke hem geleevert wordt, en bij het ontvangen van die korrel word door zijne bediendens zoo een ruijme maat gebruijkt, dat zijn overwigt, in steede van 11 pCt., meestijds 20 pCt. en meerder bedraagt.

Ten tweede, brengen hem zijne pagten, welke meest alle buijten proportie drukkende en door eijgenbaatige perzoonen uijtgevonden zijn, thans ruijm dertig duijzend Spaanse matten jaarlijks op.

Ten derde, word hem 's jaars de tiende opgebragt van al de rijst, welke in zijn land geteeld word, 't welk hij gewoon was aan een gaarder van dit product te verpagten voor een vaste leverantie van 4000 sangas padij [1]; dog onder het schrijven deeses heeft hij die belasting ver-

[1] Een sanga is 5 bos, elk van 13½ cattie, dus 481 sanga een last van 3000 ℔ maaken.

hoogd en gebragt op 18,800 sangas, een blijk dat de opzigter van deeze zijne inkomsten zijn Vorst niet zeer eerlijk behandelde, ofte zoo hij er zelf niet veel meer als 4000 sangas van ingaarde, zal dit nieuwe middel van belasten den landman weeder onmatig drukken, dien het groote last moet weezen in eens vierdubbeld getaxeerd te worden: de tijd zal moeten leeren welk van beide waarheid is.

Meerder inkomsten van den teegenswoordigen Vorst zijn ons onbekend, dan dit weinige is voldoende om te bewijzen, dat bijaldien hij zoo koopziek en spilgraag niet was, hij zeer wel zoude kunnen bestaan, en jaarlijks aan zijn engagement met de Compagnie kunnen voldoen, strekkende om een seekere som 's jaars in mindering van zijn immense schulden af te leggen.

Laat ons dus van den Vorst afstappen tot de beschrijving van zijn Rijk.

Bantam strekt zig uijt in lengte van 124 graaden en 30 minuten tot 126 graaden en 45 minuten, en in breedte van 5 graaden 50 minuten tot 7 graaden net, grensende ten oosten aan het Koningrijk Jaccatra, en ten zuijden, westen en noorden rondsomme door de zee bespoeld wordende.

Van de Tangerangse rivier af tot aan den westhoek over het Prinseneijland zijn de stranden bewoond met c^{m}. c^{a}. 45,000 koppen, in 84 negorijen, waarvan de voornaamste zijn genaamt Cramat, Tanjongkaijt, Tanara, Pontang, diverse in de de bogt geleegen negorijen, waarvan de stad Bantam het middelpunt is, voorts Poelo Marak, Anjer, Tjeconing, Passantenang, Passaurang, Tjeloera, Tjerietta, Tjeringin, Laboean en Paniembang; de overigen zijn meest gehugten van 10 tot 20 wooningen ijder. In alle zijn de huijzen van bamboesen, doch in de voornaamste zijn Mahometaansche tempels van steen opgehaald en met pannen gedekt.

De binnenlanden bestaan voor het grootste gedeelte in bergen, alwaar de meeste peeper gecultiveert word, welkers bevolking omtrend dezelfde is als die der stranden, en van waar de bergvolkeren 's weekelijks na de beneedenlanden koomen afzakken, om hunne vrugten en andere produkten te koop te brengen.

Hier onder moet men niet reekenen de zuijdkant van Bantam, alwaar volkeren woonen, die, schoon onder het Rijk gereekend worden te be-

hooren, nogthans den Koning van Bantam niet gehoorsamen, en om haar verafgelegentheid ook niet in den teugel konnen gehouden worden.

De eijlanden in Straat Sunda, en langs den oostwal gelegen, behooren meede onder het koningrijk Bantam.

De meeste derzelve zijn onbewoond en met ontoegankelijke bosschen bezet.

De Duijsent eijlanden worden door den Koning aan de Compagnie verhuurt, welke dezelve weder aan Chineesen verpagt, die de hoofdplaats van daar met koraalsteenen tot het branden van kalk voorzien.

Zij verstrekken dikwijls tot een schuilplaats voor Mandareese smokkelaars en voor zeeroovers, welke van daar het vaarwater tusschen Bantam en Batavia bij tijden zeer onveilig maaken.

De eijlanden Cracatao, P°. Besie en het Keijsers- en Princen-eijland zijn door een klein getal inwoonders in elendige hutten bewoont; voorheen wierd aldaar nog al een redelijke quantiteit peeper gecultiveerd, dog thans geschied, zo veel mij bekend is, van die eijlanden geen aanbreng meer van die korrel.

De boschen op Cracatao, zoo wel als op het Princen-eijland, P°. Lagondi en andere, leeveren zwaare houtwerken op, waaronder die tot masthouten en timmerhout zouden kunnen dienen, bijaldien de afvoer daarvan gemakkelijk te maaken was.

De geheele bogt van Bantam, welke twee en een halve mijl diep en drie mijlen breed is, kan tot een reede verstrekken, behalven de stranden, welke aan de oost en zuijdzijde meest modderig en aan de westzijde met klippen bezet zijn.

De diepte is van 10 tot 4 vaadem, naar maate men het strand nadert; rondsomme door eijlanden beschut, ziet men hier zelden of nooijt een holle zee staan, dewijl het geweld der baaren door haar ligging van alle kanten afgeweert word, zoodat er de scheepen in de zwaarste winden overal veilig ankeren kunnen. Die welke de Hooge Regeering ter afhaal van peeper hier zend, koomen ten anker een wijnig beoosten het eijland genaamt het Hollandsche Kerkhoff, op een halve mijl van de rivier af.

De eijlanden, welke in deeze bogt liggen, zijn alle onbewoont, uijt-

genoomen P°. Panjang, hetwelk aan de edele Compagnie in den jaare 1733 in vrijen eigendom is afgestaan, tot een erkentenis voor de protectie verleent aan den Priester ZAYD OEMAR op zijne rijze na Cheribon.

Eenige Maleijers en Boegineesen huijsvesten daar ten getalle van circa 100 perzoonen, en geneeren zig met pisang te planten en tot Bantam ter markt te brengen.

De Commandeur van Bantam heeft aldaar een kalkoven, in den jaare 1755 door den administrateur DE HEÉRE g'extrueerd, alwaar jaarlijks drie à vierduijzend manden kalk gebrand worden, waartoe de inwoonders van dat eijland voor een matige belooning gebruijkt worden.

Voor P°. Panjang wierd in den jaare 1595 [1] door de Portugeesen tweemaal honderd duijzend ducaaten gebooden aan den toenmaligen Pangerang Regent des Rijks, dewijl haar voorneemen was aldaar een sterkte aan te leggen. Dog het is hun eeven daarom gewijgert geweest, want zig aldaar eens genesteld hebbende, waaren zij meester geweest van de geheele bogt, omdat het eijland over den ingang derzelve geheel domineert en er geen vaartuig na Bantam kan koomen, dat van daar niet zoude kunnen onderschept worden.

Het eenigste, waar aan het gebrek heeft, is drinkwaater, hetgeene van Bantam moet gehaald worden; dog hierin was gemakkelijk door een reegenbak te voorzien.

De capas, staartpeeper, bencoedoe (waarvan de wortel een roode verff in zig heeft, daar de gaarens meede geverft worden) en andere nuttige producten groeijen er in het wild, en bij aldien men zig toeleijde om dat eijland te bevolken, zoude het tot een schoone verversplaats kunnen strekken voor de Straat Sunda in- en uijtvaarende Compagnies scheepen, welke tot op twee cabellengtens van den wal aldaar kunnen ankeren.

Dit was het oogmerk ook van de Compagnie, toen zij met zoo veel ernst en aandrang den afstand van dat eijland begeerde, dewijl men van voorneemen was, om aldaar door Chineesen moestuijnen te laaten aanleggen, hetgeen wel zoude kunnen reusseeren en daardoor in het

[1] *Voyag. des Holl. aux Indes orient.* Tom. I.

vervolg met meerder gemak en minder gevaar van zeeroovers, de verversingen aan Straat Sunda inkoomende Hollandsche scheepen kunnen bezorgt worden, dan thans van Bantam geschied.

Het Hollandse Kerkhoff, dat het digtste bij de rivier van Bantam ligt, dient den Kooning voor een werff om vaartuigen te repareeren.

De overige eijlanden in de bogt zijn alle onbewoond, en om hun kleijne uijtgestrektheid ook van geen nut. De meeste liggen met springtij onder waater.

De hoofdstad van dit Koningrijk is genaamt Bantam. Deeze was in oude tijden met muuren en bolwerken omringd, maar is in den oorlog tusschen den Sulthan ABOE NAZAR teegen zijn vaader geheel verwoest, en zijne vestingwerken, waarvan tot heeden toe de fundamenten te zien zijn, geheel vernietigd, en niet weeder opgebouwd.

De wooningen nogthans zijn naa het eindigen van dien binnenlandschen twist weederom successive opgebouwd op deselfde plaats alwaar de stad voorheen was, en de menigte derzelve maakt dat men het nog met de naam van stad bestempelt.

Zij is geleegen tusschen de rivier van Carangantoe en de Kalie-gedee ofte Groote rivier, beide zeer ondiep, zoodat er geen leedig vaartuig van meer als vier coijangs kan binnen koomen, ten zij met hoog springtij, en de inkomst daarvan voor een vaartuig dat meer als 4 voet diep gaat geheel onmogelijk is.

Er is geen apparentie van beeterschap daaromtrent, dewijl de schrijver in circa zeven jaaren, die hij alhier doorgebragt heeft, de bank van de rivier en de grond der rivier selve door verwaarloosing zoo sterk heeft zien aanhoogen, dat in steede er over vijff jaaren 's Compagnies ligters, gaande 5 of 6 voet diep, de rivier gemakkelijk in en uijt zeilden, thans met laag waater geen canoo meer na de reede kan koomen, ten zij den voerder derzelve er uijtstapt en zijn vaartuig dus voor zig heenen stoot.

Het waater van die rivier, schoon soet van smaak, is modderig en vooral in de quaade mousson zeer ongezond om te drinken, want de inwoonders werpen in dezelve allerlij vuiligheid en krengen, welke, dewijl het waater langsaam afloopt, hetzelve door hun stank bederven. Hieraan moet men meede de ongezondheid van dit etablissement toe schrijven,

die oorzaak is, volgens accuraten opneem door mij gedaan, dat in de jongste dertig jaaren van de 100 Europeesen, welke alhier in guarnizoen geleegen hebben, ruijm 24 persoonen gestorven zijn.

De ebbe en vloed komt hier zoo ongestaadig, dat er een waarneeming van verscheide jaaren zoude noodig weezen om daar van een accuraate beschrijving te doen.

Hetwelk na gedachten toe te schrijven is aan de stroomen, die uijt de Straat Banca teegen de hoek van Bantam aanloopen, en door hun meerdere of mindere kragt verschillende directiën aan den loop der stroom in deeze bogt meede deelen.

De huijzen der Bantammers zijn meest alle van bamboesen, eenige wijnige in houte geraamtens, en met atappen gedekt.

Sommige Rijksgrooten hebben steenen gebouwen, gelijk de Rijksbestierder, Opperpriester, en eenige andere; dog de meeste behooren den Kooning, en worden hun alleen ter bewooning verleent.

De Chineesen hebben twee campongs of straaten, alwaar zij in steenen huijzen hun verblijf houden; de eene is geleegen te Carangantoe, de andere digt bij 's Compagnies Fortres langs de Groote rivier.

Nog is er digt bij Carangantoe, vlak over het kasteel des Konings, een ruijmte daar de Mooren, sommige van bamboesen, andere van steen, hunne wooningen hebben.

Voor het kasteel des Koonings is een groot plein, genaamt Alon alon, alwaar verscheide steenen wooningen zijn, die tot 's Konings gebruik dienen, als het raadhuijs of paceban, het besnijdenishuijs, de boeijen, eenige pakhuijzen etc.

Aan de eene zijde, over het midden van het plein, staat hun tempel, met een ouwerwetse tooren daarbij van circa 200 voeten hoogte.

Het kasteel des Konings, bij ons genaamt de Diamant en bij de Javaanen, naa den naam van hun eersten Koning, Sourousouan, ligt op drie quart mijl afstand van het strand, en is een irregulier vierkant met vier punten of bolwerken, en een halve maan, voorzien van 58 p^s. geschut, waar onder 24 p^s. metaalen van 48 tot 3 ℔ bals; de meeste derzelve zijn onbequaam, en alle slegt voorzien van affuijten en rampaarden.

Rondsomme de punten en bij de poort zijn de gebouwen voor de

Europeese manschap, welke ter defensie van den Koning aldaar in guarnizoen liggen, en die door de Compagnie betaald worden, waarover een Capitein het gezag voerd.

Binnen dat fortres zijn de gebouwen voor den Koning en zijn hofhouding, bestaande alleen uijt vrouwsperzoonen. Geen man zal zig waagen daar de nagt door te brengen, want zoo hij ontdekt wierd koste het hem wis het leeven.

De gebouwen van den dalm zijn nog met drie dubbelde muuren van den omtrek van het fortres afgescheiden. Het binnenste derzelve te beschrijven is onmogelijk, wijl den toegang tot dezelve verbooden is.

Dit is bekend, dat de vertrekken voor 's Konings vrouwen en bijzitten irregulier in dat plein gebouwt zijn. In het midden zijn eenige baaden, waarvan het waater door de waaterleijding van des Koonings lustplaats, alwaar het uijt de bergen komt neederstorten, ververscht wordt.

Deeze waaterleijding is in den jaare 1701 gebouwt en loopt onder de muuren van het fort door, aan de andere kant haren uijtloop eeven zoo in de rivier hebbende.

Volgens de contracten met de Compagnie aangegaan, is de Koning van Bantam verpligt een diergelijke waaterleijding van dezelfde lustplaats naa 's Compagnies fortres Speelwijk te brengen, maar daar aan is nog door den voorigen nog door deezen Koning ooijt veel gedagt, en het zoude hem nu en dan moeten herinnert worden, wilde men dat heilzaam werk voortgang doen hebben.

Bij geleegenheid dat wij van deese waaterleijding spreeken, kan ik niet afzijn een woordje te melden van des Konings lustplaats genaamt Tassecardie, alwaar dezelve haar oorsprong neemt.

De tijd van dies aanleg is onbekend. Zij was reets in weezen in het begin dat de Compagnie zig alhier g'etablisseerd heeft. Zij is circa anderhalf uur landwaard in geleegen, en bestaat in een vierkant steenen gebouw met twee verdiepingen op een artificieel eijland. De gragten rondsomme hetzelve zijn circa 20 roeden breed. Voorheen lag er een brug over met leuningen aan weerszijden, dog vervallen zijnde is die niet weeder vernieuwd, dus men er thans na toe moet vaaren, zijnde

daartoe een klein platboomd schuijtje geapproprieerd, waarmeede men door vrouwlieden overgezet word.

Het is rondom buijten de gragten nog omringd met een dikke en hooge heining van patta toelang, zijnde een soort van heester, welke groeijt gelijk in Europa de taxis, dog dikker en zagter van steelen of blaaderen is, dewelke maar eventjes gedrukt wordende een wit sap laaten uijtvloeijen, hetwelk zeer gevaarlijk voor de oogen is, dewijl het in staat is ijmand het gezigt te beneemen.

Voor den ingang is een wagt, en niemand word er binnen gelaaten dan bij speciale permissie des Konings.

Bij een oud gebouw, genaamt Cotta Roeboe, waarvan alleen de muuren, die buijtengewoon dik zijn, overblijven, en waarvan de afkomst den inlanderen zelf onbekend is, heeft de Kooning onlangs meede een thuijn of lustplaats aangelegd, en er een steenen huijs beginnen te bouwen, dog gebrek aan materiaalen en rijst voor de werklieden heeft hem midden in zijn werk doen stil staan.

In de stad zijn drie groote markten, als die van Carangantoe, dewelke 's morgens, de bazaar Tommogon, die 's middags, en de Nieuwe bazaar, die des avonds gehouden word; op dezelve voorzien zig de inwoonders van alle nooddruft, dog zij vervallen van dag tot dag, en gelijken niet meer na hetgeene zij geweest zijn.

Zie daar al het merkwaardige van de eertijds zoo beroemde stad Bantam, welke thans den naam van stad niet meer verdient.

De Lampongse kust behoord meede onder het Bantamsche gebied; het is vandaar dat de meeste peeper word aangebragt. De beschrijving daarvan in het verkorte is te vinden in het tweede deel van het Bataviasche genootschap.

Om nogtans een duijdelijker en omstandiger berigt van dat peeperrijk gewest te geeven, zal ik de beschrijving van Lampong Toulang Bauwang, gelijk hetzelve in den jaare 1749 was, hier in voegen, en dewijl geheel Lampong tot Samanca inclusive, meestal op dezelve wijze geregeerd word, zal dit voldoende weezen om een idée in het generaal van die landen te geeven.

"Het land is verdeeld in beneeden- en boovenlanden, waarvan de

"eerste beginnen van de zee tot aan de rivier Abong en Weij-Impoe, "daar de laatste vervolgens hun begin neemen en opwaards loopen tot "aan de voet van de bergen."

"De inwoonders van die landen zijn alle verdeelt in Bangsats of "stammen, gelijk eertijds de kinderen Israëls, welke zig zelden met den "anderen vereenigen."

"Die van Abong zijn verdeeld in twee stammen, onder de naam van "Weij-Noeniei en Weij-Konang."

"De eerstgemelde zijn de magtigste in volk, en zijn verdeelt in der- "thien negorijen, waarover twee Hoofdregenten, onder den titul van "Pangerang en Radeen, het gebied voeren.

"Die van het geslagte Weij-Konang bewoonen drie negorijen, onder "den Pangerang die hun Hoofdregent is. De peepercultuure is wel de "voornaamste beezigheid der volkeren van Abong. De inzaam daarvan "beliep oudtijds 1000 bhara 's jaars, dog is thans niet noemenswaardig, "hetgeen moet toegeschreven worden aan de inlandsche beroertens en "onlusten [1] die zeedert eenigen tijd heerschen tusschen hen en de volke- "ren van Pabean, of de bovenlanders van Lampong Poeti, waaraan zij "in het zuijden grenzen. Hiervan is den Bantammer alleen de schuld "te wijten, want in steede van de gemoederen te stillen, leggen zij zig "toe het vuur van tweedragt hoe langer hoe meer aan te stooken, dus "er wijnig hoop is om hen vooreerst weder tot het hervatten van de "peeperteelt over te halen."

"De naast daaraan liggende provincie is genaamt Sonking, waarvan "de inwoonders zijn verdeeld in twee geslagten, als die van Ronge- "Maijang en Weij-Rajab; de eerstgenoemde bewoonen negen negorijen, "de laatste vier, wordende door twee hoofden, gedecoreerd met den "titul van Pangerang, geregeerd."

"De peeperlanden staan daar thands in fleur, doch in het voorleeden "jaar hebben dezelve veel gevaar geloopen, door eenige troebels met de "Abongers, welke door aanhitsing van den Bantamsen ARIA-SANGOB, "begonnen zijn, dog nog gelukkig in haar geboorte gesmoort."

---

[1] d' Leeser merke op dat men van A°. 1749 spreekt.

"Het was te wenschen er voor dat land altoos de vereijschte zorg gedra-"gen wierd, dewijl in dat land de beste peepervelden gevonden worden."

"Langs de rivier Weij-Bozeij onthouden zig de de geslagten Sumon-"gok, Berdatoe en Belalau, die van Sumongok bewoonen tien negorijen, "die van Berdatoe vier en die van Belalau alleen de negorij Banjer-"massing."

"Over ijder geslagt heerscht een apart hoofd onder den naam van "Pangerang."

"De geslagten Sumongok en Berdatoe zijn de volkrijkste, en maakten "voorheen het meeste werk van peeper te planten, zoodat zij uijt hunne "negorijen alleen c^a. 1000 bharen van die korrel in een jaar leeveren; "dog zij hebben zig over vermeijnd ongelijk hun door de Bantammers "aangedaan, met de Palembangers ingelaaten, en de peepercultuure ver-"waarloost; nogtans hebben zij onlangs weeder nieuwe beloften van "trouw gedaan, en zig weeder als voorheen op de teelt van die kor-"rel toegelegd."

"Daarenteegen zijn die van de stammen Belalu altoos standvastig ge-"bleeven en het is vandaar dat de meeste peeper, welke die rivier af-"komt, gelevert wordt."

"Langs de rivier Weij-Impoe, de grootste en meest bevolkste deezer "contrijen, woonen de stammen Weij-Pamoeca, Weij-Beroega en Weij-"Barfactie."

"De eerstgenoemde in twaalf, de tweede in vijf, de derde in vier "negorijen. De Hoofdregent van Weij-Pamoeca laat zig Sultan, de ove-"rige Pangerang noemen. Onder deeze provinciën ligt het fort der Com-pagnie. Dezelve leevert in het geheel geen peeper van weegens de "schraale gronden, maar hier is het dat een goed deel goud gevonden "wordt, hetwelk zig de hoofden verbonden hebben aan de Compagnie "alleen te zullen leeveren teegen 6½ Spaans het Reaal swaarte."

(Te dier tijd waaren er twee burgers van Batavia in die landen g'eta-blisseerd, om de goudgraverij met meer kracht voort te zetten, dog daar is niets van gekomen; nogthans is er successive circa 2000 once swaarte aan de Compagnie geleevert, dat thans meest door den Palembanger op-gekogt wordt.)

"De beneden landen zijn door de volgende stammen bewoond, als:

"Die van Weij-Boelan........in 4 negorijen.
"Die van Weij-Tigomakan....〃 5 〃
"Die van Weij-Impoe........〃 4 〃
"Die van Weij-Hadjie........〃 4 〃.

"Over ijder stam voert een Pangerang het gebied."

"De beneedenlanders geneeren zig met padijplanten en negotie te drij-"ven, ook met de peeper na Bantam te brengen, en van daar het be-"nodigde zout en andere waaren in te voeren, en vervolgens in de bo-"venlanden teegen andere waaren te verruijlen;" (Tot dusverre dat berigt).

Volgens dezelfde berigten hebben zij buiten de genoemde Hoofdregenten nog een groot getal mindere hoofden, zoodat het land aldaar wel bevolkt schijnt, en het te bejammeren is er tegenswoordig zoo weinig agt op geslagen word, dat er uit al de opgenoemde landschappen thans geen 60 bhara peeper 's jaars meer geleeverd word, jaa sommige jaaren in 't geheel niet, hetwelk wel verbeeteren zonde, bijaldien het land onder de directe gehoorsaamheid van de Compagnie was.

Over deeze Lampongse hoofden, die meestal erflijk zijn ofte door haar eijgen stammen verkooren worden, stelt de Koning nog Bantammers tot Regenten aan, wien voornamentlijk de zorg aanbevoolen is om alle opkoomende geschillen in der minne bij te leggen, en om hun de peepercultuure als haar voornaamste pligt aan te prijzen. Hoe veel daar aan voldaan word zal men uit het voorgaande berigt wel kunnen bemerken; het gaat denkelijk op de overige Lampongs niet veel beeter, dewijl de peepercultuure aldaar van jaar tot jaar vermindert.

Sillebar is voorheen ook een provintie geweest onder Bantam behoorende, hetwelk den Koning HASANOEDIEN door een zijner vrouwen, een dogter van Radja INDRAPOERA, meede ten huwelijk gebragt is geweest, dog hetzelve heeft zig onder de regeering van ABOE NAZAR de Bantamsche gehoorsaamheid weeder onttrokken, en behoort thans onder de Engelse Compagnie.

Landak en Succadana op het eijland Borneo, voorheen door Bantams waapenen te onder gebragt, is door deezen Kooning in den jaare 1777/8 aan de Compagnie afgestaan.

In de Bantamse dorpen zijn de huijzen alle zonder order onder elkanderen gebouwd, elk kiest zig een plaats tot het maaken van zijn woning, waar hij het goedvindt.

In de meeste dorpen is een open, langwerpig en vierkant gebouw van bamboesen en op eenige voeten van de grond gebouwd, hetwelk hun raadhuijs is, en alwaar de orders van hunnen Vorst worden afgekondigd; dienende hetzelve teevens tot een vergaderzaal voor hunne Hoofden.

De overige hunner wooningen zijn meest alle op de platte grond gebouwd, uijtgezonderd eenige wijnigen, welke, gelijk op de Lampongs, hunne wooningen eenige voeten boven de aarde, dog meest van bamboesen, bouwen; het geene dus niet aan onderhoud kost.

Hun huisraad bestaat in eenige gereedschap voor de mans, en een spinnewiel off weeffgetouw voor de vrouwen, buijten nog eenige matjes en kussens in hun slaapvertrekken, twee of drie kommen en even zoo veel borden, hun keukengereedschap, en een houten bak voor hun sierie en pienang.

De Hoofden der negorijen hebben ook wel twee of drie stoelen en een tafeltje in hunne huijzen, dog waarvan zij weinig gebruik maaken.

De rijksten onder hun, voornamentlijk die in de stad woonen, vercieren hun huijzen met stoelen, tafels en banken, sommige ook met een of twee spiegels en een hanglantaren, op de Europeeze wijze, en hun slaapvertrekken zijn met fijne matjes belegd, terwijl hun bedsteeden met fijne chitse of zijde gordijnen omhangen zijn, en daar op een paar dozijn langwerpige kussens met gouden of zilveren, ook wel goud stoffen, hoofden liggen, hetgeen alles maar tot parade dient, want de kussens daar zij hun dagelijks gebruijk van maken, zijn immers zoo morsig en met olij besmeert, als die onzer geringste slaaven.

In de slaapvertrekken van hunne vrouwen, die eeven zoo opgeschikt zijn, hebben zij ook wel een pronk tafeltje, geformeerd door 5 kistjes, welke vernist en verguld zijn, waarvan de grootste beneeden geplaatst word, en de kleinste hun tot een beeteldoos dient.

De kleeding der Bantammers bestaat in een lange broek, waarover zij een kustkleedje geplooijd heendraagen, dat om het middellijff met

een band, gemeenlijk van goudstoff, vastgebonden is, terwijl zij hun lijf met een borstrok of hemd van wit lijwaad, en dat weeder met een kort chitse, fluweele, of goudstoffe baaijtje, overtrekken.

Op hun hoofd draagen zij een goudstoffen muts met stijff linnen gevoert, plat of ook wel spits van booven, die hun eeven den hoofdscheedel bedekt, laatende sommige haare haijren daar agter uijthangen. Zij draagen, wanneer zij dus opgeschikt zijn, ook juweelen ringen aan de vingers, en de scheede van hun kris met een gouden of sawassen scheede overtrokken; eenige draagen dan ook geborduurde muijlen, dog dat is een voorregt meest aan de koninglijke familie gereserveerd.

Zoodanig dan is de kleeding der grooten. De geringen vergenoegen zig met een neusdoek om hun hoofd, een korte broek, en een gemeen kleedje om het naakte lijf, waarover zij een chitse of gingans cabaaij heendraagen.

De kleeding der vrouwen is meede verschillende naa hun rang, te weeten als zij in het openbaar verscheijnen, want in het binnenste hunner huijzen gaan zij met een enkeld kleedje om het onderlijf, en een lap lijwaat onder de armen, hetgeen eijgentlijk de dragt der gemeene vrouwen is.

De aanzienlijken onder die sexe vercieren zig met gouden armringen, diamanten ringen aan de vingers, natuurlijke en diamanten bloemen in het haijr, zoowel als ook juweelen in de ooren en goude halskettingen. Zij draagen dan ook kleedjes van het fijnste kustlijwaad, ofte roode zijde stoffen, waarin gouden bloemen gewerkt zijn, die zij Sonkits noemen; een gelijke neusdoek houden zij in de hand, waaraan een gouden of sawassen ketting, aan welkers einde een doosje van hetzelfde metaal vast is, daar zij haar beetel in bergen. Haar borst bedekken zij met fijne kust Cacambans, ofte borstlappen, welkers einden over de schouders heen gealingert loshangen.

Haar ligchaam besmeeren zij, bij al dien opschik, van te vooren met allerlij welriekende salven, en het aangezigt met een zoort van vernis, om hun vel blanker te doen schijnen, als de natuur het hun geschonken heeft.

De aard der Bantammers is immers zoo hoogmoedig, als die van

eene der inlandse natiën; zij zijn van nature groote luijaards, en laaten hunne vrouwen al het huiswerk verrigten.

De grooten brengen hun meesten tijd door met eeten en drinken, beetel te kaauwen, en zig met paardrijden te verlustigen. Zij leeven meest van de inkomsten hunner landerijen, waarvan de landlieden verpligt zijn hun een zeekere schatting jaarlijks op te brengen, terwijl de negotie aan een minder slag van perzoonen word overgelaten, welke onder den naam van Orang Dagangs, ofte kooplieden, hunnen tijd doorbrengen met heen en weeder, of ook op de markten zittende, hunne waaren te koop te venten. Onder hen zijn eenige wijnige, welke vaartuigen houden, waarmeede zij op de Lampongs en andere plaatsen ten handel vaaren, ofte laaten vaaren. Twee of drie zijn er die vaartuijgen na Java's kust equipeeren.

De gemeenen leeven meest van hunner handen werk, en zijn niet veel beeter als slaaven. Zij dienen om de producten van de bovenlanden af te brengen, en tot allerlij coeliewerk. In de bovenlanden worden zij tot den landbouw en de peepercultuur gebruijkt. De strandvolkeren geneeren zig met visschen ofte als matroosen op de handelvaartuijgen te dienen.

De Bantammers zijn in het generaal zindelijk op haar lijff. Twee of drie maal daags gaan vrouwen en kinderen zoowel als de mans hun geheele ligchaam in de naastbij geleegene waateren wassen; veele zijn er nogthans onder hen die daarentegen zeer morsig op hun kleederen zijn, draagende dezelve zonder wassen tot dat zij versleeten zijn.

Onder de mans zijn er veele liefhebbers van amphioen te rooken, dewelke sommige zoo onmaatig gebruijken, dat haar geesten daardoor geheel verdoofd raaken. Men vindt dezulke altijd slaperig.

Zij zijn in het gemeen den Europees geneegen en draagen de Compagnie in haar hart meer eerbied als haar Vorst toe, maar dewijl deeze zoo veel mogelijk alle verkeering van zijne onderdaanen met den Europeaan belet, zoo kan dat onderlinge vertrouwen, dat door een gemeenzamen ommegang verkreegen word, nog geen veld genoeg winnen.

Een kris is hun gemeenste waapen; geen Bantammer, hoe gering, zal zig zonder dezelve uijt den huijze begeeven. De berglieden draagen in

plaats van dezelve een gemeene parang met een hoornen heft er aan, dat hun tot waapen en werktuig teevens verstrekt.

Haare overige waapenen zijn pieken, waarvan de rijksgrooten zig een of twee agter zig laaten draagen, wanneer zij over den weg gaan.

Soempietans of blaasroeren, waarmeede zij zoo accuraat kunnen aanleggen, dat zij zelden een voogel, waarop het gemunt hebben, zullen missen, klijne cannonetjes van $\frac{1}{8}$ tot $\frac{1}{2}$ ℔ bals, snaphanen, donderbussen, houwers of clewangs, zijn de wapenen, van welke zij ter verdediging teegen de zeerovers hunne prauwen voorzien. Sommige grooten hebben uijt liefhebberij een verzameling van allerlij wapenen, daar zij zig een soort van wapenkamer van formeeren.

De kinderen worden door hunne ouders, wanneer beide van een gelijke afkomst zijn, zonder hun voorkennis verloofd en somtijds in den ouderdom van 8 of 10 jaaren reeds aan elkander getrouwd; dog in zoo een geval blijft de dogter nog aan haar ouders huijs woonen, en de ouders kunnen zoo een gegeeven woord ook weeder breeken, mits verliezende het op trouw gegeeven onderpand.

Indien een vader kinderen van voorbeeldelijke deugd of schoonheid heeft, koopt hij zig somtijds een schoonzoon of dogter voor geld, zoo eenen naamentlijk, die hij denkt waardig te zijn deezen paarel te bezitten.

Alle zaaken tuschen de weederzijdsche familiën geschikt zijnde, word er ten huijze van de bruijd een groot feest aangeregt, waarop de respective vrienden in meenigte te gast genoodigt worden, dewelke ijder hun geschenk, bestaande gemeenlijk in vrugten of andere eetwaren, meede brengen.

Teegens den avond word de bruijdegom, naa zig door gebeeden bereid te hebben, (gemeenelijk te water) met veel statie, verzeld van alle zijne vrienden, naa 't huijs van zijn aanstaanden schoonvaader geleijd, onder het vooruijtgaan van een statig inlandsch muzijk. Aan het huijs van de bruijd genaderd zijnde, komt een van haar nabestaanden, of, ingevalle de bruijdegom van een hooger rang is, de schoonvader zelve, hem in het gemoet, en leijd hem na binnen, alwaar hij naast zijne aanstaande nedergezet word, op een verheven zitplaats, van agteren met goud en silvere stoffe kussens en rondsomme met diverse fijne

linnen of zijden behangselen en overal met bloemen versierd. Dus zittende word over beide de zeegen door een hunner Priesters of Oudsten gesproken, en vervolgens door een getrouwde vrouw, welke lange jaaren in goede harmonie met haar man heeft doorgebragt, ijder een weijnig gekookte rijst aan den mond gebragt, waarvan zij eeten. Alsdan worden de bloemen van rondsomme door de kinderen of andere omstaanders afgetrokken, die zig daarmeede verdieren.

Dus zittende in het midden van twintig tot vijftig vrouwlieden, welke rondsom haar op de grond zitten, word hun een kopje thee gebracht, en een weinig beetel te kouwen gegeeven, dog hetwelk zij niet lange in den mond houden. Onderwijlen worden zij door twee kinderen met een fraaijen waaijer gewaaijt, zoowel om de vliegen en muggen, als om de groote hitte te verdrijven, welke anders onverdragelijk zoude zijn door de meenigte menschen, welke hun bij zoo een geleegendheid omringen, en de vertrekken, daar zij in zitten, door hun ademen tot stikkens toe benauwd maaken.

De vrienden maaken zig onderwijlen in andere vertrekken, met beetel, thee en cunfituuren vrolijk, totdat er warm eeten opgedischt wordt, wanneer zij zig bij partijen op mattjes bij een verzaamelen, en elk na rang gaan zitten, den buijk met allerlij spijze vullende, terwijl haar eenigste drank koud waater of theewaater is.

Onder het houden dier maaltijd word den jonggetrouwden in een bijzonder vertrek meede te eeten gegeven, hetwelk zeer statig in zijn werk gaat, zonder dat zij elkanderen voor als nog een woord toespreeken.

Het muzijk en de dans verzellen zulke plegtigheeden altijd, en nadat alles tot diep in den nagt geduurt heeft, gaat de bruijdegom weeder op dezelfde wijze als hij gekoomen is na huijs, en vertrekken de gasten, ijder eenige eetwaaren met zig neemende.

Deze ceremonie word tot drie maalen op dezelfde wijze hervat ten huijze der bruijd, vervolgens nog eens drie daagen agter den anderen, op dezelfde wijze, ten huijze van den bruijdegom. Dog deeze ses daagen zijn niet altijd agtereenvolgende; bij de meesten word een paar daagen rust tusschen beijde genoomen.

Naa dat alles in zijne behoorlijke forma gepasseerd is, begeeft zig

des anderen daags de man na het huijs van zijn nu getrouwde vrouw, en accordeert zig in persoon met haar over de rest; schoon er wel zijn die eenige voorwaarden bepleijten, zoo word nogthans die saamenkomst gemeenelijk door des vrouws onderwerping aan des mans wille gevolgt, en neemt hij haar meede naar zijn woning, om het huwelijk te voltooijen.

Een man mag volgens hun religie zoo veel vrouwen neemen als hij onderhouden kan. De meeste nogthans houden zig met een of twee stuks te vreeden, welke ijder in een aparte wooning gehuisvest worden en hunne slavinnen hebben ter oppassing, waarvan een gedeelte de bijzitten van hun mans zijn, van welke hij zoo veel onderhouden kan als het hem behaagt, en van welke hij geene als de geliefste aan de gehoorsaamheid van zijn getrouwde vrouw onttrekken zal.

Zij scheijden en hertrouwen zoo dikwijls als het hun gelieft. Hun wetten daaromtrend zijn haer zéer gunstig: met het maas-cavin, of beloofde huwelijksgift, aan haar vrouwen uit te keeren staat het hun vrij dezelve haaren ouders weder te huijs te zenden.

De Bantammers hebben, zegt men, een wetboek, voor het meest de natuurlijke wetten van alle natiën behelsende: bloet wordt met bloed geboet, diefstal met gevangenis of slavernij, zoo wel als onvermogen tot het betaalen van gemaakte schulden; dog de regters leggen die wetten naar hun zin uit, en weeten de zaaken zeer gemakkelijk de gedaante te geeven, welke met haar eijgen intrest (dat meest met alle perzoonen vermengd is) het beste overeenkomt, zoodat men zeggen kan dat hier de Justitie zeer slegt gehandhaafd word, en de onregtvaardigheid heerscht.

Tot de doodstraff mag niemand gecondemneerd worden, als door den Kooning zelven, die in zaaken die zijn eigen perzoon niet raaken, den Hoogepriester eerst raad vraagt, maar anders, gelijk over het beslaapen van zijn bijwijven en diergelijke, parate executie onder zijn oogen laat houden, waarvan hij niemand reekenschap geeft.

De godsdienst der Bantammers is, gelijk in den beginne gezegd hebbe, de Mahometaansche. De inwoonders der gebergtens, zoo wel als de Lampongers, nogthans, belijden een mengelmoes van Mahometaans en Heijdens geloof, vermengd met de domste bijgeloovigheden, en zijn niet anders als door de besnijdenisse de Mahometaanse godsdienst ingelijfd.

Hun tempel, welke zij Massighit noemen, bestaat in een vierkant gebouw, hetwelk zij ingaan door een vijver of bad heen wadende, waarin men met eenige trappen needer, en met eeven zoo veel den tempel op klimt. Zij zijn zonder eenige ornamenten van binnen: er is een soort van predikstoel of verheven zitplaats in het midden digt bij de muur, alwaar de priester den godsdienst, dan eens staande en dan eens zittende, verrigt, bestaande in het leezen van eenige vaarsen uijt den Alcoran, en het opzeggen van gebeeden, waarop de gemeente telkens in choor repeteert: Amen.

Bij hunne dooden worden de Priesters ook in grooten getalle gehaald, om dezelve met plegtigheid ter aarde te bestellen.

Naadat het doode ligchaam schoon gewasschen en in wit linnen gewonden is, word hetzelve op een Balie balie of bamboesen bank gelegd, waaromme tien of twaalf hunner geestelijken, den Alcoran voor zig, gaan zitten, en onder het maken van allerlei gebaarden, bidden en zingen bij beurte, tot dat alles ter begraffenisse bereijd is, wanneer het lijk, gevolgd van eenige Priesters en sommige der naaste bloedverwanten, ter grafplaats gebragt en aldus op een zijde met het aangezigt bloot en de neus tegen de grond, naa eenige bollen aarde tot kussens of stutten onder het hoofd geleegen te hebben, begraven worden, met het gezigt ten westen. Terwijl de Priesters hunne gebeeden en zeegeningen hervatten, word het graf digtgemaakt, en bloemen daar over heen gegooijt, wanneer een ijder na huijs gaat.

Den derden, seevenden en veertigsten dag, word ter gedagtenisse van den overledene een maaltijd aangeregt en bloemen over zijn graf gestrooijt. De Priesters worden daar mede als vooren bij genoodigt om hunne gebeeden voor de zaligheid des overledene te hervatten. Naa de maaltijd gaat een ijder met eenige eetwaren na zijn huijs, waarbij de Priesters nog een stuk geld ter vereering krijgen.

Sommige zijn er die uijt overgroote agting voor hunne overleedene bloedvrienden, den honderdsten en duijzendsten dag ook vieren en hunne graven alle vrijdagen bezoeken.

Andere vergenoegen zig met eenmaal des jaars, ten tijde hunner vasten, de graven derzelve schoon te maaken, en voornaamelijk op den laat-

sten dag der vasten (zijnde hun Nieuwjaarsdag) dezelve met bloemwerk te bestrooijen.

Bantam is vervuld met heijlige graaven. Op de meeste eijlanden in Straat Sunda liggen er grafplaatsen, alwaar veele ten offer koomen. Wanneer zij iets willen onderneemen, gaan zij eerst zulke graven bezoeken, en daar een stuk wit linnen, bloemen of een grafnaald vereeren.

In de bogt van Bantam ligt eene negorij digt bij het strand, genaamd Bodja Nagara, alwaar op den top van een hoogen en stijlen berg een vermaard heijlig graf ligt, hetwelk de meeste inwoonders der stad eenmaal 's jaars besoeken. Onderweg na dezelve doen zij haare gebeeden bij een dergelijk graf, dat op een klein eiland halfwege Bodja Nagara ligt, en gelooven met zoo een pelgrimagie een nieuwe provisie van geluk op te doen, schoon haar de ondervinding leert dat zij altoos dezelfde elendige schepsels blijven.

Het gemeene voedsel der Bantammers is buffels- en geijtenvlees, hoenders en allerlij vis. Al hun kost word ongezouten klaar gemaakt. De boovenlanders vergenoegt zig met eenig groen, hoenders en rijst, tenzij bij extraordinaire geleegendheid, wanneer er wel een geit of buffel geslagt word.

Ik heb meede nog verzuijmd van de eertitulen der Bantammers te spreeken, hetwelk hier nog bijvoege.

De titul die de eerste of voornaamste koningin voert, is *Touan Ratoe;* die haarer kinderen bij den Vorst geteeld is *Pangerang.*

De tweede soort van vrouwen des Konings word enkel *Ratoe* genaamt; haare kinderen voeren van haar geboorte af den titul van *Radeen.*

Nog een ander soort van vrouwen heeft de Koning, zijnde vrije menschen, iets meerder bij hem geacht als zijn bijzitten, en met dewelke hij ook trouwt, dog zonder de minste ceremonie; zij voeren ook wel den titul van *Ratoe*, dog haare kinderen niet meer als den naam van *Ratoe Bagoes.*

Zijne bijzitten worden meest *Njei Maas* getituleerd, en haare kinderen, als het den Kooning zoo behaagt en hij dezelve erkent, voeren mede den titul van *Ratoe Bagoes.*

Een geboren Pangerang met een Ratoe of Princesse trouwende, blij-

ven zijne nakomelingen den titul van Pangerang behouden, tot dat zij zig mistrouwen. Zoo ook een Radeen.

De titul van Ratoe Bagoes is voor de overige persoonen van de Koninglijke familie.

Die van Ratoe word ook aan de vrouwen der Rijxgrooten gegeeven, die van een hooge geboorte zijn, hoewel niet van de Koninglijke familie.

Verders zijn de gewoone tituls der edelgeboorenen, Ke' Maas, Ke' Intol en eindelijk Ke' Agoes, welke de minste is.

De eernamen waarmede den Vorst zijne onderdanen vereert, zijn:

Pangerang, die 2 pieken agter zig voert.

Radeen, dien 1 piek na gedragen word.

Aria... } Deeze wanneer 's Konings weege gezonden worden, heb-
Tommagon } ben ook een piek agter zig.

Daman...
Ingabeij.. } Gemeene Hoofden, vooral in de bovenlanden.
Loura....

De Koning van Bantam geeft aan zijne nabestaandeu zelden eenige duurzaame magt ofte bediening. Volgens contract met de edele Compagnie mag er geen persoon van de Koninklijke familie tot Rijxbestierder benoemd worden, en moet deeze eerste Minister door Haar Hoog-Edelhedens niet alleen g' approbeert worden, maar zelfs bij zijn aanstelling den Eed van trouwe en gehoorsaamheid aan den Kooning en aan den Heere Gouverneur-Generaal en de Raaden van Indiën, beijde ten bijweeze van den Commandeur afleggen, dog hetwelk de twee laast benoemden, bij wier voorstelling present geweest ben, zo veel mij bewust is, niet gedaan hebben.

Buijten die van de Koninglijke familie dan zijn de voornaamste perzoonen alhier.

De Rijksbestierder.

Twee Presidenten ofte eerste Raaden van den grooten Raad, waarvan de eene den ommeslag en de Justitie, en de andere de peeperzaaken waarneemt.

Een Secretaris, en

Eenige Pangauwas, waar van sommige dan eens veel in te brengen

hebben, en dan weder tot het stof, waaruijt de Koning hen verheft heeft, weederkeeren, in welk geval de Oud-Rijksbestierder is, die op 's Vorsten verzoek door Haar Hoog-Edelheedens is afgezet en thans weeder op nieuw in 's Konings gunst is.

Onder de beambten des Rijx teld men meede den Administrateur ofte Opzigter van 's Konings peeperpakhuijzen, en twee 's Koonings Sabandhars, aan welke aan de boom van Speelwijk en die van Carangantoe het opzigt toevertrouwd is.

'S COMPAGNIES ETABLISSEMENTEN IN HET RIJK VAN BANTAM.

Het voornaamste is het fortres Speelwijk, alzoo genaamt naa den Gouverneur-Generaal CORNELIS SPEELMAN, in wiens tijden men A°. 1683 begonnen heeft hetzelve aan te leggen, schoon het eerst eenigen tijd daar naa tot een gereguleerde fortresse geworden is.

Het is vierkant, beslaande circa 20 roeden gronds in het □, versterkt met vier punten of bolwerken, en behoorlijk van canon voorzien, dewelke alle in goede staat zijn, ten getalle van 56 p^s., van 3 tot 18 ℔ bals schietende en daaronder 8 metaalen.

De poort en ophaalbrug worden beschermd door twee borstweeringen, aan elke zijde derzelve eene langs de rivier opgemetseld, waarop 4 ofte des noods 6 stuks canon kan agieren.

Het fortres ligt teegen de rivier aan gebouwd op een klein canonschot van strand, en kan van weegen het modderig strand door geen oorlogscheepen zoodanig benadert worden, dat hun geschut hetzelve eenig afbreuk kan doen, dus geene vijandelijke attaque anders als met een landing daar teegen zoude kunnen geschieden, en hetzelve als dan, mits van genoegzaam volk, ammunitie en mondbehoeften voorzien zijnde, eene lange beleegering zoude kunnen uijtstaan.

Het guarnizoen dat tot Bantam ligt is op 372 koppen in het geheel bepaald, waarvan 22 politique, 327 militairen en 23 zeevaarenden, dog 't zelve bedraagd gemeenlijk maar de $\frac{2}{3}$ deel van dat getal. Het is onnoodig om er in vredestijd meerder volk te leggen, daar de plaats door

de nabijheid van Batavia, is het nood, spoedig genoeg van volk kan voorzien worden.

Dus het teegenswoordig getal selfs voor de Compagnie tot een onnodige lastpost strekt, en men het commandement met 372 koppen gemakkelijk tot een opperhoofdij ofte residentie van 185 man reduceeren konde, hetgeen Bantams lasten zeeker wel een derde verminderen zoude.

Het binnenste van het fortres is bebouwd met alle de noodige gebouwen voor de bezetting, waaronder het commandement in fraaijheid uijtsteekt, zijnde de kerk, wapenkamer, secretarij, 's Comp^s. winkel en 't negotie comptoirtje met hetzelve onder een dak aan de noordzijde gebouwd.

Tegen over staan 's Comp^s. ruijme pakhuijzen, welke eijgentlijk tot berging der peeper gebouwd waaren, dog' nooijt anders als voor den ommeslag gediend hebben, beneevens het kruijthuijs, slaavequartier, en scherp gat, op dezelve reij.

De poort intreedende vind men regts en lings de wagten, kuijperswinkel, de boeijen, en nog een kleijn pakhuijs, waarbooven het hospitaal gebouwd is, zijnde booven de poort twee vertrekken voor de ondermeesters.

Teegen over staan seeven gequalificeerdens wooningen, beset door den administrateur, secretaris, doctor en drie officieren, beneevens het soldijcomptoir.

In het midden blijft er een plein over, met hoog stammige boomen beplant. De bolwerken zijn alle vier bebouwd met wagten voor het guarnizoen.

Buijten het fortres, aan de westzijde, is een gebouw aan hetzelve door een dikke muur (waarin de waaterpoort het midden beslaat) vastgemetseld tot aan de kant der rivier.

Het zelve diend van boven tot een logement voor de zeevaarenden, en van onder tot een equipagie-pakhuis. Het is in den jaare 1779 nieuw opgebouwd.

Regt over de ophaalbrug is een kleine straat van 31 huijsen voor de Europeese dienaaren en burgers, g'eindigt door een grooter gebouw, waarvan het erf een tuijn van den administrateur is.

Aan den overkant der rivier vindt men de Sabandharij des Konings,

de herberg, de wooning der opzienders aan de boom, en eenige klijne huijsjes, daar het gemeen zig voor geld van spijze voorziet.

Van de sabandharij gaat men door een gang naa des fiscaals tuijn, welke door de zoogenaamde Comp^s. stal van de rivier afgescheiden wordt, en waar bezijden de nieuw aangelegden tuijn van den administrateur ligt.

Op eenige distantie over het fort, aan de zuijdzijde, staan 's Koonings peeperpakhuijzen, en verderop is een straat daar de Chineesen en Maleijers in steenen huijzen woonen, en aan welkers einde de Javaanse negorij een begin neemt.

Tot Anjer, Tjerietta en Tjeconing liggen op ijder post een corporaal en twee gemeenen, welke op de Straat Sunda inkoomende scheepen een waakend oog houden, en daarvan spoedig rapport naa Bantam brengen, wordende van daar Haar Hoog-Edelheedens per expresse te waater of over land cito advertentie gedaan.

Te Toulang Bauwang is in den jaare 1737 een pagger aangelegt en genaamt Valkenoog, welke in 1755 vernieuwt is, alwaar een resident van weegens de Compagnie met 20 koppen in bezetting ligt, om een waakend oog op de invallen der Palembangers te houden, dewijl zij nu en dan aldaar de rust der Lampongers koomen te stooren.

Op Lampong Samanca is in den jaare 1763 ook een pagger aangelegt, en dezelve door vijfthien man meede onder een resident tot hoofd beset, om het indringen en smokkelen der Engelse van Sillebar te beletten, welke post in den oorlog A°. 1781 verlaaten is, dog nu weeder bezet door 1 zergeant met nog 12 man.

Dit zijn al de etablissementen welke de Nederlandsche Compagnie alhier te Bantam heeft, en waarmeede dat geheele Rijk in gehoorsaamheid gehouden word.

De nabijheid van Batavia maakt dat hier niets te vreesen valt, en de armoede des Konings belet dat hij iets onderneemt. Dus 's Compagnies zeetel hier gerust is, en zonder de minste bloedstorting zoude dezelve zodanig een bestelling omtrend de Regering kunnen maaken als zelf goed vond, en zoo als best met derzelver intrest overeen quam.

Het land brengt eene menigte buffels, geijten, gevogelt en zelfs paarden en koebeesten voort, dog mijne verzameling van hetgeene de natuur-

lijke historie deeses Rijks aangaat nog zeer incompleet zijnde, dewijl er een lange tijd toe vereijscht word en ik ook met groote ongemakken te worstelen hebbe, zal ik alle deeze poinckten thans maar onaangeroert laaten.

DE PRODUCTEN DES BANTAMSCHEN RIJKS.

Het voornaamste product van Bantam is de peeper, dewelke meest aan de westzijde en in de bovenlanden gecultiveerd word. De boomen waar teegen de peeperranken opgroeijen, worden dadap genaamt. Zij worden op 6 à 7 voeten van elkander geplant en langs ijder derzelve groeijt een enkelde peeperrank, wijl het voor schadelijk gehouden word meerder teffens aan een boom te planten. Elke rank word gereekend van *een half* tot *een pond* peeper 's jaars, en meer te geeven.

Eenige peepertuijnen zijn onder het bestier van de grooten des lands, die haare wooning in de stad houden, de overige van particulieren, die hier en daar verspreijd, ook wel present op haare tuijnen huijsvesten.

Over dezelve zijn mandoors of hoofden aangesteld, aan dewelke het opzigt over het werk toevertrouwd word, en die toezien moeten dat elk inwoonder booven de 16 jaaren oud, vijffhonderd boomen onderhoud.

Hun salaris is een halve Spaanse reaal voor ijder bhara die gelevert word.

De winst die er de grooten of eijgentlijke leverantiers meede doen, is dat zij den gemeenen planter met kleedjes, amphioen, zout, aardewerken etc. betaalen, en alles zoo duur aanrekenen, dat hun de bahra qualijk op 4 Spaans te staan komt, die zij dan aan den Koning voor 7 à 8 gelijke Spaans leveren.

Alle de Bantammers booven de 16 jaaren oud, welke in de gebergtens woonen, daar de landerijen goed zijn tot de peeperteelt, zijn verpligt elk vijffhonderd boomen te onderhouden. Werd er aan die voorwaarde voldaan gelijk het behoorde, Bantam zoude ras (zelfs zonder behulp der Lampongs) drie en een halff millioen ponden peeper in een jaar kunnen opleeveren, daar 't thans de vijfde part van die som niet opbrengt. Zonder dezelve te affirmeeren, zal ik de reeden mijner stelling

aan den dag leggen. IJder planter zoude gemakkelijk, zoo veel als ik heb kunnen nagaan, een bhara peeper 's jaars van zijne 500 boomen kunnen leeveren, schoon het thans, volgens de jaarlijkse lijsten, de helft niet bedraagt, volgens welke het getal der planters ook maar ruijm 5000 koppen beloopt, daar volgens de bevolking van dit land (zie hier vooren) van de 45,000 koppen, welke aldaar in de bovenlanden stelle, ten minsten wel tien of twaalf duijzend tot de peeperteelt kunnen g'emploijeerd worden, hetwelk dan binnen eenige jaaren van dat gewenschte gevolg kon weezen, dat de recolte van die korrel op de voorgestelde hoogte gebragt wierd.

De oorzaak des vervals van de peepercultuure te onderzoeken is mij niet opgedraagen, en ook hier de plaats niet; dus het bij deeze reflexie laatende berusten, mij niet durf verstouten verder te gaan.

Hier word ook witte peeper gemaakt, na maate de compagnie dezelve benodigt is. Daartoe word de beste en grootste korrel uijtgezogt en in kalkwaater geduurende een paar daagen te weeken gelegt, waarna zij weeder in de zon gedroogt word, verliezende bij deeze preparatie haar schil, en gaande eenige heele korrels verloren, dus de quantiteit of swaarte veel vermindert, waarin de edele Compagnie den Vorst te gemoet komt, door die korrel dubbelt, te weeten dertig Spaanse reaalen de Bahra, te betaalen, daar de swarte (als gezegd) aan dezelve niet meer als 15 Spaans de bahra komt te kosten.

De handel in peeper is een ijder verbooden en dezelve mag alleen aan den Koning geleevert worden, uijt wiens pakhuijzen de Compagnie dezelve ontvangt.

De meeste peeper komt van de Lampongs. Uijt het geheele rijk zijn seedert dat 's Compagnies zeetel hier gevestigd is, geduurende de jongstleden 100 jaaren, circa 9000 bahra peeper jaarlijks door elkanderen geleeverd, waar onder een enkeld jaar (1724) van bij de 19,000 bahra, voorgegaan door een van ruijm 13,000 en gevolgd door een van c^a. 11,000 bahra. De leverantie derzelve is seedert den jaare 1775 maar eens, zijnde A^o. 1781, tot ruijm 11,000 bahra geweest, dog verminderde het jaar daarop weer tot 4500 bahra. Thans vermindert de leverantie zeedert eenige jaaren, zoodat in de jongste 5 jaaren niet meer als 28,930 bahra in het geheel, ofte ruijm 5500 bahra door elkanderen is geleevert.

De coffij groeijt alhier zo goed als op eenige plaats van 't eijland Java, maar dewijl den Bantammer aanbevoolen is zig eeniglijk op de peperteelt toe te leggen, is hem tevens ook verbooden dit product in grooter quantiteit in te zaamelen, als tot 's lands consumptie benoodigd is, zoodat er ook niet veel werk van die cultuure gemaakt word.

Met de Indigo is het eeven zo gelegen. In den jaare 1784 wierd de aankweek daarvan door Haar Hoog-Edelheedens aangepreesen, en in dat en het volgende jaar twee keeren leverantie van hetzelve gedaan, dog de soort met de prijs niet overeenkomende, en de Bantammer tot de nieuwe manier, te weeten om dezelve droog in stukjes te leeveren, niet dan met grooten teegensin kunnende gepersuadeerd worden, is daar verders geen mentie meer van gemaakt.

Reeds over twee honderd jaaren wierd er een groote quantiteit van die verff van Anjer geleevert, dog altoos in potten met water vermengd verkogt, gelijk thans nog geschied.

De handel die er teegenswoordig in gedreeven word, is gering, en verstrekt ten grootsten deele voor 's lands consumtie; een geringe quantiteit word er 's jaarlijks van na Batavia gevoert.

Bijaldien het land naa proportie van zijn uijtgestrektheid ook bevolkt was, zoude in de twee laatstgenoemde articulen metter tijd een voordeelige handel voor de Compagnie kunnen gedreeven worden, wanneer de cultuure daarvan aangemoedigt wierd.

In het Bantamsche zijn door Haar Hoog-Edelheedens in de jaare 1755 de suijkermoolens op vier stuks bepaald. Dezelve zijn geleegen op Carang Cerang, Tanjongkaijt, Catapang, en Salmoerang Soemoer, of Cramat; de twee eerste zijn tot een getrokken, en in 't generaal raaken zij alle in verval.

Bataviasche Chineesen huuren dezelve van den Sulthan, en leeveren hun suijker op Batavia aan de Compagnie, behalven eenige hondert piccols, die alhier door den pagter tot 's lands consumptie opgekogt worden.

De pienang is alhier beeter koop als op eenige plaats van het eijland Java. Jaarlijks worden er eenige millioenen ponden van na Samarang en na Batavia vervoerd, buijten degeene nog die gedroogd en in vier deelen gesneeden, dus bij het gewigt, verkogt worden, dewelke meest door de

Chineesen van Batavia van den pagter alhier worden opgekogt, om tot laading voor hunne jonken te dienen.

In het landschap Tjeringin en in dies bovenlanden is de qualiteit derzelve het beste, en groeijt zij in den meesten overvloed.

De beschrijving van die noot met dies nuttigheid tot naader uijtstellende, volgt in overvloed alhier de clappus- of cocosboom, waarvan Tjeringin meede de grootste quantiteit opleevert. Van desselfs vrugt, gedroogt zijnde, word aldaar een groote quantiteit olij gemaakt, waarvan een deel tot consumptie des lands verstrekt en een gedeelte, ofte ter sluijk door de bovenlanden ofte te waater, na Batavia ten handel vervoerd word.

De buijtenste schors derzelve, welk op zoo veele plaatsen van Indiën van een nuttig gebruik is, word alhier weggesmeeten, dog de binnenste harde schil dient om clappusdoppen en leepels van te maaken, welke door den smalle handelaar meede van hier na de hoofdplaats ter markt gebragt worden.

Van deezen boom word de touak getapt, zijnde een bekende inlandse drank, dewelke eenige daagen oud zijnde tot azijn door de inlander g'emploijeerd word, dog het in deugd of kragt niet haalt bij de Europeaansche.

Het sappanhout groeijt hier meede, dog er word niet veel van gekapt. Als men de gerugten geloof mag slaan, staan de bossen in de gebergtens vol van dat hout, dus het alleen den luijen aard der Bantammers is, en moogelijk de weijnige winst die zij er op vooruijtzien, waaraan toe te schrijven is dat het geen tak van negotie hier word.

Het weijnige dat er jaarlijks van gekapt word kost een Spaans 't picol, en word aan de Chineese jonken voor 3 rd^{s}. weeder verkogt op Batavia.

Cajoe soga is de bast van een boom, alsoo genaamt, welkers afkooksel dient om de batiks bruijn te verwen, en door de visschers tot het bruijn maaken van hunne netten ook veel gebeezigd word: hiervan word jaarlijks circa duijzend picols na de hoofdplaats vervoerd.

Sintok, poeassarie, en cattea, zijn boomen van welkers bast de inlander zig alhier meede bedient tot medicijnen en om te verwen, dog de quantiteit, die daarvan na elders vervoerd word, is niet noemenswaardig.

Er groeijt alhier een soort van gras genaamt pandang, waarvan de Bantammers vierkante matjes maaken, waaronder eene zeer fijne soort is, en die meede tot negotie voor de Chineese jonken dient.

De grofste soorten werden van poetjoek gemaakt, zoowel als de zakken, waarin de peeper gedragen word, en het zeildoek hunner prauwen.

Nipa nipa is een gewas, dat aan de stranden, vooral aan de oostkant van Bantam, veel gevonden word, en waarvan de cadjangmatten gemaakt worden, zoowel als van de poetjoek ook, dog eenelijk voor eijge consumptie, ten minsten zijn dezelve op Onrust en Batavia beeter koop als hier.

De blaaderen, waar meede zij hunne huijzen bedekken, worden atap genaamt en zijn de nipa nipa niet ongelijk, dog langer van gewas.

De rijst groeit hier meede in overvloed, en is voldoende tot consumptie van Bantams ingezeetenen, schoon de Koning eenige jaaren herwaards met eenige honderd coijangs, teegen dertig Rijxdaald[s]. de coijang, geadsisteerd wierd, dat thans, dewijl de Vorst de schatting die hem daar van opgebragt wierd, zoodanig vermeerderd heeft als boven vermeld staat, in het vervolg onnodig zijn zal, bijaldien hetzelve stand houdt ten minsten.

De capas of catoenboom moet meede onder de producten van Bantam gereekend worden, schoon de meeste van den overwal of Lampong en van Java word aangebragt, en de Koning tot suppletie aan het manqueerende nog 144,000 strengen jaarlijks van Java laat inkopen, 't welk hem door Haar Hoog-Edelheedens is toegestaan.

De vrouwen der Bantammers spinnen dezelve en weeven er vervolgens kleedjes van, waarvan een groot gedeelte na Batavia ten verkoop gevoerd word, dog zij evenaaren in deugd de Maccassaarse en Boegineese kleedjes niet, en krimpen sterk door het wasschen, schoon er anders nog al fijne onder gevonden worden, welke men hoog schat en die exorbitant duur verkogt worden.

Met de buffels word hier ook handel gedreeven door de bovenlanders, welke dezelve aan lieden, die van het Jaccatrase expres daar toe overkoomen, verkoopen.

Hun vet en huiden, gelijk ook hoornen en nagelen, ofte liever klau-

wen en zenuwen, is meede een tak van negotie tot laading voor de jonken dienende.

Dog al de opgenoemde handel word alleen door eenige particulieren gedreeven, die daar van monopoliën maaken, teegen een zeekere recognitie 's jaars aan den Koning, zoo dat den inlander de prijs gesteld word, en alle de profijten van dien handel buijten 's lands gaan.

Allerlij aardewerken voor de keukens enz. worden hier gebakken gelijk ook allerlij bloempotten en pijlaaren van zulke soorten als men die begeert, mits men nieuwe modellen begeerende, daarvan een afteekening geeft.

Zoo meede zijn hier diverse steenbakkerijen, dog de ongestadige aftrek derzelven is de reede dat er niet veel voortgang meede gemaakt wordt.

Kraal of kalksteen word alhier van Tjeringin, Anjer en p°. Limas en van de 1000 eilanden aangebragt en word jaarlijks een grooten quantiteid wittkalk vervaardigd, welke van hier na de hoofdplaats vervoerd word. Van het eijland p°. Panjang alleen zouden jaarlijks 10,000 zakken metzelkalk kunnen gelevert worden, indien er het vereischte werk van gemaakt wierd.

In de bogt van Bantam zijn diverse zoutpannen, waarvan het zout tot approvisionement van de Lampongse kust, zoo wel als voor eigen consumptie te Bantam voldoende is.

De capok groeit aan een hoogen regtstammigen boom, waar van de takken zig alle horisontaal booven den anderen uijtspreiden, en aan welke de vrugt hangt, zijnde, wanneer zij rijp is, een soort van boomwol, welke niet tot garen kan gesponnen worden, maar alleen dient tot het opvullen van matrassen en kussens.

Hier van geeven de bovenlanden een groote quantiteit en zouden jaarlijks meer als 2000 picols van hier kunnen gelevert worden, dog gemeenelijk word er 's jaars maar 100 picols van de hoofdplaats ge ijscht, voor de hospitalen; dewelke schoon gemaakt zijnde alhier vijf Rijxdaalders het picol kost en somtijds meerder.

De bindrottings werden meest van de Lampongs aangebragt, dog alhier groeijt een zoort van zeer lange bindrottings, welke tot hoofdtouwen aan de inlandse vaartuijgen gebruikt worden.

De bamboesen groeijen in groote meenigte in de Pontangse boven landen en van waar geheel Bantam van dit nuttig riet voorzien word, zonder het welke den inlander in een groote verleegendheid raaken zoude, dewijl het tot allerlij gebruijken g' emploijeerd word.

Dit land leevert ook nog wel eenige andere kleinigheeden op, gelijk allerlij gemaakte hoornwerk, kooper, lood en ijzerwerk, paling, clappusdoppen, touwwerk enz., waar van de gemeene inlandse zeevarende hun bestaan hebben, dog welke om het weinig belang dat er aan vast is niet noemenswaardig zijn.

Ziedaar dan alle de producten van Bantam waarmeede handel gedreeven word, en welke Bantam op zig zelven uijtleevert.

Het Rijk trekt tot consumptie, zoo voor zig als de Lampongs, allerleij chinase whaaren, exept zijde stoffen, Javaanse kleederen en allerlij drooge inlandse kruijden en medicamenten, de wortel van bancoedo (waarmeede hunne gaarens rood geverfd worden), grooven matties van Baviaan en andere Javase producten, als zoute eijren, uijen, djarak en catjang olij, en ligte houtwerken, ijzer, staal en eenige plaat koper, waar van zij tampatsierie en andere koperwerken maaken, die weeder uijtgevoerd worden, eenige kustgoederen en Bengaalse lijnwaaten, van welkers handel de Comp[e]. zeedert eenige jaaren afgezien heeft van weegens den slegten vertier, verders Javase en Chineese tabak, gember en meer andere goederen, waarvan den invoer nog thans jaarlijks vermindert, zoo omdat het land meer en meer ontvolkt, als om de zwaare regten op dezelve, en dat de monopoliën alles op zoo een exorbitante prijs brengen, dat de gemeente in dies gebruijk hoe langer hoe zuijniger worden.

VRUCHTEN.

Alle de vruchten die Bantam uijtleevert te beschrijven, zelfs op te noemen, is mij voor als nog ondoenlijk, waarvan de reeden op pag. 342 gemeld hebbe. Tot een compleete beschrijving daarvan diende een perzoonlijk onderzoek door het geheele land, hetgeen aan veele zwaarig-

heeden onderworpen is, en althans zonder speciaal protectie van hooger hand niet geschieden kan.

Dewijl er nogthans veele derzelve zijn, welke onder de handels producten behooren, zal ik van die zoorten eenige melding dienen te maaken, beginnende met de geene die in de meeste quantiteiten jaarlijks van hier na Batavia vervoerd worden.

De watermeloen, door den inlander samanca genoemt, groeit in groote meenigte aan de oostkant te Lonthar en Tanara en de omleggende plaatsen, van waar zij zoo wel naa Batavia als ook hier te Bantam ter markt gebragt worden.

De bidjitan is een der voornaamste, welke van hier met geheele prauws laadingen uijtgevoert word naa de hoofdplaats. Zij is zuuragtig van smaak, in vijf langwerpige vleesige deelen (ijder met een pit voorzien) van binnen verdeelt, zijnde elk met een vlies van den anderen gescheiden, en met een geelagtigen schil omtrokken. Deeze vrugt groeit niet aan de einden der takken, maar gelijk de nam-nam aan het hout derzelve.

De langsa is een soort van vrugten, veel gelijkenis hebbende aan de bidjitan, dog zuurder van smaak en ronder, zijnde met een dunder en geele schil omtrokken; zij groeijt aan groote trossen gelijk de druijven, dog zijn veel grooter van vrucht dan die.

De ranboetan werd meede in groote meenigte van de bovenlanden alhier ter markt gebragt en vervolgens na Batavia.

De soort derzelve is lang zoo goed niet als die men op Batavia heeft.

De linking, welke jaarlijks gedroogt van China door de jonken aangebragt worden, en door de Chineesen veel bij hun thee gebruijkt worden, groeijen hier in zoo een meenigte, dat de hoofdplaats meede van dien overvloed voorzien word.

De mangistan is de aangenaamste vrucht van de geheele Oost, en groeit nergens in grooter menigte als in het landschap van Tjeringin, alwaar men van de bovenlanders hondert stuks voor 3 à 4 duijten koopen kan, dog in het generaal is de vrugt hier klijnder als te Batavia.

De gandaria, om zijn aangenaam zuur en gelijen die van die vrugt kunnen gemaakt worden, als dezelve rijp is, en zijn nuttigheid tot het maaken van atjar, als de vrucht nog onrijp is, is zeer geacht, en word meede

van weegens de quantiteid welke hier van dezelve geplukt word, Bataviawaards ter markt gevoerd.

Van de pisang, in de West-Indiën bekend onder den naam van bananen, zijn alhier ontelbare soorten; de stranden zoo wel als de bovenlanden, zijn meest overal vervuld van die vrugt, gelijk ook sommige eijlanden.

Nog zijn de tjampeda, nanca, jamboesen, van veele soorten, jamblang, boea mente, zoete appelen, of oranjes, manienjos, alle vrugten welke van hier ter handel na de hoofdplaats uitgevoerd worden, dog geen van alle in zoo een groote quantiteid als de voor vermelden.

Verders vind men alhier nog de volgende vruchten, welke van weegens hun geringe quantiteid, of wel omdat er geen winst met dezelve te doen valt, meest in het land zelve verbruijkt worden, als:

De annanas, boea adap, boea docuko, boea gok, boea sau, blimbing van twee soorten, cloak, citroenen in zoort, canarie, cachou of boea monjet, doerian, gatip, granaatappel, jinkol, jamboebollen, koeranji, katappen, lonthar, mangas van veele dog meest gemeenste zoorten, zuure lemmetjes, malacca, madja, mekantjie, namnam, pompelmoes, papaija, soekong, salak, tjerune, tratte, timbol, tankoelon, vidara en nog veele andere soorten, waar van de meeste alleen met naame bij ons bekend zijn, maar ijder haar nut en eijgenschap hebben, dewelke beezig ben zoo veel mogelijk te onderzoeken, en in der tijd in een apart werkie hoope te beschrijven, zoo wel als de groentens en wortelen, welke den inlander tot spijze dienen, en de overige producten dezes lands, waar van nog niet gesprooken heb, zijnde de voornaamste en die hier in de grootste quantiteid gevonden worden:

Bankoeang (een zoort van knollen), boonen en erwten in zoort, camieri, waar van een olij geparst word, combili, een soort van aardakers, djali, een zoort van garst, djawa, een zoort van gierst, jagon of Turks kooren, in de West-Indiën bekend onder de naam van mahis of maijs, laboe en obien van veele soorten, katjoenda, daar een zoort van meel van gemaakt word, talas, rebong, of het hart des bamboes, jantong, of de bloem der pisang, geligon, waar de Chineese tanquee van maaken; en veele andere groentens, als gonda, kolentang, tange, pa-

tola, kelor, baijang of spinagie, gelang of porcelijn, alor of zeekraal botor, paparie en zoo voorts.

Ik zwijge van de Europeese groentens, welke hier zo wel als op Batavia en het geheele eijland Java door zouden prospereeren, bij aldien er moeijte toe gedaan wierd.

PRODUCTEN EN VRUCHTEN DER LAMPONGS.

Het grootste deel der producten geeven de Lampongs meede, maar niet in zoo een groote meenigte, ook word er door de Lamponger aldaar zoo een groot gebruijk niet van gemaakt als hier.

De clappus, pinang vind men er wijnig; zij word ter planting dikwils van hier met haare prauwen vervoerd.

De peeper aangaande, die word vandaar in grooter meenigte aangebragt, als van Bantam zelve, zoowel als de capas, welke vandaar ten verkoop van Bantam word overgebragt, tot duijzend picols en meer 's jaarlijks, dewelke oudtijds aldaar 1 Rd^s. de picol plagt te kosten, dog thans alhier, van weegens de swaare pagt, van 4 tot 5 Spaans verkrijgt word, en somtijds tot 7 Sp^s. gereezen is.

De bindrottings groeijen er in de beneedenlanden zonder cultuure, en meenigvuldig, aan de kant van Samanca is haar qualiteid vijftig p^r. c^o. beeter. De oostkant van Lampong geeft rottings van 2 vadem, en minder lengte, dog in haar boovenlanden zijn zij eeven zo goed, als de Samancase, hoewel niet in zoo groote quantiteid.

Van de eene en andere soort van dit riet werden er jaarlijks 100 tot 150 laxas hier aangebragt, waarvan een gedeelte tot gerief van Batavia vervoerd worden.

Er groeijt ook op dezelve wijze een menigte handrottings op de Lampongs, dog men vind er zelden fraaije onder, dewijl de inhaalige Lamponger zijn tijd tot rijpdom niet afwagt, om dezelve af te snijden, hetgeen de reeden is dat een fraaije handrotting alhier exorbitant duur opgevijlt word.

Er word dus wijnig van dat riet uijt Bantam na Batavia vervoerd, dog

de voorbij passeerende scheepen die naa China gaan, voorzien zig van de posthougers nu en dan van die waar, om op China te verhandelen.

De Lamponger plant ook rijst, dog maar even zoo veel als tot eijgen gebruijk noodig heeft, zoodat er bij slegte gewassen aldaar een groot gebrek aan dien korl is, en daarenteegen op andere tijden een groote overvloed.

Langs de kusten, zoo van Bantam als de Lampongs, word een groote meenigte vis gevangen, waarvan ik de soorten naader zal verhandelen.

Van de Varkenshoek tot aan Lampong Serampong vooral, werd er jaarlijks een groote meenigte Ikan combon gevangen, door de visschers welke expres tot die vangst van hier met hunne praauwen overvaaren, en aldaar geduurende de weste winden, in stil waater, gerust kunnen vissen, en gemeenelijk ijder een laading van die vis gezouten terugbrengen. Dus gezouten werd zij ikan peda genoemt, en door de smallen handelaar opgekogt, om geduurende den slegte tijd der quaade mousson, wanneer den visscher tot Batavia het uijtloopen door 't swaar weer belet word, de gemeente aldaar dan meede te voorzien.

Tot Tjeringin, Laboean, gelijk ook in de bogt van Lampong Samanca, werd op seekere tijden van het jaar ook een groote meenigte pampus, of bauwal, zijnde een zoort van schol, gevangen, welke gezouten en gedroogd zijnde vandaar naa Bantams hoofdstad ter markt gebragt werd.

Een ontelbaare meenigte van kleine visjes, genaamt ikan trie, word er zo hier als op de Lampongs gevangen. Zij worden met zout bestrooijd, in de zon gelegd tot dat zij half verrot zijn, wanneer zij te zaamen gestampt of gekneed worden, totdat zij eene zeekere consistentie gekreegen hebben, en vervolgens tot ronde koeken geformeerd. Aldus word dat deeg onder den naam van trassie verkogt, en in de meeste inlandse spijzen, in steede van zout, gebruijkt.

Onder deze preparatie worden somtijds garnalen en andere visjes vermengd, die anders ook wel apart in de son gedroogd worden, naadat zij met zout waater een wijnig opgekookt zijn.

In oude tijden plagten er van Bantam tot sestig prauwen te gelijk voor Batavia ter visvangst uijtgerust te worden, om aldaar aan het gebrek te suffieeren, en de gemeente van visch te helpen voorzien. Wier-

den er thans 60 praauwen aan de hoofdplaats geleend, dan zouden er alhier niet veel meer overblijven.

De vogelnesjes vallen op Bantam zoowel als de Lampongs, nogthans heb ik onder het eerste hoofddeel daar geen melding van willen maaken, omdat de grootste partij van laastgemelde kust alhier aangebragt word.

Te Calambaijang, in de bogt van Samanca, word de eerste soort gevonden, zijnde sneeuwwit en zo goed als die van Riouw. 's Koonings weege legt aldaar een hoofd, die het toezigt op die waar heeft en ze alhier aan zijn Vorst moet leeveren, teegens een willekeurige belooning, doch die er ter sluik ook wel eenige handel meede drijft. De Vorst ontdoet zig onder de hand van de geene die hij niet tot zijn eijge gebruijk aanhoud.

De tweede en derde soort, schoon de handel in dezelve meede strikt verbooden is, worden meest ter sluijk door de Chineesen opgekogt, en bij klijne partijen of te waater of door het gebergte na Batavia vervoerd. De quantiteid die het land jaarlijks opleeverd, schatte ik op c^a^. 2 à 3 picol extra witte, en c^a^. 6 of 7 van de andere soorten; dog er is geene seekere bepaaling op te maaken.

En valt op Lampong Samanca en daar omstreeks nog een soort van gemeene vogelnesjes, die daar voor 20 à 25 rijxd^s^. 't picol worden ingekogt, en somtijds 100 rd^s^. op Batavia gelden, wanneer de jonken er om verleegen zijn.

Zij zijn swart en vol vuijligheid en veeren; schoon gemaakt zijnde blijft er wijnig van over, nogthans pretendeeren sommige Chineesen dat zij meer versterkend zijn als de witte, en op sommige plaatsen in China zeer duur verkogt worden.

De quantiteid derzelve, die alhier ingevoerd word, is zeer gering, zoodat er of niet veel vallen moet, of de Lamponger een andere uijtweg daer meede weet te vinden.

De agar agar is een zeegewas, dat oud zijnde en aan de lugt g'exponeerd, steenagtig word, en met er tijd zelf geheel tot steen verandert. Nog zeer jong zijnde werd het gewassen en gedroogd, tot zoo lange het zagt en wit geworden is; aldus werd het door de Chineesen in haar kort gekookt, gelijk ook de Tripangs, zijnde een zoort van zeeslakken,

die men in Straat Sunda langs de Lampongse kust, en voornamentlijk aan het Princen eijland en de westkant van Bantam met de handen vangt, of met puntige stokken prikt, en dus leevendig in groote ijzere potten kookt, vervolgens koud geworden zijnde opensnijd, en van hun binnenste, bestaande meest in zeezand, ondlost, en die dan in de zon gedroogd word.

Beide, de tripangs en agar agar, worden bij de Chineesen voor een groote lekkernij gehouden en door hun bij 't vertrek der jonken pikolswijze opgekogt.

Op Lampong Toulang Bauwang werd ook stofgoud gevonden, welke thans meest door de Palembangers in de boovenlanden werd opgekogt.

In de jaare 1750 wierd er aan twee Bataviasche burgers, in naame SCHIMMELPENNING en TIELEMAN, verlof gegeven, er een goudgraverij op te rigten, op voorwaarde van al het goud aan de Comp. te zullen leeveren voor 7 Sps.[1] het Reaal swaarte, dog de eene spoedig overleeden zijnde, en de wijnige voortgang welke er door den anderen met dat werk gemaakt wierd, gelijk ook de opgekomene troebelen in dat landschap bij de Bantamsche rebellie, zijn de reeden, dat die goudgraverij in zijn geboorte is blijven steeken.

Nogthans is er drie à 4 maalen door den Resident aldaar ter quantiteid van 3 à 400 Realen te gelijk van dat mineraal 's Comp^s. weegen ingekogt, voor 7 Sp^s. het Reaal zwaarte, waarvoor de Koninginne daarenbooven haar regt betaald zijnde, bestaande in de helft der winst ofte meerder waarde (volgens de Essaij), hetzelve na Batavia vervoerd is. Thans word, gelijk hier vooren gezegt, het meeste, zoo niet alle, aan de Palembangers teegen amphioen en andere whaare verruijlt, hetwelk door 't geringe guarnizoen dat aldaar legt niet kan verhindert ofte nagegaan worden.

Met olijphantstanden werd eeven zo gehandelt. Zij zijn door de geheele Lampongs heen te bekoomen en er was voor den particulieren handelaar wel winst meede te doen, was het niet dat het blinde bijgeloof beide Bantammer en Lamponger belette dezelve in haar vaartuig

---

[1] 1 Mark is 9 Reaal of 8 Once.

te laaden, of zij zouden bij de minste zwaare wind niet manqueeren, die tanden over boord te smijten. Dus er een ander uijtweg meede gevonden word, en dezelve door Palembangers of anderen tot een geringe prijs opgekogt worden.

In voorige tijden werd alhier grooten handel gedreeven in damar ofte inlandsche harpuijs. In den jaare 1734 wierd er een reedelijke quantiteid van derzelve aan de Comp^{e}. geleevert, tegens 1 Rijxd^{s}. 't picol. Teegenswoordig schijnt er van dien tak van handel geen werk meer gemaakt te worden, hetwelk aan gebrek van volk toe te schrijven is.

Hiervan zijn 2 zoorten, de eene genaamd damar catja, welke fijnder is en meest tot Lampong Poeti en Toulang Rauwang valt, de andere enkeld damar genaamt vind men overal.

Het is een zoort van gom of harst, welke uijt een zeekere boom druijpt en dus door den inlander bijeen gezameld word.

De damar catje word het meest gezogt op Java tot het maaken van batiks, en voor 4 tot 8 Sp^{e}. Reaalen 't picol verkogt, daar zij te Lampong niet meer dan 1 à 2 Sp^{e}. geld. Van dezelve zoude gemakkelijk 1000 picol en van de gemeene soort 4 à 5000 picol 's jaars kunnen bijeen gebragt worden, als er meer werk van gemaakt wierd, dog thans werd er op zijn best 100 picol van de eerste en 2 à 300 van de tweede zoort in de rijkste jaaren ingevoert.

Al dien handel (gelijk hier vooren in de beschrijving van Lampong Toulang Bauwang gezegd hebben) enkeld door de strandvolkeren, wiens landerijen tot den peeperteeld oneijgen zijn, geschiedende, kan zulks, wat men ook voorgeeft, niet tot nadeel der peepercultuure strekken; want te praetendeeren, dat die lieden hooger opgingen verhuijzen, was een goed middel om geheel de Lampongs te beroeren, en soude geensins tot het doel gaan, dewijl er toch wel dienen te weezen die den planter voorzien van benodigtheeden om hem zijn peepercultuure zonder afleiding te laaten waarneemen, en daarvan zijn de beneedenlanders zedert onheugelijke tijden in posessie.

De berg bij den inlander Radja Bassa genaamt, welke aan de oostkant van de Lamp. kust legt, leevert ook zwavel uijt. In den jaare .... wierd de Kooning door de Hooge Regeering verzögt, daarvan een

proef te willen neemen, dog het bijgeloof heeft wederom belet dat die onderneeming eenige voortgang maakte, dewijl de eerste gravers zwaare ziektens ondergaan en eenige zelfs er de doot bij gehaald hebben, zoodat er verders niet aan gedacht is.

Dat de Lampongse bergen nog andere mineraalen in zig bevatten is zeeker, en wel onderzoekers waard. Men vind te Toulang Bauwang de goudsteen en allerlij andere gecouleurde steendjes, zeer doorschijnende, en welke zo bijaldien zelfs niet onder de edele gesteentens kunnen gereekend worden, nogthans wel voorbooden van fijnder soort zouden kunnen weezen; de natuur immers formeert niets in een ogenblik.

Ziedaar, zoo veel in mijn gering vermoogen is, hetgeene tot nog toe omtrent dit rijk heb kunnen te weeten koomen beschreeven. Uijt alles wat hier vooren gezegd is aangaande de producten van 't Koningrijk Bantam, zal men genoeg ontwaaren dat het land groote rijkdommen in zig bevat, en de Schepper hetzelve rijkelijk voorzien heeft met wat hetzelve noodig is om een florisant Koningrijk te weezen. Dog de Asiatische Regeeringsvorm waaraan hetzelve onderworpen is, belet den voortgang van alle goede onderneemingen, bij gebrek van een billijk toezigt.

Het zou den beklaagenswaardigen Bantammer tot een geluk strekken, bij aldien hij zig onder een gematigder Regeering bevond, die zig toelijde om het land te bevolken, en niet alleen den handel op te beuren, maar ook de vrije kunsten en weetenschappen den ingang verleende.

Wanneer men de oude tijden van Bantam, toen de Europeansche Natiën voor het eerst in de Indias aanlandden, vergelijkt bij de tegenwoordigen armoedigen tijd, dan staat des menschen verstand stil voor den Almagtigen God, die rijken formeert en weeder vernietigt naa zijnen wil, en door weegen welke voor het menschelijke vernuft verborgen zijn.

Van de grootste handelplaats der Oost, is het geworden tot een wooning enkeld der elendigen.

Omringt door alles wat de goeddoende Natuur een schepsel kan schenken, leeft de Bantammer als een andere Tantalus, hongerig en dorstig naa al wat hij ziet, dog onmagtig om zig te verzadigen.

Hoe gezegend zoude tot in hunne laatste nageslagten de naam zijn van die geenen, die zoo veel duijzende zielen uijt het stof, waarin zij zig

wentelen, opbeuren en dit zooveel rijkdommen in zig besluijtende landschap, zoo niet tot zijn voorige luijster, dan toch tot een gelukkiger staat dan de tegenwoordige konde brengen.

Met deezen wensch ten voordeele van dit landschap, dat mij door een zeevenjaarige inwooning in hetzelve lief en als eijgen geworden is, besluijte ik deeze beschrijving.

Bantam, den 11 Maart, 1787.

TABELLE VAN DE SULTANS DIE TE BANTAM GEREGEERD EN VAN EENIGE DIENAREN DER COMPAGNIE DIE ALDAAR HET GEZAG GEVOERD HEBBEN VAN HET JAAR 1682 TOT 1786, MET OPGAVE VAN DE PEPERLEVERANTIE, OPGEMAAKT UIT DE PAPIEREN VAN JONKHR. JAN DE ROVERE VAN BREUGEL.

JAREN.	SULTANS.	COMMANDEURS EN GEZAGHEBBERS.	CAPITEINS.	BAHREN PEPER.	AANMERKINGEN.
1682	ABOE NAZAR ABDUL CAHAR.	FRANÇOIS TAK.	JOAN STRUIJS.		
1684		HARMEN WANDERPOEL.	W. DE RUIJTER.		
1685		EVERHARD VAN DEN SCHUURE.	J. LOKHORST.		
1686		ERNST RAUST. H. VAN BUIJTENHEIM.	JAN DE MOOR.		
1687	ABOEL FALAL MOHAMED JACHIN, oudste zoon van den voorgaanden.	JOAN LEEN VAN SON.			
1688				6210	
1689	ABOEL MOCHAZAN MOHAMED ZEINOEL ABIEDIN, broeder des voorgaanden [1].	LOUIS DE KEIJZER.	JACOB DE HARDER.	4740	
1690			ADOLF WINKELER.	8493	[1] Deze Sultan is de eerste die den heer Gouverneur-Generaal met den titel van *Vader* toegesproken heeft.
1691			WILLEM CUFFELER, Luit.	5132	
1692 [2]		EDM. VAN STERREVELD [3].		7534	
1693				7309	[2] In dit jaar overleed Sultan AGONG te Batavia.
1694		H. WANDERPOEL.		11563	
1695				10736	[3] Met oneer opgeroepen in 1694.
1696		ZACHR. ROMAN.	RIJKLOFF VAN GOENS, Capt. Luit. [4]	13726	[4] Die in 1699 in eene expeditie tegen Succadans overleed.
1697				14585	
1698				11236	
1699			WILLEM ROELING, Lt. [5] DITTLOFF BLADT.	11002	[5] In arrest opgezonden.
1700				13097	
1701				13410	
1702		JAN VAN VELSEN.	C. F. VAN BERGEN.	8945	

1703				7142
1704		BITTER VAN REEDE.		5508
1705			VAN THEELEN, Luit.	9804
1706		GUILLAUME WIJS.	Lt. HOLIJZER (obiit), L. HOHENSCHILD.	7930
1707			NIEUWERSLUIS, Capt.	9529
1708			J. RIDDEL.	12001
1709		G. F. BEILWITS.		8979
1710				7385
1711				9803
1712				7305
1713		EDMOND BUIJK.		10196
1714				8767
1715				9985
1716			PHILIP VOOGEL [6].	8566
1717				8899
1718				10084
1719			JAN LE GRAND, Luit [7].	13115
1720 [9]		ARNOLDUS VAN TETZ [10].		12226
1721				14355
1722			MART. HOGERWERF [8].	12915
1723		JOSUA VAN ARREWIJNE [11].		13207
1724				18825
1725				10810
1726				8216
1727		JAN SAUTIJN (na vooroverlijden van den beroemden RIJKERT HEERE).	J. C. KUFFELER.	8714
1728				8165
1729			H. DUURVELT.	9432
1730			. . RENGERS.	7184
1731	ABOEL FATACH MOHAMED SIEFACH ZEINOEL	M. DE GRAAF, provisioneel.		8149
1732	ARIEFIEN, oudste zoon des voorgaanden. Zijne	J. C. VAN GALLONESSE [12].	. . SMOUT . . WIJNTIES, Luit.	7788
1733	vrouw, de Ratoe SARIEFA, deed hem in 1748			9783

6 Hij werd in 1719 vervangen, op des Sultans weigering hem langer in zijn paleis te ontvangen.

7 Deze werd insgelijks in 1722 door den Sultan *verstoten!*

8 Werd in 1727 benoemd als hoofd der militie in Bengalen.

9 In dit jaar werd ter volbrenging eener geheime Commissie hierheen gezonden, met rang boven den Gezaghebber, de Adv.-Generaal Mr. PETRUS VUIJST.

10 Werd in 1723 Gouverneur en Directeur van Banda.

11 In 1727 tot Gouverneur van Makassar benoemd.

12 In 1734 benoemd tot Commandeur van Mallabar.

JAREN.	SULTANS.	COMMANDEURS EN GEZAGHEBBERS.	CAPITEINS.	BAHREN PEPER.	AANMERKINGEN.
1734	door Haar Hoogmogenden op haar verzoek	JACOB ROMAN [13].		8859	[13] In 1736 Boekhouder-Generaal.
1735	naar Amboina verbannen, en werd daarom,		AUGS. REPPEL.	10984	
1736	na ook den voorzoon van haren man, Pan-	C. VAN RIEL.		6848	
1737	gerang GOESTI naar Ceilon te hebben doen		G. VAN GREUNINGEN.	7061	
1738	verbannen, Regentes. Twee jaren later trof	H. HOLSTEIN.	W. VAN WERKHUIJSEN.	5957	
1739	haar om de ontstane rebellie hetzelfde lot en			12428	
1740	werd de Pangerang ARYA ADI SANSIKA, na		B. VAN DER SLUIJS.	8062	
1741	het Rijk van de Edele Compagnie in leen te			13888	
1742	hebben ontvangen, Koning onder den naam	AART. JANSZ. PEEPER.	JURGEN VON THAL.	8941	
1743	van			9919	
1744		Mr. JACOB VAN DEN BOSCH [14].	J. C. WENDSCHOE.	8187	[14] Werd in hetzelfde jaar Raad van India.
1745		ANTON. EVT. MEDER.	P. BROUWER.	9951	
1746 [15]				8018	[15] In dit jaar werd het garnisoen vergroot
1747				9017	en kwamen er 4 Kapiteins, als ook een Lieute-
1748		G. T. FALCK.		7698	nant-Kolonel en Majoor in den tijd der rebellie.
1749			J. FLEISCHELD.	11914	
1750	ABOEL MOCHALI MOCHAMAT WASIHALEMIN,			10824	
1751	die aan den tot Kroonprins verheven Pang.			1761	
1752	Goesti het Rijk afstond, die als	J. VAN SUCHTELEN.		7289	
1753	ABOEL NAZAR MOCHAMAD de regering aan-	H. VAN OSSENBERG [16].		6420	[16] Werd in 1760 Gouverneur van Java.
1754	vaardde.			6898	
1755				4552	
1756				2525	
1757				6574	
1758 [17]				5467	[17] In dit jaar werd het lijk van den naar
1759				9009	Ambon verbannen Sultan van daar aangebragt
					en statelijk begraven.
1760 [18]		H. P. FAURE.		8817	[18] In dit jaar overleed de geabdiceerde Sultan.
1761			VAN BERCHEM.	6297	Zijne goederen werden door H. Ed. Mogenden
					aan de Kroon toegewezen.

1762			JACOB GANS.	5443
1763		Mr. THOM. SCHIPPERS.		6757
1764				4540
1765		J. REYNOUTS.		10395
1766				3953
1767				8719
1768			..LIMBERG.	13070
1769				10368
1770				11672
1771				11968
1772				11056
1773			G. W. HEINRICH.	5684
1774				12885
1775			J. H. F. NEEFF.	7770
1776				6106
1777	ABOEL MAFACHIER MOCHAMAT ALIE OEDIEN, zoon des voorgaanden.			9444
1778				3840
1779		CARPENTER VAN WESTERBEEK.		5376
1780		L. N. MEIJBAUM.		7645
1781		W. C. ENGERT.		11046
1782				4464
1783				2927
1784			BARENT VAN DER KLAASHORST.	9952
1785				6075
1786				5512

DE RESIDENTIËN VAN LAMPONG TOULANG BAUWANG EN LAMPONG SAMANCA.

	Lampong Toulang Bauwang	Lampong Samanca
	In 1736—1737 ontstond aldaar een verschil tusschen de Palembangers en Bantammers, waarom Haar Hoog Edelens het goedvonden daar in 1737 in commissie heen te zenden den Boekhouder REINIER DE KLERK en er een Pagger aan te leggen, die Valkenoog genoemd werd.	
1737	REIJNIER DE KLERK. Op verlangen van den Koning opgeroepen.	
1741	GEORGE BOVEN. Item opgeroepen.	
1742	ALEX. VAN DER WERP.	
1749	HK GROENENDIJK, die zijn post verlaat en weer vervangen wordt door	
1761	ALEX. VAN DER WERP. Geplaatst op Po. Lagoendi. In 1752 Resident van Palembang.	
1752	KRIJN LAVEN, in 1755 met de gantsche bezetting om de ongezondheid van Po. Lagoendi weer naar Toulang Bauwang verplaatst.	
1760	WM. SCHOESTER, Adsistent. Liet in 1766 het Hoofd des Konings aldaar vermoorden en werd in arrest opgevoerd.	
1763		WILLEM WANDELAAR, Assistent, eerste Resident in 't nieuw aangelegde fort De jonge Petrus Albertus.
1766	GIJSBERTI HODENPIJL.	
1768	J. C. STEENHUIJZEN.	
1770		HANS WIEBENS.
1771	JAN VAN ACHEM.	
1772		JACOB HENGELMEIJER.
1774	WILLEM WANDELAAR.	
1778	LEONARD. LAMB. MATTHIJSZEN.	
1780		AM. VAN DER STER, Assistent, die de post in 1782 om de nabijheid der Engelschen en de daarop voorgenomen expeditie verlaat.

SOMMARIUM TOT 1783 INCL.

		OVERLEDEN.
7	Sultans.	
37	Commandeurs en Afgezanten	11
32	Capiteins (Cm. Ca.)	18
12	Residenten van Toulang Bauwang	2
4	Residenten van Samanca.	

PEPER in 96 Jaren 843388 Bahren, 's jaars door elkaar 87857/24 bahr.
ofte voor geld.......12,650,820 Spaansche Realen.

DE LAATSTE INVESTITURE

VAN EENEN

BANTAMSCHEN SULTAN.

In het artikel "Bantam in 1786" wordt de toenmalige Sultan ABOEL MOFACHIR MOHAMED ALI OEDIEN, naar het leven geschetst[1]. Hij stierf onverwacht en kinderloos in 1802, en nu moest de Hooge Regering een' opvolger kiezen. Het blijkt niet of zijn oudere broeder RADJA MANGALA, die naar Banda verbannen was, toen nog leefde, en evenmin of deze Prins, die door VAN BREUGEL genoemd wordt "de meest geregtigde tot de kroon" [2] kinderen had die in aanmerking konden komen. Wat hier van zij, de Hooge Regering besloot de kroon op te dragen aan Pangeran MOCHIDIEN, waarschijnlijk de jongste broeder des Sultans, door VAN BREUGEL Pangeran MOCHI genoemd, en door hem beschreven als "vreedzaam en stil van aard en bij Europeaan en inlander genoeg bemint" [3].

De Raad extra-ordinair WOUTER HENDRIK VAN IJSSELDIJK, werd als gezant naar Bantam afgevaardigd, om Pangeran MOCHIDIEN tot Sultan aan te stellen en te kroonen. De gezant was vergezeld van eenige aanzienlijke militaire en burgerlijke personen, van weerbare detachementen te voet en te paard en van een troep muzikanten. Zoo lang hij te Bantam was, verschenen nu en dan oorlogschepen op de reede, waarschijnlijk om luister bij te zetten aan het gezantschap en den indruk te maken dat de Compagnie over veel magt kon beschikken. Een Secretaris (de Heer VAN HEEKEREN) bevond zich in het gevolg van den

[1] Nieuwe volgreeks, D. I, bl. 153 en 154.

[2] Ibid bl. 117 en 155.

[3] Ibid bl. 156.

Heer VAN IJSSELDIJK om een naauwkeurig dagregister te houden van zijne verrigtingen.

Dat dagregister, door Zijne Excellentie den Minister van Koloniën ter beschikking van het Instituut gesteld, wordt thans opgenomen in zijne Bijdragen. Men heeft bij het nemen van dat besluit niet voorbijgezien, dat het stuk meer beuzelingen dan gewigtige bijzonderheden bevat, maar men heeft het evenwel der plaatsing waardig geacht, eensdeels als een vervolg op de beschrijving van Bantam, die wij aan den Heer DE ROVERE VAN BREUGEL te danken hebben, en ten anderen als eene episode uit het politieke bestuur der Oost-Indische Compagnie, die wel reeds in 1798 jure was opgeheven, maar in 1802 in Indië nog voortleefde, zoowel in de denkbeelden der inlanders, als in het gansche zamenstel van beginselen en vormen van regering.

De omstandigheid evenwel, die inzonderheid bij het Instituut heeft gewogen, is dat de in dit dagregister beschrevene investiture de laatste is waardoor een Bantamsch Sultan is op den troon geplaatst; het is de laatste flikkering van eene lamp, gedoemd om weldra onherroepelijk te worden uitgedoofd. Slechts zes jaren later werd het kasteel de Diamant, waar de Heer VAN IJSSELDIJK in September 1802 het sein gaf tot het drinken van zoo vele "glaasjes van vriendschap," het tooneel van eenen verraderlijken moord. De Hollandsche Commandeur DUPUY werd, met eenige andere Europeanen, op last des Sultans vermoord, terwijl zij zich ambtshalve in het paleis bevonden. Van dat oogenblik was het lot der Bantamsche dynastie beslist; hunne magt, aanvankelijk binnen naauwere grenzen beperkt, hield geheel op in 1818; zij vertrokken als vrijwillige bannelingen naar Soerabaja, alwaar, weinige jaren daarna, de laatste hunner kinderloos stierf.

De stad Bantam, reeds sedert lang als handelsplaats door Batavia overschaduwd, werd door de voornaamste ingezetenen verlaten, al spoedig na den val van het vorstenhuis, hetwelk gedurende vier eeuwen binnen zijne muren had gewoond. De zetel van het gewestelijk Bestuur werd verplaatst naar Serang. Daar, waar het fort Speelwijk, uit zijne zes en vijftig kanonnen, het weleer vermaarde *Scerbesoeang*, het paleis der Bantamsche Koningen, bedreigde, ziet men sedert eene halve eeuw niets

meer dan vormloze puinhoopen met weelderig onkruid begroeid. Doodsche stilte heeft het gewoel der Bantamsche hofhouding, den welluidenden, hoezeer eentoonigen, klank des gamelangs en het dienstgeroep der Hollandsche schildwachten vervangen. *Sic transit gloria mundi.*

Het dagregister van den Heer IJSSELDIJK vermeldt met belagchelijken ernst, al de beuzelachtige bijzonderheden van het bepaalde *ceremonieel;* het laat geen der talrijke kanonschoten onvermeld, die ter zijner eere of ter gelegenheid van zijne zending werden gelost. Zeer veel hiervan zou aan den hedendaagschen lezer hebben kunnen bespaard worden, maar dan zou het verhaal zijn eigenaardig karakter verloren hebben; de investiture van den laatsten Bantamschen Sultan moest, dus meende men, hier aan onze lezers gegeven worden, zoo als zij door eenen, soms vervelenden, maar altoos naauwkeurigen ooggetuige is op het papier gebragt.

In het dagverhaal wordt met eenigen ophef gesproken van de rijke sieraden der Bantamsche Vorsten; het lot dier voorwerpen verdient nog vermelding.

In het jaar 1842 overleed te Soerabaja de laatste mannelijke afstammeling van het verbannen geslagt; de overgebleven *pretiosa* werden in het openbaar verkocht, na vooraf te zijn *gesloopt*, waarschijnlijk om voor te komen het misbruik hetwelk door bedriegers kon worden gemaakt van voorwerpen van dezen aard, aan welke zich eenig prestige hecht. Uit een regeringsbesluit van den 12den April 1843 blijkt, dat de veiling dier voorwerpen heeft opgebragt de som van *f* 6865.

Eene verzameling van Oostersche handschriften, niet minder dan 346 boekdeelen beslaande, almede herkomstig van de nalatenschap der Bantamsche Vorsten, is door het Gouvernement ten geschenke gegeven aan het Bataviaasch Genootschap [1]. Het ware te wenschen dat tot klaarheid werd gebragt of zich daaronder iets bevindt belangrijk voor de wetenschap.

---

[1] Zie Verhandelingen, XIX, pag. LXXV en volgg.

DAGVERHAAL VAN HET GEBEURDE GEDUURENDE HET PLECHTIGE GEZANTSCHAP VAN WEEGENS DE HOOGE REGEERING VAN NEDERLANDSCH INDIEN, IN DE MAANDEN AUGUSTUS EN SEPTEMBER 1802, TER GELEGENHEID DER AANSTELLING EN KROONING VAN DEN SULTAN VAN BANTAM, DOOR DEN WEL EDELE GESTRENGE HEER WOUTER HENDRIK VAN IJSSELDIJK, RAAD EXTRA-ORDINAIR VAN NEDERLANDSCH INDIEN, VERZELD VAN DEN COLLONEL TIT. CHARLES ETIENNE VAUGINE EN DEN LUITENANT COLLONEL VON GUTZLAFF, — DE EERSTE ALS GENERAAL ADJUDANT EN DE TWEEDE ALS COMMANDANT DER TROUPES. — EN ALS MEEDE GECOMMITTEERDENS DEN VISITATEUR GENERAAL JACOB ANDRIES VAN BRAAM, DEN OPPERKOOPMAN TIT. ABRAHAM FAURE, DEN KOOPMAN JOHANNES ADOLPH HAM, DEN ONDERKOOPMAN JUSTUS HENDRIK VAN HEEKEREN ALS SECRETARIS DER COMMISSIE EN DEN ONDERKOOPMAN JAN ROBERTUS VAN SPRANG.

Donderdag den 26sten Augs., ten half zeven uuren den heer Commissaris en Plenipotentiaris door de Opperkooplieden EKENHOLM en VOGELAAR, als daartoe van wegens Hun Hoog Edelhedens de Hooge Regering gecommitteerd, van desselfs wooning afgehaald en ter vergadering binnengeleid zijnde, wierden aan zijn Wel Edele Gestr. door zijn Hoog Edelheid den Heere Gouverneur-Generaal de tot deeze Commissie betrekkelijke papieren ter hand gesteld, waarna Hun Hoog Edelhedens Zijn Wel Edele Gestrenge collegialiter begeleidden tot buiten de Waterpoort, en aldaar onder toewensching eener gelukkige reise afscheid neemende, wierd zijn Wel Edele Gestrenge tot aan boord van de ter rheede gereedleggende Bark *Nieuw Levendaal*, geconduiseerd door voorm. Opperkooplieden EKENHOLM en VOGELAAR; ontvangende zo van het casteel, als aan boord komende van de gem. bark en tot deese Commissie meede behoo-

rende Goerap [1] de Snavel het salut van 21 schooten, gelijk meede de honneurs van de aan boord van de bark zig bevindende dragonders en grenadiers, en de militairen aan boord van de goerap, paradeerende het volk van beiden de vaartuigen in het wand.

De gecommitteerdens EKENHOLM en VOGELAAR door den Heer Commissaris voor hun geleide bedankt zijnde, vertrokken onder het ontvangen van het gewoon salut van boord, gelijk ook de waarnemende Commandeur DE FRIJN, welke Zijn Wel Edele Gestrenge meede begeleid had met de Capitains ter zee BRUGMANS en BAGGERS.

De differente onder vreemde vlaggen ter rheede leggende scheepen salueerden den Heer Commissaris en wierden met 9 schooten bedankt.

Ten half tien uuren het anker geligt hebbende en sein hier van aan de goerap gedaan sijnde, salueerde het casteel met 17 canonschooten, die van hetzelve met gelijke schooten bedankt wierden, edoch terwijl het stil wierd en de wind tegen liep waaren ten ½ 11 uur genoodzaakt het anker weder te laaten vallen.

Des avonds ten half agt uur weder sein aan de goerap doende, ligten het anker, en gingen onder-zeil, wanneer ten 10 uur digt onder de eijlanden het anker lieten vallen.

Vrijdag 27 Aug^s^., ten 5 uur des ochtends, na het doen van sein aan de goerap en het slaan der reveille weder onder zeil gegaan zijnde, zeilden ten 6 uur bewesten de eilanden; waren de voorige avond door de sterke stroom veel om de noord gedreven; ten 7 uuren de Kuijper passeerende, wierden gesalueerd met 13 schooten door de aldaar leggende equipagie van het Hamburger schip ...., Cap^n^. ARENDS en bedankten met 9 schooten; den ganschen dag zonder eenige ontmoeting met een labber koelte voortzeilende, waren genoodzaakt door stilte des agtermiddags ten 5½ uur ten anker te gaan, hebbende de eijlanden Poele Babij, Poele Panjang en Poele Madie digt voor ons, ankerende de goerap nevens ons.

Zaturdag 28 Aug^s^., des morgens de reveille geslagen wordende, kreegen zwaare regen en wind uit de wal, waardoor de briek zodanig op

---

1 غوراب Goerab, een vaartuig welks voorsteven in een snavel uitloopt, die tot boegspriet dient. RED.

deszelvs anker reed, dat het cabeltouw brak. Zo dat men aenmerkelijk terug dreef, dat continueerde tot dat een geheel nieuw touw wierd ingestooken; ook veroorzaakte de sterke wind dat de tent van de groote schuit wierd afgeslagen, die egter spoedig wierd hersteld.

Ten halv twaalf uuren kreegen een prauw aan boord met den ARIA SOEBA WIEROE, overbrengende de complimenten van den Pangerang MOCHIDIEN en den Heer Commissaris eenige ververschingen aanbiedende; ook deed voorm. ARIA de complimenten van den Pangerang BAGGOES ISHAAK en den Heer BEIJNON.

Des agtermiddags ten halv zes uur ontving den Heer Commissaris een briev van den even gem. Gouverneur tit^{r}. en Commandeur BEIJNON, waarin Zijn Edele te kennen gaf reeds met de Pangerang MOCHENDIER en verscheidene rijkxgrooten, beneevens de Heer PINCHETTE en andere heeren, onderweg geweest te zijn, ter aflegging van het welkomst compliment aan den heer Commissaris en verdere heeren; edoch dat de doorgaande westen wind en de ver afgelegenheid van de vaartuigen hun had genoodzaakt weder te moeten terug keeren, alzo geen apparentie was weder binnen te kunnen komen; en dat Zijn Edele van zints was, wanneer door bijkomende omstandigheden niet wierd verhinderd, deeze reize op morgen te hervatten.

Des avonds wierden als gewoonlijk de vlaggen neergehaald en de taptoe geslaagen.

Zondag den 29sten Aug^{s}., des morgens 6 uur, vlaggen bijgehaald en op zijn tijd reveille geslagen; ten 12 uur deeden sein aan de goerap om anker te ligten en gingen te zamen onder zeil met een westen wind. Moesten tegens een uur door de sterke stroom weder afhouden, tot onder Poele Babij; tegens drie uur gingen weder over staag en passeerden ten 5½ uur Poele Madij, latende ten 6 uur het anker vallen ter rheede van Bantam, wanneer van het casteel Speelwijk wierden gesalueert met 21 schooten, gelijk meede van de goerap, welke voor ons was geankerd, en deeden het contra salut met 19 schooten; ook salueerde de goerap het casteel en wier bedankt met 15 schooten.

Des avonds kreegen nog drie prauwen met ververeching aan boord, die op beiden vaartuigen wierd uitgedeeld.

Maandag 30 Augs.; des morgens regenachtig weer zijnde, continueerde dit zodanig dat den heer Commissaris resolveerde aan den heer Gouverneur titr. en Commandeur BEIJNON per missive te berichten, dat zijn Wel Edele Gestr. denzelven exouseerde van het aan boord komen, ter aflegging van deszelvs visite van verwelkomst, eerstens uit hoofde voorschr. en anderdeels dat de geringe ruimte aan boord en het plaatshebbend ruwe weer niet toeliet zijn Edele benevens de Princen en Rijkxgrooten eenigzints naar behooren te ontvangen.

Des middags ten 11 uur wierden op order van den heer Commissaris de aan boord van de brik zijnde dragonders, onder geleide van Capn. GERLACH afgescheept, en kort daarna de grenadiers, arteleristen en musikanten, waar van per missive aan den Commandeur BEIJNON wierd kennis gegeeven, met verzoek om aan de goerap mede zoo spoedig mogelijk vaartuigen te zenden, tot het debarquement van de aldaar aan boord zijnde Wurtembergsche jagers en inlandsche troupes; wijders dat Zijn Wel Edele Gestrenge wenschte dat door hem Commandeur eenige geschikte vaartuigen ter afhaal van zijn Edele en verder bijhebbend gezelschap wierden gezonden. Tegens 2 uur het weer eenigsints handzamer zijnde vond den heer Commissaris goed van niet na de vaartuigen te wagten, maar met de schuit van boord te vertrekken, hetgeen direct wierd bewerkstelligt, wordende Zijn Wel Edele Gestrenge na het neerhalen der vlag en wimpel van de brik *Nieuw Levendaal*, onder het paradeeren van de scheeps equipagie in het wand, gesalueerd met 21 schooten, gelijk dit zelvde bij het passeeren van de goerap *de Snavel* wierd geobserveerd. Op de bank genaderd zijnde stapten in een Inlandsch vaartuig over, en kwamen tegens halv 4 uur voor het fort Speelwijk aan de wal, alwaar gerecipeert en verwelkomt wierden door den Gouverneur titr. en Commandeur BEIJNON, den Pangerang MOCHIDIEN, Opperkoopman PINCHETTE, Fiscaal HARTINGH, Scriba NEEFF en verdere Compagnies dienaren; de sleutels van het casteel als meede der kruitkamer wierden door den Gouverneur titr. en commandeur aan den heer Commissaris aangeboden, die dezelve aan Zijn Edele terug gaf.

Tegens halv zes uur vertrokken in de daartoe gereedstaande koetsen na het voor den heer Commissaris en gezelschap ten huijze van den Op-

perkoopman PINCHETTE geapprobeerd logement, ontvangende aldaar de complimenten van verwelkomst van de reeds aan de wal zijnde officieren der troupes; wordende door Zijn Wel Edel Gestrenge aan hun de tafel voor heeden avond en voortaan geoffereerd.

Dingsdag 31 Aug^s., des morgens ten 3 uur, wierd op requisiet van den heer Commissaris aan Zijn Edele door een plegtig gezantschap, aan welkers hoofd den Rijksbestierder zig bevond, aangeboden, de kroon en andere Rijksornamenten, welke door Zijn Wel Edele Gestrenge, als een eigendom geconsidereert wordende van de E. Comp^e., wierd geaccepteerd, om te toonen dat deselve het oppergezag thans over het rijk van Bantam was uitoeffenende, met bekendmaking aan het gezantschap dat die ornamenten ter zijner dispositie zouden blijven, tot dat over het bestier van het rijk nader door de Hooge Regering zoude zijn gedisponeert, ten einde dezelve als dan ter hand te stellen aan die geenen, welke tot het bestuur van hetzelve mogt worden verkoozen; edog terwijl Zijn Wel Edele Gestrenge geen geschikte plaats ter berging van die ornamenten in deszelfs verblijf had, gelastte Zijn Edele deselve in 's Konings paleis te doen bergen onder verantwoording van den Rijksbestierder. Wijders wierd door den heer Commissaris eene afzonderlijke conferentie gehouden met de Pangerang MOCHIDIEN, de Rijksbestierder en andere Rijksgrooten, waarvan het effect door Zijn Wel Edele Gestrenge bij desselvs rapport wordt verhandelt.

Des nademiddags wierd door den heer Commissaris en verdere heeren gecommitteerdens eene visite afgelegt bij den Commandeur BEIJNON, en het casteel Speelwijk met dies gebouwen ende daarom leggende wallen bezichtigd, dewelke men in het algemeen bevond in een vrij bouwvalligen en juist niet zeer zindelijken staat te zijn; doch het hospitaal daar en tegen in een zeer goede order.

Woensdag 1 Septb^r., weder eene conferentie door den heer Commissaris met de Princen en Rijksgrooten gehouden zijnde, wierd het resultaat daar van per Comp^s. missive aan den Hoog Edelen Heer Gouverneur-Generaal en Raaden van India op Batavia bekent gemaakt; ook vond Zijn Wel Edele Gestr. goed om reedenen Zijn Edele daartoe moveerende, om de met de Commissie alhier gekomen Inlandsche militairen

onder geleide van den Luitenant ULTMAN en andere officieren op morgen weder met de goerap *de Snavel* na Batavia af te zenden, en hiervan per geleide briev aan Zijn Hoog Edelheid den heer Gouverneur-Generaal kennis te geeven, alsmeede dat Zijn Wel Edele Gestr. den Cap^n. WINKELMAN op deszelvs verzoek had gepermitteerd alhier tot retour van de Commissie te vertoeven; — wordende van dit laatste den brigadier SANDOL ROIJ, door den lieutenant Collonel GUTZLAFF meede kennis gegeven. — Wijders wierd den gezaghebber van de goerap *de Snavel* gelast zo mogelijk spoedig te retourneeren, en het noodige drinkwater voor de alhier thans guarnisoen houdende militairen mede te brengen.

De Collonel GUTZLAFF te kennen gegeven hebbende dat met het einde der maand de militairen eenige gelden zoude benoodigt zijn, ter vooruit verstrekking, en wel ingevolge eene door denzelven overgelegde nota ter somma van Rijkxd^s. 376; — zoo is door den heer Commissaris met den Gouverneur tit^r. en Commandeur BEIJNON overeengekomen, dat Zijn Edele deese voorschieting zoude doen in alhier gangbaar geld, en daar van na Batavia onder aan rekening van dit bedragen kennis zoude geven, wordende den Secretaris VAN HEEKEREN, door zijn Wel Edele Gestrenge gequalificeerd de voorn. somma van Rd^s. 376 zilver, onder quittantie te ontvangen, en aan den Collonel GUTZLAFF af te geven, waar aan dan ook is voldaan geworden.

Des agtermiddags kwam alhier ter rheede ten anker 's lands brik van oorlog *de Echo*, onder commando van den Capitain Lieutenant VAN KERVEL.

Donderdag 2 Septb^r., des morgens ½ 10 uur, wierd eene particuliere conferentie gehouden door den heer Commissaris met den Pangerang MOCHIDIEN, en vertrok des avonds van den rheede met de geëmbarqueerde Inlandsche militairen de goerap *de Snavel*, — ook gaf dien dag de Capitain Lieutenant VAN KERVEL door den officier kennis aan den heer Commissaris van deszelvs arrivement; — waarop door Zijn Wel Edel Gestr. den Gouverneur tit^r. en Commandeur is gelast als gewoonlijk denzelven Capitain Lieutenant VAN KERVEL met deszelvs arrivement te doen complimenteeren, terwijl reeds te voren door Zijn Wel Edele Gestrenge aan den Commandeur van de bark *nieuw Levendaal*

order was gegeeven om bij arrivement van 's Lands brik aan den gemelde VAN KERVEL het commando van de rheede over te geven en te salueeren met 15 schooten, gelijk ook mede den Gouverneur tit^{r}. en Commandeur BEIJNON om van het casteel Speelwijk met even veel schooten te bedanken als waarmede het salut van meergemelde brik *de Echo* zoude geschieden.

Vrijdag den 3^{den} Sept^{r}., deeden den heer Commissaris en verdere heeren een tourtje na het koninklijke lusthuis Sikardië, alwaar gerecipeert wierden door den Pangerang MOCHIDIEN, die het gezelschap alhier op een dejeuné onthaalde. Dit huis is zeer vermakelijk in het midden van eene groote vierkante vijver gelegen en zoude, wanneer zindelijker onderhouden was, tot een aangenaam verblijf kunnen dienen.

Zaturdag den 4^{den} Sept^{r}., niets bijzonders voorgevallen.

Zondag den 5^{den} Sept^{r}., des namiddags, ontving den heer Commissaris depeches van wegens Hun Hoog Edelhedens de Hooge Regeering, dienende in antwoord op de missive door Zijn Wel Edele Gestr. gepasseerde Woensdag 1 September afgezonden, waarna Zijn Edele ten eerste met den Pangerang MOCHIDIEN een afzonderlijk conferentie hield. En ging men des avonds met het gezelschap en alle present zijnde officieren, op verzoek van den Gouverneur en Commandeur BEIJNON, bij Zijn Edele in het fort Speelwijk soupeeren, alwaar zig ook lieten vinden de Pangerang MOCHIDIEN en eenige zoons van den overleden Vorst en de Rijksbestierder.

Maandag den 6^{den} Sept^{r}, wierden de door den heer Commissaris gecoucheerde acte van Investiture, die van den Kroonprins en de proclamatie wegens de troons successie aan Hun Hoog Edelhedens ter approbatie afgezonden.

Dingsdag den 7^{den} Sept^{r}., de dag zijnde welke door den heer Commissaris was bepaald tot de plechtige kennisgeeving aan de Bantamsche Hofgrooten van de dispositie van Hun Hoog Edelhedens met opzigt tot de troons successie, zoo wierd daarbij geobserveert het volgende door Zijn Wel Edele bepaald ceremonieel:

Het fort Speelwijk, als een door de Comp^{e}. aan haar gereserveert territoir, bepaald zijnde tot die plechtigheid, was aldaar alles in voege door

den heer Commissaris aan den Gouverneur tit[r]. en Commandeur was gelast ter receptie der Commissie in gereedheid gebragt, in zelver voege als bij de aankomst op Bantam had plaats gehad;

Ten 8 uuren des morgens de rijtuigen des overledene Konings in behoorlijke order en gereedheid gebragt zijnde, voor de wooning van den heer Commissaris, stapte men in dezelve en nam de trein een aanvang, als:

1°. De Bantamsche piekeniers en schutters naer 's lands gebruik gekleed, doende in het marcheeren verscheidene salvos;

2°. De musikanten van het Bataviasch guarnisoen en twee trompetters der dragonders, blazende en speelende een marsch;

3°. Een detachement van 24 dragonders, gecommandeert door den Lieutenant MASCARIN;

4°. Een koets bespannen met zes paarden, gereeden wordende door een koetsier van den heer Commissaris en voorafgegaan door deszelvs loopers, alle in Zijn Wel Edele Gestr. groot leverije, — in de koets was gezeten de heer Commissaris VAN IJSSELDIJK en Zijn Wel Edele Gestr. Adjudant-Generaal den Collonel tit[r]. VAUGINE; — naast de koets reeden te paard de Lieutenants en Adjudanten LE FEBER en WIENTAI, en twee ordonnanees der dragonders, — marcheerende ter wederzijde derzelve 34 grenadiers als lijfwacht, geleid wordende door de vaandrigs RITTER en WEGHELLER;

5°. In de tweede koets de Lieutenant-Collonel VON GUTZLAFF en de visitateur generaal en gecommitteerde JACOB ANDRIES VAN BRAAM;

6°. De Opperkoopman tit[r]. en gecommitteerde ABRAHAM FAURE en de Capitain der dragonders WILLEM GIJSBERT GERLACH;

7°. De Capitain CAREL WINKELMAN en de Coopman en gecommitteerden JOHAN ADOLPH HAM;

8°. de Onderkoopman en Secretaris der Commizsie JUSTUS HENDRIK VAN HEEKEREN en de Onderkoopman VAN SPRANG;

9°. De Chirurgijn-Majoor JACOB VAN DER LINDEN en de Lieutenant DE PENASSE; doende voor deezen dag bij de bij deeze plechtigheid adsisteerende militairen als adjudant dienst, de expres daartoe benoemde Lieutenant der jagers VOLLENHOVEN;

De trein van het huis vertrekkende ontving het salut van 21 schoo-

ten door de digt bij de woning van den heer Commissaris geplaatste Bantamsche artillerij;

Het fort de Diamant passeerende wierden 19 schooten gedaan;

Aan het fort Speelwijk genaderd zijnde, wierden aan de Valbrug gespecificeerd door den heer Gouverneur tit^r. en Commandeur BEIJNON, de niet in dienst zijnde officieren en de Bantamsche dienaren, wordende weder van dit fort eèn salut van 19 schooten gedaan; nadat de dragonders en musikanten de valbrug en het fort waren overgemarcheerd, volgde den heer Commissaris en verdere gecommitteerdens; aan weerzijde marcheerde de voorm. grenadiers, en opgeslooten door de Wurtemburgers. Van de poort van het fort tot de wooning van den commandeur was de grond naar gebruik gedekt met wit lijnwaat, en paradeerde het guarnisoen van het casteel binnen de poort;

In het huis van den Commandeur gekomen zijnde, plaatste de heer Commissaris zich op eene in het midden geplaatste canapé, staande ter wederzijde deszelvs Adjudanten, — agter de canapé de twee ordonances en deszelvs eijgene domistiquen; — verders plaatse zich de heer Gouverneur tit^r. en commandeur aan zijn Edele rechterhand, blijvende aan de linker eene stoel leedig voor den Pangerang MOCHIDIEN. De heeren Gecommitteerden en verder gezelschap namen hunne zitplaats over en weder, laatende om den andere eene stoel leedig voor de verwagt wordende Princen van den bloede. Na eene poos zittens wierd door eene der adjudanten de aankomst van den Prins MOCHIDIEN aangekondigd met den Opperkoopman PINCHETTE, welke dezelve had geconduiseert. Zijn Hoogheid was gezeten in een fraaije koets en wierd gevolgd door de Princen van de bloede, Rijksbestierder en Rijksgrooten, alsmeede de pajoongs van Staat, waarop de Onderkoopman VAN HEEKEREN en VAN SPRANG zich na de valbrug van het fort begeeven hebbende Zijn Hoogheid recipieerden, ontvangende een salut van 13 canonschooten, — binnen de poort wierd dezelve ontvangen door de Opperkoopman tit^r. ABRAHAM FAURE en Koopman HAM en aan den kruisweg door den Gouverneur tit^r. en Commandeur BEIJNON en visitateur Generaal VAN BRAAM, wordende Zijn Hoogheid verwelkomt aan de stoep van des Commandeurs woning door den heer Commissaris en de Collonels, waarna de

heer Commissaris Zijn Hoogheid bij de hand nam en zitplaats aanwees aan desselvs linker hand; na een wijl tijds gezeten te hebben communiceerde de heer Commissaris aan den heer Gouverneur tit'. en Commandeur BEIJNON en de heeren van de Commissie, dat Zijn Wel Edele Gestr. van wegens Hun Hoog Edelhedens de Hooge Regeering benoemd zijnde tot Commissaris en Plenipotentiaris aan het Hof van Bantam, met last van na hoogstdeszelfs bevinding de zaaken omtrent de throonssuccessie op de best mogelijke wijze te reguleeren, Zijn Wel Edele Gestrenge als nu het genoegen had hun te kunnen communiceeren dat deszelfs verrigtingen de approbatie van Hun Hoog Edelhedens hadden mogen wegdragen; dat wijders ingevolge de door Zijn Wel Edele Gestrenge gedaane voordragt, Hun Hoog Edelhedens hadden gelieven goed te vinden om daartoe moveerenden reedenen, den Pangerang MOCHIDIEN te doen aanstellen tot Sulthan van het Banthamsche rijk, als mede den Pangerang ALIE OEDIEN tot Kroonprins, met verdere qualificatie hunne Hoogheedens in deeze hunne nieuwe waardigheden op de plechtigste wijze te installeeren;

Waarna Zijn Wel Edele Gestrenge den voorm. Pangerang MOCHIDIEN zeer zierlijk in de Maleidsche taal aanspreekende, Zijne Hoogheid van de dispositie van Hun Hoog Edelhedens mede kennis gaf. Denzelve tevens op eene treffende wijze de belangens van de Compagnie en het Bantamsche rijk aanbeveelende, met herinnering zijner verpligting aan de Compagnie voor eene zo gunstige dispositie ten zijnen opzigten; wordende vervolgens de Princen van den bloede Rijksbestierder en Rijksgrooten van deeze keuze bij deeze mede plechtig kennis gegeeven, met recommandatie om voormelde Pancherang MOCHIDIEN en Pangerang ALIE OEDIEN in hunne nieuw te verkrijgene waardigheeden de verschuldigde eere en respect te bewijzen, met last om eerstgemelde voor eerst te noemen Pangerang Ratoe MOCHIDIEN. Hierop complimenteerende den heer Commissaris in het particulier den dikwijls gem. Pangerang MOCHIDIEN, met de apparentie tot de throonsuccessie; — hetgeen door de andere gecommitteerdens en verder gezelschap meede gedaan wierd, hetwelk door Zijn Hoogheid in gepaste termen met dankbetuigen wierd beantwoord. Na het gebruik van een glas morgenwijn, thee en gebak wierd door den heer Commissaris

de linkerhand gepresenteerd aan voormelde Prins MOCHIDIEN, denzelven geleidende in desselvs koets, ontvangende de Commissie in het heengaan deselve honneurs als bij de aankomst in het fort Speelwijk, en nam de trein in voege voorm. deselve in order in acht, — behalven dat als nu in de eerste koets geplaatst waren den heer Commissaris en den Pangerang MOCHIDIEN, in de tweede den heer Gouverneur titr. en Commandeur BEIJNON en den Adjudant-Generaal Collonel VAUGINE en in de volgende koetsen de heeren der Commissie, ijder met een Prins van den bloede bij zich.

Aan het fort de Diamant genaderd zijnde, wierd het salut gedaan met 19 schooten en ging de heer Commissaris en Pangerang Ratoe MOCHIDIEN benevens verdere heeren door de voor dat fort halt gemaakt en een ranquet geformeert hebbende militairen binnen; — alwaar gerecipeert wierden door den Opperkoopman PINCHETTE; alhier gepresenteerd sijnde thee en gebak en morgenwijnen wierd onder het gebruik van een glas wijn de Pangerang MOCHIDIEN gecomplimenteerd met de betrekking van het Koninklijk paleis, — vervolgens wierden door den Rijksbestierder aan den heer Commissaris aangebooden de sleutels van hetzelve en dezelve door Zijn Wel Edele Gestr. aangenoomen zijnde, stelde Zijn Wel Edele Gestrenge deselve onder gepaste termen de Prins MOCHIDIEN ter hand, waarna op zilvere schenkborden gepresenteerd wierden twee gouden flessen met rosenwater gevuld, waarmede de heer Commissaris den Prins over en weer en verdere heeren en Princen elkander naar 's lands gebruijk besproeijden. Nadat de heer Commissaris Zijn Hoogheijd de Princen van den bloede en Rijksbestierder teegens heeden avond ter maaltijd had genoodigd, wierd door Zijn Wel Edele afscheid genoomen, ontvangende de Commissie in het heengaan deselve honneurs als bij de aankomst, en wierd de heer Commissaris thuijswaart begeleid door den Rijksbestierder en eenige hofgrooten.

Des avond tegens half negen uuren door een der ordonances de aankomst van den Prins geadverteerd zijnde (Zijn Hoogheid had uit hoofde van bezigheeden zijn excus gemaakt niet vroeger van de vriendelijke invitatie van den heer Commissaris te kunnen profiteeren) zo wierd Zijn Hoogheijd aan de koets gerecipeerd door de Onderkoopman VAN

HEEKEREN en VAN SPRANG, eenige passen binnen de deur door den Commandeur BEIJNON en den Visitateur-Generaal VAN BRAAM, welke Zijn Hoogheid begeleden tot bij den heer Commissaris, de welke Zijn Hoogheid aan deszelvs regter ende door dien Prins meedegebragte gelievste dochter des overleedene Conings, Ratoe LATAFI, aan de linkerhand plaaste, wordende bij het inkomen gesalueerd met 15 schooten en het speelen der musikanten.

Onder het vrolijk gebruik der avondmaaltijd wierden de volgende conditiën gedronken en saluten gedaan:

1°. Zijn Hoog Edelheid den heer Gouverneur-Generaal benevens de Wel Edele Gestr. Raaden van Indiën 21 schooten.

2°. Den heer Commissaris, en den Pangerang Ratoe, 19 schooten.

3°. De Ratoe LATAFI en den heer Gouverneur tit^r^. en Commandeur BEIJNON, 13 schooten.

4°. De heeren van het Gezantschap, de ten comptoire Bantam bescheidene dienaren en de aan tafel zich bevindende Javasche grooten, 13 schooten.

5°. De vergelukking van den Pangerang Ratoe MOCHIDIEN tot apparente throonsopvolger, 13 schooten.

6°. De spoedige herstelling van den Pangerang ALI OEDIEN, 13 schooten.

7°. Bestendige vreede en vriendschap tusschen de Comp^e^. en het Bantamsche rijk, 21 schooten.

8°. De bloei en welvaart van 's Comp^s^. koophandel en de Bantamsche peper culture, 21 schooten.

9°. De absente Familiën, 9 schooten.

10°. Een glaasje van vriendschap;

wordende, zo onder het gebruik der maaltijd als daarna, door de musikanten van het guarnisoen verscheidene stukken gespeeld. Na het eindigen der maaltijd en het neemen van het behoorlijk afscheid wierd den voorm. Prins op dezelvde wijze als gerecipieerd was, uitgeleide gedaan; Dien zelvden avond zijn ook depeches aan den heer Gouverneur-Generaal afgezonden, alsmeede een verpraijbrief van het in Straat Sunda gearriveerde Hollandsch schip *de Jonge Wilhelm*, Capitain RIEKELS, van Amsterdam.

Woensdag 8 Septr. heeft de heer Commissaris en verdere heeren des morgens eene wandeling door Bantam gedaan, en bezigtigd de aan zeestrand geleegen thuijn van den Commandeur BEIJNON, wordende aldaar ter dejeuné onthaald, waarna mede eene visite wierd gemaakt bij den Fiscaal HARTINGH.

Tegens 10 uur vertrok van de rheede 's lands brik *de Echo*, die van de bark *nieuw Levendaal*, met 15 schooten gesalueert en van de wal bedankt wierd met dezelvde schooten als dezelve gedaan had, wordende vervolgens door de gemelde bark de standaart weder als Command. der rheede opgezet.

Donderdag 9 Septr. Ingevolge de vriendelijke invitatie van den Pangerang Ratoe MOCHIDIEN, wierd des morgens door den heer Commissaris met denzelve en de heeren van het gezantschap een tourtje gedaan naar de bazaar Serang, leggende circa 11 palen van de hoofdnegorij Bantam, alwaar dien Prins een dejeuné had laten gereed maken. Naar het voorkomen der legging, welke zeer vermakelijk is en alwaar de rivier van boven af vaarbaar is, is het op die plaats en zelve veel nader hij het comptoir zeer gezond, dat men onder anderen zoude kunnen opmaken uit de abondantie van de aldaar wonende inlanders en ongemeen veele kinderen, die men op Bantam zeer weinige ziet.

Tegens halv tien uur aan de woning van den heer Commissaris geretourneerd zijnde, en den Prins nog een wijl tijds aldaar vertoevt hebbende, wierd Zijn Hoogheid na het neemen van afscheid na het Koninglijk paleis geconduiseert door den gecommitteerden VAN BRAAM, FAURE, VAN HEEKEREN en VAN SPRANG; welke Zijn Hoogheid in huis geleid hebbende van hem afscheid naamen, wordende door Zijn Hoogheid op eene minzaame wijze voor hun geleide bedankt.

Des agtermiddags door den heer Commissaris verzeld van den Collonel VON GUTZLAFF en den gecommitteerden HAM, Secretaris VAN HEEKEREN, eene wandeling gedaan wordende op de Passeebaan, te gelijk opneemende de plaats welke in order gebragt wierd tot de plechtigheid der krooning, zo kwam den Prins MOCHIDIEN, van de presentie van den heer Commissaris geinformeerd zijnde, uit deszelvs paleis, complimenteerende den heer Commissaris en verdere heeren zeer minzaam, hun Ed.

tevens aanbiedende eene wandeling te maken over en ter bezigtiging der wallen rondsom het kasteel de Diamant, dewelke men in een aller bouvalligste staat en niet aanmerkelijks daar op vond, als verscheidene zeer groote, edoch meest thans onbruikbaar stukken Hollands en Engels geschut, onder anderen een, in A°. 1596 gemaakt in den Haag, met het Enckhuijser wapen voorzien.

Vervolgens bood de Prins ook de bezigtiging aan van het paleis, hetwelk, indien het zindelijker bewoond wierd, voor fraaij kan gehouden worden. Den heer Commissaris en verdere heeren voorts afscheid van Zijn Hoogheid neemende, wierden door hoogstdezelve tot buiten de poort uitgeleide gedaan.

Des avonds ontving de heer Commissaris depeches van Hun Hoog Edelhedens met terugzending van de geapprobeerde door Zijn Wel Edele Gestr. ontworpene papieren.

Vrijdag 10 Septbr. Des avonds circa 5 uur is den heer Commissaris met de Commandeur BEIJNON na het koninklijke paleis gereden ten einde eene conferentie te houden met de Prins MOCHIDIEN, waarvan het effect mede bij het rapport wordt verhandelt; betrekking hebbende tot de Commissie naar de Lampongs.

Zaturdag 11 Septr. des voormiddags committeerde de heer Commissaris de heeren VAN BRAAM, FAURE en de Secretaris VAN HEEKEREN om de rijksgoederen en ornamenten op te nemen en na te zien; 't welk geschied en hier van behoorlijke notitie geformeerd sijnde, zo wierd dezelve door den heer Commissaris voor den overgave en den Pangerang voor den ontvangst, ten overstaan van gem. gecommitteerden, geteekend en gezegeld, gelijk mede des nademiddags door den heer Commissaris de Opperkoopman PINCHETTE en de Translateur KOOL gecommitteerd zijn om den geëligeerde Sulthan, onder de aflegging van de gewoone complimenten, te presenteeren de acte van Investiture en te vragen wanneer 't Zijn Hoogheid gelegen soude komen, die na resumtie en rijpe overweging te teekenen; dewelke Zijn Wel Edele Gestrenge bij retour rapporteerden, dat Zijn Hoogheid had betuigd daartoe bereid te zijn, en verzogt zulks op morgen voortgang te laten neemen, als vermeenende den inhoud wel verstaan en begrepen te hebben.

Des avonds kreeg de heer Commissaris rapport dat de goerap *de Snavel* in het gezigt was; ook ontving Zijn Wel Edele Gestr. depeches van Batavia en depecheerde eene missive aan den heer Gouverneur-Generaal; nog is dien dag als te vooren op quitantie van den Secretaris VAN HEEKEREN, van den heer Gouverneur titr. en Commandeur BEIJNON ontvangen Rds. 155, zilver geld, en zulks aan den Collonel GUTZLAFF volgens quitantie ter distributie aan de inlandsche artilleristen en jagers afgegeeven.

Zaturdag 12 Septr., den dag welke bestemd was tot de teekening en bezeguling der acte van Investiture, verscheenen des morgens ten 8 uur 4 afgezanten ter afhaling van den heer Commissaris en verdere heeren van het gezantschap, met dewelke Zijn Wel Edele Gestrenge en gecommitteerdens onder het ontvangen van het gewoon salut van 's Konings casteel en verscheide salvos van de voor de rijtuigen marcheerende Bantamsche soldaten, zich na het hof begaf, zijnde door Zijn Wel Edele Gestr. goedgevonden alle verdere plechtigheeden voor dezen dag agter te laaten, uit hoofde van de preparatiën voor de krooning welke op morgen zal plaats vinden. In het casteel de Diamant aangekoomen zijnde, wierd Zijn Wel Ed. Gestr. door den dikwerf gemelde Pangerang Ratoe MOOHIDIEN aan het rijtuig op de minzaamste wijze gerecipieerd, en binnen den dalm geconduiseerd; gezeten zijnde, wierd door den heer Commissaris de acte van Investiture aan de heeren gecommitteerdens die deselve nog niet geleezen hadden voorgeleezen, tevens hun communiceerende dat Hun Hoog Edelhedens hadden gelieven goed te vinden Zijn Wel Edele Gestrenge nog te qualificeeren om alleenlijk met de Vorst en Gouverneur titr. en Commandeur en de Rijksbestierder de secreete acte voor de Kroonprins Pangerang Ratoe ALI OEDIEN te onderteekenen; edoch dat Zijn Hoogheid, Zijn Wel Ed. om daartoe moveerende redenen had voorgesteld om zulks niet door den Rijksbestierder te laten doen, met te kennen gave van over dat poinct nader aan Hun Hoog-Edelhedens geschreeven te hebben en waarop Hoogstderzelver dispositie was verwagtende.

Zijn Wel Edele Gestrenge vervolgens Zijn Hoogheid afgevraagd hebbende of de acte van Investiture wel had geleezen en overwogen, en

denzelven op eene zeer treffende wijze nogmaals aan desselvs verplichtingen herinnerende, en Zijn Hoogheid afvraagende of thans in het aanhooren van het Opperweesen en in het bijzijn van den als toen present zijnde Opperpriester omhoog gehouden wordende alcoran, aannam de vervulling van voorm. acte, en bereid was dezelve te onderteekenen en met het koninklijk cachet te bezegulen, wierd zulks met ja beantwoord, waarop deeze acte zoo door den g'eligeerden Sulthan, den heer Commissaris en den heer Gouverneur tit[r]. en Commandeur BELJNON, de heeren van het gezantschap en den Opperkoopman PINCHETTE en den Rijksbestierder en Princen van den bloede en Rijksgrooten onderteekend en gezeguld wierd, terwijl de heer Commissaris den dag van overmorgen bepaalde tot de teekening der twee andere actens, chargeerende den Translateur KOOL deeze teekening tot effect te doen brengen. Na het gebruiken van een kopje thee en eenig gebak nam de heer Commissaris deszelvs afscheid, wordende door den Prins uitgeleide gedaan, ontvangende dezelvde honneurs als bij deszelvs komst. Dien dag is ook ter rheede gearriveerd de goerap *de Snavel*, en door de gezaghebber FRANSSEN van deszelvs aankomst bij den heer Commissaris kennis gegeeven, als meede dat met de goerap waren gearriveerd de geschenken en eenige van Batavia geëischte benodigtheden, welk een en ander op order van den heer Commissaris wierd aan de wal gebragt.

Maandag 18 Septr. bepaald zijnde tot de plechtige krooning van den geëligeerden Sulthan, wierden met zons opgang op de bolwerken van het fort Speelwijk en de Diamant alle de aanhanden zijnde 's Compagnies en Sulthan's vaandels geplant; en lieten de ter rheede leggende vaartuigen *de Snavel* en *nieuw Levendaal*, benevens alle anderen, hunne vlaggen en wimpels waaijen.

Ten halv zeven uuren de tot het gezantschap behoorende militairen onder het geweer zijnde, marcheerden dezelve met stille trom na het casteel Speelwijk; wordende gecommandeerd: de dragonders door den Capitain GERLACH; de grenadiers door den Capitain WINKELMAN, de Wurtemburgsche jagers door den Lieutenant DE PENASSE en de arthilleristen door den Lieutenant BELLEFROIJ, doende bij alle de troupes als Adjudant dienst de Lieutenant der jagers VOLLENHOVEN.

Tegens agt uur begaf zig de heer Commissaris met de heeren der Commissie in stilte naar het fort Speelwijk. Aan de valbrug wierden gerecipeerd door den heer Gouverneur titr. en den Commandeur BEIJNON, en andere 's Compagnies dienaaren en officieren, passeerende in het binnengaan door het door de onderscheidene troupes geformeerd ranquet, en onder het presenteeren van geweer, salueeren met vaandels en slaan der marsch, zijnde bij deeze geleegenheid naar den gebruike de grond van de valbrug tot aan des Commandeurs wooning bedekt met wit lijnwaat.

Even na halv negen uuren de aankomst der afgezanten door den geeligeerde Sulthan gecommitteerd ter afhaling van den heer Commissaris en verdere Heeren geannonceerd zijnde, wierden den Onderkoopman VAN HEEKEREN en VAN SPRANG gecommitteerd ter receptie van dezelve. Onder het ontvangen van het salut van 9 schooten en het presenteeren van het geweer door de militairen en het slaan van twee roffels binnen geleid zijnde, wierden die afgezanten aan de kruisweg ontvangen door de heeren FAURE en HAM, terwijl de heer Commissaris en verdere heeren dezelve aan de stoep van het Commandement recipieerden.

Na eenige tijd gezeeten en de afgezanten op een kopje thee en gebak onthaald zijnde, vertrokken dezelve weder na buiten, ontvangende dezelve honneurs als bij hunne komst.

De heer Commissaris en verdere heeren zich onder het observeeren van de gewoone honneurs na buiten begeeven hebbende, begon de trein na het kroonhuis in manieren als volgt;

1°. Het corps Bantamsche schutters, telkens doende eenige charges.

2°. De arthillerij, opgevoerd door den Lieutenant BELLEFROIJ,

3°. De 4 afgezanten in 2 koetsen,

4°. Het corps van 24 musikanten, blaazende en speelende onderscheiden marschen;

5°. Het corps dragonders, geleid door den Capitain GERLACH, en opgeslooten door den Lieutenant MASCARIN;

6°. Een open rijtuig waarin met ongedekte hoofden gezeeten was de Translateur KOOL, houdende op een zilvere schootel, overdekt met een geel damast kleed, het manifest van aanstelling van den nieuw verkoo-

ren Sulthan en Kroonprins; aan weerskanten van het rijtuig wierd gedraagen door twee Bantammers in hofkleeding een geele paijong van Staat, en wierd hetzelve bewaard door twee sergeanten met helmbaarden scherp geschoudert;

7°. Den Capitain WINKELMAN te paard;

8°. De staatsjekoets, bespannen met zes fraaije swarte paarden, gereeden wordende door de koetsier van den heer Commissaris en voorafgegaan door deszelvs loopers, alle in groot levrij. Hierin waren gezeeten de heer Commissaris en de Gouverneur titr. en Commandeur BEIJNON, marcheerende het detachement grenadiers aan weerskanten der koets, geleid door opgemelde Capitain WINKELMAN en de officieren RITTER en VEGHELM, en bij deselve de Adjudanten LE FEBER en WIENTRI en twee ordonances, alle te paard;

9°. Tweede koets, de Collonel GUTZLAFF en de Opperkoopman J. A. VAN BRAAM;

10°. Derde koets, de Opperkoopman titr. FAURE en den Koopman HAM;

11°. Vierde koets, de Secretaris VAN HEEKEREN en de Onderkoopman VAN SPRANG;

12°. Vijfde, de Chirurgijn-Majoor VAN DER LINDEN en de Boekhouder GUERIN;

13°. De dienaaren van 't comtoir Bantam, in verscheidene rijtuigen;

14°. Wordende de trein geslooten door de Wurtemburgsche jagers, opgeleid door den Lieutenant DE PENASSE en opgeslooten door den second Lieutenant FREDRIKS.

Hier agter volgden nog 40 Bantamse soldaaten, doende van tijd tot tijd eenige decharges met het geweer.

In de Chineesche campong wapperden de vlaggen dier natie, en lieten zich hunne gewoone speelinstrumenten hooren. Op de Passébaan komende, was van de ingang van dezelve tot aan het casteel de Diamant geformeerd een ranquet van de Bantamsche piekeniers, voorts rondsom het troonhuis de Bantamsche soldaaten en piekeniers, en wierd door het casteel de Diamant het salut gedaan van 21 schooten.

Voor het troonhuis genaderd zijnde stapten de... en de Translateur KOOL

uit hunne rijtuigen, voorts de koetsen van den heer Commissaris, de verdere heeren van het gezantschap en Bantamsche dienaaren opgereeden en zij uit deselve gegaan zijnde, wierd zijn Wel Edele Gestrenge gerecipieerd door den geëligeerden Sulthan, begeleid door den Opperkoopman PINCHETTE, gaande de heer Commissaris aan de regterhand van den verkoren Sulthan, en verdere heeren na rang, de Translateur KOOL vooruit, binnen in den dalm; na een ogenblik vertoevens en terwijl de grenadiers een ranquet geformeerd hadden van den dalm tot aan het kroonhuis, nam de trein na het kroonhuis, onder het observeeren der honneurs door de in het kasteel wagtdoende militairen, een aanvang, involge voegen.

1°. De Translateur KOOL met ongedeckten hoofde, dragende het manifest op een zilver schootel als vooren gemeld, naast dezelve twee paijongs van Staat en bewaard door twee serganten;

2°. De Scriba Neeff dragende op een zilvere schootel, de kroon, overdekt met een geel damast kleed en boven dezelve een geele paijong of sombreel [1] van Staat;

3°. De heer Commissaris begeleidende den Sulthan aan deszelfs linkerhand, voorafgegaan door de Staats meijden, dragende de gewone ornamenten;

4°. De heer Gouverneur tit^{r}. en Commandeur BEIJNON en verdere heeren van het gezantschap; doende het kasteel de Diamant bij het uijtgaan der trein een salvo van 21 schooten, en wierd de marsch geslagen door de onderscheidene detachementen, terwijl alle speelinstrumenten zo wel der Europees als inlanders zich lieten hooren;

Aan het kroonhuis komende, het wel zeer zindelijk was bekleed met lijnwaat en de grond belegt met tapijten, en alwaar een geschikte verheevene zitplaats, met twee verguldenen stoelen was in gereedheijd gebragt, plaatsten zich op dezelve de heer Commissaris aan de rechte en de geëligeerde Koning aan de linkerzijde;

Verders de andere heeren links en regts naar rang, de Translateur

[1] Een bastaardwoord, ontleend van het Portugeesch woord *sombreiro*, iets dat schaduw geeft. RED.

KOOL en de Scriba NEEFF, staande aan de regterzijde van den heer Commissaris, beneeden de zitplaats; rondsom was geplaatst de lijfwagt, bestaande uit het detachement dragonders onder commando van den Capitain GERLACH; agter den heer Commissaris de Adjudanten, en geheel agter de verheevene zitplaats de staatsmeiden en twee herauten van den Vorst, gekleed in scharlaken met gouden passementen. Na een oogenblik zittens en het observeeren van een algemeene stilte, presenteerde de Translateur KOOL het Manifest. aan den heer Commissaris, hetwelk door Zijn Wel Edele Gestr. wierd ter hand gesteld aan den Secretaris van het gezantschap JUSTUS HENDRIK VAN HEEKEREN, door wien zulks overluid onder het presenteeren van het geweer der onderscheidene detachementen in de Hollandsche taal wierd voorgeleezen, zijnde van den volgenden inhoud:

WOUTER HENDRIK VAN IJSSELDIJK, Raad Extra Ordinair van Nederlandsch Indiën, mitsgaders Commissaris en Plenipotentiaris van wegens den Hoog Edelen heere Gouverneur-Generaal en de Wel Edele Gestrenge heeren Raden van Indiën over de zaken van het Bantamsche Rijk;

Salut, doen te weten.

Dat nademaal door het subit overlijden van den Padoeka Siri Sulthan ABOEL MAFACHIER MOCHAMAD ALIEOEDIEN, Koning van het Bantamsche Rijk, de throon van Bantam is vacant geraakt, bij welgemelde Hoog Edelen heeren Gouverneur-Generaal en de Wel Edele Gestrenge heeren Raden van Nederlandsch Indiën, in overweginge genomen zijn de omstandigheden waarin de zaken van het Rijk met betrekking tot de throons successie zig bevinden, en te gelijk de prijsselijke en goede hoedanigheden van den Pangerang MOCHIDIEN; Hoogst dezelve, om bijzondere redenen daartoe moveerende, hebben goedgevonden en verstaan, hem, Pangerang MOCHIDIEN, in plaatze van den overleedene Padoeka Siri Sulthan ABOEL MAFACHIER MOCHAMAD ALIEOEDIEN, tot Koning over het Bantamsche rijk te verkiezen en aan te stellen, en zulks onder den titul en naam van Padoeka Siri Sulthan ABOEL FATAH MOCHAMAD MO-

CHIDIEN SEIJNOESSALAHIEN onder alle de Hoogheden, vrijheden en prerogatieven en praeeminentiën daar aan verknogt, als mede, om bij deze plegtige gelegenheid te gelijk aan te stellen den Pangerang ALIEOEDIEN tot Kroonprins, onder den titul van Pangerang Ratoe MOCHAMAT ALIEOEDIEN; mitgaders dat Hunne Hoog Edelheden hebben gelieven goed te vinden, den in hoofde dezes gemelden Commissaris en plenipotentiaris WOUTER HENDRIK VAN IJSSELDIJK, uit het midden hunner vergadering te committeeren, zo om den verkoren Sulthan Padoeka Siri Sulthan ABOEL FATAH MOCHAMAD MOCHIDIEN SEIJNOESSALAHIEN opentlijk te stellen in het bezit van het gansche rijk van Bantam met alle derzelver onderhorigheden, voorts Zijne Hoogheid plegtelijk te doen kroonen en den volke te proclameeren als haaren verkooren Sulthan; als om den Pangerang MOCHAMAD ALIEOEDIEN voor te stellen tot Kroonprins van het rijk, *Zo is het* dat bovengemelde heer Commissaris WOUTER HENDRIK VAN IJSSELDIJK, bij dit Manifest, den Rijksbestierder en alle Princen van den bloede, mitsgaders alle onderdaanen van den Bantamsche kroon, niet alleen adverteerd van de boven gem. dispositie bij de Hoog Edele heer Gouverneur-Generaal en de Wel Edele Gestrenge heeren Raden van Indiën genomen, en dat dien volgende, in plaetze van den overledenen Padoeka Siri Sulthan ABOEL MAFACHIER MOCHAMAD ALIEOEDIEN, Koning van het rijk van Bantam, als haren Sulthan op de allerplegtigste wijze word geinstalleert, de uitmuntende Padoeka Siri Sulthan ABOEL FATAH MOCHAMAD MOCHIDIEN SEIJNOESSALAHIEN en de Pangerang MOCHAMAD ALIEOEDIEN als Kroonprins; maar ook gem. Princen en onderdaanen, uit naam ende van wegens den Hoog Edelen heere JOHANNES SIBERG en de Wel Edele Gestrenge heeren Raden van Nederlandsch Indiën, gelast bij deezen, welgemelde Zijn Hoogheid den Padoeka Siri Sulthan ABOEL FATAH MOCHAMAD MOCHIDIEN SEIJNOESSALAHIEN als haaren wettigen Sulthan te erkennen, eeren, respecteeren en gehoorzaamen, gelijk mede den Pangerang MOCHAMAD ALIEOEDIEN als Kroonprins de verschuldigde eere en respect toe te dragen: ook alle 's Comp^s. Ministers, zo die prezent te Bantam zijn, als na dato deezes mogte aankomen, hunne Hoogheden in voormelde hooge en aanzienlijke waardigheden te maintineeren en met raad en daad te adsisteeren. (Onderstond)

Gegeven in het casteel Speelwijk den 13[den] September A°. 1802. (was geteekend) W. H. VAN IJSSELDIJK (en daar onder) Ter ordonnantie van boven gemelde heer Commissaris (was geteekend) J. H. VAN HEEKEREN Scr[s]. (ter zijde stond) 's Compagnies zegel in rood lak, overdekt met een papiere ruijte.

Geëindigd hebbende wierd hetzelve door den Translateur KOOL in de Maleische taal en daarna door den Opperpriester, na het opleezen der genealogie van den Bantamsche Vorstelijken stam, in het Arabisch voorgeleezen, wordende telkens door den Bantammers met hunne toestemming door het uitroepen van *Amin! Amin!* bevestigd.

Hier na wierd door den heer Commissaris, onder het doen in de Maleidsche taal van eene gepaste en cierlijk aanspraak, de aan Zijn Wel Edele Gestr. door den Scriba NEEFF gepresenteerde kroon aan den Vorst aangebooden en Zijn Hoogheijd het koningrijk van Bantam opgedragen, waarna de heer Commissaris den Sulthan bij de hand neemende, denzelve aan zijne regterhand plaatste. Vervolgens wierden door Zijn Wel Edele Gestr. de Princen van den bloede, de Rijksbestierder, de hofgrooten en Bantamsche onderdaanen aangesprooken, en haar verplichtingen zo aan de Maatschappij als hunnen nieuwen Koning op eene nadrukkelijke wijze voorgehouden. De Koning was bij deeze geleegenheijd zigtbaar getroffen en gaf alle teekenen van vergenoeging.

Na dat driemaal een algemeen Hoezée was uitgeroepen en een ijder der aanweezende Compagnies gequalificeerde dienaaren hunne complimenten van felicitatie hadden afgelegd, wierd inmiddens door de militairen, behalven de lijfwacht, drie salvos gedaan, terwijl het casteel de Diamant 21 schooten, het casteel Speelwijk 21 schooten, de brik *Levendaal* 19 schooten deeden, laatende zo wel de Europeesche als Inlandsche speelinstrumenten zich hooren.

Vervolgens ging de Koning in een daartoe gereed zijnde staatjekoets na den Tempel onder escorte van een detachement dragonders, geleid door den Lieutenant MASCARIN, in welken tijd eenige ververschingen en tabak wierden gepresenteerd. Zijn Hoogheid terug gekomen zijnde, liet deselve zich naar 's lands gebruik met de daartoe vervaardigde balance weegen, sittende deselve op de eene, terwijl op de andere schaal

geplaatst waren van 's lands producten ijder een klein gedeelte, ook een zakje met geld, wordende door de Bantamschen hofgrooten weder door het uitroepen van *Amin! Amin!* bij deeze ceremonie hun genoegen betuigt, en wierd Zijn Hoogheid hier meede ook door den heer Commissaris en verdere heeren gecomplimenteerd. Dit afgeloopen en ijder weder als voren geplaatst zijnde, ontving den Vorst door de Princen van den bloede en hofgrooten naar 's lands gebruik de hommages.

Na het eindigen van dit ceremonieel en de tafel in het kroonhuijs gedekt zijnde, dieneerde de Vorst, de heer Commissaris, de heer Gouverneur tit^r. en Commandeur BRIJNON, de heeren van het Gezantschap en verdere 's Comp^s. dienaaren in het openbaar, wordende bij deeze geleegenheid, onder het doen der onderscheidene salvos, de volgende conditiën gedronken.

De aanstelling van de Bantamsche Vorst en gelukkige regeering van Z. Hoogheid, 30 schooten.

Zijn Hoog Edelheid en de heeren Raaden van Indiën, 21 schooten.

De Koning en de heer Commissaris 19 schooten.

De heer Commandeur en de Kroonprins, 15 schooten.

De heeren van het Gezantschap, de Bantamsche dienaren en hofgrooten, 13 schooten.

Eeuwigduurende vriendschap tusschen het rijk van Bantam en de E. Comp^e., 21 schooten.

Ook was een loots gereed gemaakt waarin alle de Europeesche militairen op wel toebereide spijzen wierden onthaald. Het eeten geëindigd zijnde, en de Sulthan meermalen over het plechtige der geobserveerde ceremoniën en het vriendschappelijke onder de maaltijd, zijn verwondering en genoegen betuigd hebbende, wierd Zijn Hoogheid, gaande aan de regterhand van den heer Commissaris, door de differente detachementen geformeert ranquet na binnen in den dalm begeleid, wordende bij het inkomen van de Diamant 21 schooten gedaan, terwijl de wagthebbende militairen onder het geweer presenteeren met het vaandel salueert.

Na dat de bedaaij meiden [d. i. de danseressen] van den Sulthan een oogenblik gedanst hadden, wierden de heer Commissaris en verdere heeren door den Sulthan onder het neemen van een zeer minzaam af-

scheid uitgeleide gedaan tot aan de poort, ontvangende dezelfde honneur als bij de komst, en wierden geconduiseerd tot aan het verblijv van den heer Commissaris door vier afgezanten, aan hun hoofd hebbende den Rijksbestierder.

Des avonds circa agt uur begaven zich de heer Commissaris en verdere heeren, ingevolge invitatie van den Sulthan, zonder ceremonie na de passebaan, ten einde bij te woonen het afsteeken van eenige Chineesche vuurwerken; wordende aldaar door Zijn Hoogheid gerecipieerd, waarna men plaats nam op stoelen die daartoe expres voor het kroonhuis gesteld waren. Onder het afsteeken van opgem: vuurwerken, wierden thee, confitauren en gebak gepresenteerd, en begaf zig tegens 9 uur de heer Commissaris, na het neemen van afscheid, na desselvs verblijf. Rondom de Passebaan waren gebouwd kleijne, zeer veel met de Loofhutten overeenkomst hebbende, huisjes, waarin alle Inlandsche speelen gespeeld en gedanst wierd, en welke alle op eene gantsch niet onaartige wijze, zo wel als de wallen rondom het casteel de Diamant, en de weg van de Passeebaan na het verblijv van den heer Commissaris, geëlumineerd waren.

Dingsdag 14 Septr. wierd tegens 9 uuren in den dalm een conferentie gehouden door den heer Commissaris, den Sulthan en Gouverneur tit^r. en Commandeur BEIJNON, geadsisteert door den Secretaris VAN HEEKEREN, waarvan door den heer Commissaris in desselvs te doene rapport breeder melding zal worden gedaan. Zijn Wel Edele Gestr. zijn verlangst te kennen gegeeven hebbende om den geproclamenteerde Kroonprins Pangerang Ratoe ALIEOEDIEN te zien, gaf den Sulthan te verstaan dat dezelve eerst van de kinderziekte aan de beeter hand zijnde, onmogelijk konde uitgaan, dog dat Zijn Hoogheid den heer Commissaris met vermaak zoude vergezellen, als Zijn Edele zig geliefde te verleedigen om aan zijn huis te gaan, hetwelk door Zijn Wel Edele Gestr. geaccepteerd zijnde, begaven zich de Vorst, de heer Commissaris, de Gouverneur tit^r. en Commandeur BEIJNON en de Opperkoopman PINCHETTE na Zijn Hoogheid.

Vervolgens wierd de heer Commissaris na huis geconduiseerd door den Sulthan, welke aan de deur gerecipieerd wierd door de heeren van de Commissie. Terwijl Zijn Hoogheid gezeeten was, wierd deeze geleе-

genheid waargenoomen en de twee overige actens van Investiture zo wel als de secrete acte van den Kroonprins geteekend en gezeguld. Des agtermiddags teekenden en zegulden ook de hofgrooten die actens van Investiture.

Terwijl de heer Commissaris, uit hoofde der spoed welke zijne afreiz vereischte, goedgevonden had de door Zijn Edele particulier voor den nieuwe Sulthan geprojecteerde geschenken, zonder eenige ceremonie aan Zijn Hoogheid aan te bieden, zo deed hier voor zich thans (daar Zijn Hoogheid bij den heer Commissaris aan huis was) eene gepaste geletenheid op, en waarvan Zijn Wel Edele Gestr. profiteerende, den Sulthan het onder volgende als eene particulier geschenk aanbood.

Een extra fraaije op twee marmeren zuilen rustende tafelhorologie, slaande heele en halve uuren, extra zwaar verguld;

Een goud repetitie zakhorologie met fijne paarlen omzet en fraaij geemalieert;

Een dito goud zakhorologie;

Onderscheidene stukken goud en zilverstof en wit met zilver geborduurd doerias, en een calbas roozenwater;

Hetwelk een en ander door den Vorst op eene verpligtende wijze onder betuiging van deszelfs dankbaarheid wierd geacepteerd.

Zijn Hoogheid wierd in het na den dalm terug gaan geconduiseert door de heeren BEIJNON, VAN BRAAM, FAURE, VAN HEEKEREN en VAN SPRANG, welke, na een ogenblik vertoevens, aldaar van Zijn Hoogheid afscheid naamen. Des agtermiddags kwamen ter rheede van Bantam ten anker, 's lands corvet van oorlog *the William*, onder commando van den Lieutenant FETERIS en 's Comp^s. vaartuigen *de Patriot*, *de Goede Trouw* en de *Jacoba Maria*, wordende door de bark *Levendaal* gesalueert en even als toen de Capitain-Lieutenant VAN KERVEL met de brik *Echo* ter rheede kwam, de standaart neergehaalt, en het commando van den Lieutenant FETERIS overgegeeven, welke na het doen van het salut door het fort Speelwijk wierd bedankt.

Des avonds de heer Commissaris den Vorst ter maaltijd genoodigt hebbende, verscheenen ten 7 uuren aan het verblijf van Zijn Wel Edele Gestrenge 4 gezanten ter afhaling van de gecommitteerdens BEIJNON,

VAN BRAAM, VAN HEEKEREN en VAN SPRANG, welke zich na den dalm begeeven hebbende Zijn Hoogheid geleiden na het verblijf van den heer Commissaris, wordende bij het uitgaan 21 schooten van de Diamant gedaan, en marcheerde naast de koets van dezelve een detachement dragonders. Aldaar gekomen zijnde wierd Zijn Hoogheid ontvangen onder het salut van de stukken bij de wooning van den heer Commissaris, het slaan der marsch der militairen, en het spelen der blaasinstrumenten en gerecipieerd door Zijn Wel Edele Gestrenge; de Vorst gezeeten zijnde wierden eenige Inlandsche dansen gedanst, vervolgens zich aan tafel geplaatst hebbende soupeerde men zeer genoeglijk te zaamen, en wierde de volgende conditiën gedronken en salvos gedaan:

Zijn Hoog Edelheid en de heeren Raden van Indiën, 21 schooten,

De Koning en de heer Commissaris, 19 schooten.

De heer Commandeur en Kroonprins, 15 schooten.

De heeren van het Gezantschap, 's Comp^s. dienaaren op Bantam en Hofgrooten, 13 schooten.

Bestendige vreede en vriendschap, 21 schooten.

Abzente familje, 13 schooten.

De vriendschap, 13 schooten.

Na de maaltijd nog gedanst zijnde door de bedaaijmeiden van den Vorst, nam Zijn Hoogheid afscheid, wordende even als bij deszelfs komst onder het ontvangen van dezelve honneurs na den dalm geconduiseerd.

Woensdag 15 Septr. des ogtends ten 7 uur, de heer Commissaris, geadsisteerd van den Secretaris VAN HEEKEREN, zich na het casteel Speelwijk begeeven hebbende, tot het houden van rapport, ontving Zijn Wel Edele Gestrenge aldaar eenige zo mondeling als bij requesten gedaane verzoeken van den Bantamschen dienaren, chargeerende Zijn Wel Edele Gestrenge den Gouverneur tit^r. en Commandeur BEIJNON op dezelve bij geschrifte zijne aanmerkingen te maaken en als dan dezelve aan Zijn Wel Edele Gestrenge te suppediteeren, wordende door den heer Commissaris van dit een en ander bij deszelfs rapporte breeder gesprooken.

Hier na bezocht Zijn Wel Edele Gestrenge zo wel 's Comp^s. als de peper pakhuijzen van de Koning en vond de laatste in een redelijk goede staat, dog de eerste in voege zulks voorkomt bij het dien aangaande aan

Zijn Edele overgegeeven berigt. Bij komst en vertrek wierden voor Zijn Wel Edele Gestrenge de gewoone houneurs van Speelwijk geobserveert. Des nademiddags de tot de reis na Lampong bestemde gegageerde Sergeant PHILIPPUS DE COENRAADTS, de Sergeant CRAMER en .... door den heer Commissaris bij Zijn Wel Edele gestrenge geappoincteerd zijnde, wierd aan den eerst genoemden door Zijn Wel Edele Gestrenge ter hand gesteld eene tot die Commissie vervaardigde Instructie, als meede eene proclamatie van wegens de Edele maatschappij en den Koning van Bantam, aan den volke van Lampong; waarvan mede onderscheiden copiën in de Maleidsche taal aan denzelven wierden afgegeeven ter distributie, waar hij zulks mogt nodig oordeelen, beveelende den heer Commissaris aan voornoemde COENRAADTS en CRAMER alle mogelijke accuratesse in de uitvoering van deeze aan hun toevertrouwde Commissie, en aan de overige hem alle assistentie te bewijzen; dit een en ander wordt bij het rapport breeder door den heer Commissaris gedetailleerd. De Sultan aan den heer Commissaris op de beleefdste wijze aangebooden hebbende 2000 p[s]. spaansche matten ter verdeeling onder de met de ambassade alhier guarnisoen gehouden hebbende militairen, zo wierd dit geschenk door Zijn Wel Edele Gestrenge geacoepteerd zijnde, op de onderstaande wijze verdeeld:

6	Lieutenants.................	ijder Rf.	100.	Rf.	600.
7	Vaandrigs.........................	〃	70.	〃	490.
8	Wachtmeest. Bomb. en Sergeanten...	〃	20.	〃	160.
7	Corporaals..........................	〃	10.	〃	70.
123	Europeese gemeenen...............	〃	5.	〃	615.
1	Inlands Capitein..................	〃		〃	30.
3	Dito Officieren....................	〃		〃	55.
9	Sergeanten........................	〃		〃	90.
16	Corporaals........................	〃	5.	〃	80.
150	Gemeenen..........................	〃	2½.	〃	375.
			te zamen...	Rf.	2671:—:—

Ook heeft den Vorst geduurende het hier zijn der ambassade daaglijk

inlandsche spijzen en vrugten aan den heer Commissaris doen aanbieden, gelijk ook van wegen Zijn Hoogheid op de beste wijze is voorzien geworden voor de militairen geduurende hun sejour op Bantam. Dien zelfde dag expedieerde den heer Commissaris een officiëele missive aan den Gouverneur tit^r. BEIJNON met bekentstelling van het comptoir Bantam specteerende verrichte geduurende Zijn Wel Edele Gestrenge ambassade, daarbij aan denzelven overleggende copie der acte van Investiture, Proclamatie, en Lijst der Rijks ornamenten; des avonds tegens 7 uur begaf den heer Commissaris zich en verdere heeren onder het geleide van de daartoe gecommitteerde 's Konings afgezanten, ingevolge invitatie van Zijn Hoogheid na den dalm, marcheerende aan wederzijde van deszelfs koets een detachement dragonders, ontvangende het salut van 21 schooten, zo van de Diamant, als de stukken bij Zijn Wel Edele Gestrenge verblijf, terwijl de musikanten de marsch speelden; aan de dalm werd Zijn Wel Edele Gestrenge aan de poort gerecipieerd door den Sulthan, na eene poos zittens begaven zich de Koning en de heer Commissaris na buiten, en bezagen de aldaar gespeeld wordende wajang orang, en tegens 9 uur woonde dezelve op de passeebaan het afsteeken van eenige vuurwerken bij, zijnde alles weder als de dag van de krooning geëlumineerd; daarna begaf men zich aan tafel, zijnde voorzien van zeer wel toebereide spijzen; zeer vrolijk bij ander zijnde, wierden de volgende conditiën gedronken:

Zijn Hoog Edelheijd beneevens de heeren Raaden van Indiën, 21 schooten.

De Koning, de heer Commissaris, benevens Ratoe LATIFA, 16 schooten.

De heer Gouverneur en Kroonprins, 15 schooten.

De heeren van het Gezantschap, 's Lands Officieren van de expeditie, en verdere 's Comp^s. dienaren en Hofgrooten, 13 schooten.

Bestendige rust en vreede tusschen het Bantamsche rijk en de Edele Compagnie 21 schooten.

Abzente Familiën, 13 schooten.

Het goed verblijf van den Koning, onder dankbetuiging van alle genotene beleéfdheden, 19 schooten.

Door den heer Gouverneur en tit^r. BEIJNON wierd de heer Commissaris op eene zeer beleefde wijze bedankt voor zijne betoonde vriendc-

lijkheid en inschikkelijkheid geduurende desselfs sejour op Bantam met toewensching aan Zijn Wel Edele Gestrenge en verdere heeren, van het genot van een langduurige gezondheid en eene voorspoedige reijze, hetwelk op eene gepaste wijze beantwoord en als toen gedaan wierden, 19 schooten.

Goede reis van den heer Commissaris en het Gezantschap, 19 schooten.

De Vriendschap, 13 schooten.

Gedurende de maaltijd wierd door de musikanten van het guarnisoen gemusiceerd.

Na den maaltijd nog eenige inlandsche dansen gedanst en tabak gerookt zijnde, vertrok de heer Commissaris en verdere heeren onder het uitgeleide van den Koning tot aan de poort, ontfangende dezelve honneurs als bij deszelfs komst. Dien zelfden avond zijn ook door den heer Commissaris aan den Vorst ter hand gesteld, de verzegulde acte van den Kroonprins, de acte van Investiture en de lijst der Rijkscieraaden; ook heeft de heer Commissaris dien avond een missive aan den heer Gouverneur-Generaal geëxpedieerd.

Donderdag den 16^den^ Septr. des morgens is door den heer Commissaris en verdere heeren van het Gezantschap een visite van afscheid bij den heer Gouverneur tit^r^. en Commandeur BEIJNON gemaakt, en het geen door Zijn Edele met reciproque visite is beantwoord.

Terwijl er een restant bleef van de voor de troupes van Batavia mede genoomen rijst, begreep de heer Commissaris best te zijn, dezelve ten gebruike van het comptoir Bantam te laaten, bedragende de quantiteit volgens het bij het rapport van Zijn Wel Edele Gestrenge overgelegd wordende, door den Gouverneur tit^r^. en Commandeur BEIJNON afgegeven recief ℔ 51153.

Des ogtends wierden de troupes geëmbarquerd en de nodige provisien afgezonden.

Des nademiddags 4 uur door des Konings afgezanten de aankomst van den Vorst geannonceerd zijnde, wierd dezelve gerecipieerd door den heer Commissaris; na een ogenblik zittens vertrokken onder het ontvangen van salut van de Diamant en de stukken bij het verblijf van den heer Commissaris, in volge voegen:

De Afgezanten vooruit.

De heer Commissaris met de Vorst in de 2e koets.

En de verdere heeren in de volgende reijtuigen na rang, voorafgegaan en opgeslooten door de Bantamsche schutters, doende verscheidene salvos.

Ter weerzijde der reijtuigen gingen de Bantamsche piekeniers; de Bassar passeerende, speelde de Chineesen op hunne speelinstrumenten.

Aan des Konings tuijn komende lagen aldaar gereed de sloep voor het Gezantschap, en verscheidenen andere vaartuigen; na het neemen van een zeer vriendelijk afscheid en betuiging van vergenoegen over het beleefd onthaald omhelsden de heer Commissaris en de Koning elkander, waarna Zijn Wel Edele Gestrenge met de verdere heeren van het Gezantschap in de sloep stapten, ontvangende het salut van de aldaar geplaatste stukken, en staken onder het driewerf geroep van Hoezee van de wal. Hier bij word genoteerd dat de Heer Commissaris had goedgevonden den Vorst, en Gouverneur en Commandeur te bedanken voor het meede na boord gaan, zo omdat het difficieel was, daar een behoorlijk receptie te doen, als omdat het vrij hard waaijde, en de Vorst den geheelen nagt aan boord zoude hebben moeten vertoeven; ook vertrokken in drie inlandsche vaartuigen om onder convooij van den heer Commissaris te zeilen de afgezanten van den van den Koning ARIA WIERIE NAGARA, RADEEN SATJA DE NATA, ARIA ASTRA NAJA, ARIA SOEMA NINGRAT en INGEBY BAUWA ROESIET; en als afgezant van den Kroonprins ARIA SOEBA WIERIA; bij het passeeren van het fort Speelwijk, deed hetzelve salut met 21 schooten.

Even voor zons ondergang op de rheede komende, ontvingen de saluten met 19 schooten van 's Lands corvet *The William*, de vaartuigen *de Patriot*, *de Goede Trouw* en *de Jacobia Maria*, terwijl het volk in het wand paradeere; aan boord van de goerap *de Snavel* komende, paradeerden de dragonders met gepresenteerd geweer, terwijl de musikanten de marsch speelden; en wierd het salut tot verwelkomst van den heer Commissaris gedaan met 21 schooten, doende de bark *Nieuw Levendaal* daar na 19 schooten. Aan boord waren wegens den Koning bezorgt alle mogelijke ververschingen en wierden des avonds voor de

beijde scheepen nog 5 koebeesten en 2 buffels voor de inlanders uit naam van den Koning ten geschenke gezonden.

Vrijdag 17 Septr. des morgens ten 4 uur, na het doen van het sein van anker ligten voor de scheepen welke besteld zijn meede na Batavia te stevenen, en welke zijn *de Patriot*, *de Goede Trouw* en *Nieuw Levendaal*, alsmede de 3 genoemde inlandsche vaartuigen, gingen onder zeil met een reedelijk koeltje. Tegens 6 uur kreegen in het zigt drie scheepen welke eenige tijd daarna verkeerd wierden voor 's Comp^{s}. vaartuigen, *de Beschermer* en *de Vreede* en het particuliere Hamburger schip *de Catharina en Anna*, super carga ARENDS, alle van Batavia. Tegens 8 uur deed *de Beschermer* salut met 19 schooten en wierd bedankt met 15 schooten.

Tegens half 9 uur kwam aan boord den Capitain VAN WIJN, van *de Beschermer*, en de Lieutenant ter zee in dienst van de Bataafsche Republiek DE MIST, ter aflegging hunner complimenten.

Een oogenblik daarna salueerde *de Vreede* met 19 schooten en kreeg contra salut van 15 schooten, ook kwam aan boord de Commandant van *de Vreede*, de Lieutenant JANSEN, welke den heer Commissaris communiceerde, gechargeerd te zijn van wegens den heer Gouverneur-Generaal met de afhaling van 100 man militairen van Bantam; maar terwijl de militairen reeds alle geëmbarqueerd waren op *de Snavel* en *Levendaal*, begreep Zijn Wel Edele Gestrenge best te zijn, het vaartuig *de Vreide* weder terug na Batavia keerde, waarom Zijn Wel Edele Gestrenge den Lieutenant JANSEN gelaste terug te keeren en met de scheepen onder Zijn Wel Edele Gestrenge convooij meede te leggen.

Het Hamburger schip *de Catharina en Anna* salueerde met 9 en wierd bedankt met 7 schooten, koomende vervolgens een officier uit naam van den super carga ARENDS aan boord, zich aanbiedende wanneer de heer Commissaris of eenige der andere heeren eenige brieven ter verzending na Europa hadden met de bezorging gaarne te willen chargeeren. De heer Commissaris denzelven een brief ter hand stellende, verzogt den Heer ARENDS uit zijn naam en die der andere heeren voor zijne attentie te bedanken, waarna gemelde officier onder wederzijdsche toewenschingen van eene voorspoedige rijze vertrok. De sloep weder aan boord

van het Hamburger schip zijnde, deed het zelve het salut van afscheid met 11 schooten en wierd bedankt met 9 schooten. Den ganschen dag was de wind redelijk voordeelig, des avonds 7 uur gingen om de donkerte circa 2 meijlen bewesten de Menscheneeter ten anker, doende sein van ankeren voor de overige vaartuigen.

Ten acht uuren deeden het wagtschot.

Zaturdag 18 Sept^r. 's ogtends half 5 uur deeden sein van anker ligten voor de overige vaartuigen, en ten 5 uuren waren met Z. W. wind onder zeil met alle de vaartuijgen.

Ten 8 uuren passeerden de Menscheneeter en ten tien uuren moesten door opgekoomen stilte onder de groote combuis het anker laten vallen.

Ten 1 uur de wind eenigzints voordeelig loopende, ligtten met de andere vaartuigen het anker; circa half vijf uur passeerden *Middelburg* en *Amsterdam* en ten half 6 uur waren voor Onrust, als wanneer een sloep aan boord kreegen met een brief van den Commandeur en Equipagiemeester VAN HEK, uit naam van den heer Gouverneur-Generaal aan den heer Commissaris bericht geevende van het door Zijn Hoog Edelheid gereguleerde omtrent de te doene saluten, wanneer ter rheede zoude arriveeren.

Ten 7 uur waren genoodzaakt door een uit de wal opkomende buijtje ten anker te gaan, des meede sein deeden van ankeren aan de overige vaartuijgen.

Zondag 19 Septr. des morgens ten 5 uur, na sein aan de andere vaartuigen gedaan te hebben, gingen onder zeil, salueerden ter rheede komende 's Lands brik van oorlog *de Echo* met 17 schooten, welke door dezelve met gelijke schooten beantwoord wierden; ten 9 uuren lieten het anker vallen en salueerden het casteel Batavia met 17 schooten, welke meede gelijkelijk beantwoord wierden; kort daarna kwam aan boord de Commandeur VAN HEK, aan den heer Commissaris communiceerende dat des agtermiddags tegens vier uur vergadering was belegt bij Hun Hoog Edelhedens ter receptie van Zijn Wel Edele Gestrenge, tevens Zijn Wel Edele Gestrenge complimenteerende met deszelfs behouden arrivement.

Des agtermiddags kwamen aan boord de gecommitteerdens EKENHOLM

en VOGELAAR, ter geleide van den heer Commissaris na de wal, waarna Zijn Wel Edele Gestrenge kort na derzelver aankomst zich met deselve na de wal begaf, onder het ontvangen van hetzelfde honneur als bij Zijn Wel Edele Gestrenge aankomst aan boord.

De Gezanten welke aan boord bij den Heer Commissaris waren en hun compliment van verwelkomst hadden afgelegt, wierden afgehaald door den Sabandhaar REIJNST, den Scheepen DE WIT, den Onderkoopman OVERBEEK en den Onderkoopman CATTENBURG.

Aan de Waterpoort aan land gestapt zijnde wierd de heer Commissaris gerecipieerd uit naam van Zijn Hoog Edelheijd, door den Collonel LUTZOW en den Commis der arthillerij JOSI, en de mede gebragte 's Konings brief op een zilvere schootel door een helmbaardier van Zijn Hoog Edelheijd binnen het casteel en in de vergaderzaal gebragt, terwijl de heer Commissaris met de heeren Gecommitteerden en 's Konings gezanten tusschen het ranquet militairen na het generaal Gouvernement passeerde, alwaar door Zijn Hoog Edelheijd den heer Gouverneur-Generaal en de present zijnde Leeden de Hooge Regeering buiten de audientie kamer vriendelijk gerecipieert, en daarna in de Vergaderzaal van Hun Hoog Edelhedens geconduiseert.

Batavia, den 19^den^ September 1802.

J. H. VAN HEEKEREN.

BIJDRAGE

TOT

DE KENNIS VAN DE RIJSTKULTUUR

OP HET EILAND JAVA.

DOOR

H. A. STEIJN PARVÉ.

Het Bestuur van het Instituut vervult eenen aangenamen pligt door den verdienstelijken schrijver van de hier volgende verhandeling openlijk dank te zeggen voor zijnen arbeid, waardoor aanvankelijk voldaan is aan de vragen van het Instituut omtrent de Rijstkultuur, — en niet minder voor de onbekrompene wijze waarop die ter beschikking gesteld is van de redactie, die van de vergunning om er zulk eenen vorm aan te geven, als haar het meest wenschelijk voorkwam, naar haar beste inzigt gebruik gemaakt heeft.

Een algemeen en aaneengeschakeld overzigt van den rijstbouw, zooals die op Java beoefend wordt, bestaat, voor zooverre mij bekend is, nog niet. Ik heb daarom gemeend het aanvullen van deze leemte te mogen beproeven, niet zoo zeer, omdat ik mij daartoe de meeste bevoegdheid toeschreef, als wel, omdat zij, wier pogingen welligt meerder nut hadden kunnen stichten, hierin achterlijk zijn gebleven.

De kennis van den tak van landbouw, waarvan het levensbestaan van den inlander afhangt, is op zich zelf reeds belangwekkend, maar dit is ook daarom het geval, vermits menige bladzijde uit het boek van het volksleven der Javanen daardoor voor ons geopend wordt.

De rijstbouw is de geliefkoosde kultuur des Javaans; in geen andere tak van zijn maatschappelijk bedrijf is zijne denkwijze en rigting zoo

volkomen uitgedrukt. Men wordt door de bijzonderheden van dat bedrijf niet alleen vertrouwd met vele begrippen omtrent den landbouw in het algemeen, en omtrent de rijst-aanplant in het bijzonder; maar ook zijn zedelijk bestaan wordt ons daardoor eenigermate opgehelderd en verduidelijkt.

Geenzins vermeen ik dat het thans door mij geleverde aan den eisch der volledigheid beantwoordt; het worde veeleer beschouwd als eene zwakke proeve, bestemd om tot rigtsnoer aan meer begaafden te dienen.

Uit het later ontwikkelde zal men ontwaren, dat de regels die de Javaan ten aanzien van den rijstbouw volgt, in het algemeen berusten op feiten door dagelijksche waarneming tot zijne kennis gekomen, zonder dat hij poogt eene meer of min lange reeks van verschijnselen onderling te vergelijken en te toetsen. Is deze kultuur alzoo van eenen geheel practischen aard, de neiging van den Javaan voor zinnebeeldige voorstellingen of symbolen heeft zich ook hier niet verloochend. De levensverrigtingen der planten verkrijgen iets bekoorlijks, wanneer ze aan gewaarwordingen, met de menschelijke overeenkomende, worden toegeschreven; dit geschiedt met vele der bedrijven aan dezen tak van landbouw verbonden, die dan ook daardoor een' poëtischen tint aannemen. Ofschoon eenige daarvan door mij opgegeven zijn, was het mij echter niet mogelijk deze allen te vermelden zonder de mij gestelde grenzen te buiten te gaan. Ook van de ontwikkelings-tijdperken der plant is door mij geen bijzonder gewag gemaakt, dan voor zooverre zich daarvoor bijzondere redenen opdeden; namelijk, dat zij op eene kenschetsende wijze de begrippen der Javanen omtrent de plantenleer in het licht deden treden.

De meerdere of mindere uitgestrektheid van het plan, dat ik mij bij het ontwerpen van dit opstel heb voorgesteld, ontvouwd hebbende, vermeen ik als nu tot de behandeling van het onderwerp zelve te mogen overgaan, mij tevens vleijende de zoo noodige toegevendheid te zullen ondervinden.

Met gespannen verwachting wordt door den landbouwer op Java het natte jaargetijde, als wanneer het geschiktste tijdstip voor den rijstbouw aanvangt, te gemoet gezien.

Niet alleen dat het tijdig invallen der regens de goede slaging van den rijst-aanplant in de hand werkt, maar ook de gelegenheid voor verdere ondernemingen wordt hierdoor verzekerd. Het is toch op Ja in vele streken het gebruik, dat na den rijstoogst dezelfde velden weder voor de teelt van andere gewassen, onder den generieken naam van *palawidja* [1] bekend, worden benuttigd. Dat er in de afwisseling der moessons regelmatigheid plaats hebbe, is alzoo voor het landbedrijf der Javanen in meer dan een opzigt wenschelijk.

Wanneer de leidingen van genoegzaam water voorzien zijn, en zoodra de gevallen regens de aarde reeds genoegzaam gedrenkt hebben, gaat de landbouwer, meestal in overleg met zijne buren en dikwijls zelfs met de bewoners der aangrenzende desa's, tot het bewerken van zijn rijstveld over. Op sommige plaatsen echter moeten nog andere verschijnselen worden waargenomen. Ik zal een paar voorbeelden opnoemen.

In eene desa van het district Batoer (Banjoemas) onderneemt de landbouwer den arbeid niet, zoo lang eene zekere waterbron droog blijft. Mogten de velden al door regens bevochtigd en van den noodigen toevoer van water voorzien zijn, de bevolking dier streek vermeent echter, dat, wanneer de bedoelde watersprong niets oplevert, ook in den schoot van het gebergte geen genoegzaam vocht voorhanden is, en eene bewerking der sawah's alzoo aan nadeelige kansen onderhevig zal zijn.

In eene desa van het district Karang-kobar (Banjoemas) beschouwen de landbouwers de verschijning der gevleugelde witte mieren (*laron*) als de aanwijzing van het geschikte tijdstip der veldbearbeiding. Losse regenbuijen, zegt men, zullen deze insecten niet nopen hunne holen in de aarde te verlaten, doch naauwlijks stelt zich het natte jaargetijde met ernst in, of de gevleugelde mieren komen in digte drommen opzetten om het desavolk de blijde mare te verkondigen, dat het geschikte tijdstip der veldbearbeiding daar is.

---

[1] *Pala-widja*, of volgens de uitspraak van de binnenlanden, *pålå-widjå*, beteekent eigenlijk *zaadvruchten*, in tegenoverstelling van *tetandoeran*, dat *wat men plant* beteekent, en waaronder vooral het rijstgewas op de sawahs verstaan wordt, omdat dit *geplant* wordt.

Alvorens evenwel den sawah-arbeid bepaald te beginnen, vordert het gebruik, dat de landbouwer zich daartoe wijdt door het instellen van een feest *sidĕkah boemi*[1] genaamd. Op het veld namelijk wordt een maal, uit bepaalde spijzen bestaande, en waarbij al de huisgenooten van den landbouwer tegenwoordig zijn, aangerigt. Nadat de priesterlijke zegen daarover uitgesproken is, laat men wierook en soms ook eenig padi-stroo (*oepoet*[2] *mĕrang*) branden. Uit de regelmatige opstijging of uit de rigting, die de rook neemt, wordt als nu afgeleid, of een goed, dan wel een minder gunstig, padi-jaar te wachten is. In de desa Batoean (Besoeki) heeft te gelijker tijd eene allegorische voorstelling van dezen tak van landbouw plaats. Zij heeft de strekking, om bij het tegenwoordig geslacht de rijke uitkomsten van de rijstteelt in herinnering te brengen, en daardoor tot meerdere opwekking voor dit landbedrijf te nopen.

In sommige oorden heeft men voor dien tijd ook de buffels, met een snoer van *kătoepat* (vierkante vlechtwerken van kokosbladeren, waarin gekookte rijst bewaard wordt) om den hals behangen, in de weide laten rondloopen, wijl een zoo versierde buffel, Mahéså Danoe genaamd, door Batårå Goeroe bereden werd, en de planter, voor de slaging van zijn gewas, ook nu deze toewijding dient in acht te nemen.

Na deze voorbereidselen, die in elke streek zich gewijzigd voordoen, gaat men tot de werkelijke bebouwing der rijstvelden over door het aanleggen der vakken voor de zaailingen bestemd. De grond wordt tot dit einde goed beploegd, doch voornamelijk los en fijn gemaakt. Na verloop van een dag, en wanneer men meent dat de grond uitgezuurd is, begint het uitzaaijen der padi, na vooraf, in de bedoelde vakken, het water te hebben toegelaten. Vijf dagen later, wanneer de gezaaide padi aan het ontkiemen zal zijn (*sĕmoembi*[3]) laat men het zaadbed drooglooperi en aldus gedurende 2 of 3 dagen staan, als wanneer

---

[1] D. i. *offerhande voor het land.*

[2] Dit zal *oepĕt* (*lont*) moeten zijn, zoodat het beteekent *een lont van padi-stroo.*

Moet dit *sĕmoemi* zijn, van *sĕmi*, dat *uitbotten* beteekent?

de bewatering weder plaats vindt. Deze kweekbedden erlangen den naam van *sĕbaran* of *oeritan*, naar gelang van de wijze van behandeling bij het zaaijen. Is de padi korrelswijze uitgezaaid geweest, dan heet het kweekbed *sĕbaran;* is de padi daarentegen bij geheele halmen in den natten grond ter ontkieming nedergelegd, dan bestempelt men het zaaibed met den naam van *oeritan.* Bij den aanleg der kweekbedden moet men naauwkeurig toezien, dat deze niet te digt bij boomen of beschaduwde plaatsen gesteld worden, waardoor de vrije werking van het zonnelicht, op gezette uren van den dag, belemmerd zou kunnen worden. Hierdoor zouden de kweekplantjes weeker en minder deugdzaam zijn. Hoe meer de padiplant, zoo wel bij hare eerste uitspruiting als in een later tijdperk, den vrijen invloed van het licht ondervindt, hoe beter dit voor hare ontwikkeling is.

Op Sumatra, in de Padangsche bovenlanden, worden de kweekbedden (*bamas*) met zorg behandeld, zoo als in het algemeen de paditeelt aldaar tot meerdere volkomenheid is gekomen. Alvorens het zaad in de kweekbedden uit te spreiden, wordt de grond overvloedig met asch bestrooid. Deze voorzorg heeft het nut, dat de padi in den grond bevrijd blijft van vele ziekten, door geene wormen wordt aangedaan, zoo als op Java veeltijds het geval is, terwijl deze asch ook als eene soort van bemesting van den grond kan beschouwd worden, daar houtasch vele bestanddeelen bevat, die de padi tot haren goeden groei noodig heeft.

In afwachting dat de kweekplantjes de geschiktheid tot verpooting verkrijgen, gaat de landbouwer tot de bewerking der eigenlijke rijstvelden over, eerst door het beploegen en daarna door den grond van 40 tot 60 dagen ter uitdamping of uitzuring te laten staan. Daarna laat hij het water over de velden loopen, gaat over tot het zorgvuldig eggen, dat dikwijls tot drie keeren toe plaats heeft, en rigt dit overigens zoodanig in, dat elk vak van het rijstveld *bijna* waterpas is, opdat dezelfde waterhoogte zich overal kan handhaven, evenwel zorgende dat het aan den eenen kant binnenstroomende water de gelegenheid vinde om aan den anderen kant weder af te vloeijen.

De rijstvelden, in dezen tijd geheel onder water gebragt, zonder dat zich nog een enkel plantje daar boven verheft, vertoonen ons alsdan

het beeld van een groot meer; en deze begoocheling zoude volkomen zijn, zoo niet smalle dammen, die elkander doorkruisen en de uitgestrekte watervlakte in eene menigte afzonderlijke bekkens verdeelen, benevens de amphitheatersgewijze schikking der terrassen, het bewijs opleverden van eenen uitgestrekten kunstmatigen aanleg en van eene hoogere bedoeling.

Op deze velden, alwaar het water zich even onmerkbaar als gestadig ververscht, wordt nu de padi geplant, zoodra de kweekplantjes genoegzaam rijp zijn, hetwelk voor *padi dalĕm* na 60 tot 70 dagen, in de koude streken zelfs langer, en voor *padi géndjah* na 40 tot 60 dagen plaats heeft.

Zijn de zaailingen tamelijk krachtig ontwikkeld, dan zet de planter twee of drie plantjes te zamen in den grond; bij eene bijzonder voordeelige ontwikkeling is een plantje voldoende, terwijl daarentegen vier plantjes worden genomen, wanneer die klein en achterlijk zijn.

Het aantal zaailingen, te zamen in den grond gezet, is niet overal hetzelfde. Dit verschilt naar den aard der gronden, naar den meer of minderen graad van warmte, die de padi gedurende zijne ontwikkeling zal te gemoet gaan, of ook naar de soort van padie ter zaaijing gebezigd. In het hooge gebergte en op gronden, waar de padiplant geen of slechts weinig zijaren uitschiet, neemt men soms een of twee zaailingen meer, dan de gewoonte in de benedenlanden medebrengt. Uit de hierbij gaande staten blijkt, dat te dezen aanzien nog al verschil bestaat.

Het overplanten zelf geschiedt op de volgende wijze:

Na een' gunstigen dag daarvoor gekozen te hebben, noodigt de huisvrouw van den eigenaar van het rijstveld de vrouwen en meisjes, waarmede zij bijzonder bekend is of die tot hare nabestaanden behooren, om aan het overplanten deel te nemen.

De verdeeling van het werk tusschen de mannen en de vrouwen is aan vaste regels gebonden. De mannen, meestal de landbouwers, aan wie de velden toebehooren of die ze in bewerking hebben, houden zich bezig met de padiplanten uit de kweekbedden te nemen (*daoet*[1]), ze aan

[1] D. i. *uittrekken*.

bossen te binden en daarna over de ter bewerking bestemde sawahs zoodanig in rijen te verdeelen, naar evenredigheid van de grootte der perken (*kotak*). Aan de vrouwen is de eigenlijke taak van het overplanten opgedragen. Het haar met bloemen versierd en het gelaat met een geel blanketsel (*borèh*) besmeerd, treden de vrouwen en jonge meisjes de sawah's binnen, terwijl van eene afgezonderde plaats op de dijkjes wierookdamp omhoog stijgt. In de regterhand houden zij een bos zaailingen, terwijl de linkerhand bezig is den rok (*saroeng*[1]) buiten het bereik van den modder omhoog te heffen. Aan den uitersten rand der sawah gekomen, vangt de arbeid aan om de zaailingen, op één voet of drie vierde voet van elkander, in het vochtige veld te stellen, en die al verder met de vingers daar in te bevestigen, opdat zij niet omslaan.

Dit insteken der plantjes (*nanĕm*[2]) geschiedt steeds achteruitgaande, wijl op deze wijze het beplante gedeelte niet meer behoeft te worden beloopen.

Wanneer de schaduwen aanmerkelijk korter beginnen te worden, bij voorbeeld omstreeks 10 uur 's morgens, wordt deze arbeid gestaakt, eensdeels, opdat de vrouwen zich tot hare huisselijke pligten zouden kunnen begeven, en ten anderen, omdat het verkieslijk is het overplanten der zaaipadi niet uit te strekken tot het uur van den dag, wanneer het water in de rijstvelden door de zonnehitte eene hooge temperatuur aangenomen heeft.

Voordat men uiteen gaat, zet de huisvrouw van den eigenaar der velden aan de helpsters eenige ververschingen voor, en betaalt eenige duiten als loon. Deze arbeid is evenwel kosteloos daar, waar men zich wederkeerige hulp verleent.

Als eene plegtige wijding, om 's Hemels zegen voor het gewas te winnen, moeten de landbouwers zich van elk gebruik van zout in de spijzen gedurende veertig dagen onthouden, welke gewoonte *ingasrĕp*[3]

---

[1] Het bedoelde kleedingstuk van eene vrouw wordt door de Javanen niet *saroeng*, maar *tapih*, genoemd.

[2] Dit is het Krâmâ-woord: in Ngoko is het *nándoer*.

[3] Waarschijnlijk zal dit *ngasrĕp* moeten wezen, en is dan het Krâmâ van *ngadĕm*

wordt geheeten. Voorts moeten, tot dat de padi in de voorraadschuur is opgelegd, deze twee gebruiken strikt in acht worden genomen: namelijk, dat na vier uur 's namiddags, tot vijf uur 's morgens, geen vuilnis mag verbrand worden en ook geen rijst mag gestampt worden, wijl daardoor ziekte in het gewas zou worden gebragt.

Na het overplanten wordt gedurende twee of drie dagen geen water op het veld gelaten, opdat de jonge wortels der padi goed kunnen uitschieten, en zich in den grond zetten. Op hooge plaatsen of waar de bodem drooger van aard is (*tanah sarang*) heeft deze aftapping van het water geen plaats, daar de drooge grond, aan de zon blootgesteld, te hard en daardoor schadelijk zou worden voor de wortelschieting.

Na twee of drie dagen moet de irrigatie worden hersteld, om tot een later tijdperk van den padigroei voort te duren. Kan dit zonder verhindering plaats vinden, dan is het welslagen van den oogst verzekerd, want de verfrissching, die de plant daardoor ondervindt, houdt de poriën der stengels en bladeren open, en maakt de plant in het algemeen meer ontvankelijk voor invloeden, die haren groei bevorderen.

Maar ook in een ander opzigt is het water heilzaam: het bedekt de velden, als het ware, met vloeibare meststof, want hoe schijnbaar helder het water zich ook soms voordoet, altijd bevat het vreemde en vruchtbaar makende inmengselen, die op de velden achterblijven. De voordeelen der waterbevloeijing zijn dan ook groot, en kunnen geacht worden de wisselvalligheid van den oogst grootelijks te hebben weggenomen.

De drooge rijst-aanplant (*gaga*[1]) in sommige streken op maagdelijken grond bewerkstelligd, levert dikwijls uitkomsten op, die van eene groote vruchtbaarheid getuigen, doch deze ontginningen kunnen nimmer die zekere winsten opleveren, die de natte rijstkultuur aanbiedt.

Acht of tien dagen na de overplanting in de sawah's, verkrijgt de padi nieuwe uitspruitsels, en het gewas, dat tot dusverre een geelachtig aan-

---

dat òf *zich bekoelen*, òf *koud eten gebruiken*, beteekenen kan. *Ingasrĕp* is Passief van *ngasrĕp*.

[1] Zoo wordt de padi genoemd, die geteeld wordt op versch ontgonnene heete gronden.

zien had, begint als nu van lieverlede groen te worden. Hoewel de planten zich verheffen, bemerkt men echter nog alom de heerschappij van het water, dat zich ruischend van de hooger gelegen velden overstort en overal kleine watervallen vormt.

Naarmate de padi hooger opschiet en zich uitbreidt, houdt het watergezigt meer en meer op, tot dat het landschap eindelijk zich geheel en al in een effen, maar bekoorlijk, groen heeft getooid.

Voor dat het echter tot die hoogte is gekomen, meestal eene maand na de overplanting in de sawah's, beginnen zich uitspruitsels te vertoonen. In het algemeen krijgt elke zaailing twee of drie stoelen, en, waar derhalve twee en drie zaailingen te zamen in den grond zijn gepoot, verkrijgt men zes, negen tot twaalf stengels, die zich als afzonderlijke bossen (*dapoer*) vertoonen. Eene buitengewoon weelderige uitstoeling is niet voordeelig, hetzij voor de hoeveelheid, hetzij voor de hoedanigheid van het product. Van dezen regel zijn zelfs niet uitgezonderd zekere padisoorten, zoo als *tjere*, *berkat*, en andere, die uit den aard meerdere stengels hebben dan de anderen: want ook deze zullen, wanneer het gewone getal stengels overschreden wordt, minder goede uitkomsten opleveren.

Wij willen echter niet beweren, dat, wanneer de grond buitengewoon vruchtbaar is, eene betere uitstoeling niet zou kunnen plaats hebben zonder schade voor den oogst: maar dit dient opgemerkt te worden, dat aan zoodanige meerde uitstoeling geene waarde kan gehecht worden, indien zich daaraan niet paart eene evenredige krachtiger ontwikkeling van de plant.

Het schoonmaken of wieden der velden (*matoen*), dat. even als het planten, vrij algemeen het werk der vrouwen is, geschiedt, naar mate van de plaatselijke gesteldheid, een, twee of drie keeren. Daar waar slechts eenmaal gewied wordt, heeft het plaats ruim een maand nadat de padi te velde staat. De landbouwer geeft alsdan een *slamat* of maaltijd aan de personen die hem behulpzaam zijn geweest. Het gewas heeft nu het tijdperk *mlirir* bereikt. Gegoeden laten bij die gelegenheid de houten wajangs spelen; en, terwijl daar buiten de stortvloed (*bandjir*) ruischt en de slagregen elkeen van het veld heeft verjaagd (want men

is nu in het felle van den regentijd), verzamelt de menigte zich in groepen om het verhaal der oude Hindoesche helden aan te hooren. De voorstelling der lotgevallen van Djåjå Lĕngkårå of Djåjå Kĕsoemå is bij die gelegenheid in vele streken een volstrekte vereischte.

Wanneer het wieden twee keeren geschiedt, heeft dit voor de eerste keer plaats, wanneer de rijst nieuwe bladeren heeft erlangd, en de tweede maal, wanneer de plant hare volkomene uitstoeling heeft bereikt.

Moerassige gronden vorderen soms eene derde wieding, naar gelang dat het onkruid zich vertoont.

In Samarang, inzonderheid in de afdeelingen Dĕmak en Grobogan, waar de gronden zout en kalkachtige deelen bevatten, worden de velden in het geheel niet schoongemaakt.

Bij genoegzame regens ontwikkelt de padi zich zoo krachtig, dat zij het onkruid grootendeels verstikt, zoodat in het tijdperk der vruchtzetting (*mĕtĕng* [1]) bijna geen onkruid te vinden is. In het district Karang ampel (Indramajoe) heeft, volgens bekomen berigten, hetzelfde plaats. In het algemeen echter is het schoonmaken der velden eene der voorwaarden van den goeden groei der plant; zelfs op de boven bedoelde plaatsen zouden wij durven beweren, dat eene zorgvuldige wieding in het belang des planters is. Wel is de plant, wanneer zij krachtig groeit, in staat met voordeel tegen het onkruid te worstelen, maar zij zou zich waarschijnlijk beter hebben kunnen ontwikkelen, ware men haar te hulp gekomen. Het niet wieden der rijstvelden is, mijns inziens, oorspronkelijk niet zoo zeer toe te schrijven aan het begrip, dat het overtollig is, als wel aan de moeijelijkheid om het altoos naar behooren te betrachten, daar waar de padiekultuur op eene zeer uitgebreide schaal plaats vindt en gebrek aan handen zich soms laat gevoelen.

Het verzuim eenmaal onder den drang der noodzakelijkheid ontstaan, is van lieverlede gehuldigd geworden als een doelmatig gebruik.

Wanneer de padi tot volledigen groei is gekomen, wordt andermaal een maaltijd (*slamatan*) aangerigt, ten einde eene goede vruchtzetting

---

[1] Dit beteekent *zwanger worden*.

van het gewas te verkrijgen en ziekten en ongevallen af te wenden. Deze periode van ontwikkeling heet de Javaan *mĕpĕg* (gelijk of effen), dewijl nu alle stengels even hoog zijn opgewassen en de geplante padi zich aan het oog als een gelijk en effen veld voordoet. Daarna gaat de rijstplant tot het tijdperk over, waarin zij zich van bloem- en zaadhulsel voorziet en zij zich met de middelen gaat wapenen om het werk der vruchtzetting te ondernemen. Bij den inlander bestaat het begrip, dat de levensverrigtingen der planten analoog aan die der menschen zijn. Hij beschouwt de bloem niet als het werktuig of het middel, maar als het eerste gevolg der bevruchting. Hij meent, dat als de bloem te voorschijn is getreden, het werk der voortteeling is volbragt. Wanneer de bloemzetting binnen de bladschede der padi eenen aanvang neemt, stelt de inlander dien toestand gelijk met dien der vrouw in het begin der zwangerschap, zoo als hij dien dan ook met hetzelfde woord (*ngiḍam* [1]) aanduidt. Bij de vrouw kenmerkt zich dit eerste tijdperk gewoonlijk door eenen bijzonderen smaak voor zoute, zure of prikkelende spijzen; daarom vermeent de Javaan, dat ook de padiplant in deze periode behoefte heeft aan zamentrekkende zelfstandigheden. Van dit denkbeeld vervuld, vermengt hij het naar de sawah's stroomende water met zuur (*roedjak*), ananas of gebrande eetbare aarde (*tanah ampo* [2]).

De werkelijke bevruchting der padiplant heeft intusschen, in afwijking van het gevoelen der Javanen, plaats in het tijdperk door hen *mĕratak* [3] genoemd, mitsdien niet wanneer de bloem- en zaad-bekleedsels nog in de bladschede verborgen zijn, maar wanneer zij zich aan het bloote oog voordoen. Dit tijdperk is, naar mijn inzien, tevens het schoonste der rijstteelt. De stengels der padi, slank en bevallig opge-

---

[1] Dit beteekent, even als *ngiḍam* (Maleisch *idam, mĕngidam*), *met lusten zijn*, van eene zwangere vrouw. De Javaan zegt dus van zijn zwangere pàdi, dat ze *met lusten is*, en geeft haar het een en ander, daar ze soms trek aan mogt hebben.

[2] Dit beteekent gebrande klei, die door de Javanen, vooral door zwangere vrouwen, als lekkernij gegeten wordt.

[3] Dit zal *mĕrkatak* moeten wezen. Zoo wordt namelijk te Soerakarta het rijstgewas genoemd, een halve maand nadat het *mĕtĕng-mapak* dat is *zwanger en overal even hoog*, geworden is.

groeid, hebben dan hunne hoogste ontwikkeling bereikt, terwijl de aren, fier opgerigt, in al den luister hunner blinkende kleuren schitteren. Naar mate van de soort van padi op het veld verbouwd, zijn die aren zilverwit, rood, geel of zwart afgezet; doch, met welke verwen ook gekleurd, allen zijn met het waas eener bekoorlijke frischheid overtogen. In een later tijdperk is het gezigt op de velden even schoon en welligt rijker door eene vertooning van goudgele vruchten, doch de plant viert dan niet meer den hoogtijd van haren bloei. Het behaaglijke groen is van de bladeren geweken, terwijl de zachte, maar levendige, gloed, die zich op de aren teekende, voor den meer ernstigen tint der rijpheid heeft plaats gemaakt.

Door een instinktmatig gevoel van het natuurschoon gedreven, viert de Soendanees in het Zuiden der Preangerlanden nu het feest van den padibloei. Op de dijkjes der sawah's plant hij lange bamboezen, van gaten voorzien, bestemd om tot na den oogsttijd daar te verblijven. De wind, in de gaten der bamboezen spelende, brengt een vrij sterk, weeklagend geluid voort, hetwelk de landman vermeent dat de planten als eene streelende hulde aannemen en haar te eerder noopt, om de verwachtingen van den landman te bekroonen.

Heeft men, zonder onderscheid, de plant, tot nog toe, in het genot eener ruime waterbedeeling gelaten, als nu komt het tijdperk, waarin haar welzijn vordert, dat haar die worde onthouden. Het juiste oogenblik der aftapping is niet overal hetzelfde. In die berggewesten, waar de vochtigheid van den dampkring grooter is dan in de laag gelegen vlakten, laat men het water eerst afloopen in het tijdperk van de zoogenaamde zwangerschap (*mĕtĕng*), derhalve wanneer de bloemen in hare bekleedselen zich nog binnen de bladschede bevinden, doch aan deze laatste reeds zekere zwelling of uitzetting wordt bespeurd.

Op de meeste plaatsen echter geschiedt de wateraftapping in een veel later tijdperk (*tĕmĕngkoel* [1]), wanneer de korrelzetting in de zaadhuisjes

---

[1] D. i. *met gebogen hoofd, het hoofd gebogen houden.*

een begin heeft gemaakt en de periode van bevruchting reeds lang voorbij is. De landman, die zijne zaak goed verstaat, houdt zich niet aan dezen algemeenen regel, maar let op de soort van padi, die hij heeft verbouwd. Eenige padisoorten, die uit den aard krachtiger zijn, schijnen het water tot een eenigzins later gedeelte van hare ontwikkeling noodig te hebben, immers te kunnen verdragen.

Verschillende en welligt de meeste padisoorten kunnen tot volkomen rijpheid geraken, zonder de velden geheel en al droog te laten vallen, zoo als onder anderen het geval is te Tersånå (Karang-kobar), waar de aanplant van rijst in moerassen (*rawa* [1]) geschiedt. Tegen den tijd der korrelzetting worden aldaar in de akkers kleine slootjes gegraven om het water zoo veel mogelijk van de plant af te leiden; doch het spreekt van zelve, dat in weerwil hiervan het gewas altijd aan den invloed van het moeraswater blootgesteld blijft. Er zijn echter padisoorten, die nimmer tot rijpheid komen, wanneer het water niet behoorlijk wordt afgeleid, zoo als dit onder anderen het geval is met de *kĕtan serang*, in midden-Java. De verharding van de korrels in het laatste tijdperk der rijpwording heeft bij deze *kĕtan*-soort niet plaats, zoo de velden niet geheel van water ontdaan worden.

Na de aftapping en wanneer het nederbuigen der aren bewijst dat zij gevuld raken, begint ook voor den landbouwer een tijdvak van voortdurende zorg, om de velden over dag tegen de aanvallen der vogels en des nachts tegen die der wilde varkens te beschermen.

Nu worden hier en daar wachthuisjes (*goeboeg* [2]) opgerigt en van deze uit, in alle rigtingen over het veld, koorden gespannen, waaraan kleine zeilen of fladderende poppen zijn bevestigd, die door den wind of door de wachters, in de goeboegs gezeten, in beweging worden gebragt. Ook het water, met bamboezen toestellen in verbinding gebragt, oefent zijn vermogen uit om vreemdsoortige geluiden, ter verjaging van de vogels en wilde varkens, voort te brengen. Soms wordt des wachters een-

[1] Een *rawa* beteekent niet een *moeras*, maar een lagere grond, daar het water staan blijft.

[2] D. i. *hut*, *hutje*.

toonig verblijf in den goeboeg, door het bijzijn zijner huisvrouw opgevrolijkt, maar dan eischt een aloud gebruik, dat hij zich de onthouding van het huwelijksgenot oplegge; wijl anders, als straf zijner overtreding, zijne wacht vruchteloos zou worden en de wilde varkens zijne padi zouden vernielen.

Als een ander middel om de wilde varkens te verjagen, worden soms rondom de rijstvelden touwen gespannen, in menschelijke urine gedoopt, of ook wel lapjes, daarmede bevochtigd, van afstand tot afstand opgehangen. Slechts in volkrijke streken laten de wilde varkens zich op deze wijze vrees aanjagen; daar, waar zij den mensch niet dagelijks ontmoeten, moet naar andere middelen worden omgezien.

Bij een bezoek dat ik aan het woeste, maar romaneske, gebergte van Lawen (Banjoemas) bragt, werd mij verhaald, dat aldaar eene padisoort wordt geplant, die van de aanvallen der wilde varkens niet te lijden heeft. Bij onderzoek bevond ik, dat dit eene soort is, bij welke de haren of naalden der graankorrels bijzonder sterk zijn ontwikkeld (*padi boeloe* [1]). Welligt dat de prikkeling dezer haren in de keel der varkens, die dieren op deze soort van padi minder belust doet zijn; maar of hunne vraatzucht zich hierdoor geheel laat beteugelen, zou ik niet durven verzekeren.

Hebben wij de rijstplant in hare wording, groei en ontwikkeling nagegaan; thans zijn wij tot het tijdperk genaderd, waarin blijken moet, in hoe ver zij de verwachtingen van den landbouwer vervullen en zijnen arbeid beloonen zal.

Wordt dit tijdstip alom met gelijk verlangen te gemoet gezien, het is er ver af, dat, ten opzigte van het oogsten, overal dezelfde regels worden betracht. Zelfs omtrent het voordeeligste oogenblik van den oogst bestaat verschil van gevoelen. In het algemeen wordt de padi hier te jong, ginds te oud gesneden. Wij zullen de voor- en nadeelen van die beide stelsels ontwikkelen.

---

[1] Dat is *harige* of *ruige padi*.

Wordt de padi te jong gesneden, dan zijn de korrels nog niet volkomen ontwikkeld en alzoo kleiner; zij zijn minder tegen het stampen, het ontbolsteren in de houten rijstblokken, bestand, een grooter aantal korrels wordt gebroken en de hoeveelheid gruis of poeder is aanzienlijker. De ontbolsterde rijst laat zich minder goed bewaren, omdat het meerdere stof het ontstaan van insecten (*boeboek*[1]) bevordert. Niettegenstaande deze nadeelen verkiezen de meesten het jong snijden der padi, omdat in den regel de korrel niet dadelijk van haar hulsel wordt ontdaan, maar met het stroo (*mĕrang*) bewaard wordt tot den dag der behoefte; voor dat lang bewaren biedt deze wijze van snijden meer voordeelen aan. Is de padi overrijp, dan laten de korrels spoediger uit de aar los (*rontok* of *rigol*[2]), en ontstaat er verlies aan graan, zoowel bij het bewaren als bij het vervoeren, vooral wanneer dit op de Javaansche wijze geschiedt, namelijk hangende aan bamboezen jukken.

Ook bij het oogsten van het gewas blijven van de volkomen rijpe padi meer korrels op het veld achter, inzonderheid daar, waar de schoven zijn opgestapeld geweest (*pĕndokan*[3]). Deze verloren korrels ontkiemen later en geven uitspruitsels, bij den Javaan bekend onder den naam van *singang:* zij dienen alleen tot voedsel voor het rundvee.

Hangt alzoo het min of meer rijp snijden eenigzins van huishoudelijke gewoonten af, het voegzaamste oogenblik daartoe, namelijk om de grootste uitkomst te verkrijgen, is, naar mijn inzien, wanneer de halmen reeds geel beginnen te worden en de korrel verhard is, doch niet zoodanig of bij het indrukken van den nagel moet het teeken daarvan op de korrel blijven.

Onder het hard worden der padi versta ik, dat het melkachtig vocht, hetwelk in den tijd van rijpwording het zaadhulsel opvult, door uitdamping der waterdeelen langzamerhand de eigenlijke korrel vormt.

---

[1] Dat is eigenlijk *molm*, van daar *mijt*, *houtworm* en *meelworm*.

[2] Beide beteekent het *vallen*, *afvallen* of *uitvallen* door los te laten, zoo als vruchten van een' boom en haren uit het hoofd.

[3] Dit woord, dat *van een metalen schede voorzien zijn* of *een kris in een metalen schede dragen*, beteekent, zal waarschijnlijk verkeerd geschreven zijn. — Het volwoord *singang* is ook van elders onbekend.

Is de geschikte tijd van het padisnijden (*panen*) aangebroken, dan ontstaat overal leven en beweging: want aan deze bezigheid neemt de geheele bevolking deel.

In enkele streken, en met name in Kediri en Madioen, geschiedt het oogsten uitsluitend door de vrouwen. Slechts dan, wanneer de vrouwen hulp noodig hebben, springen de mannen bij. De inlanders aldaar gelooven, dat de rijst door mannen geoogst spoediger dan andere bederft. De man heeft voor dezen arbeid eene ongelukkige hand (*tangan panas* [1]).

Maar behoudens dergelijke uitzonderingen kan gezegd worden, dat deze veldarbeid door de gansche bevolking, zonder onderscheid van geslacht of stand, wordt verrigt. Vooral in de Sundalanden is de padioogst een feest, waarin allen deelen. Zoowel de ouderen van dagen, als het meer jeugdig gedeelte der bevolking, de mannen zoowel als de vrouwen, kortom allen verlaten hunne woningen om zich naar het veld te spoeden, dat van zijn gulden aren moet ontdaan worden [2]. In feestgewaad gedost, voorzien van breede hoofddeksels (*toedoeng*), die op het volle middaguur het geheele bovenlijf tegen de heete zonnestralen beschutten, vangen zij de taak aan. Met een klein mesje (*àni-àni*) wordt de padi, halm voor halm, op zekere lengte van den stengel (*dàmi*) gesneden en tot bossen zamengebonden, terwijl vrolijkheid den arbeid verligt en zang zich alom laat hooren.

De snijders verspreiden zich onregelmatig op het terrein, maar scharen zich op rijen en verrigten in die orde de taak, die zij te vervullen hebben.

Tegen het middaguur zet de eigenaar van het veld gewoonlijk aan de personen, die hem behulpzaam zijn geweest, eenige door het gebruik bepaalde spijzen voor.

Daarna, en na het gebruik van sirih, begint men weder met het snij-

---

[1] Eigenlijk *heete hand.*

[2] Toen de vrouwen en dochters der Europeanen op Java minder dan thans in den invloed der Westersche beschaving deelden, was het niets vreemds, ze, in de Bataviasche ommelanden, met de Javaansche vrouwen te zien wedijveren, om deel te nemen aan den arbeid en de vreugdebedrijven van den rijstoogst.

den en zet dezen arbeid voort tot ongeveer vier uur na den middag (*asar*[1]), wanneer men aan den eigenaar van het veld het gesnedene overhandigt, na inhouding van het snijloon, dat in sommige streken $^1/_6$, elders $^1/_5$, van het produkt bedraagt. Zij die in dit werk behendig zijn, kunnen vier tot vijf bossen padi op éénen dag als snijloon verdienen; voor de meesten bedraagt het slechts 2½ à 3 bossen, terwijl bejaarde lieden en kinderen hoogstens twee bossen per dag verdienen.

Is het padi snijden, even als de wijnoogst in het Zuiden van Frankrijk, een tijdperk van voorbijgaande feestelijkheid, het laat soms ook duurzamer sporen na, en het gebeurt niet zelden, dat, wanneer het gejubel op het rijstveld is verstomd en de rijke aren in de voorraadschuren zijn opgeborgen, de stilte der dorpen wordt afgebroken door de lustige toonen, die bij huwlijksplegtigheden niet kunnen worden ontbeerd.

Alvorens het gesneden graan droog en geschikt is tot opberging in de voorraadschuren (*loemboeng*), verloopt er omstreeks eene maand, gedurende welken tijd de padi op het veld blijft liggen. Daarna wordt de voorraad naar de loemboengs gebragt, op sommige plaatsen in plegtstatigen optogt. In de Preanger-regentschappen vooral heeft met het binnenbrengen van het aandeel der regenten en hoofden een ommegang plaats. De mannen, van bamboezen jukken voorzien, die bij elke beweging een krakend geluid maken, brengen de padi in staatsie van het veld naar het plein voor de Regentswoning (*aloen-aloen*). Drie maal wordt de vracht rondom het plein gedragen, terwijl eene pop, in een' draagstoel medegevoerd, als de beschermheilige van het gewas met de padi in de voorraadschuur geborgen wordt.

Ofschoon op het overige gedeelte van Java deze bijzondere ommegang niet door mij opgemerkt is, wordt toch dit binnenbrengen der padi niet zonder plegtigheid behandeld.

Aan de dragers, die zich voor deze verrigtingen hebben geleend, wordt

---

[1] Naam van het Mohammedaansche gebed om half vier na den middag.

na den afloop daarvan een maaltijd aangeboden, die in sommige streken uit het navolgende moet bestaan: rijst met vleesch, sterk gekruide toespijzen of groenten, daarna gebak, vervaardigd uit kleverige rijst (*kĕtan*), suiker en nangka, en ten slotte de geliefkoosde betel (*sirih*).

Is eenmaal de nieuwe padi opgeborgen, dan mag noch de landbouwer, noch een zijner huisgenooten, zich in den loemboeng begeven om er graan uit te nemen, alvorens veertig dagen zijn verloopen, wijl gedurende dien tijd *Dèwi Sri* [1] daarin haar verblijf houdt en door geen stervelingen mag verstoord worden. De aanleiding tot dit als legende ingekleede voorschrift is waarschijnlijk, dat de padi, te versch als voedsel genuttigd, schadelijk voor de gezondheid is. De buikloop en verschilschillende ziekten, die gedurende eenige jaren de bevolking hebben getroffen, wordt dan ook door ouderen van dagen beschouwd als straffen der overtreding van dit gebod, hetwelk in den laatsten tijd al meer en meer in onbruik is geraakt.

Het ontbolsteren van de padi geschiedt door stamping in eenen langwerpigen uitgeholden boom, de gedaante hebbende van eene schuit. Met dit werk zijn voornamelijk belast de vrouwen, die dit als eene aangename bezigheid beschouwen. Geschaard rondom een zoodanig rijstblok, *lĕsoeng* genaamd, en met houten stampers (*aloe*) gewapend, vervullen de vrouwen en meisjes hare taak op eene zekere maat. Soms neemt dit maatgeluid een driftig karakter aan, maar over het algemeen volgt het een' bedaarden gang, wijl dit stampen dikwerf zeer lang moet worden volgehouden. Mingegoeden verrigten het stampen in een vierkant blok (*loempang*), in het midden uitgehold.

De padi levert gewoonlijk ruim de helft aan zuivere rijst op. Bij proefneming verkreeg ik van 94½ kati natte 76 kati drooge padi, alzoo slechts een verlies van 20 procent, kunnende men dit anders op 30 procent stellen.

---

[1] Eigennaam van de vrouw van God Wisnoe.

Deze 76 kati drooge padi leverden op:

aan rijst	48	kati.
stroo	8	″
fijne zemelen	3	″
andere ″	15	″
afval	2	″
	76	kati.

Alzoo aan rijst 63 procent.

Bij ons nu geëindigd overzigt van den loop der werkzaamheden bij de natte rijstkultuur, hebben wij voornamelijk het oog gehad op de aanplant van de zoogenaamde *padi-dalĕm*, of lang te veld staande rijst, doch deze schets kan ook toepasselijk worden geacht op de teelt van *padi-géndjah*, of vroege rijst. In de wijze van behandeling der beide soorten wordt geen onderscheid waargenomen, alleen zijn bij de padi-géndjah de tijdvakken der ontwikkeling van korteren duur, zoodat de meeste verrigtingen en uitkomsten op vervroegde tijdstippen plaats vinden.

Is de wijze van bewerking en hetgeen verder daarbij geschiedt, voor beide soorten dezelfde; het is er echter verre af, dat zij de gelijke opbrengst aan rijst zouden opleveren. Padi-géndjah brengt niet alleen minder op, maar de rijst is ook minder voedzaam. Het planten van padi dalĕm geschiedt dan ook in den regel overal, waar gedurende een groot gedeelte van den droogen tijd over genoegzaam water kan worden beschikt. Waar dit noodwendig vereischte ontbreekt en waar de sawahs afhangen van den regen, daar acht de Javaan het planten van padi géndjah veiliger.

In zeer hooge streken, waar het gewas langzaam tot rijpheid komt, wordt de padi géndjah almede verkozen, omdat padi dalĕm te veel tijd zoude vereischen, en tusschen het oogsten van de padi en het op nieuw beplanten der velden geene genoegzame tijdruimte zou bestaan.

Zijn dit de twee gewone gevallen, waarin het verbouwen van padi géndjah wordt verkozen, er bestaan ook omstandigheden van geheel tijdelijken aard, die den landman insgelijks daartoe nopen, bij voorbeeld, wanneer in den gewonen loop der padikultuur buitengewone verstoring

heeft plaats gehad, of ook, wanneer de landbouwer verhinderd is geworden tijdig aan den sawah-arbeid te beginnen, zoodat hij wel genoodzaakt is den verloren tijd op eene andere wijze in te winnen.

De bekwame landbouwer behoeft geene aansporing om tot het planten van padi dalĕm in stede van padi géndjah over te gaan, daar hij met de betrekkelijke uitkomsten dezer beide kulturen zeer bekend is. Ook geene vergissing in de padisoort zal hem tot de planting van padi géndjah brengen, wijl elke geschikte landbouwer niet alleen op het eerste gezigt padi dalĕm van padi géndjah zal weten te onderscheiden, maar ook de variëteit van elke soort zal kunnen opgeven.

Ten einde het verschil der uitkomsten door de beplanting van padi dalĕm en van padi géndjah verkregen, te doen zien, laten wij hieronder eene berekening volgen over een bouw van 1176 vierkante roeden, zooals men die in het oostelijk gedeelte van Java, vanwaar wij ons voorbeeld ontleend hebben, aantreft.

PADI DALĔM.

Kosten van bebouwing.

Voor het ploegen met één span buffels of ossen, 4 amĕt padi à ƒ 4.00	ƒ	16.00.
Voor zaad 1½ amĕt	〃	6.00.
〃 het verplanten der zaailingen	〃	3.00.
Snijloon $^1/_6$ van den oogst	〃	36.00.
Aan feesten (*sidĕkah*)	〃	10.00.
Totaal	ƒ	71.00.
Landrenten	〃	40.00.
Totaal	ƒ	111.00.

Oogst.

54 amĕt à ƒ 4.00	ƒ	216.00.
Af aan onkosten	〃	111.00.
Zuivere winst	ƒ	105.00.

PADI GÉNDJAH.

Kosten van bebouwing.

Tot het ploegen, als boven	*f*	16.00.
Voor zaad	〃	6.00.
〃 het verplanten	〃	3.00.
〃 snijloon 1/6 van den oogst (7 amĕt)	〃	28.00.
Aan feesten (*sidĕkah*)	〃	10.00.
Totaal	*f*	63.00.
Aan landrenten	〃	30.00.
Totaal	〃	93.00.

Oogst.

42 amĕt à *f* 4.00	*f*	168.00.
Af aan onkosten	〃	93.00.
Zuivere winst	*f*	75.00.

Daaruit zien wij, dat, terwijl met uitzondering van de landrenten en het snijloon alle uitgaven van het planten van padi géndjah even hoog zijn als voor padi dalĕm, de opbrengst een verschil oplevert van 29 pCt., waarbij nog niet eens in aanmerking is genomen, dat de rijst uit padi géndjah gestampt, als minder voedzaam, eene mindere geldswaarde dient te hebben.

Bij deze gelegenheid moeten wij tevens de opmerking maken, hoe verkeerd het is van de vooronderstelling uit te gaan, dat het heil van den landbouwer voornamelijk in de hooge prijzen en minder in een goed gewas van de rijst gelegen is, ten minste dat dit laatste zich meestal door het eerste vergoed ziet. Het is waar, dat de verminderde oogst

ook hoogere prijzen ten gevolge heeft, doch niet in die mate, dat beiden gelijken tred houden, wijl de meerdere duurte ook minder navraag heeft doen ontstaan, en dit op de prijsbepaling noodwendig invloed uitoefent.

Stellen wij echter, dat een landbouwer 20 pikols rijst van zijne velden verkrijgt, en dat hij 10 pikols daarvan voor eigen gebruik en 10 pikols voor verkoop kan bestemmen. De prijs van de rijst op *f* 4 gesteld, zoude hij eene overwinst van *f* 40 hebben, waarmede hij zich zelven in andere opzigten kan geneeren. Nu is de oogst 25 procent tegengevallen, en hij verkrijgt dus 16 pikols rijst, in stede van 20. Hiervan kan hij slechts 6 pikols voor den verkoop afzonderen, die hem, tegen den 25 procent verhoogden prijs, namelijk *f* 5 in stede van *f* 4, nog eene winst van *f* 30, in stede van *f* 40, gelijk vroeger, zouden opleveren. Wij ontwaren derhalve, dat door deze wanoogst het algemeen benadeeld is geworden, wijl het een zoo veel hoogeren prijs voor zijne behoefte heeft moeten besteden, terwijl ook de landbouwer zich niet aan eene winstderving heeft kunnen onttrekken. Hoe vele landbouwers zijn er echter, die slechts bij eenen voordeeligen oogst rijst kunnen verkoopen, doch bij eene mindere productie hunne toevlugt voor het doen van noodige uitgaven in het planten van nagewassen enz. moeten zoeken!

De hoogte boven de oppervlakte der zee, tot welke de rijstteelt zich verheft, kan op 3500 voeten gesteld worden. Tot zoover is de klimaatsinvloed niet ongunstig; hooger is het tegendeel ondervonden. De korrel wordt daar kleiner dan elders, en de verschillende tijdperken van groei en ontwikkeling ondergaan eene buitengewone verlenging. Volgens het werk van PORTER "De landbouw tusschen de keerkringen" zou de bergrijst (*gågå*) in hoogere streken beter gedijen dan de gewone rijst. Dit schijnt evenwel niet op Java het geval te zijn, zoo als ook uit den staat van het padigewas van Bandjar-negara[1] afgeleid kan worden, daar toch in het district Karang-kobar, waar de natte rijstteelt nog plaats vindt, de aanplant van drooge of bergrijst reeds heeft opgehouden, als op die hoogte niet meer willende slagen.

---

[1] Zie Bijlage Lett. A.

Naar ons inzien moet, de soort en al het verdere gelijkstaande, ook in de hoogere streken de bevloeijing van den grond met water een' beteren oogst verzekeren dan de drooge kultuur. Mogt al, des daags, de heilzame invloed van de zon door het water worden getemperd, de sterke nachtelijke koude, die de planten op zoodanige hoogten dikwijls doet mislukken, wordt evenzeer daardoor verminderd. Het water toch, dat de velden bedekt, gaat 's nachts de te sterke afkoeling van den bodem tegen, en bewaart de warmte, die anders verloren zou gaan.

Op zeer hooge plaatsen van het district Batoer, waar geen rijst maar voornamelijk *tabak* wordt geplant, ziet men enkele keeren de nachtelijke afkoeling van den grond zoo ver gaan, dat de temperatuur der aardoppervlakte tot het vriespunt daalt, en de door de lucht afgezette waterdeeltjes tot rijp overgaan. Dit is verderflijk voor de tabaksaanplanting, waarvan soms in eene nacht een gedeelte sterft. Het nadeel, dat de rijp voor de gewassen te weeg brengt, heeft de Javanen dier streken genoopt dit metereologisch verschijnsel met den naam van giftdaauw (*ĕmboen oepas*) te bestempelen.

Men neemt soms verbastering bij de rijstkultuur waar; eene bepaalde soort van padi wordt uitgestrooid, eene geheel andere wordt ingeoogst. Onder die bastaardsoorten telt men de *padi mĕrdji*, die eene kleinere korrel en kortere aren heeft, en die, niettegenstaande ze niet overrijp wordt gesneden, evenwel aan het uitvallen onderhevig is. De rijst, gekookt zijnde, is flaauw van smaak en hard. Dergelijke verbastering schijnt voornamelijk te worden ondervonden, wanneer te jonge padikorrels voor zaad gebezigd worden.

Wanneer de oogst van padi, die geteeld is in den regenmoeson, is afgeloopen, wordt op de rijstvelden een tweede oogst gewonnen, meestal bestaande in maïs, komkommers of aardvruchten, ook wel in tabak. Die tweede aanplant bestaat ook wel in padi, meestal padi géndjah, in allen gevalle in eene andere rijstsoort dan de laatst geteelde, wijl de landbouwer deze afwisseling noodig acht voor de vruchtbaarheid zijner velden.

Er zijn streken, waar het planten van rijst als tweede gewas eene verstoring der goede kultuurorde wordt geacht, waaraan een goed landbouwer zich niet behoort schuldig te maken. Niet ligtelijk zal men aan hem, die zich deze afwijking veroorlooft, padi of geld leenen, uit vrees van in zijn verderf te worden medegesleept.

De rijst buitentijds gewonnen (*padi padi gadoean* [1]) mag niet met de andere in eene en dezelfde bewaarplaats worden opgeborgen, en, wanneer dit gebeurt, beweert de landbouwer, dat men de goede padi hoort jammeren over de miskenning van hare regten. Verleid door het bezit van overvloedig water, had eene desa in de nabijheid van Wiråsari (Grobogan) beproefd padi sadoean te teelen. Gedurende de drie jaren, die sedert zijn verloopen, is de padioogst aldaar gestadig tegengevallen, hetwelk de bewoners der omliggende desa's niet nalaten te beschouwen als eene straf aan die desa opgelegd voor de gepleegde schending van het voorvaderlijk gebod; zij vermeenen zelfs dat een goed padi-jaar aldaar niet zeer spoedig zal worden ondervonden.

In het algemeen zal het niet worden ontkend, dat eene kultuur als die der rijst, geheel afhangende van het water en van saizoenen, die zich met tamelijke regelmatigheid afwisselen, zich geheel naar die jaargetijden regelen moet, wil zij niet voor eigendunkelijke afwijkingen door misgewassen worden bestraft.

Ter inzage van den lezer heb ik hier achter gevoegd een aantal bijzonderheden der rijstkultuur:

A. In het distrikt Karang-kobar, afdeeling Bandjar-nagara, residentie Banjoemas.

B. In het distrikt Adji-barang, afdeeling Poerwå-kĕrtå, residentie Banjoemas.

C. In het distrikt Karang-ampel, afdeeling Indramajoe, residentie Cheribon.

Ofschoon de laatste dezer staten slechts een overzigt van drie padisoorten geeft, is de overlegging daarvan evenwel nuttig, wijl men daardoor

---

[1] Onder *gadoean* wordt in het Soerakartasche de rijst verstaan, die in het drooge jaargetijde op met kunst bewaterde sawahs geteeld wordt.

de gelegenheid verkrijgt om de ontwikkeling van de padi in de residentie Banjoemas, welke van die der omliggende residenties Tĕgal en Pĕkalongan weinig verschilt, met den padigroei in eene andere streek te vergelijken. Dit is te meer van belang, wijl Indramajoe, even als Dĕmak en Grobogan, het rijstland bij uitnemendheid van Java moet worden geacht.

Met het oog op de belangrijkheid ware het wel te wenschen dat de resultaten van de paditeelt in bovengenoemde streken meer volledig bekend werden. Wij willen hopen, dat deze onze zwakke poging door bijdragen van meer bevoegden zal worden achtervolgd.

Het padigewas is aan verscheiden ziekten onderhevig; ik zal eenige daarvan opnemen, zonder mij evenwel aan eene uitvoerige beschrijving te wagen.

De *åmå poetjoek soelang* is eene ziekte, veroorzaakt door eenen worm, die zich ophoudt aan den voet van den hoofdstengel en juist den omvang van het binnenbekleedsel van dien stengel heeft. Reeds in de zaadkorrel aanwezig, is hij met de plant opgegroeid om deze later geheel te vernietigen.

De *mĕntèk* is eene ziekte, veroorzaakt door insecten, welke moeijelijk zijn waar te nemen, wijl zij zich 's nachts alleen met hun vernielingswerk bezig houden en zich des daags uit de padivelden verwijderen om zich onder den grond te verbergen. De Javaan schrijft deze ziekte aan onzigtbare geesten (*mĕntèk*) toe.

De *åmå poetih*, ontstaat door de gebrekkige ontwikkeling van de plant, dikwerf als een gevolg van het bezigen van slecht zaad. Wormen vertoonen zich op de bladeren van de padi en trekken de sappen daar uit, een begin makende met den top. Daar zij het cellenweefsel der bladeren ongedeerd laten, en deze, van hunne sappen ontdaan, eene witte kleur aannemen, zoo heeft men deze ziekte met den naam van *åmå poetih* (het witte kwaad) bestempeld.

In 1853 had zich te Bandjar-negara deze ziekte vooral in de kweekakkers vertoond; door aanwending van asch, in navolging van hetgeen

op Sumatra plaats vindt, werd het kwaad niet alleen te boven gekomen, maar het padigewas in het zaaibed verkreeg een schooner aanzien dan te voren. Nog eene andere uitkomst werd verkregen; het was deze, dat in het genoemde jaar minder zaaipadi dan vroeger verloren ging.

Volgens de destijds gedane waarneming vertoonden de wormen zich des ochtends op de bladeren van de padi en konden met een mandje of een dergelijk werktuig, dat men over de bladeren van de zaaipadi heen streek, opgeschept worden. Naar mate de zon hooger steeg, verdwenen zij in het water.

Wanneer deze ziekte zich in een padiveld vertoont, wordt het water afgetapt, opdat het gewas sterker vezelen ontvange, beter dan de doorweekte tegen de wormen bestand, en opdat de wormen, gedurende de groote hette van den dag, geene beschutting zouden vinden in het water.

Åmå lodo en *åmå klinting* zijn ziekten, almede aan de slechte ontwikkeling van de plant te wijten. De bladen krullen om en verwelken.

In het algemeen durf ik aannemen, dat het veelvuldig gebruik van asch zou bijdragen tot het verminderen der ziekten en insekten, die het rijstgewas kwellen. Het zijn vooral de zwakke planten, die door de insekten worden aangevallen: de bevordering van de ontwikkeling van de plant strekt derhalve reeds van zelve om dat gevaar af te wenden.

Daar waar geen water voorhanden is om tot eene regelmatige bevloeijing der velden over te gaan, of waar de middelen tot eenen meer volmaakten akkerbouw ontbreken, wordt rijst geteeld op drooge akkers (*padi gågå*). Deze velden moeten elk jaar worden verwisseld, zal de landman zijne moeite beloond zien, waaruit volgt dat men de zoogenaamde gågåplanten slechts aantreft in streken, waar nog weinig ontginning en bevolking bestaat, of wel langs de zomen der meer bewoonde landen.

Het bewerken der gågå-akkers geschiedt op de volgende wijze. In de maand Julij, en dus in den droogen tijd, begint men de uitgekozen gronden schoon te maken. Het te rijkelijk aanwezige geboomte wordt

geveld, het riet (*glagah*) en ander kreupel gewas word gekapt (*babad*), en een en ander laat men tegen den grond leggen om er den brand in te steken. Al de ligte takken en de bladeren van de gevelde boomen, zoo mede het verdroogde riet, onkruid en kreupelgewas, worden dan door de vlammen verteerd, doch de boomstammen blijven daarvan in den regel verschoond, en men laat die op het veld liggen. De grond wordt vervolgens alleen gezuiverd van den afval van hetgeen verbrand is en wordt niet omgewerkt, zelfs de stompen en wortels van de gevelde boomen laat men in den grond. Het schoongemaakte terrein wordt vervolgens van eene stevige omheining voorzien, om beschadiging door wilde varkens of ander wild gedierte te voorkomen.

Tegen de maand October, wanneer de regens gemeenlijk aanvangen, wordt tot de beplanting van het veld overgegaan, en daarvoor een gelukkige dag gekozen.

Op zacht hellende gronden maakt men, met een stok of ander werktuig, kuiltjes op een onderlingen afstand van minstens zes en hoogstens twaalf Rijnlandsche duimen en ter diepte van ongeveer een duim, waarin men de zaadkorrels werpt (*gĕdjik*).

In zeer vruchtbare gronden doet men slechts drie of vier korrels in elk kuiltje, bij minder goede gronden werpt men van vier tot zes korrels daarin. Na deze verrigting wordt elk gat met een weinig aarde bedekt. Op meer steile gronden maakt men niet alleen de zaaikuiltjes dieper, maar deze zijn ook digter bij elkaar gesteld, wijl de sterke afstrooming van het regenwater dikwijls een gedeelte van het zaad doet verloren gaan.

Alle padisoorten kunnen tot zaad worden gebezigd, doch gewoonlijk neemt de Javaan padi géndjah, omdat deze zich het spoedigste ontwikkelt.

Wanneer het onzeker is, of men goten zal moeten graven om het afstroomende regenwater van het gewas af te leiden en wanneer men dat van eenige meerdere ondervinding wil laten afhangen, stelt men dat werk gewoonlijk uit tot na het uitzaaijen. Blijkt het dan niet noodig te zijn, dan bespaart men zich dien arbeid. Waar men verzekerd is hinder van het water te zullen ondervinden, graaft men de noodige goten reeds vóór het uitzaaijen.

De gågå-velden vorderen niet veel onderhoud, maar eene gestadige bewaking, zoowel tegen de vernieling van het afstroomend water, als tegen de aanslagen van dieven en de aanrandingen van vogels of wild gedierte. Op elk veld wordt dan ook op hooge palen een huisje opgerigt, waarin, dag en nacht, iemand van het gezin de wacht houdt. Is de noodzakelijkheid van het verplaatsen der woning van het gezin ondervonden, dan bouwt men deze soms te midden van den akker, om tevens tot wachthuis te dienen.

De padi gågå wordt spoediger rijp, dan die welke op de sawah's groeit, onverschillig of het padi dalĕm of padi géndjah is, zoo als uit eene inzage van de Tabel L^a. B. kan blijken. De daarvan verkregen rijst is minder groot van korrel, doch goed van smaak: velen verkiezen deze rijst als spijs boven die van de sawah's, voornamelijk als zij versch is. Oude gågå rijst heeft dikwijls een' muffen smaak.

Het snijloon bedraagt in sommige streeken een vierde gedeelte van den oogst. Heeft de snijder ook hulp bij het planten verleend, dan wordt zijn loon veelmaals ⅓ gedeelte van den oogst.

Eene uitgestrektheid, tot welker beplanting men vijf bossen padi bezigt, noemt men in sommige streken een *kotak*[1]. Zij brengt gemiddeld op 10 amĕt van 25 bossen (*gèdèng*), zoodat een gèdèng uitgezaaide padi meestal twee amĕt of het vijftig-voudige opbrengt.

De gågå-rijst wordt meestal voor eigen verbruik, zelden voor den handel, geteeld.

Ook op drooge weiden of bouwlanden (*tĕgal*) wordt de aanplant van rijst ondernomen en daarbij over het algemeen betracht wat omtrent de gågå's is aangewezen. De akkers echter veelal in de onmiddelijke nabijheid der dorpen te vinden zijnde, zoo is de bevolking die zich daarmede afgeeft niet aan het zwervende leven onderworpen, dat het deel der gågå-planters is. Worden de gågå-velden met de zoogenaamde patjoel omgewerkt, over de tĕgalvelden gaat de ploeg heen, terwijl in de re-

---

[1] Dat is *perk*.

sidentie Bantam deze gronden zelfs eene bemesting ondergaan, waardoor hun productief vermogen niet alleen vermeerderd, maar ook meer verzekerd wordt. Eene krachtige aanplant toch kan beter tegen de ongemakken van het weder, dan een zwak gewas (*gågå rantjah*).

Het zaad voor de tĕgal-rijst wordt uitgestrooid in voren door de ploeg gemaakt. De opbrengst dezer tĕgals wordt echter zoo ruim overtroffen door die der bewaterde velden, dat, wanneer daartoe gelegenheid is, deze tĕgals steeds in sawah's worden herschapen.

Lt. A. TABELLARISCHE AANTOONING VAN EEN AANTAL BIJZONDERHEDEN OMTRENT HET RIJSTGEWAS IN HET DISTRICT KARANG-KOBAR, AFDEELING BANDJAR-NEGARA, RESIDENTIE BANJOEMAS.

NAMEN DER PADISOORTEN.	WORDT DE ZAAIPADI ALHIER KORRELSGEWIJZE UITGESTROOID (SEBARAN), OF BIJ HALMEN (OERITAN).	PERIODEN VAN ONTWIKKELING VAN DE RIJSTPLANT.							HOEVEEL KEEREN WORDEN DE SAWAHS SCHOONGEMAAKT.	OP WELK TIJDPERK VAN GROEI DER PADI WORDT HET WATER UIT DE SAWAHS GEDAAN.	KLEUR.		GESCHIKT TER BEWARING EN OPLEGGING OF NIET, EN MEERDERE HOEDANIGHEDEN DOOR DEN JAVAAN AAN DE VERSCHILLENDE PADISOORTEN TOEGEKEND.	AANMERKINGEN.
		Hoeveel dagen heeft de zaaipadi noodig ter voldoende ontwikkeling voor den overplant in de natte rijstvelden (sawahs).	Van het beplanten der sawahs tot dat het bloem- en haarbekleedsel binnen de bladschede van de padi zich ontwikkelt (meteng).	Van dat tijdstip tot het half uitkomen van bloem en bekleedsel uit de bladschede (melotjot).	Tot aan het geheel uitkomen van bloem en bekleedsel uit de bladschede, ook tevens het tijdperk der bevruchting van de padi (meratak).	Tot aan de vruchtzetting, wanneer de zaadhuisjes of bekleedsels met een witachtig vocht gevuld worden (temoenkool).	Tot aan het tijdperk van het inoogsten of binnenhalen der padi.	Totaal dagen voor de teelt der padi benoodigd.			Van de padi.	Van de rijst.		
GEMATIGDE STREKEN. GEMIDDELDE HOOGTE BOVEN DE ZEE: 1500 VOET. PADI DALEM.														
Kewal.		75	83	20	12	10	25	227	3		ligt geel.	wit.	Minder goed van smaak. Redelijk geschikt in bewaren.	
Raran djawi.		83	90	25	12	10	25	247			geel eenigzins gestreept.	″	Zeer goed. Voor bewaring zeer geschikt.	
Ketoembaran.		75	85	20	12	10	25	227			ligt geel.	″	Minder goed. Redelijk.	
Goplem.		85	90	25	12	10	25	247			geel.	rood.	Zeer goed van smaak. Zeer geschikt voor bewaren.	
Bendan.		85	90	25	12	10	25	247			roodachtig geel.	wit.	Minder id. id.	
Kangkoengan.		85	90	25	12	10	20	247			″	″	Id. id. id.	

Popoh ngaren.	De zaaipadi wordt bij halmen in het natte zaaibed nedergelegd (oerit); de padi wordt in deze streken slechts korrelsgewijze uitgestrooid, wanneer men die ter vervanging van uitgestorven zaailingen bestemt, of wel wanneer een aanplant bij een' anderen achterlijk wordt bevonden. De zaaipadi ontwikkelt zich spoediger met de laatste behandelingswijze (sebar), wijl de plantjes niet zoo digt op elkander komen te staan.	75	85	20	12	10	25	227	3	Het tijdperk van zoogenaamde zwangerschap (meteng) der padiplant, wanneer de bloem en haar bekleedsel nog niet te voorschijn zijn gekomen, doch zich binnen de bladschede hebben ontwikkeld en daaraan eene uitzetting wordt bespeurd.	zwart.	//	Id. id. minder geschikt.	
Srimenganti.		75	85	20	12	10	25	227			//	//	Id. id.	
Ketinôngô.		75	85	20	12	10	25	227			//	zwart.	Id. id. zeer geschikt.	
Rembiang.		75	85	20	12	10	25	227			//	//	Id. id. minder id.	
Berkat.		85	90	25	12	10	25	247			geel.	wit.	Id. id. redelijk id.	
Pêlak.		65	75	15	12	10	25	202			//	//	Redelijk van smaak, minder id.	Veel kleefstof. Wordt algemeen gegeten.
Sokô nandi.		65	75	15	12	10	25	202			//	//	Minder id. id.	
Rôdjô lelé.		65	75	15	12	10	25	202			ligtgeel.	//	Id. id. id.	
Mohong.		65	75	15	12	10	25	202			rood.	rood.	Id. id. id.	
Gondé.		65	75	15	12	10	25	202			//	//	Id. id. id.	
Menjan.		75	85	20	12	10	25	202			zwart.	wit.	Id. zeer geschikt.	
Srikoening.		75	85	20	12	10	25	227			geel.	//	Id. id.	
Sampang.		75	85	20	12	10	25	227			//	//	Id. id.	
Koentoelan.		75	85	20	12	10	25	227			//	//	Id. minder geschikt.	
Gondômônô.		85	90	25	12	10	25	247			//	//	Id. id.	
Semar mendem.		85	90	25	12	10	25	247			blaauwen tint.	//	Redelijk van smaak, geschikt voor bewaren.	
Aloes.		85	90	25	12	10	25	247			geel.	//	Goed id. id.	Veel kleefstof.
Gadjih.		85	90	25	12	10	25	247			//	//	Redelijk minder geschikt.	
Samar.		85	90	25	12	10	25	247			rood.	rood.	Id. minder.	
Loemboe.		65	75	15	12	10	25	202			zwart.	wit.	id. id.	
Mêrah.		65	75	15	12	10	25	202			//	//	Id. id.	
Pernô ditô.		65	75	15	12	10	25	202			geel.	//	Id. id.	
Ireng.		75	85	20	12	10	25	227			zwart.	zwart.	Id. id.	
Laler.		75	85	20	12	10	25	227			//	//	Id. geschikt.	
Mendjangan.		75	85	20	12	10	25	227			rood.	wit.	Id. redelijk.	
Bebek.		75	85	20	12	10	25	227			ligtgeel.	//	Id. minder.	
Kepoendoeng.		75	85	20	12	10	25	227			rood.	rood.	Id. id.	
Limar.		75	85	20	12	10	25	227			geel.	wit.	Id. id.	
Poejoen.		65	75	15	12	10	25	202			//	//	Id. id.	
Oendjoek.		65	75	15	12	10	25	202			//	rood.	Id. id.	
Krawi.		65	75	15	12	10	25	202			bleek.	wit.	Id. id.	
Banteng.		65	75	15	12	10	25	202			rood.	rood.	Id. id.	
Berong.		65	75	15	12	10	25	202			zwart.	wit.	Id. redelijk.	

NAMEN DER PADISOORTEN.	WORDT DE ZAAIPADI ALHIER KORRELSGEWIJZE UITGESTROOID (SEBARAN), OF BIJ HALMEN (OERITAN).	PERIODEN VAN ONTWIKKELING VAN DE RIJSTPLANT. Hoeveel dagen heeft de zaaipadi noodig ter voldoende ontwikkeling voor den overplant in de natte rijstvelden (sawahs).	Van het beplanten der sawas tot dat het bloem- en haarbekleedsel binnen de bladschede van de padi zich ontwikkelt (meteng).	Van dat tijdstip tot het half uitkomen van bloem en bekleedsel uit de bladschede (melotjet).	Tot aan het geheel uitkomen van bloem en bekleedsel uit de bladschede, ook tevens het tijdperk der bevruchting van de padi (meratak).	Tot aan de vruchtzetting, wanneer de zaadhuisjes of bekleedsels met een witachtig vocht gevuld worden (temoengkoel).	Tot aan het tijdperk van het inoogsten of binnenhalen der padi.	Totaal dagen voor de teelt der padi benoodigd.	HOEVEEL KEEREN WORDEN DE SAWAHS SCHOONGEMAAKT.	OP WELK TIJDPERK VAN GROEI DER PADI WORDT HET WATER UIT DE SAWAHS GEDAAN.	KLEUR. Van de padi.	KLEUR. Van de rijst.	GESCHIKT TER BEWARING EN OPLEGGING OF NIET EN MEERDERE HOEDANIGHEDEN DOOR DEN JAVAAN AAN DE VERSCHILLENDE PADISOORTEN TOEGEKEND.	AANMERKINGEN.
		PADI GÉNDJAH.												
Konjal.		75	70	15	10	10	25	205	3		ligtgeel.	rood.	Geschikt voor bewaren. Goed van smaak.	
Grendel.		65	65	12	10	10	25	187			blaauw.	〃	Minder geschikt. Redelijk.	
Wiragé.		65	65	12	10	10	25	187			zwart.	wit.	Slecht voor bewaren. Minder goed van smaak.	
Tjeré.		45	65	12	10	10	25	167			ligtgeel.	〃	Id. id.	Men zegt, dat de gele rijst wel eens ongesteldheid in de buik veroorzaakt.
Maroes.		40	60	12	10	10	25	157			〃	〃	Id. id.	
Kapol.		65	65	12	10	10	25	187			〃	〃	Id. id.	
Pletjê.		65	65	12	10	10	25	187			〃	〃	Id. id.	
Kenôngô.		65	65	12	10	10	25	187			〃	〃	Id. id.	
Wilôdô.		65	65	12	10	10	25	187			〃	rood.	Id. id.	
Oemboek.		55	70	12	10	19	25	182			〃	wit.	Id. id.	
Brengkol.		65	〃	12	10	10	25	192			rood.	rood.	Id. id.	
Iwén.		40	60	12	10	10	25	157			bleek.	wit.	Id. id.	
Borejan.		45	65	12	10	10	25	147			〃	〃	Redelijk. Redelijk.	
Rasè.		55	60	12	10	10	25	172			zwart.	〃	Id. id.	
Glimpô.		55	60	12	10	10	25	172			rood.	rood.	Id. id.	

KOUDE STREKEN. GEMIDDELDE HOOGTE BOVEN DE OPPERVLAKTE DER ZEE: 2200 VOETEN.

PADI DALĔM.

Kewal.	De zaaipadi wordt bij halmen in het natte zaaibed nedergelegd (oerit). De padi wordt in deze streken slechts korrelsgewijze uitgestrooid, wanneer die ter vervanging van uitgestorvene zaailingen bestemd is of wel wanneer een aanplant bij een' anderen achterlijk wordt bevonden. De zaaipadi wordt geacht met de laatste behandelingswijze (sebar) sneller op te komen, wijl de plantjes niet zoo digt op elkander staan.	85	90	25	12	10	30	232	3	Het tijdperk van zoogenaamde zwangerschap (meteng) der padiplant, zijnde dit wanneer de bloem en haar bekleedsel nog niet te voorschijn zijn gekomen, doch zich binnen de bladschede hebben ontwikkeld en daaraan eene uitzetting wordt bespeurd.				Geplant meer naar de kant der gematigde streken; van daar weinig verschil met boven.
Rarandjawi.		95	95	30	12	10	30	272						
Ketoembaran.		85	90	25	12	10	30	252						
Goplem.		95	95	30	12	10	30	272						
Bendan.		95	95	30	12	10	30	272						
Kangkoengan.		95	95	30	12	10	30	272						
Papah ngaren.		85	90	25	12	10	30	252						
Srimenganti.		85	90	25	12	10	30	252						
Ketinôngô.		85	90	25	12	10	30	252						
Rembiang.		85	90	25	12	10	30	252						
Berkat.		95	95	30	12	10	30	272						
Pélak.		75	80	25	12	10	30	232						
Sôkô nandi.		75	80	25	12	10	30	232						
Rôdjô lelé.		75	80	25	12	10	30	232						
M obong.		75	80	25	12	10	30	232						
Gondé.		75	80	25	12	10	30	232						
Menjan.		85	90	25	12	10	30	252						
Srikoening.		85	90	25	12	10	30	252						
Sampang.		85	90	25	12	10	30	252						
Koentoelan.		85	90	25	12	10	30	252						
Gondómónó.		85	95	30	12	10	30	272						
Semar mendem		95	95	30	12	10	30	272						
Aloes.		95	95	30	12	10	30	272						
Gadjih.		95	95	30	12	10	30	272						
Samar.		95	95	30	12	10	30	272						
Loemboe.		95	80	25	12	10	30	232						
Berong.		75	80	20	12	19	30	225						
Mérah.		75	80	20	12	10	30	227						
Pernô ditô.		75	90	25	12	10	30	252						
Ireng.		85	90	25	12	10	30	252						
Lalĕr.		85	90		12	10	30	252						
Mendjangan.		85	90			10	30	252						

NAMEN DER PADISOORTEN.	WORDT DE ZAAIPADI ALHIER KORRELSGEWIJZE UITGESTROOID (SEBARAN), OF BIJ HALMEN (OCRETAN).	PERIODEN VAN ONTWIKKELING VAN DE RIJSTPLANT. Hoeveel dagen heeft de zaaipadi noodig ter voldoende ontwikkeling voor den overplant in de natte rijstvelden (sawahs).	Van het beplanten der sawahs tot dat de bloem en haar bekleedsel binnen de bladschede van de padi zich ontwikkelt (meteng).	Van dat tijdstip tot het half uitkomen van bloem en bekleedsel uit de bladschede (melotjot).	Tot aan het geheele uitkomen van bloem en bekleedsel uit de bladschede, ook tevens het tijdperk der bevruchting van de padi (meratak).	Tot aan de vruchtzetting wanneer de zaadhulsjes of bekleedsels met een witachtig vocht gevuld worden (temoengkoel).	Tot aan het tijdperk van het inoogsten of binnenhalen der padi.	Totaal dagen voor de teelt der padi benoodigd.	HOEVEEL KEEREN WORDEN DE SAWAHS SCHOONGEMAAKT.	OF WELK TIJDPERK VAN GROEI DER PADI WORDT HET WATER UIT DE SAWAHS GEDAAN.	KLEUR. Van de padi.	KLEUR. Van de rijst.	GESCHIKT TER BEWARING EN OPLEGGING OF NIET, EN MEERDERE HOEDANIGHEDEN DOOR DEN JAVAAN AAN DE VERSCHILLENDE PADISOORTEN TOEGEKEND.	AANMERKINGEN.
Bebek.	Voor gagavelden worden de padikorrels terstond in de daarvoor bestemde gaten gedaan, zonder dat men vooraf kweekbeddingen gebruikt.	85	90	25	12	10	30	252						
Kepoendoeng.		85	90	25	12	10	30	252						
Limar.		75	80	20	12	10	30	227						
Pojoh.		75	80	20	12	10	30	227						
Oendjoeh.		75	80	20	12	10	30	227						
Krawi.		75	80	20	12	10	30	227						
Banteng.		75	80	20	12	10	30	227						
		PADI GÉNDJAH.												
Konjal.		80	80	15	10	10	30	225						In zeer koude streken wordt slechts padi géndjah geplant, daar padi dalĕm te lang zoude duren.
Grendel.		70	75	12	10	10	30	207						
Wiragé.		70	75	12	10	10	30	207						
Tjeré.		50	75	12	10	10	30	187						
Maroes.		50	75	12	10	10	30	187						
Kapol.		70	75	12	10	10	30	207						
Pletji.		70	75	12	10	10	30	207						
Kenôngó.		70	75	12	10	10	30	207						
Wilódó.		70	75	12	10	10	30	207						
Oemboek.		60	80	12	10	10	30	202						

Bringkol.	70	80	12	10	10	30	212	3				
Iwen.	50	75	12	10	10	30	187					
Borejan.	50	75	12	10	10	30	187					
Rase.	60	75	12	10	10	30	197					
Glimpô.	60	75	12	10	10	30	197					
IN GEMATIGDE STREKEN. GEMIDDELDE HOOGTE BOVEN DE OPPERVLAKTE DER ZEE: 1500 VOET. PADI DALĔM GAGA.												
Andel.		120	25	12	18	15	200	4		rood.	rood.	Zeer geschikt voor bewaren. De rijst goed van smaak en voedzaam.
Djalen.		120	25	12	18	15	200			geelgestreept.	〃	
Lomboejoengan.		120	25	12	18	15	200			ligt geel.	wit.	
Bontih.		120	25	12	18	15	200			zwart.	〃	
Kidang kentjônô.		120	25	12	16	15	200			geel.	〃	
Merak.		120	25	12	18	15	200			gestreept.	〃	
Bedigal.		120	25	12	18	15	200			rood	rood.	
Glanti.		120	25	12	18	15	200			zwart.	wit.	
Bobat.		120	25	12	18	25	200			geel.	rood.	
Senoek.		120	25	12	18	25	200			zwart.	wit.	Zeer geschikt voor bewaren. De rijst goed van smaak en voedzaam.
Srimenganti.		120	25	12	18	25	200			gestreept.	〃	
Melaman.		120	25	12	18	25	200			rood.	rood.	
Mengarang.		120	25	12	18	25	200			ligt.	wit.	
Menoeroen.		120	25	12	18	25	200			geel.	〃	Voedzaam. Redelijk geschikt voor bewaren.
PADI GÉNDJAH GAGA.												
Gendjah.		120	15	10	8	8	171	4		zwart.	wit.	Redelijk van smaak, doch geschikt voor bewaren.
Lembesi.		120	15	10	8	8	171			ligtgeel.	〃	
IN KOUDERE STREKEN (GEMIDDELDE HOOGTE BOVEN DE OPPERVLAKTE DER ZEE 2200 VOETEN.												
In de koudere streken wil de bergrijst niet tieren. Zoodat in het district Karangkobar slechts in de nabijheid van Bandjarnegara gaga rijst wordt geteeld.												

De ontwikkeling van padi gaga is vooral moeielijk met juistheid op te geven, wijl de groei van deze padisoorten vooral door de regens bepaald worden.

Bandjar-negara, 10 Mei 1854.

Lt. B.

TABELLARISCHE AANTOONING VAN EEN AANTAL BIJZONDERHEDEN OMTRENT HET RIJSTGEWAS IN HET DISTRICT ADJIBARANG, AFDEELING POERWOKERTO, RESIDENTIE BANJOEMAAS.

NAMEN DER PADI.	HARIG OF ONHARIG.	WORDT DE PADI MET HALMEN TE GELIJK (OERIT) OF KORRELSGEWIJZE (SEBAR) GEZAAID.	HOEVEEL DAGEN NAGENOEG VOOR DE BEWERKING EN BEREIDING DER KWEEKBEDDINGEN.	HOEVEEL TIJD VOOR DE BEWERKING DER SAWAHS.	PERIODEN VAN ONTWIKKELING VAN DE RIJSTPLANT.														GEDURENDE DEN TIJD, DAT HET PADIGEWAS IN DE SAWAHS STAAT, HOEVEEL KEEREN SCHOONGEMAAKT.	WANNEER WORDT AAN HET PADIGEWAS HET WATER GEHEEL ONTTROKKEN.	VOORKOMEN EN KLEUR.		HOEVEEL ZAAILINGEN WORDEN UIT DE KWEEKBEDDINGEN GENOMEN EN TE ZAMEN IN DE SAWAHS GEPLANT.	ONDERLINGE AFSTAND DER GEPLANTE PADI.	DE HOOFD- EN ZIJSTENGELS EEN BOS (DAPOER) UITMAKENDE, UIT HOEVEEL STELEN (RIET) BESTAANDE.	AANMERKINGEN.
					Hoeveel dagen heeft de zaaipadi noodig ter voldoende ontwikkeling voor den overplant in de natte rijstvelden (tandoer).	Vanhet overplanten in de sawahs tot dat het padigewas nieuwe blad-uitspruitsels verkrijgt (ngilir).	Hoeveel dagen tot het uitschieten der zijaren (manak).	Hoeveel dagen tot aan het tijdstip waarop de zijaren, tegen den hoofdstengel opgegroeid, dezen als het ware omvatten (ngapit).	Tot dat de hoofdstengel en zijaren even hoog en de bladeren ontplooid zich voordoen en de plant gezegd word zijn vollen wasdom te hebben bereikt (mapak).	Tot dat de bloem en haar bekleedsel binnen de bladschede van de padi zich ontwikkeld hebben (meteng).	Van dat tijdstip tot het half uitkomen van bloem en bekleedsel uit de blaaschede meloitjot ook mertjoeti geheeten).	Tot het geheel uitkomen van bloem en bekleedsels uit de bladschede, waarna de bevruchting van de padi plaats heeft (meratak of merapoe).	Tot het begin der vruchtzetting, wanneer in de zaadhulsels of bekleedsels eenig melkachtig vocht zich vertoont en de aren overhellen (temoengkoel).	Tot aan het tijdstip, waarop de korrels in de nog groene zaadhulsels bevat, zich gevormd hebben (emping idjo).	Tot het tijdstip, waarop de zaadhulsels geel worden en de verharding der korrels door uitdamping verlies van water) een aanvang neemt (emping koening).	Tot dat de verharding der korrels zich uitgebreid heeft en de aren geheel zijn overgeheld (bobot ranga).	Hoe veel dagen nog tot aan het snijden of inoogsten der padi.	TOTAAL DAGEN.			Van de padi.	Van de rijst.				
					PADI DALEM.																					
Paolan.	harig.		15	90	65	10	16	15	13	15	7	7	7	7	7	6	5	180	1	mratak.	langwerpig van korrel, zwart van kl.	rijst rood kort van korrel.	2 3	½	6 7	Gemiddelde hoogte boven het vlak der zee: 700 voet.
Djoan.	„		15	90	65	10	18	19	18	15	7	7	7	7	7	6	5	191	1	temoengkoel.	lang en van kl. bleek geel.	rijst rood, lang en plat.	3 3	½	4 5	
Papah ngaren.	„		15	90	65	10	18	15	16	15	7	7	7	7	7	6	5	185	1	mratak.	zwart van kl., langwerpig.	rijst rood.	2 3	½	4 5	
Radja lelé	kort harig.		15	90	65	10	18	18	18	15	7	7	7	7	7	6	5	190	1	„	rond van kl., bleek geel.	rijst wit, kort van korrel.	2 3	[illegible]	6 7	
Bendan.	harig.		15	90	65	10	16	18	15	15	7	7	7	7	7	6	5	185	1	temoengkoel.	langwerpig eenigz. rood.	rijst wit, langwerpig.	2 4	½	0 8	
Konjal.	„		15	90	60	10	10	16	10	15	7	7	7	7	7	0	5	182	1	mratak.	afgeplat, bleek, geel.	rijst rood, plat.	2 3	½	6 7	

Sampang oe-rang.	〃	De padi wordt korrelsgewijze uitgestrooid (sebar).	15	90	65	10	17	15	14	15	7	7	7	7	7	6	5	182	1	temoengkoel.	plat en kort, roodachtig.	rijst wit, plat en kort.	2	3	½	5	6
Sokonandi.	〃		15	00	55	10	18	18	19	15	7	7	7	7	7	6	5	181	1	〃	〃	〃	2	3	½	6	7
Oemboek.	〃		15	90	60	10	18	15	14	15	7	9	7	7	7	6	5	178	1	〃	afgeplat zwartachtig.	rijst rood, plat.	2	3	½	5	6
Raran djawi	〃		15	90	65	10	17	15	14	15	7	7	7	7	7	6	5	18?	1	mratak.	rond en kort, bleek geel.	rijst wit, rood en kort van korrel.	2	3	½	4	5
Gandamana.	〃		15	90	65	10	17	16	14	15	7	7	7	7	7	6	5	188	1	〃	〃	〃	2	3	½	5	6
Goplem.	〃		15	90	55	10	18	16	14	15	7	7	7	7	7	6	5	174	1	temoengkoel.	〃	〃	2	3	½	6	9
Antoep.	kort-harig		15	90	70	10	18	19	18	15	7	7	7	7	7	6	5	190	1	mratak.	glad en langwerpig, roodachtig.	rijst rood, langwerpig plat.	2	3	½	4	5
Kagok.	〃		15	90	55	10	16	15	13	15	7	7	7	7	7	6	5	170	1	temoen, koel.	〃	rijst rood, rond en kort.	2	3	½	5	6
Padi irĕng.	onharig.		15	90	65	10	18	19	17	15	7	7	7	7	7	6	5	190	1	〃	rond, kort zwartachtig.	rijst zwart, rond en kort.	2	3	½	4	5
Radjawesen.	harig.		15	90	70	10	18	19	19	15	7	7	7	7	7	5	5	197	1	〃	rond en kort, bleek van kl.	rijst wit, rond en kort.	2	3	½	6	7
Salak.	〃		15	90	65	10	13	14	17	15	7	7	7	7	7	6	5	185	4	mratak.	rond en kort zwartachtig.	rijst rood rond en kort.	2	3	½	5	6
Sereh.	〃		15	90	55	10	16	15	16	15	7	7	7	7	7	6	5	173	1	temoen koel.	rood en kort bleek geel.	〃	3	4	½	6	7
Selang.	〃		15	90	60	10	18	15	17	15	7	7	7	7	7	6	5	181	1	〃	rond en kort bleek.	〃	2	3	½	4	5
Sesek.	〃		15	90	65	10	20	15	18	15	7	7	7	7	7	0	5	169	1	〃	rond en kort, roodachtig.	rijst wit rond en kort.	2	3	½	5	6
Tjerè [1].	onharig.		15	80	55	8	15	14	15	15	7	7	7	7	7	6	5	168	1	mratak.	lang en rond v. korr. roodachtig van kl.	rond van korrel en rijst rood.	2	3	¾	10	15
Bolang [1].	〃		15	80	55	8	16	14	16	15	7	7	7	7	7	6	5	170	1	mrotjel.	〃	〃	2	3	½	10	15
Terkat [1].	〃		15	80	50	8	17	15	17	15	7	7	7	7	7	6	5	168	7	〃	rond en lang, roodachtig.	rond en witte rijst.	2	3	½	10	16
Maroes [1].	〃		15	80	55	8	17	14	16	15	7	7	7	7	7	6	5	171	1	mratak.	rond, roodachtig.	rond, rijst wit.	2	3	½	10	16

[1] Deze vier padisoorten worden beschouwd als padi dalĕm en als padi gĕndjah. Geschiedt de aanplant der padi op eenen onderlingen afstand van 1¼ voet, dan verkrijgen deze padisoorten meerdere zijaren, en hebben alsdan meer tijd noodig om tot volkomen ontwikkeling te geraken. Staan deze padisoorten op ¾ voet van elkander, dan worden zij tot de gĕndjahsoorten gerekend.

NAMEN DER PADI.	HARIG OF ONHARIG.	WORDT DE PADI MET HALMEN TE GELIJK (OERIT) OF KORRELSGEWIJZE (SEBAR) BEZAAID.	HOEVEEL DAGEN NAGENOEG VOOR DE BEWERKING EN BEREIDING DER KWEEKBEDDINGEN.	HOEVEEL TIJD VOOR DE BEWERKING DER SAWAHS.	PERIODEN VAN ONTWIKKELING VAN DE RIJSTPLANT. Hoeveel dagen heeft de zaaipadi noodig ter voldoende ontwikkeling voor den overplant in de natte rijstvelden (tandoer).	Van het overplanten in de sawahs tot dat het padigewas nieuwe blad-uitspruitsels verkrijgt (ngilir).	Hoe veel dagen tot het uitschieten der zijaren (manak).	Hoeveel dagen tot aan het tijdstip waarop de zijaren, tegen den hoofdstengel opgegroeid, dezen als het ware omvatten (ngapit).	Tot dat de hoofdstengel en zijaren even hoog en de bladeren ontplooid zich voordoen en de plant geacht word zijn vollen wasdom te hebben bereikt (mapak).	Tot dat de bloem en haar bekleedsel binnen de bladschede van de padi zich ontwikkeld hebben (meteng).	Van dat tijdstip tot het half uitkomen van bloem en bekleedsel uit de bladschede (melotjot ook mertjoeti geheeten).	Tot het geheel uitkomen van bloem en bekleedsels uit de bladschede, waarna de bevruchting van de padi plaats heeft (meratak of merapoe).	Tot het begin der vruchtzetting, wanneer in de zaadhulsels of bekleedsels eenig melkachtig vocht zich vertoont en de aren overhellen (temoengkoel).	Tot aan het tijdstip waarop de korrels in de nog groene zaadhulsels bevat, zich gevormd hebben (emping idjo).	Tot het tijdstip waarop de zaadhulsels geel worden en de verharding der korrels door uitdamping (verlies van water) een aanvang neemt (emping koening).	Tot dat de verharding der korrels zich uitgebreid heeft en de aren geheel zijn overgeheld (bobo tranga).	Hoe veel dagen nog tot aan het snijden of inoogsten der padi.	TOTAAL DAGEN.	GEDURENDE DEN TIJD DAT HET PADIGEWAS IN DE SAWAS STAAT, HOE VEEL KEEREN SCHOONGEMAAKT.	WANNEER WORDT AAN HET PADIGEWAS HET WATER GEHEEL ONTTROKKEN.	VOORKOMEN EN KLEUR. Van de padi.	VOORKOMEN EN KLEUR. Van de rijst.	HOEVEEL ZAAILINGEN WORDEN UIT DE KWEEKBEDDINGEN GENOMEN EN TE ZAMEN IN DE SAWAHS GEPLANT.	ONDERLINGE AFSTAND DER GEPLANTE PADI.	DE HOOFD- EN ZIJSTENGELS EEN BOS (DAPOER) UITMAKENDE UIT HOEVEEL STELEN (RIJET) BESTAANDE.	AANMERKINGEN.
					PADI GÉNDJAH.																					
Kenanga.	kort harig.		15	80	45	8	12	10	10	10	5	5	5	5	5	5	3	128	1	temoengkoel.	rood en bleek.	kort, rijst wit.	2 3	½	6 7	
Ketombol.	harig.		15	80	45	8	11	10	9	10	5	5	5	5	5	5	3	126	1	〃	〃	〃	2 3	½	6 7	
Pare.	〃		15	80	45	8	13	12	10	10	5	5	5	5	5	5	3	132	1	〃	rond, roodachtig.	kort, rijst rood.	3 4	½	5 6	
Melati.	kort harig.		15	80	45	8	11	10	9	10	5	5	5	5	5	5	3	126	1	〃	rond en kort, bleek.	rond en kort, rijst wit.	2 3	½	4 5	
Sempiag.	harig.		15	80	45	8	11	10	9	10	5	5	5	5	5	5	3	126	1	〃	plat en kort, bleek v. kleur.	plat en kort, rijst wit.	2 3	½	5 6	
Andranata.	〃		15	80	50	8	14	11	11	10	5	5	5	5	5	5	3	137	1	mratak.	rond en kort, licht geel.	rood en kort, rijst wit.	2 3	½	6 7	

					PADI KETAN DALĔM.																					
Bobat.	harig.	De zaaipadi wordt korrelsgewijze uitgestrosid (sebar).	15	90	65	10	18	16	18	15	7	7	7	7	7	6	5	186	1	mratak.	rond, zwartachtig.	rond, rijst rood.	3 4	½	5 5	De kĕtan (kleverige rijst) wordt als voedsel voor de dieren schadelijk gerekend, vooral de dedak of zemelen, worden om die reden weggeworpen.
Loemboe.	〃		15	90	65	10	18	16	18	15	7	7	7	7	7	6	5	188	1	〃		rond, rijst wit.	3 4	½	6 7	
Gadjih.	〃		15	90	65	10	18	18	19	15	7	7	7	7	7	6	5	191	1	〃	rond, ligtgeel.	〃	3 4	½	6 7	
Banteng.	〃		15	90	70	10	18	16	17	15	7	7	7	7	7	6	5	202	1	〃	langwerpig, zwartachtig.	langwerpig, rijst wit.	3 4	½	5 6	
Mendjangan.	〃		15	90	65	10	15	15	11	15	7	7	7	7	7	6	5	177	1	〃	rond, roodachtig.	rond.	3 4	½	3 4	
Ketan irĕng.	〃		15	90	65	10	15	15	13	15	7	7	7	7	7	6	3	179	1	〃	plat en kort, blauwachtig zwart.	plat en kort, rijst zwart.	2 3	½	2 3	
Koenir.	〃		15	90	65	10	15	16	15	15	7	7	7	7	7	6	5	182	1	〃	rond, geel.	rond, rijst wit.	2 3	½	2 3	
Iloes.	korthharig.		15	90	60	10	14	13	12	15	7	7	7	7	7	6	5	170	1	〃	rond en kort, licht geel.	rond en kort, rijst wit.	3 4	½	5 6	
Bebek.	harig.		15	90	65	10	18	16	18	15	7	7	7	7	7	6	5	188	1	〃	rond, ligtgeel.	rond, rijst wit.	3 4	½	5 6	
					PADI GAGA DALĔM.																					
Lajapan.	harig.	De zaadkorrels worden terstond in gaten aan het veld toevertrouwd. Kwikbeddingen worden met deze wijze van planten niet aangewend.						60	19	14	7	7	7	7	7	6	5	189	3		rond en kort, licht geel van kleur.	rond en kort van korrel, rijst wit.	3 4	½	4 5	Deze padisoorten worden hier zelden geplant. Nu en dan ten gevolge van eene bijzondere luim.
Pandakan.	〃							72	17	15	7	7	7	7	7	6	5	150	3		rond en kort roodachtig.	rond en kort, en rijst wit.	3 4	½	4 5	
Djrakah.	〃							61	19	10	7	7	7	7	7	6	5	126	3		〃	〃	3 4	½	4 5	
Roedji.	〃							63	12	14	7	7	7	7	7	6	5	135	3		plat en kort, zwart van kleur.	plat en kort en rijst rood.	4 5	½	4 5	
Salak.																										
Mengala.																										
Bentek.																										
Wirok.																										
Djalen.																										
Tjawet.																										
Sesek.																										
Oedjan.																										
Koembala.																										
Wĕsen.																										
Sapi.																										
Poedot.																										

NAMEN DER PADI.	HARIG OF ONHARIG.	WORDT DE PADI MET HALMEN TE GELIJK (OERIT) OF KORRELSGEWIJZE (SEBAN) GEZAAID.	HOEVEEL DAGEN NAGENOEG VOOR DE BEWERKING EN BEREIDING DER KWEEKBEDDINGEN.	HOEVEEL TIJD VOOR DE BEWERKING DER SAWAHS.	PERIODEN VAN ONTWIKKELING VAN DE RIJSTPLANT.														GEDURENDE DEN TIJD, DAT HET PADIGEWAS IN DE SAWAHS STAAT, HOEVEEL KEEREN SCHOONGEMAAKT.	WANNEER WORDT AAN HET PADIGEWAS HET WATER GEHEEL ONTTROKKEN.	VOORKOMEN EN KLEUR.		HOEVEEL ZAAILINGEN WORDEN UIT DE KWEEKBEDDINGEN GENOMEN EN TE ZAMEN IN DE SAWAHS GEPLANT.		ONDERLINGE AFSTAND DER GEPLANTE PADI.	DE HOOFD- EN ZIJSTENGELS EEN BOS (DAPOER) UITMAKENDE UIT HOEVEEL STELEN (RIET) BESTAANDE.		AANMERKINGEN.
					Hoeveel dagen heeft de zaaipadi noodig ter voldoende ontwikkeling voor den overplant in de natte rijstvelden (tandoer)	Van het overplanten in de sawahs tot dat het padigewas nieuwe bladuitspruitsels verkrijgt (ngilir).	Hoeveel dagen tot het uitschieten der zijaren (manak).	Hoeveel dagen tot aan het tijdstip waarop de zijaren, tegen den hoofdstengel opgegroeid, dezen als het ware omvatten (ngapit).	Tot dat hoofdstengel en zijaren even hoog en de bladeren ontplooid zich voordoen en de plant geacht wordt zijn vollen wasdom te hebben bereikt (manak).	Tot dat de bloem en haar bekleedsel binnen de bladschede van de padi zich ontwikkeld hebben (meteng).	Van dat tijdstip tot het half uitkomen van bloem en bekleedsel uit de bladschede (melotjot ook mertjoeti geheeten).	Tot het geheel uitkomen van bloem en bekleedsels uit de bladschede, waarna de bevruchting van de padi plaats heeft, (meratak of merapoe).	Tot het begin der vruchtzetting, wanneer in de zaadhulsels of bekleedsels eenig melkachtig vocht zich vertoont en de aren overhellen (temoengkoel).	Tot aan het tijdstip waarop de korrels in de nog groene zaadhulsels hevat, zich gevormd hebben (emping idjo).	Tot het tijdstip waarop de zaadhulsels geel worden en de verharding der korrels door uitdamping (verlies van water) een aanvang neemt (emping koening).	Tot dat de verharding der korrels zich uitgebreid heeft en de aren geheel zijn overgeheld (bobot ranga).	Hoeveel dagen nog tot aan het snijden of inoogsten der padi.	TOTAAL DAGEN.			Van de padi.	Van de rijst.						
					PADI GAGA GÉNDJAH.																							
Lembesi.	kort-harig.							48	8	10	5	5	5	5	5	5	5	101	3		rond en kort, en roodachtig van kleur.	rond en kort van korrel, en rijst wit.	2	8	½	4	6	
Melati [1].	//																											
Poejoeg [1].	//																											
Welada.	kort-harig.							58	8	10	5	5	5	5	5	5	5	111	3		rond en kort, en lichtgeel.	rond en kort, en rijst wit.	3	4	½	6	7	
Menoeran.	harig.							60	15	10	5	5	5	5	5	5	5	120	3		rond en kort, ligt geel	rond en kort, en rijst wit.	3	4	½	3	7	
Tjengkaran.	//							60	14	10	5	5	5	5	5	5	5	119	3		//	rond en kort, en rijst rood.	3	4	½	3	7	
Lombangan.	kort-harig							59	13	10	5	5	5	5	5	5	5	117	3		rond en langwerpig, roodachtig van kl.	rond en langwerpig, rijst wit.	4	5	½	6	7	
Totik.	//																											
Ketombal.	//																											

1 Deze beide soorten worden zelden geplant.

					KĔTAN GAGA DALĔM.																				
Limar.	harig.						67	16	15	7	7	7	7	7	6	5	144			rond en lang, geel van kl.	rond en lang, rijst wit.	3	4	½	5	6
Iendjoek.	harig. kort.						72	17	15	7	7	7	7	7	6	5	150			rond en lang-werpig, zwart-achtig.	〃	3	4	½	6	7
Poejoeg.	〃						58	11	10	5	5	5	5	5	5	5	114			afgeplat en kort, en zwartachtig.	plat en kort, rijst wit.	2	3	½	5	6
Djambon.	〃						66	16	15	7	7	7	7	7	6	5	148			rond en lang, geel.	rond en lang, rijst wit.	3	4	½	6	7
Madoe.	harig.						66	17	15	7	7	7	7	7	6	5	144			〃	〃			½	5	6
Glempo.	harig kort.						72	17	15	7	7	7	7	7	6	5	150			afgeplat en kort, roodach-tig van kleur.	plat en kort rijst wit.	3	4	½	6	7
Boboan. [1]																									
Nangka. [1]																									
Gĕbang. [1]																									
Ilaas. [1]																									
					KĔTAN GAGA GÉNDJAH.																				
Gendjah.							42	6	10	5	5	5	5	5	5		99			rond en lang, bleekgeel van kleur.	rond en lang, rijst wit.	3	4	½	6	7

[1] Deze vier soorten zijn hier niet geheel vreemd doch worden zelden geplant.

Poerwokerto, 15 April 1855.

Lt. C.

TABELLARISCHE AANTOONING VAN EEN AANTAL BIJZONDERHEDEN OMTRENT HET RIJSTGEWAS IN HET DISTRICT KARANG-AMPEL, AFDEELING INDRAMAJOE, RESIDENTIE CHERIBON.

NAMEN DER PADI.	HARIG OF ONHARIG.	WORDT DE PADI MET HALMEN TE GELIJK (OBRIT) OF KORRELSGEWIJZE (SEBAR) GEZAAID.	HOEVEEL DAGEN NAGENOEG VOOR DE BEWERKING EN BEREIDING DER KWEEKBEDDINGEN.	HOEVEEL TIJD VOOR DE BEWERKING DER SAWAHS.	PERIODEN VAN ONTWIKKELING VAN DE RIJSTPLANT.														GEDURENDE DEN TIJD, DAT HET PADIGEWAS IN DE SAWAHS STAAT, HOEVEEL KEEREN SCHOONGEMAAKT.	WANNEER WORDT AAN HET PADIGEWAS HET WATER GEHEEL ONTTROKKEN.	VOORKOMEN EN KLEUR.		HOEVEEL ZAAILINGEN WORDEN UIT DE KWEEKBEDDINGEN GENOMEN EN TE ZAMEN IN DE SAWAHS GEPLANT.	ONDERLINGE AFSTAND DER GEPLANTE PADI.	DE HOOFD- EN ZIJSTENGELS EEN BOS (DAPORR) UITMAKENDE UIT HOEVEEL STELEN (RIET) BESTAANDE.	AANMERKINGEN
					Hoeveel dagen heeft de zaaipadi noodig ter voldoende ontwikkeling voor den overplant in de natte rijstvelden (tandoer).	Van het overplanten in de sawahs tot dat het padigewas nieuwe bladuitspruitsels verkrijgt (ngilir).	Hoeveel dagen tot het uitschieten der zijaren (manak).	Hoeveel dagen tot aan het tijdstip, waarop de aren, tegen den hoofdstengel opgegroeid, dezen als het ware omvatten (ngapit).	Tot dat de hoofdstengel en zijaren even hoog en de bladeren ontplooid zich voordoen en de plant geacht wordt zijn vollen wasdom te hebben bereikt (mapak).	Tot dat de bloem en haar bekleedsel binnen de bladschede van de padi zich ontwikkeld hebben (meteng).	Van dat tijdstip tot het half uitkomen van bloem en bekleedsel uit de bladschede (melotjot ook mertjoeti geheeten).	Tot het geheel uitkomen van bloem en bekleedsel uit de bladschede, wanneer de bevruchting van de padi plaats heeft (meratak of merapoe).	Tot het begin der vruchtzetting, wanneer in de zaadhulsels of bekleedsels eenig melkachtig vocht zich vertoont en de aren overhellen (temoengkoel).	Tot aan het tijdstip, waarop de korrels in de nog groene zaadhulsels bevat, zich gevormd hebben (emping idjo).	Tot het tijdstip waarop de zaadhulsels geel worden en de verharding der korrels door uitdamping (verlies van water) en aanvang neemt (emping koening).	Tot dat de verharding der korrels zich uitgebreid heeft en de aren geheel zijn overgeheld (bobot ranga).	Hoeveel dagen nog tot aan het snijden of inoogsten der padi.	TOTAAL DAGEN.			Van de padi.	Van de rijst.				
Ossog.	"	sebar.	"	"	50	14	15	15	20	20	10	13	12	10	8	8	5	200	De sawas worden over het algemeen niet gewied.	Het water wordt ontkomen in het tijdperk dat de padi de tijd van vrijwording nadert (imping ideo).	roodgeel.	wit.	2	¾	6	Padi dalem.
Kowas.	"	"	"	"	40	10	15	15	15	13	8	10	10	5	6	5	3	155			ligtgeel.	"	2	½	6	" gendja.
Ketan goedi.	"	"	"	"	40	10	15	15	15	13	8	10	10	5	6	5	3	155			"	"	2	½	6	" "

RADEN MAS KARETA.

1778.

RADEN MAS KARETA, van wien in de volgende bladen sprake is, was de zoon van Pangeran ARIA MANGKOE NEGARA, die eenige jaren nadat zijn jonger broeder, onder den naam van PAKOE BOEWÅNÅ II, den Mataramschen troon beklommen had, naar Ceilon werd verbannen.

In een Handschrift, onder mij berustende [1], lezen wij hieromtrent het volgende:

"Zijn ouder broeder Pangerang MANGKOE NAGARA, bij de ingeseetenen "ten uitersten gelieft, ja tot heeden (1755) bij de Djavanen niet zon- "der achting en eerbied genoemd onder den naam van Pangerang ARIA, "wierd door bestel van die twee voogden [2] onder een frivool voor- "wendsel naar Ceilon, op sterke aandrang van den Vorst, verbannen."

Hij overleed op Ceilon in 1739. Een zijner zoons, aldaar geboren, kwam met zijne moeder en verdere familie in 1741 op Batavia terug [3]: deze was bovengenoemde RADEN MAS KARETA.

Deze schijnt van nu af zijn verblijf op Batavia te hebben gehouden tot het jaar 1750, wanneer hij op presumtie van moord naar de Kaap de Goede Hoop verbannen werd.

Na ruim vijf en twintig jaren aldaar doorgebragt te hebben, wist hij

---

[1] Korte beschrijving van de Vorsten van Djawa tot den tegenwoordigen tijd toe 1755.

[2] Zie Bijlage N°. 1.

[3] Zie de Resolutiën van den Gouverneur-Generaal en Raden van Indië, opgenomen in die van de Vergadering van 17°.

een middel te vinden om zich aan boord van een van 's Compagnies tehuis varende schepen te versteken, waarmede hij in 1778 in Holland kwam.

Het was voorzeker een vreemd verschijnsel, dat een Prins van den bloede, aan de Kaap gebannen zijnde, het had durven wagen om op die wijze zijne ballingschap te breken en hier te lande te komen om te verzoeken, dat zijne ballingschap opgeheven werd en men hem zoude begunstigen met het beheer over eenige stranden op Java, of wel met hem aldaar bij deze of gene Compagnie te plaatsen.

De Kamer Enkhuizen, waartoe het schip *Hoolwerf* behoorde, waarmede RADEN MAS KARETA was overgekomen, was dan ook tamelijk met de zaak verlegen en begon met er kennis van te geven aan de voorzittende Kamer. Deze vermeende dat de zaak behoorde ter beschikking gesteld te worden van de Vergadering van Zeventienen, of wel van de Haagsche Besoigne, aan wie de stukken dan ook werden toegezonden.

De uitslag van een en ander vinden wij in de hierbij gevoegde Resolutie van de Vergadering van Zeventienen, van 20 October van dat jaar.

Nemen wij aan, dat RADEN MAS KARETA niet lang na zijns Vaders aankomst op Ceilon geboren werd, dan was hij vermoedelijk een jongeling van 16 à 18 jaren, toen hij naar de Kaap gezonden werd.

Hoe het verder met hem in Indië is afgeloopen, is ons tot dusverre onbekend gebleven.

P. A. LEUPE.

RADEN MAS KARETA.

De Presidiale Kamer (Amsterdam) heeft ter Vergadering voorgedragen, dat per het schip *Hoolwerf*, voor de Kamer Enkhuijzen, gearriveert zijnde zeeker persoon, zich noemende RADIN MAS KARETTA en zeggende te zijn een Prins van Java, welke voor eenige jaren naar de Kaap gebannen zijnde, middel had weten te vinden om zich aan boord van voornoemden bodem te verbergen, de Kamer Enkhuijzen van dit geval bij Missive aan haar had kennis gegeven, met verzoek om consideratie, hoedanig zich in dat geval te gedragen.

Dat voornoemde Presidiale Kamer had geantwoord, te wesen van gedachten, dat aan voornoemde persoon provisioneel een ordentelijk onderhoud behoorde gegeven te worden, doch tevens gezorgd dat denzelve *de stap niet zettede*, maar bij de hand blijve, en dat wijders best zoude zijn dese zaak over te laten ter dispositie van de Vergadering van Zevertienen of van het Haagsche Besoigne, dat toen eerstdaags stond bijeen te komen.

Dat de Kamer Enkhuijsen dan ook ingevolge de Missive van voormelde Kamer hem een behoorlijk onderhoud had toegelegd en aan het Besoigne, wanneer hetzelve na gehouden reçes weder in 'sHage bijeen was gekomen, van dit geval bij Missive van den 27sten Junij kennis gegeven had; met bijvoeging dat zij uit het verhaal van voormelden RADIN MAS KARETTA had doen formeren een Memorie, welke zij aan het Haagsche Besoigne toezond.

Dat volgens deze Memorie voormelden RADIN MAS KARETTA, geboren Anno 17.., zoude zijn kleinzoon van den Keijser van Java, Soesoehoenan PRABOE; dat zijn vader, Pangeran ARIA MANKOE NAGARA, op versoek van desselfs broeder Soesoehoenan JAKKA, Keijser van Java, met

hem en een zijner broederen, in den jare 1733 naar Ceijlon zoude zijn gezonden en dat hij, RADIN MAS KARETTA, met voormelden zijnen broeder en nog een ander broeder op Ceijlon geboren, anno 1741, — zijnde twee jaren na den dood van zijnen vader — naar Batavia zouden wesen vertrokken.

Dat in den jare 1750 zijn voorschreven twee broeders naar Ceijlon, en hij naar de Kaap de Goede Hoop zoude zijn gezonden, en voor zeide twee broeders eenige jaren daarna vrijheid hebben erlangd om naar Java terug te keeren, doch dat hij daartoe nooit verlof had kunnen verwerven, waartoe hij in den jare 1765 zich bij den repatrieerenden Directeur-Generaal HOOREMAN en den Gouverneur van de Kaap RIJCK TULBACH had geadresseerd. Dat aan hem, na zes jaren aan de Kaap geweest te zijn, op zijn verzoek door de Hooge Regering was toegelegt *vijf* Rijcksdaalders 's maands, welke voor hem niet genoegsaam zijnde, hij genoodsaakt was geweest eenig geld op te nemen, waarmede hij eenige negotie gedreven en eenig voordeel behaald had.

Dat hij RADIN MAS KARETTA herwaarts was gekomen om te verzoeken dat zijn ballingschap mogten worden vernietigd en aan hem eenige stranden op Java te cultiveren mogten worden gegeven, of dat hij als officier bij dese of geene Compagnie op Java mogte worden geplaatst. Hebbende voormelde Kamer Enkhuijsen tevens aan 't Haagsche Besoigne te kennen gegeven het verlangen van voornoemden RADIN MAS KARETTA, om zijne belangens aan Zijne Doorluchtige Hoogheijt voor te dragen.

Dat het Haagsche Besoigne, na examinatie van voorschreven Memorie, wel hadde getracht na te gaan, of uijt de brieven en papieren bij haar aanhanden, dan wel uijt de verbalen, iets van voormelde persoon was te ontdekken, dan dat zulks vruchteloos geweest zijnde, dat Besoigne aan de Kamer Enkhuijsen bij Missive van den 29sten Junij daarvan kennis had gegeven en deselve had voorgeslagen, zich deswegens aan de Presidiale Kamer, als welke de papieren, die daarop eenige elucidatie zouden kunnen geven, onder zich had, te adresseren, met bijvoeging dat zijne Doorluchtige Hoogheijd zich daarmede volkomen conformeerde en van begrip was, dat ingeval meergenoemde RADIN MAS KARETTA bij zijn versoek persisteerde om zijn belangens en persoon aan Hoogstdeselve

voor te dragen, dat versoek aan hem niet konden worden geweigerd; doch dat Hare Doorluchtigheijd liefst zoude zien dat daarvan vooreerst nog konde worden getourneert en dat intusschen omtrent de oorzaken van zijn verzending naar de Caap eenig onderzoek konde worden gedaan.

Dat voorschreven persoon echter kort daarnaar op zijn sterke instantie te 's Hage was gekomen, de eer had gehad zijne opwagting bij Zijne Doorluchtige Hoogheid te maken, en aan Hare Doorluchtigheijd zoowel als aan het Haagsche Besoigne zijne belangens had voorgesteld.

Dat het Haagsche Besoigne had geantwoord dat zijn versoek niet aan haar dispositie stond.

Dat deselve weder naar Enkhuijsen vertrocken zijnde, het Haagsche Besoigne voornoemde Kamer in consideratie had gegeven, of voornoemde persoon wel noodig zoude hebben tot de aanstaande Vergadering van Zeventienen hier te lande te blijven en of deselve niet intusschen de terugreijse soude kunnen aannemen naar Cabo de Goede Hoop.

Dat de Kamer Enkhuijsen gemeent had, denselven met het voor die Kamer in equipagie leggende schip *het Lam* weder naar de Caap te kunnen laten vertrekken, doch vresende, dat hij bij sijn arrivement aldaar over sijne vlugt soude worden gestraft, daarvan aan de Presidiale Kamer had kennis gegeven, welke bij Missive van den 4den Augustus 1778, de Caabse Ministers had gelast, voormelden persoon ordentelijk te behandelen en over zijne vlugt niet te straffen.

Dat daarna op het sujet van voornoemden RADIN MAS KARETTA waren gevonden twee Resolutiën van Gouverneur-Generaal en Raden, een in dato 27 Februarij 1750, en een in dato 13 Maart 1750, zijnde die van 27 Februarij van desen inhoud:

"Door den heer Gouverneur-Generaal aan de Vergadering gecommu- "niceert zijnde, dat den Drossaart dezer Stads Ommelanden, GODLIEB "JOHAN ADOLPH VAN TRABE, Zijn Edelheid mondeling berigt gedaan "hebbende, dat zich vehemente suspitien opdeden, dat RADIN MAS KA- "RETTA, in de wandeling genaamt BAGOES KARETTA, alhier aanwezende, "halve broeder van den gearresteerden Pangeran TIRTA KOESOEMA, — "vermeld bij de secrete resolutie dezer Vergadering van den 23sten der "voorleden maand, — zich aan moord schuldig gemaakt of daarin getram-

"peert soude hebben, Zijn Edelheid denselven daarop bij provisie mede "in civil arrest hadde doen nemen, ten eijnde deze Vergadering nopens "die zaak en de persoon van gemelde RADIN MAS KARETTA zoodanige "besluit zoude kunnen nemen, als dezelve uijt aanmerking van de nood- "zakelijkheid om delicten van die natuur in de Colonie begaan wor- "dende, door wie het ook zoude mogen wezen, niet ongestraft te laten, "aan d'eene, en van de verwantschap van den geaccuseerden met den "Soesoehoenan, van wien een germain neef is, aan d' andere zijde, zoude "vermeenen te behooren."

"Zoo is verstaan gemelde Landdrost te qualificeren, des wegens pre- "cedente informatiën te nemen van Schepenen en de ingewonnen stukken "vervolgens aan deze vergadering te presenteren, ter nadere dispositie, "mitsgaders den geaccuseerden ondertusschen te stellen in Militair arrest."

En de resolutie van 13 Maart 1750 als volgt:

"De stukken door den Landdrost dezer Stads Ommelanden, ingevolge "het geresolveerde op den 27sten Februarij laatstleden ingewonnen ten "laste van RADIN MAS KARETTA, bij het besluit van dien datum vermeld, "geresumeert, en daaruit gebleken zijnde, dat, al hoewel de bewijzen in "geenen deele zoo klaar of convincant zijn, dat op fondament derzelve "bij den rechter in cas van een opinatie negative, de minste provisie "soude kunnen verleend worden, zich eenige presumtiën en inditiën op- "doen, die echter, als men acht geeft op de repugnance van den Inlan- "der om tegen personen van aanzien onder haar te deposeeren, niet toe- "laten hem voor onschuldig te houden. Zoo is als nu verstaan de Co- "lonie van dit buijten des dangereus subject te..... en hem te ver- "zenden naar Cabo de Goede Hoop, om aldaar tot nadere dispositie "dezer regering verbannen te blijven."

En dat zulks alles was, dat voornoemde Presidiale Kamer op Sujet van RADIN MAS KARETTA had kunnen ontdekken.

Waarop gedelibereert en in achtinge genomen zijnde, dat hier te lande niet kan worden geoordeelt over de fouten bij voorschreven resolutie

van Gouverneur-Generaal en Raden voorkomende, dat ook Gouverneur-Generaal en Raden beter kunnen nagaan of het door voornoemden RADIN MAS KARETTA gedaan verzoek, om eenige landen te mogen cultiveren of bij eene Comp[e]. als officier te worden geplaatst, aan denzelven met eenige gerustheid kan worden toegestaan; is goed gevonden het geval aan Gouverneur-Generaal en Raden voor te dragen, en de dispositie op het verzoek van voornoemde RADIN MAS KARETTA aan denzelven cum plena over te laten.

En geconsidereert, dat de Caabse Ministers, bij latere brieven aan de Vergadering van Zeventienen, van het vertrek van voornoemden RADIN MAS KARETTA geen melding maken, is goedgevonden het ongenoegen dezer Vergadering deswegens aan de Caabse Ministers kenbaar te maken.

BIJLAGE No. 1.

Op den 10den dezer in Rade van Indiën verstaan, niettegenstaande het oproerig gedrag van het Cartasoerasche Hoff, het per 't schip *Berkenrode* van Ceijlon aangekomen lijk, met de weduwe, kinderen en verder gevolg, van den in den jare 1734 in ballingschap gezonden Pangerang MANCOE NAGARA, nevens het lijk van den tot Gale overleden Soerabaijer KI PANDJI SOERENGRANA, met sijn famillie insgelijks in 1743 na genoemd eijland gerelegeert, met den anderen, met elkander een getal van 77 koppen uitmakende, hier als in vredenstijt te recipieren en te onthalen; want de jonge Prins of zoon van MANCOE NAGARA heeft men met zijn moeder enz. doen logeren binnen het Casteel op de Punt de Robijn, in het leege huijs van den Sergeant-Majoor, met een schildwacht voor de deur, uijthoofde van zijne hooge geboorte; de beide lijken in een logement op Edam [1], en bevolen aan den Capiteijn der Javanen SOETA WANGSA, ten hunne Sauvegarde. Welke overtuigende blijken van sachtmoedigheijt en het respect, dat men, ongeacht het vijandelijk gedrag van de Javanen, voor sulke personen heeft, den Keijzer welligt tot inkeer of in een beter denkbeeld omtrent de Compe. brengen zal.

De Gouverneur-Generaal en
Raden van Indië.

Batavia, in het Casteel den
28 November 1741.
Aan de Gouverneur van Java's
Noord-Oostkust.

---

[1] Een der eilanden in de baai van Batavia.

INHOUD.

3 2044 105 181 416